תנ״ך · ראשונים

תולדות יצחק על התורה

רבי יצחק קארו

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

תולדות יצחק על התורה

רבי יצחק קארו

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/תולדות-יצחק-על-התורה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 6
בראשית 7
פרק א 7
פרק ב 39
פרק ג 46
פרק ד 54
פרק ה 63
פרק ו 65
פרק ז 68
פרק ח 68
פרק ט 75
פרק י 77
פרק יא 78
פרק יב 79
פרק יג 79
פרק יד 80
פרק טו 84
פרק טז 89
פרק יז 90
פרק יח 92
פרק יט 97
פרק כ 99
פרק כא 102
פרק כג 104
פרק כד 107
פרק כה 111
פרק כו 119
פרק כז 121
פרק כח 124
פרק כט 127
פרק ל 130
פרק לא 132
פרק לב 133
פרק לד 140
פרק לה 142
פרק לו 143
פרק לז 143
פרק לח 148
פרק לט 153
פרק מ 154
פרק מא 154
פרק מב 157
פרק מג 159
פרק מד 160
פרק מה 161
פרק מו 163
פרק מז 165
פרק מח 166
פרק מט 167
פרק נ 175
שמות 176
פרק א 176
פרק ב 178
פרק ג 179
פרק ד 181
פרק ו 184
פרק ז 186
פרק ח 188
פרק ט 190
פרק י 191
פרק יא 194
פרק יב 195

פרק יג 198
פרק יד 200
פרק טו 201
פרק טז 206
פרק יז 207
פרק יח 207
פרק יט 212
פרק כ 215
פרק כא 218
פרק כב 220
פרק כג 221
פרק כה 232
פרק כז 236
פרק כח 236
פרק ל 243
פרק לב 244
פרק לג 249
פרק לה 250
פרק לח 253
פרק לט 255
ויקרא 256
פרק א 256
פרק ב 264
פרק ג 264
פרק ד 265
פרק ו 265
פרק ז 266
פרק ח 267
פרק ט 267
פרק י 270
פרק יא 271
פרק יב 276
פרק יג 280
פרק יד 282
פרק טו 286
פרק טז 286
פרק יח 291
פרק יט 301
פרק כ 307
פרק כא 308
פרק כג 310
פרק כד 313
פרק כה 315
פרק כו 318
פרק כז 323
במדבר 325
פרק א 325
פרק ה 328
פרק ו 331
פרק ז 335
פרק ח 335
פרק י 336
פרק יא 337
פרק יב 342
פרק יג 343
פרק יד 344
פרק טז 347
פרק יז 348
פרק כ 350
פרק כא 353
פרק כב 355
פרק כג 365
פרק כה 367
פרק כו 368

פרק כז 369
פרק כח 369
פרק כט 370
פרק ל 370
פרק לא 371
פרק לב 372
פרק לג 372
פרק לו 374
דברים 374
פרק א 374
פרק ג 378
פרק ד 381
פרק ה 385
פרק ז 386
פרק ח 387
פרק יא 389
פרק יב 390
פרק יג 392
פרק יד 392
פרק טו 392
פרק טז 395
פרק יז 398
פרק יח 398
פרק כ 399
פרק כא 400
פרק כב 402
פרק כה 402
פרק כו 407
פרק כז 409
פרק כח 410
פרק כט 417
פרק ל 421
פרק לא 423
פרק לב 425
פרק לג 432
פרק לד 441

הקדמה

אמר יצחק בן החכם הענו המאושר בכל עניניו ר' יוסף קאר"ו זצ"ל הספרדי מעיר טוליטול"ה כל ימי גדלתי בין החכמים הרמים והנשאים המה הגבורים קדושים אשר בארץ המה קבורים מלאכי אלהים עולים ויורדים ושם בקשטילי"א רבתי המהוללה הרבצתי תורה וישיבה והלכו אחרי ממלכות פורטוגא"ל קריאי עדה נשיאי מטות אבותם ראשי אלפי ישראל הם ארביץ תורה ביניהם ושכנתי בתוכם ונאספו שמה כל העדרים וגללו את האבן מעל פי הבאר אבן השתיה שממנה הושתת העולם לשמוע ללמוד וללמד הרבה תורה מחברי ומתלמידי יותר מכלם. תלמידים לרואיהם כמו האור לעינים והם נראים עלי ארץ כככבים בשמים ובהיותנו שמה שמה החזיקתנו שמועה שמענו מאת מלך ספרד וציר בגוים שולח כלה גרש יגרש כל היהודים הנמצאים במלכותו וכל מקום אשר דבר המלך ודתו מגיע אבל גדול ליהודים ורבים מעמי הארץ ממרים דתם וגם מלך פורטוגאל אחר שש שנים שש הנה שנא ה' פשע ויאמר השמד להשמיד ולאבד ואומר מי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכונה. ברוך ה' כי הפליא חסדו לי ועבר בים צרה כי מעבר לים היא. וברחתי לארץ תוגרמה לעזרה ובעונותי עברו ראשי הלכו לבית עולמם כל בני הזכרים גדולים וקטנים תוארם כבני המלכים. וחשבתי אחר שעיקר תולדות האנשים מעשיהם הטובים ואין מעשה טוב כי אם היות האדם עוסק בתורה ובמצות ותלמוד תורה כנגד כלם אמרתי בלבי לשום בדפוס פירוש התורה שחברתי וחדשתי בו חדושים מתוקים מדבש ונפת צופים לזכות בו את הרבים ובו פשטים גם מדרשים נעימים מושכים לבו של אדם: ועוד לסבה אחרת יותר עצמית עשיתי את המעשה הזה והוא לידבק בשכינה שתורתנו הקדושה נותנת לנו שלימות בעולם הזה ובעולם הבא שנאמר לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה. לטוב לנו כל הימים הוא הטובה האמתי הצפון לצדיקים בעולם הנשמות ובעולם התחייה. לחיותנו כהיום הזה הוא חיי העולם הזה וזה שהתורה היתה כלי אומנותו של הקב"ה ואולם היא אחת משבעה דברים שנבראו קודם שנברא העולם וזהו שאמר שימו לבבכם לכל הדברים אשר אנכי מעיד בכם היום וכו' לשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת כי לא דבר רק הוא מכם ויש לתמוה וכי מה צורך לומר שהתורה והמצוה אינו דבר רק ידוע שהיא משלמת לנו שלימות אחרון והשלימות הזה אינו דבר רק אלא הכוונה לפי שהדתות שלשה טבעית נמוסית אלהית. הטבעית והנימוסית הם לקיום הגוף ולתקון הקבוץ המדיני וכשהאדם נפטר מן העולם הזה נשארה נפש האדם רקה מהם שאין בהם תועלת לנפש כלל אלא לגוף והגוף הלך לדרכו. אבל תורתנו הקדושה נותנת שלימות לנפש והנפש אינה רקה ממנה אדרבה אז

נדבקה דבקות גדולה בנפש ויש לנו השארות נצחי ובהדבקנו בה נדבק בה' אלהינו ה' אחד הוא אלהי האלהים האל הגדול הגבור והנורא. ועוד שלימות תורתינו גדול וחזק שבה נכללות ן כל החכמות וזה שאמר שלמה ע"ה נפת תטפנה שפתותיך כלה דבש וחלב תחת לשונך המשיל התורה לכלה כמו שאמרו רז"ל ויהי ביום כלות משה כלת כתיב כיום שנכנסה כלה לחופה ואמר שכל החכמות חוץ מתורתנו הקדושה יש בהם תערובת וסיג כנפת הזה שכולל הדבש והשעוה אבל חכמת תורתנו הטהורה היא הדבש הגמור הנקי מן השעוה ומכל פסולת זהו אמרו דבש וחלב תחת לשונך שהדבש והחלב נקיים ואין בהם סיג. ודוד המלך ע"ה המשיל התורה לכסף צרוף שאין בו סיג וזהו שאמר אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים. ולכן אשאל עזר מהעוזר האמתי להתחיל ולסיים המלאכה הזאת שהיא מלאכת התורה לעבוד את ה' ולדבקה בו שנאמר את ה' אלהיך תירא אותו תעבוד ובו תדבק. ברוך ה' לעולם אמן ואמן. וכן יהי רצון אמן:

לזכות רבים ספרי חובר
גם לראותי כי הבנים
מתו בני איך אזכר
ואעש לי שם אחרי מות
בפשט ודרש על התורה
עיקר תולדו תי הוא ספרי
הן לי עד נאמן בשחק
הם כדק וכ מר וכשחק
עוד וזמן ה בנים שחק
טוב מבנים הוא לא נמחק
בו יזכירו ני ממרחק
על כן נקרא תולדות יצחק

בראשית

פרק א

פסוק א

כל חכמה יש לה נושא שעליו תסוב כל אותה החכמה כמו שחכמת הרפואה נושא שלה האיברים והרוחות. וחכמת הטבע נושאה נמצא משתנה מצד שהוא משתנה. וחכמת האלהות נושא שלה הוא הנמצא במה שהוא נמצא במוחלט. וראוי שתורתנו הקדושה

יהיה לה נושא שעליו תסוב וצריך לדעת מה הוא. התשובה הוא חדוש העולם והטעם שמי שמאמין בחדוש העולם יאמין בכל התורה כלה ובכל האותות והמופתים וכל הנסים שהם הפך הטבע הנסים שנעשו במצרים וקריעת הים ונסי המדבר והמכחיש החדוש יכחיש כל התורה והנסים שבה וכמו שכתב הרב המורה ולפי שהחידוש הוא נושא לכל התורה וכל התורה נשוא והנושא קודם לנשוא לכן התחילה התורה בפסוק בראשית ברא אלהים ובזה הותרה קושיית ר' יצחק שהקשה לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחדש הזה לכם ראש חדשים שראוי שקודם שנדע התורה נדע נושא שלה ואם כן צורך גדול להתחיל התורה בפסוק בראשית והנמשך אליו שכל הפרשה עד ויכלו הוא חדוש העולם וגם הנמשך לזה כל עניני נח כאלו הוא אדם הראשון אחר שמתו כלם במבול ואבותינו הקדושים הם אבות העולם ומהם התחיל העולם וכל עניני פרעה להודיעו שהקב"ה ברא העולם שהיה כופר בבריאתו וכמו שאמר למען תדע כי לה' הארץ ולזה הטעם סיימה התורה לכל האותות והמופתים אשר שלחו ה' לעשות בארץ מצרים ולכל היד החזקה ולכל המור' הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל לפי שכל התורה נחלקה לשני חלקים הא' שהקב"ה ברא העולם והב' עשה כל הנסים הכתובים בתורה והאחד נושא והשני נשוא ולפי שהמאמין בחדוש יוכל להאמין בתורה ובנסים שבה ואם לא יאמין בחדוש לא יאמין בנסים לכן התחילה התורה בחדוש וסיימה בנסים וגם כל התורה נסים שגם המצות שכרם דרך נס שדרך נס הוא אם בחקותי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם. ולכן רגילין כשסיימו לעיני כל ישראל להתחיל מיד בראשית ביום שמחת תורה זה מסיים וזה מתחיל לפי שזה תלוי בזה וזה הוא השטן שמקטרג לומר כבר סיימו התורה ואינם רוצים לקרות עוד לומר שהתורה סיימה בנסים וא"א להאמין בם אלא אם יאמינו בבראשית ופתחון פה השטן הוא שאינם רוצים להביא ראיה לנסים ואין רוצים להאמין בם שהסבה שיאמינו בנסים שסיימה תורה לכל האותות היא בראשית ברא אלהים שאח' שבראו יוכל לבטלו ולעשות הנסים שהם הפך הטבע:

בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים. אלו הפסוקים הם קשי ההבנה שאין אנו יודעים מה הוא תהו ובהו ומה הוא חשך על פני תהום וגם אומרו היתה נראה שהיתה ארץ קודם שברא הקב"ה העולם ושהיתה הרוח מרחפת על המים וא"כ קודם חדוש העולם היו נמצאים ארץ ורוח ומים אם כן העולם קדמון חלילה וגם אלו הדברים סותרין אלו לאלו. והרמב"ן כתב הקב"ה ברא כל הנבראים מאפיסה מוחלטת ואין אצלנו בלשון הקדש בהוצאת יש מאין אלא לשון ברא וזה הנברא שברא מאפיסה מוחלטת הוא החומר

הראשון נקרא ליונים היולי והוא יסוד דק אין בו ממש אבל הוא כח מוכן לקבל הצורה ולצאת מן הכח אל הפועל ואחר ההיולי לא ברא דבר אבל יצר ועשה ממנו כי ממנו המציא הכל והלביש הצורות ותקן אותם. ודע כי השמים וכל אשר בם חומר א' וכל הארץ וכל אשר בה חומר אחר והקב"ה ברא אלו השנים מאין ושניהם לבדם נבראים והכל נעשים מהם והחומר הזה שנקרא היולי נקרא בלשון הקדש תהו והמלה נגזרת מלשונם בתוהה על הראשונות מפני שאם בא אדם לגזור בו שם תוהה ונמלך לקראו בשם אחר כי לא תפס צורה שיתפס בה השם כלל והצורה הנלבשת לחומר הזה נקראת בלשון הקדש בהו והמלה מורכבת כלומר בו הוא כמלת לא תוכל עשוהו א"כ יהיה פשט הכתובים בתחלה ברא אלהים את השמים כי הוציא חומר שלהם מאין ואת הארץ שהוציא החומר שלה מאין והארץ תכלול ד' היסודות כלם שהוא כל הכדור התחתון והנה בבריאה הזאת שהיא כנקודה קטנה דקה ואין בה ממש נבראו כל הנבראים בשמים ובארץ ומלת את דרשו בה שהיא לרבות שהיא נגזרת מן אתא בקר וכן ארז"ל את השמים לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות ואת הארץ לרבות אילנות דשאים וגן עדן ואלו כלל כל הנבראים בעלי הגוף ואחר שאמר כי בתחלה במאמר אחד ברא אלהים השמים והארץ וכל צבאם חזר ופירש כי הארץ היתה תהו כלומר חומר אין בו ממש והיתה בהו כי הלביש אותה צורה ופירש שבצורה הזו צורת ד היסודות שהם האש. והמים. והעפר. והאויר. ומלת הארץ תכלול ארבעה אלה. והאש נקרא חשך מפני שהאש היסודית חשוכה ואלו היתה אדומה היתה מאדימה לנו הלילה. והמים שנגבל בהם העפר יקרא תהום ולכן יקראו מי הים תהומות כדכתיב קפאו תהומות בלב ים ויקרא קרקע הים תהום והאויר יקרא רוח וכבר נודע כי היסודות הארבעה מקשה אחת והיסוד התחתון הארץ והמים מקיפים על הארץ והאויר מקיף על המים והאש מקיף על האויר ואמר הכתוב כי הארץ לבשה צורה והיה האש מקיף למעלה על המים והעפר המעורבי והרוח מנשבת ותכנס בין האש והמים ותרחף על המים ויראה לי שהנקוד הזאת בלבשה הצורה והיתה בהו היא שחכמים קורין אותה אבן שתיה שממנה הושתת העולם. והנה שיעור הכתובים בתחלה ברא אלהים מאין את השמים וברא מאין את הארץ והארץ בהבראה היתה תהו והיתה בהו ובהם חשך ומים ועפר ורוח נושבת על המים וסמך הרוח לאלהים בעבור שהיא דקה מכלם עכ"ד. וא"ת למה אמר הכתוב ביסוד הארץ שברא חומר ונתן בו צורה בשאמר והארץ היתה תהו ובהו ולא אמר כן בשאר היסודות. התשובה שמה שאמר הרמב"ן שהארץ ארבע יסודות אינו לבד במה שאמר הכתוב בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ אלא גם במה שאמר הכתוב והארץ היתה תהו ובהו שהיה חומר שאין בו

ממש והיתה בהו שהלביש אותה צורה ואח"כ חזר ופירש הכתוב ומה היא הצורה הזאת שהלביש בחומר הזה חשך שהוא האש ומים ועפר ואויר שהחומר חלק אותו לארבעה חלקים ונתן לאחד צורת אש ולאחד צורת אויר ולאחד צורת מים ולאחד צורת ארץ. הכלל אלו השני פסוקים אמרו ארבעה דברים האחד שהקב"ה ברא חומר אחד לשמים וחומר אחד לארץ וזהו בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. השני שאחר שברא החומר נתן בו הצורה וזהו והארץ היתה תהו ובהו. השלישי שפירש הכתוב ואמר איך נתן הצורה בחומר הזה שהוא חומר לארבעה יסודות שחלקו לארבעה חלקים ובכל אחד מהם נתן לו צורה מוחלפת מהצורות האחרות. הרביעי שנתן גדר לאלו הארבע יסודות מצד מקומם והוא שהאש נתן על המים והעפר שהוא תהום והרוח תכנס בין האש והמים ואלו השתים אחרונות פירש הכתוב באמרו וחשך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים שהרוח נכנס בין האש והמים ובזה יובן כוונת הרמב"ן היטב. ואחר שנתברר לנו כוונתו בשני הפסוקים האלה אומר שיש לי ספקות על דבריו:

הספק הא' במה שאמר שזו ההתחלה הוציאה מן האפס הגמור והוא יסוד דק שאין בו ממש אבל הוא כח מוכן לקבל הצורה ולצאת מן הכח אל הפועל ולא תפס צורה שיתפס בה השם כלל ואם כן לפי דבריו נמצא היולי ראשון בלי צורה ואח"כ נתן בו הצורה ואינו כן שההיולי אם אין בו צורה הוא העדר שההיולי מגביל אותו הצורה ואם אין בו צורה אינו נמצא ועוד שאמר שהוא כח מוכן לקבל הצורה ולצאת מן הכח אל הפועל והנה הכח בעודו כח הוא העדר כמו שנתבאר כל זה במקומו ואם הוא העדר מה זה שאמר בראשית ברא ועדיין אין שם בריאה ואם בראו מאין עדיין הוא אין. ועוד שכל כח צריך נושא שבו יהיה הכח וא"כ אותו הנושא הוא ההיולי ראשון ולא הכח וגם אותו ההיולי ראשון אם הוא כח צריך נושא וכן לבלתי תכלית וזה בטל. ולכן נראה לי שפי' הפסוק בראשונה ברא הקב"ה מאפס הגמור חומר השמים וחומר הארץ והפסוק הבא אחריו ביאר איך ברא חומר לבדו שא"א חומר בלא צורה ואי איפשר לצייר אותו לזה אמר והארץ היתה תהו ובהו כלומר ברא תהו שהוא חומר ראשון וברא בו הצורה וזהו בהו ולא ברא החומר לבדו אלא זה עם זה ואחר שעשה צורה בחומר מזה עשה כל הנבראים שעשה הארבע יסודות כפירוש הרמב"ן במ"ש וחשך על פני תהום וגו'. וא"ת מה היא הצורה שברא הקב"ה באותו החומר הראשון. התשובה אחר שהיסודות מתהוים אלו מאלו נאמר שברא הקב"ה אחד מהם היותר מוכן לשיתהוו ממנו שאר היסודות ונניח שהוא המים שממנו מתהוה הרוח שאינם הפכים אלא באיכות אחד וכן מן הרוח אש וכן הארץ נתהוה מן המים שאינם הפכים אלא באיכות אחד וזהו שאמר ורוח אלהים

מרחפת על פני המים בה"א הידיעה לפי שהמים בראם הקב"ה מאפס המוחלט וממנו עשה היסודות האחרים ולפי שהוא היסוד שהקב"ה עשה מאין אמר יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים עליונים למים התחתונים ומהם עשה השמים כמו שאמרו בב"ר. או נאמר שבתחלה ברא השי"ת מאפס המוחלט יסוד אחד שברא היולי ראשון ובו צורה גרועה יותר מכל צורת היסודות ואחר כך עשה ממנו ד' יסודות ונשארה אותה הצורה אחר כך במדרגת החומר לצורת ד' יסודות כמו שנפש הצומחת נשארה במדרגת החומר לנפש המרגשת בבעל חי וכמו שנשארה נפש המרגשת במדרגת החומר לנפש המשכלת באדם או שפשט ההיולי הראשון אותה הצורה הגרועה ולבש צורת כל אחד מהד' יסודות. זהו דעתי בפירוש אלו הפסוקים בהקדמת הרמב"ן בפירוש תהו ובהו ובפירוש וחשך על פני תהום ואולי זו כוונת הרב אף על פי שאין משמע כן מדבריו:

הספק השני שיש לי בדברי הרמב"ן אם אמת היה הדבר הזה שפירוש בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ הוא שהקב"ה הוציא חומר השמים מאין והוציא חומר הארץ מאין כמו שאמר הכתוב שאחר זה הלביש חומר הארץ בצורה כשאמר והארץ היתה תהו ובהו למה לא אמר גם כן והשמים היו תהו ובהו לומר שהלביש חומר השמים בצורה ונראה שהרב הרגיש זה במה שאמר יהי רקיע בתוך המים החומר ההוא שבראו בתחלה מאין אמר שיהיה רקיע מתוח כאהל בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים ע"כ. ועדיין הקושיא במקומה עומדת שכמו שאמר בארץ תהו ובהו היה ראוי יותר שיאמר כן בשמים בפירוש שצורתם מעולה מצורת הארץ. ועוד שכמו שאמר בשמים יהי רקיע בתוך המים ג"כ אמר בארץ יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה וכמו שאמר ויקרא אלהים לרקיע שמים גם כן אמר ויקרא אלהים ליבשה ארץ א"כ אין אמרו יהי רקיע לומר שיעשה צורת השמים אלא שהרקיע שעשה כבר יהיה בתוך המים כמו שיקוו המים הכוונה בו המים שעשה כבר יקוו אל מקום אחד. ואיפשר לדחוק ולומר שבעבור שההיולי של ארבע יסודות פושט צורה ולובש צורה וכאלו ההיולי וצורתו הם שני דברים נפרדים זה מזה לכך הוצרך לבאר שהלביש זה החומר בצורה אבל חומר השמים הוא כל כך דבוק ומחובר עם צורתו והיו לא' וכאלו כולו צורה שאין היולי השמים פושט צורה ולובש צורה לכן יספיק באמרו ברא אלהים את השמים שבזה נכלל הצורה שעשה אחר כך בהיולי שלהם:

הספק הג' שיש לי בדבריו איך אמר שהאש נקרא חשך מפני שהאש חשוך שהדבר ידוע שהיסודות כל מה שיתקרבו יותר לשמים הם יותר בהירים וספיריים וכשיתרחקו יותר מן השמים יוסיפו עוביו' ולכן הארץ עבה וחשוכה לפי שהוא רחוקה מאד מן השמים

והמים ספיריים לפי שאינם כל כך רחוקים מן השמים והאויר יותר ספיריי לפי שמתקרב לשמים והאש ספיריי ובהיר וזך יותר מכלם וא"כ איך אמר שהוא חשוך. ואולי הכוונה בחשוך שאינו מאיר וזהו שאמר אלו היתה אדומה היתה מאדימה לנו הלילה ועם כל זה קשה למה קראו חשך שגם המים והאויר אינם מאירים ולא קראם חשך:

הספק הד' שיש לי בדבריו שכתב וסמך הרוח לאלהים בעבור שהיא דקה מכלם שהרי היסודות כל מה שמתקרבים יותר לשמים הם יותר דקים ולכך הארץ גסה והמים אינן כל כך גסים והאויר דק א"כ האש דקה מן האויר וכן נתבאר במקומו. וגם לזה הפירוש צריך לדחוק ולפרש שמה שאמר בסמוך ויבדל אלהים בין האור ובין החשך אינו האש היסודי שאמר עליו וחשך על פני תהום אלא הוא העדר האור וכן ולחשך קרא לילה. ויש מי שפירש באלו הפסוקים פירוש אחר ואין בו קושיא מאלו הקושיות ואבאר דעתו שדבריו סתומים ומבולבלים ואינם מובנים והוא שהקב"ה ברא בראשונה מאין חומר אחד כולל לשמיס ולארץ לא חומר אחד לשמים וחומר אחד לארץ ומהו זה החומר הוא חומר עם צורת כל היסודות אלא שלא היה כל יסוד מאלו הארבעה יסודות נפרד בפני עצמו אלא היו כלם מעורבבים אלו עם אלו כעיסה שמעורבות בה מינים רבים מקמח חטים וקמח שעורים וקמח פולים ועדשים כלם מעורבים עם מים ועשוי עיסה מכלם. וגם חומר השמים וצורתם גם כן היו מעורבים עם זה החומר ועשוי מן הכל עיסה אחת ואחר כך הכין הקב"ה זאת העיסה בכללה להבדיל צורות מחולפות זו מזו עם חומר לכל אחד ואחד כמו העוף שמרחפת על ביציה להכינם לשיצאו לפועל אפרוחים וזאת העיסה שהיו בה כל הדברים בכח היה לה יותר נטיה להיותה ארץ מלהיותה שמים לפי שמעשה בראשית היו מוסיפים שלימות כל מה שהזמן נמשך יותר שהרי ביום ראשון אמר והארץ היתה תהו ובהו ביום שני אמר יהי רקיע לפי שהמתהוה מזה החומר קבל שלימות ביום שני יותר ממה שנתהווה ממנו יום ראשון והכוונה שביום השני הבדיל הקב"ה קצת מזאת העיסה ועשה ממנה שמים ואלו השמים אחר שהיו בשלימותם היו סבה להכין שארית העיסה לשיובדלו היסודות וצורתם כל אחד בפני עצמו שהארץ ושאר היסודות לא קבלו שלימותם עד יום השני שאז קבלו שלימותם באמצעות הרקיע. זה הוא ענין זה הפירוש. ועכשיו צריך ליישב כל זה בפסוקים אמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ רוצה לומר אלו השמים והארץ שאתה רואה בעיניך עכשיו בשלימותם דע לך שלא היו כן בראשית הבריאה אלא מעט מעט נעשו כן והוא שבראשית הזמן ברא הקב"ה בריאה חדשה מאין וזה נכלל בלשון ברא שלשון ברא ענייננו יש מאין ומזה יש מאין עשה הקב"ה אח"כ אלו השמים והארץ שאתה רואה

או נכלל במלת את שמרבה לזה החומר ועם היות שמזה החומר נתהוו כל הנמצאים כלם ג"כ אבל השמים והארץ נתהוו ראשונה מזה החומר ובאמצעות השמים נתהוו כל הנמצאים. ואמר והארץ היתה תהו ובהו רצונו לומר חרבן ושממון וכן תרגום אונקלוס וארעא הות צדיא ורקניא לפי שהיה ערבוביא רבה ותערובות גמור ומצד זה היה חשך על פני תהום שהוא עפר ומים מעורבים שהדברים המעורבים זה עם זה אין צורת כל אחת ניכרת והם כמו חשך שבחשך אין אדם מבדיל בין התמונות והגוונים ולזה המשיל זאת העיסה לחשך לפי שזה הנמצא לא נפרדו חלקיו עדיין אבל היה מעורב ומבולבל והיה חשך על פניו שכל פרטי ההויות שנתהוו אחר כך היו מעורבות בזה החומר בלתי נבדלת ונפרדת אחת מזולתה. ולפי האמת גם כן עדיין לא היה אור בעולם אלא חשך שגם כן זה עוזר לשלא יבדלו הדברים והאור באופן מה מבדיל הדברים וזאת הערבוביא מכל היסודות והשמים היו מים עליה ורצון אלהי היה מכין זאת הערבוביא כצפור מרחף על ביציו להכין אותה וזה הוא שאמר ורוח אלהים מרחפת על פני המים שרצון אלהים היה מכין זה החומר להוציאו לפועל ולפי שצפו מים על הערבוביא הזאת אמר שרוח אלהים מרחפת על המים אבל הכוונה שרוח אלהים מרחפת על הערבוביא שהיא תחת המים. ומה שאמר רוח רוצה לומר רצון ומרחפת רוצה לומר מכין ואמר בזה הלשון לפי שהוא משל להמשילו לציפור שמרחפת על הביצים להכינם להוציא לפועל האפרוחים שהיו בכח בביצים. וביום השני הבדיל הקב"ה חומר הרקיע מן העיסה הזאת ואותו הרקיע אחר שנבדל מן העיסה הזאת נשלם ונתחזק וקבל שלימותו ואז הרקיע עצמו הבדיל המים מעל הרקיע והמים שתחת הרקיע רצוני לומר הבדיל בעצם וצורה ועשה היסודות למטה ונתן שלימות למים של מעלה וזהו שאמר ויבדל ואינו הבדלה במקום שידוע הוא שאחר שיהיה רקיע בתוך המים שיבדיל בין מים למים אלא גם בצורה הבדיל הרקיע בין מים עליונים למים תחתונים שהצורה שנתן רקיע במים העליונים אינה כצורה שנתן במים התחתונים שהרקיע נתן שלימות לארבע יסודות של מטה כשנתן להם צורת ארבע יסודות ונתן שלימות למים העליונים ונתן להם צורה שטבע זה הרקיע חדש והבדיל בעצם וצורה בין המים שתחתיו למים שעליו והקנה לכל אחד מהם צורה מיוחדת ואמנם הצורה שהקנה למים אשר תחתיו ידענוה והוא שהלביש לקצת זה החומר צורת אש ולקצתו צורת אויר ולקצתו צורת מים ולקצתו צורת ארץ וכל זה חייב הגלגל כפי קרבתו ורחקו. וכן אמרו חכמי הטבע שהגלגל עושה היסודות בתנועתו. ואמנם אשר חייב למים שעליו נודע לשם ית' ואינם כמים היסודיים אלא נבדלים מהם אבל דומים להם בתכונה מה. ואלו המים שאמר עליהם ורוח אלהים מרחפת על פני המים שהיו מקיפין לאותו

החומר והעיסה עליהם אמר יהי רקיע בתוך אלו המים ועשה מאמצעיתם שמים ואלו השמים אחר שנעשו נתנו שלימות לחלק המים שנפרדו למעלה ושלימות לחלק המים שנפרדו למטה וזהו אמרם בבראשית רבה בשעה שאמר הקב"ה יהי רקיע בתוך המים גלדה טיפה האמצעית ונעשו השמים התחתונים ושמי השמים העליונים רב אמר לחים היו שמים ביום ראשון ובשני נקרשו יהי רקיע יחזק הרקיע ר' יוחנן אמר יעשה מטלית הרקיע כמה דאת אמר וירקעו את פחי הזהב הנה מבואר שכונתם שמחלק האמצעי מן המים המקיפים בערבוביא הנברא מאין ביום הראשון נתהוו בשני השמים עד כאן. ודע שאלו הפירושים הם על הנחה שמלת בראשית הוא מוכרת והוא כמו בראשונה אבל לדעת האומרים שהוא סמוך כרש"י ומפרשים אחרים יהיה פירוש אלו הפסוקים באופן אחר והוא שרש"י כתב ואם באת לפרשו כפשוטו כך פרשהו בראשית בריאת שמים וארץ והארץ היתה תהו ויאמר אלהים יהי אור ולא בא המקרא להורות סדר הבריאה לומר שאלו קדמו שאם כן היה לו לומר בראשונה שאין לך ראשית במקרא שאינו דבוק לתיבה של אחריו וא"ת להורות בא שאלו בתחלה נבראו ופירושו בראשית הכל ברא אלו א"כ תמה על עצמך שהרי המים קדמו שהרי כתיב ורוח אלהים מרחפת על פני המים ועדיין לא גלה בריאת המים מתי היתה הא למדת שהמים קדמו לארץ ועוד שהשמים מאש ומים נבראו אלא על כרחך לא למד הכתוב על סדר הקודמים והמאוחרים כלום עד כאן. וכתב הרמב"ן ולדעתו לא נברא ביום ראשון רק האור ויש ספק על זה איך פירש הרמב"ן על רש"י כך שהרי רש"י אמר בפירוש שהמים קדמו לבריאת שמים וארץ וא"כ על כרחך נבראו ביום ראשון שהרי לא נברא שום דבר קודם יום הראשון וא"ת שנבראו ביום שני אינו כן שהרי ביום שני אמר יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים א"כ קודם יום שני נבראו. ועוד שרש"י כתב זה לשונו יהי מאורות ביום ראשון נבראו וברביעי צוה עליהם להתלות ברקיע וכן כל תולדות השמים והארץ נבראו ביום ראשון וכל אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו הוא שכתוב את השמים ואת הארץ את השמים לרבות תולדותיהן ואת הארץ לרבות תולדותיה. ולכן אני מתמיה על הרמב"ן איך פירש על רש"י שלא נברא ביום ראשון רק האור. וא"ת הרי רש"י אמר כן באמרו שגזרת הכתוב ויאמר אלהים יהי אור אינו כן שגזרת הכתוב לרש"י אינה אלא בוהארץ היתה תהו ובהו כלומר בראשית בריאת שמים וארץ ותולדותיה בזה השלימות שאתה רואה עתה דע שבתחלת בריאת הארץ היתה תהו ובהו שממון וריקות וגם השמים בתחלת בריאתם לא היו עדיין מאירים וזה הוא וחשך על פני תהום ואחר שהיו השמים והארץ חסרים היצירה שכל הדברים נבראו בערבוביא אז קודם שנבדלו הדברים אלו מאלו אמר אלהים יהי אור

להבדיל הדברים כל אחד בפני עצמו ולעשות ימים וכל אלו הדברים נבראו ביום ראשון בזה הסדר בתחלה ערבוביא השמים והיסודות ואח"כ האור ואח"כ הבדיל הערבוביא הזאת ועשה את השמים ותולדותיהם בשלימותם והארץ ותולדותיה בשלימותה שנבדלו היסודות כל אחד ואחד בפני עצמו. ואומר עוד שאלו הונח שלרש"י יהיה הגזירה לויאמר אלהים יהי אור עם כל זה לא ימשך מזה שלא נברא ביום ראשון אלא האור שכוונת הכתוב הוא קודם שברא הקב"ה השמים והארץ בשלימותם כמו שהם עתה וגם קודם שהיו בערבוביא שהארץ היתה שממון וריקות וקודם שיהיה השמים בשלימותם שלא היו מאירים אלא חשך על פני תהום וקודם שהרוח מרחפת על פני המים שלא היה עדיין שלימות לרוח ולמים קודם כל אלו הדברים אמר אלהים יהי אור ויהי אור ואחר האור ברא הבריאה חסרה ואחר כך ברא השלימה. ולזה הפירוש סדר הבריאה בראשונה ברא האור ואח"כ בריאה חסרה ואח"כ בריאה שלימה וכל זה נברא ביום ראשון שאם נאמר ראובן בא ביום הזה לבהכ"נ קודם שבא שמעון לא יובן מזה שלא בא שמעון לבהכ"נ היום אבל אדרבה יובן שבא אלא שבא ראובן ואח"כ בא שמעון זהו דעתי בכוונת רש"י ז"ל והוא אמת:

ברא אלהים ראוי היה שבתחלת התורה יזכיר שם יי' ואמר אלהים לפי ששם העצם של הקב"ה הוא יי' אבל אלהים הוא שם התאר לפי שהוא תקיף ובעל היכולת כמו ואת אילי הארץ לקח ולפי שהקב"ה ברא העולם אחר האפס המוחלט וזהו מצד יכלתו הגדולה לזה הזכיר שם אלהים. והיה ראוי שיתחיל התורה בשם אלהים ושיאמר אלהים ברא בראשית אחר שבזה הפסוק נזכר שם הקב"ה והוא ברא העולם והוא צורת העולם ותכלית העולם וסיבת התורה הוא אלהי האלהים ואדני האדונים האל הגדול הגבור והנורא לכן יש אומרים שהכוונה בראשית ברא הבורא לאלהים שהוא עולם המלאכים. את השמים הוא עולם הגלגלים. ואת הארץ הוא עולם השפל. ואינו נכון שבפסוק הראשון יהיה חסר ממנו שם הבורא. ונראה לי שהטעם לפי שלא ידענו מציאות השם מצד מהותו אלא מצד פעולותיו והוא העולם שברא לפיכך התחיל בבראשית ברא שמצד שברא העולם ידענו שיש אלהים ואיך יתחיל אלהים ברא בראשית ועדיין לא ידענו אלהים:

פסוק ג

אלהים לשון רבים שהרי מצינו אל שהוא לשון יחיד וא"כ הכוונה בעל הכחות כלם ואלהים ר"ל אלוה שלהם. יש ספק בזה מי אמר זה הפסוק והנמשכי' אחריו אי הקב"ה אמרם למשה וא"כ היה ראוי שיאמר וידבר יי' אל משה בראשית ברא אלהים. ועוד במצות שאומר בהם וידבר יי' אל משה היה ראוי שיאמר בהם ויהי דבר יי' אלי לאמר.

וכתב הרמב"ן היה זה מפני שלא כתב מרע"ה התורה כנביאים שמזכירים עצמם ויהי דבר יי' אלי לאמר בן אדם אבל משה רבע"ה כתב תולדות כל הדורות הראשונים וייחס עצמו ותולדותיו ומקריו כשלישי המדבר ולכן יאמר וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני יי' כמדבר בעד שנים אחרים ולכן לא נזכר משה בתורה על שנולד ונזכר כאילו אחר מספר עליו. ואל יקשה עליך ואתחנן אל יי' כי תחלת הספר ההוא אלה הדברים אשר דבר משה והטעם בכתיבת התורה בלשון הזה מפני שקדמה לבריאת עולם כמו שבא בקבלה שהיתה כתובה באש שחורה על גבי אש לבנה. ובמדרש כאן רמז על בנין בית ראשון שעמד ארבע מאות ועשר שנים וזהו בראשית והוא שתי מלות בראש י"ת ולפי שבהמ"ק נברא קודם שנבראו שמים וארץ אמר בראשית ברא לומר בראש ברא הקב"ה בהמ"ק שעמד ת"י שנה ואח"כ ברא את השמים ואת הארץ וזה כמנין בזאת שעולה ת"י מנין בזאת יבא אהרן אל הקדש ואח"כ לא יבא שיחרב ולפי שעתיד ליחרב אמר והארץ היתה תהו ובהו. ורוח אלהים מרחפת זו תורה שלא תשכח מפי זרענו אע"פ שאנו בגלות. ויאמר אלהים יהי אור רמז על ימות המשיח שנאמר בו קומי אורי ויבדל אלהים בין האור ובין החשך שבו יבדיל הקב"ה בין ישראל שקוו לישועה ובין האומות השרויים בחשך. ועוד אמרו והארץ היתה תהו זו מלכות בבל ובהו זו מלכות מדי וחשך זו מלכות יון תהום זו מלכות אדום ורוח אלהים זה רוחו של משיח. פירוש שהקב"ה מגיד מראשית אחרית שתכלית הבריאה הוא לימות המשיח. ועוד אמרו בראשית אלו השיתין שנבראו משמת ימי בראשית. עוד רמז בראשית א' בתשרי שבתשרי נברא העולם כר"א וכמו שתקנו זה היום תחלת מעשיך לאפוקי מדר' יהושע שאמר בניסן נברא העולם. ותמצא בפסוק בראשית ששה אלפין דשיתא אלפי שנין הוי עלמא. ובפסוק והארץ היתה תהו ובהו שני אלפין לרמוז על שני אלפים תהו. ובפסוק למען תהיה תורת יי' בפיך שני אלפין לרמוז לשני אלפים תורה. ובפסוק עד כי יבא שילה שני אלפין לרמוז לשני אלפים משיח. והתחיל באמת ברא אלהים את סופי תיבות אמת וסיים באמת ברא אלהים לעשות סופי תיבות אמת לפי שהקב"ה אמת שנא' ויי' אלהים אמת והתורה נקראת אמת שנאמר תורת אמת שבזכות התורה ברא הקב"ה את העולם. ורוח אלהים הזכיר ברוח שם אלהים לפי שהקב"ה שלחו ליבש המים לעשות היבשה:

ויאמר אלהים יהי אור אמירה בכאן הוא חפץ כמו מה תאמר נפשך:

פסוק ד

וירא אלהים את האור כי טוב. צריך שנדע זה האור מה הוא וא"ת שהוא שמש וירח לא נבראו עד יום רביעי שביום רביעי נאמר יהי מאורות. התשובה ביום ראשון נבראו

וברביעי צוה עליהם להתלות ברקיע כמו שכתב רש"י ז"ל. ויותר נכון שנאמר שהקב"ה נתן בשמים גשם שמאיר ואותו האור שמש שלשה ימים בזה האופן שביום נתנו בגלגל ירחי וכיוצא בו ובלילה העלהו לגלגל ערבות וכיוצא בו והיה חשך על פני הארץ שאע"פ שהשמים ספיריים היה זה אור מועט לפי שלא עשאו הקב"ה אלא לעשות יום ולילה וביום רביעי עשה שמש וירח ולזה לא אמר ביום ראשון אלא יהי אור ולזה אמר וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל אלהים בין האור ובין החושך וידוע שאם האור טוב הפכו רע וא"כ היה ראוי שלא יהיה חשך. אבל כוונת הכתוב שהאור הראשון לא עשאו הקב"ה אלא לעשות ימים לבד ולזה אמר וירא אלהים את האור כי טוב לעשות יום ולזה הוצרך שימצא חשך ואור שבזולת חשך אי איפשר שימצא יום וזהו ויבדל אלהים בין האור ובין החשך ויהי ערב ויהי בקר יום אחד שאם לא היה מבדיל אותו לא היה ערב ולא יקרא יום שלעולם יהיה נמצא אורה שכמו שלא יובדל הזמן אם היה חשך תמיד כך לא יובדל אם יהיה אור תמיד אבל ביום רביעי שעשה המאורות לא נעשו לעשות יום בלבד אלא לדברים רבים וזהו שאמר יהי מאורות ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים ולהאיר על הארץ. והטעם שלא עשה הקב"ה המאורות יום ראשון לפי שכל מעשה בראשית כל זמן שנמשכים יותר עולים ביתרון ומעלה ולזה עשה אור חסר יום ראשון ועשאו שלם יום רביעי ואולי הגשם המאיר שעשה היום הראשון עשה ממנו יום רביעי שמש וירח. וכן נראה לי שכל מעשה בראשית היו כן ולזה תמצא שביום שלישי נתהוו העשבים והאילנות שיש להם נפש הצומחת. וביום החמישי נתהוו נפש חיה ועוף יעופף שיש להם נפש המרגשת. וביום הששי עשה הקב"ה את האדם ובו נפש המשכלת. והטעם לפי שהקב"ה ברא בראשונה היסודות כמו שפירשתי בפסוק והארץ היתה תהו ובהו לדעת הרמב"ן והיסודות הם גופים מתים וזה בעבור ההפכיות שבהם ולכן כשנתחברו יחד כל היסודות עזב כל אחד מהם איכיותיו הגדולים בהתחברו עם אותו שהוא הפכי לו שהמים עזבו קצת מקורם ולחותם והאש עזב קצת מחומו ויבשותו הגדולים והארץ קצת מקורה ויבשותה והאויר קצת מחומו ולחותו ובאו לשיווי ולפי שהיסודות גופים מתים לסבת הפכיותם זה לזה כשנתחברו ובאו לשיווי נתהווה באותו החבור נפש והיא נפש הצומחת וכשעבר זמן על אותו החבור ונשתברו עוד איכיותם ובאו ליותר שיווי קנו יותר שלימות ונתחדש שם נפש המרגשת וכשנשתברו עוד איכיותם זה עם זה ובאו ליותר שיווי קנה שלימות העיסה ההיא ונחחדש בה נפש המשכלת ולכן אמר ביום השלישי תדשא הארץ דשא עשב ובחמישי נפש המרגשת ובששי נפש המשכלת. ולפירוש השני ביום הראשון ברא

כל היסודות בערבוביא וביום השני הבדילם שקנו שלימות בו ובשלישי יותר שלימות שנעשה נפש הצומחת ובחמישי מרגשת ובששי משכלת כמו שפירשתי. ולכן גם באור היה כן שביום ראשון עשה השי"ת אור חסר וברביעי אור שלם. וכן ג"כ בראשית ברא אלהים את השמים שהוא חומר השמים והוא היולי ראשון וביום השני אמר לחומר ההוא שיהיה רקיע מתוח כאהל בתוך המים ויהיה מבדיל בין מים למים. ולפירוש השני ביום ראשון ברא הערבוביא שמים ויסודות הכל מעורב וביום השני אמר לערבוביא ההיא יהי רקיע שיבדל קצת מאותה העיסה ויעשה ממנה רקיע ואחר שיהיה הרקיע שלם יתן הרקיע שלימות לעיסה הנשארת ויעשה צורה למים העליונים וארבע צורות למים התחתונים וכמו שפירשתי למעלה וכן המים היו חסרים עדיין בשני וקבלו שלימות בשלישי שבשני לא נגמרה מלאכת המים שהתחיל בה ובשלישי נגמרה שאמר בו יקוו המים הכלל העולה שמ"ש יהי אור אינו המאורות הגדולים אלא חסר מהם ומדרשו יהי אור ויהי אור מלך בשר ודם מדליק נר מנר דלוק שמא יכול להדליק נר מתוך החשך והקב"ה מתוך החשך מוציא אורה שנאמר וחשך על פני תהום וכתיב בתריה ויאמר אלהים יהי אור וזהו שאמר מגלה עמוקות מני חשך ויוציא לאור צלמות והכוונה שברא יש מאין והאין נקרא חשך. וחמשה פעמים כתיב אור באלו הפסוקים והיה מספיק פעם אחד שיאמר ויאמר אלהים יהי אור ויהי כן וירא אלהים אותו כי טוב ויבדל אלהים בינו ובין החשך ויקראהו אלהים יום. ולזה אמר רבי סימון חמשה פעמים כתיב כאן אורה כנגד חמשה חומשי תורה. יהי אור כנגד ספר בראשית שבו נתעסק הקב"ה וברא עולמו. ויהי אור כנגד ספר ואלה שמות שבו נגאלו ישראל ממצרים ויצאו מאפלה לאורה וכתיב ביה ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. וירא אלהים את האור כנגד ספר ויקרא שהוא מלא הלכות הרבה. ויבדל אלהים בין האור כנגד ספר במדבר שבו נבדלו ישראל בין יוצאי מצרים לבאי הארץ. ויקרא אלהים לאור יום כנגד משנה תורה שהוא מלא מצות הרבה. פי' המדרש הזה בחמשה אורים הללו. האחד אור בריאת העולם. השני אור הגאולה. הג' אור התשובה שהמביא קרבן שב בתשובה ומתודה עליו. הרביעי אור בהמ"ק. החמישי אור התורה והמצות. ונראה לי שמה שאמר יהי אור כנגד ספר בראשית לפי שבו בריאת העולם ולזה אמר יהי לשון הויה ומה שאמר בשני ויהי אור כנגד הגאולה לפי שאמר אם בן הוא והמתן אותו ואמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו ולזה אמר כנגדו גם כן ויהי אור לשון הויה שהיו מתים והקב"ה החיה אותם בגאולה ועשה בהם הויה ומ"ש וירא אלהים את האור כי טוב כנגד ויקרא לפי שעל עבודת בהמ"ק אמרו העולם עומד ובבריאת העולם נאמר וירא אלהים את כל אשר עשה

והנה טוב מאד ומ"ש ויבדל אלהים בין האור ובין החשך כנגד במדבר סיני לפי שמתי מדבר נשארו בחשך ובמדבר נפלו פגריהם. ומה שאמר ויקרא אלהים לאור יום כנגד משנה תורה לפי שבו מצות מבוארות שמבאר מצות שבספרים שלפניו והוא כמו היום המאיר. וגם לפי שנראה שמשה מעצמו אמר אותו הספר שאמר אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל לז"א ויקרא אלהים לאור יום לומר שברשות הקב"ה אמר אותו:

פסוק ה

ויהי ערב ויהי בקר יום אחד. ערב הוא העדר האור והוא החשך והנה לא קדם אור ואיך אמר ויהי ערב בלא שקדם אור. וי"מ שהאור שאמר עליו ויהי אור נברא לפניו כלומר במערב ושקעו מיד כדי מדת לילה ואחר כך האיר כמדת יום. והרמב"ן הקשה עליהם כי יוסיפו על ששת ימי בראשית יום קצר אבל יתכן שהאור נברא לפניו ולא נתפשט ביסודות ועמד לפניו כמדת לילה ואחר כך הזריח אותו על היסודות והנה קדם הערב לבקר עד כאן. ונראה לי שהקב"ה ברא חומר השמים או הערבוביא ובאותה עתה עצמה ברא שמש וירח ונתנם בשטח השמים בעתה ההיא עצמה והוא שברא השמש במערב בשעה עצמה שנשקעה החמה בימים אחרים והתנועע השמש כשיעור לילה אחת תחת הארץ או הערבוביא כלפי מזרח וזרחה השמש במזרחוכל זה כדרך שאר ימים ולילות ובפרוש הזה איני מוסיף על ששת ימי בראשית יום קצר וגם לא נצטרך לומר שהאור לא נתפשט ביסודות אלא שהלך השמש תחת הארץ לילה אחת ולדעת האומרים שלא נבראו המאורות עד יום רביעי גם כן נאמר שהאור ההוא שאמרו שבראו הקב"ה ביום ראשון בראו במערב בשעת שקיעת החמה בימים אחרים בעתה עצמה שדרך לישקע החמה בימים אחרים והעתה אינו חלק זמן אלא הוא תכלית הזמן העבר ותחלת זמן העתיד והתנועע תחת הארץ כלפי מזרח ואחר שעבר זמן לילה אחת זרח האור ההוא במזרח. ובב"ר יהי ערב אין כתיב כאן אלא ויהי ערב מכאן שהיה סדר זמנים קודם לכן ע"כ. ואם כן קודם בריאת העולם היה עולם וזה נוטה לקדמות חלילה והתשובה שלפי שביום ד' נבראו המאורות אם כן קודם שנבראו המאורות לא היה זמן כי כשהיו מאורות התנועעו השמים לא קודם לכן לדעת ב"ר לזה אמר שאחר שאמר ויהי יורה שגם המאורות שמשו שלשה ימים ונבראו במאמר יהי אור אלא שלא נקבעו בשמים עד יום ד'. ומה שאמר קודם לכן ר"ל מיום ראשון יום אחד היה ראוי שיאמר יום ראשון כמו שאמר יום שני יום שלישי ולמה כתב אחד לפי שהיה הקב"ה יחידי בעולמו שלא נבראו המלאכים עד יום שני ב"ר. וכתב הרמב"ן לא יתכן לומר יום ראשון בעבור שעדיין לא נעשה השני כי הראשון קודם לשני במנין או במעלה אבל שניהם נמצאים ע"כ. ויתכן לפרש שיום אחד

בתנועת הגלגל הוא סבה ליום שני שאחר שמתנועע תמיד ואינו נח יום אחד סבה ליום שני ובו יפול שם ראשון שאחר שעבר יום אחד ודאי יבא יום אחר אבל האור שברא הקב"ה ביום ראשון אינו מזה המין שהקב"ה ברא אותו הגשם בפני עצמו לא שקוע בגלגל עד יום רביעי וביום הוציאו ובלילה שקע אותו. וא"כ אין ראוי לומר יום ראשון שהיום הראשון לא היה סבה לשני. ולזה לא אמר יום ראשון אבל אחר שעבר יום אחד נכון לומר יום שני אחר שכבר עבר יום אחד וכן יום שלישי:

פסוק ו

יהי רקיע בתוך המים יש מפרשים שרקיע הוא המקום אשר יתהווה בו הענן לפי שהוא זר אצלם המצא מים למעלה מהגרם השמימיי ולחז"ל רקיע הוא הגרם השמימיי וכן אמר הכתוב הללוהו שמי השמים והמים אשר מעל השמים.

פסוק ט

יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה היו שטוחים על כל הארץ והקוום באוקינוס הוא הים הגדול שבכל הימים או נאמר שלפי שהיה התהום שהיה מים ועפר כמו מים עכורים גזר השי"ת שיקוו המים שהם גבוהים אל מקום שפל למטה ושיעלה העפר למעלה ושניהם היפך טבעם זה עולה וזה יורד:

פסוק י

ויקרא אלהים ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא ימים שמתחלה היו המים והעפר נקראים תהום שהיו מעורבים זה עם זה והיו כמים עכורים וכשהפריד זה מזה קרא ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא ימים ולא נקרא ים המים אלא החפירה וזהו אומרו ומקוה שנקוו המים בו קרא ימים וכן אמר כמים לים מכסים. וקראו ימים כלומר ים מים והקב"ה עשה היבשה ביום שלישי וביום רביעי המאורות לפי שהחוקר אומר שסבת היבשה הוא השמש המכה במים ומיבשה בחומו הגדול לכן קודם שברא השמש או קודם שנתנו ברקיע עשה היבשה לעקור סברת המינים ולומר שלא נעשת היבשה אלא ברצון הקב"ה כי הוא אמר ויהי ולזה גזר בו גם כן תדשא הארץ דשא קודם יום רביעי שבו נבראו המאורות לומר שלא מכח המאורות נתהוו האילנות והעשבים כדעת הטבעיים וכמו שהוא עכשיו שנאמר וממגד תבואות שמש וממגד גרש ירחים אבל בתחלת הבריאה לא היה כן אלא במאמרו של הקב"ה היו האילנות והעשבים ופירותיהם:

פסוק יא

תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע עץ פרי גזר שיהיה בארץ כח צומח ויש מקשים מדוע לא גזר הקב"ה באילני סרק אלא עץ פרי הנה גם כן יצרם הקב"ה. ואני מקשה גם כן למה לא גזר הקב"ה בעשבים שאינם מזריעים זרע אלא עשב מזריע זרע לכן נראה

שדשא ר"ל צמח ואמר תדשא הארץ דשא תצמיח הארץ צמח והכוונה כל צמח שאין בו אלא נפש הצומחת לומר שאין עושה פרי שאין לו אלא גידול וצמיחה לבד וזה כלל לעשבי השדה שאינן מזריעים זרע ולאילני סרק ואח"כ אמר וגם כן עשב מזריע זרע ועץ פרי שאחר שאמר עשב מזריע זרע נראה שדשא הוא עשב סרק שאין מזריע זרע ואחר שאמר עץ עושה פרי נראה שדשא הוא עץ שאינו עושה פרי. או נאמר שכשנתן הקב"ה כח לארץ להוציא עץ פרי כ"ש שיהיה לה כח להוציא עץ סרק שאילן שיוציא פירות כחו גדול מאילן שאינו עושה פירות. וחכמינו ז"ל אמרו אף אילני סרק עשו פירות וא"ת מדוע אינם עושים עתה פירות אלא שמקללת ארורה האדמה נתקללו אבל לימות המשיח שיחזרו הדברים לאיתנם הראשון יחזרו לעשות פירות שנא' ולשורקה בני אתונו שאילני סרק יעשו פירות כמו שעושה הגפן:

עץ פרי עושה פרי למינו אשר זרעו בו על הארץ היה ראוי שיאמר עץ פרי למינו אשר זרעו בו על הארץ או שיאמר עץ עושה פרי למינו אשר זרעו בו על הארץ. וחכמינו ז"ל אמרו עץ פרי שטעם העץ כטעם הפרי והיא לא עשתה כן אלא ותוצא הארץ עץ עושה פרי ולא העץ פרי לפיכך כשנתקלל האדם על עונו נפקדה גם היא על עונה ונתקללה. וזה דרך דרש שנאמר שהעץ עצמו יהיה נאכל. וגם איני מבין מה שאמרו והיא לא עשתה כן איך אפשר שהארץ לא עשתה צווי הקב"ה שאין הדבר תלוי ברצונה אלא ברצון הקב"ה שהקב"ה ברא העולם וברא הטבע ברצונו בראו ולא נתן רשות לטבע שיעשה מה שירצה אלא במאמרו נברא הטבע וטבעי כל הדברים חוק וזמן נתן להם שלא ישנו את תפקידם ששים ושמחים לעשות רצון קונם. ועוד שאין לארץ בחירה ורצון לעשות ושלא לעשות אלא מה שהקב"ה נתן בטבעה תעשה. וגם איני מבין מה שאמרו שלכן נתקללה בקללת ארורה האדמה וכי הארץ בעלת שכל לתת לה שכר ועונש לכן אמרתי שהוא דרש ואין משיבים על הדרש או יש לזה המאמר צורה והנראה לי בזה שהאילנות הם שני מינים יש אילנות שתוך הפרי שלו הזרע לקיים המין והוא הגרעין כמו פרי עץ הדר ותמרים וכיוצא בהם ויש אילנות שאין תוך הפרי זרע כמו לוזים וערמונים בטנים ושקדים וכאן רצה לכלול שניהם כנגד האילנות שאין בתוך הפרי גרעין אמר עץ פרי שאין בו אלא הפרי לבד וכנגד האילנות שהזרע תוך הפרי אמר עושה פרי למינו אשר זרעו בו ועץ מושך עצמו ואחר עמו עץ פרי עץ עושה פרי למינו אשר זרעו בו. ומה שאמר בזה המין עושה לפי שזה עושה יותר מן הראשון שזה עושה שני דברים עושה הפרי ועושה זרעו אבל הראשון אין עושה אלא הפרי לבד וזה הפירוש נכון מאד. ולא מצאתי בפירושים אחרים טעם וריח. ואחשוב עוד באמרו עץ פרי שהוא מיותר שבכאן גזר באילני גן עדן

ולפי שאילני גן עדן קיימים באיש שאין בהם זרע לשיהיו קיימים במין שהדברים שהם קיימים באיש אין צריך שיהיו קיימים במין כמו הכוכבים והמזלות לזה אמר עליהם עץ פרי ולא אמר בהם למינו ולא אמר אשר זרעו בו. אבל על אילנות האדמה אמר בהם עץ עושה פרי למינו אשר זרעו בו וזה טעם על הארץ כלומר על שאר הארץ להוציא אילני גן עדן וכמו שאבאר בפסוק ויטע יי' אלהים גן בעדן. ולכן צדקו חכמינו ז"ל שאמרו שאם לא היה אוכל לא היה מת לפי שמזונו משאר אילני גן עדן וכמו שהמזון קיים באיש כן הנזון וזהו אמרו מכל עץ הגן תאכל אבל מעץ הדעת לא תאכל שהוא היפך משאר אילנות שבזה תמות שכן טבעו. ומה שאמר תמות אינו עונש שאם כן לא היה נותן לו עונשים אחרים שאמר ולאדם אמר וגו' שאין דרך המלך שגוזר משפט ועונש לעובר על דברו שיענישנו יותר עליו ולזה אמר ותוצא הארץ עץ עושה פרי והיה ראוי שיאמר ותוצא הארץ עץ פרי עושה פרי כמו שגזר אלא כאן אמר שהוציא' עץ קיים במין וז"א למינהו ולא אמר שהוציא עצי גן עדן ועזב אותו לאמרו בפסוק ויטע ה' אלהים גן בעדן ועשה כן לומר וישם שם את האדם להודיע שכוונת השי"ת שלא יאכל מפרי האדמה אלא מפירות גן עדן לשיהיה קיים באיש כמותם. זהו דעתי והוא ענין חשוב מאד:

פסוק יד

יהי מאורות ברקיע השמים. הכוונה שיהיו קבועים ולא יתנועעו כי הגלגל הוא המתנועע והמאורות הקבועים בו מתנועעים בתנועתו כמסמרות הקבועים בדופן הספינה ולא שגלגל קבוע והמאורות מתנועעים וזה הוא שאמר ויתן אותם אלהים ברקיע השמים ורצה באמרו ברקיע השמים שכל עובי גוף הגלגל מתמלא בגוף המאורות ואמר להאיר על הארץ לומר שאין עובי הגלגלי' מפסיק האור עם היות עובי כל גלגל ה' מאות שנה והשמש בגלגל רביעי ועובר אורו שלשה גלגלים ומאיר על הארץ:

פסוק טז

את שני המאורות הגדולים קרא ללבנה מאור גדול ומאור קטן. מאור גדול כנגד שאר הככבים מאור קטן כנגד השמש. ויתכן לפרש שהקטן המתחבר לגדול נקרא גדול עבד מלך מלך אבל כשמתפרד ממנו ונמנה לעצמו אינו נערך אלא לפי חשיבותו בלבד:

ואת הככבים אמרו במדרש בשעה שנזף הקב"ה בלבנה נפלה ונפלו ניצוצות ממנה על פני כל הרקיע ומזה נעשו הככבים ולפי שנפלו מאוריה נשארה חשוכה וגם הניצוצות שהם הכוכבים אינם מאירים כמו כשהיו חלק לבנה מאירה כשמש ולכן יקראו כוכבים לפי שכבו מלשון לא תכבה ע"כ. ומה שאמר יהי מאורות כתב הר"ן כי בו נכללו הכוכבים כמו שאמר בשעת מעשה ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים ואת הכוככים וארז"ל אור כוכבים נמי אור הוא אם כן מה שאמר ולהבדיל בין האור ובין החשך ישוב אל

השמש והככבים כי כל עת שיאיר השמש על הארץ יהיה אור יום וכשיעדר אורו לגמרי יהיה לילה. אמנם לא יוגבל זמן אורו אלא מצד הכוכבים שהיום והלילה אצל התורה לא יוגבלו כמו שהגבילום חכמי הכוכבים שאמר יום הוא כל זמן שהשמש על הארץ וכשאין השמש על הארץ לילה. ולתורתנו הקדושה אינו כן שהיום לנו הוא כל זמן שתאיר הארץ בסבת השמש אע"פ שלא יהיה על האופק שנאמר ויקרא אלהים לאור יום. ואמר את המאור הגדול לממשלת היום כי כל זמן שתאיר על הארץ באורו הוא יום והוא גם כן מה שאמר הכתוב למטה ולהבדיל בין האור ובין החשך שזה הוא עצמו מה שאמר ולהבדיל בין היום ובין הלילה שהורה בזה שכל זמן הראות אור השמש אע"פ שלא יהיה שמש על האופק הוא יום אבל לא יודע זה אלא מצד הכוכבים כי כאשר יראו הכוכבים יורו שכבר סר אור השמש מעל הארץ והוא התחלת הלילה ולזה אמרו חכמינו ז"ל שאור התורה לכל דיניה הוא מעלות השחר עד צאת הכוכבים כי הראותם יגביל תחלת הלילה ונאמר גם כן כי כמו שהראות הכוכבים תחלת הלילה כן הסתתרם יגביל תחלת היום והוא אז עלות עמוד השחר שהסבה בשתי התחלות אחת והיא התחלת עת הראות אור השמש יום והתחלת עת העדרו לילה ומה שאמר ולהבדיל בין היום ובין הלילה ישוב אל השמש ואל הכוכבים על הדרך הנזכר אבל לא ישוב אל הירח שהירח לא תראה בתחלת הלילה אלא ביום אחד מן החדש בלבד. וכתב ר"א ולמשול יום התורה משעת צאת השמש עד בואה והלילה משעת צאת הכוכבים. וצדקו האומרים על פי שלשה עדים ודע כי עת שהחשך השמש יהיה ערב עד שעה ושליש שעה שיראה כמו אור בעבים וכן הבקר אור קודם זרוח השמש ובצאת אור השמש ביום ואור הלבנה בלילה יבדילו בין האור ובין החשך עד כאן. זהו תועלת אחד מן המאורות להבדיל בין היום ובין הלילה. תועלת שני והיו לאותות שבתנועת המאורות ובמהלכם ובשנויים נעשים אותות ומופתים בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן וגם קצתם יניעו האש וקצתם המים. ובו נכללו משפטי הכוכבים כמו שידוע לחכמי משפט הכוכבים ולזה אמר ומאותות השמים אל תחתו. תועלת שלישי ולמועדים זרע וקציר קור וחום וקיץ וחורף. תועלת רביעי מן המאורות ולימים ושנים ימים הוא הקף יום שלם עשרים וארבע שעות. ושנים הוא שישלמו מהלכם ויוסיפו שנית לשוב בדרך שהלכו בה שנת החמה שס"ה יום ושנת הלבנה שנ"ד יום וכן לכל כוכב תהיה שנתו כפי מהלכו. תועלת חמישי במאורות והיו למאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ שהיה איפשר שיהיה מהמאורות אור בשמים ויעשו כל המעשים הנזכרים מבלי שיאירו בארץ והאורה הכרחית לבעלי חיים שבזולתו לא יראו מוחשיהם שמצדו יבקשו המועיל ויברחו מן המזיק וגם האנשים יתבוננו

בנפלאות השם ואמר בשעת המעשה להאיר על הארץ ולמשול ביום ובלילה והכוונה שעשאם בשיעור הגודל שיש בהם ובמרחק שהם מהארץ וכשיעור התנועה מהמהירות והאיחור שבזה יגיע תועלת מהם שאם היה מתחלף היה בהפך שאם השמש היתה גדולה ממה שהיא או קרובה אל הארץ ממה שהיא היתה מאירה יותר מדי ויהיה אורו מפזר הראות וגם היה נפסד הישוב בקיץ מחוזק החום ואם היה יותר קטן ממה שהוא או יותר רחוק מהארץ ממה שהוא לא היה מאיר הצורך והיה נפסד הישוב מחוזק הקור וזהו שאמר להאיר על הארץ ולמשול ביום ובלילה. ויש להקשות איך יתכן שיהיו אלו היקרים נבראים לצורך הפחותים בערכם ויש אומרים שהגלגל לא נברא לצורך האדם אמנם לפי שהוא מחק השלם להקנות שלימות לזולתו הושמו אלו המאורות בגלגלו ואין זה חסרון בחקו אלא מעלה. ונראה שאין צריך לזה לפי שאינו מן התימה שיעשה הצורף כלי כסף וכלי זהב לעשות מחטים בלתי בעל תכלית מברזל שהבלתי בעל תכלית מיותר מעלה מן הבעל תכלית ואין יחס לבעל תכלית עם הבלתי ב"ת ולפי שהשמים והמאורות בעלי תכלית ואישי האדם והבעלי חיים וכל הנמצאים שיש ויהיו בעולם השפל בלתי בעלי תכלית ראוי שיהיו נבראים שמים וארץ בעבורם. ואחשוב עוד שהמאורות בראם השם יתברך להאיר לשמים גם כן ולכן הוקבע השמש בגלגל רביעי שהוא אמצעי בין הז' גלגלים שבהם שבעה כוכבי לכת לפי שיאירו לשמים ולארץ ולזה גזר השי"ת באור קודם שגזר יהי רקיע שלא היה שלימות לרקיע עד שבא האור אלא שהכתוב לא הזכיר להאיר לשמים שאין לנו תועלת בו אלא הזכיר התועלת שהוא לנו והוא להאיר על הארץ. עוד אחשוב שאחר שאי איפשר מקיף בלא מרכז כמו שנתבאר במקומו ראוי לתת כבוד למרכז וזה שאם לא היו המאורות או לא היו בשיעורם ובריחוקם ובמהירות תנועתם כמו שהן היתה הארץ נפסדת ואם תהיה הארץ נפסדת יהיו כל הגלגלים נפסדים אם כן מה שעשה המאורות להאיר על הארץ היה לקיים השמים ושמי השמים שבזולתם יפסדו זה דעתי על זאת ההקדמה אבל לרז"ל והוא אמת שגדולים צדיקים מן המאורות אינו קשה שאמרו אמר יהושע לגלגל חמה עבדא בישא לית זבינת יתך בכספיה דאבא לא כך ראה אבא יתך בחלום והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי ואם אין סברתם שיהושע מופלג במעלה ממנו לא היו אומרים שאמר לו עבדא בישא:

פסוק כ

ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה דעת אונקלוס שענין ישרצו כענין תנועה שתרגם בשרץ וברמש רחשא ויקראו השרצים כן להיות תנועתם תמידית לא ינוחו ולא ישקוטו וזהו שרץ שהוא רץ ורמש שהוא רומש בארץ לא ינוחו וכן הדגים וא"ת א"כ

למה אמר ויגוע כל בשר הרומש על הארץ בעוף ובבהמה ובחיה ואמר ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ. התשובה ראוי שנדקדק שבאלו נאמר על ובאלו לא נאמר על בשרצים ורמשים הקטנים לא אמר על אלא אמר רמש האדמה לפי שרמיסתם בכל גופם באדמה אבל בחיות ועופות שאין רומסים באדמה בכל גופם אמר על שאמר ויגוע כל בשר הרומש על הארץ וגו' ורדו בדגת הים וגו' ובכל חיה הרומשת על הארץ ודע שכל עוף שיש לו ד' רגלים נקרא שרץ העוף לפי שברגליו יסמוך ויתנועע כשרצים ואם יש לו ב' נקרא עוף כנף שעיקר תנועתו לעופף:

שרץ נפש חיה בעבור שיש לעשבים ולאילנות נפש שהרי יש להם נפש הצומחת לזה אמר בדגים ובעופות שרץ נפש חיה נפש שיש בה חיות שבנפש הצומחת אין בה חיות ואע"פ שהטבעי קרא לצומח חי לא קראו ב"ח:

ועוף יעופף על הארץ נראה מזה שהעופות נעשו מן המים ופסוק אחר אומר ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים א"כ נבראו מיסוד הארץ לזה אחז"ל מן הרקק נבראו פי' מים ועפר מעורבי' וא"ת א"כ למה נבראו ביום החמישי ולא נבראו ביום הששי שבו נבראו בעלי נפש חיה מן העפר שנא' בו תוצא הארץ נפש חיה. התשובה בעבור שהרקק בקרקע הים והעופות נעשו מן הרקק לכן היה המאמר בהם ביום חמישי שבו אמר ישרצו המים. אבל בדרך הפשט מן המים לבד נבראו ומה שאמר ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים אין מה שאמר ואת כל עוף השמים חוזר למה שאמר מן האדמה אלא כאלו אמר ויצר ה' אלהים את כל חית השדה מן האדמה ויצר את כל עוף השמים כלומר מן המים כמ"ש למעלה. ונראה לי לזאת הסברא שלזה אמר ואת כל עוף השמים שהיה ראוי שיאמר ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה וכל עוף השמים למה אמר ואת אלא נראה שהכוונה ויצר את כל עוף השמים. וכן דעת ר' אליעזר הגדול שאמר בחמישי השריץ מן המים כל עוף כנף ובגמרא יש אומרים זאת הסברא. ונראה שהסברא הראשונה יש לה סמך שאם נבראו מן המים יהיו דגים ואם מן העפר יהיו בהמות ואם כן הם משניהם ולכן יש להם קשקשים ברגליהם כדגים ונולדים בארץ כבהמות ולכן יספיק בשחיטתן סימן אחד שמצד שהם מן המים כדגים לא היו צריכים שחיטה ומצד שהם מן העפר כבהמות חיים היו צריכים שני סימני' לכן אמר שהוא מורכב משניהם שחיטתן סימן אחד:

פסוק כד

תוצא הארץ נפש חיה רבי אומר אלו המריאים ברא הקב"ה נשמתן וכשבא לברוא גופן קדש היום ולא בראן ללמדך דרך ארץ שאם יהיה ביד אדם מרגלית ערב שבת אומרים

לו השלך מידך דיו לעבד להיות כרבו. פי' מריאים שדים. בהמה הם האוכלים עשב בין ישובי בין מדברי. וחיות הם אוכלי הבשר וכלום יטרופו:

פסוק כו

נעשה אדם היה ראוי שיאמר אעשה אדם אבל בכל לשון יש דרך כבוד וכבוד לשון לועז שאומר הקטן לגדול לשון רבים ובלשון ישמעאל דרך כבוד שידבר המלך בלשון רבים ובלשון הקדש דרך כבוד לומר על הגדול לשון רבים כמו בעלים ואדונים אדונים קשה ולקח בעליו. וליישב היטב לשון נעשה הוא לפי שהקב"ה ברא יש מאין ביום הראשון לבדו היסודות ואח"כ מן היסודות ההם גזר על המים ישרצו המים וגזר על הארץ תוצא הארץ נפש חיה ואחר זה אמר הקב"ה לארץ עד עתה עשיתי אני לבדי ועשית אתה לבדך שכן גזרתי אני עליך ועתה אני רוצה לעשות מין אחר שנשתתף אני ואתה אתה תשים הגוף מן יסודך כמו שעשית לבעלי חיים ואני אשים הנשמה וזהו שאמר וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ונתן הוא יתעלה הרוח מפי עליון וזהו שאמר ויפח באפיו נשמת חיים: ואמר בצלמנו כדמותנו שידמה לשניהם בגופו לארץ אשר לוקח ממנה וידמה בנשמה לעליונים שאינה גוף ולא תמות וא"ת אם כן מה זה שאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם והלא גם בצלם העפר עשה את האדם התשובה שבצלם העפר אינו מן הפלא שגם כן עשה לבעלי חיים אבל הפלא הוא שיהיה האדם למטה בצלם בורא העולם כך כתב הרמב"ן בשם ה"ר יוסף קמחי ובמדרש התירו זה הספק בענין נאה והוא כי כאשר ברא הקב"ה בעלי חיים נתגאו המלאכי' שהם מיותר מעלה אמר הקב"ה להשפילם נעשה כל אחד ואחד ממנו אדם אני אעשה אדם אחד וכל אחד מכם יעשה אדם אחר והם לא יכלו לעשות וזה הוא שאמר ויברא אלהים את האדם בצלמו כי הם לא יכלו לברוא אדם:

בצלמנו היא השגה שכלית:

ויאמר אלהים נעשה אדם בענין בריאת אדם הראשון יש ארבע' ספקות:

הספק הראשון למה אמרו הקב"ה בבריאת האדם נעשה אדם בצלמנו כדמותנו ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו שמצד הסבה כל העולם נברא בצלם אלהים כמי שרצה לעשות בית בתחלה מצייר צורת הבית ואחר כך בונה אותו כן הקב"ה מצד שצייר כל העולם בראו וא"כ כל העולם בכללו בצלם אלהים ולמה אמר באדם לבדו נעשה אדם בצלמנו ואם מצד המסובב ידוע הוא שהגוף היותר שלם שהקב"ה ברא בכל העולם הוא גוף השמש שהוא מאיר לכל העולם והוא מועיל לכל העולם יותר מכל הגופים שבשמים והארץ וכל שכן שהוא שלם יותר מגוף האדם ואינו מת ואדם מת

וכל פעולה שדומה יותר לפועלה יש בה יותר קורבה והדמות לפועל מהאחרות ואם כן השמש בצלם אלהים יותר מן האדם. ועוד שלשמש יש שכל גדול מאד משכל האדם כמו שביאר החכם במקומו וז"ש השמים מספרים כבוד אל פי' שהשמים מציירים השי"ת מה שאפשר להם לציירו ומספרים בציורם כבוד השי"ת ומעלתו וא"כ למה אמר באדם נעשה אדם בצלמנו שכפי מה שפירשו כל המפרשים ר"ל נפש השכלית יש להקשות שיותר היה ראוי שיאמר בבריאת השמש אעשה השמש בצלמנו כדמותנו ויברא אלהים את השמש בצלמו אחר שפירוש בצלמנו ר"ל בעל שכל כמוני:

הספק השני למה אמרו ז"ל שכשברא הקב"ה לאדם הראשון בקשו מלאכי השרת לעבדו וכן ג"כ אמרו בב"ר שאמרו שם א"ר הושעיא בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון טעו בו מלאכי השרת ובקשו לומר לפניו קדוש מה עשה הקב"ה הפיל עליו תרדמה וידעו הכל שהוא אדם הדא הוא דכתיב חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא. ויש להקשות למה בקשו לעבדו ולומר לפניו קדוש שהמלאכים שכל בפועל והאדם שכל בכח עד שיוציא שכלו מן הכח אל הפועל והאדם בעל חומר והמלאך נבדל מחומר והמלאך חי לעד לעולם והאדם מת והרבה חסרונות יש באדם שאינן במלאך:

הספק השלישי שחכמינו ז"ל סתרו דבריהם שאמרו שמלאכי השרת אמרו שאין האדם כדאי ליבראות ולמה רוצה הקב"ה לברוא אותו וכן בבראשית רבה דאיתא התם אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו אמר להון א"כ צנה ואלפים כלם למה נבראו צפור שמים ודגי הים למה נבראו משל למלך שהיה לו מגדול מלא כל טוב ואין לו אורחים מה הנאה יש למלך שמלאו ע"כ:

הספק הרביעי לרז"ל שאמרו במסכת אבות פרק שלישי חביב אדם שנברא בצלם חבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם למה הביא ראיה מזה הפסוק שהוא בפרשת נח ולא הביא ראיה מפסוק ויברא אלהים את האדם בצלמו שהוא קודם אליו שהוא בפרשת בראשית:

והתשובה לכל אלו הספקות לפי דעתי הוא בשנקדים הקדמה אחת והיא שהאדם נשתנה בריאתו מכל מה שברא הקב"ה במעשה בראשית שלא יש בכל מה שברא הקב"ה נמצא שיהיה מחלוקת במעשיו אלא האדם שהאדם יש מחלוקת במעשיו וכל שאר הנבראים אין מחלוקת במעשיהם והוא שהיסודות לא יש מחלוקת במעשיהם שהארץ והמים יורדים למטה ואין שום חולק עליהם והאויר והאש עולים למעלה ואין חולק עליהם הרי עולם התחתון. ובעולם האמצעי והוא עולם הגלגלים אין יש חולק במעשיו שעושים תנועה סבובית ואין יש חולק עליהם בתנועותיהם וזהו שאמר עושה שלום במרומיו

ואם יש חולק עליהם אין החולק תוך גופם וגם אינו בבחירתם אותו המחלוקת וגם מניעי הגלגלים אין יש חולק עליהם בהנעתם. והאדם יש מחלוקת במעשיו שאם רוצה לעשות מצוה החומר מנגד לו ואם רוצה לעשות עבירה השכל מנגד לו. וי"ל למה עשה הקב"ה זאת הרעה לאדם שכל מעשיו או רובם יהיו במחלוקת. התשובה שהוא לעשות לו כבוד גדול והוא שרצה לתת לו בחירה ולפי שהוא בעל בחירה יש מחלוקת במעשיו שהבעלי חיים אין להם בחירה אלא רצון כמו שנתבאר במקומו והמלאכים אינן בעלי בחירה אלא כאלו בטבע עושים פעולותיהם ולפי שאין יש בעל בחירה אלא הקב"ה ורצה לעשות כבוד למין האנושי עשהו בעל בחירה כמוהו ולכן יש לו יצר טוב ויצר רע שמי שאין לו בחירה אין לו יצר טוב ויצר רע שהמלאך כולו יצר טוב והבעל חי כולו יצר רע פירוש שהמלאך כולו שכלי והבעל חי כולו חומרי. והרמב"ן כתב בעץ הדעת זה לשונו היפה בעיני כי האדם היה עושה בטבעו מה שראוי לעשות כפי התולדה כאשר יעשו השמים וכל צבאם פועלי אמת שפעולתם אמת ולא ישנו את תפקידם ואין להם במעשיהם אהבה או שנאה ופרי האילן הזה היה מוליד הרצון והחפץ שיבחרו אוכליו בדבר או בהפכו לטוב או לרע ולכן נקרא עץ הדעת טוב ורע כי הדעת יאמר בלשוננו על הרצון בלשונם לא שנו אלא שדעתו לחזור ובלשון הכתוב מה אדם ותדעהו תחפוץ בו ותרצה בו. ידעתיך בשם בחרתיך מכל האדם. והנה בעת הזאת לא היה בין האדם ואשתו התשמיש לתאוה אבל בעת ההולדה יתחברו ויולידו ולכן היו האיברים כולם בעיניהם כפנים וידים ולא יתבוששו בהם והנה אחרי אכלם מן העץ היתה בידו הבחירה וברצונו להרע או להטיב עד כאן דבריו. ואינו נכון שאם כן איך איפשר שחטא שכל חטא בא מיצר הרע ואם אינו בעל בחירה לא היה לו יצר הרע ולא היה חוטא. ועוד שא"כ מצינו חוטא נשכר שקודם שחטא לא היה דומה לשי"ת ואחר שחטא היה לו הדמות בשי"ת בשהיה בעל בחירה כמוהו ולכן נראה לי שהיה קודם שחטא בעל בחירה אלא שהיה נטייתו לעולם לטובה כאברהם יצחק ויעקב וזולתם וחסידי התלמוד שהיו בעלי בחירה ואפי' הכי לעול' נוטים לטובה ואיפשר שיחטאו לעתים רחוקות ואחר שאכל מעץ הדעת נוטה במעשיו גם כן לרעה ולפעמים עושה פעולות טובות ולפעמים עושה הפכם ולזה נקרא עץ הדעת טוב ורע שאכילתו עושה שיטה גם כן לרעה ובזה הותרו כל הספקות. אם הספק הראשון שהוא למה לא אמר הקב"ה כשברא השמש נעשה שמש בצלמנו שהוא השכל כמו שאמר בבריאת האדם אחר שיש לשמש שכל ומצייר כבוד השי"ת. התשובה שלפי שהשמש אינו בעל בחירה ואין לו דמיון עם השי"ת בזה והאדם הוא בעל בחירה ודומה בזה לשי"ת לכן לא אמר הקב"ה בבריאת השמש נעשה שמש

בצלמנו אע"פ שפירוש בצלמנו הוא השכל אשר בו ישכיל כמו שפירשו כל המפרשים אבל ג"כ נכלל במלת בצלמנו הבחירה ואם כן מלת בצלמנו כוללת שני דברים שכל ובחירה ולפי שלא נחשוב שמלת בצלמנו אינו כולל אלא לשכל לבד לכך פירש הכתוב ואמר כדמותנו שהיא הבחירה. ובעבור הכבוד הגדול הזה שכבד השם יתברך לאדם ולא נתנו לשמש ולא לשום נברא כמו שעשה לאדם אמר בו ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו והאדם לא נקרא צלם אלהים אלא בבחינת הנברא שהוא האדם שהוא בצלם אלהים יותר מכל הנבראים ולכן אמר בכל הנבראים חוץ מאדם אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ואמרו ז"ל בה' בראם שמי שאומר הא אינו אומר אותה בכח ולא ביגיעה וכן הקב"ה עשה כל הנבראים חוץ מאדם בלא טורח כמוציא הבל מפיו ובאדם אמר וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים אמר ויפח שכל נופח הוא ביגיעה וכן הקב"ה כאלו טרח בבריאת האדם יותר מכל שאר הנבראים. פירוש שאמר ויפח באפיו לפי שעשאו יותר שלם מכל הנבראים וזהו שאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים וגו' רק באבותיך חשק ה' וגו' ובזה הותר הספק הראשון. ובזה הותר גם כן השני למה אמרו ז"ל שבקשו לומר לפני אדם הראשון קדוש ושבקשו לעבדו התשובה לפי שהוא בעל בחירה והקב"ה בעל בחירה ודומה להקב"ה אבל המלאכים אינן בעלי בחירה. והותר גם כן הספק השלישי שאמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה מה אנוש כי תזכרנו וזה סותר למה שאמרו בקשו לעבדו התשובה שמה שאמרו מה אנוש הוא לפי שהמלאך הוא שכל בפועל והאדם אינו שכל בפועל אלא בכח אם כן מה שאמרו המלאכים מה אנוש הוא מצד השכל ומה שבקשו לעבדו הוא מצד הבחירה. וזה הוא מה שאמרו מה עשה הקב"ה הפיל עליו תרדמה פירוש אע"פ שיש לאדם גדולה וכבוד יותר ממה שיש לכם שהוא בעל בחירה ואין אתם בעלי בחירה יש לכם יותר גדולה וכבוד מן האדם בשאתם שכל בפועל והאדם שכל בכח וזאת היא התרדמה ואחר שהקיץ משנתו הוא שכל בפועל והוא אחר שעיין במושכלות והשיג אותם שהאדם לוקח המושכל מהדמיון והדמיון מהחושים ולכן האדם שכל בכח לפי שצריך ליקח המושכל מהדמיון והדמיון מהחושים אבל המלאך אינו צריך לא לדמיון ולא לחושים וזהו שאמר מה עשה הקב"ה הפיל עליו תרדמה שבשעת השינה אין החושים פועלים ואינו עושה מושכל וזהו פירוש המאמר שאמר הקב"ה חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא פירוש בעבור דבר מה יש לו חשיבות והוא הדמיון והחושים שמשם מוציא האדם מושכלות שזולתם לא ישיג המושכל. וצריך שנדע שמה שהאדם הוא שכל בכח הוא קודם שעיין אבל אחר שעיין והשיג הוא שכל בפועל

ולזה אמר הטיל עליו תרדמה שכמו שהישן מקיץ אח"כ כן האדם אחר שעיין והשיג הוא שכל בפועל. ובזה הותר ספק שיש ביצירת אדם ובעלי חיים שביצירת אדם נאמר וייצר בשני יודין וביצירת בעלי חיים נאמר ויצר ביו"ד אחד ואמרו במסכת ברכות פרק הרואה דרש רב נחמן בר רב חסדא מאי דכתיב וייצר ה' אלהים את האדם בשני יודין שני יצרים ברא הקב"ה אחד יצר טוב ואחד יצר רע מתקיף לה רב נחמן בר יצחק אלא מעתה בהמה דלא כתיב בה וייצר לית לה יצרא והא קא חזינן דמזקא ונשכה ובעטא אלא כדר"ש בן פזי דאמר אוי לי מיוצרי אוי לי מיצרי עד כאן. ועוד אמר וייצר שתי יצירות יצירה לעולם הזה ויצירה לתחיית המתים אבל בבהמה שאינה עומדת לכך לא נכתב ביצירתה שני יודין עד כאן הרי שרבותינו ע"ה הרגישו זאת הקושיא ובזה שכתבנו הותרה שכשברא הקב"ה לאדם בראו שכל בכח וזאת היצירה הראשונה שנרמזה ביוד וייצר הראשונה ואחר שעיין והשיג במושכלות התורה וסודותיה היה לו שכל בפועל ולזה נכתבה יו"ד שנייה ולכן אין ביצירת בעלי חיים אלא יו"ד אחד לפי שאין לה אלא שלימות ראשון ואין לה שלימות אחרון אבל באדם שיש לו שלימות ראשון ושלימות אחרון נכתב ביצירתו שני יודין. ויש להקשות אם כן שיש לאדם יתרון גדול על בעלי חיים למה נאמר ביצירת אדם ויהי האדם לנפש חיה כמו שאמר בבעלי חיים תוצא הארץ נפש חיה וכתב ר"א וטעם לנפש חיה שהלך מיד כמו החיות ולא כתינוקות ע"כ. ונוכל לומר שהכוונה שהקב"ה נפח באפיו נשמת חיים פי' נשמה לשיהיה חי וקיים לעד והוא שנפשו תחיה לעד והאדם בבחירתו הרעה מאס בטוב ובחר ברע ורצה להיות נפש חיה כאחת מחיות השדה ולזה אמר בסמוך לזה ויטע יי' אלהים גן בעדן מקדם וישם שם את האדם אשר יצר ואמר שצוהו השי"ת מצוה אחת ועבר עליה והקב"ה גירש אותו מגן עדן ונשאר כמו בעל חי בעברו מצות השי"ת. ונראה שנוכל לפרש שהכוונה באדם נפש חיה נפש שהיא נצחית וחיה לעד ומה שכתב בב"ח נפש חיה ר"ל מרגשת ולכן יש שלשה חלוקים במה שכתב נפש חיה בב"ח מנפש חיה שנכתב באדם שבב"ח אמר תוצא הארץ ולא נאמר בהם ויפח באפיו נשמת חיים ובאדם נאמר ויפח באפיו נשמת חיים ואם כן מה שאמר ביצירת אדם נפש חיה ר"ל חיה ונצחית מאחר שהנופח שהוא הקב"ה נצחי. החילוק הב' הוא שבנפש חיה שנאמר ביצירת בעלי חיים אמר למינה שאמר תוצא הארץ נפש חיה למינה פי' לשיהיה המין קיים לא שיהיה קיים באיש וביצירת אדם לא אמר למינהו אלא ויהי האדם לנפש חיה פי' חי וקיים באיש. החילוק השלישי שבכל מעשה בראשית נאמר ויהי כן חוץ מהאור והאדם שבאור אמר ויהי אור ולא אמר ויהי כן ובאדם אמר ויהי האדם ולא אמר ויהי כן. ואמרו ז"ל שהנפשות ביום ראשון נבראו לומר שמה

שאמר ויהי אור כלל בו אור הנרגש בחוש הראות ואור הנפשות שהשארתם לעד והם נצחיות כשי"ת שנקרא אור שנאמר יי' אורי וישעי וא"כ נאמר שיש חילוק שלישי בין נפש חיה לנפש חיה שבנפש ב"ח אמר ויהי כן ובנפש האדם לא אמר ויהי כן אלא אמר ויהי האדם ולזה אמר אונקלוס ויהי האדם לנפש חיה לרוח ממללא ולזה אמר נעשה אדם בצלמינו שהוא השכל. ובזה הותר הספק הד' והוא שלמה הביא התנא ראיה למ"ש חביב אדם שנברא בצלם מפסוק כי בצלם אלהים עשה את האדם שהוא בפרשת נח לא הביא ראיה מפסוק ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו נ"ל לפי שיש מפרשים נעשה אדם בצלמנו בדפוסנו והדפוס הוא השלשה עולמות הראש שעליו השכל כנגד עולם המלאכים והלב כנגד עולם הגלגלים שמתנועע תמיד כמו השמים והכבד כנגד עולם השפל ששם יתהוו ארבע ליחות כנגד ארבע יסודות. ולפי שכוונת התנא בפסוק נעשה אדם בצלמנו הוא שהוא השכל כמו שהקב"ה שכל ושאין הכוונה דפוס וכן בפסוק ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו שהכוונה בו השכל ומאלו הפסוקים אין ראיה לבטל פירוש הדפוס לזה הוצרך התנא להביא ראיה לפירושו מפסוק כי בצלם אלהים עשה את האדם שבפסוק ההוא אי אפשר לפרש פירוש הדפוס לפי שהתורה בא להגדיל עון הרוצח במאד מאד ולא יכופר לו העון הגדול הזה כי אם בדם שופכו ולמה זה כי בצלם אלהים ברא אותו וכאלו חס ושלום הרג לאלוה אחד ואם הכוונה דפוס אינה מעלה לנרצח ולא הגדלת עון לרוצח זה דעתי בהיתר כל אלו הספקות. ואחר שפירשתי כל הפסוקים שמבראשית עד יום הששי וכל הדברים שנעשו בכל יום ויום משמת ימי בראשית כל א' בפני עצמו והקשיתי קושיות בבריאת אדם והשבתי דעתי בהם רצוני להקשות קושיות בששת ימי בראשית מאלו לאלו והוא שיש חילוקים רבים במה שנברא בששת ימי בראשית מקצת הימים לקצתם. החילוק הראשון שיש ימים שאומר בהם שני דברים האחד ויהי כן והשני וירא אלהים כי טוב ויש ימים שאומר בהם ויהי כן ואין אומר בהם וירא אלהים כי טוב ויש ימים היפך זה שאין אומר בהם ויהי כן ואומר בהם וירא אלהים כי טוב. החילוק השני יש ימים שנעשה בהם דבר אחד ויש ימים שנעשו בהם יותר מדבר א'. החילוק השלישי יש ימים שייחס העשייה שנעשה בהם לאלהים ויש ימים שלא ייחס העשייה לאלהים. החילוק הרביעי יש דברים שהזכיר בהם ברכה ויש דברים שלא הזכיר בהם ברכה. החילוק החמישי יש ימים שאומר בהם לשון בריאה ויש ימים שלא אמר בהם לשון בריאה. החילוק הראשון הוא שביום הראשון ובשלישי וברביעי אמר בהם שני דברים והם ויהי כן וירא אלהים כי טוב. וכן בששי בבריאת בעלי חיים. ובשני אומר ויהי כן ולא אמר וירא אלהים כי

טוב וכן בבריאת האדם ביום הששי אמר ויהי כן ולא אמר וירא אלהים כי טוב וביום החמישי בבריאת הדגים והעופות אמר היפך זה שלא אמר ויהי כן ואמר וירא אלהים כי טוב ראוי שנדע טעם לכל אלו השינויי'. ולהבין זה צריך שנדע בראשונה מה היא הכוונה כשאומר ויהי כן וכן מה הכוונה בוירא אלהים כי טוב ואומר שהטעם בויהי כן לומר שהקב"ה אדון הטבע והוא בראו ולכן גזר אומר ויקם לו ומה שגזר היה כן וכן נראה מן המפרשים וכן כתב הרמב"ן שכתב מה שכתב ויהי אור יפרש שיצא אל הפועל והיה כאשר נגזר. הנה דעתו שויהי כן הכוונה בו שהיה כאשר נגזר שויהי אור שם הוא במקום ויהי כן. וכתב עוד בשאר הימים כתוב אחר האמירה ויהי כן לומר שנהיה כן מיד תיכף אחר האמירה והכוונה בוירא אלהים כי טוב הקיום וכן כתב הרמב"ן וזה לשונו וירא אלהים כי טוב הסדר במעשה בראשית כי הוצאת הדברים אל הפועל יקרא אמירה ויאמר אלהים יהי רקיע ויאמר אלהים תדשא הארץ דשא וקיומם יקרא ראיה כענין וראיתי אני דקהלת וכאשר אמר בכל מעשה יום ויום וירא אלהים כי טוב כן אמר ביום הראשון בהיות האור וירא אלהים כי טוב שרצה בקיומו לעד וכתב וירא אלהים כי טוב קיום המינין לעד ע"כ. הנה לך טעם ביום ראשון ובג' ובד' ובו' בבריאת ב"ח למה אמר בהם שני דברים ויהי כן וירא אלהים כי טוב. ויהי כן שהיה כאשר נגזר וירא אלהים כי טוב שנתקיים כן לעולם. ואחר שהוא כן צריך שנדע למה נשתנו שאר ימים מאלו שבקצתם אמר ויהי כן ולא אמר כי טוב ובקצתם כי טוב ולא ויהי כן. בשני ימים אמר ויהי כן ולא כי טוב והם יום ב' שאמר בו יהי רקיע בתוך המים ויום ו' בבריאת אדם. והטעם שביום ב' לא אמר כי טוב אמרו במדרש לפי שבו נברא גיהנם שנאמר כי ערוך מאתמול תפתה יום שיש לו אתמול ואין לו שלשום. ועוד דרשו לפי שבו נברא המחלוקת שנאמר ויהי מבדיל בין מים למים ומה מחלוקת שהוא לתקון העולם אין כתוב בו כי טוב מחלוקת שהוא לערבובו של עולם לכ"ש והכוונה שהמעורר מחלוקת נדון בגיהנם ולפי שהמחלוקת וגיהנם נבראו בשני למדנו שהוא יום מזיק ולזה אמרו אל יאכל אדם תרי ואל ישתה תרי ולזה אמרו אין מתחילים בב' ולא אמרו כן מפני שהכוכבים ששולטין בו רעים שהרי ליל שני שולט עליו צדק ויום שני שולט עליו לבנה ושניהם כוכבי האור והיושר ועוד אמרו שלא אמר בשני כי טוב לפי שלא נגמרה מלאכת המים עד יום ג' והרי התחיל בה בשני ודבר שלא נגמר אינו במלואו וטובו ובשלישי שנגמרה מלאכת המים והתחיל וגמר בו מלאכה אחרת כפל בו כי טוב אחד לגמר מלאכת השני וא' לגמר מלאכת היום ע"כ. וביום ששי בבריאת אדם לא אמר כי טוב כי אולי הוא רע ששאר הדברים נבראו בשלימותם אבל האדם לא נברא בשלימותו ואיך יאמר כי טוב שהוא

בכח להיותו טוב או רע אבל אמר בהם ויהי כן שנעשה כמו שהקב"ה גזר. והנה צריך לתת טעם למה אמר ביום ה' וירא אלהים כי טוב ולא אמר ויהי כן וכתב הרמב"ן ורבותינו אמרו כי התנינים הגדולים הוא לויתן ובת זוגו והרג הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא ואיפשר כי מפני זה לא היה ראוי שיאמר בהם ויהי כן כי לא עמדו עוד עכ"ד. ואני תמה עליו שזה היפך הנחתו שכתב שכשאומר וירא אלהים כי טוב הוא הקיום וכשאומר ויהי כן הוא שיצא אל הפועל והיה כאשר נגזר וא"כ היה ראוי שיאמר בכאן ויהי כן אחר שיצא לויתן ובת זוגו לפועל ושלא יאמר כי טוב אחר שלא נתקיים אבל לפי דעתי הטעם שלא אמר ויהי כן לפי שלא היה כן שאחר שאמר ויברא אלהים את התנינים הגדולים שאמר לשון בריאה בהם בעבור גודל גופם והוא כאלו בראם יש מאין איך יאמר ויהי כן שיורה שהיה כאשר נגזר על המים שיוציאום ואינו כן שהקב"ה בראם מאין ולא מן המים במאמר ישרצו המים. ולחילוק השני שיש ימים שנעשה בהם דבר אחד ויש ימים שנעשו בהם שני דברים יום ראשון נעשה הערבוביא ונעשה האור ויום ג' נעשית היבשה ונעשו עשבים ואילנות ויום ו' נעשו הב"ח והאדם ושאר הימים נעשה בהם דבר אחד. והטעם שביום הראשון נבראו ב' דברים שאחר שברא הקב"ה מאין אותה הערבוביא אמר אלהים הערבוביא הזאת צריך אור להבדילה ולעשותה ד' יסודות נפרדים אלו מאלו וא"כ ראוי שאחר הערבוביא יהיה אור ביום ההוא. וביום ג' שנעשו ב' דברים כתב הרמב"ן לא נתייחד יום למאמר תדשא הארץ לבדו כי הארץ כאשר תצמיח או שתהיה ארץ מלחה אמת היא עכ"ד. והנכון בעיני שבעבור שהיבשה עשאה הקב"ה לתכלית שיהיה אדם על הארץ והאדם בלא מזון ימות ותכלית היבשה לאין לכן צריך שיהיה המאמר ביום ההוא תדשא הארץ וז"ש מיד כשברא את האדם הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זורע זרע לכם יהיה לאכלה הנה פירש שמאמר תדשא הארץ תכליתו למאכל האדם וא"כ ראוי שהיבשה והדשאים יהיה המאמר בהם ביום אחד. ומה שנבראו הב"ח ביום הששי והאדם הטעם שאם יוציא האדם שכלו מן הכח אל הפועל ויהיו מעשיו טובים יש בו שלימות גדול שאינו בב"ח ואם לא הוציא שכלו מן הכח אל הפועל או אין מעשיו טובים אין הפרש בינו לב"ח ולא עוד אלא שהוא גרוע יותר מכל הב"ח אחר שהיו לו כלים למושכלות התורה ולא עשה לכן נבראו הב"ח ביום שנברא האדם ולזה אמרו נעשה אדם בצלמנו וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה שאם לא נשתמש בצלם ההוא הוא ב"מ ולא ירדו שב"ח אין ראוי שירדה בב"ח ולזה אז"ל זכה רודה בהם לא זכה נעשה ירוד לפניהם שלשון ירדו כולל למעלה ולירידה ואפשר לפרש עוד שבעבור שהאדם קודם שנפח באפיו נשמת חיים היה כאחל משאר ב"ח

לז"א בו תוצא הארץ נפש חיה שזה כלל גם לאדם ואחר שהיה לו נפש המרגשת נפח בו נשמה ואמר ויברא אלהים את האדם בצלמו וז"ש בב"ר נפש חיה זה רוחו של אדם הראשון וא"כ אין הפרש בינו לב"ח אלא הכוונה מה שפירשתי. ולחילוק השלישי שיש דברים שהזכיר בעשייתם אלהים ויש דברים שלא הזכיר בעשייתם אלהים הוא שביום שלישי בדשאים אמר ותוצא הארץ דשא והיה ראוי שיאמר כמ"ש בכל הימים אלהים והנכון בעיני שברקיע ומאורות למעלתם אמר בהם ויעש אלהים וכן בב"ח יש מעלה שבהם נפש המרגשת אבל הצומח אין בו רק נפש הצומחת לז"א בו ותוצא הארץ כאלו הארץ הספיקה לזה אחר שגזר השם תדשא הארץ. ועוד שהשרצים והב"ח בשעה עצמה שהש"י גזר בהם שיתהוו נתהוו ונגמרו אבל העשבים והאילנות לא צמחו על פני הארץ עד שעברו ג' ימים אחר שנתהוו תחת הארץ כמו שאמר וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם יצמח וגו' שהכוונה שהעשבים והאילנות עדיין לא צמחו לפי שאדם אין לעבוד את האדמה א"כ לא צמחו עד שנברא אדם והמטיר שזה היה ביום הו' וא"כ הארץ הוציאה הדשא והעץ אחר שהיו ג' ימים תחת הארץ ובאותה העכבה וגם בגשמים שאיד עלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה הספיקה הארץ עצמה להוציאם וכן אז"ל שעמדו על פתח הקרקע שלא יצאו חוצה לארץ עד שברא אדם ביום ו' אבל בבעלי נפש המרגשת שרצים וחיות לא היה כן שמעשה בראשית בקומתן נבראו כדאיתא פרק אלו טריפות וכתבו התוספות שנגמרה כל קומתן מתחלתן הרי שעשאם הקב"ה שלמים וגדולים כשאמר ישרצו המים וכשאמר תוצא הארץ נפש חיה למינה ולא נתעכבו תחת המים ותחת הארץ להתגדל שם כעובר במעי אמו. ובאדם אמר ויברא אלהים את האדם למעלתו הזכיר בו אלהים ועוד לפי שבזה ישתתף אדם לאלהים שג' שותפין יש באדם הקב"ה ואביו ואמו וזהו קניתי איש את יי' עם יי'. ולחילוק הרביעי שיש דברים שנא' בהם ברכה ויש דברים שלא נאמר בהם ברכה הוא שבדגים ועופות שנבראו בה' אמר ברכה שנאמר ויברך אותם אלהים לאמר פרו ורבו ומלאו את המים בימים. וכן בששי נאמר ברכה לאדם שנאמר ויברך אותם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה ובכל שאר הימים לא מצינו ברכה והטעם כתב הרמב"ן לא נאמר כן בשלישי שהנבראים בכל בעלי נפש היו שנים בלבד זכר ונקבה למיניהם כענין באדם והוצרכו לברכה שירבו מאד אבל בצמחים צמחו על פני כל האדמה רבים מאד כאשר הם היום ולא אמר בבהמות ובחיה ברכה שמזאת הגזירה שגזר בבעלי נפש התנועה שבמים נתברכו בעלי נפש התנועה שבארץ כי בעלי נפש חיה שאינה מדברת כולם ענין אחד בבריאתם ורבות אמרו כי בעבור היות בני אדם צדין ואוכלין

אותם הוצרכו לברכה עכ"ד. ונראה לי שבעבור שהדגים אינם נראים אין עין הרע שולטת בהן וזאת היא הברכה שאחר שאין העין שולטת בהם לא יחסרו כל טוב ולא ימותו בעין הרע אפילו שידגו לרוב וז"ש ויברך אותם אלהים לאמר פרו ורבו ואע"פ שתפרו ותרבו ומן הראוי שיהיה העין מכלה אתכם לא תתמעטו וז"ש ומלאו את המים בימים שבימים לסבת ריבוי המים לא יראו אותם בני אדם שם וזאת היא ענין הברכה הזאת שנתן אותם במקום שאין בני אדם רואין אותם וגם העופות אין העין שולטת בהם כל כך שיגביהו עוף. והטעם שבירך לאדם הוא לפי שהוא תכלית העולם השפל ובברכות עצמן שבירך לאדם ולדגים יש שינוי בין זה לזה שבדגים אמר ויברך אותם אלהים לאמר ובאדם אמר ויברך אותם אלהים ויאמר להם אלהים שבדגים נתן להם ברכה שיפרו וירבו אבל לא צוה להם בפריה ורביה שאינם בעלי שכל אבל באדם עשה שני דברים שבירך אותם ושצוה אותם ועל שניהם אמר פרו ורבו. ולחילוק החמישי שיש דברים שאמר בהם לשון בריאה ויש דברים שלא אמר בהם לשון בריאה והוא ביום ראשון ובתנינים ובאדם לבד אמר לשון בריאה הטעם לפי שברא לדעת המפרשים הכוונה בו יש מאין ואין בלשון הקדש לשון שיורה כן אלא זה לכן ביום הראשון אמר ברא שמה שברא בראשונה יהיה חומר ראשון או ערבוביא בראו מאין ומ"ש בתנינים לשון בריאה לפי שיש מהם גדולים מאד והפילוסופים כתבו שיש מהם ארוכים ת"ק פרסה ובמסכת בתרא העיד רבה בר בר חנה ההוא כוורא דשדייה ימא אגודא פי' יבשה אכלו מיניה שיתין מחוזי ומלחו מיניה שיתין מחוזי ומחד גלגלא דעיניה עבדו תלת מאה גרבי דמשחא לשנה כי הדרינן חזינן דהוו מנסרו כשורי מגרמיה למיבני בהנך מחוזי ובמדרש הוא לויתן ובת זוגו ובפרק המוכר אף לויתן זכר ונקבה בראן ואלמלא נזקקין זה לזה מחריבין את העולם מה עשה הקב"ה סרס את הזכר והרג את הנקיבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא. וכתב הרא"ש אין להרחיק להיות לצדיקים לע"ה סעודה כפשטי הדברים שארז"ל וכמו שדרשו עתיד הקב"ה לעשות סעודה גדולה לצדיקים וכל מי שלא אכל נבילות וטריפות בעולם הזה זוכה לאכול ממנו לע"ה. גם בפרק המוכר עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים מבשרו של לויתן לא אמרו מלויתן אלא מבשרו ואין הכוונה באותן הסעודות להנאת הגרון שאין ענין זה הע"ה אלא שלסבת המאכל והמשתה יתעוררו כחות הגוף ובזה יתחזקו גם כן כחות הנפש שהמאכל והמשתה משמחים הלב וכענין אלישע קחו לי מנגן וגו' וארז"ל אין השכינה שורה אלא מתוך שמחה וכענין מטעמים ששאל יצחק ואמר למען תברכך נפשי לא אמר בעבור אברכך וכסעודת אהרן וכל זקני ישראל עם חותן משה לפני האלהים וכן הסעודות ההם לצדיקי' בבשר ודגים נמצאו

מששת ימי בראשית לתכלית הזה שאין העולם הזה ראוי להשיג אליו זולתי לעולם הבא ואותן שהם מזומנים לאותה הסעודה שהן תכלית המין האנושי ואפשר שאותן המזונות זכי הטבע מאד הוכנו מתחלת הבריאה להרבות השכל כענין ונחמד העץ להשכיל גם ידוע היום בקצת המסעדים והסמים שמועילים בטבע לזה וכ"ש אותן הסעודות וכענין המן שהוא מאכל גופני והיה נבלע באברים ולא היה מטריד השכל וכבר שמוהו רז"ל רמז למזון הצדיקים בע"ה אמרו בחגיגה הקב"ה טוחן מן ברקיע לצדיקים ואולי הסעודה הזאת המעותד' לצדיקים תהיה בסוף הזמן שנוהגין בו פעולות גופניות במאכל ומשתה ואחריה יתבטל הנהגה ההוא ויהיו יושבין ועטרותיהן בראשיהן ומתעדנין מזיו השכינה ותהיה להם הסעודה ההיא כענין עצרת אלא שזה תשלום זמן החול וזה תשלום זמן הקדש ע"כ. ומ"ש באדם לשון בריאה לפי שהנשמה שנתן בו לא עשאה מהחומר ראשון ולא מהערבוביא אלא יש אחר האין והוא כאלו מעצמותו של הקב"ה נפח בו הנשמה כי הנופח באפי אחד מנשמתו יתן בו שלא באה מן המלאכים וז"ש ונשמת שדי תבינם אבל בגוף האדם לא אמר בו לשון בריאה אלא תוצא הארץ נפש חיה שהוא הרוח החיוני וגוף האדם והוא יש מיש. והנה לך דרוש נאה בענין השינויים שיש בו' ימי בראשית בין קצת הימים לקצתם וזה יקרא דרוש השינויים:

פסוק כז

זכר ונקבה ברא אותם ואחר כך אמר ויקח אחת מצלעותיו ואגדה שנבראו שתי פרצופין ואחר כך חלקן ופשוטו כאן הודיעך שנבראו שניהם בששי ואחר כך פי' כיצד בריאתן לשון רש"י. ונ"ל שהאגדה הוא פשט גמור שנאמר אעשה עזר כנגדו לפי שלא היה כנגדו שהיו דבוקין זה לזה באחוריהם וזהו שאמר אחר כך זה ספר תולדות אדם וגו' זכר ונקבה בראם ויברך אותם אמר ר' אבהו כתיב זכר ונקבה בראם וכתיב ברא אותו אלא בתחלה עלה במחשבה לברוא שנים ולבסוף לא נברא אלא אחד. ויש להקשות כי שנים בראם ויש אומרי' שהכוונה עלה במחשב' לברוא שנים כענין יצירת שאר בעלי חיים זכר בפני עצמו ונקבה בפני עצמה ולבסוף נברא זכר לבדו בעבור שהנקבה תהיה לקוחה מצלעותיו לפי שתשמש לו כאחד מאבריו והוא ישתדל בתועלתה כמו שישתדל בגופו:

זכר ונקבה ברא אותם יש לשאול למה לא אמר באדם למינהו כמו שאמר בבעלי חיים. התשובה לפי ששאר המינים לא נבראו לקיום האיש אלא לקיום המין אבל האדם נברא לקיום האיש:

פסוק כח

ויברך אותם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה ורדו בדגת הים ובעוף השמים ויאמר להם אלהים הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע ואת כל

העץ אשר בו פרי עץ זורע זרע לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ את כל ירק עשב לאכלה ויהי כן. מה שאמר ויהי כן אינו נופל על הנה נתתי לכם את כל עשב ואת כל העץ לאכלה שאם האדם והבעלי חיים אינם אוכלים ימותו והכרח הרעב יביא להם לאכלה ועוד לבר שהוא תלוי בבחירה אינו נופל בו ויהי כן אבל חוזר למה שאמר קודם ורדו בדגת הים ובעוף השמים שאם לא הטביעם הקב"ה בזה הטבע לא היה האדם רודה בהם ולא יהיה לו יכולת עליהם לפי שיש מהם חזקי ההרכבה מן האדם כארי ודוב ונמר וא"ת א"כ למה הפסיק בנתים עם הנה נתתי לכם את כל עשב והטעם שהוכרח לומר בסמוך למה שאמר ורדו הנה נתתי לכם שלפי שאמר ורדו יראה שיוכל האדם לאכול מהם לזה אמר שעם היות שירדה בהם לא הורשה לאכול מהם אלא כל עשב זורע זרע וכל פרי העץ אבל לבעלי חיים אף זה לא נתן להם לאכול אלא ירק עשב ואיפשר שיחזור ויהי כן למה שאמר בסמוך אליו הנה נתתי לכם את כל עשב ופרי העץ לפי שהצמח רחוק מטבע החי ולזה ילאה החי לשנותו לדמיון הנזון לזה אמר שהשם יתברך הטביעה על זה הטבע שיזונו כל הבעלי חיים מהצמח:

פסוק לא

וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. יש להקשות אחר שאמר בכל אחד ואחד ממעשה בראשית וירא אלהים כי טוב ידוע שכל אשר עשה טוב ומה צורך לומר בסופו וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב ועוד למה אמר כאן מאד ולא אמר כן בכל מעשה בראשית שידוע שכל מעשה ה' טוב מאד. התשובה לראשונה שעם היות שראובן עיניו ואזניו וחוטמו וכל איברי פניו כל אחד בפני עצמו יפה אבל איפשר שכל פניו בכללות אינו יפה שאין איבריו מיוחסים זה עם זה בשיעור ובמרחק הראוי זה עם זה והמשל עיניו רחוקות מן החוטם יותר מן הראוי או פניו קטנה בערך העינים אע"פ שפניו יפים בפני עצמם וכן כל איברי הראש יפים וכל הראש בכללו אבל גופו קצר בערך ראשו והגוף יפה בפני עצמו אבל אין הגוף מיוחס עם הראש היחס הראוי ולזה אע"פ שנשבח כל איבריו כל אחד ואחד צריך לשבח כל גופו בכלל לומר ראובן יפה מאד. וכן כל העולמות הם עולם אחד אלא שנחלק לשלשה חלקים וחלק כל אחד מהם נחלק לחלקים אחרים ואע"פ שיאמר בכל אחד מן החלקים בפני עצמו כי טוב צריך לומר בכולו בכלל כי טוב שזה העולם בכללו קשור כולו זה עם זה בגוף אחד: ולשאלה השנית למה אמר מאד. התשובה לפי שאחר שכל חלקיו כל אחד בפני עצמו טוב וגם כולו בכללו טוב אם כן הוא טוב מאד: או יהיה הכונה שכל הדברים הטובים על הרוב הם טוב ועל המעט אינם טובים המשל הקב"ה ברא האש להטיב לבני אדם ואם שרף מדינה

אחת לא נאמר שהאש הוא רע שעל המעט נעשה הרע וכן המים עשאם הקב"ה להטיב לעולם ואי איפשר קיום העולם זולתו ואם טבעו אנשים בים או נחל הטביע מדינה אחת לא נאמר שהמים רעים אלא טובים לפי שעל הרוב פועלים טובים ועל המעט רעה וזה הוא שאמר והנה טוב מאד המאודיות ועל הרוב הוא טוב. וי"א שבעבור שביום ששי נברא האדם אמר בו טוב מאד. ונראה שבעבור שהאדם לא נברא בשלימותו שאם ירצה יהיה שלם יותר מב"ח בבחירתו ואם ירצה יהיה פחות מב"ח ולפי שאולי יהיה פחות מב"ח לכן אמר ביצירת הב"ח וירא אלהים כי טוב ולא נאמר כן ביצירת אדם אבל אם יהיה שלם ומעשיו טובים והוציא שכלו מן הכח אל הפועל הוא טוב מאד ויש לו שלימות גדולה שאינה בב"ח לזה אמר בזה היום וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד: **ויהי ערב ויהי בקר יום הששי** הוסיף בזה היום ה"א מה שלא עשה כן בכל שאר הימים ואמרו רז"ל שכל מעשה בראשית נבראו בשביל ו' בסיון שבו קבלו ישראל את התורה וי"א שבשביל שנברא בו אדם אמר הששי בה"א הידיעה בעבור כבודו. ושמעתי בשם הזוהר שארז"ל לא יצא החייט במחטו ולא הלבלר בקולמוסו ערב שבת סמוך לחשיכה שמא יכניסנו מרשות הרבים לרשות היחיד או יוציאנו ולכן ראוי לעזוב כליו בבית ביום הששי ולרמוז לזה עזב הקב"ה אות ה"א ביום הששי שהוא ערב שבת לפי שכלי הקב"ה לברוא את העולם היא אות ה"א שנאמר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם בה' בראם:

ויש לחקור מדוע לא אמר בכל ששת ימי בראשית בריאת המלאכים ועוד אימתי נבראו המלאכים ובבראשית רבה ר' יוחנן אמר בשני נבראו הה"ד המקרה במים עליותיו וכתיב עושה מלאכיו רוחות ר' חנינא אמר בחמישי נבראו הה"ד ועוף יעופף וכתיב ובשתים יעופף. ובמדרש ועוף זה מיכאל שנאמר ויעף אלי. יעופף זה גבריאל שנאמר מועף ביעף. על הארץ זה רפאל. על פני רקיע השמים זה נוריאל. והרמב"ן כתב וכל צבאם יכלול המלאכים כענין ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו ויאמר ה' מי יפתה את אחאב וכן יפקוד ה' על צבא המרום במרום ובכאן רמז על יצירת המלאכים במעשה בראשית וכן נפשות האדם צבא השמים הם עד כאן. והנכון בעיני שאחר שהקב"ה ברא רקיע ביום שני ומיד התנועע בהכרח צריך שנאמר שברא המניעים אחר שאי איפשר מתנועע בלא מניע. אבל נפש האדם בפירוש אמר נעשה אדם בצלמנו ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו ויצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה ותרגם אונקלוס לרוח ממללא ואם כן מה זה שכתב הרמב"ן וכן נפשות האדם צבא השמים הם

אלא כוונתו על מה שאמרו רבותינו ז"ל שכל הנפשות נבראו בששת ימי בראשית. ויש אומרים שמה שאמרו וירא אלהים את האור בא את לרבות הנשמות שנבראו עם האור ולכן אמרו שהנפש גדולה מן המלאכים שהנפש נבראת ביום ראשון והמלאכים ביום שני וידוע שהנבראים העליונים מעלתם ודקותם לפי קדימתן בבריאה. וכן אמרו גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת ואמר החכם דע נפשך ותדע בוראך:

פרק ב

פסוק א

ויכלו השמים והארץ וגו'. **ויכל אלהים וגו'**. באלו הפסוקים יש ד' ספקות:

הספק הא' שאמר ויכל אלהים ביום הז' מלאכתו אשר עשה נראה שעשה הקב"ה מלאכה בשבת:

הספק הב' שאמר ויכלו השמים והארץ אחר שאמר ביום הו' ויהי ערב ויהי בקר שזה הפסוק ראוי היה לאומרו ביום הו' שבו כלה לעשות שמים וארץ ולא כלה אותו בשבת שאחר שלא נתהוה שום דבר בז' א"כ קודם יום הז' נגמר הכל:

הספק הג' שאמר וישבות ביום הז' וגו'. והוא מיותר שאחר שכלה מלאכתו אין ספק ששבת ביום הז':

הספק הד' מהו ויברך אלהים את יום הז' ויקדש אותו. מהו ענין זאת הברכה שלא ראינו ברכה וקדוש בו משאר הימים באותו השבת ופירש"י ברכו במן שכל ימי השבוע ירד להם עומר לגולגולת ובו' לחם משנה וקדשו במן שלא ירד כלל והמקרא מדבר על העתיד לשון רש"י מב"ר וזה דרך דרש כי רחוק הוא שידבר על העתיד. והתשובה לספק הא' שהוא גדול מכולם שאמר ויכל אלהים ביום הז' מלאכתו שנראה מזה שהקב"ה עשה מלאכה בשבת כתב ר"א כלוי מעשה אינו מעשה כאלו אמר לא עשה מעשה וכן וישבות. וי"מ כי ויכל הכוונה בו חמדה כמו נכספה וגם כלתה נפשי ואמר שמלאכתו שעשה בו' ימים חשק בה ביום הז' וכן תרגום ירושלמי ויכל אלהים וחמיד יי' ומזה אמר חמדת ימים אותו קראת ואנה נמצא בכל התורה שנקרא השבת חמדה אלא כאן והכוונה שאחר שעשה המלאכה רצה בקיומה והוציאו בלשון ויכל שהוא חמדה לפי שהחומד הדבר אינו חפץ בבטולו אבל מבקש קיומו ע"כ. ונראה שהתשובה בזה בשנשים משל בהויית האפרוח מן הביצה שעזיבת ההיולי צורת ביצה ולבישתו צורת אפרוח לא ימלט או הוא בעתה אחד או בשני עתות שבעתה א' נפשט ממנו צורת ביצה ובעתה אחר לבש צורת אפרוח ונמנע שיהיה בשני עתות שאי איפשר ב' עתות סמוכות זו לזו אלא שיהיה זמן בנתים שאם אין זמן ביניהם אלף עתות יהיו כלם עתה א' וא"כ היה ההיולי בזמן מה

בזולת צורה כלל לא ביציית ולא אפרוחיית וזה נמנע ושנא' שבעתה א' נעדרה צורת ביצה ונתהוה בו צורת אפרוח ג"כ אי איפשר שצורה אחת אי איפשר שיתהוה בעתה אלא בזמן כ"ש העדר צורה א' והויית צורה אחרת כמו שנתבארו כל אלו ההקדמות במקומן. והתשובה שהעתה אינו זמן אלא תכלית זמן והוא עצמו התחלת הזמן העתיד והתחלת הזמן ותכלית הזמן אינו זמן שהזמן מתחלק והעתה אינו מתחלק והצורה היא תכלית ההויה ונתהוה בזולת זמן והעדר הצורה הראשונה והויית הצורה שלבש הכל הוא בעתה אחד ואינו בזמן ומ"ש החוקר שאי איפשר להתהוות שום הויה בזולת זמן אמת הוא שאי איפשר שיתהוה צורה בלי זמן שיקדם קודם מציאות הצורה שנתהוה שהביצה צריכה שתכין חמרה מעט מעט לשיתהוה בו צורת אפרוח וזה נעשה בזמן שאע"פ שהויית הצורה היא בזולת זמן אבל נמשכה לזמן אבל העדר הצורה הראשונה והויית הצורה שלבש לא היה בזמן אלא בעתה ובזה הותר הספק שהכוונה בויכל אלהים ביום הז' היא בעתה שהיתה תכלית יום הו' והתחלת יום הז'. ותכלית הו' התחלת הז' אינו זמן וא"כ לא עשה מלאכה בשבת שהשבת הוא זמן וזהו מ"ש ר"ש אומר בשר ודם שאינו יודע עתיו ורגעיו צריך להוסיף מחול על הקדש אבל הקב"ה שיודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה ונראה כאלו כלה בו ביום. מה שאמרו חוט השערה הוא העתה שאינו זמן וזהו שאמרו עתיו ורגעיו ובזה הותר ג"כ הספק הב' שאמר ויכלו אחר ויהי ערב ויהי בקר שאחר שכלה מלאכתו באותו העתה ואותו העתה הוא התחלת השבת א"כ במקומו הוא פסוק ויכלו שהוא בתחלת השבת. ובזה הותר ג"כ הספק הג' שמיותר וישבות ביום הז' שבעבור שאמר ויכל אלהים ביום הז' עלה על הדעת שעשה מלאכה בשבת לז"א וישבות כלומר מה שאמרתי ויכל אינו שעשה מלאכה בשבת אלא הוא העתה שהרי ג"כ שבת ביום הז' והוא העתה עצמו שאותו העתה נאמר שעשה בו מלאכה ונאמר ששבת בו שמצד שהעתה ההוא הוא תכלית העבר נאמר שעשה בו מלאכה ומצד שזאת העתה עצמה היא התחלת העתיד נאמר ששבת בו אחר שהעתה הוא תכלית הזמן העבר והתחלת הזמן העתיד כך נ"ל בהיתר אלו הספקות והוא ענין חשוב. ולספק הד' שהוא במ"ש ויברך ויקדש מהו ענין הברכה והקדוש כתב ר"א פירוש ברכה תוספת טובה שביום הזה תתחדש בגופות יתרון כח בתולדות ובנשמות יתרון השכל ויקדש אותו שלא עשה בו מלאכה כשאר הימים. וכתב עליו הרמב"ן ודברו זה נכון למאמינים בו כי אין זה מושג בהרגש לאנשים ע"כ. ונראה שהכוונה לפי שחכמי המזלות אומר שהמשרת ביום הז' הוא שבתאי ושיש לו בזה כח שיחדש בגופות חזוק הטבע על שאר הימים ובשעה ראשונה מיום השבת שולט שבתאי ולכך יחסו לו כל היום ובחלקו כח המחשבה והבינה

וידיעת הסודות ועבודת הש"י והוא כוכב ישראל כמו שאומרים כל האצטגנינים ובחלקו נפש המדברת ומחלקי הארץ בהמ"ק ומהלשונות לשון עברי ומהתורות תורת ישראל וזהו כוונת ר"א באמרו כי ביום השבת יתחדש בגופות כח בתולדות ובנשמות יתרון השכל ואין בזה אמונה אלא ידיעה ויתכן להשיב לכל אלו הד' ספיקות בתשובה א' והיא שבעבור שאמר הש"י ביום הו' תוצא הארץ נפש חיה התנועעה לקבל קצתה צורת החי וידוע שכל מתפעל שמתנועע ומשתנה מצד הפועל שפעל בו ימשך ההשתנות ההוא גם אחר שיוסר הפועל מהמתפעל המשל תרנגולת רובצת על הביצים לשנות חמרם עד שילבש צורת אפרוח אין ספק שאע"פ שסרה מעל הביצים עדיין יתנועע החומר תנועה מה לקבל צורת אפרוח אמת הוא שתהיה אותה התנועה חסרה לפי שהתרנגולת הפועלת השינוי ההוא סרה מעל הביצים וזאת התנועה תלך הלוך וחסור לפי שאין הפועל שם עד שיבטל רישומה לגמרי כן הענין במעשה בראשית כי לפי שאמר הש"י ביום ו' תוצא הארץ התנועעה לשיקבלו חלקיה צורת החי ועם היות שהש"י שהוא הפועל לא הניע לארץ בזה רק יום הששי אמנם ראוי שתתנועע לשיקבלו עדיין חלקיה ביום הז' צורת החי אע"פ שתהיה תנועתה חסרה לפי שתנועתה מעצמה לא מהנעת פועל חוץ ממנה והוא הש"י שגזר עליה שכל יום הו' תקבל צורת החי ולא גזר כן רק ביום ו' לבד אבל אחר יום הו' לא צוה עליה שתקבל צורת החי אלא על ידי זכר ונקבה שיפרו וירבו על הארץ כמנהגו של עולם לא שיקבלו אחר יום הו' חלקיה צורת החי וכן הארץ במאמר תדשא הארץ וכן המים במאמר ישרצו המים ולכן אע"פ שתנועתם חסרה אחר יום הו' עכ"ז היו הארץ והמים מתנועעים מעצמם תנועה מה ובודאי יצטרך לשינות תנועתם זמן מה וזה בד' או ה' ימים אחר הו' אבל הש"י הקנה לכל מעשה בראשית טבע נח ביום השבת וזה במה שהפסיק בסוף יום הו' תנועתם המתחייבת מעצמם ולא יתנועעו עוד וז"ש ויכלו השמים והארץ פי' שנשלם ענין התהוותם אבל עדיין היו מתנועעים לסבה שזכרתי אבל הש"י הקנה לארץ ולמים ולכל מעשה בראשית טבע נח והשקיט תנועתם והוא אמרו ויכל אלהים ביום הז' מלאכתו אשר עשה והוא כי בעבור שהשקיט תנועתם ביום הז' לכן כלה מלאכתו ביום הז' לא ביום הששי אלא בשביעי עצמו בשהיה ראוי שבשביעי יתנועעו וגזר שלא יתנועעו ולפי שיובן מאמרו ויכל אלהים ביום השביעי שעשה ביום הז' דבר לכן אמר עוד וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה ירצה שהגמר שכוון באמרו ויכל הוא במה ששבת מכל מלאכתו רצה לומר שלא נמשכה מכל מלאכתו תנועה כלל ביום הז' ולזה אמר מכל מלאכתו לכלול כי לא שבת הש"י לבד מהניע התנועה שהניע ביום הו' אבל גם מהתנועה שתתנועע הארץ מעצמה נמשכת

למה שהניעה השי"ת שבת ומ"ש וישבות לפי שהסבה לתנועת יום הששי שממנה ראוי שתמשך תנועה בז' הוא השי"ת לכן ייחס השביתה לשי"ת. ומה שאמר ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו הברכה והקדושה ענין אחד הוא והוא שברכו במה שקדש אותו כמו וימשחם ויקדש אותם שענינו וימשחם ובזה קדש אותם ואמנם הקדושה היא שכל הימים שיהיו לעד קנו טבע כל יום ויום משמת ימי בראשית כפי הדבר שנתהוה בו וזה רמזוהו רז"ל במ' תענית אמר אנשי מעמד נכנסים לבית הכנסת וגוזרין ד' תעניות בשבת. בב' בשבת על יורדי הים בג' על הולכי מדברות בד' על אסכרה שלא תפול בתינוקות בה' על עוברות שלא תפילנה ומניקות כדי שיגדלו את בניהם. פי' בב' על יורדי הים דכתיב ביה יהי רקיע בתוך המים שלא יזיקו ליורדי הים. בג' להולכי מדברות דכתיב ביה ותראה היבשה כלומר שימצאו הדרכים נקיים. בד' על אסכרה דכתיב ביה יהי מאורות מארת כתיב. בה' על עוברות ומניקות דבה' כתיב ישרצו המים שרץ נפש חיה. ולכן לפי שביום השבת הניח הקב"ה תנועת הנמצאות וטבעיות כלם קנה השבת טבע משקיט כל תנועות גופניות ובזה תגבר הנפש ויתחזק השכל כי אין ספק שהשכל יתחזק כשתשקוטנה התנועות הגופניות וזהו שאז"ל שיש בשבת נשמה יתירה ולזה אמר מזמור שיר ליום השבת טוב וגו'. כי יום השבת נאה לזה מכל ימות השבוע. והנה הותרו כל הספיקות בטעם לשבח:

פסוק ג

כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות. מלת לעשות מיותרת ואינו מובן ופי' רש"י המלאכה שהיתה ראויה לעשות בשבת כפל ועשה בששי ולפי דעתי שהכוונה שהקב"ה פועל שני מיני פעולות. האחת שעשה הטבע. הב' שעושה נסים שהם היפך הטבע והקב"ה שבת מן הפועל הראשון והוא הטבע שהקב"ה כלה כל הטבע שרצה לברוא ולא ברא עוד דבר טבעי אבל מן הפעולה האחרת שהוא מעשה הניסים לא שבת שבכל יום שיהיה צריך יעשה הקב"ה ניסים ולזה אמר שבת מכל מלאכתו שברא הקב"ה לשימשכו משם והלאה הדברים הטבעיים שלא חדש עוד דברים טבעיים שהקב"ה ברא אדם לשיוליד אדם וסוס לשיוליד סוס וכן כל הדברים הטבעיים מזה שבת אבל מהמלאכה שברא הקב"ה שלא לעשות לא שבת שהנס כשעושה אותו הקב"ה אינו עושה אותו לשאותו הנס ימשך ממנו נס אחר ומזה לא שבת שלעולם יעשה ניסים שכשקרע ים סוף לא עשאו לשאותה הקריעה יוליד קריעות אחרות. והרמב"ן כתב כי נכלל במלת לעשות כי ששת ימי בראשית הם כל ימי עולם כי קיומו יהיה ששת אלפים שנה. ביום ראשון האור כנגד אלף ימות אדם שהוא אור העולם מכיר בוראו. בשני יהי רקיע בתוך

המים ויהי מבדיל בין מים למים כנגד האלף השני שבו נבדלו נח ובניו הצדיקים מן הרשעים ונדונו במים ולזה לא אמר בו כי טוב שבו חזר העולם תהו. בשלישי נראה היבשה ועשתה פירות הוא האלף השלישי שבו נולד אברהם וקבלו זרעו התורה ואז נתקיימו המצות שהם פירות העולם. בד' נבראו המאורות מאור גדול ומאור קטן שבאלף הד' נבנה בית ראשון ושני והיה אור לישראל. בה' שרצו המים נפש חיה ועוף יעופף שבאלף החמישי משלו אומות העולם ותעשה אדם כדגי הים. בששי נברא אדם בצלם אלהים שבו הגואל הנעשה בצלם אלהים שנא' וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתה הוא וגו' וליה יהב שלטן ויקר ומלכו ולזה אמר יום הששי בה"א הידיעה למעלת היום לומר שהגאולה שתהיה באלף הששי תהיה מפורסמת בכל העולם. יום שביעי שבת שכולו שבת ומנוחה והוא אחר ימות המשיח ובני תחיית המתים יזכו אליו ויתענגו בגוף ונפש תענוג שאין לו סוף וזהו שאמרו רבותינו ז"ל מחד שביך לשבתיך שבששת אלפים יעשה מעשים טובים לשיהיה לו תחיה לאלף הז':

פסוק ד

אלה תולדות השמים. במדרש למה כל תולדות האמורי' לגבי פרץ מלאים וכל תולדות שבמקרא חסרים מפני כי כשהקב"ה ברא עולמו לא היה מלאך המות וכיון שחטא אדם השליט הקב"ה המות בעולם וחסר כל תולדות שבמקרא וכיון שבא פרץ נעשו תולדות שלו מלאים שהמשיח עומד ממנו והקב"ה מבליע המות שנאמר בלע המות לנצח שכל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים:

בהבראם בה"א בראם פי' שכל האותיות צריך אדם בהם לקפוץ את פיו חוץ מאות ה"א כן הקב"ה ברא עולמו בלא עמל:

פסוק יז

ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו. מה שלא מנע ממנו עץ החיים שקודם שחטא יאכל ויחיה אבל אחר שחטא ראוי שלא יחיה. או נאמר שהתרופה אינה מועילה לבריא אלא לחולה ועץ החיים לא יחיה אלא למי שחייב מיתה או שימות בטבע וקודם שחטא לא היה חייב מיתה וגם לא היה מת בטבע שבכח הנפש המשכלת שהיה בו והיא נצחית היה חי לעולם. ועץ הדעת טוב ורע צריך לחקור מה היתה סגולתו וכפי משמעות טוב ורע נראה שקודם שחטא לא היה מבחין בין טוב לרע ואם כן תכלית בריאת אדם לא היה אלא שיהיה כבהמה שאינה יודעת בין טוב לרע וזה אי אפשר מפני כמה דברים. אחד שאם כן מצינו חוטא נשכר שהיה כחיות השדה וכשחטא נהפך לאיש בעל שכל. הב' שאמר ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו. הג' ויצו ה' אלהים על האדם ואין דבור השם ומצותו לבהמות. הד' שבחכמתו הגדולה קרא שמות לכל

הבהמות והחיות והעופות ולכן אמרו המפרשים שהיה פריו מוליד תאות המשגל ולכן כסו מערומיהם אחרי אכלם ממנו וזהו מאמר ברזילי האדע בין טוב לרע כי בטלה ממנו התאוה ההיא וכתב הרמב"ן ואינו נכון בעבור שאמר והייתם כאלהים יודעי טוב ורע. הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע ואמרו רבותינו ז"ל ג' אמרו אמת ונאבדו מן העולם נחש ומרגלים ודואג והיפה בעיני כי האדם היה עושה בטבעו מה שראוי לעשות כאשר יעשו השמים וכל צבאם פועלי אמת ולא ישנו את תפקידם ואין להם במעשיהם אהבה ושנאה ופרי האילן הזה היה מוליד הרצון והחפץ שיבחרו אוכליו בדבר או בהפכו לטוב או לרע ולכן נקרא עץ הדעת טוב ורע כי הדעת יאמר על הרצון כלשונם לא שאנו אלא שדעתו לחזור ובלשון הכתוב מה אדם ותדעהו תחפוץ ותרצה בו. וכן מאמר ברזילי האדע בין טוב לרע שלא היה בוחר בדבר ולא קץ בו והיה אוכל מבלי שיטעם ושומע מבלי שיתענג בשיר ובעת ההיא לא היה באדם התשמיש לתאוה אבל בעת ההולדה יתחברו ויולידו ולכן היו האברים כולם בעיניהם כפנים והידים ולא יתבוששו בהם והנה אחרי אכלו מן העץ היתה בידו הבחירה וברצונו להרע או להטיב בין לו בין לאחרים וזה מדה אלהית מצד אחד ורעה לאדם בהיות לו בה יצר ותאוה ע"כ דבריו. ולי יש קושיא על זאת הסברא והיא שהשכל אינו חוטא והחטא לא בא אלא מצד יצר הרע ואחר שלא היה לו יצר הרע איך איפשר שחטא והאומרים שגם במלאכים נמצא כן שיש מלאכים חוטאים חשבו לתרץ הקושיא ועשאוה כעבות העגלה ומה שאמרו ז"ל יש לו סוד אבל האמת בזה הוא שהקב"ה בראו ביצר הרע וביצר הטוב אבל היתה נטייתו גדולה מאד ליצר הטוב כנביאים וקדושים אשר בארץ המה וחסידי התלמוד שהיה לבם חלל בקרבם וכשאכל מאותו העץ נטה מאד ליצר הרע כרוב בני אדם היום ולזה נקרא עץ הדעת טוב ורע שהיה נוטה לרעה וזה שאמר והייתם כאלהים יודעי טוב ורע ותרגם אונקלום כרברביא שהגדולים והשרים נוטים מאד ליצר הרע ולתענוגי העולם ומה שאמר ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו שכל כך היה שכלו בעליונים שלא חשש כלל למלבוש ולא היה בוש מאיברי ההולדה אלא כפנים או ידים וזה שאמר מי הגיד לך כי עירום אתה שלא ידע בכל אלה שכל כך היתה נטייתו ליצר הטוב כנ"ל. וא"ת א"כ מה זה שנאמר ותרא האשה כי טוב העץ למאכל ונחמד העץ להשכיל ומלת להשכיל הוא הפך המכוון. התשובה שאמר ותרא האשה שחשבה כן וכן אמר וראיתי אני בלבי. או הכוונה שיש שכל מעשי ושכל עיוני ובכאן פירושו שכל מעשי ויהיה ונחמד העץ כמו לא תחמוד:

כי ביום אכלך ממנו מות תמות והנה לא מת באותו יום וי"מ תהיה בן מות וי"א כי יומו של הקב"ה אלף שנים וי"א כי ביום ששי חטא וביום ששי מת. ונ"ל שאינה קושיא שכן אמר עוד מ' יום ונינוה נהפכת וכששבו בתשובה לא מתו ואדם חזר בתשובה כאמרם ז"ל. ולדעת הטבעיים היה אדם מעותד למיתה מיום הבריאה מפני שהוא מורכב וגזר שאם יחטא ימות בחטאו כחייבי מיתה בידי שמים שהכוונה שימותו בחטאם טרם בא יומם וכן מתחלה היה אוכל א"כ היה בו התכה ולרז"ל אם לא חטא לא היה מת לעולם שהנשמה העליונה נותנת חיים והחפץ האלהי אשר בו בעת היצירה יהיה דבוק בו תמיד והוא יקיים אותו לעד ודע שאין ההרכבה מורה הפסד אלא לדעת המינים האומרים כי הבריאה בחיוב אבל לדת משה שהעולם מחודש בחפץ פשוט גם הקיום יהיה בו לעד כל ימי החפץ א"כ ביום אכלך ממנו מות תמות שלא תתקיים לעד בחפצו והאכילה היתה לו מתחלה לעונג ויתכן שפירות גן עדן נבלעים באברים כמן ומקיימי' אוכליהן וכשגזר עליו ואכלת את עשב השדה ובזעת אפך תאכל לחם האדמה היה זה סבה להפסד כי עפר הוא ועפר יאכל ואל עפר ישוב הרמב"ן:

פסוק יח

לא טוב היות האדם לבדו אמר כן לפי שבמעשה בראשי' אומר וירא אלהים כי טוב לפי שהטוב הוא הקיום בכל המינין אבל בבריאת אדם אם הוא לבדו לא יתקיים במין:

פסוק יט

וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו כל נפש חיה אשר יקרא לו האדם שם הוא שמו לעולם. ואמרו במדרש העביר הקב"ה לפניו כל הבהמות והחיות ואמר לזה נאה לקרות אריה ולזה חמור ולזה סוס וכן כל דבר. פירוש שהכיר בחכמתו שהחמור חומרי מאד ולזה קראו חמור והסוס ששמח לקראת המלחמה וקראו כן מלשון שוש תשיש. והנשר שכנפיו נושרים כי כשיש לו עשרה שנים יגביה עוף עד שמתקרב לגלגל האש ונמרט ונופל לים ויעלה אבר כבתחילה וכן מנהגו כל עשר שנים עד מאה ובשנת המאה מתקרב יותר לגלגל האש ונופל בים ומת וכן כתב רב סעדיה גאון. ומסיים המדרש אחר כך א"ל ואני מה שמי אמר לו ה' למה שאתה אדון לכל הבריות זה הוא שאמר אני ה' הוא שמי הוא שמי שקרא לי אדם הראשון:

פסוק כא

ויפל ה' אלהים תרדמה רמז שהאדם יעשה עצמו נרדם בביתו ולא יהיה קפדן עם אשתו ובני ביתו:

פסוק כג

זאת הפעם פירש רש"י מלמד שבא אדם על כל בהמה וחיה ולא נתקררה דעתו בהם. חס ושלום שבא בפועל אלא אחר שקרא לכל הבהמות וחיות השמות הראויות להם בחכמתו ראה שאין שום נקבה שלהם מסכים עמו ועל דרך הפשט זאת הפעם לבד נלקחה עצם מעצמי אבל מכאן ואילך אין צריך ליקח אשה מצלע אלא כמנהגו של עולם:

עצם מעצמי ובמדרש האשה קשה בטבעה לפי שנבראת מן העצם והאדם הוא נוח שנברא מן העפר כטיט שהוא נח ביד היוצר ובאשה נאמר ויבן כאדם שבונה בנין באבנים:

לזאת יקרא אשה וגו' מכאן שנברא העולם בלשון הקדש. שאין לשון שיהיה נגזר שם האשה מן האיש אלא בלשון הקודש. ונראה מן הפרשה שהאדם נברא חוץ לגן והאשה בגן כי שם נלקחה מצלעותיו:

פסוק כד

על כן יעזב איש את אביו ואת אמו וגו' טעם על כן לפי שאמר זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי אמר מאחר שאשתי בשרי היא כל אשה היא כאילו היא חוה וכל איש הוא כאלו הוא אדם הראשון אם כן ראוי היא שיעזוב את אביו ואת אמו ודבק באשתו לפי שאשתו הוא בשרו אבל האב אינו בשר הבן וראוי שיעזוב למי שאינו בשרו וידבק בבשרו:

פרק ג

פסוק ג

ולא תגעו בו פן תמותון. בחטא אדם וחוה יש שתי קושיות:

הקושיא האחת למה הוציאה חוה שקר מפיה באמרה אל הנחש ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמותון שהקב"ה לא צוה שלא יגעו בעץ הדעת טוב ורע אלא לא תאכל ממנו. ואמרו רבותינו ז"ל הוסיפה על הצווי לפיכך באת לידי גירוע הוא שנאמר אל תוסף על דבריו שדחפה עד שנגעה בו ואמר לה כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה ע"כ. וסוף סוף למה הוציאה שקר מפיה. ועוד שהיה לה לומר יעבור היום וראה אם אמות שהשם יתברך אמר ביום אכלך ממנו מות תמות ולא באותה שעה. ועוד הפרש יש בין היות החטא באונס להיותו ברצון והוא דרך דרש:

הקושיא השנית כשאמר הקב"ה לאדם מדוע אכל מן העץ והשיב האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל מה תשובה השיב שמזה עצמו התרעם הקב"ה עליו למה אכל מן העץ אשר נתנה לו אשתו. והרמב"ן ז"ל השיב שכוונת אדם לומר האשה אשר

נתת עמדי לעזר ולהועיל היא נתנה לי מן העץ ואוכל וחשבתי שכל אשר תאמר אלי יהיה לי לעזר ולהועיל ע"כ. ואני תמה עליו שבשלמא בכל הדברים שהקב"ה לא צוה עליהם לאדם בפרט והקב"ה יהיה מתרעם כנגדו למה עשה הדבר הזה היה נופל בהם תשובה נכונה האשה אשר נתת לי לעזר אמרה לי עשה כך ועשיתי. אבל בדבר שצוה הקב"ה בפרט ואמר ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו איך איפשר שיטעה בו האדם לומר שמה שנתנה לו יהיה טוב לו בעשותו אחת ממצות ה' אשר לא תעשינה בעבור שהקב"ה נתנה לו האשה לעזר ולהועיל שידוע שלעבור על המצוה לא יהיה לו לעזר אלא לפוקה ולמכשול עון ויותר טוב היה לו שיודה עלי פשעיו לה' ויאמר חטאתי עויתי פשעתי משיאמר דבר שהיותר פתי שבעולם לא יאמר כך. ולתרץ לקושיא הראשונה וממנו נבוא לתרץ הקושיא השנית. נקדים הקדמה אחת וכוללת ג' הקדמות:

ההקדמה האחת היא שאלה אחת. והוא שאחר שהקב"ה צוה לאדם שלא יאכל מעץ הדעת טוב ורע וקנס עליו מיתה איך בעבור הנאה מועטת רצה לקבל עונש גדול והוא היה חכם גדול ויציר כפיו של הקב"ה ודבר הקב"ה בעצמו ובכבודו עמו כאחד הנביאים ואיך נפל בסכלות גדולה וביום עצמו שצוהו עבר על מצותו. ועוד שדעתן של נשים קלה ובזה החטא דעתו קלה מחוה שחוה הפצירה עם הנחש שלא לעבור על מצות השם יתברך ואדם לא הפציר עם חוה כלל אלא ותתן גם לאישה עמה ויאכל:

ההקדמה השנית שהקב"ה היתה שכינתו בגן עדן וכן אמרו בבראשית רבה על פסוק וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן לרוח היום אמר רבי אבא הולך בגן אין כתיב כאן אלא מתהלך מקפץ ועולה. וכתב הרמב"ן ז"ל על זה שר' אבא פתר הכתוב להסתלקות השכינה שהיתה שורה בגן עדן ונסתלקה ממנו בחטאו של אדם כענין שנאמר אלך אשובה אל מקומי עד כאן. ועתה ראוי לחקור ולדעת באיזה מקום שכינתו שמה יותר ביחוד שדרך הקב"ה להיות מיוחדת שכינתו במקום אחד יותר מבשאר המקומות שידוע ששכינתו בכל העולם אבל יותר בארץ ישראל מבחוצה לארץ ויותר בירושלים ויותר בבית המקדש ויותר לפני לפנים. ונראה לי שהקב"ה ששכינתו היתה בגן עדן יותר ביחוד היה בעץ הדעת טוב ורע מפני שני דברים אחד שבאי זה מקום משרה שכינתו אלא במקו' הדעת והתבונה. ועוד שעץ הדעת טוב ורע היה באמצע הגן כמו שאמרה חוה ומפרי העץ אשר בתוך הגן וכתב הרמב"ן שהוא באמצע הגן וכן תרגום אונקלוס דבמציעות גינתא. והראוי למלך שיהיה באמצע מלכותו לפי שיהיה קרוב לכל הצדדי' ולכן היתה השכינה בירושלים וכן הקב"ה היה באמצע הגן כמלך:

ההקדמה הג' שאדם וחוה חשבו שכל כוונת השם יתברך בשאסר להם האכילה לא

היה בעבור האכילה והטעם שכיון שהקב"ה טוב ומטיב ולא ימנע טוב להולכים בתמים חשבו שאין כוונת האיסור בעבור האכילה שלא ידעו טוב ורע אלא בעבור שלא יגעו בו בשביל שהוא מקום קדוש. ולכן אין ראוי לגעת בו כמו שהיה אסור ליכנס לפני ולפנים אפילו לכהנים בעבור שהיתה שם השכינה מיוחדת ומה שאסר הקב"ה האכילה אין הכוונה בעבור האכילה ואם יקרה שתהיינה נושרות פירות מן העץ אין כוונת השם יתברך שיהיו חייבין מיתה באכילתן ומה שאסר האכילה הוא לגדר שאם יאכלו יבאו ליגע בו והם חייבים מיתה בהגיעם אל דבר קדוש. ומה שצוה הקב"ה ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות. הכוונה אם יגע בו וזה יורה מלת ממנו שאם לא כן היה לו לומר ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל מה צורך לומר ממנו וכן תמצא לראב"ע שהקשה אחר שאמר ומעץ הדעת לא תאכל מה צורך למלת ממנו רק להוסיף לבאר וכן ותפתח ותראהו את הילד עד כאן. ונראה לי שמזאת המלה טעה אדם שחשב שהמיתה לא נגזרה עליו רק בנגיעה והאכילה בלא נגיעה שאסרה הקב"ה לא גזר עליה מיתה שאם היה אסור בנגיעה לבדה היה לו להקב"ה לצוות לא תגע אליו ולא יאסור האכילה אלא חשב שאסרה למיגדר מילתא וזה הוא ממנו כלומר כשתגע בו וזה שאמר הקב"ה לאדם ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו כלומר כשתגע בעץ מות תמות אבל אם תאכל פירותיו ולא ממנו כגון שנשרו פירותיו בארץ ונתגלגלו חוץ לעץ ולא הגעת בעץ לא תמות אלא איסור בעלמא וזהו שאמרה האשה אל הנחש ומפרי העץ אשר בתוך הגן שיש להקשות למה קראו עתה עץ אשר בתוך הגן ולא מצאנו כן בכל שאר המקומות אלא עץ הדעת טוב ורע וזה השינוי אינו אלא לסבה גדולה אלא ודאי כוונת' שאמרה לנחש מה שצוה הקב"ה שלא נאכל ממנו הוא לפי שהוא בתוך הגן שרוצה לומר באמצע הגן וכן תרגם אונקלוס במציעות גינתא שהקב"ה באמצע הגן כמלך שעומד באמצע מלכותו ולזה אמרה ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו כלומר לא תאכל מפירותיו אפילו בהיותם תלושים וזהו איסור בעלמא למיגדר מילתא. ומה שאמר בכאן ממנו רוצה לומר מפירותיו אבל אמר השם יתברך ולא תגעו בו פן תמותון כלומר המיתה לא גזר אלא בנגיעה אבל אכילה בלא נגיעה אם איפשר לא גזר מיתה עליה. ואמר ויאמר הנחש אל האשה לא מות תמותון כי יודע אלהים גו' כלומר את דנת לכף זכות לשם יתברך שאמרת שאין כוונתו בעבור (שאינו רוצה) למנוע טוב מכם אלא בעבור שלא תגעו אל דבר קדוש דע שלתכלית רע עשה למנוע טוב מכם כי יודע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים יודעי טוב ורע כאמרם ז"ל בונה עולמות וזהו שאמר ותרא האשה כי טוב העץ

כלומר ראתה האשה שצווי השם יתברך אינו לתכלית טוב אלא כי טוב העץ למאכל שידע הקב"ה שנהיה כאלהים ובוני עולמות אבל אדם לא חשב זאת הכוונה על השם יתברך כמו שדייק ותרא האשה אבל חשב שהתכלית בעבור שלא יגע לדבר קדוש כמו שאמרנו. ובזה הותר הספק הראשון למה חוה הוציאה שקר מפיה באמרה ולא תגע בו. וגם הותר הספק השני מה תשובה השיב באמרו האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל שמזה עצמו היה הקב"ה מאשים לו ובזה שאמרנו התנצל אדם התנצלות גדולה כשאמר האשה אשר נתת עמדי כלומר אני לא נגעתי אל העץ ולא תלשתי פירותיו אלא היא נגעה ותלשה פירותיו ונתנה לי ולפיכך לא הפצרתי בה ולא חייבת מיתה על האכילה אלא על הנגיעה. זהו דעתי ולא ראיתי עד עתה תשובה שיתיישב על הדעת בזה הספק אלא זו. ובזה הותר הספק השלישי למה לא מת ביום ההוא כמו שגזר הקב"ה כי ביום אכלך ממנו מות תמות התשובה לפי שהיה בשוגג כמו שאמרתי וכיון שהוא לא מת גם כן היא לא מתה כי לא טוב היות האדם לבדו:

ואם תקשה עלי א"כ לפי דעתם של אדם וחוה שבעבור שהוא באמצע הגן לכך צוה אותם לא תאכלו לפי שהשכינה באמצע הגן אם כן גם כן עץ החיים היה בתוך הגן שרוצה לומר באמצעות הגן שנאמר ועץ החיים בתוך הגן ותרגם אונקלוס במציעות גינתא ואם כן לפי דעת אדם וחוה למה לא צוה אותם גם כן ומעץ החיים לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות. התשובה שרבינו יעקב ז"ל אומר שעץ החיים היה באמצע הגן ועץ הדעת היה קרוב לו סביב עץ החיים וכל פארותיו וענפיו של עץ הדעת מכסין לעץ החיים והיה כל עץ החיים מכוסה בעץ הדעת חופף עליו וא"א להגיע לעץ החיים עד שיגיע לעץ הדעת טוב ורע וא"כ בהיותו מצווה מעץ הדעת היה מצווה מעץ החיים. כך נ"ל בתשובת אלו הקושיות:

ודעתי עוד להשיב לקושיית האשה אשר נתת עמדי על הנחת המפרשים שפירשו בעץ הדעת שפריו מוליד תאות המשגל שלזה אמר כשצויתני שלא אוכל מעץ הדעת לא היה לי אשה ולכן חשבתי שצוית לי שאחר שאין לי אשה למה לי תאות המשגל שתאות המשגל בלא אשה אולי היה מחטיא לי חטא גדול לבא על אחת מבהמות וחיות או להתאוות אליהם אבל אחר שנתת לי אשה חשבתי שהיה מותר או מצוה שצוית פרו ורבו ונמנע פריה ורביה בלא תאות המשגל ואי איפשר תאות המשגל אלא באכילת עץ הדעת וזהו שאמר האשה אחר שנתת אותה עמדי כשנתנה לי מן העץ אכלתי אחר שלא תהו בראה לשבת יצרה. וגם זה נכון על הנחתם. עוד נראה לי תשובה שידוע שהאשה עשאה הש"י לטוב לאדם לפי שהוא יעסוק במושכלות התורה שאם האדם יבשל ויאפה

ויעשה כל צרכי הבית לא ישאר לו זמן לעסוק בתורה וזהו שאמר לא טוב היות האדם וידוע שהאשה האפוטרופא על הבית ומבשלת ואופה לבעלה וכל עניני הבית עליה אין ראוי שישאל לה בעלה בכל שעה מה התבשיל הזה שאת נותנת לי לאכול אלא יאכל יהיה התבשיל אי זה שיהיה וכן אינו חייב לשאול לה אם הוא אסור או מותר ולזה אמר האשה אשר נתת עמדי לשתתקן המאכל ותתן לי לאכול היא נתנה לי מן העץ ואוכל שאין ראוי שאשאל זה הפרי שאת נותנת לי לאכול מאיזה אילן הוא וחשבתי שהיה מאחד משאר אילנות שבגן וכל שכן שאתה נתת אותה עמדי לעזר וידוע שאינה נותנת לי דבר אסור ולזה אכלתי ממנו וגם זה נכון:

פסוק ה

והייתם כאלהים כתב ר"א כמלאכים:

פסוק ו

כי טוב העץ למאכל י"א תאנה היתה בדבר שקלקלו בו נתקנו שנאמר ויתפרו עלה תאנה וי"א גפן וזה הוא שא"ר ז"ל סחטה ענבים והביאה לו ולפי שמראהו אדום נשפך דמה ודם כל העולם וגם נשפך לה דם נדות. וי"א אתרוג היה שנאמר ונחמד העץ להשכיל ותרגום אונקלוס ומרגג כי הוא פרי נחמד ומהודר וטבעו חם ומחדד השכל וכן תרגום הדר אתרוגין:

פסוק ח

לרוח היום כשבאה הנבואה לנביא תבא רוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים ונשמה לא נשארה בו ואמר שלא נתגלה אליהם אלא ברוח הימים לא גדולה שלא יבהלו:

פסוק יג

ויאמר ה' אלהים לאשה מה זאת עשית הקב"ה לא צוה לאשה ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו וא"כ למה העניש אותה. והתשובה כי כשצוה לו הקב"ה מעץ הדעת היתה חלק מגופו שאחר הצווי הזה אמר לא טוב היות האדם לבדו ויקח אחת מצלעותיו:

פסוק יד

ויאמר ה' אל הנחש כי עשית זאת הנחש לא עשה אלא שיעץ עצה רעה וקללו קללה נמרצת יותר ממה שקלל לאדם ולחוה על האכילה ומכאן שעונש המחטיא גדול מעונש החוטא:

ויאמר ה' אלהים אל הנחש כי עשית זאת ארור אתה כמו שאמר הקב"ה לאדם מי הגיד לך כי עירום אתה ששאל לו למה עשה כן והשיב האשה אשר נתת עמדי וגו'. וגם לאשה שאל מה זאת ולא העניש להם עד שמע טענותיהם כן היה ראוי שישמע טענת הנחש ולא עשה כן אלא כי עשית זאת ארור. ורז"ל אמרו מכאן שאין מהפכין בזכותו של מסית

שאלו שאל אותו למה עשית זאת היה לו להשיב דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים ומכאן תדע שעון המחטיא גדול מן החוטא שלחוטא שמע טענתו ולמחטיא לא שמע:

ארור אתה מכל הבהמה פילוסוף אחד בקש לידע לכמה הנחש מוליד כיון שראה אותם מתעסקים זה עם זה נטלן ונתנן בחבית והיה מספיק להם מזונות עד שילדו כיון שעלו הזקנים לרומי שאל את רבן גמליאל לכמה הנחש מוליד ולא ידע ונתכרכמו פניו פגע בו ר' יהושע ואמר לו למה פניך חולניות אמר לו שאלה אחת נשאלתי ולא יכולתי להשיבה והיא לכמה נחש מוליד אמר לשבע שנים אמר ליה מנא לך אמר ליה הכלב חיה טמאה ומוליד לחמשים יום ובהמה טמאה יולדת לי"ב חדש וכתיב ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה וכשם שהבהמה ארור' מן החיה שבעה כך נחש ארור מן הבהמה שבעה עלה רבן גמליאל ואמר לפילוסופוס התחיל מטיח ראשו לכותל אמר כל מה שעמלתי שבע שנים בא זה והושיטה בקנה אחד בראשית רבה וכן במסכת בכורות דאיתא התם אם מבהמה נתקלל מחיה לא כל שכן אלא ללמד שימי עיבורו של נחש שבעה שנים:

על גחונך תלך בבראשית רבה כשאמר הקב"ה על גחונך תלך ירדו מלאכים וקצצו ידיו ורגליו ולפי שבהסתת הנחש נתקלל אדם באל עפר תשוב לכן קלל אותו בעפר תאכל כל ימי חייך ולפי שנגזר מיתה על אדם בסבת הנחש והמת אינו עומד בזקיפה לכן קלל אותו על גחונך תלך. ויש להקשות למה לא הזכיר בקללתו שיהיה אלם שזאת היתה קללה גדולה ונראה לי שאחר שקלל אותו בשיאכל עפר כל ימיו בכלל זה האלמות שמי שיאכל עפר ולשונו לועס לעולם עפר אי אפשר שידבר שלשונו תהיה עבה וגסה ועפרוריית ומזה אומרים חכמינו ז"ל על האומר דבר שאינו הגון עפרא בפומיה שאמרו עפרא בפומיה דאיוב שמי שפיו מלאה עפר לא יוכל לדבר ולא ראיתי בכל המפרשים תשובה כלל לזאת הקושיא. ואמר כל ימי חייך לכלול לזמן המשיח שאפילו אז שיסתלק האיבה בין הנחש לזרע האשה שנאמר ושעשע יונק על חור פתן מאכל עפר לא יסור ממנו שנאמר ונחש עפר לחמו וכך אמרו ז"ל ביציאת מצרים ימי חייך העולם הזה כל ימי חייך להביא לימות המשיח:

פסוק טו

ואיבה אשית אין לנו איבה עם הנחש יותר מבשאר שרצים גם בזה לא מצאתי תשובה במפרשים והנכון בעיני כי הנחש היה אוהב לאשה מאד והיה עסקו עמה תמיד וכן האשה היתה מדברת עמו תמיד לכן אמר אני אסיר מכם זאת האהבה ואשים איבה

תחתיה כשנאת כל השרצים עם בני אדם וראיה לזה שכתב רש"י ואיבה אשית אתה לא נתכוונת אלא שימות אדם ויאכל הוא תחלה ותשא את חוה ולא באת לדבר את חוה תחלה אלא מפני שהנשים קלות להתפתות ויודעות לפתות את בעליהן לפיכך ואיבה אשית:

פסוק טז

הרבה ארבה עצבונך והרונך בעצב תלדי בנים הם שלשה דברים עצבונך הוא דם הנדות שאין אשה רואה דם שאין ראשה ואיבריה כבדים עליה. והרונך הוא צער ההריון. בעצב תלדי בנים הוא צער הלידה או עצבונך הוא דם בתולים:

בעצב תלדי בנים זאת הגזרה בכל הנשים לפי שחטאה והחטיאה אבל בזעת אפך מתקיימת בעובדי אדמה ולא במלכים ושרים שלא החטיא:

ואל אישך תשוקתך שאע"פ שהיא משועבדת לבעל ודרך העבד לברוח מן האדון שלא להשתעבד גזר בה שתחפון להשתעבד לו:

פסוק יח

וקוץ ודרדר כתב רבי אברהם קוץ גדול וקטן ממנו דרדר והוא לבדו דר כי אחיו נעדר אין כוונתו שאין לו חבר שבספר הושע כתיב וקוץ ודרדר יעלה על מזבחותם רק הכוונה שהקוץ יש לו אחים עמו כלומר סעיפים והדרדר לבדו גדל:

ואכלת את עשב השדה כתב רש"י מה קללה היא זאת והלא בברכה נאמר לו הנה נתתי לכם את כל עשב אלא כשתזרענה ירקות גנה תצמיח קוצים ושאר עשבים ועל כרחך תאכלם. ונראה לי לפרש שקודם שחטא היה אוכל עשבי גן עדן ופרי עץ גן עדן כי שם היה ואחר שחטא לא יאכל עשבי גן עדן ופרי עציו אלא עשב השדה. או יאמר קודם שחטא נתן לו עשב שיהיה בו זרע ולבעלי חיים נתן עשב שאין לו זרע ואחר שחטא השוה אותו לבעלי חיים שיאכל עשב השדה שנאמר ויאמר אלהים הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע אשר על פני כל הארץ ולחית השדה את כל ירק עשב לאכלה:

פסוק יט

בזעת אפך אמר ר"א שצריך לזרות ולטחון וללוש ולבשל ולא כמאכל בעלי חיים פירוש שבזולת כל אלו המלאכות היה בחטה טעם לחם גמור:

פסוק כ

ויקרא האדם שם אשתו חוה כי היא היתה אם כל חי כבר קרא לה אשה ולמה קרא לה עוד שם אחר אלא שקודם שחטא נתן לו הקב"ה האשה לשיתקיים באיש שאם יבשל ויאפה ושאר מלאכות לא יעסוק במושכלו' התורה ובסודות אלהיות וכשחטא ומצד

החטא אין האדם קיים באיש אם כן אין האשה לקיום האיש רק לקיום המין קרא לה חוה כי היא היתה אם כל חי:

פסוק כא

כתנות עור מלבושים מעולים ואמרו רבותינו ז"ל שהיו מצויירין בהם כל עופות שבעולם ואדם הורישם לקין וכשנהרג באו לידו של נמרוד הוא שאמר הוא היה גבור ציד וכשהרג עשו לנמרוד נטלן עשו וזהו שאמר את בגדי עשו החמודות שחמדן מנמרוד:

וילבישם היה ראוי לומר ללבוש ואמר וילבישם שאף על פי שחטאו הלבישם וכן אמר עזרא ומנך לא מנעת מפיהם מכאן שהיו ראוים למנוע מהם:

פסוק כב

הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע בבראשית רבה כאחד ממלאכי השרת ואם כן היה ראוי שיאמר כאחד מכם אלא ללמד מוסר לבני אדם שהגדול יכבד לקטן. ולדעת הרמב"ם שפירש בעץ הדעת טוב ורע שעם השכל יבחין האדם בין האמת והשקר אבל הידיעה בין טוב ורע אין זה במושכלות כי לא יאמר אדם השמים כדוריים נאים והארץ פשוטה מכוערת אבל יאמר בהם אמת ושקר. וא"כ איך אמר הן האדם היה כאחד מן המלאכים לדעת טוב ורע שהמלאכים אין ידיעתם אלא באמת ושקר ולכן נפרש שהאדם יש בו שני חלקים גוף ונפש וקודם שחטא היה כולו שכלי ואחר שחטא הוא כאחד מחלקיו והוא הגוף להתעסק בעניני העולם שהם טוב ורע שקודם שחטא היה כולו שכלי ואחר שחטא היה כולו גופני לדעת טוב ורע שהוא במפורסמות ויהיה ממנו כמו וירף ממנו. ולדעת המפרשים בעץ הדעת שקודם שחטא לא היה לו בחירה ואחר שחטא היה לו בחירה יאמר הן האדם הוא יחידי בעולם שמכאן ואילך ממנו ומבחירתו ידע טוב ורע ששאר הנבראים אין להם בחירה. וכן נראה דעת אונקלוס שתרגם הא אדם הוה יחידי בעלמא מיניה למידע טב ביש. או יהיה הן האדם בתמיהה וכי אע"פ שאכל עץ הדעת שחשב באכילתו שיהיה כמוני הוא כמוני לברוא עולמות. ומדרשו הן האדם היה. אדם הראשון כבן עשרים נברא וזהו מנין הי"ה. שאין בית דין של מעלה מענישין עד עשרים שנה:

פסוק כג

וישלחהו ה' אלהים מגן עדן לעבוד את האדמה אשר לוקח משם ויגרש את האדם. נראה מלשון וישלחהו שלא גירש אותו אלא כמי ששולח שליח לעשות איזה שליחות וכן וישלחהו מגן עדן לעבוד את האדמה. ואם כן איך אמר ויגרש את האדם. ואחשוב שהכוונה בזה שאמר הקב"ה אם אני אומר לו אני מגרש אותך מן הגן על אשר מעלת בי לא ירצה לצאת ממנו ויבחר מות מחיים ולא יצא מן הגן אף אם ימיתנו בארבע מיתות

בית דין. ולא רצה הקב"ה שימות ביום שנולד שהיה צריך לברוא עולם חדש ולעשות אדם בצלמו. מה עשה הקב"ה לקח דרך לשיצא מן הגן שלא אמר לו לך מגן עדן אלא לך חוץ לגן לעבוד את האדמה כי מחוץ לגן לוקח עפר שממנו נוצרת ואם אתה עובד הגן שנאמר ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה גם כן ראוי הוא שתעבוד את האדמה אשר לוקחת משם והוא יצא משם לעבוד את האדמה. ואחר שיצא סגר לו הדלת וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת שלא יכנס עוד בו. וכתב ראב"ע כל שלוח ואחריו מ"ם כמו גירוש הוא:

פסוק כד

וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים למזרח הגן השכין הכרובים והם מלאכי חבלה ובידם חרב יש לה להט ולה שתי פיות וזהו פירוש מתהפכת:

ודע שכל מה שכתוב בפרשת בראשית הוא אמת כפשוטו. גן עדן. עץ הדעת. ועץ החיים. והנחש. וכל הענין הנאמר בהם. וכן כתב ר' אברהם בן עזרא שכתב הישר בעיני שהדברים כמשמעם והנחש היה מדבר והלך בקומה זקופה והשם דעת באדם שם בו דעת. וכתב עוד ודע כי כל מה שמצאנו כתוב הוא אמת וכן היה ואין בו ספק גם יש לו סוד ע"כ. וכן כתב רלב"ג. וכתב הרמב"ן ודע והאמן כי גן עדן בארץ וכן עץ החיים ועץ הדעת ומשם יצא הנהר ויפרד לארבעה ראשים הנראים לנו כי פרת בארצנו ופישון נילוס. וכן יש בשמים. והנהרות כנגד ארבעה מחנות שבמרום (בהרמב"ן יותר באורך עיין שם):

פרק ד

פסוק א

והאדם ידע את חוה אשתו פרש"י כבר ידע קודם שחטא וכן ההריון והלידה שאם כתב וידע אדם נשמע שלאחר שנטרד היו לו בנים. והתשמיש נקרא דיעה לפי שהזרע בא מן המוח וגם שתאות המשגל סבתה עץ הדעת:

פסוק ד

והבל הביא גם הוא הבינו קין והבל סוד הקרבנות והמנחות ואדם הקריב פר וזה יחסום פי האומרים שהקרבנות על הכוונה השנית:

פסוק ו

למה חרה לך ולמה נפלו פניך. ראוי שמי שאינו מרוצה לש"י יהיה נכלם כאז"ל העושה דבר ומתבייש ממנו מוחלין לו כל עונותיו ולכן נאמר שחשב קין שמנחתו היתה טובה ורצויה אלא לפי שהבל הביא מנחה יותר טובה להבאישו בעיני יי' לזה אמר לו הקב"ה אינו כן למה חרה לך בחשבך שהבל הגורם שאם תיטיב אשא פניך ולא תתבייש ואם

לא תיטיב וגו'. והכוונה שמה שלא שעה אל מנחתו היה בעבור שמנחתו פחותה ולכן תשוקת החטאת אליך אבל אם תרצה אתה תמשל בו אחר שהדבר תלוי בך לא בזולתך כמו שחשבת ונראה שלא האמין קין להקב"ה אלא חשב שעשאו הבל להבאישו ושלכן לא שעה למנחתו ואולי זהו מ"ש ויאמר קין אל הבל אחיו שאמר לו שכוונתו היתה להבאישו ולכן הרגו. עוד נ"ל להשיב לזה וגם לדייק מה טעם אמר שני פעמים למה שהכוונה שאם במשל ראובן יש לו חרון אף על שמעון נראה ששמעון עשה לו מעשים אשר לא יעשו ולכן חרה אפו עליו ופניו אדומות בכעס גדול שיש לו עליו ופניו למעלה כנגד העושה לו הרעה להנקם ממנו ושמעון ראוי שיהיה לו בושה ממה שעשה לראובן ושיהיו פניו כלפי מטה. ולקין היו לו שני הפכים היה לו חרון אף על הבל ומן הראוי שיהיו פניו אדומים כלפי מעלה ולא היו אלא נפולים ולזה אמר למה חרה לך כאלו הבל עשה לך הכעסה ולמה נפלו פניך כאלו אתה עשית הכעסה להבל ואתה בוש ממה שעשית לו ופניך נפולים כלפי מטה והכוונה לומר לו אחר שחרה אפך על אחיך בקנאה ואפילו הכי פניך כלפי מטה זה יורה שאתה חושב מחשבה רעה על אחיך ולכן אם פניך כלפי מטה לחשוב מחשבות רעות עליו אני מתרה בך שלא תעשה הלא אם תיטיב שאת. עוד נראה לפרש שדרך טבע כששמעון מכלים פני ראובן שראובן פניו אדומים וגם פניו לבנים בזה אחר זה וזה הרבה פעמים אדומים ולבנים אדומים ולבנים והטעם לפי שיש לראובן שתי הפכים בלבו מצד ההכלמה שעשו לו נכנס הדם לצד פנים ונשאר לבן שמצד הכלימה הלב נופל והולכים הרוחות והדם לחזקו ולכן נשאר לבו ולזה קראו חז"ל למי שמבייש פני חבירו מלבין שאמרו המלבין פני חבירו שמצד שנכנס הדם והרוח לצד פנים נשארו פניו לבנים ולזה אמרו המלבין פני חבירו ברבים כאלו שופך דמים דאזיל סומקא ואתי חיורא פי' הדם שהיה לצד חוץ שפך אותו לצד פנים ומצד שרוצה להנקם משמעון פניו אדומים לפי שהרוחות והדם יוצאים לחוץ להנקם וכמו שאמרו חכמי הטבע ואולי זהו אזיל סומקא ואתי חיורא שמתאדם ומתלבן הרבה פעמים בזה אחר זה מתאדם ומתלבן ועוד לפעמים ברגע עצמו שפניו אדומים קצת פניו לבנים כמו שנראה לעין ולכן הקורה אם היא במקום גבוה ההולך בה יפול ואם היא בארץ אף ע"פ שילכו בה הרבה פעמים לא יפול לפי שכשהיא במקום גבוה הלב נופל מצד פחד הנפילה והדם והרוחות הולכים לחזקו ונשארו חיצוני הגוף הידים והרגלים בלא כח ונופל לא מצד דמיון הנפילה כאשר חשבו קצת. ולזה אמר ויחר לקין מאד ופניו אדומים ויפלו פניו פירוש פניו לבנים או ירוקים ואמר לו הקב"ה לשני דברים למה חרה לך להנקם ופניך אדומים ולמה נפלו פניך מצד כלימה ופניך לבנים וזה הוא מה שאמרו רבותינו ז"ל פרק

אי זהו נשך מנין לנושה בחבירו מנה ויודע שאין לו שאסור לעבור לפניו שנאמר לא תהיה לו כנושה. רב ביבי אמר כאלו דנו בשני דינין שנאמר הרכבת אנוש לראשינו באנו באש ובמים פירוש שהלוה כשעובר המלוה לפניו ואין לו יש לו כלימה וגם הכעסה לפי שעבר לפניו להכלימו מצד הכעסה פניו אדומות וזהו דין אש שיוצא הדם לחוץ ופניו אשיות ומצד הכלימה פניו לבנות וזהו דין מים שמי שנכנס במים קרים כולו הפך לבן שקרירות המים סבה שבורח הדם מצד חוץ לצד פנים זהו דעתי בזה המאמר ובזה הפסוק והוא פירוש נאה:

פסוק ז

הלא אם תיטיב שאת אשא עונך מעליך כמו נושא עון או יהיה לך יתר שאת:

ואם לא תיטיב לפתח גיהנם תמצא העון והעונש:

ואליך תשוקתו שהמורגל לחטוא יש לו תשוקה לחטוא ויהיה לך יותר עונש שמי שעשה עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר ואם תרצה אתה תמשל בו. ולאונקלוס פי' הפסוק ליום הדין חטאך שמור. או יהיה כוונת הפסוק ואם לא תיטיב אע"פ שתביא קרבן חטאת לבהמ"ק וכיוצא בו או שתשחוט בצפון וקבול דמה בכלי שרת בצפון לפתח בהמ"ק ישאר או לפתח ביתך לא יכנס לפנים וכאלו לא הקרבת קרבן. ויתכן לפרש שיאמר אם לא קבלתי מנחתך לא היה בעבור מנחת אחיך שהיתה טובה ממנחתך וחשבת שעשה הבל כן להבאישך בעיני ולהתגדל עליך אינו כן שתשוקת אחיך הבל הוא לעשות רצונך וזה הוא אליך תשוקתו ועוד שרצונו לעבוד אותך ושאתה תמשול בו כדרך הבכור שמושל על אחיו ואתה הבכור והוא מודה בבכורתך ובממשלתך עליו:

פסוק ח

ויאמר קין אל הבל אחיו ויהי בהיותם בשדה וגו'. לא פי' הפסוק מה אמר לו ותרג' ירושלמי לית דין ולית דיין ולית עלם אחרן. וע"ד הפשט ויאמר קין אל הבל כל מה שאמר לו הקב"ה למה חרה לך ולמה נפלו פניך הלא אם תיטיב וגו'. ועשה כן להורגו בערמה ולא ישמר ממנו אחר שאמר לו כל דברי הקב"ה ושמודה בתשובה:

ויקם קין ויהרגהו ולז"א אחיו שעשה עצמו כאלו היה לו אהבת אחים וכוונתו בהריגה שיבנה העולם ממנו שפחד שבנין העולם יהיה מאחיו שנתקבלה מנחתו:

פסוק י

קול דמי אחיך דמו ודם התולדות שהיו עתידים לצאת ממנו בכל הדורות וכן ת"א. ד"א שעשה בו פצעים הרבה שלא ידע מהיכן נפשו יוצאה ולז"א דמי לשון רבים:

פסוק יב

נע ונד תהיה בארץ זהו גירוש כמו שאמר הן גרשת אותי היום ואם כן למה אמר נע ונד תהיה בארץ ולא ויגרש אותו:

התשובה שהגירוש הוא שגזר המלך שיגורש ממלכותו אבל כשהרג קין לאחיו לא נמצא מלכות בעולם ולא עיר א"כ הגירוש לא היה באותה שעה אלא שילך מן המקום ההוא למקום אחר ואחר שהלך למקום אחר יחזור למקומו הראשון וכיוצא בו ולכן אמר נע ונד תהיה בארץ:

פסוק יג

גדול עוני מנשוא ראוי שהמלך שגזר עונש על הרשע שלא יענש עונש אחר על הנגזר לזה אמר הן גרשת אותי היום והייתי נע ונד ויבא לי עונש יותר מגזרתך והיא ההריגה וז"ש גדול עוני שעון הכוונה בו עונש לפי שהעון סבת העונש ואמר לא אוכל לסבול עונש יותר ממה שגזרת. ולז"א לכן כל הורג קין:

פסוק יד

ומפניך אסתר י"א שאדם נתיישב בהר המוריה ושם היו תולדותיו ולזה אמר ומפניך אסתר שכל המגורש ממנה נקרא נסתר מפניו שהוא ברשות אלהים אחרים שנאמר גרשוני היום מהסתפח בנחלת יי' לאמר לך עבוד אלהים אחרים:

פסוק טו

לכן כל הורג קין שבעתים יוקם היה ראוי שיאמר כל. הורג קין יהרג למה שבעתים וכי לא יספיק שיהרג אחר שהוא הרג לאחיו לזה פירשו שמה שאמר לכן כל הורג קין אינו מחובר עם שבעתים יוקם אלא הם שני דברים נפרדים לכן כל הורג קין אני אפרע ממנו שרצוני הוא שלא יהרג עתה עד ז' דורות וזהו שבעתים יוקם גזם ולא פי' עונש ההורג לקין וג"כ הכריחם לפרש כן שאמר למך כי שבעתים יוקם קין ולמך ע"ז או הכוונה שכל הורג הוא ע"ד הקריאה ויאמר כל הורג שמעו דברי כי קין לשבעתים יוקם ממנו:

וישם יי' לקין אות וגו'. חקק לו אות משמו ובב"ר כלב מסר לו ואמרו כלב שכלב ראוי לו לפי מעשיו או לפי שהוא מוכן להישיר הסומים שקשור בחבל ביד הסומא:

פסוק טז

וישב בארץ נוד בעבור שהודה על חטאו הסיר ממנו חצי ענשו שגזר עליו נע ונד וישב בנוד לבד ולא נע ונד והיה לו קצת ישוב בקדמת עדן וזהו וישב בארץ נוד:

פסוק יז

ויהי בונה עיר היה ראוי שיאמר ויבן עיר ואמר בונה שהיה בונה מעט ואח"כ הולך נד וחוזר ובונה מעט והולך נד וכן תמיד ולכן לא קרא העיר על שמו לפי שתפול כל הבנין אלא קרא שם העיר כשם בנו חנוך. ונ"ל שלפי שהקב"ה אמר לו נע ונד תהיה בארץ בנה

עיר דרך תשובה שהבונה עיר הוא נע ונד שהולך למקום אחד לבקש אבנים ואח"כ הולך למקום אחר לבקש סיד ולמקום אחר לבקש עצים לבנין ולמקום אחר לבקש מסמרים וכן הולך למקומות רבים לכל הדברים הצריכים לבנין העיר אינו יושב במקום מיוחד וכ"ש אם הוא לבדו ואין עוזר לו כמו שהיה קין ולפי שהיה הבונה הראשון לא מצא כל הדברים במקום א' כמו שימצאם עכשיו הדר במדינה ולז"א בונה עיר שנתעכב ימים רבים בבנין העיר. ונכתבו תולדות קין להודיע כי הש"י ארך אפים והאריך לו כי הוליד בנים ובני בנים והזכיר כי פוקד עון אבות על בנים ונכרת זרעו וארז"ל שחיה שנים רבות ומת במבול וראה בהכרת כל זרעו אתו:

פסוק יט

ויקח לו למך שתי נשים פרש"י לא בא לפרש כל זה אלא ללמדנו מסוף הענין שקיים הקב"ה הבטחתו שאמר שבעתים יוקם ועמד למך לאחר שהוליד בנים ועשה דור שביעי והרג את קין וז"ש כי איש הרגתי:

שתי נשים כך היה דרכו של דור המבול:

פסוק כ

הוא היה אבי יושב אהל ומקנה הוא אבי כל תופש כנור ועוגב מה שכתבה התורה כן לקיים חידוש העולם שאם העולם קדמון אין יש אומן ראשון בשום אומנות שלעולם היה כן ולא ימצא ראשון. ופרש"י הוא היה ראשון לרועי בהמו' במדברות ויושב באהלים חדש כאן וחדש כאן בשביל מרעה צאנו כשכלה המרעה במקום זה הולך ותוקע במקום אחר:

פסוק כב

לוטש כל חרש נחשת זה דבוק עם מ"ש הוא היה אבי ואמר שתובל קין היה אבי כל לוטש וחורש נחשת וכן ת"א. ואחר שפירשתי כל זה הענין דרך הפשט אקשה בענין קין והבל ב' קושיות:

הקושיא הא' מה חטא קין בהביאו מפרי האדמה שלא שעה לו ולמנחתו אם בעבור שלא הביא צאן ובקר ומריא לא היה לו ואין אדם חייב להביא לש"י אלא מהנמצא אתו וקמח מועט מן העני נרצה לו יותר מקרבן העשיר אע"פ שיביא לו שור או כשב או עז וכן ארז"ל ונפש כי תקריב לא נאמר נפש בכל הקרבנות אלא במנחה מי דרכו להביא המנחה עני אמר הקב"ה מעלה אני עליו כאלו הקריב נפשו ע"כ. וא"כ לא חטא קין בהביאו מפרי האדמה מנחה ליי' אחר שקין היה עובד אדמה ולמה לא שעה אל מנחתו:

הקושיא הב' אחר ששעה הקב"ה למנחת הבל למה לא הצילו מיד אחיו קין שהרגו והחכם ר' יוסף אלבו ז"ל השיב שהקב"ה אסר אכילת ב"ח לאדם הראשון ונתן לו מזונו חטה ושעורה וכל שיש בו זרע שראוי להזרע וכל פרי העץ ולשאר ב"ח נתן לאכילה

ירקות שאין בהן זרע וזה להעיר על יתרון מין האדם על ב"ח וכשנולדו קין והבל וראו לאביהם עוסק בעבודת האדמה וזורע חטה ושעורה ונזון מצמחים חשב כל א' דרך לעצמו וכוונת כל א' ניכרת ממעשיו שקין לקח אומנות לעבוד האדמה שחשב שאין יתרון לאדם על ב"ח אלא בשיודע לעבוד האדמה לשיזון ממבחר הצמחים שאחר שראה האדם נזון מצמח כב"ח חשב שרוח א' לכל כמות זה כן מות זה ולזה הביא מנחה מפרי האדמה לשבח השי"ת על היתרון שנתן לו על הצמחים ולא קרבן מב"ח שחשב שאסור בהריגת ב"ח ששוה להם והבל חשב שיש לו יתרון על ב"ח אבל היתרון הוא שימשול עליהם ויכבשם לעשות מלאכתו ולא שיהיה מותר בהריגתו שלא חשב שהיה לו יתרון על ב"ח בזה וז"ש והבל הביא גם הוא פי' ככוונת קין ושאסור להרגם אלא לצורך גבוה ולקרבן להורות שיש לו יתרון על אדם ובהמה שכלם יאבדו והוא יעמוד ולזה נהרג הבל להיות זה הדעת קרוב מאד מדעת קין ויותר מוכן לשיטעו בו האנשים אבל לפי שדעת הבל שיש לו יתרון על ב"ח ויוכל להרגם לצורך גבוה וקרוב זה לשיוכר על ידו יתרון אדם על ב"ח שעהו השי"ת שהוא קרוב לשלימות מדעת קין ולא שעה לקין להיותו רחוק מהאמת ולזה קנא קין והרג להבל בכוונתו הראשונה שאין לאדם יתרון על ב"ח ואמר שאחר ששעה השם להבל נראה שמותר להרוג ב"ח וחשב שאין בהריגת הבל איסור יותר מהריגת ב"ח ולפי שאין כוונת הבל ראויה לא הושגח עד שנולד שת שהכיר היתרון שיש למין האדם על ב"ח כמו שהכירו אדם אביו ולז"א ויולד בדמותו כצלמו ששת הכיר שאדם בצלם אלהים ונפשו נשארה לעד. ואני תמה עליו שאיך עלה על הדעת שלפי שהבל לקח אומנות רועה לפיכך היה לו אמונה רעה ומצאנו האבות רועי צאן ומשה היה רועה ודוד עליו השלום היה רועה והשבטים רועי צאן ויוסף הצדיק היה רועה את אחיו בצאן וכן כל עובד אדמה לפי דבריו יש לו אמונה רעה וישראל היו מקריבים שור או כשב או עז והיו מקריבים סלת ושמן ויין לנסכים ועוד שאמונת הבל טובה כפי מה שתרגם בירושלמי שאמר לקין אית דין ואית דיין ואית עלם אחרן. ויתכן להשיב הב' ספיקות הללו באופן אחד והוא בשנקדים שקין חטא בשני דברים הא' בשלקח אומנות עבודת האדמה שהקב"ה קלל אותה בחטא אדם ואמר ארורה האדמה בעבורך חשב אני אעבוד את האדמה ותהיה מבורכת בעבודתי. החטא השני שאחר ששבע מהפירות הביא מנחה ליי' וז"ש ויהי מקץ ימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה ליי' שהיה ראוי לו שיביא ביכורים ולא יאכל מן הפירות עד שיביא מנחה ליי' ולא עשה כן אלא מקץ ימים והבל עשה הפך קין בשני הדברים האחד שלא לקח אומנות עבודת האדמה בעבור שארה יי' אלא אומנות רועה וגם בקרבן שהביא הביא בכורים שנאמר והבל הביא גם

הוא מבכורות צאנו וזהו בכורים ולז"א וישע יי' אל הבל ואל מנחתו ולא אמר וישע יי' אל מנחת הבל אלא אל הבל ואל מנחתו שהם שני דברים. אל הבל באומנות שלקח שהוא אומנות רועה ולא רצה לתקן האדמה שאררה יי' אלא שתשאר ארורה ואל מנחתו שהביא מבכורות צאנו: ואל קין ואל מנחתו לא שעה גם כן הם שני דברים כי שתים רעות עשה א' שלקח אומנות עבודת האדמה והב' שהביא מנחה אחר ששבע מן הפירות ולזה לא אמר ולמנחת קין לא שעה אלא אל קין ואל מנחתו ולפי שחטא קין בשלקח אומנות עבודת האדמה ולברך את אשר קלל יי' לכן חזר הקב"ה וקללו מן האדמה וז"ש ועתה ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך מידך כי תעבוד את האדמה לא תוסף תת כחה לך וכן כתב רש"י שכתב אצל ויהי הבל רועה צאן לפי שנתקללה האדמה פירש לו מעבודתה. וא"ת א"כ למה לא הציל להבל מיד אחיו. תשובה שלא היתה כוונת הבל להביא מנחה לש"י כלל עד שראה שהביא קין וז"ש והבל הביא גם הוא ובזה חטא שהיה כפוי טובה שלא הביא המנחה אלא מצד קנאה שקנא באחיו שהביא מנחה ולכן הביא מנחה חשובה מאחיו לומר שהוא חשוב מאחיו ולזה נהרג מצד קנאה שקנא קין להבל והרגו מדה כנגד מדה הוא חטא בקנאה ונהרג בקנאה. ונראה לי שלז"א וישע יי' אל הבל ולא אמר וירח יי' את ריח הניחוח וכיוצא בו ולא מצינו בכל הקרבנות זה הלשון אלא לומר שאע"פ שקבל הקב"ה מנחתו לא קבלה בסבר פנים יפות כל כך מלשון השע ממני ואבליגה שהוא ענין רפיון לומר שקבל מנחתו ברפיון לא בשמחה ואל קין ואל מנחתו לא קבל כלל אפילו ברפיון. אבל במדרש הזוהר השיב לאלו הב' ספיקות בשכתב שהבל היה מצד הטהרה והקדושה והוא רמז ליין המשומר בענביו ששת ימי בראשית ולפיכך הביא קרבנו מצד הטהרה מבכורות צאנו שהקב"ה כעמר נקי ולפיכך שעה אל מנחתו אבל קין היה מצד הטומאה והיה כשמרי היין ולפיכך הביא זרע פשתן שהוא מצד הטומאה וזהו סוד שעטנז ולכן לא שעה למנחתו ולזה הרגו קין וכששאל לו הקב"ה אי הבל אחיך כלומר למה הרגת אותו השיב השומר אחי אנכי והוא מלשון שמרים כלומר וכי שמרים של אחי הייתי שיהיה הוא כיין הטוב ואני כשמרי היין לזה הרגתיו. והבל ג"כ נהרג בחטאו שכששעה השם למנחתו הציץ בשכינה כאמרם ז"ל בן עזאי הציץ ונפגע ולכן ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים. מוסכם לזה אספק עוד ספיקות:

עוד יש שתי ספיקות בענין קין והבל:

האחת למה קרא אדם לבנו הראשון קין לאמר קניתי איש את יי' שמשמע שהכוונה לשיעבוד קין את יי' והנה אין ראוי שהבן האחד יהיה לעבוד את יי' והבן השני שלא

לעבוד את יי' אלא למי יעבוד:

הספק הב' למה קרא לבן השני הבל הנה שלא קראו קין וכיוצא בו שם שירמוז לטובה אבל למה קראו שם רע והוא הבל שדרך האנשים לקרוא לבניהם השם הטוב שאיפשר:

התשובה לפי שאדם חטא לשי"ת ונתחרט אמר בלבו הבן הראשון שיהיה לי יהיה לעבוד את יי' ולז"א קניתי איש את יי' שיעבוד את יי' במקומי ודרך הוא כשיש ליהודי שני בנים האחד מלמדו תורה לשיהיה חכם ושיהיה תורתו אומנותו לשמור דרך יי' לעשות צדקה ומשפט והשני שיעסוק בעניני הבית שהם הבלי העולם ולכן קראו הבל ולזה נתן אדם סבה לבן הראשון לאמר קניתי איש את יי' שזהו כבוד לש"י ובבן השני לא נתן סבה למה קראו הבל שאינו כבוד לאדם שיוליד בן לעסוק בעניינים של הבל ובעבור שכשאדם חוטא לש"י כל מעשיו הפוכים ונעשים הפך מחשבתו לכן קין שכוונת אדם הראשון שיעבוד הש"י היה רוצח ובמקום שראוי לפי כוונת אדם שיהיה עובד יי' היה עובד אדמה וזה מוסכם עם מה שכתבתי למעלה שלקח אומנות עבודת האדמה לברך את האדמה אשר אררה יי' והיה אפיקורוס שאמר לאחיו לית דין ולית דיין ולית עלם אחרן והבל שכוונת אביו שיעסוק בענייני הבית ובעניינים של הבל היה צדיק ומאמין בשי"ת שאמר אית דין ואית דיין ואית עלם אחרן ולקח אומנות רועה שהוא אומנות נקיה שהצדיקים מתעסקין בו יעקב ומשה ודוד והשבטים לפי שמתבודדים בשדה להבין בסודות אלהיות. ובזה השבתי לשתי קושיות. או הטעם שקראוהו הבל לפי שאז"ל תאומה אחת נולדה עם קין ושתי תאומות עם הבל שנאמר את קין ובהבל אמר את אחיו את הבל שני ריבויים ולכן היה צעיר הגוף וקראוהו הבל או שידעו ברוח הקדש שיחיה מעט שאמרו ז"ל לא עשה קיימא בעולם אלא נ"ב יום:

וצלה ילדה גם היא טעם גם היא לומר שאע"פ שהשקה לה כוס של עיקרים ילדה על כרחו:

לוטש כל חרש נחשת לוטש וחורש כל נחשת וברזל כמו כל תשא עון או חוזר למ"ש אבי כל תופש ומושך אחר עמו אבי כל לוטש וכל חורש נחשת:

ואחות תובל קין נעמה דרז"ל היא אשתו של נח ונקראת כן לפי שהיו מעשיה נאים כוונתם לומר שהיה לה שם בדורות ההם שהיתה צדקת והולידה צדיקים ולכן יזכירנה הכתוב וא"כ נשאר לקין זכר מעט בעולם ואם נאמר שאינה האשה שהוליד נח ממנה שלשת בניו אין טעם להזכירה. ועל דרך הפשט בעבור שלמך היו לו בנים שהמציאו מלאכות ויובל המציא מלאכת הנגון ותובל מלאכת המלחמה שהיה לוטש וחרש כל נחשת וברזל אמר שאחות תובל המציאה מלאכת השיר בפה שהיתה משוררת ולוטשת

ומבשמת הקול בשיר ונעמה מלשין נעים זמירות ולא הזכיר אלא שמה המורה על מלאכתה ולא פירש הטעם לפי שקול באשה ערוה וכן בתרגום ירושלמי ולפי זה אע"פ שאינה האשה שהוליד ממנה ג' בנים יש טעם להזכירה כמו שהזכיר באחיה יובל שהיה אבי כל תופש כנור ועוגב וזה יותר נכון משנאמר שנשאר לקין זכר בעולם. ומדרשו שהיתה יפה מאד וטעו בה בני האלהים וי"א שהיא היתה אשת אשמדון אם אשמדאי והשדים נולדו ממנה וארבעה נשים היו אמות השדים לילית ונעמה ואגרת ומחלת ויש לכל א' מהן מחנות של רוח הטומאה אין מספר ואומרים שכל אחת מושלת בתקופה אחת שבשנה ומתקבצות בהר נשכה קרוב להרי חשך וכל אחת מושלת בתקופתה משעת שקיעת החמה עד חצות לילה הן וכל מחנותיהם ועל כולם משל שלמה ע"ה וקרא אותם עבדים ושפחות שהיה משתמש בהן כרצונו וארבעה נשים אלו נשיו של שרו של עשו הן ודוגמתו נשי עשו ארבעה נשים כמפורש בתורה ואמרו שאדם הראשון כל אותן ק"ל שנה שהיה נזוף בחטא הוליד רוחין ושדין ולילין. ואמרו עוד אותן ק"ל שנה שפירש אדם מן האשה רוחות נקבות היו מתחממות מאדם ויולדות זכרים ורוחות זכרים היו מתחממין מן האשה ויולדים נקבות:

פסוק כג

נשי למך האזנה אמרתי שנשיו פורשות ממנו משקיימו פריה ורביה לפי שנגזרה גזירה לכלות זרעו של קין לאחר ז' דורות ובני למך היו שביעיים לקין ולמך נחם את נשיו ואמר וכי הרגתי אני את הבל שהיה איש בקומה וילד בשנים לשיהיה זרעי כלה באותו עון ומה קין שהרג נתלו לו ז' דורות אני שלא הרגתי לכ"ש שיתלו לי שביעיות הרבה וזהו ק"ו של שטות א"כ אין הקב"ה גובה חובו או כוונת למך שיתפלל וירחם עליו ויתנחם על הרעה. ונ"ל שלמך היה אומר לנשיו שלא יהיו בניו דור ז' אלא דור ח' שמ"ש הש"י שבעתים יוקם אין הז' דורות נמנים מקין אלא מאדם הראשון ולמך עצמו הוא השביעי והם אדם קין חנוך עירד מחויאל מתושלח למך הרי ז' ועלי נגזר הגזירה לא על בני ואם יאמרו נשיו ג"כ אין אנו רוצים לגדל בנים יתומים אמר גם אני לא יהרגני שום אדם שגזירת פוקד עון אבות על בנים היא כשאוחזין מעשי אבותיהם בידיהם ואמר למך אני לא אחזתי מעשי קין בידי וכי איש הרגתי כקין לשאהיה נפצע בעבורו או ילד הרגתי לשיעשו לי חבורה. או ירצה אני אהרוג איש אם יבוא לפצוע לי וילד אהרוג אם יבא לעשות לי חבורה אחר שלא אחזתי מעשי קין בידי. וכתב ר"א בני למך וכל זרעו מתו במבול ולא נשאר לקין שם מחמס אחיו. וי"א שלמד למך את תובל בנו ללטוש ולעשות חרבות וכלי מלחמה ופחדו נשיו שיענש שהביא רציחה בעולם ועושה מעשי אביו הרוצח ואמר להן אני לא הרגתי

לפצע וחבורה כמו קין לומר כי לא בחרב לבד יוכל להרוג כי גם בפצעים וחבורות שהיא מיתה רעה יותר מחרב:

פסוק כה

וידע אדם טעם עוד לפי שאחר שנגזר עליו מיתה והוליד לקין והבל ותאומותיהן הסכים בדעתו שלא יוליד עוד כי אמר דיו לעולם אלו אבל אחר שראה שהבל מת ושקין נגזר עליו ועל זרעו להמחות מן הארץ והיה זה מפורסם עד שלזאת הסבה רצו להפרד נשי למך ממנו נתן דעתו להוליד כי לא תוהו בראה:

פרק ה

פסוק א

זה ספר תולדות אדם היה ראוי שיאמר אלה תולדות אדם כמו שאמר אלה תולדות יצחק אלה תולדות ישמעאל אלא בא לומר שכל התורה כולה תולדות אדם. והנכון שלפי שעקרי הדת שלשה מציאות האל תורה מן השמים שכר ועונש ואלו הם הקדמות לכל התורה ומי שלא יאמין בהם אינו בעל דת משה ולכן אמר אלו השלשה עיקרים בראשונה קודם שיאמר התורה מציאות האל מבראשית עד ויכולו שמורה מציאות אל בורא עולם שאי איפשר נברא בזולת בורא. תורה מן השמים ויצו ה' אלהים על האדם לאמר. שכר ועונש הרבה ארבה עצבונך ארורה האדמה בעבורך. ואלו הג' הם הקדמת הספר לזה אמר אחר אלו הג' זה ספר תולדות אדם לומר מכאן ואילך הוא הספר שכל מה שאמר קודם זה הם הקדמת הספר. (והוא דעת החכם רבי יוסף אלבו במאמר ראשון בפרק י"א וע"ש). ודע שבכלל חידוש העולם שהוא בראשית מציאות האל שחידשו והמציאו שלא ידענו מציאות האל אלא מצד שחידש העולם ובזה לא יסתור זה למה שכתבתי למעלה. וגם מי שאמר קדמות העולם כפר בתורה מן השמים ובשכר ועונש שאלו ג"כ דרך נס שהנבואה אינה בטבע וכ"ש נבואת משה ומתן תורה לכל ישראל ששמעו כל ישראל מפי הקב"ה אנכי ולא יהיה לך וגם שכר ועונש אינו טבעי שבעבור אם בחקותי תלכו אינו בטבע ונתתי גשמיכם בעתם:

ביום ברוא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אותו זהו על דרך מה שאמרו בקומתן נבראו בצביונם נבראו שביום ברוא אלהים אותו בעצם היום ההוא עשאו שלם ביצירתו ושכלו לא כתינוק שמעט מעט הולך וגדל בשכלו וגידול גופו. וזהו שרמזו במדרש שאמרו זה ספר תולדות אדם ביום ברוא אלהים אדם למדך שביום שנברא אדם הוליד תולדות. ואמר זכר ונקבה בראם לומר שלא נחשוב שברא בתחלה אדם ואחר כך מצלע אחד נקבה כנראה מפשט הפסוק אלא דו פרצופין נבראו ואחר שאמר שני דברים אחד שנבראו

בקומתן ושנית דו פרצופין נבראו חזר לשניהם כנגד הראשונה שבראן בקומתן ושכלן אמ' ויברך אותם פירוש שדבר להם וברכם כמו שאמר למעלה ויברך אותם אלהים ויאמר להם אלהים ואין הדבור והברכה לבהמות אלא לאותם שהיו בשכלם. וכנגד השנית שאמר זכר ונקבה בראם חזר ואמר ויקרא את שמם אדם ביום הבראם שלא נחשוב שמה שאמר זכר ונקבה בראם שבראשונה ברא הזכר ואח"כ ברא הנקבה אלא ויקרא את שמם אדם ביום הבראם שלא קרא אדם לו לבדו אלא לשניהם כי כשברא איש ברא נקבה עמו ובזה יובן היטב פירוש אלו הפסוקים וקישורם שהיו קשי ההבנה:

פסוק ג

ויולד בדמותו כצלמו ידוע שכל המולידים באדם ובבהמה ובחיה מולידים בדמותם בצלמם אבל לפי שיעלה על הדעת שבעבור שאדם הראשון נברא בצלם אלהים שאי איפשר להעשות דבר כל כך נעלה על ידי אדם אלא ע"י הקב"ה בעצמו לז"א ויולד בדמותו כצלמו ולפי שקין והבל נכרתו לא הזכיר כן בהם אלא בשת שממנו הושתת העולם:

פסוק כג

ויהי כל ימי חנוך חמש וששים שנה ושלש מאות שנה הם שס"ה כמנין ימות החמה שהשיג מהלך השמש וכחותיו העצומים והכיר שיש אלוה על הכל ונדבק בו ולז"א בו לשון ויהי ובדורות הראשונים לא הזכיר אלא ויהיו לרמוז שנתעלה באור העליון שכתוב בו יהי אור ויהי אור וגם במרע"ה נאמר ויהי משה בהר ומזה זכה לתורה ולקירון פנים ולזה אמר ויתהלך חנוך את האלהים ולא נזכר לשון הליכה אלא בצדיקים. בנח את האלהים התהלך נח ובאברהם התהלך לפני וכלם השיגו מהלך השמש וכחותיו הגדולים המורים על שלטנות אדון הכל ורוממותו ית' וחנוך דבק באור עליון שממנו נבראו ונמשכו המאורות ביום הד':

פסוק כד

ויתהלך חנוך את האלהים שהיה עובד את השי"ת כמו את האלהים התהלך נח ולכן לקח אותו אלהים כמו שלקח לאליהו כמו שאמר בו אם תראה אותי לוקח מאתך.
ואיננו הוא מלשון אין הכי נמי וכן תרגום אונקלוס והליך חנוך בדחלתא דיי ואיתוהי ארי לא אמית יתיה ה':

פסוק כט

זה ינחמנו ממעשינו ומעצבון ידינו וגו'. פרש"י שעד שלא בא נח לא היה להם כלי מחרישה והוא הכין להם וגם היתה מוציאה קוצים כשזורעים אותה מקללת אדם הראשון ובימי נח נחה ע"כ. וי"מ שנכלל בזה גם כן שידעו מאדם כי נביא היה שעל ידו יהיה שארית בארץ אחר המבול:

פרק ו

פסוק ב

ויראו בני האלהים בני השרים והשופטים שהיה ראוי שיעשו דין ומשפט ראו את בנות האדם שהיו יפות ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו לומר שלא היו גוזלים ממון לבד אלא גם הבנות הבתולות בבית אביהם גוזלים אותם ולוקחים להם לנשים וגם הנשואות דא"ר יודן טבת כתיב כשהיו מטיבין ומקשטין אותה לחופה היה גדול נכנס ובועלה תחלה:

פסוק ג

ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לעולם לא יהיה נפשי המשכלת שנתתי בהם שנים רבות בגוף האדם וידון מלשון נדנה:

בשגם הוא בשר י"מ בעבור שגם האדם בשר ככל בשר הרומש על הארץ ויתכן שהכוונה לפי שגם נפשי יהפך בהם להיותה חומרית וזהו בשגם הוא בשר שגם הנפש ישוב בשר ולא יהיה השארות לנפש לכן יהיו ימיו מאה ועשרים שנה וזה לא היה שאחר המבול חיו ארבע מאות שנה ויותר אם הכוונה לדורות הבאים אחר הדורות ההם ימי שנותינו בהם שבעים שנה אלא הכוונה אמתין להם מאה ועשרים שנה וארא אם ישובו בתשובה לפני ואם לא ישובו אביא המבול וכן תרגום אונקלוס ארכא יהיבנא להון:

פסוק ד

הנפילים היו בארץ הם ענקים שאותם בני השרים היו גבורים גדולי הקומה:

וגם אחרי כן אשר יבאו בני האלהים אל בנות האדם ויולדו להם הכוונה שבתחלה הרשיעו בשהיו גוזלים הבנות בעודם בבית אביהם ולוקחים אותן לנשים אבל אחר התראת המבול לא הרשיעו כל כך לגזול אותן אבל היו באים דרך זנות לבנות האדם ולא היו יודעים מי היה אביהם עד שגדלו אותם הבנים וידעו בני מי הם בקומתן שהיו רמי הקומה וגבורים וזהו המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם ולא נצטרך לראב"ע שפירש אחרי כן אחר המבול:

פסוק ה

וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וגו'. הכוונה שמחשבות בני אדם כולם היו רעות לא היה מחשבה טובה בהם אבל המעשים לא היו כולם רעים אלא רובם וזה הוא רבה רעות האדם וזה לא היה בעבור שהיו מתחרטין ממחשבתם הרעה אלא לפי שהרשעים אינו יוצא לפועל כל מחשבתן לפי שיש רשעים כמותם ומתקוממים כנגדם או לסבות אחרות וזה טעם רק:

פסוק ו

וינחם ה' ויתעצב אל לבו הכוונה בניחום ועצבון שלא רצה בקיומם כמו ישמח ה' במעשיו שר"ל רצה בקיומם שנחמה ועצבון בבני אדם הם הפעליות נפשיות ואין בשי"ת הפעלות ומ"ש לבו לפי שהלב הוא כלי המחשבה הבאה מן המוח ובלב הכח המתעורר ולכן כשהקב"ה חושב לעשות דבר אומר ויאמר ה' אל לבו כמו שאמר ויאמר ה' אל לבו לא אוסיף לקלל. ואמר ויתעצב אל לבו שנתעצב במחשבתו. וכשעושה דבר על פי שליח אומר בו שאר האיברים שבאדם ומיחסם לשי"ת כגון עיני ה' אזני ה' פי ה' יד ה' רגלי ה' שאם השליח השלוח מאתו ית' הוא לדבר דבר בשמו נקרא פי ה' כמו שאמר כי פי הוא צוה כלומר מלאכו. ורוחו הוא קבצם כלומר רוחו של המלאך הנקרא פי וכן תרגום יונתן ומלאכיה גם הנביאים נקראים פי ה' גם אורים ותומים וכן ארז"ל ואת פי ה' לא שאלו אלו אורים ותומים. וכשהוא שליח להשגיח על מעשה הבריות להענישם או לתת להם שכר יקרא השליח עין ז"ש עיני ה' אל צדיקים עיני ה' משוטטות בכל מקום עיני ה' צופות על אבן אחת שבעה עינים ביאורו השגחות רבות. וכשהוא שליח לשמוע דבר או לקבל אותו יקרא אזנים כענין שאמר ויהי העם כמתאוננים רע באזני ה' כי כמו שהאזן שבאדם כלי השמיעה כן המלאך השלוח לשמוע וארז"ל אזנים כרית לי אין אזנים של מעלה כרויות אלא לשמוע תפלתן של ישראל רוצה לומר שהמלאך הממתין עד שתתפלל כנסיה אחרונה שבישראל הוא וכחותיו נקראים אזנים לשמוע התפלות וליטלן ולעשותן עטרה לראש המלך ה'. וכשהוא שליח להלחם עם אומה להכותה נקרא יד יי' שנאמר בפלשתים כבדה מאד יד האלהים ובמצרים הנה יד ה' הויה ובטביעתם את היד הגדולה. וכששלוחיו ופמליא שלו מתקבצים לפעול בעולם ענין מחודש נקראים רגליו כענין שאמר לעתיד ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים שענינו חיילותיו וצבאותיו כמו ברגלי אעבורה שטעמו בצבאותי. וזהו ענין חשוב לענין ההגשמה שמצינו בשי"ת ולא נצטרך לומר דברה תורה כלשון בני אדם שכל אלו הדברים אינן בעצמות הש"י אלא בשלוחיו. וא"ת מה נאמר בויאמר ה' אל לבו שפירשנו בש"י. התשובה שגם בו פירשו לבו נביא השם ואולי מה שאמר דברה תורה כלשון בני אדם הכוונה גם במלאכיו שאין להם איברים גופיים:

פסוק ח

ונח מצא חן בעיני ה' מלשון מצא חן נראה שלא היה ראוי להנצל מן המבול ואח"כ אמר איש צדיק תמים וגו'. שר"ל שלא היה ראוי שימות במבול ואמר בא אתה וכל ביתך אל התיבה כ אותך ראיתי צדיק לפני ואם הכוונה שהיו מעשיו נאים ונעימים כמו שכתב הרמב"ן הוא מיותר שאח"כ אמר איש צדיק תמים וגו'. והנכון בעיני שנח מצד עצמו ראוי

היה להנצל מן המבול אבל מצד שהיה חלק העולם והעולם נידון אחר רובו כמו שאמר בענין הזה עצמו וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ מכאן שהעולם נידון אחר רובו היה ראוי שימות עם דורו במבול שכל מקום שאתה מוצא זנות אנדרלומוסיא באה לעולם והורגת טובים ורעים לזה אמר שאע"פ שמצד זה היה ראוי שימות אבל לפי שמצא חן בעיני ה' לא מת וזהו כלשון בני אדם שאומר ראובן מצא חן בעיני המלך ועשה עמו חסד והעשירו עושר גדול לומר שלא היה ראוי לכך ולפי שלא נחשוב שמצד עצמו לא היה ראוי להנצל לזה אמר בסמוך לזה אלה תולדות נח נח איש צדיק תמים היה בדורותיו ואמר ג"פ נח לומר שמצד עצמו ראוי היה להנצל מן המבול ולז"א בדורותיו לומר שאם היה ראוי למות היה מצד דורותיו וראוי שיהיה נידון עמהם אלא בעבור שמצא חן בעיני ה'. וא"ת מדוע מצא חן ולא נידון עמהם. התשובה שאם כן היה צריך הקב"ה לברוא עולם חדש כאשר עשה בששת ימי בראשית שהרי היו מתים כל הבהמות וחיות ועופות וכל הדשאים וכל האנשים והיה צריך לברוא אדם פעם אחרת ולזה לא רצה הקב"ה שימות עמהם לשום לעולם שארית בארץ ולהחיות להם לפליטה גדולה וזהו מצא חן שעשה הקב"ה מנח אדם הראשון ושממנו יושתת העולם לא אמר עתה שהיו מעשיו נאים כדברי הרמב"ן אלא הטבה גדולה שהטיב לו הקב"ה בשהוא יהיה אב העולם שזה מורה לשון מציאות חן. זהו דעתי והוא ענין חשוב מאד:

פסוק יב

כי השחית כל בשר. דרז"ל אפילו בהמה חיה ועוף נזקקין לשאינן מינן וזה תימה שא"כ יהיה זה טבע או מערכה שב"ח לא ישחיתו דרכם בזמן זולת זמן אלא בטבע לא בבחירה והוא התנצלות גדול לדור המבול וזה ספק גדול על זה המדרש שהנראה מן הפסוק שבא להפליג העון והמדרש מיעט אותו וגם מהמדרש משמע שבא להפליג החטא בשאמר אפילו ומיעטו. והתשובה שהזכור והמשכב המגונה מפסיד מזג האויר ולפי שהם הפליגו ברע ההוא נתפשטה רעתם לב"ח:

פסוק כ

מהעוף למינהו ומן הבהמה למינה מכל רמש האדמה. הטעם שאמר ברמש מכל ולא אמר כן בעוף ובבהמה לפי שיחשוב נח שהרמשים לא כוון בהם אבל הם ממותר הטבע ושאין צריך שיעסוק בהצלתם שהעדרם טוב ממציאותם לז"א מכל רמש האדמה שאף ע"פ שנעלמה תועלתם ממנו לא נעלמה מהשי"ת ואחר שהם פרים ורבים מזכר ונקבה יצילם בתיבה וז"א למינהו:

פרק ז

פסוק ב

מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה איש ואשתו אמר במין הבהמה איש ואשתו ובעוף זכר ונקבה לפי שהולדת הבהמה כהולדת מין האדם והולדת מין העוף ע"י הטלת ביצים:

פסוק ג

גם מעוף השמים ז' **וגו'** פי' טהורים ואמר לחיות זרע לומר שאין הכוונה ברבויים לצורך קרבנות לבד אבל מפני צרכם יותר למין האנושי שהטהורים קרובים יותר למזג האדם למזון מהטמאים:

פסוק כב

כל אשר נשמת רוח חיים באפיו שב אל האדם כי לא מצינו נשמה חוץ מנשמת אדם ונקראת כן לפי שהיא מן השמים:

פרק ח

פסוק ט

ולא מצאה היונה מנוח אע"פ שנראו ראשי ההרים אין מנהג העופות לנוח בראשי הרים גבוהים ואין אילן שם:

פסוק יא

עלה זית טרף לא נעקרו האילנות שלא היה שם נחל שוטף. אבל בב"ר מהיכן הביאה אותו ר' לוי אמר מהר המשחה דלא טפת ארעא דישראל במבול וש"ה ארץ לא מטוהרה היא לא גושמה ביום זעם וכוונתם שנעקרו האילנות ונמוחו ואפילו רחים שנאמר אבנים שחקו מים ומאמרם דלא טפת ארץ ישראל שלא היה שם גשם שנאמר לא גושמה ולא נפתחו בה מעינות תהום אבל המים נתפשטו בכל העולם ואין סביב ארץ ישראל גדר לעכב המים ולדעת רבי לוי מפני שלא ירד בארץ ההיא גשם שוטף נשארו בה האילנות.

ובתחלת הפרשה הזאת יש ספקות:

הספק הא' שאמר בדורותיו ידוע הוא שבדורותיו היה צדיק ולא בדורות שעברו קודם שנולד ולא בדורות שיבאו אחריו:

הספק הב' אחר שאמר שהיה צדיק תמים אין צריך לומר את האלהים התהלך נח:

התשובה לספק הראשון בא לומר שבכל הדורות ההם לא למד ממעשיהם ולפי שזה תימה שהיה דר בין רשעים כל כך זמן ולא למד מהם אמר אל תתמה שאע"פ שהיה דר בתוכם לא נתחבר עמהם אלא את האלהים היה מתהלך ולזה לא אמר לפני האלהים כמו שאמר התהלך לפני שאלו אמר כן היה מורה שעבד את ה' ולא בא בכאן על זאת

הכוונה ובזה נופל לשון את כמו וילך אתו לוט קום לך אתם. ובזה הותר הספק הב' שנראה מיותר את האלהים התהלך נח:

הספק הג' למה אמר בתחלה איש צדיק תמים היה. ואמר לו הש"י אותך ראיתי צדיק ולא אמר תמים:

התשובה לפי שאמר שהיו גזלנים ותמלא הארץ חמס ועוד שהיו משחיתים דרכם והוא עריות ולא נחתם גזר דינם על העריות אלא על הגזל ובנח אמר שהוא הפך בשניהם צדיק בענין הגזל תמים בענין השחתת הדרך אם כן כשאמר בא אתה וכל ביתך אל התיבה לא היה ראוי שיאמר תמים שכוונת הש"י לומר בוא אל התיבה ולא תמות כדור הזה שהם בעלי חמס ולזה ימותו על החמס ואתה שאינך בעל חמס לא תמות. ואי אפשר לומר תמים שר"ל שלא השחית דרכו שהם גם כן לא מתו על השחתת דרכם:

הספק הד' מדוע לא גמר מה שהתחיל אלה תולדות נח והפסיק עם אמרו איש צדיק תמים היה:

הספק הה' מה צורך לומר ויולד נח שלשה בנים שהרי אמר בסדר בראשית ויולד נח את שם את חם ואת יפת:

הספק הו' אחר שנח צדיק תמים היה בדורותיו למה לא התפלל על בני דורו כמו שהתפלל אברהם אבינו על סדום. וי"א לפי שהעולם קיים בי' צדיקים לא בפחות ולכן לא התפלל אברהם בענין סדום על פחות מי' אבל באי התיבה לא היו אלא נח ובניו ונשותיהן. ועוד שק"כ שנה התרה בהם ולא חזרו בתשובה ואינם ראויים להצלה בשום ענין:

הספק הז' למה הקריב קרבן שאם על חטא צדיק תמים היה אם על הודאה על נס היה לו להקריב שלמי תודה ולא עולות והנכון בעיני להתיר כל אלו הששה ספקות בתשובה אחת והוא שיש צדיק טוב לשמים וטוב לבריות ונקרא צדיק טוב ויש רע לשמים ורע לבריות ונקרא רשע רע כמו שאז"ל במסכת קדושין. ולזה אמר בנח שהיה טוב לשמים וטוב לבריות וזהו מ"ש איש צדיק תמים היה בדורותיו פירוש עם דורותיו שהיה עושה לכל דורותיו מעשים טובים וגומל חסדים וזהו טוב לבריות ואמר שגם כן היה טוב לשמים וז"ש את האלהים התהלך נח פי' ביראת ה' היה מתהלך. ובזה הותר הספק הא' מה צורך לומר בדורותיו שדבר ידוע שאם היה צדיק היה בדורותיו ולא בדורות אשר לפניו ואחריו שאין הכוונה שהיה צדיק בזמן דורותיו אלא שהיה עושה לאנשי דורו טובות לא חומס ולא גוזל אלא נותן צדקה לענייהם ומלוה לעשירים וגומל חסדים טובים. ובזה הותר ג"כ הספק הב' מה צורך לומר את האלהים התהלך נח אחר שאמר

איש צדיק תמים היה:

התשובה שאמר ב' דברים אחד שהיה טוב לבריות וז"ש בדורותיו. הב' שהיה גם כן טוב לשמים וז"ש את האלהים התהלך נח. ובזה הותר גם כן הספק הד' למה לא גמר מה שהתחיל שהיה לו לומר אלה תולדות נח שם וחם ויפת. התשובה שהאדם מורכב מגוף ונפש ולשניהם יש בנים בני הנפש הם מעשים טובים ובני הגוף הם הבנים הגופניים ולזה אמר אלה תולדות נח פי' כל בניו בני הנפש ובני הגוף בני הנפש שלו הם שהוא צדיק תמים טוב לשמים ולבריות אם בני הגוף ויולד נח שלשה בנים והנה גמר מה שהתחיל בלא שהפסיק בנתים בענין אחר וזה שאמרו ז"ל שעיקר תולדותיהן של צדיקים הם מעשים טובים שבני הנפש הם מיותר מעלה מבני הגוף שהגוף מת והנפש נשארת. ובזה הותר גם כן הספק הה' שלזה כפל ויולד נח ג' בנים אחר שאמר בסדר בראשית ויולד נח את שם את חם ואת יפת שבסדר בראשי' לא אמר בה תולדות נפשו של נח אלא תולדות הגוף ולפי שעתה הוכרח לומר שבעבור בני הנפש שהיו צדיקים לא מת נח במבול הוצרך לומר שגם בני הגוף לא מתו במבול בעבור שבני הנפש של נח היו צדיקים גמורים. ובזה הותר גם כן הספק הג' שהיה ראוי לומר בא אתה וכל ביתך אל התיבה כי אותך ראיתי צדיק תמים. התשובה שנח היה טוב לבריות בשלימות אבל טוב לשמים היה ולא בשלימות וז"ש צדיק תמים היה עם דורותיו אבל טוב לשמים היה ולא בשלימות וז"ש את האלהים התהלך נח ולז"א אותך ראיתי צדיק לפני פי' לפני היה צדיק אבל לא תמים. ובזה הותר הספק הו' שלזה לא התפלל על בני דורו כמו שעשה אברהם על סדום לפי שלא היה תמים עם הקב"ה שהיה מקטני אמנה ולא האמין שהקב"ה יביא מבול וחשב שמה שצוה הקב"ה לעשות תיבה היה כדי שיחזרו בתשובה ואם לא יחזרו שלא יביא מבול וזה מסכים עם מה שכתב בזוהר שחטא נח בשלא התפלל עליהם ולז"א כי מי נח זאת לי קראם מי נח כאלו הוא הסבה שהביא הקב"ה מי המבול ולזה לא אמר כי מי המבול זאת לי. ובזה הותר גם כן הספק הז' למה הקריב קרבנות כשיצא מן התיבה לפי שחטא במחשבתו ולזה הקריב עולות ולזה עלת חסר כתיב שהוא בגי' ת"ק לפי שיש ת"ק שנים מן הארץ עד השמים ולזה לא האמין שתהיה ההשגחה כל כך פרטית לשיביא מבול אחר שהמרחק הוא גדול מהארץ עד השמים וה' בשמים הכין כסאו והעולה בא על המחשבה וזהו שאז"ל וישאר אך נח שהכישו ארי לפי שאיחר מזונותיו. ויש להקשות למה הכישו אחר שהיה צדיק תמים אלא שחטא במחשבה. עוד יש להקשות למה לא נחתם גזר דינן על העריות שקשין מגזל ונחתם על הגזל. תשובה שהגזל הוא הפך הכוונה הראשונה בבריאת עולם שהיא שכל אדם יתן משלו לאחרים

וז"ש אשר ברא אלהים לעשות שאלו יעשו טובה לאחרים ואחרים לזולתם ובזה יתקיים העולם והגזלן עושה הפך זה ומזיק היישוב והנהגת העולם ויהיה העולם בטל ויהפך לתהו ולפי שהכוונה הראשונה אפילו בבני אדם יש חפץ גדול ורצון בה שהוא הרצון הראשון לכן לא נחתם גזר דינן אלא על הגזל. ונוכל להתיר זה הספק באופן אחר והוא שעון הגזל הם רואים בעיניהם שהוא עון פלילי והם מזידים עליו שהשכל גוזר מצות לא תגזול אבל חטא השחתת דרכם אינו בעיניהם עון אחר ששתי הכתות מסכימים בו והיו כשוגגים בו לכן לא נחתם דינם אלא על הגזל וז"ש וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה כי השחית כל בשר את דרכו פירוש האלהים ראה שנשחתה אבל אנשי הדור לא ראו והיו שוגגים על זה אבל קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם שהם עצמם רואים שהוא עון לכן הנני משחיתם וז"ש מפניהם שהם עצמם רואים. זהו דעתי בהיתר כל אלו הספיקות:

פסוק כב

עוד כל ימי הארץ זרע וקציר הוצרך לומר כך בעבור שבשנת המבול נתבטלו זרע וקציר וכל שאר הדברים הטבעיים. ויתכן לפרש שכיון עוד לפי שאחר שגלה להם הקב"ה שלא יוסיף להביא מבול לא ייראו מה' כל הארץ ויחטאו לפניו לז"א עדיין יש לי דברים במה שאפרע מכם עוד כל ימי הארץ זרע וקציר שאם תהיו רעים וחטאים ועצר את השמים ולא יתן מטר בעתו יורה ומלקוש לזרוע ולקצור ויבוא קור גדול לצער אתכם בו ולהשחית שרשי התבואה מתחת לארץ ופרי העץ וחום גדול לעשות שדפון בתבואה אחר שהצמיחה וגם להביא קדחות עפושיות וכל שאר מיני קדחות וחלאים רעים ונאמנים בחום שורף וקץ וחורף חזקים ויהיה קץ בזמן החורף ויבוא החורף בזמן הקץ כי הפרקים הפך טבעם סבה לחלאים רעים כמו שכתבו חכמי הרפואה. וגם יום ולילה ימים רעים ולילות מזיקין לא ישבותו כי לא ינוח שבט הרשע עליהם והרבה שלוחים למקום להועיל ולהזיק לכן אחרי ה' אלהיכ' תלכו. עוד יש ספקות בזאת הפרשה:

הספק הא' מה צורך שיאמר הקב"ה לנח כשיצא מן התיבה לא אוסיף לקלל עוד את האדמה לא אוסיף להכות את כל חי:

הספק הב' למה אמר לנח כשיצא מן התיבה ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש ולא אמר לו זה קודם שיכנס לתיבה שזאת המצוה שלא יהרגו אלו לאלו כוללת לכל הזמנים:

הספק הג' מה צורך לומר לו ולבניו ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ וגומר אחר שאמר לאדם הראשון ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה. ועוד למה לא אמר לנח כן קודם שיבוא אל התיבה ואמר לו כשיצא מן התיבה שיותר ראוי שיאמר לו כן קודם

שיכנס לתיבה לפי שנח הכניס עמו לתיבה כל חיות רעות שבעולם וכדי שלא יזיקו לו היה ראוי שיאמר אז ומוראכם וחתכם וגו' יותר משיאמר לו כן אחר שיצאו מן התיבה. והיתר הספק השני הוא שלפי שאמר השם יתברך לנח ובניו שיהיו כל בעלי חיים טרף לשיניהם בשאמר כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה מה שלא הרשה לאדם הוצרך להטביעם במורא האדם עליהם כי כשירדפו בני האדם אחריהם להרגם יהרגו הם לאדם לזה הוצרך לומר ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ. ודעתי בהיתר כל אלו הספקות בשנעשה ספק אחר והוא שהקב"ה אמר לנח צא מן התיבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך אתך. והכוונה שיפרו וירבו ולזה אמר אתה ואשתך ואמר גם כן ובניך ונשי בניך ולא אמר אתה ובניך ואשתך ונשי בניך כמו שאמר כשנכנסו לתיבה שאמר שם ובאת אל התיבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך וכן אמרו חז"ל האנשים לבד והנשים לבד מכאן שנאסרו בתשמיש המטה וזה היה כשבאו אל התיבה אבל כשיצאו התיר להם הקב"ה תשמיש המטה שרצון הקב"ה שיפרו וירבו וכן אמרו ז"ל כאן התיר להם הקב"ה תשמיש המטה ונח לא עשה כן אלא יצא עם בניו ולא עם אשתו וכן בניו לא יצאו עם נשותיהם אלא עם אביהם שנאמר ויצא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו. ויש להקשות למה לא עשה כן. והתשובה לשלשה סבות האחד לפי שאחר כך יבוא עוד מבול ויטבע כל זרעו בו לכן רצה נח ובניו להתבטל מפריה ורביה. הסבה השנית לפי שחיות רעות יטרפו לזרעו והטעם שהקב"ה אמר לאדם הראשון שיהיו שולטים הוא וזרעו בכל הבהמות כמו שאמר וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה וגו' וזה היה כל זמן שלא יחטאו אבל אחר שחטאו ובא המבול נתבטל מבני אדם זה השלטנות ואין חיה רעה טורפת לאדם עד שנדמה לו כבהמה והחוטא נמשל כבהמות נדמו ואין ערוד ממית אלא החטא ממית ולזה רצה נח ובניו להתבטל מפריה ורביה שחשב שחיות רעות יהיו טורפים לזרעו. הסבה הג' שרצו נח ובניו להתבטל מפריה ורביה הוא לפי שזרעו יהרגו אלו לאלו כמו שעשה קין להבל. ולכן הוצרך הקב"ה לומר לו שלשה דברים לפי שרצה שיהיו פרים ורבים כי לא תוהו בראה לשבת יצרה. לסבה הא' שרצו לבטל פריה ורביה ליראה ממבול אחר אמר לנח לא אוסיף לקלל את האדמה ולא אוסיף להכות את כל חי. לסבה השנית שרצו להתבטל מפריה ורביה ליראת חיות רעות אמר לנח ובניו ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ וגו' שתהיו שולטים עליהם לצוד אותם ולהשתעבד בהם ולעשות בהם מלאכתכם. ולא עוד אלא שיהיה לכם כל כך ממשלה עליהם עד שאתם הורגים בהם ואוכלים מהם ולא יהרגו לכם וזהו שאמר כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה כירק עשב נתתי לכם את כל ולכן סמך לזה ויברך אלהים את נח ואת בניו ויאמר

להם פרו ורבו ומלאו את הארץ כלו' ולא תניחו בעבור פחד ב"ח לפרות ולרבות. לסבה הג' שיהרגו האנשים אלו לאלו ולכן רצה נח להתבטל מפריה ורביה אמר ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש וכפל מאד בזאת השלישית ואמר הרבה דברים אחד אמר ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש. ב' מיד כל חיה אדרשנו. ג' ומיד האדם מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם. ד' שופך דם האדם באדם דמו ישפך. ויש להקשות למה כפל כל כך ועוד מה זה שאמר מיד כל חיה אדרשנו שנראה שהכוונה שאם חיה יטרוף לאדם שהקב"ה יהרוג אותו ויש להקשות הנה אין שכל לבהמה ולחיה שהתורה לא ניתנה לבהמות אלא לאנשים שהם בעלי שכל ואין לבהמות וחיות שכר ועונש. והרמב"ן כתב מיד כל חיה אדרשנו. תמה אני אם הדרישה כמשמעה מיד החיה כמו מיד האדם להיות עונש בדבר אין בחיה דעת שתענש או שתקבל שכר ואולי יהיה כן בענין דם האדם לבדו שכל החיה שתטרוף אותו תטרף כי גזירת מלך הוא וזהו טעם סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו ואיננו להעניש את בעליו בממון כי אפילו שור המדבר חייב מיתה וכו'. ויתכן שיהיה טעם מיד כל חיה שתהיה הנקמה בשופך הדם מיד כל חיה יאמר אך את דמכם אדרוש ואנקום אותו ביד כל חיה כי אשלח ברוצח כל חית הארץ ע"כ. והנכון בעיני שהכוונה באלו הפסוקים שהנהרג נהרג באחד מארבעה פנים. האחת שהוא הורג את עצמו. השנית על ידי חיה כגון ששסה בו את הכלב וכיוצא בו. השלישית שהרגו על ידי שליח. הרביעית שראובן עצמו הרג לשמעון ולכן חזר על ארבעתן. כנגד הראשונה אמר ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש. פירוש אם אתם הורגים לעצמכם אדרוש וכן אמרו ז"ל את דמכם לנפשותיכ' אדרוש להביא החונק את עצמו יכול אפילו כשאול תלמוד לומר אך. כנגד השנית אמר מיד כל חיה אדרשנו פירוש אם הרגו בששסה בו את כלבו גם כן אדרשנו. כנגד השלישית אמר ומיד האדם מיד איש אחיו פירוש שהרגו על יד שליח אדרוש את נפש האדם. כנגד הרביעית אמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך פירוש שהרגו הוא עצמו בידיו על ידי חרב וכיוצא בו אדרוש את נפש האדם ובזה הותרו כל הספקות. אבל המתרגם פירש זה הפסוק באופן אחר שתרגם דישוד דמא דאנשא בסהדין על מימר דייניא דמיה יתשד פירש באדם בעדים ופירש עוד באדם על ידי בית דין. ונראה שדעתו שבא הכתוב הזה לתת סיוע לרוצח שלא יהרגו אותו הסנהדרין באמתלאות אלא בעדים גמורים וכן בבית דין של כ"ג שהם חכמים גדולים וראיה לזה הפירוש שהוא אמיתי בפסוק הזה לפי שנתן טעם לשדם הרוצח ישפך בעבור שהרג לצלם אלהים וזה אינו טעם כלל שגם הרוצח צלם אלהים ואינו בהמה בשלמא אם לא היה הרוצח צלם אלהים ניחא שנתן טעם למה תהרגו לרוצח לפי שזה שאינו צלם אלהים

הרג לצלם אלהים אבל אינו כן שגם הרוצח צלם אלהים וראוי לעיין עליו שלא ימות אלא על פי עדים כשרים והנהרג כבר נהרג ולא נשיב נפשו לגופו בעבור שנהרוג לרוצח וראוי להשתדל מאוד על החי ולעיין עליו שלא ימות אלא כשהוא אמת הגמור שהרגו במזיד וכן ראינו שהתורה עוזרת מאד לרוצח שצריך התראה ושיקבל עליו התראה וכן כיוצא בזה דברים רבים לסיוע הרוצח לזה נאמר שכוונת הפסוק לסייע לרוצח שלא נהרוג אותו אלא בעדים גמורים וכן בבית דין ע"י חקירות ודרישות וזה נראה דעת אונקלוס ואם לא נתכוון לזה הפירוש פירוש חשוב הוא בפסוק עצמו. ולפי שהסבה העקרית לשימנעו נח ובניו מפריה ורביה הוא המבול לכן האריך מאד בבטחון שלא יביא מבול עוד והקים ברית עליו ונתן להם אות הקשת. ואם תאמר הכתוב אמר ויאמר ה' אל לבו לא אוסיף לקלל עוד את האדמה וגו' ומשמע מלשון אל לבו שלא גלה לנביא וכן פירש הרמב"ן שכתב לא גלה הדבר לנביא בזמן ההוא רק ביום צוותו את משה בכתיבת התורה גילה אליו. תשובה נוכל לפרש פי' אחר בויאמר ה' אל לבו והוא שהדברים שהאדם אומר או עושה בלי עיון כשאחר כך מעיין בהם לפעמי' מתחרט מהם אבל כשאחר העיון אמר או עשה אינו מתחרט שכבר עיין כל הצורך בו וזהו שאמר אל לבו ואע"פ שאינו נופל זה בש"י דברה תורה כלשון בני אדם ורצה להורות לנו שמה שאמר לא אוסיף ולא אוסיף יהיה ודאי ולא יבטל זה הקב"ה לשום סבה מן הסבות קלות וחמורות וא"כ לפי זה הפירוש נוכל לומר שהקב"ה אמר לנח לא אוסיף ולא אוסיף ואם תמצא לומר שלא אמר הקב"ה זה לנח. מה שאמר ומוראכם וחתכם וגו' ואך את דמכם וגו' ודאי אמרו הקב"ה לנח והפירוש שפירשתי בהם יהיה נכון או הכוונה שמה שאמר לנח הוא לא אוסיף לקלל ומה שהסתיר ממנו הוא שלא עשה כן לסבת ריח ניחוח שהסבה לא גילה וזהו אל לבו. ואמר עוד שבודאי הקב"ה אמר לנח לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם שהרי הכתוב אומר כן בפירוש שנאמר ואני הנני מקים את בריתי אתכם ואת כל נפש החיה ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול ויאמר אלהים זאת אות הברית אשר אני נותן ביני וביניכם את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית ביני ובין הארץ וזכרתי את בריתי ולא יהיה עוד מבול לשחת כל בשר וזהו עצמו מה שאמר אל לבו לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם. ואני תמה מאד על הרמב"ן וכי לא ראה אלו הפסוקים שהם בפרשה עצמה. ונראה שכוונתו שמה שגלה לנח הוא שלא יביא עוד מבול אבל עדיין יביא מין אחר מהשחתה לשחת כל בשר והוא שימטיר על כל העולם גפרית ומלח שריפה כל ארצה או דבר או חרב שיהרגו אלו לאלו ולא יהיה שריד וזה אינו נכון כי מה יועיל לנח שלא ישחית העולם במבול ויהיה נשפט אתם בדבר ובדם עד בלתי השאיר לו

כל. ומה שאמר לו הקב"ה כן בצאתו מן התיבה הוא לנחמו מאבלו באבדן מולדתו ועולם חרב והיו בניו שוממין ומה נחמה היא זו שימותו כל בניו וכל בנותיו במיתה משונה וישכל מכולם יום אחד ועוד שאמר ולא אוסיף עוד להכות את כל חי שמורה שלא יכם עוד שום הכאה שיהיה כוללת לכל העולם. ועוד שהטעם שנתן הקב"ה באמרו לא אוסיף לקלל את האדמה בעבור האדם הוא כולל לכל מיני משחית ולכל מיני פורענות והוא כי יצר לב האדם רע מנעוריו אמר שאין ראוי להשחית כל העולם אחר שיש להם יצר הרע משננער מבטן אמו שמיד מבקש לינק וענייני יצר הרע ולא בא יצר הטוב עד שלש עשרה שנה ואם כן העונות שהאדם עושה הם כטבעיים לו וזהו התנצלות דוד עליו השלום שאמר הן בעון חוללתי ובחטא יחמתני אמי. ואחר שהסבה כוללת המסובב כולל אם כן מה שאמר ה' אל לבו אמר לנח ובניו וכן כתב רבי אברהם ן' עזרא שכתב אל לבו עם לבו ואחר כך גלה לסודו לנח כי נביא היה עד כאן. ובזה יובן פסוק ואתם פרו ורבו שכתב רש"י שהוא מצוה וכן כתב הרמב"ן ואין לשון ואתם עולה יפה לפי זה הפירוש. ונראה שהכוונה לפי שנח ובניו היו שוממין אחר המבול בראותם עולם מלא ועתה נחרב כולו ויקוצו בחייהם בראותם אבדן מולדתם ולא יולידו עוד תולדות כי מה בצע כי ירבה זרעם ותהי אחריתם להכרית בבוא מבול עוד לכן דבר ה' על לבו לנחמו ובירך אותו והשליטו על כל חי ויהיו אוכל למו ולזה אמר הנה ברכתי אתכם והפריתי אתכם והרביתי אתכם ונתתי לכם מנות ומגדנות מכל רמש אשר חי ולא תיראו מהם ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועופות ודגים בידכם נתנו ומעתה אחר שעשיתי את שלי גם אתם עשו שלכם ולא תקוצו ביישובו של עולם אבל התחזקו לפרות ולרבות כאשר צויתי לאביכם והשתדלו בריבוי תולדות וזהו לשון ואתם לומר כמו שאני עשיתי שלי גם אתם עשו שלכם פרו ורבו כמו שצויתי לאדם הראשון ולפי שזה הפסוק רומז למצות פריה ורביה אע"פ שאין עיקרו למצוה אמרו ז"ל בפרק ארבע מיתות שבא למצות פריה ורביה:

פרק ט

פסוק ח

ויאמר אלהים אל נח ואל בניו על ידי אביהם. ויש אומרים שארבעתם נביאים:

פסוק יג

את קשתי נתתי בענן נבוכו בו הראשונים שכבר אמרו החוקרים שהקשת ענין טבעי שמלהט השמש באויר הלח יתהווה כי כן יראה בכלי מים לפני השמש כמראה הקשת ואם כן איך יהיה אות על הבטחה שלא יהיה עוד מבול. ולפיכך פירשו הקשת אשר נתתי בענן ביום הבריאה תהיה מיום זה והלאה לאות ברית שכשאראנה אזכור כי ברית שלום

ביני וביניכם וזה דוחק (והוא דעת הרמב"ן) אבל האמת הוא שהקשת היה נראה קודם המבול באויר הלח לא בענן ומשנתנו לאות היה בענן. והטעם לפי שהעננים היו חזקי הערפליות ולא ירשם בהם זה המראה להיותם נוטים אל טבע העפריות המסתבך עם האיד העולה ולזה היו מאוחרות ההתכה וכשריחם השם יתברך על הארץ שינה טבעם והחזירם דקים עד שירשם בהם הקשת. ולזה אמר את קשתי נתתי בענן לא אמר שחידוש הקשת תהיה האות אלא שהקשת שהיתה אצלו כבר ירשם גם כן בענן לא באויר לבד ולזה תמצא תמיד בפרשה כופל ואומר את קשתי נתתי בענן ונראתה הקשת בענן והיתה הקשת בענן לא הזכיר קשת לבדו לפי שאין האות הקשת אלא היותו בענן וזה האות מתייחס מאד שהעננים העבים הערפליים יהיו סבה להמטיר תמיד עד שתשחת הארץ וכשלא יהיו בזה העוביות וערפליות לא ימטיר כל כך:

פסוק כא

ויתגל בתוך אהלה אהלה כתיב בה"א כלומר באהל אשתו להודיע שרבוי היין מביא רבוי תשמיש. והזכיר ענין היין לומר שיתרחק האדם ממנו שהחטיא לצדיק תמים שהציל כל העולם והיין גרם לקלל זרעו:

פסוק כה

ויאמר ארור כנען נבוכו המפרשים למה נתקלל כנען בחטא חם והיה ראוי שיקולל חם עצמו או שיקוללו כל בניו ור' אברהם אמר כי אמרו את אשר עשה לו בנו כנוי בנו שב לחם וכנען שהיה בנו של חם עשה רעה לנח ולא פירש אותה הכתוב. וכתב הרמב"ן עליו והנה עזב ר' אברהם דרכו בפשוטי המקרא והחל להנבא שקרים ופירש הוא שכנען היה הבן הגדול לחם וביום המעשה ההוא לא היה לחם בן אחר ולכן קלל בנו בכורו ואני תמה שאחר שרז"ל אמרו בכתובות איפשר אדם בונה עיר לבנו הקטן קודם שיבנה לבנו גדול שהכוונה שכנען הוא הקטן שבבני חם כפשט הפסוק שנאמר ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען אין ראוי לחלוק עליהם אלא הטעם שלא קלל לחם לפי שכתיב ויברך אלהים את נח ואת בניו ואין ראוי לקלל למי שבירך השי"ת בב"ר. ומה שקלל לכנען לפי שאחז מעשה אביו בידו כמו שאמרו רבי נחמיא אומר כנען ראה והגיד לחם וזהו שאמר וחם הוא אבי כנען כלומר דומה לו:

עבד עבדים יהיה לאחיו. לפי שבזהו נתן לו עבדות שהוא בזיון ולשם שכסהו בשמלה כסהו בטלית בציציות וליפת שכבד לאביו בניו שהם גוג ומגוג עתידים לימות המשיח שיזכו להיות מכוסים בקבורה בארץ ישראל שנאמר אתן לגוג מקום שם קבר ומכאן ששנים העושים מצוה אחת ביחד זה נוטל שכר יותר מזה כשהוא מקדים ומתאמץ

בעשייתה יותר מחבירו וזהו שנאמר ויקח שם ויפת ולא אמר ויקחו לרמוז כי שם נתאמץ במצוה יותר ולפיכך הוקבע לו שכר מצות ציצית שהוא גדול יותר משכר הקבורה:

פסוק כו

ויהי כנען עבד למו כתב ר"א עבד לשם ולאלהים כי שם יכריחנו לעבוד את ה' וכן פירש ביפת. וכתב הרמב"ן ואם כן נח לקוב אויביו בא והנה ברך. ורש"י כתב ברוך ה' אלהי שם שעתיד לשמור הבטחתו לזרעו לתת להם ארץ כנען ויהי להם כנען למס עובד וחזר פעם אחרת ויהי כנען עבד למו לומר אף משיגאלו בני שם ימכרו להם עבדים מבני כנען:

פסוק כז

יפת אלהים ליפת. במדרש אע"פ שיפת אלהים ליפת שבנה כורש בית שני לא שרתה שכינה אלא בבית ראשון וזהו שאמר וישכון באהלי שם. והאריך הכתוב בתולדות חם לומר שכל האומות שיצאו ממנו זכה בהם אברהם היוצא מבני שם ולהודיע שאין הכוונה בכל האומות אלא להוציא מהם עם סגולה כמי שאבד לו מרגלית בין החול וכובר החול עד שמוצא המרגלית ומשליך החול:

פרק י

פסוק א

ויולדו להם בנים אחר המבול. ידוע הוא שאחר המבול נולדו לבני נח בנים ולא קודם שלא נכנסו בתיבה אלא שם חם ויפת. ובבראשית רבה דרך הדורות ההם להוליד כבני שבעים ובני נח לא הולידו גם למאה אלא אחר המבול לפי שכבש השם מעיינם שלא יולידו קודם המבול ויאבדו במבול או יצטרך להציל רבים בתיבה:

פסוק ב

בני יפת פראנסיא בריטאניא לילה:

בני תורגמה טורקוש טילמסין אונגריאה:

בני תובל הם בפיסא:

בני תירס הם באינגלאטירה ורוסיאה:

אשכנז אלימאניא:

דודנים בבוהימים:

כתיים רומיים. והם בנו את פונטיניגרה:

בני אלישה בורגוניא כן כתב יוסף בן גוריון:

פסוק ד

כתים כתב ר"א בן יון על כן אמרתי בפירוש דניאל כי מלכות יון ורומי אחת היא:

פסוק ט

הוא היה גבור ציד לפני ה'. אמרו רבותינו ז"ל צד דעתן של בריות בפיו למרוד בשם יתברך. על כן יאמר על כל רשע בעזות פנים יודע רבונו ומכוין למרוד בו כנמרוד. ופירש ר"א אבן עזרא שהיה גבור על החיו' לצוד והיה בונה מזבחות וממלה אותן לעולה לפני ה': וכתב הרמב"ן עליו והנה הוא מצדיק רשע כי רבותינו ידעו רשעו בקבלה ואמר הוא החל להיות גבור כי עד ימיו לא מלך מלך והוא גבר תחלה על אנשי בבל עד שמלך עליהם ואחר כך יצא אל אשור והגדיל ובנה שם ערים בצורות בתקפו וגבורתו ואמר מן הארץ ההיא במלכו עליה יצא לאשור כמו ויצא עוג לקראתינו אדרעי וספר עוד בגבורתו כי גבר על החיות וצד אותם ואמר לפני ה' להפליג כי אין תחת כל השמים כמוהו בגבורה:

פסוק יא

מן הארץ ההיא יצא אשור מבני שם הוא שנאמר בני שם עילם ואשור ולפי שדור הפלגה היו רובם מבני שם לכן אמר באשור שיצא מן הארץ ולא היה בעצת דור הפלגה כמו שדרשו רבותינו ז"ל:

פסוק טו

וכנען ילד את צידון אלה עשרה עממין בני כנען שנתנו לאברהם אבל נתחלף השם ברובם בימי אברהם כי בכאן נכתבו בשם שקראם אביהם ביום הולדתם ואחרי שנפרדו בארצותם לגוייהם נקראו בשמות שהעלו להם על שם הארץ:

וצידון בכורו הוא הנקרא כנעני נצטרף עם אחד מאחיו שלא היה לגוי וזה לפי שבכאן מנה י"א וקיני קניזי קדמוני לא כבשום ישראל מעולם ואם כן הפרשה הנאמרת לאברהם במתנת הארץ שבה הזכיר עממין אלה היא לעתיד ונתנה הקב"ה לכנען לפי שהוא עבד לשמור אותה לישראל כאדם שמפקיד נכסי בן האדון לעבדו עד יגדל ויזכה בנכסים וגם בעבד:

פרק יא

פסוק ז

הבה נרדה. אמרו רז"ל השם עם המלאכים וכן כתב ר"א וראוי לעיין שבכל ענין המבול הזכיר אלהים ובכל ענין הפלגה הזכיר ה' והנכון לפי שדור המבול רעים לשמים ולבריות אבל דור הפלגה בדרך הפשט לא היתה כוונתם רעה אלא פן נפוץ אלא שראה השם יתברך שא"א לישראל לעבוד את ה' שכולם עובדי ע"ז ובהיותם נפוצים יהיו מלכים רבים זה מגרש וזה מקבל וזה מורה לשון וזה החלם לעשות וגו' כלומר ההתחלה אינה רעה אבל מעתה לא יבצר מהם כל אשר יזהו בענין אמונתם:

פרק יב

פסוק א

לך לך דרז"ל היה דומה אברהם לצלוחית של פלייטון הנתונה בבית הקברות ולא נודע ריחה טלטלוה ממקומה והודיעו ריחה בעולם כך היה אברהם דר בתוך עובדי ע"ז א"ל הקב"ה לך התרחק מהם:

פסוק ה

ואת כל רכושם נכתב זה להודיע זריזותו בציווי הש"י שדרך ההולכים מארצם לדור בארץ אחרת אין מעתיקין כל אשר להם עד שיראו איך ינוחו שמה ומה הארץ הטובה היא אם רעה אבל לאהבת הש"י לקח כל רכושו ולא השאיר לו זכר בארצו:

פסוק י

ויהי רעב בארץ אברהם ירד למצרים מפני הרעב והמצריים לקחו אשתו וינגע ה' את פרעה ויצא במקנה בכסף ובזהב וצוה עליו אנשים לשלחם לרמוז כי בניו ירדו למצרים מפני רעב והמצריים יקחו הנשים שנאמר וכל הבת תחיון והקב"ה נגעם בי' מכות ויצאו בכלי כסף וכלי זהב ורכוש גדול ותחזק מצרים לשלחם מן הארץ בראשית רבה. וכן מה שאמר ויהי בימי אמרפל מלך שנער וגו' רמז שארבעה מלכיות ימשלו בעולם ובסוף יגברו בניו עליהם ויפלו כולם בידם וישיבו כל אשר לקחו מהם ורכושם וכן אמרו ז"ל מלך שנער זו בבל. אריוך מלך אלסר זו מדי. כדרלעומר מלך עילם זו יון. ותדעל מלך גוים זו מלכות הרשעה. וכן אמרו אימה זו בבל חשכה זו מדי שהחשיכו עיני ישראל בתעניות. גדולה זו יון. נופלת עליו זו אדום:

רפאים שהרואה אותם ימות לבו:

פסוק יב

ואותך יחיו נראה מזה שהיה קץ בחייה ושתמות עמו טוב בעיניו ואינו כן אלא הכוונה יספקו צרכך ברעב ורמז בזה שתבין שיעשו כן למכשול עון שאינה אחותם ולא רצה לומר כן בפירוש לכבודה ולכן טוב מותה מחייה במות אברהם.

פרק יג

פסוק ג

וילך למסעיו לפי שהמתנות שנתנו לו בשביל שרה היו כאלו במרמה שעל שאמר אחותי היא ניתנו אלא שפרעה מחל ועם כל זה אולי יתחרט אחר ששלחו ויקח ממנו המתנות ואם היה אדם אחר היה בורח והולך ביום אחד מהלך שלשה אבל אברהם לפי שהיה נדיב כמו שאמר למלך סדום אם מחוט ועד שרוך נעל וגומר אמר שאברהם לא הלך

כבורח אלא בנחת רוח במסעות עצמם שבא למצרים באותם חזר ויחן בהם ואם יתחרטו יבואו ויקחו שלהם:

פרק יד

פסוק י

בארות חמר הטיט בהן ונעשה נס למלך סדום שיצא משם לפי שהיה אומות שלא האמינו שניצל אברהם מכבשן האש וכיון שיצא זה מן החמר האמינו באברה' למפרע לשון רש"י. ויש להקשות שהאומות שלא האמינו בנס אברהם בראותם נס מלך סדום יחזיקו ידי עובדי ע"ז או יאמינו בכל הנסים שהיו בכשפים ואולי יפרשו ויצא מלך סדום לקראתו שיצא מן הבור כשעבר אברהם עליו כי נעשה לו נס לכבוד אברהם לכבדו ולברכו. ואיפשר כי אברהם בשובו הביט בבור ההוא כי חפץ להציל המלכים ולהשיב רכושם ונעשה הנס על ידו ומלך עמורה כבר מת כשעבר אברהם עליו או שנפל בבור אחר:

פסוק יג

הפליט זה עוג שפלט מהמבול ואברהם העלה שמו עוג לפי שכשבא לפני אברהם ושרה לשה עוגות:

פסוק יח

ומלכי צדק לפי שהיה מלך על מקום הצדק הוא ירושלים נקרא כן בראשית רבה:

והוא כהן לאל עליון בעבור שיש לאומות כהנים משרתים למלאכים הנקראים אלהים לזה אמר לאל עליון. ויש בהתחלת הפרשה הזאת ח' ספקות:

הספק הא' אחר שאברהם היה צדיק תמים למה לא אמר ויאמר ה' אל אברם אברם איש צדיק תמים היה כמו שאמר בנח ויותר היה ראוי שיאמר כן באברהם שהיה שלם יותר מנח:

הספק הב' שאברהם לא היה עובד את ה' ע"מ לקבל פרס ולמה אמר לו עשה מצותי ובשכר זה אעשך לגוי גדול:

הספק הג' בחילוקים שיש בין הברכה לקללה והם ג' א' שבברכה התחיל בברכה שיברך השם למברכין שיברכו לאברהם ואמר ואברכה מברכיך ולא אמר ומברכיך אברך ובקללה אמר בהפך שאמר ומקללך אאור והיה לו לומר ואאור מקללך. החילוק השני כמו שאמר ואברכה מברכך כך היה לו לומר ומקללך אקלל ולמה אמר אאור. חילוק ג' כמו שאמר לשון רבים מברכיך כן היה לו לומר ומקלליך אאור:

הספק הד' למה הלך לארץ כנען אחר שהקב"ה לא אמר לו אנה ילך אלא אל הארץ אשר אראך ועדיין לא הראה אותה לו:

הספק הה' שאמר ויבאו ארצה כנען וירא ה' אל אברם ויאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת

ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו ולא אמר ויקרא בשם ה' ואחר כך אמר ויעתק משם ההרה וגו' ויבן שם מזבח ויקרא בשם ה' למה לא קרא בשם ה' כשנראה אליו ה' וכשלא נראה אליו קרא בשם ה' יותר היה ראוי שיקרא בשם ה' כשנראה אליו:

הספק הו' למה יצא אברהם מן הארץ שנצטוה ללכת שם ואפילו שהיה רעב לא מתו ברעב יושבי כנען:

הספק הז' אחר שאמר והכנעני אז בארץ למה חזר לומר עוד והכנעני אז יושב בארץ:

הספק השמיני שחכמינו ז"ל אמרו עשרה נסיונות נתנסה אברהם ואחד מהם הוא לך לך וכו' וזה אינו נסיון אחר שנתן לו ברכות שאין כמותם בעולם והנכון בעיני להשיב לכל הספקות בשנקדים שאנשי אור כשדים עשו עמו רעות רבות בעבור שהיה מכריז אמונת הקב"ה ועיקרי הדת וסותר אמונת עובדי ע"ז בטענות גדולות וכן בבראשית רבה שאמרו וימת הרן על פני תרח אביו ר' חייא אמר תרח עובד צלמים היה חד זימנא נפק לאתר. הושיב לאברהם מוכר תחתיו הוה אתי בר אינש בעי דיזבן והוה א"ל בר כמה שנין את והוא אמר ליה בר נ' או ס' והוה א"ל ווי להההוא גברא דהוא בר ס' ובעי למיסגד לבר יומא והיה מתבייש והולך לו חד זמן אתת איתתא טעינא בידה חדא פינך דסולת אמרה ליה הא לך קרב קדמיהון קם נסיב בוקלסא בידיה ותברהון לכלהון פסיליא ויהב בוקלסא בידא דרבה כד אתא אבוה אמר ליה מאן עבד כדין אמר ליה מה נכפור מינך אתת חדא איתתא טעינא לה חד פינך דסולת ואמרת לי הא לך קרב קדמיהון קריבת לקדמיהון הוה דין אמר אנא איכול ודין אמר אנא איכול קם הדין רבא נסיב בוקלסא ותברינון אמר ליה מה את מפלה בי וידעין אינון אמר ליה ישמעו אזניך מה שפיך אומר נסביה ומסריה לנמרוד אמר ליה נסגוד לנורא אמר ליה אברהם ונסגוד למיא דמטפין נורא אמר ליה נמרוד נסגוד למיא אמר ליה א"כ נסגוד לעננא דטעין מיא. אמר ליה נסגוד לעננא אמר ליה א"כ נסגוד לרוחא דמבדרי עננא אמר ליה נסגוד לרוחא אמר ליה ונסגוד לבר אינשא דסביל רוחא אמר ליה מילין את משתעי אני איני משתחוה אלא לאור הרי אני משליכך בתוכו ויבוא אלוה שאת משתחוה לו ויצילך הימנו הוה תמן הרן אמר מה נפשך אם נצח אברהם אנא מן דאברהם אנא ואי נצח נמרוד אנא מן דנמרוד אנא כיון שירד אברהם לכבשן וניצול אמרין ליה דמאן את אמר להון מן דאברהם אנא והשליכוהו לאור ונחמרו מעיו ומת הה"ד וימת הרן על פני תרח אביו ע"כ וכתב הר"מ בספר המורה כי הזכירו בספרי המצריים שאברהם שנולד בכותא חלק על דעת ההמון שהיו עובדין לשמש ונתנו המלך בסוהר ונתוכח עמהם ימים רבים ופחד המלך שיסירם מאמונתם וגרשו לארץ כנען עד כאן והנה בודאי בארץ כשדים נעשה לו נס נסת' שנתן בלב המלך

שלא ימיתנו והוציאו מן הסהר וילך לו. או נס מפורסם שהשליכו באש וזהו שאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים שהיה ראוי שיאמר אשר לקחתיך מאור כשדים כמו שאמר ה' אשר לקחני מבית אבי ואמר הוצאתיך כמו להוציא ממסגר אסיר ואמרו ז"ל עשר שנים נחבש אברהם ג' בכותא וז' בקדר הכלל שאברהם היה מפרסם אמונת השם באור כשדים ומלך כשדים הוא נמרוד שהוא המלך הראשון שמלך בבבל עשה עמו רעות ולכן אמר ליה הקב"ה לך מזאת הארץ שאינה מוכנת לעבוד עבודתי ובאור כשדים נאמר לו וכן כתב ר"א שזה הדיבור נאמר לו באור כשדים ולפי שחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים אעשך שם לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך שתהיה כמלך שדבריו נשמעין וכמו שאמרו בבראשית רבה ואגדלה שמך שיצא לו מוניטון בעולם ארבעה הם שיצא להם מניטון בעולם אברהם ואעשך לגוי גדול יצא לו שם מוניטון זקן וזקנה מכאן בחור ובתולה מכאן יהושע ויהי ה' את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ יצא לו מוניטון בעולם מהו שור מכאן וראם מכאן על שם בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו דוד ויצא שם דוד בכל הארצות ומה היה מוניטון שלו מקל ותרמיל מכאן ומגדל מכאן ע"ש כמגדל דוד צוארך מרדכי כי גדול מרדכי בבית המלך ושמעו הולך בכל המדינות יצא לו מוניטון והוא שק ואפר מכאן ועטרת זהב מכאן עד כאן הרי מבואר שעשה מטבע כדרך המלכים בתחלת מלכותם וכמו יהושע ודוד המלך ולפי שהיה משיב רבים מעון היו הם מברכין לו לפי שהביאם לחיי העולם הבא לזה אמר ואברכה מברכיך לשון רבים ולפי שנמרוד היה מבזהו ומקל בכבודו אמר ומקללך לשון יחיד שהוא נמרוד המלך אאור אותו ולפי שכוונת אברהם להביא כל האנשים לעבוד השם יתברך ובמקום שיש מלך עובד עבודה זרה פחד לפרסם שם ה' כמו שקרה לו עם נמרוד לכן לא פרסם בכנען שם ה' שהיה שם מלך אלא בנה מזבח וזהו אמר והכנעני אז בארץ רוצה לומר מלך כנען ולזה אמר הכנעני בה"א הידיעה ולכן ויבן שם מזבח לה' ולא קרא בשם ה' שלא פרסם שמו מפני חילול השם שהיה עושה המלך עמו רעות אבל כשנעתק משם ההרה שאין המלך שם אז ויקרא בשם ה' וכן אמרו בבראשית רבה ויקרא בשם ה' שהקריא שמו של הקב"ה בפי כל בריה ומגיירם ע"כ. ואחר כך אמר והכנעני אז יושב בארץ לסבה אחרת פירוש רועי אברהם רבו עם רועי מקנה לוט וראה אברהם שכשיראה המלך או יושבי הארץ שמריבין על ארצו ועל לבושו יפילו גורל יהיו מגרשים אותם לזה אמר אברהם ללוט זאת המריבה מסוכנת לי ולך אל נא תהי מריבה ביני וביניך ובין רועי ובין רועיך הלא כל הארץ לפניך וזה אמר לו לפי שהכנעני והפריזי אז יושב בארץ ויגרשום מארצם וכן אמרו ז"ל כד אית תגרא בין אחיא מתיתבין נוכראה שנאמר ויהי ריב בין רועי מקנה אברם

ובין רועי מקנה לוט וגו' וכתיב והכנעני והפריזי אז יושב בארץ ולזה אמר ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם והכנעני פירוש מלך כנען אז בארץ ומפני חילול השם לא פרסם שם אמונת השם עד שנעתק משם ההרה אז ויקרא בשם ה' כנ"ל. ונ"ל עוד שלפי שאמר ויהי רעב בארץ והצדיקים מפחדים שלא יתחלל שם שמים בפרהסיא לזה אמר אברהם בלבו עתה יאמרו אלו הכנעניים מיום שבא זה המין בכאן ופרסם אמונתו בא הרעב הזה בעון המינות וכל שכן שזהו הרעב הראשון שבא בעולם ויאמרו מיום בריאת עולם עד עתה לא בא רעב ובא עתה בעבור שעזבו קצת אנשים האמונה שהיה להם ולקחו אמונת אברהם וכן כתב הרמב"ן בפסוק ויהי רעב בארץ מלבד הרעב הראשון וגו' שכתב אולי לא היה רעב בעולם עד ימי אברהם ועל כן ימנה הכתוב ממנו כי מה צורך להזכיר זה ע"כ. ולכן בסמוך שהיה רעב בארץ ירד למצרים קודם שיחשבו זאת המחשבה רעה עליו והטעם שהלך לארץ כנען אחר שהקב"ה לא גלה לו אנה ילך כתב הרמב"ן היה נודד והולך מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר עד שבא אל ארץ כנען וא"ל לזרעך אתן את הארץ הזאת. ולא מצאתי בזה טעם. ונראה לי שאחר שא"ל הקב"ה ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך מסתמא לא יהיו כל אלו היוצאים ממנו והם ששים רבוא גרים בארץ לא להם אלא ודאי הקב"ה יתן להם ארץ אחת ומלכות אחת ובודאי זאת הארץ היא ארץ כנען בעבור שארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו ואחיו הם שם ויפת ואברהם בא מזרע שם ומי שקנה עבד קנה נכסיו אם כן הארץ שקנה כנען יהיה לזרע אברהם ובזה ראה שכוונת הש"י במה שאמר אל הארץ אשר אראך היא ארץ כנען וזהו שאמר לך לך מארצך וממולדתך אל הארץ אשר אראך ושם אעשך לגוי גדול וזהו שאמר והכנעני אז בארץ שהיה ראוי שיאמר והכנעני בארץ אבל אמר ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה ותדע לך למה בא לשכם שהיא מארץ כנען לפי שידע אברהם שהכנעני אז באותו הדור של אברהם היה בארץ אבל לא יהיה אח"כ בארץ שישראל יגרשוהו משם ולכן הלך שם שידע אברהם שזאת הארץ היתה מה שאמר לו הקב"ה אל הארץ אשר אראך ושם אעשך לגוי גדול וזהו שאמר בסמוך וירא ה' אל אברם ויאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת פירוש שהסכים הקב"ה עמו ולזה אמר ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו ר"ל לה' שהסכים עמו. ובזה הותר הספק הראשון שהיה ראוי לומר ויאמר ה' אל אברם איש צדיק תמים היה שאם יאמר כן היה במשמע שהיה זוכה כמו נח וצדיקים אחרים ושאינו מזכה את הרבים ואינו כן שהוא היה מכריז שמו של הקב"ה ועוד שנח לא הזכירה התורה מעשיו לשנדע מהם שהיה צדיק אבל אמר וישכר ויתגל אבל באברהם הזכיר מעשיו הטובים ולא הוצרך לומר איש צדיק תמים זהו דעתי בהיתר כל אלו הספיקות:

פרק טו

פסוק א

אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר אל תירא אברם אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד. יש בזה הענין שבעה ספיקות:

הספק הא' למה א"ל הקב"ה בבואו מן המלחמה ונצח לארבעה מלכים אל תירא אברם יותר היה ראוי שיאמר לו כן כשהלך ללחום שאז צריך הצלה וחרב ומגן כמו שאמר דוד ע"ה החזק מגן וצנה וקומה בעזרתי שאחר שנצח אינו צריך מגן. ועוד מה היא המצוה שעשה לשאמר לו שכרך הרבה מאד:

הספק הב' שהשיב אברהם ה' אלהים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי איך ההביל כל מה שיתן לו הקב"ה ואפילו גן עדן אם לא יתן לו בן שלפי דבריו בן יותר טוב הוא לו מגן עדן ועולם הבא וראינו הפך זה שהרי ההביל חיי בנו יצחק ורצה לשוחטו ולעשותו עולה לקיים מצות השם ית':

הספק הג' למה לא השיב לו השם יתברך תשובה עד שחזר אברהם לדבר עמו פעם שנית שאמר שני פעמים ויאמר אברם זה אחר זה בלא תשובת השם יתעלה בנתים שנאמר ויאמר אברם ה' אלהים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי ואז לא השיב לו הקב"ה והוצרך אברהם לדבר עוד ויאמר אברם הן לי לא נתת זרע והנה בן ביתי יורש אותי ואז השיב לו הקב"ה לא יירשך זה ולמה לא השיב לו הקב"ה מתחלה. ועוד שזאת התשובה שהשיב הקב"ה היתה ברצון גדול ונפש חפצה שאמר והנה דבר ה' אליו לאמר לא יירשך זה שהיה ראוי שיאמר ויאמר ה' אליו לאמר לא יירשך זה אבל במה שאמר והנה דבר ה' אליו משמע שבפתע השיבו הש"י ולא נתעכב כלל בתשובה ונראים כהפכים בפעם ראשונה לא השיבו הקב"ה כלל ובפעם שנייה השיבו הש"י בחפץ גדול וכמעט שלא סיים אברהם שאלתו עד שהשיב לו הקב"ה שלשון והנה מורה זה. והדיבור הראשון והשני שדיבר אברהם הכל אחד:

הספק הד' הרי הבטיחו השם יתעלה קודם לכן ואמר לו כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך עד עולם ושמתי את זרעך כעפר הארץ ואיך אמר ואנכי הולך ערירי וגו' והנה בן ביתי יורש אותי ועוד למה אמר בזאת ההבטחה שהבטיחו הש"י והאמין בה' שמשמע שבהבטחה הראשונה לא האמין ח"ו:

הספק הה' שאמר ויחשבה לו צדקה מי חשבה למי לצדקה אם הש"י חשבה לאברהם ההאמנה שהאמין בו לזכות וכי לא היה ראוי שיאמין באלהי אמן ואם הכוונה שחשבה אברהם לש"י לצדקה והלא כל החסדים והטובות שעושה הקב"ה לכל בני אדם הוא

צדקה אם צדקת מה תתן לו:

הספק הו' למה לא שאל אות על הבנים והאמין בה' בלא שאלת אות ועל הארץ שאל אות שנאמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה ויאמר אליו קחה לי עגלה משולשת וגו' וזה תימה שעל הדבר שהוא נס והפך הטבע שהוא נתינת הבן לא שאל אות ועל הדבר שאינו נס שאל אות שנהוג בעולם שעושים מלחמה גוי אל גוי ויורשים אותם ויושבים תחתם:

הספק הז' למה גזר הש"י גר יהיה זרעך בארץ לא להם מה חטאו ישראל שגזר עליהם גלות שעדיין לא היו בעולם וא"ת בחטא אברהם ששאל אות שאמר במה אדע וגו' ולכן הענישו הקב"ה בלשון עצמו של ידיעה ידוע תדע כי גר יהיה זרעך זה א"א שהרי הקב"ה נותן אות לגדולים אשר בארץ המה ואינו מחשיב שאלתם אות לחטא שנאמר שאל לך אות מעם ה' אלהיך וכן מצינו בגדעון שנסה לשי"ת בגיזת הצמר ואם כן מה חטא אברהם שנגזר על זרעו גלות. והרמב"ן כתב ודע כי אברהם חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו גם יציאתו מן הארץ שנצטוה עליה מפני הרעב עון כי האלהים ברעב יפדנו ממות ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה במקום המשפט שמה הרשע עכ"ד. ואני תמה אם נגזר גלות על שהביא אשתו במכשול עון למה חזר לחטוא בזה כשהלך לגרר שאמר שם ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא וישלח אבימלך ויקח את שרה ולמה הוסיף על חטאתו פשע אחר שנענש על החטא עצמו וא"ת שהקב"ה לא גילה לו חטאו ולמה הרי אברהם אוהבו וכרת עמו ברית וראוי היה שיגלה לו לפי שלא יחזור לחטוא. ועוד יצחק למה חטא בחטא שנענש בו אביו שנאמר וישב בגרר וישאלו אנשי המקום לאשתו ויאמר אחותי היא ועוד אם בעבור החטא ההוא נגזר על בניו גלות ת' שנה היה ראוי שלפי שחזר לחטוא יהיה גוזר הש"י עוד על בניו ת' שנה אחרות וגם כפלים לפי שחזר לחטוא פעם שנית במרד ואחר התראה שחטא ושנה וכן היה ראוי לגזור עוד על ישראל גלות ת' שנה וכפלי כפלים על שחזר יצחק לחטוא ואמר על אשתו אחותי היא. ולספק הו' למה שאל אות על ירושת הארץ ולא על הבנים אומר שאחר שירושת הארץ היא לבנים א"כ כששאל על ירושת הארץ אות שאל אות לשיהיו לו בנים. ונ"ל לתרץ את כולם שאברהם היה ירא מג' דברים האחד שאולי הרג במלחמה לחסידים וחסידי אומות העולם יש להם חלק לע"ה. הב' היה ירא מקרובי ד' מלכים שיבואו להרגו בערמה. הג' שאולי כשנצח לד' מלכים נכה ה' מזכיותיו לז"א לא' אל תירא אברם. לב' אנכי מגן לך. לג' אדרבה זכית שכרך הרבה מאד בעבור שבטחת בי ובעבור שהלכת להציל ללוט ומבשרך לא נתעלמת וכ"ש שעזר אותך לקיים מצותי

שהלך מארצו וממולדתו עמך. והשיב אברה' לאחרונה ואמר במה שאמרת שכרך הרבה מאד ידוע הוא שאין הכוונה לעולם הבא שאין צריך הבטחה לצדיק שיהיה לו שכר לע"ה אבל כוונתך הוא בעולם הזה ובעולם הזה מה תתן לי ואנכי הולך ערירי. וכוונתו שהאדם חפץ בן בזה העולם לשני דברים אחד שילך האב לכאן ולכאן ולא ילך יחידי. השני לזון ולפרנס ביתו לקנות מזון ופרנסה ולתקן עסקיו ועסקי הבית. כנגד הראשון אמר מה תתן לי ואנכי הולך ערירי שאני הולך בשוקים וברחובות יחידי. כנגד השני אמר ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר פירוש אין בני זן ומפרנס אותי אלא אליעזר שקניתיו מדמשק והקב"ה לא רצה להשיבו לפי שטענות אברהם בזה אינם ראויות שלראשונה הרי יש לו חניכיו ילידי ביתו שי"ח. אם לשנית שצריך בן לזון ולפרנס ביתו אליעזר מספיק וכשהרגיש אברהם שהקב"ה אינו משיב לטענותיו לפי שאינן ראויות טען טענה מספקת והיא טענה שאינה בעודו בעולם הזה אלא לאחר מותו והיא והנה בן ביתי יורש אותי. ולזאת השיב הקב"ה פתאום לא יירשך זה כלומר בטענות הראשונו' אין ראוי להשיבך כלל לסבה האמורה אבל טענת ירושה שהיא לאחר המות זו טענה מספקת שזאת עגמת נפש גדולה שכל נכסיו שטרח לקנותם כל ימיו יירשם עבדו והזרים ורגזה ארץ תחת עבד כי ימלוך ושפחה כי תירש גבירתה וראוי להשיבך במהרה וכאלו טרם שתסיים השאלה וזהו לשון והנה. ומה שאמר הן לי לא נתת זרע והנה בן ביתי יורש אותי אחר שהבטיחו השם יתעלה ואמר ושמתי את זרעך כעפר הארץ לפי שזרע לפעמים הכוונה בו משפחה כמו שאמר במרדכי דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל זרעו שהכוונה משפחתו והוא כל זרע ישראל. וכן מה שאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת אולי הכוונה משפחתו והם כל בני אביו וקרוביו ועוד מי שזן לחבירו או לעבדו נחשב כאלו הוא בנו כמו שאמר גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה. ויש להקשות איך אמר בני יוסף אלא לפי שכלכל לכל אחיו נקראו ישראל בניו ולפיכך פחד אברהם במה שאמר לזרעך אולי הוא אליעזר שהוא זקן ביתו המושל בכל אשר לו והוא כבנו ולזה אמר ה' אלהים מה תתן לי ובן משק ביתי הוא דמשק כלומר ובעבור דמשק אליעזר אמרת לי ושמתי את זרעך וזה הוא שאמר ובן משק ביתי שאמר לשון בן כלומר הבן שזן את ביתי הוא אליעזר ונקרא בן וזה הוא שאמר היפלא מה' דבר פירוש לפי שחשבה שרה שמה שאמר המלאך שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה אשתך יהיה עבד או נער שתתן לו נכסיה ובלשון לעז פירפיגאד"ו וזה לפי שהיתה זקנה ואברהם זקן ולזה צחקה ולזה אמר הקב"ה היפלא מה' דבר כלומר אם היה המבשר חוזה בכוכבים איפשר שראה באצטגנינות בן ואינו בן אלא עבד כבן שנסתר מהאצטגנינים הפרטיות שאינם

יודעים אלא הכללות אבל מה' לא נסתר הפרטיות ואם לא נפרש כן אינו נופל בזה לשון היפלא אלא היה לו לומר וכי הנבואה אינה אמת ולזה הוצרך הקב"ה לפרש דבריו ואמר לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך פירש לו בפי' יצא ממעיך שהוא בנו ממש ואל"כ למה אמר לשון מעים ולא אמר כן במקום אחר אלא זרעך ואמר והאמין בה' וגו' והכוונה האמין שהקב"ה יתן לו בן בנו ממש שיצא מחלציו וממעיו אבל בנבואה הראשונה האמין בה אבל לא האמין שיהיה ממעיו אבל עתה שהקב"ה פי' לו בפי' אשר יצא ממעיך אז האמין שיהיה לו בן. ולמה האמין בשיתן לו הש"י בנים ולא שאל אות על זה והוא נס גדול ועל ירושת הארץ שאל אות ואינו נס לזה השיב ואמר ויחשבה לו צדקה פירוש צדקה כל אדם יכול לעשות משלו ויוציא מעות מכיסו ויתן אבל שיתן ראובן צדקה מנכסי שמעון צריך אות על זה וגם צריך טעם. צריך אות לפי שמה שהוא ביד שמעון הוא דבר קשה להוציאו לפי שהוא ביד אחרים ויבקשו סבות לשלא יצא מידם. וצריך טעם שאין ראוי לעשות כן שנראה גזל ח"ו ולזה שאל אות על זה ואמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה ולא שאל אות על הבנים שחסר מהם הב' סבות האמורות בירושת הארץ שהרי אינו ביד אחרים אלא ביד הקב"ה וא"ת הוא נס וצריך אות אינו כן שהקב"ה שברא הטבע והוציאו מאין נקל בעיניו לשדדו ולשבר אותו ולכן לא שאל אות על הבנים. ולמה ששאל אות על ירושת הארץ אמר קחה לי עגלה משולשת וכרת ברית עמו והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה וזה במקום הקב"ה כאלו ה' עבר בין הגזרים ואמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת וא"ת למה יקח הקב"ה נכסי אחרים ויתנם לאחר לזה נשיב כשנשיב הקושיא האחרת והיא למה גזר הקב"ה גלות על עם שעדיין לא נולדו. והתשובה לזאת בשנקדים. ידוע שאם המלך עושה חסד מנכסי ראובן לשמעון ראוי ב' דברים. הא' שיהיה ראובן רשע ושיהיה חייב העונש הזה. הב' שיהיה שמעון צדיק כ"כ לשאלו הנכסים יתנום לו ולפי שהכנענים לא היו רשעים בעת כריתת זה הברית לשהקב"ה יורישם מארצם שלא נתמלאת סאתם ושיושיב לישראל בארץ אחרת א"א לפי שהקב"ה לא רצה שיהיו בארץ אחרת וגם לא מצינו שנתמלא סאת עם אחרת בעת ההיא א"כ בהכרח הוא שיהיו גרים בארץ לא להם עד שיתמלא סאת הכנעניים. אבל אפילו שיתמלא סאתם צריך גם כן שיהיו ישראל חסידים לשיהיו ראוים שיתן להם מה שיקח מהכנעניים לזה אמר לו הקב"ה ידוע תדע פירוש אמר לו שני דברים אחד דע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ת' שנה. ב' ועבדום וענו אותם ת' שנה. פירוש ידוע תדע שבהכרח הוא שיהיו גרים בארץ לא להם שא"א בזולת זה שאין להם מקום שבו יתיישבו וזה אני חפץ בו מאחר שא"א בענין אחר שאם לא כן לא הייתי

חפץ אבל המצריים יעשו דבר בלא רצוני והיא ועבדום וענו אותם ת' שנה. וחזר אחר זה לשני אלו הדברים אם לזאת האחרונה אני אתפרע מהם וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי שזה איני חפץ בו רצוני בשביל וענו דן אנכי במכות ובעבור ועבדום יצאו ברכוש גדול ואחר זה חזר ופירש הטעם לראשונה למה אמר גר יהיה זרעך ומה חטאם בזה אמר ודור רביעי ישובו הנה לפי שלא שלם עון האמורי עד הנה ואין ראוי להורישם מארצם בלא חטא הנה שהפסוק עצמו נותן טעם למה גזר הקב"ה גר יהיה זרעך שלפי האמת לא גזר כן אלא אמר הכרח הוא שגר יהיה זרעך בארץ לא להם שאין להם מקום לשישבו בו בעבור שאין ראוי להוריש האמוריים מארצם שלא נתמלאת סאתם ואם צדקות ישראל אע"פ שלא יהיו צדיקים יתן להם הארץ בזכות אבות כמו שאמר לא בצדקתך וביושר לבבך אתה בא לרשת את ארצם כי ברשעת הגוים ובמקום צדקות ישראל ולמען הקים את הדבר אשר נשבע ה' לאבותיך וגו' הנה שמה שאמר גר יהיה זרעך אינו לסבת עון אלא שאי איפשר כפי הדין שיתן להם את הארץ עכשיו ובהכרח הוא כי יהיו גרים בארץ לא להם זהו דעתי בהיתר כל אילו הספיקות ובזה הפירוש השבתי לזאת הקושיא הגדולה שנבוכו בה כל המפרשים באיזה עון גזר על ישראל שיהיו גרים ואני תמה מהם שבקשו טעם למה נגזר גלות בלא חטא וגם בזה הפירוש השבתי קושיא אחרת שנבוכו בה כל המפרשים והיא כיון שהקב"ה גזר שיהיו גרים ועבדום וענו אותם למה אמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי והרמב"ן כתב שלאחד מב' סבות מעניש ה' לאומות שמקיימין גזירת הש"י הא' שלא עשו רעה לקיים גזירת ה' אלא לשנאה או לשלול. השני שהוסיפו רעה יותר ממה שגזר הש"י והאחד מצינו בסנחריב הוי אשור שבט אפי ועל עם עברתי אצונו והוא לא כן ידמה כי להשמיד בלבבו ועל כן הענישו ובנבוכדנצר שני סבות אחד זאת שנית שהוסיף על הגזירה אם הראשונה אמר אעלה על במותי עב. והב' ואתנם בידך לא שמת להם רחמים וע"כ נשמד זרעו לגמרי ובבל כמהפכת סדום וכן במצרים דן אנכי לשני סבות שהשליכו בניהם ליאור והבה נתחכמה לו וימררו את חייהם עכ"ל. והנה צדק בכל דבריו בענין אשור ונבוכדנצר אבל בענין מצרים אין צורך לזה שכפי הפירוש שפירשתי לא גזר הקב"ה שיהיו גרים ולא שיעבדו' אבל אמר שבהכרח הוא שיהיו גרים וגם שהקב"ה יודע שעבדום וענו אותם הפך רצון אלהי. וטעם אולי אבנה ממנה יובן במה שאמרו רז"ל בית תינוק ואשה אע"פ שאין ניחוש יש סימן. ולזה אמרה אולי בן השפחה ישנה מערכת גבירתה או ישנה מערכת אביו המחייבת שלא יוליד משרה:

פרק טז

פסוק ח

מפני שרי גברתי אמרו בבראשית רבה אם אמר לך אחד חמור לא תחוש שנים שים רסן בפיך שאברהם אמר הנה שפחתך בידך ועדיין החשיבה עצמה לאשתו אבל אחר שאמר לה המלאך הגר שפחת שרי השיבה מפני שרי גברתי:

פסוק ט

ויאמר לה מלאך ה' בזה הענין ספקות מה צורך לומר הרבה פעמים ויאמר לה מלאך ה' פעם אחד יספיק ויאמר לה כל הענין בבת אחת שמה שאמר אח"כ הרבה ארבה את זרעך ואמר אח"כ הנך הרה ויולדת בן היה לו לומר כל זה כשאמר שובי אל גבירתך ופרש"י על כל אמירה ואמירה היה שלוח לה מלאך לכך נאמר מלאך בכל פעם. וזו קשה מן הראשונה וכי לא היה מספיק מלאך א' והנכון בעיני שבפעם הראשונה אמר לה אי מזה באת ואנה תלכי רמז לה שתחוש לכבודה שהרואה שפחה בורחת מבית אדוניה והיא מעוברת יאמרו שלפי שהיא הרה לזנונים ברחה ולא אמר לה כן בפי' שתשוב אבל כוונתו שתשוב ולא הבינה והוצרך לומר לה עוד שובי אל גבירתך ולא פי' לה יותר לכבוד אברהם והיא לא הבינה הענין ולא הסכימה לשוב ולכן חזר לה המלאך לפרש לה יותר בשאמר הרבה ארבה את זרעך והתעני תחת ידיה כי זה כבוד ליך שתתעני יותר משיצא דבה רעה עליך שאת מעוברת ומן העיבור יבאו ריבוי בנים ועדיין לא הבינה ולא הסכימה לדברי המלאך לזה חזר ואמר לה (בשעה רעה) תבין דברי שכוונתי שהנך הרה ויולדת בן ויאמרו כל העול' שהנך הרה לזנונים ולפי האמת אינו בן זנונים ששמו ישמעאל כי שמע ה' את ענייך רוצה לומר ואחר שתלד אותו לא תתעני וכיון ששמע ה' את ענייך ודאי אינו בן זנונים שאין הקב"ה שומע בקול רשעים. ועוד הטעם שיאמרו שהוא בן זנונים שהוא יהיה פרא למוד מדבר שאינו מקבל מרות ידו בכל הוא יעשה רע לכל העולם והעולם לו ויד כל בו ולכן ראוי שתשובי אל גבירתך ורצה לומר עשית לי שאגיד לך מה שלא היה בדעתי להגיד לך והוא יהיה פרא אדם וגו' זהו דעתי ולא ראיתי בזה הענין דבר שיתיישב אלא זה. ולחז"ל שאמרו על כל אמירה ואמירה היה שלוח לה מלאך נראה שזה היה לכבוד אברהם שידברו אליה מלאכים רבים:

פסוק יג

אתה אל ראי היה לה ספק אם היה מלאך או נביא ואמרה ודאי אתה מלאך אתה אל ראי לפי שדרך המלאך שבא פתאום על האדם לא כראובן הבא מן הדרך שמתקרב מעט מעט ובא אצל שמעון אבל המלאך בא לאדם בפתע שלא ראהו ומיד שלא ראהו רואהו עליו וז"ש אתה אל ראי מלאך ראיתי והטעם שהוא מלאך כי אמרה הגם הלום ראיתי

פירוש אם אחרי שראיתיו בראשונה חזרתי לראותו עוד לא כדרך האנשים שרואי' לאדם הבא מן הדרך מעט מעט כנ"ל. או יהיה פירוש אתה אל ראי אתה המלאך שראיתי בבית אברהם ותמהה בעצמה ואמרה הגם הלום אחר שיצאתי מבית אברהם הייתי רואה אותו אחרי רואי אותו בבית אברהם שבבית אברהם הייתי רואה אותו אבל במדבר לא חשבתי לראותו. ונ"ל עוד לחבר זה עם מה שפירשתי למעלה שאמרה למלאך אתה המלאך הרואה והמבין הענינים היטיב כי טוב לי שאשוב לבית אדוני אברהם שלא יאמרו בן זנונים הוא אבל אני לא ראיתי הענין היטב שהרואה הדבר בתחלת המחשבה בלי שישוב לעיין בה יטעה על הרוב ולזה אמרה אתה המלאך הרואה בטוב הדברים אבל אני לא עיינתי היטב הענין הזה שראוי שאשוב לבית אדני כאשר אמרת וכי הגם הלום ראיתי ועיינתי הענין אחר שראיתיו בתחלת המחשבה לא ודאי אלא במחשבה הראשונה שבאה אלי ברחתי ואם הייתי מעיין הדבר כמו שאתה עיינת לא הייתי בורחת או הייתי חוזרת מיד:

פרק יז

פסוק א

ויהי אברם בן צ"ט שנה לא היה צריך לומר זה שבסוף הענין אמר ויהי אברם בן תשעים ותשע שנה בהמולו בשר ערלתו אבל הכוונה אחר שהיה זקן ואין לו בנים היה ראוי שלא יחלשו לו איברי ההולדה אלא יחזקו אותם ולפי שהוא קשה שיצטוה להמול לא צוהו מיד כן אלא התחיל לעשות לו הקדמות ואמר לו אני אל שדי אני האל שיש ביכלתי להשלים כל הצריך לרמוז לו שלא יחשוב שיחסר לו מצד מצות המילה שרוצה לצוותו שום דבר משיוליד בן ואמר התהלך לפני והיה תמים פירוש שיקבל המצוה בתמימות ולא ישאל מה זה ועל מה זה כי במצוה הזאת אתנה בריתי ביני וביניך וארבה לך ריבוי בנים אע"פ שבטבע מצד המצוה יש חולשה באיברי ההולדה או ירצה לומר אע"פ שיחסר דבר מגופך לא יהיה חסרון אלא שלימות וכן האמת שהקב"ה רצה שיהיה זה התוס' באדם לשישלם מי שיכרות עמו ברית בהסרתו שכבר נבראו הבהמות בלי זה התוס' ולזה אמר ויפול אברהם על פניו כמי שסותם עיניו בדבר נעלם ומקבלו עליו על כל פנים יהיה טוב או בלתי טוב ואינו פונה לכאן ולכאן:

פסוק י

המול לכם כל זכר. במדרש מצות מילה היא כקרבן וכשם שדם הקרבן לכפרה על המזבח כן דם המילה מכפר ועל כן מצותה בשמיני כקרבן שנאמר ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה וגו' וכמו שכתוב בקרבן ואכלו אותם אשר כופר בהם שאכילת הקרבן

מכפר כך נהגו ישראל שעושים סעודה ביום המילה. ועוד גדול כח המילה מן הקרבן שהקרבן בממונו והמילה בגופו ובבראשית רבה להט החרב להט זו גיהנם שמלהטת האדם החרב זו מילה שנאמר עשה לך חרבות צורים אמר הקב"ה מי מציל את בני מאש לוהט המילה לא תירא לביתה משלג כי כל ביתה לבוש שנים משלג זו גיהנם שנאמר תשלג בצלמון בזכות מילה כי כל ביתה לבוש שנים זה דם מילה. ובפרקי ר' אליעזר אברהם מל עצמו ביום הכפורים שנאמר כל מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה וכתיב בעצם היום הזה נימול אברהם ובכל שנה ושנה רואה הקב"ה בריתו של אברהם אבינו ומכפר על כל עונות בני ישראל שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם וגו':

פסוק טו

ויאמר אלהים אל אברהם שרי אשתך וגו'. היה ראוי שיאמר ולא יקרא עוד את שמה שרי והיה שמה שרה כמו שאמר באברהם אלא הכוונה כי כשהמלך עושה לעבדו שר ואלוף אשתו היא ג"כ שרה וגבירה ואחר שאברהם אב המון גוים והוא שר ואלוף על כל העולם ג"כ היא גבירה על המון גוים:

פסוק יז

ויפול אברהם על פניו ויצחק מצד שמחתו הגדולה לא משל בעצמו ושחק ולפי שהתנועות שהאדם עושה בשפתיו כששוחק אין ראוי לעשות' לפני הקב"ה נפל על פניו: **הלבן מאה שנה וגו'**. אמר באברהם תימה אחת הלבן ק' שנה ובשרה אמר שתי תמיהות ואם שרה הרי תימה אחת הבת תשעים הרי תימה שנית לפי שאינו כל כך תימה שיוליד הזקן כמו שהוא תימה שזקנה תלד:

פסוק כב

ויכל לדבר אתו המנהג בנבואות שאחרי שנשלם דבור השי"ת לנביא לא היה נפרד ממנו תיכף אבל אחרי כן היה מתענג הנביא בהשגתו ומסתכל באספקלריא ולזה אמר שעתה לא עשה כן אבל תיכף שכלה לדבר אתו עלה מעליו לפי שיוכל אברהם להשלים המצוה ביום הצואה עצמה כמו שראינו שנזדרז זירוז נפלא שמל כל ילידי ביתו ביום א' שי"ח חוץ מכל מקנת כספו:

פסוק כד

בהמולו בשר ערלתו במדרש גדולה מילה שכל מי שהוא מהול אינו יורד לגיהנם כתיב הכא ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית וכתיב וביום השמיני ימול ומי יורד לגיהנם מי שכתוב אחריו את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני שכולם ערלי לב וכל ערלי לב יורדים לגיהנם שנאמר ביחזקאל בן אדם נהה על המון מצרים והורידהו אותה ובנות גוים אדירים אל ארץ תחתיות את יורדי בור שם אשור וכל קהליה כולם ערלים חללי

חרב שם משך ותובל וכל המונה שמה אדום מלכיה וכל נשיאיה המה את ערלים ישכבו ואת יורדי בור וגו'. שמה נסיכי צפון וכן אמר ישעיה ופערה פיה לבלי חק למי שאין לו חק שנאמר ויעמידה ליעקב לחק וכתיב גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו:

פרק יח

פסוק א

וירא אליו כל המפרשים נבוכו בזאת המראה שלא דבר לו ה' כלל וארז"ל לבקר את החולה. ונ"ל שנראה אליו ה' לשיהיה דבוק עם הקב"ה שהדבקות ואהבת השי"ת הוא התכלית היקר שאיפשר במין האנושי והוא האושר האמתי והוא תכלית התורה והמצות וא"כ אין צורך לבקש תכלית למה שהוא התכלית האחרון והטוב אשר הכל יכספוהו והכוונה שלזכות המילה נדבק השם יתברך עמו ואברהם עם השי"ת:

פסוק ב

וירא והנה ג' אנשים נצבים עליו וירא וירץ טעם וירא וירא לומר שאע"פ שהיה זקן וחלוש מצד המילה ובדרך טבע לא היה לו כח ללכת עם כל זה לפי שראה ה' ומלאכיו התחזק בראייתו והיה לו כח לרוץ וזהו שאמר וירא וירץ בעבור שראה ה' רץ. והנכון בעיני שלפי שראה ג' אנשים בפתע אמר אלו נביאים או חכמים שיודעים קפיצת הדרך וזהו שאמר נצבים עליו שלא ראה אותם באים מן הדרך מעט מעט כדרך האנשים אלא בפתע ראה אותם נצבים עליו כאלו נפלו מן השמים עליו ולפי שראה זה הפתאומיות רץ לקראתם לשיתאכסנו עמו וזהו וירא פעם אחרת שראה זה השינוי:

וירץ לקראתם טעם לקראתם ולא אמר אחריהם בעבור שהיו מלאכים ואין להם אחורים שנאמר וארבעה פנים לאחד ואברהם חשב שהם נביאים ויודעים להפוך פניהם שלא יראה שהופכים פניהם:

פסוק ג

אל נא תעבור מאחר שהם ג' היה ראוי שיאמר אל נא תעברו. וא"ת לגדול שבהם אמר א"כ כל הענין היה לו לדבר בלשון יחיד והנה דיבר בלשון רבים ורחצו רגליכם והשענו וסעדו לבכם אחר תעבורו ומה שאמר לשון יחיד אל נא תעבור לפי שמי שבא לבשר את שרה ידוע הוא שלא ילך משם עד שיבשר ומי שבא לרפאות את אברהם גם כן לא ילך משם עד שירפאנו רפואה שלימה למי הוצרך לבקש ממנו שלא ילך למי שהיה הולך להפוך את סדום:

ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך לשון חול כלומר אדונים וי"א שלפי שהוא קמוץ הוא קדש והטעם שהוא קמוץ כשהוא קדש לפי שבחכמת הנקוד הקמץ מעלה וראשון

לז' התנועות שהם קמץ פתח צרי סגול חולם שורק חירק שמתוך ז' אלו תבנה התורה ונקראים ז' קולות ועליהם אמר דוד ע"ה במזמור של מתן תורה שבעה קולות לפי שכל התורה מיוסדת עליהם וז"א בז' קולות נתנה תורה וזהו חצבה עמודיה ז' שהם עמודים שכל הבית נכון עליהם וההפרש שבין קמץ לפתח אינו אלא בצורת הנקודה והנקודה רמז לנקודת המציאות ולכן הנקודה משמשת לז' פנים על האות חולם באמצע האות שורק מתחת האות חירק. בפתח ישוב קמץ. בחירק ישוב צרי. בצרי ישוב קבוץ שפתים הרי ז'. ועוד באותיות עצמן אם תתן הנקודה בהא ישוב חית ואם בוו' ישוב ז' ואם בכף ישוב בית ואם בנון ישוב גימל ואם בריש ישוב דלית ולכן המוסיף נקודה או גורעה כאלו מחריב את העולם וקוצץ בנטיעות התורה ושרשיה ואע"פ שנראה שהקמץ והפתח הכל דבר אחד ותנועה אחת אינו כן אלא יש הפרש ביניהם במבטא שהרי תנועת הקמץ גבוהה ותנועת הפתח לא בענין שהקמץ בתיבה יורה על מעלה גדולה ועל דבר שהוא עומד בפני עצמו אינו נסמך לאחר כענין ארון שהוא קמוץ ומצינו ארון הברית שהוא בפתח וכן הנה אנכי שולח מלאך וישלח מלאך שהוא בקמץ ומלאך הברית הוא בפתח כי הפתח נסמך לעולם למה שאחריו ולא כן הקמץ כי הוא עומד בפני עצמו ומטעם זה כל אתנח וסוף פסוק הוא בקמץ כי שם עומד לא יסמוך ולזה בנקוד זה השם לא תמצא פתח אלא קמץ שהיא מעלה עליונה גדולה ושהוא בלתי נסמך לאחר כדבר הנברא ולזה נכתב באלף דלית כשהוא קדש בקמץ וכשהוא חול בפתח ומה שכתוב בלוט אל נא אדני בקמץ והוא חול לפי שהוא סוף פסוק וזה הוא ההפרש שיש בתורתנו בין קמץ לפתח כהפרש שיש בין קדש לחול ובין אור לחשך ועוד מצינו שהמחליף פתח בקמץ לא ימלט או יהרוס הכוונה או יבוא לידי כפיר' כי אות הא של האף תספ' אלו קמצתו היית מהפך כוונת אברהם והורס מחשבתו ואות הא' של הלאל יעות משפט אלו קמצתו יהיה כפירה מלבד מה שאמרו חכמי הדקדוק כי הקמץ הוא נאמר על ענין אמיתי ולא כן הפתח ומזה אמר הכתוב ואעמוד עליו ואמותתהו ואו של ואעמוד בקמץ אבל ואו ואמותתהו בפתח שמה שאמר ואעמוד עליו אמת היה ולא כן ואמותתהו כי שאול הרג את עצמו וכל זה מחכמת תורת ה' ולשוננו הקדושה ומטעם זה נמשלו האותיות לגוף והנקודה לנשמה שהנקודות מניעות האותיות כמו שהנשמה מניעה את הגוף כמו שדרשו בספר הבהיר דמיין נקודתא באתוותא דאורייתא דמשה כנשמתא דחיי בגופא דאינש:

פסוק ה

כי על כן עברתם טעם על כן כי כשהולכים חברת אנשים מעיר לעיר ויש עיר בנתים שולחים נער לשיקנה להם בר ולחם ומזון ויוציא להם לדרך אבל אם דעתם לאכול בעיר

נכנס כל החברה בעיר ולזה אמר מאחר שנכנסתם כולכם בעיר דעתכם לאכול בעיר וא"כ אכלו עמי כי על כן עברתם בעיר לאכול ובאתם תוך העיר שאני בה. או ירצה לומר ידעתי כי לא באתם אלא לכבדני ומאחר שידעתם שאיני עוזב לשום עובר ושב הבא אצלי בלא אכילה א"כ על זה באתם שידעתם שלא אעזוב אתכם בלא אכילה. ויש בזה הענין ספיקות:

הספק הא' למה אמר וירא אליו היה ראוי שיאמר וירא ה' אל אברם כמו שאמר ויאמר ה' אל אברם:

הספק הב' ביתור הפסוק ונחלק לד' ספקות הא' למה נראה לו באלונים יותר היה ראוי שיראה אליו באילן חשוב כאילן האתרוג וכיוצא בו. ולמה באילן ולא באש שנאמר ודבריו שמעת מתוך האש ועוד מה צורך שיאמר הכתוב שנראה באילנות ואפילו יהיו אתרוגים. הב' מה צורך לומר שישב פתח האהל ומה לנו שישב פתח האהל או תוך האוהל. הג' מה צורך כחם היום מה תועלת שנדע אם הוא כחם היום או בקור היום:

הספק הג' לא ימנע או הם מלאכים או אנשים אם מלאכים איך רחצו רגליהם ואיך אכלו ואם הם אנשים איך אמרו כי משחיתים אנחנו את המקום הזה. וי"מ שהם נביאים ואינו נכון שהיו אז נביאים שלוחים לבני אדם ולא נודע מי הם ומי אביהם לא היום ולא לעולם אלא הם מלאכים כאז"ל. וא"ת איך אכלו. כתב הרמב"ן במקום שיזכיר המלאכים בשם אנשים בכאן ובלוט וכן ויאבק איש עמו וימצאהו איש הוא כבוד נברא נקרא אצל היודעים המלבוש יושג לעיני בשר בזכי הנפשות כחסידים ובני הנביאים ולא אוכל לפרש עד כאן. ויש להקשות לא ימנע או הכיר אברהם שהם מלאכים או לא הכירם אם הכירם איך האכילם וא"ת לא הכיר שהם מלאכים איך יתכן שאפי' הגר שפחת שרה הכירם המלאכים לפי שישבה בבית אברהם כמו שפירשתי למעלה בפסוק הגם הלום ראיתי אחרי רואי:

הספק הד' למה אמרו כן תעשה כאשר דברת שאין דרך להשיב כן למזמינים אלא לומר חן חן לך שכבר אכלנו וכיוצא בזה. התשובה לכל אלו הספקות שזכות המילה גדול שיספיק להקבלת פני שכינה ושהקב"ה יכבדנו ויבקר אותו ולזה אמר אליו כלומר לזה האדם הגדול שנימול הוא ועבדיו כמו שסיים הפרשה שלמעלה וכל אנשי ביתו יליד בית ומקנת כסף מאת בן נכר נמולו אתו ואמר בסמוך לו וירא אליו ה' שאם היה אומר וירא ה' אל אברם היה במשמע שהיה התחלת ענין ושאין לו קישור עם הענין של מעלה ולזה אמר באלוני ממרא שבזכות המילה אפילו שאינו אילן חשוב אלא אלונים ואין הנבואה שורה אלא מתוך שמחה ובאלונים אין שמחה שאילן האתרוג וכיוצא בו משמח הלב

ובזכות המילה אפילו באלונים נראה אליו ה' ועוד שהיה יושב פתח האהל שדרך שם עוברים ושבים וא"א שיכוין לנבואה שאם היה אברהם בתוך האהל היה איפשר לכוין ועכ"ז בזכות המילה נראה אליו ה' ועוד שבבוקר השכל פנוי מעסקי העולם ומאכילה וממחשבות והיא שעה מוכנת לנבואה ועכ"ז בזכות המילה נראה אליו ה' ולזה לא אמר כחם השמש כמו שאמר במן וחם השמש ונמס שחום השמש הוא עד שעת ד' שבמקום השמש יש חום ובמקום הצל לא יש חום אבל חום היום הוא שגם במקום הצל יש חום והוא חצי היום כארז"ל ואותה שעה אינה ראויה לנבואה כ"כ ועכ"ז נראה אליו ה' והטעם שלא הכיר אברהם שהם מלאכים לפי שרצה הקב"ה לעשות לו כבוד מה שלא עשה לאדם בעולם ואפי' למרע"ה לזכות המילה שהוא הראשון שעשאה משנברא העולם עד היום ההוא והוא שיהיו המלאכים באוכלי שלחנו ולזה עשה הקב"ה שלא יכירם שאם יכיר שהיו מלאכים לא היה מזמינם לאכול והקב"ה עשה שיתגשמו ויהיו נראים אנשים בחוש הראות ולזה אמרו כן תעשה כאשר דברת שלא די זה הכבוד אבל המלאכים הזמינו עצמם לאכול בשלחן אברהם למילת יצחק ואמרו כן נאכל ג"כ למילת יצחק וזה דרך ארץ ומנהג לומר כן לאוכלים בברית מילה לומר כן תעשה לחופתו וזה מורה לשון כן תעשה ולא אמרו כן עשה:

פסוק יז

וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עושה ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו כל גויי הארץ. סמך זה למה שאמר ואברהם הולך עמם לשלחם לרמוז שזכות הלויה גדולה שבזכותה גילה לו הקב"ה מה שהיה רוצה לעשות בסדום. יש להקשות מה טעם הוא לפי שיהיה לגוי גדול שלא יכסה ממנו מה שיעשה עד שחכמינו ז"ל אמרו הואיל והזכירו סיפר בשבחו. והתשובה נראה לי שנתן סבות רבות לשראוי שיגלה לו מה שיעשה בסדום ראשונה שיהיה לגוי גדול ועצום שנאמר בו אב המון גוים נתתיך ואיך אהרוג לבנים ולא אודיע לאב שבדין אני עושה. סבה ב' ונברכו בו כל גויי הארץ ואיך אהרוג לאנשי סדום שהם א' מגויי הארצות שאם אהרוג אותם אם כן לא נברכו בעבורו. סבה ג' לפי שהוא אוהבי ודרך האוהבים לגלות סודותיהם וז"ש כי ידעתיו שהוא מלשון מודע לאישה ואדעך. סבה ד' למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט ואם יחשבו שאיני עושה משפט אם כן אברהם סותר דבריו שהוא יצוה לבניו שישמרו דרך ה' ומה יאמר להם שהוא דרך ה' יאמר להם שהוא לעשות משפט ובניו יראו בהפך שבניו יחשבו שאנשי סדום צדיקים וכשאמיתם איני עושה משפט אם כן איך יצוה דברים הפכיים זה לזה ושיצוה לבניו שיעשו משפט

כמו שהקב"ה עושה והקב"ה ח"ו אינו עושה. סבה ה' שאברהם מוכיח גדול להביא בניו וביתו לעבוד את ה' וצריך שיהיה לו דברי תוכחה להוכיחם וליראם ולהפחידם והוא שיאמר להם שישמרו דרך ה' שאם לא תשמרו יעשה בכם משפט כמו שעשה בסדום כחז"ל אל תאכל צונן ואל תשכב בטחב שלא תמות כדרך שמת פלוני זה זרזו יותר מן הראשון ולזאת הסבה ראוי לגלותו לאברהם לפי שיוכיחם תוכחה גדולה ממה שעשה בסדום. סבה ו' לפי שסדום היא מארץ ישראל ואיך אשרוף קצת מארץ ישראל ולא אודיע לאברהם אחר שאמרתי לאברהם לזרעך אתן את הארץ הזאת ואמר ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת וזה שאמר למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו שהוא נתינ' הארץ לזרעו ובזה הפי' יהיה הפסוק כולו שלם ואין בו יתור וחסרון:

פסוק כג

ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם רשע אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר האף תספה וגו' יש באלו הפסוקים ד' ספקות. א' איך נכנס בחלוקה אחת ויצא באחרת שבראשונה אמר האף תספה צדיק עם רשע יראה מזה שאם לא יספה צדיק עם רשע אלא שימותו הרשעים וינצלו הצדיקים אינו קשה בעיניו ואח"כ אמר בהפך שאמר אולי יש נ' צדיקים בתוך העיר האף תספה ולא תשא למקום למען נ' הצדיקים אשר בקרבה ויראה מזה שרע בעיניו אם לא ינצלו הרשעים עם הצדיקים. ב' אחר שאמר האף תספה ולא תשא למקום למען חמשים הצדיקים אשר בקרבה מה צורך לומר חלילה לך. ג' מה צורך לחזור ולומר והיה כצדיק כרשע שהכוונה בו שאיך ימות לצדיק עם הרשע שזה עצמו מה שאמר חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע. ד' למה חזר פעם אחרת לכפול ולומר חלילה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט. התשובה לראשונה י"א שהכוונה לא ימנע או אתה רוצה לנהוג עמהם במדת הדין או במדת רחמים אם במדת הדין האף תספה צדיק עם רשע אם במדת רחמים אולי יש נ' צדיקים בתוך העיר האף תספה ולא תשא למקום למען נ' הצדיקים אשר בקרבה. ונראה לי להתיר כל אלו הספקות שאמר אברהם אולי השם יתברך יאמר שיהיה בכאן שלשה חלוקות ואני רוצה לומר לו שלא יש אלא שתים והוא שלא ימנע מאחד משלשה חלוקות או ינצלו הרשעים עם הצדיקים או ימותו הצדיקים עם הרשעים או ימותו הרשעים וינצלו הצדיקים ואולי יאמר הקב"ה נעשה זאת החלוקה האחרונה שבזאת החלוקה אין בה עול לזה אמר אברהם אי איפשר שלא יש אלא שתי חלוקות או ינצלו הרשעים עם הצדיקים או ימותו הצדיקים עם הרשעים ואחר שלא יש אלא שתי חלוקות הללו האחד

מהם שהוא שימותו הצדיקים עם הרשעים הוא עול אם כן בהכרח ינצלו הרשעים עם הצדיקים. והטעם שלא יש חלוקה שלישית שהרי איפשר שאיש אחד צדיק ועשרה בניו רשעים וזה עונש גדול לאב ועוד שבזה לא יהיה יורש לאב וירשו זרים נכסיו ויגע לריק וילד לבהלה וכל זה עול בערך האב ואם כן בהכרח הוא שינצלו הרשעים עם הצדיקים ולכן נכנס באחד ויצא באחרת וזהו שאמר האף תספה צדיק עם רשע זאת נמנעת שיהיה עול ואחר שזאת החלוקה אינה אפשרית בהכרח צריך ליכנס באחרת שהיא שינצלו הרשעים עם הצדיקים וזהו שאמר אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר האף תספה ולא תשא למקום למען חמשים הצדיקים אשר בקרבה ולכן אחר שעשה זאת החלוקה חזר פעם אחרת מיד לחלוקה הראשונה שאמר חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע ונראה מיותר אלא לומר לא יש חלוקה שלישית שאם תרצה לעשות חלוקה שלישית לא תוכל ובהכרח תחזור לחלוקה הראשונה ולזה כפל ואמר חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע ואם תאמר שיש חלוקה אחרת אי איפשר אלא והיה כצדיק כרשע פירוש או יהיה הצדיק כרשע שימות עמו או יהיה רשע כצדיק להנצל עמו וזהו דרך שתי כפי"ן בשני מלות הסמוכות זו לזו כמו כמוני כמוך שר"ל אני כמוך ואתה כמוני וכן כעמי כעמך ואם לא כן אלא שיהיה הכוונה בו והיה כצדיק כרשע שיהיה הצדיק נספה עם רשע הוא מיותר שכבר אמר האף תספה צדיק עם רשע חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע מה צורך לחזור ולומר והיה כצדיק כרשע אלא ודאי נראה שהכוונה בו מה שפירשתי. ובזה הותרו כל הספקות. ויש בענין סדום ספק הנה יש בעולם מדינות רעות כסדום ובא עליהם דבר וחרב אבל אש וגפרית מן השמים לא מצינו. התשובה שזה למעלת ארץ ישראל שאינה סובלת אנשי תועבות ועוד להתרות את ישראל כאשר התרה גפרית ומלח שריפה כל ארצה כמהפכ' סדום ועמורה וגו':

פרק יט

פסוק א

ויבאו שני המלאכים סדומה בערב תמצא י' חילוקים בענין אלו המלאכים בין אברהם ללוט ראשונה שבכאן אמר שני מלאכים שנאמר ויבאו שני המלאכים סדומה ובאברהם ג'. ב' באברהם קראם אנשים ובלוט קראם מלאכים. ג' באברהם אמר והוא יושב פתח האהל כחום היום ובלוט אמר בערב שנאמר ויבאו שני המלאכים סדומה בערב. ד' באברהם וירץ לקראתם ובלוט ויקם לקראתם. ה' באברהם וישתחו ארצה ובלוט אמר וישתחו אפים ארצה. ו' באברהם לא אמר הנה נא ובלוט הנה נא. ז' באברהם לא אמר סורו נא ובלוט סורו נא. ח' שם אמר ורחצו רגליכם ואחר כך ולינו ובלוט לינו בתחלה

ואחר כך ורחצו רגליכם. ט' באברהם לא הפצירו ובלוט הפצירו שנאמר ויפצר בם מאד. י' באברהם ספר בארוכה כל המשתה בפרט ובלוט לא אלא דרך כלל ויעש להם משתה הרי בכאן עשרה חילוקים בין ענין אברהם לענין לוט. ויש להקשות למה ועוד קושיא שכשאדם נכבד מזמין לנכבדים לאכול וללון אינו דרך ארץ לומר בשוק נלין אלא אכסניא יש לנו או אנו הולכים בחפזה ואי איפשר לנו להתעכב. ונראה שסבת אלו החלוקים הוא לראשונה אמרו ז"ל שהמלאך האחד שבא לבשר את שרה אחר שאמר בשורתו הלך לו ולא נשארו אלא שני מלאכים אחד להפוך את סדום ואחד להציל את לוט. ולג' שאמר בערב ארז"ל וכי כל כך שהו המלאכים לבוא מחברון לסדום אלא מלאכי רחמים היו וממתינים שילמד אברהם סנגוריא עליהם. ולד' י"א אברהם ראם מרחוק שהיה כחום היום ולכן וירץ לקראתם אבל לוט לא ראה אותם עד שהיו קרובים אליו שבערב באו לפיכך ויקם לקראתם. ונ"ל להשיב לכל אלו הספקות בתשובה אחת והוא שמעלת אברהם גדולה מאד על לוט ולפי שיותר מראה גדולה היא שלשה מלאכים מב' לכן ראה אברהם ג' ולוט ב' ולזה אמרו ז"ל אצל אברהם שהיה גדול קראם אנשים ואצל לוט שאינו גדול קראם מלאכים שבערך אברהם הם אנשים כמוהו ואין מעלה למלאכים על אברהם ובערך לוט שאינו חשוב כל כך קראם מלאכים שבערכו אינם אנשים ולזה אמר בערב שבנבואה יותר מדרגה גדולה ביום מהיותה בלילה ולפי שהיה ערב לא יכול לוט לראותם מרחוק עד שקרבו אצלו ולכן לא הוצרך לרוץ כאברהם שהיה כחום היום וראם מרחוק והוצרך לרוץ ולפי שמעלת אברהם יותר גדולה ממעלת לוט לפיכך לא השתחוה השתחויה כל כך גדולה כלוט ולזה אמר בלוט וישתחו אפים ארצה וע"פ שהשתחויה הוא פישוט ידים ורגלים יותר השתחויה היא אפים שנתן גם פניו בארץ ולכן הוצרך לוט תחנה גדולה שאמר הנה נא לשון תחנונים ולפי שמעלת אברהם גדולה לא ישב בין רשעים ולכן לא הוצרך לומר סורו נא אבל לוט הוצרך לומר לא תלכו עמי בחברתי לביתי אלא סורו ממני ועקמו את הדרך ותכנסו בביתי כאמרם ז"ל ולכן הוצרך לומר שיכנסו מיד בבית ולא ירחצו בחוץ אצל ביתו שלא יראום סדומים ולכן הוצרך להפציר כאמרם ז"ל מסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול לפי שנראה שהם שוים או לפי שאומר פעמים רבות לאו למה שאומר הגדול הן ולפי שמשתה לוט קטן אע"פ שהוא של קבע שהוא ללילה לא הזכיר אותו בפרט ושל אברהם אע"פ שהוא של עראי שהוא ליום היה משתה גדול ולזה האריך בו והטעם שאמרו ברחוב נלין לפי שהסכימו אנשי סדום שלא לקבל אורחים בעונשים גדולים לכן אמרו אין אנו רוצים שיבוא לשום אדם רעה בעבורנו אלא ברחוב נלין שיותר טוב לנו השוק מביתך ואחשוב שלכן הפצירו בו מאד לפי שידעו

שאנשי סדום יעשו לו רעות בעבורם ואולי יאמר לוט בלבו במזל רע קבלתי אלו האורחים ומיד שקראתים באו לכן הפצירו מאד לפי שאחר כך לא ישים אשם להם אלא לעצמו וזהו שאמר לא בדגש כלומר בשום צד לא נלך לביתך כי ברחוב נלין ובזה כבר ידענו סבת אלו הי' חילוקים:

פסוק כו

ותהי נציב מלח אמר ר"א ותהי הארץ ואם כן למה הזכיר הבטת אשתו מאחריו אלא ותהי אשתו נציב מלח ובמדרש בא עני על פתחה לשאול ממנה מלח ולא רצתה:

פרק כ

פסוק ג

ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה ויאמר לו הנך מת על האשה וגו' יש הרבה חילוקים בין ענין אבימלך בלקיחת שרה לענין פרעה. א' שאמר באבימלך וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה ולא אמר ותוקח האשה בית אבימלך ובפרעה אמר ותוקח האשה בית פרעה שבפרעה אמר בית ובאבימלך לא אמר בית. ב' באבימלך אמר ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה ולא בא אל פרעה אלא וינגע ה' את פרעה ויש להקשות למה לא בא אל פרעה וכי משוא פנים יש בדבר. ג' למה נגעים לפרעה ולאבימלך לא נגעו בנגעים אלא חולי אחר והוא עצירת רחם שנאמר כי עצור עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך. ד' למה אמר ואבימלך לא קרב אליה ולא אמר ופרעה לא קרב אליה. ה' למה אמר באבימלך שתי פעמים ויאמר ויאמר שאמר ויאמר אבימלך מה עשית לנו ומה חטאתי לך כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה וגו' וחזר לומר ויאמר אבימלך אל אברהם מה ראית כי עשית את הדבר הזה יספיק מה שאמר בפעם ראשונה ואין צורך עוד ויאמר. ו' למה באבימלך אמר שתי פעמים ויאמר ובפרעה לא אמר שתי פעמים ויאמר שנאמר ויקרא פרעה לאברם ויאמר מה זאת עשית לי למה לא הגדת לי כי אשתך היא למה אמרת אחותי היא ואקח אותה לי לאשה ועתה הנה אשתך קח ולך. ז' למה אברהם לא השיב תשובתו שהשיב באחרונה לויאמר הראשון עד שאמר ויאמר פעם שנית שמה שהשיב כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי היה לו להשיב בראשונה. ח' למה פרעה לא המתין תשובת אברהם שאמר למה אמרת אחותי היא ואקח אותה לי לאשה ועתה הנה אשתך קח ולך ואבימלך המתין תשובה שאמר מה ראית כי עשית את הדבר הזה ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה. ט' למה אמר אבימלך הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב ופרעה לא עשה כן אלא אמר ועתה הנה אשתך קח ולך ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אותו

ואת אשתו. תשובה לשאלה הד' למה אמר ואבימלך לא קרב אליה ולא אמר כן בפרעה לפי שאבימלך כשלקח לשרה מיד נתעברה שנאמר כי עצור עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך ואמר בסמוך וה' פקד את שרה לכן הוצרך לומר ואבימלך לא קרב אליה אבל בפרעה לא נתעברה. ולקושיא השמינית למה שלחו פרעה מארצו ולא שלחו אבימלך שאמר ארצי לפניך בטוב בעיניך שב אמרו חכמינו ז"ל לפי שמצריים שטופין בזמה לכן אמר קח ולך אבל פלשתים לא ולזה אמר פרעה לך מעמנו ואבימלך לא הוצרך לשלחו או נאמר לפי שבאו נגעים עליו ועל עבדיו אמר לו קח ולך שאולי יזיקוך בני עמי להנקם מהנגעים שבאו עליהם אבל בענין אבימלך לא באו עליהם נגעים ואף שיתעכב שמה ולא ילך מן המקום לא יעשו רעה אתו. ויתכן שאבימלך פחד קראהו ורעדה בשחשב שהמלאך שבא אליו בחלום הלילה הוא המלאך שהשחית לסדום וחשב שבא להשחית לארץ אבימלך ולזה וישכם אבימלך בבקר ויקרא לכל עבדיו וידבר את כל הדברים האלה באזניהם וייראו האנשים מאד וכמו שאמרו בבראשית רבה ולזה אמר אבימלך לאברהם בבקשה ממך שלא תלך מארצי כי ירא אנכי שהמלאך שהשחית לסדום בא להשחית ארצי ועמי כמו שעשה לסדום ולזה לא תלך מעמי שבעודך בארצי לא ישחית המלאך לי ולארצי כך נראה לי. ונ"ל עוד לתרץ כל הח' קושיות בתשובה אחת כללית והוא בשתי הקדמות האחת שפרעה היה מלך גדול שנאמר לי יאורי ואני עשיתיני ואין מלך חושב שהוא אלוה אלא אם הוא גדול מאד כנבוכד נצר. ההקדמה השנית שפרעה רשע מאד ששם פרעה יספיק לזה ואבימלך צדיק שנאמר ה' הגוי גם צדיק תהרוג וזה גם כן נראה ממה שספר בענין פרעה יופי שרה שאמר ויהללו אותה אל פרעה שבעבור יפיה לקחה ובאבימלך אמר ויאמר אברהם אל שרה אחותי היא וישלח אבימלך ויקח את שרה שבעבור שהיא אחות אברהם לקחה לא ליופיה לבד שיותר זקנה היתה עתה מכשלקחה פרעה ובאלו שתי הקדמות נתרץ כל הקושיות מצד שהוא גדול לא לקחה מיד לאשה אלא בבית שר א' שרוצה שיכבדוהו כשתכנס לחופה בהראותו את עושר כבוד מלכותו ואת יקר תפארת גדולתו וזהו שאמר ותוקח האשה בית פרעה רוצה לומר בבית שר אחד עבד פרעה כמו שאמר וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים ואת ביתו שר"ל עבדיו וזה לחשוב מחשבות לעשות תכשיטין ובגדי מלכות לה ולעשות משתה לכל שריו ועבדיו ויין מלכות רב כיד המלך אבל אבימלך מיד לקחה לאשה וזהו שאמר וישלח אבימלך ויקח את שרה ובזה התרנו הספק הראשון למה לא אמר ותוקח האשה בית אבימלך שאבימלך מיד לקחה לאשה בביתו המיוחדת לו וגם בזה הותר הספק הרביעי שלזה לא אמר ופרעה לא קרב אליה שלפי שמיד כשהיתה בבית השר וינגע ה' את פרעה לא

הוצרך לומר ופרעה לא קרב אליה ולזה אמר ועתה הנה אשתך קח ולך כלומר הנה היא חוץ לביתי אבל אבימלך שלא היה מלך גדול כפרעה מיד שם כתר מלכות בראשה. וגם בזה הותר הספק השביעי למה אמר אבימלך הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב שבעבור שכבר היא מלכה ששם כתר מלכות בראשה ידע שאנשי המקום לא יעשו עמה רעה ומי יגע במלכה ונקה אבל פרעה שלא שם כתר מלכות בראשה פחד שיעלילו עליה עלילה ולזה אמר הנה אשתך קח ולך ולכן ויצו עליו פרעה אנשים לפי שלא יעשו אנשי המקום עמה רעה וזה כדעת הר"ן ובזה כבר הותרו שלשה ספקות והחמשה קושיות אחרות יותרו לפי דעתי בהקדמה השנית שפרעה רשע היה ואבימלך צדיק שמצד רשעו הותר הספק השני למה בא האלהים לאבימלך בחלום ולא לפרעה לפי שפרעה רשע והקב"ה אינו מדבר עם רשעים אבל אבימלך צדיק ולכן דיבר עמו והתרה בו אבל הדיבור שידבר עם פרעה אינו אלא נגעים ולזה נגע את פרעה עצמו אבל אבימלך שהיה צדיק לא הגיע אליו הרע אלא לעבדיו ואמהותיו וזהו שאמר כי עצור עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך ובזה הותר הספק הג' למה נגע נגעים לפרעה ולאבימלך לא הביא נגעים אלא עצירת רחם לפי שיכיר אבימלך שחטאו היה מצד רחם אבל פרעה שהיה רשע והיה סבה שיוציאו דבה על שרה שיאמרו שפרעה בא עליה לזה וינגע ה' את פרעה שתורת מוציא שם רע נגעים אבל אבימלך שהוא צדיק אע"פ שלסבתו אמרו מאבימלך נתעברה שרה אם היה יודע שהיתה אשת איש לא היה לוקח אותה ופרעה אע"פ שיהיה יודע שהיתה אשת איש היה לוקח אותה לאשה ומה שאמר למה אמרת אחותי היא הוא להתחסד בפני עם הארץ. ובזה הותר הספק השמיני למה לא המתין פרעה תשובת אברהם למה שאמר לו למה אמרת אחותי היא אלא אמר מיד ועתה הנה אשתך קח ולך ולא עשה כן אבימלך והטעם לפי שהתשובה שהיה אברהם משיב אינה אלא אתה רשע גמור ואע"פ שהייתי אומר שהיא אשתי היית לוקח אותה והיית הורג אותי ולכן אמר ועתה הנה אשתך קח ולך שאיני רוצה תשובה ממך אבל אבימלך אמר מה עשית לנו ומה חטאתי לך ושתק אברהם לפי שחשב שאולי גם אבימלך לא ימתין תשובה ממנו שהתשובה רעה מכל מקום ובזה הותר הספק הה' והששי למה אמר באבימלך שתי פעמים ויאמר ולא כן בפרעה שחזר פעם שנית ויאמר שאמר ויאמר אבימלך אל אברהם מה ראית כי עשית הדבר הזה כלומר איני פרעה שלא המתין תשובה לפי שהוא רשע אבל אני צדיק לכן אני צריך תשובה ממך ולא אעזבך עד שתתן לי תשובה ולזה השיב אברהם אמת אמרת שאתה צדיק אבל לא יראתי ממך אלא מהמקום הזה שאמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה ולפי שיקשה לזה שאם אנשי המקום רשעים ג"כ המלך

רשע שמושל מקשיב על שפת שקר כל משרתיו רשעים. וכן בהפך לזה אמר לא אמרתי אחותי היא דוקא במקום הזה שבמקום הזה אולי הייתי אומר האמת אלא כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי ואומר לה זה חסדך אשר תעשי עמדי אלא כל המקום אשר נבוא שמה אמרי לי אחי הוא ובזה הפירוש כבר הותרו כל הספקות. ובמדרש הזוהר ויבא אלהים אינו אלא שרו של אבימלך ואמר לשר שלו הגוי גם צדיק תהרוג והשיב שר שלו גם אנכי ידעתי וגו' ואחשוך גם אנכי אותך מחטוא לי מחטו אינו באלף בסוף המלה לפי ששר האדם מענישין אותו כשחוטא האדם שהוא ממונה עליו ולזה אמר ואחשוך גם אנכי אותך בעבור שלא יתנו לי עונש בשמים ומחטו הוא מלשון מחט שהוא עונשים גדולים כאלו מכים לי במחטים ועוקצים לי בהם עד כאן:

פסוק ד

הגוי גם צדיק תהרוג אם תהרוג לגוי גם לאברהם שהוא צדיק תהרוג שעבדי יהרגו לאברהם ויתכן אם תהרוג לי גם לצדיק תהרוג שגדול עונש המחטיא מהחוטא והוא אמר לי אחותי היא:

פסוק ז

ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא נראה שאם אינו נביא לא ישיבנה אלא הכוונה אולי יחשוב שנגעתי בה ויתפלל שאמות לז"א לו כי נביא הוא ויודע שלא נגעת בה:

פסוק טז

ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף אלף הוא מלשון ואאלפך חכמה כסף הוא מלשון נכספה וגם כלתה יאמר מוסר חשוב ולימוד חשוב אני רוצה ללמד אותך לזה שאת קורא אחיך והלימוד הוא שדבר צנוע הוא שתהיה קורא לבעליך אח שהוא מגונה לקוראו בעל והנה הוא לך כסות עינים ודבר צנוע לקראו אח אבל זה דוקא בביתך לכל האנשים והנשים שבביתך וזהו לכל אשר אתך שמכירים ויודעים שאינו אח אבל עם כל שאר האנשים ראוי שתהיה נוכחת ותקח מוסר ותקרא אותו בעלי כדי שלא יקרה ליך מקרה כזה:

פרק כא

פסוק א

וה' פקד את שרה וגו' היה מספיק שיאמר וה' פקד את שרה כאשר אמר מה צורך לומר ויעש ה' לשרה כאשר דבר והתשובה שנמנע הוא שאשה זקנה תתעבר מזקן ואלו הונח שיהיה איפשר אבל נמנע הוא שתלד לפי שזרע הזקן והזקנה חלושים מאד ולחולשתם ולמיעוט דמיה שהוא מזון הולד ימות במעיה לזה אמר אע"פ שהוא נמנע להריון עכ"ז דרך נס ה' פקד אותה בהריון וגם הנמנע שני הקב"ה עשאו דרך נס ויעש ה' לשרה שתלד

כאשר דבר והם שתי נסים וזהו שאמר מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה כלומר ג' נסים עשה הקב"ה אחד שנתעברה שנית שילדה שלישית שאע"פ שילדה ראוי שלא תניק ודרך נס הניקה ולא עוד אלא שהחלב היה בהשפעה מאד עד שהניקה בנים רבים:

פסוק ד

וימל אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו ראוי היה שיאמר בתחלה ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו ואח"כ יאמר וימל אברהם את יצחק בנו שבתחילה נולד ואחר כך מל אותו. והתשובה שהבן שנולד מזקן וזקנה ובא בכל כך תאוה ולאחר יאוש והוא בן זקונים מסתמא הוא חלוש והיה ראוי להמתין למולו עד חדש ימים שמה שצוה לו הקב"ה בן שמנת ימול לכם כל זכר דוקא בבריא לא בחלוש והיה ראוי לאחרו לזה אמר וימל אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים עם היות שאברהם בן מאה שנה בהולד לו את יצחק בנו:

פסוק ז

ותאמר מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה הפשט מי היה מדבר ואומר לאברהם שעתידה שרה להניק בנים אין אדם שידבר לו כך וגם הוא לא יאמין או יאמר מי ידבר עמו שלפי גדולתו היום יגבה לבו ולא ידבר עם שום אדם מצד גודל לבבו ורוב שמחתו ואמר באברהם מלל ובשרה צחוק לפי שבערך שרה הוא צחוק שהיה נמנע אבל בערך אברהם לא יצחקו אבל יתמהו שיותר זר שתלד בת צ' משיוליד אברהם בן ק':

פסוק ט

ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש וגו' מה טעם שלפי שראתה את ישמעאל מצחק בבית כדרך התינוקות שלכן תאמר גרש האמה ובנה אלא זה הפסוק קשור עם פסוק הקודם אליו והוא ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק ומזה המשתה עשה לעג ישמעאל שאמר שטות הוא זה וכי אין יודעין שאני בכור ויורש פי שנים וביום שגמלו לי לא עשו משתה וזהו שאמרה שרה גרש האמה הזאת ובנה כי לא יירש כלל אפילו כפשוט ובזה הותר ספק אחר והוא איך אברהם נדיב לב ביתו פתוחה לרווחה לכל העולם לא נתן לבנו אלא לחם ומים ולא נתן בידו תרנגולות פטומות ועוד שאפילו חמור לרכוב עליו לא נתן לו אלא הכוונה לאברהם לפי שצוה לו הקב"ה כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה והיא צותה עליו גרש האמה והמגורש אין מכבדים אותו לתת בידו מזונות חשובים וסוס לרכוב עליו ולכן לא נתן לה אלא לחם ומים כמו שנותנים לעני דרך צדקה לילך לדרכו ולא ימות ברעב שאפילו חמור לא יירש ולפי שישמעאל היה מפציר לישאר בבית לירש לפי שהוא פרא אדם לא שמע לקול אביו והוצרך לאוסרו בחבלים על שכם הגר וזהו

שאמר ויתן אל הגר שם על שכמה ואת הילד שגם הילד שם על שכמה וזה טעם וישלחה ולא אמר וישלחם וזהו אמרו ותשלך את הילד שהיתה מוליכה אותו ולא היה הולך ברגליו ולרז"ל היה חולה:

פסוק יז

ויקרא מלאך ה' אל הגר מן השמים יראה לי מה צורך שידבר המלאך עם הגר יספיק שתראה באר מים שבפעם הראשונה הוכרח כדי לומר לה שובי אל גבירתך התשובה שבעבור שראתה שנתאכזר אברהם על הילד בשלחו אותו דרך בזיון לפיכך נתאכזרה גם היא עליו והשליכתו מידה בחמה שפוכה ולזה לא אמר ותשם את הילד תחת אחד השיחים אלא ותשלך כי אמרה אחר שאביו גרש אותו מדוע אחמול עליו יותר ממנו עם היות שבכתה אחרי כן כי נכמרו רחמיה על בנה ולפי שידע הקב"ה זה אמר אולי תעזוב הגר לישמעאל וגם אולי תנשא לאחר ויצטרך אברהם לשום לבו על בנו שלא יניחנו נעזב לגמרי או שהוא עצמו ישוב לבית אברהם ולזה בא המלאך לחבב את ישמעאל בעיני הגר מאד ולצוותה שתחזיק ידה בו ותתעסק בגדולו ואע"פ שהוא מגורש יהיה לגוי גדול:

פסוק כג

ועתה השבעה לי באלהים הנה במדרש שאבימלך היה לו צלם בבגדו ואמר לאברהם שישבע באלוה שלו שהיה בבגדו והשיב אברהם אנכי אשבע באנכי ה' אלהיך אשבע וזהו שאמר אבימלך וגם אנכי לא שמעתי בלתי היום פירוש זה האלוה שלך לא ידעתיו כי לא ידעתי את ה' בלתי היום:

פרק כג

פסוק ב

בקרית ארבע היא חברון נקרא כן בעבור שכל הקבור שם נפשו מתחברת למעלה עם ארבע מחנות שכינה ולזה נקברו שם האבות והאמהות שמשם חוזרות הנשמות ליסודם שהוא כסא הכבוד:

ויבא אברהם מבאר שבע יש בזה ספקות:

הספק הא' איך מתה שרה בחברון שדירתו של אברהם בבאר שבע שנאמר על כן קרא למקום ההוא באר שבע ויכרתו ברית בבאר שבע ויטע אשל בבאר שבע ויגר אברהם בארץ פלשתים וגו' והוא גרותו בבאר שבע שהיא בארץ פלשתים ובשובו מן העקידה אמר וישב אברהם אל נעריו ויקומו וילכו יחדיו אל באר שבע וישב אברהם בבאר שבע כי בבאר שבע נצטווה בעקידה כי שם ביתו ואם כן מי הוליך שרה לחברון:

הספק הב' דרך הוא שהנכבדים כשיזקינו קונים בית הקברות להם ולנשיהם ומדוע לא קנה אברהם לו ולאשתו אחוזת קבר אחר שאברהם ושרה זקנים ולא יצטרך להטריח

עצמו אחר מיתת שרה ולהתבייש לבקש מבני חת ולומר ופגעו לי בעפרון בן צוחר והחכם ר' אפרים קארו זצ"ל אחי השיב לאילו הספקות ואמר שכוונת אברהם היתה מתחלה להקבר הוא ואשתו בארץ כנען לפי שארץ ישראל מכפרת עון שנאמר וכפר אדמתו עמו והעם היושב בה נשוא עון ולפיכך כשהרגישה בעצמה אפיסת הכחות ויתרון החולשה וידעה שלא תאריך ימים צותה שיוליכוה לחברון למות שם ולזה אמר בארץ כנען כלומר ותמת שרה בקרית ארבע היא חברון לפי שהיא בארץ כנען ולזה ויבא אברהם מבאר שבע לספוד לשרה ולבכותה ולפי שהיו דרים בבאר שבע שהיא ארץ פלשתים ואינה ארץ כנען לא קנה אברהם אחוזת קבר שבבאר שבע אינו רוצה להקבר ובארץ כנען לא היה דר לקנות אחוזת קבר ונשאר כן עד שמתה שרה ובזה הותרו שני הספקות שלכן מתה בחברון ולא בבאר שבע ולכן לא קנה אחוזת קבר טרם מיתתה ונאמר עוד שכוונת אברהם היתה מתחלה להקבר ולקבור את שרה שם בעבור שהיו קבורים שם אדם וחוה ואם היה מבקשה ממנו טרם מותה היה אומר עפרון למה מבקש אותה ממני הרי יש מקומות אחרים טובים מזה לקבורה שבית ועליה על גביו אינו ראוי לקבורה כל כך ויאמר הלא דבר הוא ויחקור ואם ידע בחקירה ששם קבורים אדם וחוה לא היה מוכר אותה בשום ממון ולזה לא תבעה עד שעת מיתתה שכל מקום שישאל לא יחקרו עליו למה שואל זה המקום ממקום אחר ואף עתה לא תבע אותה בפירוש אלא תנו לי אחוזת קבר עמכם והמתין לשעה הזאת שלא יוכל לעשות דבר אחר אלא למוכרה לו בהכרח ולזה אמר ואקברה מתי מלפני קבור מתך כלומר על כרחינו ראוי לתת לך ולכן במבחר קברינו קבור את מתך איש ממנו את קברו לא יכלה ממך מקבור מתך כלומר לב' סבות הא' שאתה נשיא הב' שאין ראוי שיהיה המת בלא קבורה ולזה אמר קבור מתך ואקברה מתי את מתך קבור לומר אין ראוי לעכב שאלתך ואמר מלפני לומר אני בעת הצורך כל כך שאם לא תרצו לתת לי שום קבר תנו לי קבר שאקבור מתי לשעתו ואוציאנו מלפני ואחר כך אוציא אותה משם ואקבור אותה במקום אחר ולא יהיה עתה המת לפני:

ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה היה ראוי שיאמר ויבא אברהם לבכות לשרה ולספדה שדרך הוא לבכות על מתו בתחלה ואחר כך לספדו. התשובה שמי שעושה פעולותיו מפאת הדמיון עושה כן אבל מי שנמשך בפעולותיו מפאת השכל בתחלה עושה הספד שהוא להגיד שבחי המת ומצד השבחים שאומרים בו בוכה אחר ההספד דאתורה ואמצות קא בכי ואיפשר להשיב באופן אחר והוא בשנאמר קודם זה סמיכות מיתת שרה לפניה ולאחריה לפניה שאחר שהזכיר לידת רבקה אמר מיתת שרה ללמדנו שכשיולדו לאדם בנים ובנות לא ישמח כל כך לשיבוא לחטוא ויזכור יום המיתה

ולאחריה לומר שכשישא אדם אשה שהוא יום חתונתו ושמחת לבו לא יהיה שמחתו כל כך גדולה לשיבוא לחטוא ויזכור יום המיתה ולכן סמך מיתת שרה לנישואי יצחק. ולחז"ל שסמכו מיתת שרה לעקידת יצחק לומר שכששמעה עקידת יצחק מתה קשה למה הפסיק בנתים עם לידת רבקה. התשובה שבא לומר לנו שקודם שכבתה נרה של שרה האיר שמשה של רבקה שרבקה מלאה מקומה וכמו שא' ז"ל וינחם יצחק אחרי אמו הרי היא כשרה אמו שכל זמן ששרה קיימת היה נר דלוק באהל מערב שבת לערב שבת וברכה מצויה בעיסה ועגן קשור על האהל וכשמתה פסקו וכשבאת רבקה חזרו ובזה הותר הספק שהיה ראוי שיאמר ויבא אברהם לבכות לשרה ולסופדה ששמחת אברהם היתה כל כך גדולה בבואו מארץ המוריה עם בנו עם יצחק חי ושלא העלהו לעולה ועבד את השם בהביאו אותו חי כאלו העלהו לעולה שאע"פ שמתה שרה לא היה בידו יכולת לבכות לשרה עד שהספיד אותה וספר שבחיה ומצד השבחים בכה אותה ולזה כף של ולבכותה קטנה לומר שעם כל זה לא בכה אותה אלא מעט לסבת שמחתו בהביאו ליצחק חי:

פסוק ח

שמעוני ופגעו לי לא אדוני שמעני בזה יש ספקות:

הספק הא' למה אמר כל כך פעמים שמיעה שמענו אדוני נשיא אלהים אתה בתוכנו. שמעוני ופגעו לי בעפרון. לא אדוני שמעני השדה נתתי לך. אדוני שמעני ארץ ארבע מאות שקל כסף. וישמע אברהם אל עפרון וכי כלם חרשים היו וכן בבראשית רבה מצינו שדקדקו בכיוצא בזה דגרסינן התם אמר ר' אלעזר כמה דיוטות משתפכות כמה קולמוסין משתברין כדי לכתוב בני חת עשרה פעמים כנגד עשרת הדברות ללמדך שכל מי שהוא מברר מקחו של צדיק כאילו מקיים עשרת הדברות עד כאן:

הספק השני למה כתב לפעמים עם הארץ ולפעמים בני חת ולפעמים עם הארץ ובני חת. ונראה לי התשובה שעפרון היה כילי ולא היה רוצה לתת המערה בחנם והיה רוצה להראות בפני עמו שהיה נדיב ולזה אמר ויען עפרון החתי את אברהם באזני בני חת השדה נתתי לך במתנה וגם המערה אבל זה אני אומר לעיני בני עמי מפני הכבוד אבל אתה הבן לי שרצוני שתפרעה לי בכסף מלא ובני חת לא הבינו שחשבו שהיה דיבורו דרך מוסר ובלב שלם ולזה קראם עתה עם הארץ שלא הבינו זה אלא אברהם ועפרון ולזה אמר וישתחו אברהם לפני עם הארץ ולזה השיב אברהם ואמר אך אם אתה לו שמעני הבן לי שאני מבין לך ולכן נתתי כסף השדה ועפרון לא עזב דמי השדה לדעת אברהם שאולי לא יתן לו שוויו ולזה אמר לו שוויו או יותר לשיפרע לו כן ואמר אדוני שמעני הבן

לי שמה שאני אומר לך שוויו אינו דרך מוסר לומר שבין שני אוהבים כמונו אינו כלום ושתקחנו במתנה אלא אני אומר לך שוויו לשתתנהו לי שדמיו ארבע מאות שקל כסף:

פסוק יב

וישתחו אברהם כתב ר' אברהם השתחויה שישוח ראשו וזה משפט הנותן שבח לאחד וגם משה השתחוה לחתנו:

מערת המכפלה מערה בתוך מערה עד כאן. ונכתבה זאת הפרשה להודיע כי גם בחייו נתקיים ואגדלה שמך שהיה נשיא אלהים בארץ שהיה גר בה וכל העם וגם עפרון היו קוראים לו אדוני והוא לא קרא להם אדונים ושאשתו מתה בנחלת ה'. ועוד רצה להודיענו מקום קבורת האבות שאנו חייבין לכבד מקום קבורת אבותינו הקדושה הרמב"ן:

פסוק טז

עובר לסוחר תרגום אונקלוס מתקבל סחורא בכל מדינתא. ונראה לי שעפרון חשב אולי אחד מאלו השקלים חסר או מזוייף ויהיה לי בושה לומר לו שיחליפנו לכן צוה עפרון לסוחר שקונה ממנו עפרון סחורות שיקבלם מאברהם לתת לו סחורה בעדם ולא יהיה בושה לסוחר לומר לאברהם זה מזוייף או חסר אחר שמוכר סחורתו בהם:

ושמע אברהם אל עפרון הבין דעתו שכוונתו שיפרע לו ארבע מאות שקל כסף ונתנם לו כך נראה לי:

פרק כד

פסוק א

ואברהם זקן בא בימים הנה קודם זה הרבה כשלשים ושבע שנים אמר ואברהם ושרה זקנים באים בימים ובבראשית רבה כאן זקנה שיש בה לחלוחית ולהלן זקנה שאין בה לחלותית פירוש כי באים בימים מתחילין בימי זקנה כי באים מורה על זמן הווה וכאן אמר שהוא זקן מאד שכבר בא בימים. ואמר וה' ברך את אברהם בכל לפי שיש זקנים לסבת צרות ומיתת בנים וחולאים רעים ועניות לזה אמר לא היה זקן אלא מצד שבא בימים שלסבת צרות לא היה זקן וה' ברך את אברהם בכל או הכוונה שהיהודים לעת זקנתם באים להם צרות ועוני לזה אמר אע"פ שהיה קץ בירך ה' את אברהם בכל פירוש בכל הדברים עושר ונכסים וכבוד ובן ובריאות:

פסוק ב

ויאמר אברהם אל עבדו השרים יש להם שמשים בשלשה פנים יש שמשים שהולכים אחר אדוניהם כשרוכבים על סוסים ויש להם גם כן חכמים בדת ובדיני המשפטים ויש להם גם כן ממונים על הבית נקראים מאיור דומוש לראשונה אמר עבדו לשנייה אמר זקן ביתו זה שקנה חכמה לשלישית אמר המושל בכל אשר לו:

שים נא ידך תחת ירכי אמרו ז"ל והשבע בחפץ שהוא ברית מילה וכתב ר"א יש אומר תחת ירכי רמז למילה ואלו היה כן נשבע בברית מילה לא בשם והקרוב אלי שהיה משפט בימים ההם לשום ידו תחת ירך מי שהוא ברשותו והטעם אם אתה ברשותי שים ידך תחת ירכי והאדון יושב וירכו על היד כטעם הנה ידי תחת רשותך לעשות רצונך וזה המשפט עודנו היום בארץ הודו ע"כ. ואני תמה עליו ששבועת התורה הוא שישבע בשם ויהיה חפץ בידו בשעת השבועה והוא ספר תורה:

פסוק ז

ה' אלהי השמים פירוש אם השי"ת עצמו לקחני מבית אבי עתה לפחות ישלח מלאכו ועוד יותר קשה לעשות הדבר מלקיים אותו ומאחר שלקחני מבית אבי כ"ש שיקיים אותי כאן במקום הזה ולקחת אשה לבני משם ועוד שהלוקח איש מבית אביו ראוי שיעשה עמו טובה וכל שכן אם הוא מושפע ומבורך בבית אביו בכל ענייניו לז"א ה' אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי ישלח מלאכו ולקח אשה לבני ועוד שאם לא היה לוקח אותי מארץ מולדתי שם הייתי מוצא אשה לבני ואין ראוי שבעבור שעשיתי מצות השם בצאתי משם יהיה לי הפסד. ואמר אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי ולא אמר אלהי הארץ ולמעלה אמר ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ לפי שהקב"ה נקרא אלהי ארץ ישראל שנאמר כי לא ידעו משפט אלהי הארץ ולז"א בע"ז אלהי נכר הארץ ולפי שאברהם היה עכשיו בארץ ישראל אמר אלהי הארץ אבל בפסוק אשר לקחני מבית אבי לא אמר בו אלהי הארץ לפי שהיה בחרן או באור כשדים וכך אמרו הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה שנאמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים ור"א אמר אלהי השמים ואלהי הארץ כי בת פלוני לפלוני בארץ מן השמים והוא סוד:

פסוק י

מגמלי אדוניו הסוסים והפרדים והגמלים של השרים הם גדולים וטובים ולזה אמר מגמלי אדוניו שהיו חשובים מאד ופרש"י נכרים היו משאר גמלים שהיו יוצאים זמומים מפני הגזל:

פסוק יא

ויברך הגמלים הבריכם על ברכיהם:

פסוק יב

הקרה נא לפני היום איך אמר הקרה שנראה שבמקרה יעשה השם חסד אלא הכוונה בעצם ובראשונה עשה חסד בעבור אדוני אברהם אבל בעבורי דרך מקרה הקרה נא לפני או ירצה הכן אשה לפני שתהיה הגונה וכן כיהקרה ה' אלהיך לפני הכין והזמין:

פסוק טז

והנערה טובת מראה מאד אין כאן מקומו אלא בשעת הנשואין אבל רצה לומר שהקב"ה קבל תפלתו שהיפות אין דרך לצאת מן הבית לפי שהן נרדפות מן הבחורים ועכ"ז ירדה היום אל העין ואמר ואיש לא ידעה לומר לא די שלא היתה רגילה לצאת מן הבית לשאוב מים אלא אפילו בחלון ובבית אביה לא ראה אותה שום אדם ולזה אחר שאמר בתולה אמר ואיש לא ידעה:

ותמלא כדה ותעל לא כשאר נערות שכשהולכות לשאוב מים משחקות אלו עם אלו וממה שלא אמר ותשאב אחז"ל שעלו המים לקראתה וזה שאמר וירץ העבד לקראתה:

פסוק יז

הגמיאיני נא מעט מים לא אמר השקיני לומר שאינו שואל אלא מעט מאד ואח"כ שתה מים הרבה פעמים רבות מעט מעט וזהו שאמר ותכל להשקותו לומר שנתעכב בשתייה וזה עשה כדי לעיין בה היטב כשהיה שותה וזהו שאמרו בב"ר משתאה מוצץ ומביט בה פירשו משתאה מלשון שתייה אלא שהיה צריך לומר שותה ואמר משתאה מוצץ ואינו שותה או שותה מעט מעט שלא היה לו תאוה לשתות אלא לעיין בה אמר הגמיאיני ואמר מכדך לומר שהיה כד שלה טהור ונקי מאד יותר מכדי הנערות האחרות מצד נקיותה:

פסוק יט

ותכל להשקותו ותאמר גם לגמליך אשאב מה שלא אמרה לו כן בתחלה שאם אמרה שתה אדוני וגם לגמליך אשאב היה במשמע שאליעזר וגמליו הכל אחד וכמו שאמרו האנשים שולחו המה וחמוריהם שנדמו לחמוריהם בשלא הריקו שקיהם טרם ילכו אחר שבפעם הראשונה מצאו כספיהם בשקיהם ויצא לבם ויחרדו איש אל אחיו:

פסוק כב

נזם זהב בקע משקלו רמז לשקלי ישראל בקע לגולגולת:

ושני צמידים רמז לשני לוחות מצומדות:

עשרה זהב משקלם רמז לעשרת הדברות שבהן בקע הוא חצי שקל מגזרת נבקע:

פסוק כג

בת מי את הגידי נא לי היש בית אביך מקום לנו ללין לא יחסר במקום ההוא פונדק אבל עשה כן לנסותה אם היא משכלת והיא השיבה כמשכלת שהוא שאל לה היש בית אביך מקום לנו ללין לינה אחת והיא השיבה גם ללון לינות הרבה אבל איני אומר גם מקום לכם ללון שאולי אבי לא ירצה שתתאכסנו עמו:

פסוק כה

מספוא שם כולל לכל מאכל בהמה:

פסוק לב

ויפתח הגמלים התיר זמם שלהם ובגמרא הקשו הלא חמריה דר' פנחס לא היה אוכל דבר איסור וכ"ש גמלי אברהם וא"כ לא היו צריכים זמם אלא הכוונה שדרך הגמלים ללכת זה אחר זה קשורים וזהו ויפתח התיר הקישורים:

פסוק לה

וה' ברך את אדוני מאד ויגדל ותלד שרה בן לאדוני וישביעני אדוני לאמר. האריך כל זה לפי שיאמרו אם אברהם עשיר ויצחק בחור טוב אלף נשים ימצא במקומו למה שולח בכאן לבקש אשה אלא ודאי או אברהם אינו עשיר כמו שהיה מקודם לכן או יצחק מכוער או בחור שטוף בזמה ח"ו וכיוצא בו לזה אמר לא תחשבו כן אם עשיר וה' ברך את אדוני מאד ויגדל ויתן לו צאן ובקר וכסף וזהב ועבדים ושפחות וגמלים וחמורים ותלד שרה בן לאדוני אחרי זקנתה ומאחר שנולד דרך נס לא בא הנס אלא על הצדיק ובחור טוב מאד וא"כ למה באתי חוץ למלכות לבקש לו אשה לפי שלא רצה כנענית שהיא מזרע ארור וחפץ ממשפחתו ולכן וישביעני אדוני לאמר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבו:

פסוק מ

ה' אשר התהלכתי לפניו לא אמר ה' אשר לקחני מבית אבי כמו שאמר אברהם שאם יאמר כן היה במשמע שבעבור שארץ מולדתו רשעים לקחו משם והוא עלבון להם אלא אשר התהלכתי לפניו:

פסוק מג

והיה העלמה לא אמר נערה לומר שלא די שהיתה נערה בשנים אלא גם כן היתה משתדלת וזריזה ומהירה במלאכתה:

פסוק מז

ואשאל אותה ואומר בת מי את וגומר. וכתב ר' אברהם ויאמר בת מי את וכבר אמר לה קודם שנתן לה כלום:

פסוק נ

מיי' יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע או טוב רע ניחא אבל טוב למה לא ידברו. והתשובה שאליעזר אמר דבר בלתי ראוי הוא אמר בת מי את ותאמר בת בתואל ובעבור שידע ודאי שהשם שמע תפלתו אמר ואשים הנזם על אפה והצמידים על ידיה ואקוד ואשתחוה לה' ואברך את ה' אשר הנחני בדרך אמת לקחת את בת אחי אדוני לבנו ואם כן שכל כך ודאות היה לו היה ראוי שיאמר ועתה תנו לי את רבקה לבן אדוני ולא היה ראוי שיאמר ועתה אם ישכם עושים חסד ואמת את אדני הגידו לי וגו' וזהו שאמר לו אחר שאתה אומר שרבקה הוכיח ה' לבן אדוניך למה אתה מסופק בו שמאחר שמה'

יצא הדבר לפי דבריך לא נוכל דבר אליך רע לומר אין אנו רוצים שעל כרחינו יהיה וגם כן טוב אי אפשר שנדבר לומר אנו חפצים שאם כן נראה שהוא תלוי ברצוננו ושאם לא היינו חפצים לא יעשה ולזה אמר הנה רבקה לפניך לא אמרו לפנינו אלא לפניך וכן אמרו הנה שהוא ודאי ודבר מוכן ולזה אמרה אלך שהיה לה לומר כן ולא אלך עד שרש"י אמר מעצמי אלא הכוונה רבקה הקשה לאחיה ואמה מה שהקשו הם לאליעזר לומר אתם שואלין אותי אם אלך לפי שאלתכם אם אלך הוא תלוי ברצוני ואינו כן שלפי דבריכ' שמהשם יצא הדבר על כרחי אלך ואינו תלוי בי:

פסוק נג

ויוצא העבד כלי כסף וכלי זהב מה שיחזור לבית יצחק שהיה כלי כסף וכלי זהב נתן לה אבל לאחיה ואמה מגדנות מגזרת מגדים:

פסוק נה

ויאמר אחיה ואמה לבן היה גדול מאביו בחכמה וכבוד ולכן שתק בתואל וכשדיבר דיבר לבן קודם בתואל שנאמר ויען לבן ובתואל:

תשב הנערה אתנו ימים או עשור היה ראוי שיאמרו כן בתחלה תשב הנערה אתנו ימים או עשור כי מה' יצא הדבר אבל אם יאמרו כן יחשבו שאליעזר בחפצו הגדול להוליכה עמו היה מודה וא"כ היו צריכים לתת לה נדוניא גדולה שלקנות הנדוניא תתעכב ימים או עשור ולבן היה נבל לכן מתחלה הודה ואמר מה' יצא הדבר ואחר שהודו ידוע הוא שאליעזר לא יניח לה להתעכב אפילו שעה אחת וא"כ לא היה בושה לאחיה ואמה שלא תוליך נדוניא שלא היה להם פנאי לקנותה:

פסוק סה

ויאמר העבד הוא אדוני עד עתה אמר בן אדוני לפי שהאדם שאינו נשוי לא נקרא אדם שנאמר זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם:

פרק כה

פסוק א

ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה מכאן נלמוד שהאלמון שיש לו בנים ובנות לא ישא אשה עד שיכנסו הם לחופה וכ"ש אם הוא עשיר לפי שיקפצו על בניו ובנותיו לנישואים שיאמרו כל מה שיש לו יירש זה הבן או זאת הבת ואם ישא אשה קודם שיכנסו בניו לחופה לא יקפצו עליהם שיאמרו לזאת האשה ולבניה אשר תלד יתן כל אשר לו ולכן אחר שלקח אברהם אשה לבנו ויוסף אברהם ויקח אשה ולפי שאינו נופל זה באברהם נאמר טעם אחר שאין ראוי שבניו ובנותיו הבחורים יהיו בלא זיווג והוא זקן יבקש זיווג לעצמו:

פסוק ו

ולבני הפילגשים פרש"י נשים בכתובה פילגשים שלא בכתובה. והרמב"ן כתב אינו כן כי לא תקרא פילגש אלא כשהיא בלא קידושין כי הכתובה מדברי סופרים:

פסוק ח

ויגוע אין גויעה אלא בצדיקים לרש"י ובגמ' הקשו והא דור המבול נאמר בהם גויעה ומתרץ גויעה ואסיפה קאמרינן פי' שגויעה היא מיתה בלא איחור וזה כשנאמר ברשעים היא לרעתם שלא ניתן להם זמן לעשות חפצם ולדבר עם בניהם ובנותיהם ועניינים אחרים ולזה נאמר בדור המבול לשון גויעה כל אשר בארץ יגוע שלא היה להם פנאי לדבר אלו עם אלו בבהלת המבול וכן נאמר בדור המדבר ולו גועגו בגוע אחינו לפני ה' שמתו אחיהם כרגע וכשנאמר גויעה בצדיקים שהיא ג"כ בלי איחור הוא לטובתם שתהיה בלי יסורין ולא יתעכבו להמק בשרם ולהורות שהוא לטובתם נאמר גויעה עם אסיפה או עם מיתה וראיה שגויעה היא מיתה בלי יסורין ובלי עכוב שאמר ביעקב אבינו ויאסוף רגליו אל המטה ויגוע ויאסף אל עמיו שמיד שאסף רגליו אל המטה גוע:

ויאסף אל עמיו הוא על הנפש שנאסף עם נפשות קרוביו הצדיקים שכשהנפש בגוף היא נפרדת משאר הנפשות שהם בלי גוף וכשנפרדה מן הגוף נתחברה עם שאר הנפשות שהן נפרדות מן הגוף כמוה:

פסוק יט

אברהם הוליד את יצחק יש באלו הפסוקים ספקות:

הספק הא' אחר שאמר יצחק בן אברהם מה צ"ל אברהם הוליד את יצחק:

הספק הב' ויהי יצחק בן ארבעים שנה למה לקח אשה בן מ' שנה וחז"ל אמרו בן י"ח לחופה ואמרו עד כ' שנה הקב"ה מצפה לאדם מתי ישא אשה כיון שהגיע כ' שנה ולא נשא הקב"ה או' תפח עצמותיו:

הספק הג' מה צורך להגיד לנו התורה זה ויותר טוב היה להסתיר אחר שלא עשה כמאמר חז"ל ועוד שלא הגיד לנו התורה כן באברהם ויעקב ולמה הזכיר ביצחק:

הספק הד' בת בתואל הארמי מפדן ארם אחות לבן הארמי מה צורך לתת סימנים כלל שבסדר שעבר אמ' בארוכה כל ענייני רבקה ואביה ואחיה ומקומה:

הספק הה' מהו לנכח אשתו יותר טוב שיאמר על אשתו:

הספק הו' כי עקרה היא למה היו האבות עקרים וא"ת בטבע א"א שנפל כל עקרות העולם בכל האבות והאמהות דאמרו ז"ל אברם אינו מוליד אברהם מוליד. שרה ותהי שרי עקרה. ורבקה כי עקרה היא. רחל עקרה. ודאי לא נפל כל זה במקרה שהמקרה לא יתמיד ועוד שכל ענייני האבות והאמהות בהשגחה:

הספק הז' מי אמר ליצחק שהעקרות בא מצד רבקה אולי אינו אלא מצדו ויותר מורה הענין שהוא מצדו שאברהם ושרה עקרים ואביה ואמה של רבקה אינם עקרים:
הספק הח' מדוע לא התפלל אברהם עליו ועל שרה בעבור עקרותם כשראה שעברו עשרה או עשרים שנה שלא נתעברה כמו שהתפלל יצחק על רבקה:
הספק הט' ויעתר לו ה' מדוע התפלל יצחק על אשתו כשראה שעברו עשרה שנים שלא נתעברה והמתין להתפלל עד עשרים שנה שהיה בן מ' שנה בקחתו את רבקה ויצחק בן ס' שנה בלדת אותם וא"ת אחר שעברו ד' או ה' שנים התפלל מדוע לא קיבל הקב"ה תפלתו עד כ' שנה שבצדיקים נאמר טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע:
הספק הי' ויתרוצצו הבנים בקרבה מהו רציצה זו ולמה הגידה התורה זה ומה ר"ל ותאמר א"כ ומה ר"ל למה זה אנכי:
הספק הי"א ותלך לדרוש את ה' מה דרשה ומה כוונתה בדרישה זו:
הספק הי"ב מה השיבו שני גויים בבטנך ששאלתה לא היתה אם היו א' או ב':
הספק הי"ג שני גוים גיים כתיב אלו אנטונינוס ור' שלא פסקו משלחנם לא צנון ולא חזרת לא בימות החמה ולא בימות הגשמים מה גאוה ומה רבותא היא זו מקומות יש שבכל השנה יש צנון וחזרת:
הספק הי"ד למה הגידה התורה שידו אוחזת בעקב עשו ומה רמז בהיותו אוחז בעקב עשו ואע"פ שקצת מאלו הספיקות הרגישו חז"ל והמפרשים בעבור התשובה ראוי לספק אותם. התשובה לספק הא' מה צורך לומר אברהם הוליד את יצחק ארז"ל לפי שליצני הדור היו אומרים מאבימלך נתעברה שרה לפיכך צר הקב"ה קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם כדי שיאמרו הכל אברהם הוליד את יצחק יש על זה ספק שלעולם בן הנואפת פניו דומים לבעלה וזה מצד הדמיון שהדמיון פועל וכששוכבת עם הבועל היא חושבת בבעלה שידע הבעל זנותה או שיהרגנה או שיאמרו בני אדם עליה שבנה ממזר ואומר המשל בן הזונה מסלק לאמו מאשם ואם כן מה יועיל להסיר הדבה בשיהיה קלסתר פניו דומה לאברהם ואולי שפני יצחק היו כ"כ דומים לפני אברהם שאין הפרש ביניהם כלל. ור"א תירץ הוליד גדל ורבה כמו שאמר וישלחם מעל יצחק בנו וגם זה אינו נכון שידוע הוא שליצחק גדל ורבה ולבני הפילגשים לא שנא' וישלחם מעל יצחק בנו ומה חידש עתה אברהם גדל ליצחק ועוד שאין כאן מקומו והרמב"ן כתב הנכון בעיני כי חזר עתה והחל באב היחס כמנהג הכתוב לחזור באנשי המעלה אל ראש היחס. וכן בדברי הימים כתוב בני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם וארפכשד ילד את שלח וכאשר השלים חזר ואמר שם ארפכשד שלח עד אברם הוא אברהם אף כאן אברהם

הוליד את יצחק ויצחק הוליד את יעקב כאשר יזכיר ע"כ גם זה אינו נכון שאינו דומה זה לזה שבדברי הימים שחוזר אל ראש היחס הוא אחר שגמר אותם שהתחיל לספר שאחר שאמר בני שם וגמר בניו שאמר עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם חזר ואמר שם ארפכשד שלח אבל קודם שגמר אותם אינו חוזר אל ראש היחס שאם יאמר כאן אלה תולדות יצחק יעקב ועשו ואח"כ יתחיל אברהם הוליד את יצחק היה דומה לדברי הימים אבל עדיין לא אמר תולדות יצחק מי הם אלא אלה תולדות יצחק לבדו ואיך חזר לאב היחס קודם שהזכיר תולדות יצחק כלל ועוד שאין דרך בדברי הימים אלא לחזור לאותו שהתחיל ולא לאותם שהם קודמים לאותם שהתחיל שבדברי הימים התחיל שם ואמר בני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם ואחר שהשלים בניו חזר לשם אבל לא חזר לאביו של שם. ובכאן התחיל ביצחק וכשחזר חזר לאברהם. לכן נראה לפרש שהכוונה כשהיה שמו אברהם הוליד את יצחק לא כשהיה שמו אברם לומר שנולד במעלה וכבוד והבן שנולד בגדולה הוא גדול הנפש וישמעאל נולד כשהיה שמו אברם. פי' ב' להתיר הספק הזה בא לומר שכשהיה מהול הוליד את יצחק שאחר שקרא שמו אברהם צוהו במילה ואח"כ הוליד את יצחק ולא כן בישמעאל. פי' ג' שלפי שהחטה שזורע הזורע אינו פועל אלא הזריעה לבד והארץ בכחה הטבעית שנתן בה הש"י הצמיחה וכן רוב האנשים אין פועלים בעובר להווייתו אלא זריעה לבד אבל הצדיק עוזר מאד לעובר כשמוליד אותו שיש לצדיק ההוא כוונות טובות בשעת ההזרעה לעבוד את ה' וכן אברהם הוליד את יצחק. פי' ד' לפי שאומר בחכמה הטבעית שהאדם יולידהו האדם והשמש והשמש סבה עצמית והאב סבה מקרית לז"א אלה תולדות יצחק בן אברהם ולא תאמר שאברהם סבה מקרית להולדת יצחק כי אברהם בעצם הוליד את יצחק לפי שאברהם הוא שמש שנאמר מי העיר ממזרח דמאי חזית דקאי צדק במערב אהדרנא ליה למזרח וזהו צדק יקראהו לרגלו הנה שהמזלות והכוכבים משועבדים לאברהם ואברהם במדרגת השמש בערך שאר הכוכבים וזהו שאמרו ז"ל מרגלית היתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו וכל חולה שרואה אותה מיד מתרפא וכשמת קבעה הקב"ה בגלגל חמה שכשהיה אברהם חי הוא היה החמה שתלויה המרגלית בצוארו והיא לשונו שבה מגייר האנשים ומודיעם שיש נמצא ראשון וכשמת התנועה שמשית מודיע לנו שיש נמצא ראשון שלא יש מתנועע בלא מניע. פי' ה' מה שחזר לומר אברהם הוליד את יצחק לפי שהאדם שמזדווג עם אשתו הוא לאחד משלשה סבות. ראשונה להשלים תאותו. שנייה לקיים מצות עונה. שלישית לפריה ורביה. אם הוא להשלים תאוותו זהו בעצם והמקרה הוא הבן שהוליד ואם הוא כפי הסבה השנייה זהו בעצם לקיים המצוה ובהקרה היה לו הבן.

וכשהסבה לפריה ורביה זהו בעצם אבל אין תכליתו לבן אע"פ שרצונו כן שאינו יודע מה יהיה אבל אברהם כשנזדוג עם שרה תכליתו היה לבן שכן א"ל למועד אשוב אליך ולשרה בן ועוד כיון בשעת ההזרעה שיהיה שמו יצחק שכן א"ל אבל שרה אשתך יולדת לך בן וקראת שמו יצחק וז"ש אלה תולדות יצחק. והיתר הספק הב' למה נתעכב כל כך לקחת אשה בן מ' שנה שבן י"ח שנה לחופה התשובה שלא מצא במשפחתו אשה הגונה ראויה לחופה עד עתה. ובהיתר הספק הד' פרש"י להגיד שהיתה בת רשע ואחות רשע וממקום רשע ולא למדה מעשיהם. והיתר הספק הה' מה הכוונה באמרו לנכח אשתו פרש"י זה עומד בזוית זו ומתפלל וזו עומדת בזוית זו ומתפללת ונראה שהכוונה היא שנתן אותה לפניו בשעת התפלה לשתהיה כוונתו גדולה בתפלה לומר אל האשה הזאת התפללתי או יהיה הכוונה לפי שאמרו חכמי הרפואה שאחד מן הסבות שהאשה אינה מתעברת לפי שמזג האיש והאשה שוין מאד ולעבור צריך פועל ומתפעל ואין המתפעל מתפעל מדומה לו מכל וכל ולז"א שהוצרך תפלה לפי שמזג שלו ושלה שוים ונכחיים עקרה היא ולא אמר עקרים לפי שמזג שלה צריך תיקון וישאר יצחק במזגו הטוב. ולספק הששי למה היו האבות עקרים אמרו רז"ל בפ' הבא על יבמתו מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים ואמר ר"א למה נמשלה תפלתן של צדיקים לעתר לומר לך מה עתר זה מהפך הגורן הזה ממקום למקום אף תפלתן של צדיקים מהפכת מדותיו של הקב"ה ממדת רגזנות למדת רחמנות פירוש מה העתר מהפך התבואה ממטה למעלה ואח"כ נופלת נקיה מלמעלה למטה כך הצדיק בתפלה מחשבתו עולה ממטה למעלה ואח"כ ממשיך ומוריד השפע מלמעלה למטה. והיתר הספק הט' מדוע לא התפלל יצחק על אשתו כי עקרה היא כשעברו עשר שנים שלא נתעברה. התשובה ודאי התפלל ומה שלא שמע תפלתו לשתתעבר מיד לפי שהקב"ה כאלו עצב כשיצא הרשע לעולם ולכן אם הוא הכרח שיצא מסבב הש"י שיצא באיחור ולא במהירות ולזה אמר וימלאו ימיה ללדת שלא ילדה למקוטעים אלא הט' חדשים שלמים שלא חסר מהם יום אחד אבל מרע"ה רצה הש"י שיצא למקוטעים לפי שיצא במהרה האור הגדול אור משה להאיר העולם. והיתר הספק הי' למה נתרוצצו לפי שעשו היה מלא שער כאדרת וכל כך היה שער רב ועצום עד שקראו שמו עשו ובשער הרב ההוא היה מזיק ליעקב והיה יעקב מגלגל עצמו מצד לצד ואע"פ שכל אחד מהם בפני עצמו ואינם בשליא אחת עם כל זה היה מזיק לו אבל בעבור התשובה שהשיבו לה שני גיים בבטנך צריך פי' אחר ונפרשהו אח"כ ופירש ה"ר בחיי ז"ל שני בנים נולדים תאומים כל אחד נוצר בפני עצמו בשליא אחת לכל אחד אבל יעקב ועשו היה הפלא הגדול שיצירת שניהם בשיליא אחת ולזה יתרוצצו ולז"א אם יעקב ועשו

כאלו סכלנו רבקה מי היתה. והיתר הספק הי"א והי"ב ותלך לדרוש את ה' מה כוונתה בדרישה זו ומה השיבו לה שני גיים בבטנך. התשובה ויתרוצצו הבנים בקרבה לרמוז שילחמו תמיד ותאמר א"כ שילחמו תמיד אחר גדולם למה זה אנכי יותר טוב שאמות ויאמר ה' לה לא ילחמו לעולם שלעולם האחד יגבר וכשהאחד גובר משעבד לאחר ואין עוד מלחמה וזהו שאמר מלאום יאמץ יותר מלאום ועוד שאם היה עובד הקטן לגדול במיעוט שכלו ילחם לעולם עד שימות כדי שלא להשתעבד לאחיו אבל הגדול יעבוד לצעיר ובשכלו ישתעבד לקטן ולא ימות. ובזה גם כן הותר הספק הי' שהרציצה היא מלחמה. והיתר הספק הי"ג שני גוים גיים כתיב שלא פסקה משלחנם לא צנון ולא חזרת מה גדולה היא זו. התשובה שדרך הוא בבית השרים שבשלחנם הכללי שאוכלים בה עבדיו וכל בני ביתו נותנים להם דברים שיסירו תאות המאכל כגון מרקים וכיוצא בהם אנטונינוס ורבי היו כ"כ עשירים ונדיבים שהיו נותנים בשולחנם הכולל צנון שמאוה המאכל וחזרת שמהפך המאכל מצד אל צד לשיתעכל ואם לא יפורש כן קשה איך היה רבינו הקדוש מעדן עצמו שהרי בשעת פטירתו זקף י' אצבעותיו למעלה ואמר שלא נהנה אפי' באצבע קטנה אלא הכוונה לאנשיהם ולעבדיהם. ועוד נ"ל להתיר הספק הראשון והשמיני בתירוץ אחד והוא לפי שהחכם אומר שאחד הוא המזג הנקנה מן האב ואחר הוא המזג הנקנה מן המזונות וכשהאדם בחור יש לו מזג הנקנה מן האב וכשהוא זקן אין לו מזג מאביו שכבר עבר אלא מזג מהמזונות שאכל ולפי שתרח עבד ע"ז לז"א שאברהם בכחו ומזגו הוליד את יצחק לא בכח תרח ולזה כפל אברהם הוליד את יצחק וגם בזה הותר הספק הח' למה לא התפלל אברהם על שרה כשעברו י' שנים שלא נתעברה לפי שהבין שכוונת הקב"ה שלא יוליד ליצחק בכח תרח וכשראה שכבר היה בן ק' שנה שכבר עבר כח תרח ולא הוליד אז אמר ה' אלהים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי שאחר שעבר ממני כח אבי היה ראוי שאוליד. עוד נ"ל להתיר כל הספקות בתשובה א' כללית והיא לפי שיש בכאן ספק גדול למה היתה עקרה אחר שיצחק ואברהם צדיקים וא"ת בטבע אינו כן שכל ענייני האבות בהשגחה ועוד יש ספק איך הוליד יצחק בן שיהיה רשע שהרי א' חז"ל שהצדיקים אין מולידים בנים רשעים לז"א אלה תולדות יצחק בן אברהם וכמו שיצחק מתכבד באביו לומר אני בן אברהם כן אברהם מתכבד בבנו לומר בני יצחק ולכן כפל אברהם הוליד את יצחק וא"כ מצד יצחק א"א להיות לו בן רשע וגם לא מצד בחרותו שאם היה לוקח אשה כשהיה בחור היה איפשר לומר שלא היה דעתו מיושבת ולכן הוליד בן פריץ שאינו כן שהנה יצחק בן מ' שנה ובן מ' לבינה וא"כ אין סבת העקרות וסבת היות לו בן רשע אלא בקחתו את רבקה בת בתואל וגו' והטעם

שהחולאים הבאים על האדם הוא לא' מג' סבות א' ירושה שהוא חולה ירושיי מאב לבן כחולי פודגרא כמו שאמרו חכמי הטבע והב' ממקום או אקלים שהמים רעים או האויר כמו וירא מפלאוינסיא ועיר בויטראגו שעושה זפק באנשים הוא נפיחה קשה בגרון הג' מצד השתתפות והתמדה ואחוה אלו עם אלו כמו שיש חולאים מתדבקין כמורסא דבריית וחלאים אחרים. כנגד הא' אמר בת בתואל שהוא חולי ירושיי. כנגד הב' אמר מפדן ארם שהם אנשי רשע. כנגד הג' שהיא מצד אחוה אמר אחות לבן הארמי. וא"כ מצד רשעותם ראוי שתהיה עקרה ושתלד בן רשע ומצד צדקת אברהם ויצחק ראוי שלא תהיה עקרה ושתלד בן צדיק וכן היה שמצד רשעותם עקרה היא אבל מצד צדקות יצחק ויעתר לו ה' ותהר רבקה מצד שהיא אשתו. ולכן לפי שבכאן הפכים ויתרוצצו הבנים בקרבה כשעוברת על פתחי ע"ז עשו מפרכס לצאת מצד רשעת קרובי רבקה וכשעוברת על פתחי שם ועבר יעקב מפרכס לצאת מצד אברהם ויצחק ולפי שיש קושיא והיא שכאן יש ב' צדיקים והם אברהם ויצחק וב' רשעים בתואל ולבן מצד הצדיקים ראוי שיהיו שני בניה צדיקים ומצד הרשעים ראוי הוא שיהיו שניהם רשעים ולכן תבא רבקה שהיא צדקת ויכריע הכף מאזנים ויהיו שניהם צדיקים. ונראה שמזה נתרעמה רבקה ואמרה א"כ שנתרוצצו שכשאני עוברת בפתחי ע"ז אחד מפרכס לצאת א"כ האחד רשע או הכוונה א"כ שהם מריבין האחד אין לו דין והוא רשע וא"כ למה זה אנכי חשבתי שאני הייתי מכרעת הכף מאזנים לשיהיו שניהם צדיקים וא"כ שהאחד רשע איני עושה הכרעה בזה ולמה זה אנכי הריני כמי שלא הייתי אחר שאין עושין ממני חשבון אלא א' צדיק לצדקות ב' צדיקים וא' רשע לרשעות שני רשעים ואין ראוי זה שאני צדקת ותלך לדרוש את ה' למה אין עושין חשבון ממנה להכריע הכף מאזנים שאם פדן ארם אין לה זכות ארץ כנען קדושה ויאמר ה' לה ראוי היה שתהיה מכרעת אבל א"א לג' סבות הא' שהשתי טפות אין דומות זו לזו בעת ההולדה וזהו שאמר שני גוים בבטנך הב' בעת שיהיו נולדים אינן דומים במערכה שאחת היא הנקודה שנולד הא' ואחרת היא הנקודה שנולד האחר וזהו שאמר ושני לאומים ממעיך יפרדו הג' שכוונת הש"י שיהיה הא' עשיר מעמל האחר ומנכסיו כמו שאמרו חז"ל לא נתמלאה צור אלא מחרבנה של ירושלים וז"ש ולאום מלאום יאמץ לאום אחד מנכסי לאום האחר ומחולשתו יתחזק לפי שכוונת הש"י שיהיה לישראל קטיגור כדי שיעבדו את ה' ולזה א"א שאת רבקה תכריע הכף מאזנים לשיהיו שניהם צדיקים אבל מה שיועיל זכותך שהרב שאינך אוהבת אותו יעבוד לצעיר שאת אוהבת אותו שנא' ורבקה אוהבת את יעקב ואח"כ נמצא כן וימלאו ימיה ללדת ונמצא שגם בשעת ההולדה אין שניהם שלמים שנא' והנה תומים בבטנה לא אמר

תאומים כמו שאמר בפרץ וזרח בעבור ששניהם צדיקים וגם בשעה שילדה אותם הא' בצורת עונות שיצא אדמוני שהעונות אדומים שנא' אם יהיו חטאיכם כשנים והאחר צדיק וכן ברצון אלהי ויגדלו הנערים ויהי עשו איש יודע ציד שיש לו קשת בחצים להרוג לבני יעקב אם יהיו רשעים ולכן יעקב איש תם יושב אהלים ולזה הטעם ידו אוחזת בעקב עשו לרמוז שאם ישראל לא יהיו צדיקים יהיו עבדי עשו והולכים אחריו להנעיל לו המגפים ברגליו כשרוכב על סוס וכן לבניו ואם יהיו צדיקים יאחוז בעקב עשו ויפילוהו ארצה ולפי שזה הרשע יעשה רעות גדולות לישראל יותר מהרצון האלהי עכבו הש"י לשלא תתעבר רבקה כ' שנה לשלא יצא לעולם ואם יצא שיהיה נולד בלי תאוה גשמית לשלא יעשה כל כך רעות לישראל ולכן ויצחק בן ס' שנה בלדת אותה ולכן וימלאו ימיה ללדת שלא ילדה למקוטעים שאפילו יום א' לא חסר מהחדש הט' כדי לעכב אותו הרשע שלא יצא במהרה אבל פרץ וזרח ששניהם צדיקים נולדו למקוטעים שנאמר ויהי בעת לדתה והנה תאומים ולזה אמר בכאן והנה תומים לפי שאחד מהם רשע ובתמר תאומים כתיב לפי ששניהם צדיקים ומרע"ה נולד למקוטעים לפי שאור הגדול הזה אור משה יצא במהרה להאיר העולם וכמו שכתבתי למעלה. ובזה הפירוש הותרו כל הספקות הקושיא הא' והב' והג' והד' מבואר וגם הה' מהו לנכח אשתו בעבור שיצחק מצד אביו הי' ראוי שתתעבר ובעבור אשתו מצד אביה עקרה היא ולזה הוצרך להתפלל. והספק הו' היתה עקרה לזאת הסבה ובזה הותר גם כן הספק הז' והספק הח' לזה לא התפלל אברהם על שרה לשלא יבוא בנו מזרע תרח שיזיק ליצחק כמו שהזיקו בתואל ולבן לרבקה וכל שאר הספקות מבואר היתרם בזה הפירוש:

פסוק כג

ויאמר ה' לה פרש"י על ידי שליח לשם נאמר ברוח הקדש ע"כ. ואין צורך שמאברהם דרשה שאברהם בן מאה שנה הוליד את יצחק ויצחק בן ס' שנה בלדת אותם ועדיין חי אברהם עוד ט"ו שנה:

פסוק כה

ויצא הראשון כתב ר"א פליאה גדולה היתה זאת הלידה שכל בן נעלם בשליא שהיא מכסה עליו והנה שתי השליות נפתחו ברגע אחד:

פסוק כז

ויהי עשו איש יודע ציד איש שדה ידוע שהציד אינו בעיר אלא לומר שכל מדותיו של יעקב הפך עשו שיעקב איש תם ועשו יודע ציד ולא תם ואיש שדה ויעקב יושב אהלים. ואמר ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו היא אהבה תלויה בדבר אהבת הערב ורבקה אוהבת את יעקב אהבת הטוב:

פסוק ל

מן האדום האדום הזה במדרש למה כפל אלא מצא עשו ליעקב שתיקן עדשים לאביו בקערה אמר ליה הלעיטני א"ל המתן לי ואמלא קערה אחרת שתקנתי זאת לאבי ולא אבטל מצותי אבל אם תרצה למכור בכורתך אתן לך קערת אבי כי לקנות מצוה מותר ואם לאו המתן אמר ליה איני רוצה אלא קערה זו שהיא שמנה וטובה ולזה אמר הלעיטני נא מן האדום האדום הזה זאת אני רוצה בה שהיא שמנה והבכורה אמכרנה לך:

פסוק לא

מכרה כיום את בכורתך לי כל המפרשים נבוכו בפי' זה הפסוק מה דמיון הוא היום והתשובה שלפי שירושת הבכורה אינה עד יום מות אביהם ואולי אז לא יהיה שוה כלום שלא יהיו נכסים כלל ליצחק כשימות או יהיה עשיר מופלג לכן לא יהיה המכירה כמו בשעת המיתה שאין אנו יודעין מה יהיה אלא כיום הזה כשעה הזאת. פי' ב' לפי שכפר בעיקר אמר אל תשבע לי בשם יתברך שאינך מאמין בו אלא השבועה יהיה קללה שכמו היום הזה שאתה הולך למות יקרה לך שתמות אם תחזור בך. פי' ג' כמו היום הזה שהולך ולא ישוב כן לא תשוב בכורתך לך. פי' ד' כיום שהוא יום המיתה שאמרת שביום המיתה ראוי שידבר אמת. פי' ה' השבעה לי כיום כפי צורך היום שיש ימים שאדם מעריך מעה אחת יותר מבשאר הימים אלף והשיב עשו כפי צורך היום אינה שוה פרוטה ואין ראוי שתשאל כפי צורך היום שאני הולך למות והשיב יעקב ראוי הוא שלא נעריך המכירה כפי צורך היום ואין ראוי שתמכרנה כ"כ בזול אבל השבעה לי שלא תתחרט מן המכירה כפי צורך היום ולזה אמר וישבע לו וימכור את בכורתו ליעקב ויקם וילך הפך המנהג והראוי שמתעכבים מעט על השלחן. ויש מקשי' איך יתכן שלא נתן לו רק לחם ונזיד עדשים בעבור הבכורה והתשובה שמנהג הוא כשמוכרין דבר חשוב בית או איזה דבר קוראים לחביריהם ונותנים להם פירות אבל הבכורה בכסף מלא מכרה לו:

פרק כו

פסוק ה

עקב אשר שמע אברהם בקולי פרש"י מצותי שאלו לא נכתבו דין הוא כגזל ושפיכות דמים חקותי דברים שיצר הרע ואומות העולם משיבים עליהם כאכילת חזיר ושעטנז. ויש להקשות א"כ איך הקים יעקב מצבה ונשא שתי אחיות ומשה הקים י"ב מצבות ועמרם נשא דודתו ואיך היו נוהגין היתר במה שאסר אברהם על עצמו וקבע לו השם שכר על הדבר והוא יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ללכת בדרכיו. התשובה שלמד אברהם התורה ברוח הקדש ושמר אותה כולה כמי שאינו מצווה ועושה ושמירתו אותה היה בארץ לבד ויעקב חוצה לארץ נשא האחיות וכן עמרם כי המצות משפט אלהי הארץ

אע"פ שהוזהרנו בחובת הגוף בכל מקום והמצבה מצוה שנתחדשה כמו שדרשו באשר שנא ה' אלהיך:

פסוק י

מה זאת עשית לנו יש בכאן ספק למה אמר אבימלך ליצחק בלשון רבים מה זאת עשית לנו והבאת עלינו אשם וכן אמר אבימלך לאברהם מה עשית לנו ומה חטאתי לך כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה ופרעה אמר לאברהם בלשון יחיד ויקרא פרעה לאברם ויאמר מה זאת עשית לי למה לא הגדת לי כי אשתך היא למה אמרת אחותי היא ואקח אותה לי לאשה. התשובה מצריים היו שטופין בזמה ולכן אמר איני מתרעם עליך בעבור עמי אשר במצרים כי אין הפרש בין שהיית אומר אשתי היא או אחותי היא אבל אני מתרעם עליך ממני שאני מלך ולי לבד חטאת באמרך אחותי היא השופט כל הארץ לא יעשה משפט אבל אבימלך אמר אני ועמי צדיקים לכולנו חטאת שאם היית אומר אשתי היא היו יראים מהש"י לנגוע אליה ולזה אמר גם כן אבימלך לאברהם מה עשית לנו לכולנו חטאת ובפרט מה חטאתי לך כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה שכולם צדיקים ולכן ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אותו ואת אשתו שאמר פרעה לא יועיל כרוז לומר הנוגע באיש הזה ובאשתו מות יומת שישימו נפשם בכפם על הזמה אבל אבימלך אמר לאברהם הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב וכן ליצחק הנוגע באיש הזה ובאשתו מות יומת ויזרע יצחק בארץ ההיא:

פסוק טו

וכל הבארות אשר חפרו הם הגרים שגייר אברהם סתמום פלשתים שחזרום לאמונה רעה וישב יצחק ויחפור שחזר לגיירם וקרא להם שמות יהודים ואותם השמות עצמם שקרא להם אביו כשגיירם וזהו שאמר ויקרא להם שמות וגו':

פסוק כ

ויריבו רועי גרר עם רועי יצחק לאמר לנו המים לפי שהבאר אצל הנחל אמרו שאותו הבאר ממי הנחל הם ומתמציתו ימלא הבור והנחל יתמעט מזה והעיד הכתוב כי מי הבאר הזה לא היה מן הנחל כמו שאמרו רועי גרר אלא הוא באר מים חיים ומאליו נובע: **ויקרא שם הבאר עשק** האריך בענין הבארות יש אומרים לרמוז לעתיד כי באר מים חיים ירמוז לבית המקדש הראשון שנאמר מקור מים חיים את ה' וקראו עשק שהתעשקו עמנו ועשו מחלוקות ומלחמות עד שהחריבוהו. והשני קרא שטנה הוא הבית השני שכתוב בו ובמלכות אחשורוש כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים וכל ימיו היה לנו לשטן עד שגלינו ממנו. והג' קרא רחובות הוא הבית העתיד שיעשה בלי ריב והש"י ירחיב גבולנו שנאמר בו וכי ירחיב ה' אלהיך את גבולך שהוא לעתיד ופרינו בארץ שכל

העמים יעבדוהו שכם אחד. ונאמר עוד שבעסק ושטנה לא הזכיר שם ה' לפי ששתי בתים הראשונים נבנו על ידי בני אדם והם שלמה וכורש ולכן נחרבו אבל בהמ"ק הג' יבנה על ידי הקב"ה וכמו שהקב"ה חי לעד כן יהיה קיים לעד ולא יחרב עוד ולז"א בו הרחיב ה' לנו הזכיר בו שם ה' וזהו שאמר דוד אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו הוא על שתי מקדשות הראשונים ועל הג' אמר מכון לשבתך פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידיך ואחר שה' יבנה בית המקדש ה' ימלוך לעולם ועד לא יחרב עוד:

פרק כז

פסוק כב

הקול קול יעקב ולא הכירו כי היו ידיו כידי עשו אחיו שעירות. יש בזה ספק שסומא אינו מותר באשתו אלא בטביעות קלא ואם כן העיקר הקול. התשובה יצחק רצה לבודקו בה' חושים אם הוא יעקב אלא שבחוש הראות לא היה איפשר ותכהין עיניו מראות. בחוש המשוש וימושהו בחוש הטעם ואוכלה מציד בני וטעמו כציד חיות השדה. בחוש הריח וירח את ריח בגדיו ויאמר ראה ריח בני כריח שדה תפוחים שאלו האילנות בשדה. בקול הקול קול יעקב חוש השמע לבד לא מצא כעשו וג' עדים הם יותר מעד אחד ועוד נראה לי שחוש המשוש לבדו גדול מטביעות קלא והטעם שהמשוש השגתו בלי אמצעי אלא העור שדבוק בגוף עצמו והקול האמצעי להשגתו הוא חוץ ממנו שהוא האויר ומה שאמרו חכמים סומא מותר באשתו בטביעות קלא זהו לפי שאין סימן באשה המישוש אלא ביעקב שהיו ידי עשו שעירות כעור גדיי עזים והרמב"ן כתב להתיר זה הספק שלכך אמר הקול קול יעקב שמדבר בלשון רכה ומזכיר שם שמים או שהיה משנה לדבר בלשון אחיו כי יש יודעים לעשות כן עד כאן דבריו ואין צורך:

פסוק כז

וישק לו נשיקה עם למד ביד או בכתף או בצואר ובלי למד בפה:

פסוק כח

ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ ורוב דגן ותירוש: יש ספק שמצאנו שבעה שינוים בין ברכת יעקב לברכת עשו. השינוי הראשון ביעקב אמר ויתן לך לשון נתינה ובעשו לא אמר לשון נתינה. השינוי השני בברכת יעקב הזכיר אלהים ובעשו לא הזכיר אלהים. השינוי השלישי ביעקב לא אמר הנה ובעשו אמר הנה. השינוי הרביעי ביעקב הזכיר בתחלה טל השמים ואחר כך משמני הארץ ובעשו הזכיר משמני הארץ בתחלה ואח"כ טל. השינוי החמישי ביעקב לא הזכיר מושבך ובעשו הזכיר מושבך. השינוי הששי ביעקב לא אמר מעל ובעשו אמר מעל. השינוי הז' ביעקב אמר ורוב דגן ותירוש ובעשו לא אמר כן. ונראה לי תשובה כללית לכל אלו השינויים והוא שברכת יעקב היא

מן הש"י בהשגחה פרטית כפי מעשי ישראל ולכן הזכיר בה אלהים אבל בעשו אינו כן אלא שהקב"ה יושיבהו בארץ שיהיה טובה מצד טבעה ולזה אמר בו מושבך כלומר הקב"ה יתן לך מושב שיהיה טוב מצד עצמו אבל ביעקב אינו כן אלא אפילו שיהיה הארץ רעה מצד עצמה הקב"ה יעשה אותה טובה ואם היא טובה יוסיף בה טוביות ולזה אמר ויתן לך האלהים נתינה מיד האלהים ולפי שהיא מצד השגחת השם יתברך אמר בסמוך עם אלהים מטל השמים לפי שהשמים קרובים לשי"ת על השמים כבודו אבל עשו שטוב ארצו היא מטבעה אמר בראשונה משמני הארץ ואחר כך אמר מטל השמים ועוד יעקב קרוב לשמים ועשו קרוב לארץ שהוא חומרי ולזה אמר בעשו מעל פירוש ולא כל על שהקב"ה על השמים כבודו אבל ביעקב שהברכה היא מן האלהים אין למעלה ממנו ואינו מעל אלא כל על ולזה אמר הנה נגזר מלשון הנני כלומר הרי הוא מוכן שהארץ מוכנת מצד עצמה אבל כשהברכה יבוא מפאת ההשגחה אינו הנה שאינו קרוב מאד שצריך תפלות ותחנונים ומעשים טובים ועוד שעשו לפי שהוא דרך טבע לפעמים יבוא דגן רב ולפעמים מעט כפי טבע השנה אם גשומה או לא אבל לישראל לעולם יהיה רוב דגן ותירוש בעבור שיבוא מפאת האלהים שאין החיים והטובות בעין רעה מפאת ה' ואם יחסר מזה הוא מפאת חסרון צדקות ישראל וזהו שאמר ז"ל משמני הארץ יהיה מושבך זו איטליא של יון שידענו שמפאת עצמה שמנה מאד ובזה הותר ספק השינויים:

פסוק לג

ויחרד יצחק חרדה יש בזה ספקות:

הספק הא' מה חרדה היא זו גדולה עד מאד וכי לא היה יכול לברך גם לעשו ואם החרדה בעבור שבירך ליעקב למה אינו ראוי כי זרעו הוא ועוד שאמר ויקח ברכתך שמורה שלא יש ברכה אחרת בעולם והנה כמה מיני ברכות יש שיוכל לברכו ג"כ:

הספק השני שאמר ויקח ברכתך מורה שלא נשאר ברכה עמו שיוכל לברכו ואחר כך ראינו שבירך אותו ואיך אמר שאין לו ברכה עוד:

הספק הג' אחר שביקש עשו ממנו שיברך אותו ואמר ב' פעמים שלא נשאר לו ברכה שפעם א' אמר ויקח ברכתך לומר שאין לו עוד ברכה ואח"כ אמר הלא אצלת לי ברכה והשיב לו שאין לו עוד ברכה ולכה איפה מה אעשה בני איך כשאמר עשו הברכה אחת היא לך אבי ברכני גם אני אבי מיד בירך אותו ומה טענה כל כך גדולה היא לשבסמוך בירך אותו שזהו עצמו מ"ש הלא אצלת לי ברכה ולא בירך אותו בטענה ההיא:

התשובה לכל אלו הספקות לפי שברכתו היתה הוה גביר לאחיך וגביר הוא מן המצטרף

שהוא גביר על אחיו והם עבדים ולכך חרד חרדה גדולה שא"א לתת לו ברכה כמוה וכ"ש גדולה ממנה ולזה אמר ויקח ברכתך שא"א לברך אותו ברכה כמוה וזה ולפי שעשו אמר ברכני גם אני אבי כלומר שוה לברכתו ולפי שלא גלה לו נוסח הברכה חזר לומר הלא אצלת לי ברכה כמוה אז גלה לו הנוסח ואמר לו הן גביר שמתיו לך ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים וא"כ א"א לברך לך ברכה כמוה אז השיב עשו ואמר הברכה אחת היא לך אבי פירוש שתי ברכות נתת לו הא' גביר והב' דגן ותירוש הברכה הא' כבר אני רואה שאין בה תיקון אבל א' מן הברכות שהיא דגן ותירוש מאותו המין של ברכה ברכני גם אני אבי ואז בירך לו מזה המין האחרון ואמר הנה משמני הארץ יהיה מושבך ולפי שעדיין יחזור עשו ויאמר ומה יועיל לי הברכה השנית מה שקנה עבד קנה רבו אם אינך מתקן גם הראשונה מעט שכן דרך התחבוליים שואלים מעט מעט עד שמשיגים שאלתם וכן הבין יצחק מעשו לזה השיב גם כן והיה כאשר תריד ופרקת עולו מעל צואריך ובזה הותרו כל הספקות:

פסוק לו

הכי קרא שמו יעקב וגו' פירוש שידו אוחזת בעקב עשו היא פעם א' וזה פעמים או שהיה ראוי שיקרא עקב בעבור שידו אוחזת בעקב אבל קרא שמו יעקב על שם העתיד שיעקבני:

פסוק מ

והיה כאשר תריד כמו אריד בשיחי כלומר אשר תריד ותצעק לה' בלחץ שילחצך אחיך ובעבודה קשה ישמע ה' תפלתך ופרקת עולו וכתב ר' אברהם ישנים שלא הקיצו חשבו שאנו בגלות אדום ואינו כן רק היתה תחת יד יהודה שנאמר ויפשע אדום גם יואב הכרית כל זכר באדום ולפי שהיתה תחת יד יהודה שמחו ביום אידינו והיו אומרי' לבבליים ערו ערו עד היסוד בה וזהו שישי ושמחי בת אדום ובימי אגריפס נלכדה ירושלים ובא אדום לעזור ליהודה ורומי שהגלתנו היא מזרע כתים היא מלכות יון כמו שפירשתי בספר דניאל ומתי מספר האמינו והאמינה רומי בו בימי קוסטאנטין שחדש כל הדת ושם על דגלו צורתה ולא היו בעולם שישמרו התורה החדשה חוץ מאדומים מעטים ולכן נקרא רומי מלכות אדום:

פסוק מב

ויוגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדול יש ספק מי הגיד לה שעשו לא אמר אהרגה את יעקב אלא בלבו כמו שאמר ויאמר עשו בלבו ואמרם ז"ל ברוח הקדש ואחשוב שלב בכאן כנוי ליצר הרע והוא שראוי היה לעשו לשתוק ולהרגהו ואין תועלת בשטימה אלא שישמר אויב ממנו לזה אמר שיצרו הרע היה גדול מאד ולא שלט בעצמו לשתוק עד

שאמר בפיו אהרגה ליעקב. פי' ב' לפעמים משטים ראובן לשמעון ואין כוונתו לעשות לו רעה אלא כדי שיעזוב ראובן מלחלוק עמו לזה אמר שלא היה עשו בזה כן אלא כוונתו ודעתו היה להורגו וזהו בלבו יאמר בפיו ואהרגה את יעקב שהיו פיו ולבו שוים. פירוש ג' וישטום עשו את יעקב זה היה בפרהסיא שאמר שיהרגנו על הברכה וליעקב עצמו שטם בפניו שיהרגנו אבל לא גילה הזמן אימתי יהרגנו אבל בלבו אמר הזמן והוא יקרבו ימי אבל אבי ולזה אמרה רבקה שיברח מיד שלא הוגד לה הזמן ואם תאמר למה פחדה רבקה מעשו שיעקב גבור לזה אמר לפי שעשו גדול ויש לו כח גדול ויעקב קטן ולזה הזכיר בכאן גדול וקטן וא"ת הנה עשו לא אמר שיהרגנו עתה עד שימות אביו לפי הפירוש שאמר בפרהסיא הזמן לזה אמרה מתנחם לך להרגך מיד זהו שתרגום אונקלוס כמן לך ור' אברהם אמר ויאמר עשו בלבו יתכן שגלה סודו לא' מאוהביו ואין צורך:

פסוק מד

ימים אחדים שנים מועטות כמו ימים תהיה גאולתו והאחדים פחותים מעשר:

פרק כח

פסוק ה

אם יעקב ועשו ידוע הוא שרבקה היתה אם יעקב ועשו וכתב רש"י איני יודע מה מלמדנו ונראה לי שאחר שיצחק ורבקה שלחו ליעקב מבאר שבע לפי שלא יהרגנו עשו ופדן ארם אינו רחוק מאד מבאר שבע היה ראוי שישלחהו למקום רחוק מאד כדי שלא ילך עשו שמה להורגו לזה אמר אם יעקב ועשו שם בפדן ארם ידעו שרבקה אוהבת את יעקב ושם יצילוהו מעשו לזה אמר אם יעקב ואחר כך עשו ולכן לא פחדה רבקה לשלחו שם וי"מ שיצירת שניהם בשלייא אחת דרך פלא ולזה אמר אם יעקב ועשו הפך שאר תאומים שכל אחד בשיליא אחת בפני עצמה:

פסוק ט

אחות נביות נכבד היה מכל אחיו או שהיה לישמעאל בנות רבות וזאת היתה אחות נביות:

פסוק יב

ויחלום והנה סולם מוצב ארצה יש בזה ספקות:

הספק הא' מה היא כוונת מראה הסולם:

הספק הב' אחר שאמר והנה סולם מוצב ארצה ומיד אמר אני ה' אלהי אברהם אביך וגו' נראה שזהו פירוש המשל ומה יחס יש עם מראית הסולם הארץ אשר אתה שוכב עליה וכל הדברים שאמר לו:

הספק הג' שאמר אין זה כי אם בית אלהים למה נכנס בלשון שלילה אלא היה לו לומר

מה נורא המקום הזה זה בית אלהים:
הספק הד' מה צורך לומר ג' פעמים זה שאמר מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים היה די שיאמר מה נורא המקום הזה הוא בית אלהים ושער השמים או מה נורא המקום הזה זה בית אלהים ושער השמים:
הספק הה' איך שם ספק בנבואתו שאמר אם יהיה אלהים עמדי וגומר:
הספק הו' שאמר וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך אינו דרך שיאמר אדם למלך תן לי אלף פרחים ואתן לך המעשר:
התשובה בכוונת הסולם הודיעוהו שהמלאכים אין מספיק להם הכח שנתן להם השם יתברך כשבראם אלא בכל רגע צריכין לקבל השפעה מהשי"ת וזהו שאמר והנה מלאכי אלהים עולים לקבל השפעה מהשם יתברך ויורדים עם השפעתם ואינו כדרך הבנין שאחר שנבנה אין צריך לבנאי. ב' בכוונת הסולם הודיעוהו דרוש חשוב והוא שאין שתי מלאכים נכנסים תחת מין א' שאין חילוף בין ראובן לשמעון מצד הצורה שהכל חיות ודיבור אלא מצד החומר ואחר שהמלאכים אינם בעלי חומר אין הפרש ביניהם אלא כהפרש המינים בין זה לזה וכל מלאך מין בפני עצמו ואין נכנסים אישים של מלאכים תחת מין אחד וכמו שנתבאר באלהיות וזהו שאמר והנה מלאכי אלהים אלו עולים ואלו יורדים זה למטה מזה וזה למעלה מזה ואין כולם תחת מין א' לשיהיו במדרגה א'. ג' בכוונת הסולם לומר שאין אמת כמינים שאומרים שלא יש השארות לנפש וזה שאמר והנה סולם מוצב ארצה שהוא האדם וראשו שהוא הנפש מגיע עד כסא הכבוד ולא לכל האנשים אלא כשהמחשבות טובות וזהו שאמר והנה מלאכי אלהים שהם המחשבות הטובות והמצות מעלים לנפש האדם למעלה ואם מחשבותיו רעות יורד. ד' בכוונת מראית הסולם ובו יותר גם כן הספק הב' מה יחס יש בין המראה למה שאמר הארץ אשר אתה שוכב וגו' הודיעוהו דרוש עמוק שיש ויכוח בין הפילוסופים י"א שהקב"ה מניע גלגל ויש אומרים שאין הקב"ה מניע גלגל והאמת שאינו מניע וזהו סוד יום נ' של שבועות ושנת הנ' של שנת היובל שיש מ"ט גלגלים ולכל א' יש מניע ועליהם הקב"ה שאינו מניע ולכן יום נ' קדש ושנת הנ' קדש שלא נשאר גלגל לשיניעהו הקב"ה ולזה אמר והנה מלאכי אלהים עולים שמניעים השמים ועל כל אלו המניעים ה' ולזה אמר אע"פ שאיני מניע גלגל אניע לך הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה תמיד עיני ה' אלהיך בה והנה אנכי עמך אני אניע לך. ה' בכוונת הסולם לפי שיש מינים שאומרים שאחד הוא התחלת הנצחיים וא' התחלת הנפסדים לזה אמר והנה סולם מוצב ארצה שהם הנפסדים וראשו מגיע השמימה ומלאכי אלהים שהם נצחיים ולכולם התחלה

אחת והנה ה' נצב עליו וכן יש סברת מינים שיש ג' התחלות אחד התחלת זה העולם הנפסד ואחד התחלת השמים שאינם נפסדים ואחד התחלת המלאכים שאינם גוף לזה אמר והנה סולם מוצב ארצה שהוא נפסד וראשו מגיע השמימה שאינו נפסד אבל הם גוף והנה מלאכי אלהים נבדלים מחומר והתחלה אחת לכלם והנה ה' נצב עליו והוא התחלה לכולם והקישור שיש בין מראה הסולם למה שאמר הארץ אשר אתה שוכב עליה הוא לומר אם בניך יאמינו באחדותי ושאני ההתחלה לכל הג' עולמות הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך ולזה אמרו בניו ליעקב שמע ישראל אתה ישראל אבינו ה' אלהינו ה' אחד. ובזה הותר גם כן הספק הב' ובזה הותר גם כן הספק הו' מה זה שאמר עשר אעשרנו לך מה הברכה הזאת שהכוונה אפרסם שמך בעולם וגם בך יאמינו לעולם שהמעשר הוא רמז שיש אלוה בורא העולם עשירי מושל על כל המניעים. והתשובה לספק הג' למה אמר בלשון שלילה שאמר אין זה לפי שיש נורא מרשעים כמו ויירא יעקב מאד ויש נורא מקדושה כמו נורא תהלות ולפי שהניח אבנים סביב לראשו מיראת חיות רעות אמר כשהקיץ אין זה נורא מחיות אלא מקדושה. והיתר הד' אמר זה ג"פ כנגד ג' מקדשות מה נורא בית המקדש ראשון ששרתה בו שכינה אין זה בית המקדש שני שלא שרתה בו שכינה ולזה אמר בלשון שלילה אין זה כלומר אין בו שכינה וזה שער השמים בית ג' שתחזור השכינה לירושלים ולזה אמר שמים שיהיה מעשה שמים לא בנין אדם כראשונים. והתשובה לקושיית הספק הה' איך שם ספק בנבואתו ואמר אם יהיה אלהים עמדי בעבור שהשם יתברך אמר לא אעזבך עד אשר אם עשיתי ולא אמר עד אשר עשיתי לומר עד אשר אראה אם אעשה אשר דברתי לך אם ראוי לעשות אעשה ואם לא לא שאם יתלכלך בחטא לא יעשה מה שדיבר לו ולזה אמר אם יהיה אלהים עמדי והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך ואם לא יהיה אלהים עמדי כגון שאתלכלך בחטא לא יהיה בית אלהים ולא אתן מעשר כי חס ושלום זבח רשעים תועבה שכמו שהש"י אמר אם גם כן יעקב השיב במלת אם:

פסוק כב

וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך בב"ר כותי א' שאל את ר' מאיר אמר לו אי אתם אומרים יעקב אמתי דכתיב תתן אמת ליעקב אמר לו הין אמר ליה ולא כך אמר וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך אמר הין א"ל הפריש שבטו של לוי אחד מי' למה לא הפריש אחד מי' לשני שבטים אחרים א"ל וכי י"ב הם והלא י"ד הם אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי א"ל כ"ש שאוסיפת אוסיפת מיא אוסיף קמח א"ל אי אתה מודה שהם

ד' אמהות אמר ליה הן א"ל צא מהן ד' בכורות לד' אמהות הבכור קדש ואין קדש מוציא קדש א"ל אשריך ואשרי אומתך שאת שרוי בתוכה:

פרק כט

פסוק י

ויגש יעקב ויגל את האבן מעל פי הבאר אחז"ל כמי שמעביר הפקק מעל פי הצלוחית הטעם שהיה ראוי שיאמר ויגלול האבן אם הכוונה כמו וגללו את האבן שהוא שגלגלו אותה מעל פי הבאר שלא הסירו האבן אלא בגלגול כדרך האבנים הכבדות אבל אחר שאמר ויגל הכוונה היא שהרימה בידיו מעל פי הבאר. עוד לפי שהוא דרך כשאדם רוצה לגלגל אבן כבדה להוליכה למקום אחר מרחיק גופו ואוחזה בידיו בחזקה ומביאה אליו אבל כשהיא קלה מקרב עצמו אליה ולוקח אותה ובכאן אמר ויגש יעקב ויגל את האבן:

פסוק יג

ויהי כשמוע לבן את שמע יעקב בן אחותו פירוש ששמע שהיה תם יושב אוהלים ויחבק לו וינשק לו כמו שעושים לאותם שאינם בקיאים ברמאות ועושים להם חנופה כדי שיתנו להם ממונם וכדי לעשות להם אונאה שחשב שהיה מביא אבנים טובות ומרגליות וכיוצא בזה וכשספר ללבן את כל הדברים האלה שבא בורח בעבור הבכורה והברכה א"ל אך עצמי ובשרי אתה אני חשבתי שהיית תם אבל עתה אני רואה שגם כן אתה רמאי כמוני עצמי ובשרי אתה וזהו אך רמאי כמוני:

פסוק טו

הגידה לי מה משכורתך אמר כן כדי שיתחייב בגניבה ואבדה שאם יהיה שומר חנם יהיה פטור ואחר כך חייבו גם באונסים שנאמר טרפה לא הבאתי אליך ואח"כ לא רצה לפורעו ותחלף את משכורתי עשרת מונים:

פסוק כב

ויאסוף לבן את כל אנשי המקום ויעש משתה לא כאברהם שנתן להם לאכול ולא כלוט שאמר ויעש להם משתה ומצות אפה ויאכלו אלא ויעש משתה שקביעותו עשה על היין כדי לשכר אותו בעבור שלא ידע אם היא רחל או לאה:

פסוק לא

וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה ורחל עקרה בזה יש ספקות:

הספק הא' ידוע שלא היתה בלתי אהובה ולא די זה אלא היתה שנואה ואם כן ראוי היה שהבן הא' שנתן לה השם יתברך יהיה להסיר השנאה והבן השני להביא אהבה והיא אמרה בהפך בבן הא' אמר ותקרא שמו ראובן כי אמרה כי ראה ה' בעניי כי עתה יאהבני אישי ובבן הב' אמרה כי שמע ה' כי שנואה אנכי ויתן לי גם את זה ואם הבן

הראשון הספיק גם להביא אהבה הבן השני לא היה צריך להסיר לה שנאה שגם אהבה יש בבן הראשון:

הספק הב' הפעם ילוה אישי כי ילדתי לו ג' בנים ולמה הפעם יותר מבשאר הבנים ולמה ילוה בבן הג' ולא בבן הב' או בבן ד' או ה' ואיפשר שהאשה שיש לה שני בנים קטנים לוקחת הבן הא' בזרוע הא' והבן השני בזרוע האחר אבל כשיש לה ג' בנים קטנים על כרחו של בעל יקח הא' והוא לעולם אצל אשתו לאמר קח הילד והניקהו ולזה אמרה עתה הפעם על כרחו ילוה אישי אלי אחר שילדתי לו ג' בנים:

הספק הג' אמרה ביהודה הפעם אודה את ה' ולמה לא יודה על ג' בנים שילדה קודם זה:

הספק הד' למה אמרה לאה לבן שפחתה בגד וכי אינו יותר מזל טוב בניה היוצאים מבין רגליה מבן שפחתה שבהם לא בא לה מזל ובבן שפחתה בא לה מזל:

הספק הה' אז"ל בישששכר וישכב עמה בלילה הוא הקב"ה סייע בו שיצא ממנו יששכר ולמה בו יותר מלוי שהיה יותר קדוש:

הספק הו' למה ילדה בת ולא בן אחר שאחריתה מרה כלענה וכל אלו הבני' נולדו בהשגחה פרטי':

הספק הז' למה קרא שמה דינה שבכל הבנים נתן טעם לשמותם ולמה לא נתן טעם בה למה קראה אותה דינה ורז"ל אמרו שדנה בעצמה ואמרה אם זה זכר לא תהא רחל אחותי כאחת השפחות התפללה ונהפך לנקבה. ויש להקשות על זה הנה אלו השתי אחיות קנאיות היו מאד על הבנים ובפרט לאה שאחר שהיו לה ד' שהיה לה בן אחד יותר מחלקה אמרה הפעם אודה את ה' ואחר כך נתנה שפחתה ליעקב לפי שילדה שפחת רחל שני בנים ועדיין לא ילדה רחל עצמה ואין דרך הנשים להרבות נשים לבעליהן אלא עשתה כן מצד הקנאה הגדולה לשם שמים להרבות שבטים ואיך יתכן שהתפללה שתתהפך הבן שהקב"ה נתן לה במעיה לבת לתתו לאחותה ואין משיבין על הדרש ואולי נאמר שכוונתם לומר שאחר שילדה חצי השבטים חמלה על אחותה שהאמהות צדקניות היו ולא ראיתי בכל המפרשים היתר לאלו הספקות ואף לא מי שהרגיש הספקות הד' האחרונות. ונראה לי התשובה לכל הספקות שהאמהות היו נביאות וידעו שיוליד יעקב י"ב שבטים ולפי שלאה צדקת לא חשדה ליעקב שהיתה שנואה אלא שאינה אהובה ולכן קראה הראשון ראובן כי ראה ה' בעניי שלא היה אוהב אותי ועתה יאהבני אישי ואחר שילדה הראשון זה היה מספיק לשיאהבה ומן הראוי שתלד רחל השני שכבר לאה אהובה לפי דעתה וכשראתה שילדה גם בן שני אמרה אני לא הבנתי האמת שחשבתי שלא היה ליעקב עמי אלא בלתי אהבה ואינו כן ששני דברים היו ליעקב עמי אחד

בלתי אהובה שנית שנואה ולכן נתן לי הקב"ה הראשון להסיר השנאה ונתן לי השני להביא אהבה ואני הייתי טועה שחשבתי שלא היה ליעקב עמי אלא בלתי אהבה ולכן קראתי הראשון ראובן לומר כי עתה יאהבני אישי וזהו שאמר' כי שמע ה' כי שנואה אנכי מלשון כי שימע יוסף כלומר הבין ה' כי שנואה אנכי והראיה לזה ויתן לי גם את זה שאם לא כן היה ראוי שיתן השם יתברך השני לאחותי וכשנתן לה הג' אמרה עתה הפעם ילוה אישי אלי כי ילדתי לו שלשה והוא חלקי לד' נשים י"ב הם ג' לכל אחת וזה ידעה לפי שהיתה נביאה וראיה שכשילדה רחל את יוסף אמרה יוסף ה' לי בן אחר ולא אמרה בנים אחרים נראה שהיו נביאות וכשילדה בן ד' אמרה הפעם אודה את ה' אחר שילדתי בן אחד יותר מחלקי ואמר ותרא רחל כי לא ילדה ליעקב ותקנא רחל באחותה ותאמר אל יעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי ויש להקשות וכי עתה ראתה והלא מבן ראשון היה לה לראות אלא הכוונה כשילדה לאה הראשון אמרה רחל השני אלה אני כשראתה רחל השני אמרה אחותי ילדה שנים אני אלד שנים אחרים כשילדה השלישי אמרה רחל כוונת הקב"ה שתלד אחותי ג' זה אחר זה שהוא חלקה ואני אלד ג' אחרים ג"כ זה אחר זה כשראתה שילדה ד' אז התחילה לזעוק ואמרה ליעקב ראה תראה שגזלה לי לאה בן אחד. ונראה לי עוד שלפי שלאה היתה בעלת בנים בני שפחתה לא היו בעיניה כבנים לה אלא כזרים אבל רחל לפי שהיתה עקרה היו בני שפחתה בעיניה כבנים לה וראיה לזה שלזה אמרה רחל לבן שפחתה דנני אלהים וגם שמע בקולי פירוש אמרה דנני אלהים שהיה לי בן משפחתי ולא תחשבו בו שבעבור שילדתו שפחתי שלא שמע השם בקולי וגם שמע בקולי ואע"פ שלא ילדתיו הרי הוא לי כאלו ילדתיו ויתן לי בן אבל לאה לא אמרה ויתן לי בן שלא אמרה אלא בגד באשרי כי אשרוני בנות. ואם תאמר למה נתנה לאה שפחתה ליעקב תשובה שבעבור אותו הזכות תלד לאה עצמה ולא שפחתה ולזה אמרה רחל ותלד על ברכי ואבנה גם אנכי ממנה אבל לאה לא אמרה כן אלא ותקח את זלפה שפחתה ותתן אותה ליעקב ולזה אמרה כשילדה לאה עצמה ותלד ליעקב בן חמישי ותלד בן ששי ליעקב וזה מותר שידוע שהוא בן חמישי ובן ששי אלא לומר שלאה אינה עושה חשיבות מבני שפחתה כאלו הם שלה שאם כן בן ז' ובן ח' היה ולכן לא תמצא שתמנה בן ג' או בן ד' וכיוצא בו ולכן כשראתה לאה שילדה שפחתה אז חרה לה שלא נתנה לו שפחתה כדי שתלד שפחתה אלא כדי שתלד היא עצמה ואמרה אחר שאני לא ילדתיו הוסרה השגחת השם יתברך ממני וזה הבן שניתן לשפחתי הוא מזל וכוכב ולא השגחה ולזה אמרה בגד כאמרם בני חיי ומזוני במזלא תליא מילתא ואחר שילדה בן שני אמרה באשרי כי אשרוני בנות פירוש האושר הוא

פועל הנפש המדברת כפי המעלה והמעלה הוא קנין נבחר עומד באמצע וכל זה מדיניות ואנושות לא ענין אלהי והשגחה ולזה תמצא שלא הזכירה שם אלהים בבני שפחתה אלא בגד באשרי ורחל הזכירה בבני שפחתה אלהים דנני אלהים נפתולי אלהים ולפיכך רצה הקב"ה להוציא זה המינו' ממנה שחשבה שהוסרה ממנה השגחתו ונתן לה יששכר ולזה אמרה נתן אלהים שכרי פירוש זהו שכר נתינתי שפחתי לאישי לא מה שילדה שפחתי ולזה הזכירה בזה אלהים ובזה הותר ספק וישכב עמה בלילה הוא שאולי אפילו שילדה היא תחשוב שהוא בטבע לכן סייע הקב"ה בזה ולזה אמר וישכב עמה בלילה הוא שהוא שמו של הקב"ה ואף בעבור זה יצא גד מהול להוציאה מזאת המחשב' ולא הועיל כאמרם ז"ל בא גד מהול שרצה הקב"ה לרמוז לה שהקב"ה מל אותו וא"כ הוא מצד השגחה ואחר שילדה לזבולון אמרה הפעם יזבלני אישי אחר שילדתי ששה בנים כמו שתי נשים יהיה לעולם בביתי ודירתו יהיה עמי מלשון בנה בניתי בית זבול לך לא כבן שלישי הפעם ילוה אישי אלי ואחר שהקב"ה נתן לה שכרה כשילדה היא עצמה בנים והסיר ממנה מחשבתה בהשגחת השם יתברך בה שחשבה שדרך הטבע ילדה שפחתה שני בנים אמר הקב"ה עתה שהוסרה ממך מיעוט אמונה אתן ליך עונש ולכן ילדה בת ואף לא מוצלחת אלא קשת המזל אז הצדיקה עליה את הדין וקראה שמה דינה לומר הקב"ה דן דין אמיתי עלי ברוך דיין האמת זהו דעתי בהיתר אלו הספקות והוא ענין חשוב מאד:

פרק ל

פסוק ב

התחת אלהים אנכי ידוע הוא שכל הנמצאים הנבראים תחת אלהים ולזה אמר רש"י וכי במקומו אני עומד והנכון כפשוטו לפי שאמרה הבה לי בנים ואז"ל וכי כך עשה אביך לאמך והלא התפלל עליה וכן אברהם ה' אלהים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי הן לי לא נתת זרע והנה בן ביתי יורש אותי וזה במקום תפלה לזה השיב התחת אלהים אנכי פי' בשלמא אברהם אינו תחת השמים אלא תחת הקב"ה שהקב"ה למעלה ומיד בסמוך למטה אברהם והשמים תחת אברהם שאינו תחת מערכת השמים שנאמר הבט נא השמימה ולשון הבטה הוא מלמעלה למטה שנאמר משמים הביט ה' וכן יצחק אבל אני איני תחת ה' אלא תחת השמים שאיני חסיד ושלם כל כך כאבותי לשדד המערכה:

פסוק כא

ואחר ילדה בת היה ראוי שיאמר ותהר עוד ותלד בת ויש אומרים כי עם זבולון היתה בבטן אחת:

פסוק כג

אסף אלהים את חרפתי בזה הפסוק נבוכו כל המפרשים ויתכן שבזמן ההוא היה כל איש נושא שתי נשים כאמרם ז"ל על פסוק ויקח לו למך שתי נשים עדה וצלה כך היה דרכן של דור המבול אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש וזאת שהיא לתשמיש היו משקין אותה כוס של עקרין כדי שתעקר ומקשטה ככלה ומאכילה מעדנים וחבירתה נזופה ואבלה כאלמנה הוא שפירש איוב רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב עדה היא של פריה ורביה על שם שמגונה עליו ומוסרה ממאכלו עדה תרגום של סורה צלה היא של תשמיש על שם שיושבת תמיד בצלו ועל זאת ההקדמה נאמר שכך היו אומרים ליצני הדור יעקב יש לו שתי נשים רחל שהיא יפה היא לו לתשמיש ולכן אינה יולדת שהשקה לה כוס של עיקרים ולאה שיולדת ואינה יפה היא לו לבנים וזאת חרפה גדולה שאם כן היתה כזונה אצלו ועתה שילדה יאמרו הטובים שבהם תפח עצמותן של בעלי לשון הרע וזהו אסף אלהים את חרפתי וזה הענין חשוב מאד:

פסוק כד

יוסף ה' לי בן אחר כתב ר"א נולדו ליעקב י"ב בנים בשבע שנים וכשספרום הקדמונים מצאום בני ששה חדשים וימים במספר ע"כ. וטעמם שהנולדים לז' חיים והנולדים לח' מתים לפי שכל אחד משבעה כוכבי לכת משמש חדש אחד וסידורם שצ"ם חנכ"ל שבתי משמש חדש ראשון וצדק חדש שני וכן כלם עד לבנה ולבנה ממונה על החיים ולכן הנולד בז' יחיה אבל כשנכנס בשבתאי שהוא חוזר חלילה והוא שמיני לפי שטבעו קר ויבש שהוא טבע המיתה על כן אין הולד חי שיחזירנו טיפה כמו שהיה מתחלה אבל כשיעבור בו שמיני יכנס בתשיעי שהוא כוכב צדק והוא כוכב החיים והטוב אז יחיה והנה רוב הנולדים הם לתשעה חדשים והם לכוכב צדק ויש נולדים לי' חדשים והם למאדים ויש נולדים לי"א חדשים והם לחמה ורז"ל אמרו עובדא הוה ברבה תוספאה דאישתהי ולדה עד תריסר ירחי שתא ואכשריה פירוש שלא היה בעלה בעיר דכל זמן שלא עברו עליו יותר מי"ב חדש כשר שלפעמים הולד שוהה י"ב חדש:

פסוק כה

ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לבן שלחני ואלכה אל מקומי ארז"ל משנולד שטנו של עשו שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ויש להקשות למה יוסף שטנו של עשו יותר משאר האחים. התשובה שיוסף יבא עם עשו לדין למה עשית רע לאחיך יעקב כמו שאמר בנבואה עובדיה מחמס אחיך יעקב תכסך בושה ונכרת לעולם ואין לו פה להשיב לו שלא יוכל לומר לו אתה עשית רע לאחיך שאדרבה הם עשו לו רעה והוא שילם להם טובה תחת רעה ויכלכל יוסף את

אביו ואת אחיו לחם לפי הטף אבל שאר בני יעקב שיכנסו לדין עם עשו ויאמרו מדוע עשית רעה לאחיך ישיב להם גם כן אתם עשיתם רעה ליוסף אחיכם ובקשתם להורגו ומכרתם אותו מצרימה:

פסוק לא

לא תתן לי מאומה פירוש שאין הברכה שורה על הדבר המנוי והמדוד אלא על הסמוי מן העין שנאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך לכן אמר לו אם אני אומר לך תן לי דבר קצוב לא תתן לי מאומה שאין הברכה שורה עליו אלא יהיה נקוד וטלוא שזה אינו מנוי ומדוד ותניח לי לברכת השם יתברך מה שיתן לי הן רב הן מעט. או ירצה אם תעשה לי הדבר הזה שתסיר משם כל שה נקוד וטלוא כאלו אינך נותן לי מאומה שלא יראו הצאן נקוד וטלוא לשילדו דוגמתן ומעט מזער יולדו כן או יהיה הכוונה אם אני מתנה עמך לתת לי דבר קצוב אולי תכעס עמי לאיזו סבה ולא תרצה לתת לי מאומה ולא אוכל להוציא ממך בדיינים אלא אני רוצה דבר שיהיה בידי השכר לא בידך והוא שאקח מהמרע' שאני רועה נקוד וטלוא. ושמעתי בשם הזוהר שלבן היו לו עוד בנות ולזה אמר לבן נקבה שכרך עלי ואתנה נקבה מלשון זכר ונקבה עוד נקבה בת אחת שיש לי אתן לך והשיב יעקב לא תתן לי מאומה אם תתן לי עוד אשה שהרבה נשים יש לי:

פרק לא

פסוק ח

אם כה יאמר נקודים יהיה שכרך היה ראוי לומר אם כה אומר לשון הווה לא לשון עתיד. והתשובה שלבן היה רואה שהקב"ה עושה רצונו של יעקב שכשהתנאי היה נקודים היו יולדות נקודים ואם היה התנאי עקודים היו יולדות עקודים אז חשב לבן לעשות דבר שהקב"ה לא יוכל לו והיה מתנה נקודים קודם שיתעברו שיודע שיתעברו נקודים כרצון יעקב ואחר שהיו מעוברות נקודים לדעת לבן אז היה אומר עתה אני מתנה עקודים וחשב לידע יותר מהשם יתברך והקב"ה שיודע תעלומות לב היה יודע קודם העיבור מה שיהיה עתיד לבן להתנות אחר העיבור והיה עושה שיתעברו ממה שאחר העיבור היה עתיד לבן להתנות וזה שאמר אם כה יאמר נקודים יהיה שכרך אם כה עתיד לומר נקודים יהיה שכרך וילדו כל הצאן נקודים:

פסוק יט

ותגנוב רחל את התרפים הטעם לפי שלא יגידו לאביה כי בורח יעקב ולהפריש אביה מעבודה זרה ושיאמר לבן אלוה גנוב אין בו ממש ור"א הקשה א"כ למה הוליכה אותם עמה ולא טמנתם בדרך ונראה לי להשיב שלא מצאה זמן להטמינם בדרך לפי שהיה ליעקב שפחות ועבדים רבים וי"ב בנים והיו רואים אותה עושה כן והיתה רוצה שאפי'

יעקב לא ידע זה עד שיגיעו למקום חפצם ואז תמצא בביתה מקום וזמן. ומה הם תרפים י"א שהוא כלי נחשת העשוי לדעת חלקי השעות ואחרים אמרו כי יש כח בחכמי המזלות לעשות צורה בשעות ידועות ותדבר הצורה שנאמר כי התרפים דברו און ונגזר מלשון נרפים אתם שדיבורם כנבואה רפה דברו אמת על הרוב ולעתים רחוקו' יכזבו וזהו דברו און ועושים אותם הרשעים לאלוה לא ישאלו בש"י ולא יתפללו אליו רק כל מעשיהם ע"פ התרפי':

פסוק מב

ופחד יצחק פירוש אלהי יצחק ולא רצה לומר אלהי יצחק לפי שאין הקב"ה מייחס שמו על הצדיקים בחייהם ואע"פ שאמר לו בצאתו מבאר שבע אנכי אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק בשביל שכהו עיניו והרי הוא כמת נתיירא יעקב לומר כן וכן דעת אונקלוס שתרגם דדחיל ליה יצחק וי"א ופחד יצחק יראת אבי יצחק לשם יתברך הועיל אותי שזכות אב יועיל לבן ולפי זה הפירוש וישבע יעקב בפחד אביו הוא שנשבע ביהדות אביו וביראתו את השם יתברך וי"א כי פחד רמז לעקידה והיא הועיל לי וא"כ פירוש וישבע יעקב בפחד אביו הכוונה בו שנשבע בעקידת אביו כמי שנשבע במצוה שאביו נצטוה בעקידה:

פרק לב

פסוק ד

וישלח יעקב מלאכים לפניו. היה ראוי שיאמר וישלח יעקב מלאכים אל עשו אחיו שידוע שהמלאכים ששלח לפניו שלחם ולא לאחוריו. והתשובה שהכתוב אמר והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו והמלאכים הם בשמים והיה ראוי שיאמר והנה מלאכי אלהים יורדים ועולים בו. והתשובה שהקב"ה שולח מלאכיו לשמור לצדיקים והיו מלוים ליעקב והולכים עמו וכשהיה בבאר שבע היו עמו מלאכים ממעלה גדולה וכשיצא מבאר שבע ליווהו גם כן אותם מלאכי עליון לפי שהיה עדיין בארץ ישראל אבל כשרצה לצאת מארץ ישראל עלו לשמים ומלאכי' אחרים שאינם מכל כך מעלה ירדו לילך עמו חוצה לארץ ואלו היו עמו כל זמן שהיה עם לבן ועליהם אמר ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב ואומר הנני ויאמר שא נא עיניך וראה כל העתודים העולים על הצאן עקודים נקודים וברודים ועכשו שחוזר לארץ ישראל לבאר שבע חזרו המלאכים שילווהו קודם בארץ ישראל ללוותו בארץ ישראל וזהו שאמר ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים שהם המלאכים גדולי המעלה ועדיין לא הלכו מאתו המלאכים שילווהו חוצה לארץ ולזה אמר ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה

פירוש ראובן שהיה אוהב לשמעון ורגיל עמו מאד ועבר זמן שלא ראהו בראותו אותו מיד מכיר אותו אבל אם לא היה רגיל עמו אינו מכירו עד אחר שעה ולפי שהמלאכים שהיו מלוים אותו בארץ ישראל והיו עמו תמיד באו עתה ללוותו בארץ ישראל לזה אמר ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה ואם לא יפורש כן לא היה צריך לומר כאשר ראם אלא ויפגעו בו מלאכי אלהים ויאמר יעקב מחנה אלהים זה ולזה אמר ויקרא שם המקום ההוא מחנים פי' שתי מחנות מלאכים מלאכים של חוצה לארץ ומלאכים של ארץ ישראל ועתה היה רוצה יעקב לשלוח מלאכי עליון לעשו מאי זה כת היה ראוי שישלח מאותם שבאו עתה מארץ ישראל ללוותו או מאותם שהיו לפניו חוצה לארץ ראוי שיהיו מאותם שהיו לפניו חוצה לארץ וזה שאמר וישלח יעקב מלאכים לפניו:

פסוק ה

עם לבן גרתי ואחר עד עתה המפרשים לא אמרו בו דבר המתיישב ונראה שאמר כן לפי שהוא חטא לעשו והיה ראוי שישאל מחילה אחר שנה או שנתים ולא יתאחר כ' שנה לזה אמר הטעם לזה שעם לבן גרתי לכן נתאחרתי לשאול בשלומך שמי שהוא שכיר אין ראוי שילך למקום אחר אלא שיהיה לעולם בשכירותו ואפילו אגרת אין ראוי שיכתוב כההוא מעשה דאבא חלקיה שחכמים נתנו לו שלום ולא החזיר להם שלום לפי שהיה שכיר יום ולא יבטל ממלאכתו במ' תעניות. או ירצה עם לבן גרתי והיה קלון לך שאכתוב לך אגרת בהיותי עובד לאחרים ולפי שכל אחי רש שנאוהו אמר ויהי לי שור וחמור. או הטעם שרצה להתחסד בעיני עשו לומר שהוא בעל מדות טובות מאד ושהברכות לא היו ברמאות אלא בתמימות ושהיה מתנחם ממה שעשה וראיה שעם לבן שהיה רמאי גרתי ואחר עד עתה כ' שנה ואיך איפשר שאני רמאי ושהתאחרתי זמן רב עם רשע ועוד כי בביתו היה לי שור וחמור ובודאי ראה בי טובות גדולות אחר שנתן כל כך בשכרי ואשלחה להגיד לאדוני למצוא חן בעיניך. או ירצה שרצה להסיר ממנו שנאת הברכה והברכה נחלקה לג'. הא' הוה גביר לאחיך לזה אמר כה אמר עבדך יעקב. הב' יעבדוך עמים אני עבדתי לאחרים עם לבן גרתי. הג' ויתן לך האלהים מטל השמים ויהי לי שור וחמור שאינה לא מן השמים ולא מן הארץ:

פסוק ח

ויירא יעקב מאד שמא יהרג ויצר לו שמא יהרוג את אחרים ויאמר בהריגתו מאד אבל בהריגתו את אחרים לא אמר מאד בא להרגך השכם להרגו או ירצה ויירא יעקב מאד לפי שהיה סבה שחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד ויצר לו מצד הכבוד שכבד עשו לאביו. או ירצה ויירא יעקב שמא יהרג ויצר לו שאמר ודאי אחר שבא להרגני כבר מת אבי שנאמר יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי:

פסוק ט

והיה המחנה הנשאר לפליטה נראה לי שכוונת יעקב בהחלק המחנה שכשילחם עשו עם המחנה האחת ילאה בהלחמו עמהם ויהיה עיף ויגע ואז יבוא המחנה האחר של יעקב שאינם עייפים להציל למחנה הראשון שהוא עיף וזהו לפליטה וזה כדרך הלוחמים שמשימין אורב וכן המחנה הנשאר הוא אורב לפלט ולהציל למחנה שהוא מכה:

פסוק י

ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם כל המפרשים וגם בגמרא מקשים למה ירא יעקב אחר שהבטיח לו הקב"ה בבית אל ובחרן. ונראה לי שמה שיעקב נתירא הוא לפי שבבית אל הבטיח לו שתי הבטחות גדולות האחת שאמר לו שתי הטבות כמו שאמר ואתה אמרת היטב איטיב עמך. והב' ושמתי את זרעך כחול הים ואלו שתי הבטחות הם הנאמרות בבית אל כשברח מבאר שבע בברחו מעשו ועתה בחרן לא הבטיח לו אלא חצי ההבטחה האחת שמן הבנים לא הבטיח לו כלל ומן הבטחת עצמו לא הבטיח לו אלא החצי שאמר הטבה אחד לבד ולכן נתיירא מן הבנים מאד וגם מעצמו נתיירא שאינו בהבטחה גדולה כמו בראשונה. וחשב יעקב ודאי מה שעכשיו לא הבטיח לי ההבטחות כמו בראשונה אינו אלא לפי שההבטחות שהבטיח לי בבית אל כבר קיים אותם הקב"ה בשבמקלי עברתי את הירדן הזה ועתה הייתי לשני מחנות ולכן עתה ירא אנכי ואיני ירא שיעקור את הכל רק קצתו אחר שההבטחה אינה כל כך גדולה כבראשונה וזהו שאמר ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק ה' האומר אלי עתה כשיצאתי מחרן לשוב לארץ אבותי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיב' עמך הטבה אחת לבדה ולא שתי הטבות וגם לא הבטח' לי מן הבנים וזהו קטונתי פירוש הבטחות מועטות עתה. והטעם שלא הבטחת לי הבטחות בשלימות כמו בבית אל לפי שההבטחות שבבית אל כבר קיימת אותם בחסדים שעשית עמי כי במקלי עברתי את הירדן הזה ועתה הייתי לשני מחנות וזהו קטונתי כלומר נתקטנו הבטחותי עתה בחרן שלא היו שתי הבטחות כמו בבית אל אלא אחת וגם אותה היתה הבטחה קטנה שמשתי הבטחות של בית אל לא נשאר עתה אלא האחת מהן וגם אותה האחת חציה כשאמרת ואיטיבה עמך הרי שמאותם שתי הבטחות השארת חצי האחת וזהו קטונתי עתה מהבטחות כלומר הבטחה קטנה הבטחת לי ולא ב' הבטחות כראשונה לפי שכבר קיימת הבטחה אחת וחצי האחרת בשבמקלי עברתי את הירדן לכך אני צריך להתפלל הצילני נא מיד אחי כי ירא אנכי אותו פן יבוא והכני ולא לגמרי לא אב ולא כל האמהות רק אם אחת על בנים. ותדע למה אני ירא לפי שבבית אל הבטחת לי שתי הבטחות ועתה לא הבטחת לי אלא חצי הבטחה שבבית אל אמרת היטב איטיב עמך הרי אחת בשלימות. ועוד הבטחה בבית

אל ושמתי את זרעך כחול הים ועתה לא אמרת לי כלל מן הזרע ולכן אני ירא ואני צריך תפלה ואין זה דרך רז"ל שאמר שמא יגרום החטא ולא כרש"י שאמר נתמעטו זכיותי ולא דרך הרמב"ן שאמר איני כדאי אלא קטונתי מהבטחות:

פסוק יא

קטונתי מכל החסדים כתב רש"י נתמעטו זכיותי על ידי חסדים ואמת שעשית עמי לכך אני ירא שמא משהבטחתני נתלכלכתי בחטא ויגרום לי להמסר ביד עשו. וכתב הרמב"ן ואינו נכון כי אמר אח"כ ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך כחול הים ומה יועיל הבטחון ההוא אם גרם החטא אח"כ ועוד כי הזכיר יעקב שתי הבטחות שהבטיחו הקב"ה בבית אל ובחרן והזכיר תחלה מה שאמר לו בחרן ואמר ה' האומר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך והוא מה שנאמר לו בצאתו מבית לבן שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך ואח"כ לא הטיב לו בכל החסדים ובכל האמת האלה שיתמעטו זכיותיו על ידיהם עכ"ל. ונוכל להשיב לקיים דברי רש"י שהקושיא הראשונה אינה צודקת שרש"י נשמר ממנה במה שפירש היטב איטיב עמך היטב בזכותך איטיב בזכות אבותיך וכוונתו לומר אני שואל הצלה בזכותי ואם לא יועיל מצד החטא אני שואל בזכות אבותי שהבטחתני בו שכן אמרת היטב איטיב עמך וא"כ אע"פ שזכותי לא יועיל זכות אבותי שהבטחתני בו יועיל והצילני בו. גם הקושיא השנית לא יצדק על רש"י בפי' שנפרש ברש"י ונבין לשונו בשנקשה שרש"י נכנס באחת ויצא באחרת אמר בראשונה נתמעטו זכיותי ואח"כ יצא בלכלוך שאמר משהבטחתני נתלכלכתי בחטא והול"ל שמא משהבטחתני נתמעטו זכיותי ועוד שבאמרו נתמעטו זכיותי נראה שלא היה בו חטא אלא שהיה חסר מזכיות ובאמרו נתלכלכתי בחטא נראה שלא די שלא נתמעטו זכיותיו אלא שהיה חוטא. והתשובה שכוונת רש"י שיעקב ידע שאע"פ שלא יהיו לו זכיות כל עוד שלא יחטא לא יענש ולז"א יעקב אני מאותה ההבטחה האחת שהיתה בבית אל נתמעטו זכיותי בחסדים עד שאם הייתי עושה עון אחד לבד אענש עליו שאם לא היית עושה לי חסדים אע"פ שהייתי עושה עון אחד הייתי מכופר בזכיות או אהיה נתלה עליו ולא אענש על העון אבל עכשיו נתמעטו זכיותי על ידי חסדים שעשית עמי מההבטחה הראשונה עד האחרונה באופן שאם עשיתי חטא קטן לבד אחר יציאתי מחרן ראוי שאענש לכך אני ירא שמא משהבטחתני עשיתי חטא ואין לי זכות לכפר אותו העון או לתלותו וזהו כוונת רש"י א"כ מאי קשיא לך מה היטיב לו אחר ההבטחה שאמר לו בחרן שוב לארצך ולמולדתך ואיטיב' עמך לשיאמר קטונתי אינה קושיא שרש"י כוונתו הוא שמההבטחה הראשונה שבבית אל נתמעטו זכיותיו בחסדים

שעשה לו אחריה ומה שהיה ירא עכשיו הוא שאחר ההבטחה שבחרן נתלכלך בחטא לא שעשה לו חסדים אח"כ אלא שהר"מ מקשה שיעקב הזכיר שתי הבטחות והזכיר תחלה אותה של חרן ואמר ה' האומר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך ועליה אמר קטונתי נתמעטו זכיותי ע"י חסדים ומאותה הבטחה של חרן לא הטיב לו זו אינה קושיא שאמת הוא שלא הטיב לו בחסדים אחריה אבל שמא נתלכלך בחטא אחריה וישוב הפסוקים כן ה' האומר אלי בחרן שוב לארצך ואיטיבה עמך ואני ירא אחר אותה הבטחה נתלכלכתי בחטא וזאת היראה היא לפי שאחר ההבטחה הראשונה שבבית אל קטונתי שנתמעטו זכיותי מאז ועד עתה שאם לא יתמעטו זכיותי ע"י חסדים לא הייתי ירא מהחטא אם עשיתי אחר הבטחת חרן. וא"ת הנה אמר קטונתי סמוך לאיטיבה עמך שנראה שאחר ואיטיבה נתמעטו זכיותיו אינה קושיא שהרי לכלוך החטא אינו בפסוק אלא בכח שמאחר שנתיירא אינו אלא לפי שנתלכלך אחר שהובטח ואנו רואים שנתיירא ומאחר שהוא בכח ישים אותו רש"י בכל מקום שירצה ולמה נשים הלכלוך אחר פסוק קטונתי ולא נשימנו קודם פסוק קטונתי שאחר שהוא בכח יוכל לבוא בסמוך עם ואיטיבה עמך ואמר אמת שאמרת ואיטיבה עמך בחרן ולא עשית עמי חסדים אחר אותה ההבטחה אבל שמא חטאתי אחריה ומצד אחר אחר ההבטחה הא' שבבית אל קטונתי שנתמעטו זכיותי ולכן אני ירא אבל אפילו שלא יועיל לי הבטחת ואיטיבה עמך שבחרן שמא חטאתי אחריה אבל אתה אמרת בהבטחה שבבית אל היטב איטיב היטב בזכותך איטיב בזכות אבותיך אע"פ שלא יועיל הבטחתי של היטב מצד החטא אבל הבטחת איטיב שהיא בזכות אבותי יועיל לעולם אפילו נתלכלכתי ובזה צדקו דברי רש"י ואין עליו קושיא כלל ועוד שהרמב"ן עצמו אמר זה לשונו והיה מתיירא אולי אפילו משיצא מלבן חטא בבאו בברית עם לבן עובד ע"ז או בדבר אחר ושגיאות מי יבין. ועוד קשיא לי על מה שאמר הרמב"ן והנה אחרי כן לא הטיב לו בכל החסדים ובכל האמת האלה שיתמעטו זכיותיו על ידיהם והנה עשה לו חסדים שהמקיים הדבר יש לו חן וחסד כמי שעשאו וכן ארז"ל כל דיין שדן דין אמת לאמתו כאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית לפי שהקב"ה בראו וזה מקיימו. וכן בנדון שלפנינו הקב"ה הטיב לו בחסדים מהבטחה הראשונה עד ההבטחה האחרונה והיה איפשר אחרי צאתו מחרן שיאבד כל נכסיו אחר שאמר לו ואיטיבה עמך ולא אבד אותם והרי עשה לו חסדים שלא אבד אותם וכל שכן שלבן יצא לגזול ממנו בנותיו וכל נכסיו כמו שאמרו ולבן בקש לעקור את הכל ויעקב אמר ללבן עצמו כי יראתי כי אמרתי פן תגזול את בנותיך מעמי וכ"ש הצאן כמו שאמר והצאן צאני שחשבם שהיו שלו. ועוד הרבה חסד עשה עמו שדבר הקב"ה או

מלאכו ללבן הרשע כדי לעשות טובה ליעקב כמו שאמר ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה ויאמר לו השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע ואמר יש לאל ידי לעשות עמכם רע ואלהי אביכם אמש אמר אלי וגו' שודאי כוונתו היתה לגזול בנותיו וכל נכסיו ואולי גם בגופו רצה להזיקו:

פסוק יד

ויקח מן הבא בידו י"א עופות דורסים ובלעז אסטורי"ש שמביאים ביד וירצה מן הבא בידו של עשו שהיה יודע ציד מזה עצמו נתן לו ועזים מאתים. או יאמר מן העדר הבא בידו שאדון העדרים נותן כל העדרים לעבדיו לכל אחד עדר אחד והעדר הנבחר רועה הוא עצמו לז"א מן העדר הבא בידו מנחה. ובזה הענין יש ספקות:

הספק הא' למה לא דבר הקב"ה עם עשו בחלום כמו שדבר עם אבימלך ולבן ויאמר לו השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע ולא יהיה לו צורך לדורון ולא למלחמה ולא לתפלה. ועוד שהקב"ה חס על ממונם של ישראל ואיך לא חס על ממונו של יעקב שהרויח אותו בטורח גדול הייתי ביום אכלני חורב וגו' ולא הצילו מעשו בלא שיתן מנחה:

הספק הב' כמו שאנו אומרים בבכורים ארמי אובד אבי שלבן בקש לעקור את הכל למה אין אנו אומרים עשו בקש לעקור את הכל. התשובה לראשונה שהמלאך דבר לאבימלך שהיה צדיק ולא רצה לדבר לעשו שהיה רשע ועשו יותר רשע מלבן ועוד שכפי רשעתו ושנאתו עם יעקב לא יועיל ואף על זה יש להקשות היה ראוי שינגע אותו נגעים כמו לפרעה אם לא רצה לדבר עמו בעבור רשעותו ולהשיב לשתי אלו הספקות נקשה עוד ספקות:

הספק הג' כשלא היה צריך למלאכים באו לבקרו וללוותו ובשעת הצורך ברחו ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו וגם כשאמרו וגם הולך לקראתך ות' איש עמו ויירא יעקב מאד ויצר לו אז היה השעה שיפגעו בו מלאכי אלהים ויאמר מחנה אלהים זה:

הספק הד' מדוע לא התפלל יעקב שיצילהו מלבן כמו שהתפלל שיצילהו מעשו אחר שלבן בקש לעקור את הכל:

הספק הה' מדוע לא הבטיח הקב"ה לאברהם וליצחק בדרך אשר הם הולכים שיצילם מיד הרשעים שייראו מהם שיהרגום ויאנסו נשותיהם באברהם והרגו אותי ואותך יחיו אמרי נא אחותי את למען ייטב לי בעבורך וחיתה נפשי בגללך ועם אבימלך כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי. וביצחק כי ירא לאמר אשתי פן יהרגוני אנשי המקום על רבקה כי טובת מראה היא כי אמרתי פן אמות עליה וכמו

שהבטיח ליעקב למה לא הבטיח לאברהם ויצחק:
הספק הו' בהבטחות שהבטיח הקב"ה ליצחק לעולם אמר בהם לזכות אברהם שאמר בו והתברכו בזרעך כל גויי הארץ עקב אשר שמע אברהם בקולי ויאמר אנכי אלהי אברהם אביך אל תירא כי אתך אנכי וברכתיך והרבתי את זרעך בעבור אברהם עבדי ובהבטחות שהבטיח ליעקב לא אמר בהם בעבור אברהם ויצחק:
התשובה הכוללת לכל אלו הספקות לפי דעתי היא שכל מה שאירע לאבות סימן לבנים וכל ענייני אברהם סימן לגלות מצרים וכל ענייני יצחק סימן לגלות בבל וכל ענייני יעקב סימן לגלותינו זה וכמו שפירשו המפרשים והנה גלותינו זה הוא הרע והמר והארוך מכולם ובזה יתיישבו כל הספקות בהקדמה אחרת שהקב"ה לעולם רצה שיהיה לישראל קטיגור להחזירם למוטב והאויב הגדול והתמידי מיום שנתעברה רבקה עד זמן המשיח הוא עשו שנאמר ויתרוצצו הבנים בקרבה. ובזה הותרה הספק הא' למה לא דיבר הקב"ה עם עשו בחלום ויאמר לו השמר לך מדבר עם יעקב כמו שעשה ללבן אדרבה לא נולד עשו אלא לדבר משפטים ליעקב ולעשות לו רעות וכל יוצאי ירכו. וגם הותר הספק הב' למה לא אמר עשו אובד אבי לפי שמ"ש ארמי אובד אבי ר"ל שארמי בקש להרוג אבי יעקב והקב"ה הצילנו מידו ואיך יאמר עשו בקש להרוג ליעקב בקש ויבקש עד המשיח ועתה היא ההתחלה. וגם הותר הספק הג' כשלא היה צריך למלאכים באו ללוותו ובעת הצורך הלכו מאתו הטעם שישראל מעשיהם יקריבום לש"י או ירחיקום לא המלאכים שבמעשים טובים ינצחו לעשו ולכל המקטריגים. וגם בזה הותר הספק הד' מדוע לא התפלל יעקב שיצילהו מלבן כמו מעשו הטעם שעשו הוא האויב הגדול התמידי לכל ישראל עד המשיח ולכן צריך תפלה אבל לבן לא היה אויב אלא לשעתו ואין צריך תפלה שעיקר תפלת יעקב על ענין עשו היתה לבניו ולכל ישראל העתידים לצאת ממנו. וגם בזה הותר הספק הה' מדוע לא הבטיח לאברהם ויצחק בשעת הסכנה בעבור שעיקר ההבטחות לאבות אינו בשביל עצמם אלא בעבור ישראל העתידים וגלות מצרים וגלות בבל שאברהם ויצחק סימן להם אינם כלום בערך גלות אדום הארוך וא"כ ליעקב שהוא סי' לגלות אדום צריך הבטחות לא לאברהם ויצחק. וגם בזה הותר הספק הו' למה בהבטחת יצחק אמר בעבור אברהם ולא אמר ביעקב בעבור אברהם ויצחק עבדי שישראל בגלות הארוך הזה גלות אדום צריך זכיות גדולות ומעשים טובים ותשובה להיותם בארץ לא להם ולא זכיות האבות כפי אורך הגלות המר הזה הנה כל הו' ספקות הותרו בתשובה אחת. ויתכן להתיר הספק הג' מדוע ברחו המלאכים לעת הצורך לפי שרצה הקב"ה להראותו גדולת הצדיקים שצדיק אחד ינצח למלאך ושגדולים צדיקים

יותר ממלאכי השרת ואם מלאכים יסייעו ליעקב איך יאמר לו שרית עם אלהים. עוד יש ספק מה צורך למלחמת המלאך עם יעקב. התשובה לפי שיעקב גנב ברכה ובכורה ולכן צריך שיריב יעקב עם עשו לראות מי נוצח והדין עם מי בטענות שיש לזה עם זה ועשו א"א לטעון לפי שאין לו טענות שמי שאין לו מעשים אין לו טענה לכן נשים טוען בעדו והוא מלאך שרו של עשו אבל יעקב אינו צריך טוען ולא מלאך שמרע"ה לא רצה מלאך לכן צריך שיריב מלאך עם יעקב ונמצא שבאחד מהם נצח יעקב למלאך ובאחרת נצח המלאך ליעקב בענין הברכה נצח יעקב לפי שהברכה ניתן לאיש כפי שלימותו ומעשיו ולא היו מעשים לעשו ולכן ויברך אותו שם על כרחו הודה על הברכות אבל הבכורה אינה אלא טבעית למי שנולד ראשון ובזה נצח המלאך ליעקב ולכן ותקע כף ירך יעקב פי' שידו אוחזת בעקב עשו שמורה שעשו יצא ראשונה כיון שיד יעקב אוחזת בעקב עשו ולז"א ותקע כף ירך יעקב לפי שיד וכף יעקב היה אוחזת בעקב וירך עשו לכן נצחו ונשאר צולע על ירכו ועכ"ז עשה יעקב הרבה להנצל מזה שאמר הבכורה ברצונו מכרה מהו האונאה שיש בזה שמכרה בנזיד עדשים אני רוצה לפורעה ולכן שלח מנחה גדולה להסיר האונאה ועכ"ז לפי שעדיין לא נתנה נצחו המלאך:

פסוק לב

ויזרח לו השמש פירוש הרבה מלחמות נצחו הנוצחים לסבת שבאור היום היו במערב הכת האחרת ויזרח השמש נגד עיניהם ולא ראו איש את אחיו ולפי שיעקב התקין עצמו למלחמה ויחץ את העם אשר אתו לשני מחנות כדי שלא יחשוב יעקב שהשתדלותו הצילו לכן זרח השמש נגד עיניו שיראה שכל השתדלותו אינו כלום לולי ה' שהיה לו וזהו טעם לו שהזריח לו שהשמש כשזורח לכל העולם זורח:

והוא צולע על ירכו פי' חשב יעקב שמקרירות המים ומקרירות הלילה היה צולע ולא מצד שנגע בכף ירכו וכשזרח השמש ששמש מרפא בכנפיה וראה שלא הועיל אז ראה שהוא צולע ודאי ואם לא יפורש כן למה אמר ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנואל והוא צולע שנראה שקודם שזרח השמש לא היה צולע ורמז לו המלאך בשעשאו צולע שלא יהיה יכול עם עשו אלא בהשתחויות שכן דרך הצולע שנראה שבכל פסיעה שהולך משתחוה ולזה וישתחו ארצה ז' פעמים עד גשתו עד אחיו:

פרק לד

פסוק ז

וכן לא יעשה פרש"י לענות הבתולות שהאומות גדרו עצמן מהעריות מפני המבול והרמב"ן הקשה ולא ידעתי זה שהכנעניים שטופים בעריות ובבהמה ובזכור דכתיב כי

את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ולא התחילו בהן באותו הדור ובימי אברהם ויצחק יראים פן יהרגום לקחת נשיהם אבל וכן לא יעשה נמשך עם בישראל כי נבלה עשה בישראל וכן לא יעשה בהם ע"כ. ונראה לי להשיב על קושיית הרמב"ן שרש"י אמר אמת שהיו גדורים בעריות בדור יעקב מפני המבול שטבע לכל העולם בשביל השחתת דרכם שנאמר כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ ואע"פ שלא נחתם גזר דינם אלא על הגזל שתים רעות עשה בן חמור חטא בעריות ובגזל ועונשי המלך כשמתישנים דבר המלך ודתו נשכח ובימי יעקב לא היה הדבר ישן שאברהם בן נ"ח כשמת נח ובזמן מתן תורה נתיישן הדבר שהמלך כשגוזר גזירה כל העם יראים וכשעבר זמן רב והיה כלא היה ומה שהיו אברהם ויצחק יראי' פן יהרגו אותם לקחת נשיהם אינו לפי שלא היו גדורים בעריות אלא לפי ששרה ורבקה היו יפות תאר ויפות מראה מאד ובתואר אשה יפה רבים נשחתו שהרי המלכים היו לוקחים אותם לנשים כאסתר המלכה מתוך היופי הגדול שהיה בהן והראיה שאבימלך ועמו לא היו רשעים ועם כל זה אברהם ויצחק היו יראים מההריגה על נשיהם וכמו שאמר אבימלך הגוי גם צדיק תהרוג ומושל מקשיב על שפת שקר כל משרתיו רשעים מכלל דמושל מקשיב על שפת אמת כל משרתיו צדיקים. ועוד שהרמב"ן עצמו אמר בפרשת לך לך זה לשונו אמרי נא אחותי את לא ידעתי למה פחד ממנה עתה יותר מקודם לכן וא"ת שהיו המצריים שחורים ומכוערים כדברי רש"י הנה גם לאבימלך מלך פלשתים אמר כן גם הוא גם יצחק ואולי היו בדור ההוא הכנעניים שטופים בעבודה זרה וגדורים מהעריות יותר מאנשי מצרים והפלשתים ואע"פ שאמר בסוף ואינו נכון הרי עלה בדעתו לפרש בכנעניים גדורים בעריות בדור ההוא:

פסוק יג

ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמ' מפשט הפסוק נראה שכל בני יעקב דברו במרמה ויעקב הסכים כי לפניו היו ולמה ארר אפם של שמעון ולוי. וכתב הרמב"ן שהמרמה היתה באמרם להמול לכם כל זכר שחשבו שלא יעשו כן בני העיר ואם ימולו יבואו ביום הג' ויקחו את דינה וזאת עצת כל האחים וברשות אביהם. וכתב עוד ורבים ישאלו איך בני יעקב שפכו דם נקי. והרב השיב בספר שופטים שבני נח מצווין על הדינים והוא להושיב דיינים בכל פלך לדון בשש מצות ובן נח שעבר על אחד מהם נהרג בסייף ולזה נתחייבו כל בעלי שכם הריגה ששכם גזל והם ידעו ולא דנוהו ואינו נכון שאם כן היה יעקב חייב להיות קודם וזוכה במיתתם ואם פחד מהם למה כעס על בניו וארר אפם אחת כמה זמנים וחלקם והפיצם והלא הם זכו ועשו מצוה ובטחו באלהים והצילם ולדעתי הדיינים שמנו לבני נח בשבעה מצות אינו להושיב דיינים לבד אלא צוה

אותם בדיני גנבה ועושק ושומרים ואונס ומפתה ואבות נזיקין וחובל וכיוצא בהן ונהרג אם עבר על אחד מהם ומכלל המצוה הזו שיושיבו דיינים בכל עיר ועיר ואם לא עשו דין אין נהרגין שזו מצות עשה בהן ולא אמרו אלא אזהרה שלהן זו היא מיתתן ולא תקרא אזהרה אלא המניעה בלאו ובירושלמי שרשאי העכו"ם לאמר לבעלי הדין איני נזקק לכם כי תוספת הוא בישראל לא תגורו מפני איש אל תכניס דבריך מפני איש וכל שכן שלא יהרג כשלא יעשה עצמו קצין שוטר ומושל לשפוט לאדוניו ומה יבקש הרב חיוב בהן וכי אנשי שכם וכל ז' עממין לא עובדי עבודה זרה ומגלי עריות ועושים כל תועבות השם היו והכתוב צווח עליהם על ההרים הרמים וגו' לא תלמד לעשות ככל התועבות ההם ובגלוי עריות כי את כל התועבות האלה וגו' אלא שאין הדבר מסור לבני יעקב לעשות בהם הדין ובעבור שהיו אנשי שכם רשעים ודמם חשוב להם כמים רצו להנקם מהם והרגו המלך וכל אנשי עירו כי עבדיו הם וסרים אל משמעתו ואין הברית שעשו נחשב לעיניהם למאומה שהיה להחניף לאדוניהם ויעקב אמר שהביאוהו בסכנה וארר אפם שעשו חמס לעיר שאמרו וישבנו אתכם והיינו לעם אחד ובטחו בדיבורם ואולי ישובו אל ה' והרגום חנם:

פרק לה

פסוק ה

ויהי חתת אלהים על הערים אשר סביבותיהם ולא רדפו אחרי בני יעקב הפשט ידוע ויתכן בעבור שכל הארץ ההיא היה להם עבודה זרה ואלוה אחד לכלם ואנשי שכם נתיהדו ועשו ברית מילה ומרדו באלהי הארץ ההיא והמילה שמלו עצמם היתה מחתה ושבר לאלוה שלהם לזה אמר ויהי חתת אלהים שהיה הברית מילה והגרות שנתגיירו חתת אלהי' שלהם וקלון ועל מי היה הקלון לערי' אשר סביבותיהם ולכן לא רדפו אחרי בני יעקב שלקחו נקמתם ונקמת אלהיהם בהריגתם ושמחו בה:

פסוק טז

כברת ארץ כתב הרמב"ן מנחם פירוש לשון כביר ואומר אני שהוא שם למדת קרקע לשון רש"י והנכון מה שפירש רד"ק שהכף לדמיון ואינה שרשית והוא מלשון היו לברות למו אכילה מועטת בבקר ופירושה שיעור מהלך ארץ מהבקר עד עת האוכל זה כתבתי תחלה ועכשיו שזכיתי ובאתי לירושלים שבח לאל ראיתי בעיני שאין מקבורת רחל לבית לחם אפילו מיל והנה הוכחש הפירוש הזה וגם דברי מנחם אבל הוא שם מדת הארץ כדברי רש"י ואין בו תואר רק הסכמה ברוב השמות והכ"ף לשמוש שלא נמדד בכיון:

פרק לו

פסוק יב

ותמנע היתה פלגש לפי שנצטוינו בבני עשו שלא נתעבם ולא נקח ארצם והם כל בניו הידועים לו היושבים בשעיר שהם נקראים אדום על שמו אבל בן פלגש אינו בכלל ולא ירשו עמם בארצם ונצטוינו לתעבו ולמחות שמו:

פסוק כד

אשר מצא את הימים כתב הרמב"ן פרדים ומצא שיולידו מין בשאינו מינו ואינו כן בשאר כלאים. ואמר במדבר ברעותו את החמורים שהיו לו שם במדבר חמורים רבים תובעים אתונות והרביעם עם הסוסיות והולידו ונחשב לו לחכמה בדורו שהכיר במיניהם שקרובים לטבע ויולידו והנה נודע במעשה ההיא ועל כן יתארהו בו. ואונקלוס תרגם גבריא פי' שענה באו עליו מן האומה הנקראים אמים לפנים עם גדול ורב כענקים ורצו לגזול ממנו החמורים של צבעון אביו והוא היה במדבר ואין עוזר לו ותמצא ידו להם והציל מידם והוא מלשון תמצא ידך לכל אויביך והיה נודע בגבורה ההיא:

פסוק לט

בת מטרד בת מי זהב פי' בת עשיר שכל ימיו היה טרוד לצרף זהב והיה הזהב הולך בביתו כמים:

פרק לז

פסוק ב

אלה תולדות יעקב יוסף כללות מעלות כל בניו הם ביוסף בכורתו של ראובן שנאמר ובחללו יצועי אביו ניתנה בכורתו ליוסף. מלכותו של יהודה שנאמר ויוסף הוא השליט על הארץ. נבואתו של לוי שנאמר ויהי כאשר פתר לנו כן היה. חכמתו של ישששכר שנאמר אין נבון וחכם כמוך. ויש בזה הענין ספקות:

הספק הא' שאמר בן י"ז שנה והוא נער שאינו נער אלא בחור ואם בן י"ז נקרא נער מה בא ללמדנו שהוא נער:

הספק הב' מה זה שאמר את בני בלהה אם הכוונה שהיה רגיל אצל בני בלהה זה חסר מן הכתוב ואם כהרמב"ן יוסף והוא נער בן י"ז שנה היה רועה בצאן את אחיו את בני בלהה ואת בני זלפה הפסוק הפוך מאד עליונים למטה ותחתונים למעלה ולמה לא אמר והוא נער בן י"ז שנה ומה שאמר הר"מ שזה דומה למה שאמר ויחלמו חלום שניהם איש חלומו בלילה אחד איש כפתרון חלומו המשקה והאופה שמשקה והאופה שב לפרש מה שאמר שניהם איפשר הוא שפירש בני בלהה ובני זלפה למה שאמר אחיו אבל בן י"ז שנה והוא נער לא והוא נער פי' למה שאמר בן י"ז שנה והיה ראוי שיאמר והוא נער

בן י"ז שנה:

הספק הג' מה הכוונה במה שאמר כי בן זקונים הוא לו שאם הכוונה שנולד לעת זקנותו גם כל בניו נולדו לזקוניו וישששכר וזבולון אינם גדולים מיוסף רק בשנה וכמו שהקשה הר"מ ואם הכוונה בר חכים הוא ליה למה אמר לו שמי שהוא חכם לכל העולם הוא חכם: התשובה שרבותינו ז"ל אמרו לא יהא אדם עומד בין היושבים ולא יושב בין העומדים ולא עצב בין השמחים ולא שמח בין העצבים אלא לעולם יהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות לזה אמר שיוסף היה גאה עם הגאים ונער עם הנערים וחכם עם החכמים וזהו היה רועה את אחיו שהיו גאים היה רועה ומנהיגם ומשתרר עליהם והם אחיו בני לאה ועם בני בלהה ובני זלפה שהיו עושים מעשה נערות היה נער עמהם ומסלסל בשערו: וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקונים הוא לו שהיה זקן עמו וזהו לו שעמו היה חכם:

פסוק ג

וישראל אהב את יוסף מכל בניו לפי שהמלשינים הם אהובים לשרים בעבור המלשינות לזה אמר שאע"פ שהיה מביא דבה רעה לאביהם לא בעבור זה אהב אותו אביו אלא בעבור חכמתו כי בן זקונים הוא לו שזאת היא אהבת הטוב ותרגם אונקלוס בר חכים הכוונה לפי שאמר לו שהיה ראוי שיאמר כי בן זקונים הוא כמו שאמר על בנימין וילד זקונים קטן אלא אמר לו לומר שכל חכמתו מסר לו כרש"י אבל בבנימין לא אמר לו. לזה תרגם אונקלוס שם ובר סבתין זעיר:

פסוק ד

ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם יש ספק והוא שהיה ראוי שיתלה השנאה בדבה רעה שהיה מביא שזאת היא סבה ראויה לשנאה מאהבת אביו שלא חטא יוסף בה. ונראה לי שאם כשהיה יוסף מביא הדבה לא היה חושש לה אביו גם אחיו לא יהיה להם חשש ממנו שיאמרו מה לנו מזה הסכל שיביא דבה רעה ממנו שאבינו אינו חושש לדבריו ועוזב אותו לסכל אבל ראו שהיה מקבל הדבה והראיה שאהב אותו מכל בניו א"כ נראה שהוא מאמין לו ולכן אינו אוהב להם בעבור שהוא מאמין הדבה וחשבו שבעבור הדבה היה אוהב לו:

פסוק ז

והנה תסובינה אלומותיכם שהלכו סביב סביב כדי שלא להשתחוות ועל כרחם ותשתחוין לאלומתי או ירצה תסובינה כדרך העבדים שמשמשים לאדוניהם שהולכים סביב לו לשמשו או יאמר לפי שאמרו ז"ל שבשנות השבע כולם צברו חטה ונתרקבה ויוסף היה חכם בטבע וערבבה חומטון ולא נתרקבה. ונראה לי שדרך נס היה זה

ומה צורך לטבע ולזה אמר קמה אלומתי וגם נצבה כלומר לא נתרקבה והנה תסובינה אלומותיכם פירוש נתרקבה מלשון סובין ואחר שנעשית סובין בהכרח תשתחוין שנפלו לארץ בפני אלומתי:

פסוק ח

המלוך תמלוך עלינו יאמר והלא אם יש לך קצת ממשלה אינו אלא בעזרתינו וזהו בנו או יאמר המלוך תמלוך עלינו אי אפשר ולא מלך לבד אלא אפילו שר ומושל ואונקלוס תרגם המלכו את מדמי למימלך עלנא או שולטן את סביר למישלט בנא פירש במלכות מדמה ובשלטנות סברא וכוונתו שאם תחשוב למלוך עלינו הוא מצד הדמיון והוא שקר ודמיון כוזב אבל להיות שר עלינו זה אינו דמיון שאינה כל כך מעלה אבל הוא סברא ואפילו זה לא יהיה שאינה סברא טובה. וראה אלומים שמצד הרעב השתחוו לו. ויש בשני החלומות ספקות:

הספק הא' בחלום הראשון שאמר ויחלום יוסף חלום ויגד לאחיו ויאמר אליהם שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי והנה אנחנו מאלמים אלומים אחר שהגידו לאחיו פעם אחת בשאמר ויגד לאחיו למה חזר להגידו פעם אחרת להם שאמר שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי והנה אנחנו מאלמים אלומים וא"ת לא הגידו ב' פעמים אלא שהפסוק חזר לפרש איך הגידו לאחיו ואמר והנה אנחנו מאלמים לא יתכן שכשאמר ויגד לאחיו מיד אמר ויוסיפו עוד שנוא אותו ואחר שאמר והנה אנחנו מאלמים אלומים חזר ואמר ויוסיפו עוד שנוא אותו על חלומותיו ועל דבריו אם כן מבואר שהגיד החלום להם שתי פעמים ומה צורך בזה:

הספק הב' בחלום השני והוא למה ספר החלום השני שתי פעמים שאמר ויחלום עוד חלום אחר ויספר אותו לאחיו ואמר ויספר אל אביו ואל אחיו ואם ספר אותו פעם שנית לאחיו כדי לספר אותו אל אביו היה ראוי שבפעם ראשונה יספר אותו אל אביו ואל אחיו:

הספק הג' נחלק לששה חלקים והם השינויים שיש בין החלום הראשון לחלום השני. השינוי הא' שבחלום הראשון ראה אלומים ובחלום השני לא ראה אלומים אלא כוכבים במקום אלומים. השינוי השני שבראשון לא ראה שמש וירח ובשני ראה שמש וירח. השינוי הג' החלום הראשון לא ספר לאביו והחלום השני ספר לאביו. השינוי הד' בחלום הראשון ויוסיפו עוד שנוא אותו ובחלום השני לא אמר שנאה אלא קנאה ויקנאו בו אחיו. השינוי החמישי בחלום הראשון השיבו לו אחיו המלוך תמלוך עלינו ובחלום השני השיב אביו ולא אחיו. השינוי הששי בחלום הראשון אמר סבת השנאה על חלומותיו ועל דבריו ובחלום השני לא נתן סבה לקנאה:

התשובה לראשונה נ"ל שבראשונה אמר חלום חלמתי ולא אמר עוד וזהו ויגד לאחיו ומיד אמרו שטות מה חלום ולזה וישנאו אותו וחזר ואמר להם שמעו נא החלום אשר חלמתי והנה אנחנו מאלמים אלומים ויוסיפו עוד שנוא אותו על שאמר שחלם ועל דבריו שהגיד החלום בפרט ואמר מאלמים אלומים. או נאמר שמי שמתעדן מאד בדבר אחד מגיד אותה פעמים רבות לזה אמר ויגד לאחיו והגיד אותו בפרט ואחר שהגיד אותו להם ושנאו לו חזר פעם אחרת ואמר להם שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי אולי בפעם הראשונה לא דקדקתם בו היטב והנה אנחנו מאלמים אלומים ולזה אמר בפעם ראשונה שהגיד להם ויוסיפו עוד שנוא אותו וכשחזר פעם שנית לספר אותו להם אמר ויוסיפו עוד שנוא אותו על חלומותיו שהוא על שהיה מספר חלומותיו ועל דבריו שהיה מכפיל ההגדה. ובזה הותר גם הספק השני שהוא בחלום השני למה ספר אותו ב' פעמים שהוא לפי שמתענג בספורו אלא שבפעם ראשונה לא רצה לספר אותו בפני אביו לפי שלא יחשבהו לשטות בספורו שתי פעמים שכשחזר לספר אותו יהיה נראה להם שאינו עושה כן אלא כדי שישמע אותו ולא ידינוהו לשטות ודי בחלום ראשון שספר אותו להם שתי פעמים וטעם השינויים שיש בין החלום הראשון לשני אם לשינוי הראשון שבחלום הראשון ראה אלומים ובחלום השני לא ראה אלומים אלא כוכבים במקום אלומים לפי שבפעם ראשונה באו המה וחמוריהם כדרך עובדי אדמה זורעים וקוצרים מאלמים אלומים אבל בפעם שנייה באו כמו שרים אחי המלך ולכן ראה אותם כוכבים. וטעם לשינוי השני שבחלום הראשון לא ראה שמש וירח ובחלום השני ראה שמש וירח לפי ששמש הוא יעקב וירח בלהה ובפעם ראשונה לא באו אלא אחיו לבד ובפעם הב' באו גם כן יעקב וביתו. ובזה יובן טעם השינוי הג' שהחלום הראשון לא ספר אותו לאביו אלא לאחיו והחלום השני ספר גם לאביו לפי שלא בא אביו בפעם הראשונה ובא בפעם שנית לכן ויספר אל אביו ואל אחיו. ובזה יובן טעם השינוי הד' שבעבור שהמשילם לכוכבים לא היה בו כל כך שנאה אלא קנאה למה יהיה הוא שולט עליהם. והותר השינוי הה' שהחלום הראשון השיבו אחיו ובחלום השני לא השיבו הם שאחר שגער בו אביו ואמר הבוא נבוא אני ואמך ואחיך מה צורך שישיבו הם. ועוד דרך מוסר שאחר שגם אביו ישתחוה לו אין ראוי שיחושו אחיו לכבודם. והותר השינוי הששי שאחר שאמר בחלום הראשון סבת השנאה ידוע שזאת עצמה סבת הקנאה:

פסוק טו

וימצאהו איש אמרו רז"ל זה גבריאל והטעם לפי שדרך התועה להיות שואל על הדרך ולא שהולכי דרכים ישאלוהו מה תבקש. וכתב הרמב"ן יאריך הכתוב בזה להודיענו כי הגזרה אמת והחריצות שקר כי הזמין לו הקב"ה מורה דרך שלא מדעתו להביאו בידם:

פסוק יט

הנה בעל החלומות היה ראוי שיאמר הנה בעל החלומות בא או בעל החלומות הזה בא ואמרו הלזה לומר אם בא לספר לנו עוד חלומות וזהו הלזה האם לזה בא:

פסוק כא

ויאמר לא נכנו נפש ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם טעם ויאמר ויאמר לפי שראובן דעתו שלא יגעו בו ושאל זה מעט מעט בראשונה אמר לא נכנו נפש פי' לא נהרגהו באופן שתצא נפשו אבל נכנו בידינו בפניו עד שיצא דם ואחר שראה שמסכימים בזה אמר עוד אני שואל שלא תכו אותו לשיצא ממנו דם אבל נכה בפניו דרך ביזיון כדרך סטרו על פניו וזהו אל תשפכו דם כמו עד שפך דם עליהם ואח"כ אמר עוד אני שואל שאפילו זה לא תעשו ויד אל תשלחו בו. עוד נ"ל שבמה ששינה ממה שאמר בראשונה לא נכנו שהכניס עצמו בכלל ואח"כ אמר אל תשפכו דם ולא הכניס עצמו בכלל וכן ויד אל תשלחו בו הטעם שראובן נכנס בשלהם ויצא בשלו ולז"א לא נכנו נפש לומר שרצוני כרצונכם אבל דעתי שאין ראוי שנעשה אנחנו הפעולה הזאת להורגו ואח"כ אמר אם אתם רוצים להכותו אתם תעשו ולא אני ולכן אל תשפכו דם שאם תשפכו אתם השופכים ולא אני ואני את נפשי הצלתי. ואם תרצו לעשות עמו רעה יהיה בשתשליכו אותו אל הבור ואפי' בזה איני מסכים. ויש בזה ספק שראובן אמר לאחיו הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם שלא מצינו שאמר להם כן בכל מה שדיבר אליהם. התשובה שלא נכנו סובל אחד משני פירושים הא' לא נכה אותו כמו ה' לא יעזבנו בידו. השני לא נכה לעצמנו כמו אל יעזבנו ואל יתשנו וכן לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו שהפשט מאנחנו וחז"ל אמר כביכול כלפי הקב"ה אמרו וכוונת ראובן לא נכה לעצמנו הנפש או נפרש לא נכנו בעבור הנפש פי' שנאבד נפשנו:

פסוק כו

מה בצע כי נהרוג את אחינו שההורג הוא לא' מג' סבות. א' לגזול ממונו. ב' להנקם ממנו. ג' מפני הכבוד שעשה גבורה. לראשון אמר מה בצע כתרגום מה ממון מתהני לנא. לשני אחינו הוא ואין ראוי להנקם ממנו. לג' אינו כבוד שנראה גבורתנו שעל כרחינו צריך שיהיה סוד אצלינו:

פסוק כח

ויעברו אנשים מדינים סוחרים וגו'. יש בזה ספק שבמה שאמר לכו ונמכרנו לישמעאלים נראה שמכרוהו לישמעאלים ובמה שאמר ויעברו אנשים מדינים סוחרים וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור נראה שמכרוהו למדינים וממה שאמר אח"כ וימכרו את יוסף לישמעאלים נראה שמכרוהו לישמעאלים ומה שאמר אח"כ והמדנים מכרו אותו אל מצרים נראה שמכרוהו למדנים ורז"ל אמרו שנמכר פעמים רבות. ור' אברהם אמר כי המדינים יקראו ישמעאלים כאשר אמר הכתוב על מלכי מדין כי ישמעאלים הם עד כאן. ויתכן לפרש שהמדנים היו סרסורים בין אחי יוסף לישמעאלים שאמרו אחי יוסף נער אחד יש לנו בבור הוציאוהו ומכרו אותו והישמעאלים קנו אותו מהסרסורים שהוציאוהו מן הבור ומה שאמר וימכרו את יוסף לישמעאלים ר"ל הסרסורים האלה מכרוהו לישמעאלי' ואח"כ הלכו הסרסורים עם הישמעאלים שגם הם דרכם למצרים ובמצרים אמרו הישמעאלים להם כמו שקניתם אותו לנו מיד אותם האנשים כך תהיו סרסורים למוכרו וזה שאמר והמדנים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר שהם הסרסורים וזהו שאמר אח"כ ויוסף הורד מצרימה ויקנהו פוטיפר סריס פרעה מיד הישמעאלים שהישמעאלים היו בעליו. ויש ספק במכירת יוסף איך אחיו חטאו חטא גדול כזה ואולי לפי שהבא להרגך השכם והורגו ויוסף אמר עליהם שחשודים על אבר מן החי ועל העריות:

פסוק לה

וימאן להתנחם ויאמר כי ארד אל בני אבל שאולה הטעם במלת כי לפי שהמנחמים אומרים לאבלים מה שיעשה הזמן יעשה השכל לומר שכשיעבור זמן רב נשכח המת מן הלב ואם כן יעשהו השכל מעכשיו ומעתה ולז"א לא תוכלו לנחמני בזה שהזמן הרב לא ינחמני כי ארד אל בני אבל שאולה ואם כן גם כן השכל לא יעשה:

פרק לח

פסוק יא

שבי אלמנה בית אביך עד יגדל שלה בני כי אמר פן ימות גם הוא כאחיו. בזה יש ספק איך אמר יהודה לתמר שיתן לה לשלה כשיגדל אחר שפחד שימות כאחיו ונתן טעם בהפכו. ועוד למה ימות שלה בעבור שמתו אחיו שאיש בחטאו יומת. ולראשונה פי' רש"י דוחה היה אותה שלא היה בדעתו להשיאה לו. ולשנית פי' מוחזקת היא שימותו בעליה. והרמב"ן כתב ולא ידעתי למה יתבייש יהודה המושל מן האשה הזאת ולא יאמר אליה לכי לשלום מביתי ולמה יטעה אותה והיא אסורה לשלה כמו שאמרו בנישואין בתרי זימני הוי חזקה. והנכון בעיני שהיה שלה ראוי לייבם אבל לא רצה אביו שייבם אותה ועודנו נער פן יחטא בה כאחיו אשר מתו בנעוריהם כי נערים היו ואין לאחד

מהם י"ב שנה וכאשר יגדל וישמע למוסר אביו אז יתננה לו לאשה וכאשר המתינה ימים וראתה כי גדל שלה בעיניה והוא עודנו נער לאביו כי אין לו י' שנים והיה ממתין לה עוד אז מיהרה תמר ברוב תאותה להוליד מזרע הקדש ועשתה המעשה הזה עכ"ד. ויש להקשות עוד על רש"י אין ראוי לצדיקים שיטעו לאחרים כי שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית. והנכון בעיני על הנחת רש"י שנכנס יהודה בזה מטעם קטלנית ושלא ידע ששחתו ארצה שאמר בלבו זאת האשה על כרחה צריכה להמתין לשיהיה שלה בן י"ג שנה ויום א' לענין חליצה וכוונתי שתחלוץ ואיני רוצה לתת צער לה לומר שתמתין לחלוץ אלא אומר לה שתמתין לשייבם אותה וכשיהיה גדול יחלוץ ואין בזה רמאות אלא חסידות שאחר שתמתין על כרחה לשיגדל יהיה ההמתנה לדעתה בטוב לבב ונסו יגון ואנחה וכ"ש שלא הטעה אותה בפירו' שסתם אמר שבי אלמנה עד יגדל שלה בני ולא פירש אם לייבם אם לחלוץ אלא שדעת יהודה היתה שהיא תבין מאלו הדברים יבום וא"ת שלא ידע יהודה דין החליצה אלא דין היבום איך יתכן שידע חצי הדין ולא כולו. וכתב הרמב"ן זה לשונו ובב"ר אמרו כי יהודה התחיל במצות יבום תחלה כי כאשר קבל הסוד מאבותיו נזדרז להקים אותו ע"כ ואחר שקבל הסוד מאבותיו ידוע שכל הסוד קבל לא קצתו. ובזה הותר גם כן הקושיא שהקשה הרמב"ן על רש"י שמה שלא אמר לתמר לכי לשלום מביתי אינו מפני הבושה אלא שא"א לומר לה כן לפי שעדיין צריכה חליצה ולז"א לה שבי אלמנה בית אביך עד יגדל שלה לייבם או לחלוץ שעיקר היבום והחליצה אף בדור ההוא היתה באחים כנ"ל על הנחת רש"י:

פסוק יח

ותהר ותלד בן ויקרא את שמו ער ותהר עוד ותלד בן ותקרא את שמו אונן ותוסף עוד ותלד בן ותקרא את שמו שלה והיה בכזיב בלדתה אותו. ג' שאלות יש באלו הפסוקים. הא' למה קרא אלו השלשה בנים בשמות האלה. הב' מה צורך לומר אנה היה המקום שילדה הבן. הג' שאמר והיה בכזיב בלדתה אותו מדוע לא אמר בשני בנים הראשונים באיזה מקום ילדתם כמו שאמר בבן הג'. וכתב הרמב"ן יהודה קרא ער לבנו מלשון עוררה את גבורתך ואשתו קרא שם השני אונן ולא ספר הכתוב למה ויתכן שתקש בלדתה כי אורח נשים לקרוא שם בניהם על זה כאם יעבץ שקראה שמו יעבץ לאמר כי ילדה בעצב והוא מלשון ויהי העם כמתאוננים. ותקרא שמו שלה והיה בכזיב בלדתה אותו. ועל דעתי שלה לשון דבר הפוסק והכוזב וכן לא תשלה אותי אמר בו התרגום לא תכדב פתגמך באמתך ואולי יתייחס ללשון שגגה שלו כי השוגג כוזב במחשבתו ואמר הכתוב

כי קראו שלה על שם המקום כי היה בכזיב בלדתה אותו עכ"ל. הנה השיב לשאלה הב' מה צורך לומר אנה היה יהודה בבן ג' שנתן טעם הכתוב למה קראו שלה לפי שהמקום שילדה אותו נקרא כזיב וגם השיב לשאלה הראשונה למה קרא אלו הג' בנים בשמות האלה שהרי נתן טעם לשמות אבל לא השיב לשאלה הג' למה לא אמר בער ואונן באיזה מקום ילדתם כמו שאמר בשלה. ועוד יש להקשות על דבריו למה לא נתן הכתוב טעם למה קראם ער ואונן כמו שנתן טעם למה קראו שלה או לא יתן טעם ג"כ לשלה וזו הקושיא היא לפירוש הרמב"ן שאמר שהפסוק בא לתת טעם למה קראו שלה לפי שהיה בכזיב בלדתה אותו וא"כ היה ראוי שהפסוק יתן טעם לשמות כל שלשתם או לא יתן טעם לשום אחד מהם. ועוד יש להקשות על דבריו שאמר שקראו שלה ע"ש המקום כי היה בכזיב א"כ ראוי שיקראו לכל האנשים שם המקום שנולדו בו. ועוד קשה לפי דבריו היה לה לקרות שם בנה כזיב למה הלכה לבקש שם שפירושו כזב שלא תשלה פירושו לא תכזב. או שם שפירושו שגגה והשוגג כוזב מה תועלת לה באלו החליפין. ועוד קשה עליו במה שאמר שקראה שם השני אונן לפי שתקש בלדתה מי אמר לו כן וזה כדמות נבואה ורש"י כתב אומר אני על שם שפסקה מלדת נקרא כזיב כמו לא יכזבו מימיו ואם לא כן מה בא להודיענו ע"כ. הנה השיב לשאלה הב' מה צורך לומר אנה היה המקום שילדתו לאמר לנו חידוש שלא ילדה עוד וכן השיב לשאלה הג' מדוע לא אמר בשני בנים ער ואונן באיזה מקום ילדתם שלפי שאין בהם חידוש לא הוצרך לומר כן אבל לשאלה הראשונה לא השיב וקשה לי וכי בעבור שפסקה מלדת במקום ההוא לכן קרא למקום ההוא כזיב ועוד שאם כן היה ראוי לומר ויקרא שם המקום כזיב שבאמרו והיה בכזיב מורה שקודם לכן היה שם המקום כזיב וכן אמר ויקרא את שם המקום ההוא בית אל וכן ויקרא שמו אלון בכות וכן על כן קרא למקום ההוא באר שבע כי שם נשבעו שניהם. והרמב"ן הקשה לזה הפירוש ואמר ולא ידעתי למה יקרא שם המקום על שם זה ואין במאורע ההוא כל חדש כי די לה שתלד ג' בנים ובעת לדתה לא נודע אם פסקה או תלד אח"כ רק בעת מותה יודע הדבר. ור' אברהם אמר שיספר הכתוב אנה נולדו ואמר בלדתה אותו כאלו אמר בלדתה אותם כי במקום אחד נולדו כולם השיב לשאלה הג' ולא השיב לשני שאלות א' וב'. וקשה לי לדבריו היה ראוי שיאמר והיה בכזיב בלדתה אותם. וי"א שהיה דרכם שיקרא האב שם הבכור ותקרא האם שם השני על כן הראשון ויקרא את שמו ער והשני ותקרא שמו אונן והיה ראוי שיאמר בשלה שהוא השלישי ויקרא ואמר ותקרא לפי שיהודה לא היה אז במקו' שילדה אלא בכזיב השיב לשתי השאלות הב' והג' ולא השיב לשאלה הראשונה. והרמב"ן אמר על זה הפירוש ואין בזה טעם או

ריח הרי לך שלשה שאלות ועדיין במקומם עומדות. ועוד יש שתי קושיות גדולות בזה הענין הראשונה שער ואונן אינם כי אם בני ג' שנים כדאיתא בסדר עולם ולהרמב"ן בני י"ב שנים ואפילו בב"ד של מטה אין מענישין את האדם עד שיהיה בן י"ג שנים וכל שכן בב"ד של מעלה שאין מענישין עד כ' וא"כ למה מתו בחטאם. הקושיא הב' אלו הונח שהיו גדולים אינם ראויים לעונש על זה העון לפי שאין דש מבפנים וזורה מבחוץ מז' מצות בני נח. והנכון בעיני לתרץ כולם והוא שיהודה חטא ג' עונות. הא' שלא כבד לאביו אבל ציערו צער גדול ומצא אביו מכירתו מר ממות לענה ורוש. העון הב' שלא כבד לבכור שיוסף היה הבכור גם לאביו כדאיתא במדרש הזוהר שנפש יעקב בדמיונו שהיה שוכב עם רחל הוריד נפש יוסף מתחת כסא הכבוד למטה וכשראתה הנפש שלא היתה רחל אלא לאה המתינה הנפש עד ששכב עם רחל ונכנסה בו נפשו הראויה לו שהיתה נפש בכור ולכן ניתנה הבכורה ליוסף שהיה בכור ודאי ואמר הפסוק כבד את אביך את לרבות אחיך הגדול. העון הג' שלא שמר אחות אחים שראוי שכל אח יעשה אחוה טובה לאחיו ויחמול וירחם עליו וכמו שאמר וישמע אברם כי נשבה אחיו וירק את חניכיו ועל זה נאשם עשו שנא' מחמס אחיך יעקב תכסך בושה ביום עמדך מנגד וגו' ואלו הג' רמז באמרו וירד יהודה מאת אחיו פי' אחיו כאלו אמר עזב אהבת אחיו שמעון לוי יששכר זבולון וגו'. והכוונה לומר שעזב האחוה הראויה ליוסף מצד שהוא אחיו הרי העון הא'. העון הב' נכלל בזה שעזב לראובן שהוא בכור וא"ת עזב לאחיו כולם ובא לשמש לאביו לא עשה כן אלא ויט עד איש עדולמי הנה לך ג' עונות ולפי שהצדיקים שחוטאים שבים בתשובה לכן לבן הא' קרא ער לומר שלא שכח החטא שחטא לאביו במכירת יוסף אלא ער בלבו צרת אביו ואינו ישן בזה מלשון עורה למה תישן וגם בלילה לא שכב לבו והבן השני קראו אונן לומר שהוא אבל על אחיו יוסף ובכאן כלל אחות יוסף ובכורתו מלשון לא אכלתי באוני הרי צערו על ג' עונות. הבן הג' קרא שלה לפי שהאדם שיש לו דאגה מבקש נחמה בלבו לכן כשהיו לו ג' בנים לקח נחמה בלבו שאמר שמכירתו היה שוגג לפי שמאחר שהיה סבה שלא הרגוהו ושלא ימות בבור אע"פ שהיתה עצתו שימכרוהו חזר זה כאלו שוגג אחר שהצילו ולכן קראו שלה שתרגום שגגה שלו ולכן העידה התורה שהוא כזב אלא מזיד היה כארז"ל שנדוהו אחיו שאמרו לו כמו שאמרת למוכרו אם אמרת להשיבו לאביו היינו עושים וז"ש והיה בכזיב בלדתה אותו לומר מחשבתו היה כוזבת כשילדה אותו ואע"פ שאמר ותקרא את שמו שלה היא ידעה כוונת יהודה בעלה והוא צוה כן ולכן הבן הא' שנולד לו מת בחטא הבכורה שלא כבד לאחיו הבכור ולז"א ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה' וימיתהו ה' מה צורך לומר בכור יהודה כאן שכבר ידענו

שהיה בכור ומה בא ללמדנו אלא לומר שמת בחטא יהודה אביו שלא עשה כבוד לבכור ועכ"ז רצה הכתוב לתלות המיתה בחטא ער עצמו שאם לא היה רשע לא ימיתנו הקב"ה בעון אביו אבל ראה שהיה לו התחלה רעה ואע"פ שאינו מז' מצות יבא אח"כ לחטוא בז' מצות אמר הקב"ה מוטב שימות זכאי ואל ימות חייב ואחר שאביו חטא ליוסף שהיה בכור ימות בכורו בחטא הבכור כמו שאמר הקב"ה לפרעה בני בכורי ישראל ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך והבן השני מת בעבור שלא שמר אביו אחות אח שכן אונן לא שמר אהבת אחוה שלא רצה להקים זרע לאחיו תפס מעשה אביו בידו. ואע"פ כן תלה הכתוב מיתתו בחטא אונן עצמו ומוטב שימות זכאי ואל ימות חייב. הנה שער ואונן מתו בשנתחברו עון הבן עם עון האב שבחטא האב לבדו לא ימותו בעבור שאע"פ שחטא יהודה במכירה לא היה החטא גדול מאד אחר שהצילו מההריגה ובחטא ער לבדו לא ימות לפי שהוא קטן בשנים ועוד שאין זה החטא מז' מצות ובחיבור עון האב עם עון הבן מת ער וכן אונן לזה אמר יהודה כשלא יתחברו העונות לא ימות שלה ולכן יגדל שלה וזה הגידול יש לו אחד מב' פירושים האחד גדול לעונשים בב"ד של מטה והוא בן י"ג שנה ויום אחד. הפי' הב' גדול לעונשים בב"ד של מעלה ולכל אחד משני גידולים לא ימות שלה אם גדול לעונשים בן י"ג לא ימות לפי שאע"פ שיחטא כאחיו לא ימות לפי שאז לא יתחברו עווני עם עוונו למות שבעווני לא ימות שכבר יצא מרשותי ולא יומתו בנים על אבות ואם בעוונו לא ימות אע"פ שיחטא שאין שם אלא עוונו לבד או התחלת עון לכשיגדל ולא מתו ער ואונן אלא בחיבור עווני עם עוונם וגם אם זה הגידול הוא בן כ' שנה אם כן לא ימות לפי שלא יחטא שהרי הוא גדול ובעל שכל ואם יחטא וימות לא ימות בעווני ששתים רעות היו כשהיה קטן אחד שימות. ב' שימות בעווני ורעה גדולה היא שימות בעון אביו שזה כאלו האב ממיתו בידיו ולכן אם יגדל שהוא בן כ' לא יחטא ולא ימות ואם יחטא וימות לא ימות בעווני ועוד שאע"פ שחטא בזה אין זאת משבעה מצות אחר שהוא בן כ' ולא יפול בזה מוטב שימות זכאי שזה אינו נופל אלא בקטן ותמר פירשה הפירוש הטוב והנחות לה והוא שיהיה בן י"ג ויהודה כיון הפירוש האחר לפי שאם הוא בן י"ג אולי יחטא ולא ימות ואם הוא בן כ' לא יחטא ויותר טוב הוא שלא יחטא ולא ימות משיחטא ולא ימות ובזה הפי' אינו סותר עד יגדל שלה לאמרו כי ראתה כי גדל שלה שמה שאמר כי ראתה כי גדל שלה הוא גדול לב"ד של מטה ועד יגדל שלה הוא בן כ' לב"ד של מעלה. ומצאתי סיוע לפירוש הזה מן המדרש שאמרו כתונת פסים על שהטילו פייס ביניהם באיזה מיתה ימיתוהו מד' מיתות ב"ד שנאמר ויתנכלו אותו להמיתו כיון שמכרוהו הטילו פייס ביניהם מי יוליך

הכתונת לאביו נפל הפייס על יהודה זהו שאמר לו הכר נא הכתונת בנך ולכך נאמר לו הכר נא למי החותמת וכשאמר לו הכתונת בנך פסקו חייו של יעקב לפיכך פסקו חיי בניו מן העולם זהו ער ואונן שנאמר ומשלם עון אבות אל חיק בניהם אחריהם ע"כ. ובזה הפי' הותרו השתי קושיות גדולות והשבתי לשלשת השאלות זהו דעתי והוא פי' טוב ויפה ולא ראיתי עד עתה תשובה שתתיישב על הלב אלא זה וגם לא ראיתי מי שהרגיש הקושיא השנית שחטא ער ואונן אינם מז' מצות לשימותו עליה אלו הונח שיהיו גדולים וכ"ש שהיו קטנים וזה הפירוש הוא על הנחה שידע יהודה חטאם שהוא ושחת ארצה ולא מטעם קטלנית:

פרק לט

פסוק ב

ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח ויהי בבית אדוניו המצרי ידוע שהיה בבית אדוניו אלא שדרך המצליחים מאד בסחורות הם הולכי מדברות ויורדי הים באניות ויוסף אף ע"פ שהיה יושב אהלים ותמיד היה בבית אדוניו היה מצליח. או יחזור ויהי לה' הנזכר בפסוק ההצלחה היתה כל גדולה שנראה שה' היה שוכן בבית המצרי:

פסוק ג

וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו טעם בידו כדרך סוחר אחד ראיתי שהצלחתו היתה כל כך גדולה שכשהיה משים היד על הבגדים היה מצליח ולכן היה עובר בידו הבגדים ממקום למקום בביתו לשיהיה סחורתו מצלחת. עוד נראה שהסוחרים מעכבין מלמכור הסחורה שנים או שלשה חדשים ובזה מרויחים אבל יוסף מיד ליד היה מרויח מאד וזהו בידו שעדיין היתה בידו:

פסוק ט

כי אם אותך באשר את אשתו יאמר שגם לא חשך אותה ממנו בעניינים שהיא צריכה כגון מטפחת או בגדי משי ורקמה וכל צרכי גופה כי ליוסף היתה תובעת והוא קונה או מצוה לקנותו. שגם בזה היה יוסף אדון עליה שבידו היה לתת לה ושלא לתת אבל לא חשך אותה ממנו אלא בענין אישות לבד וזהו באשר את אשתו. או יאמר לא חשך ממני מאומה כי אם אותך וזה שחשך אותך ממני לא שצוה ליוסף לא תגע באשתי אלא שהמניעה מאליה נעשית אחר שאת אשתו. ובמדרש אמרה לו למה אינך שומע לי אמר לה הפנויות שבכם אסורות לנו ק"ו נשואה משל למה הדבר דומה לעכו"ם א' שאמר לישראל יש לי מאכל נאה להאכילך והוא חזיר אמר ליה ריקה שחוטה שלכם בבהמה טהורה אסורה לנו חזיר לא כל שכן:

פרק מ

פסוק א

חטאו משקה מלך מצרים והאופה לאדוניהם למלך מצרים היה ראוי שיאמר למלך מצרים או לאדוניהם מלך מצרים ועוד למה קראם בכאן משקה ואופה ואחר כך קראם סריסים ושרים והשיב החכם ר' אפרים קארו אחי זצ"ל שדרך הוא שאע"פ שיש לשר גדול מינוי בבית המלך אינו עובד הוא עצמו המינוי אלא ממנה אחרים תחתיו לעבוד וכן עשו השרים האלה אבל החוטאים לא היו השרים שהם אינם עובדי' ואינם משקה ואופה אבל חטאו המשקה והאופה ולמי חטאו לאדוניהם כל אחד לאדוניו ובמה חטאו לאדוניהם במה שחטאו למלך מצרים ופרעה לא קצף על העובדים שלא מינה אותם המלך רק על השרים לפי שמינו אנשים בלתי ראויים לעבוד ונכון הוא:

פסוק י

נצה הוא סמדר שנאמר לראות הפרחה הגפן ואחר כך פתח הסמדר גפן אלו ישראל שנאמר גפן ממצרים תסיע ג' שריגים שלשה רגלים כפורחת ובני ישראל פרו. נצה הגיע זמן ליגאל וכן הוא אמר ויז נצחם. הבשילו אשכלותיה הגיע זמן מצרים לשתות כוס תרעלה. ד"א גפן זו תורה. ג' שריגים באר ענן מן. כפורחת אלו בכורים. הבשילו אשכלותיה ענבים אלו נסכים:

פרק מא

פסוק א

ופרעה חולם היה ראוי שיאמר ופרעה מלך מצרים אלא לפי שהחלום היה ביאור ובו תחלת מפלתו שנהפך לדם וגם רמז שימות בים ולא הזכירו מלך אלא במעלת יוסף לכבודו שנאמר ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה מלך מצרים וגם לומר שמעלת יוסף היא סבת מלכותו שכל הארץ היתה נאבדת אלא בעצתו ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם:

על היאור היה ראוי שיאמר על שפת היאור כמו שאמר הנני עומד על שפת היאור אלא שזה הוא ספור התורה רמז לנו רשעו שהיה עושה עצמו אלוה ושהיה שליט על היאור שנא' לי יאורי ואני עשיתיני וכשספר חלומו נתבייש לומר כן:

פסוק לט

אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת וגומר. יש בזה הענין ספקות:

הספק הא' למה האמין פרעה פתרונו של יוסף אולי יהיה שקר כפתרון החרטומים שסמוך לפתרונו עשאו שליט בכל ארץ מצרים היה ראוי שימתין אם הוא אמת ואז ימליכהו ואם יהיה נמצא אח"כ שקר במה יהיה נשאר שלטנותו:

הספק הב' איך החרטומים שהיו חכמים גדולים לא ידעו לפתור פתרון שהתינוקות יודעים ששבלים טובות הם שני שבע ושבלים רקות שני רעב וכן פרות טובות ורעות. והיתר הספק הא' הוא שאע"פ שרז"ל אמרו ארורים הרשעים שאין טובתן שלימה מזכירו בלשון בזיון נער שוטה עברי שלשוננו אינו מכיר עבד כתוב בנימוסי מצרים שאין עבד מולך כל דבריהם אמת. אבל דרך הפשט כל דברי שר המשקים היו להגדיל ידיעתו ושלא היה חכם לבד אלא גם כן רוח הקדש שורה עליו ויתן אותי במשמר ואת שר האופים כפל מלת אותי לפי שא"ת שמה שפתר לי טוב ולשר האופים תלייה הוא לפי שראה שבית האסורים שלו קשה משלי וברזל באה נפשו יותר ממני אינו כן אלא אותי ואת שר האופים בשוה וא"ת לפי שהוא חלם בלילה שמושל מאדים ואני חלמתי בלילה שמושל צדק אינו כן בלילה א' חלמנו וא"ת לפי שחלומו מבולבל ושלי מסודר ולזה ראה שחלומו רע אינו כן איש כפתרון חלומו פירוש חלום הראוי לפתרון לא חלום בלתי מסודר שא"א לפותרו וא"ת שהוא זקן ולמד חכמה אינו כן אלא נער וא"ת הוא מכשף עברי הוא וא"ת שהוא בן חורין ולמד חכמה וזוכר אותה עבד הוא ואם למד שכח שלבו טרוד בעבדות וא"ת אדוניו חכם ולמד ממנו אינו כן שהוא עבד לשר הטבחים ששרים כאלו אין בהם חכמה ובמלאכתם עוסקים וא"כ אינו חכם אלא נביא ולזה האמינוהו ולזה אמר הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו ואמר אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אמר כל לכלול גם לחלומות שר המשקים ושר האופים. תשובה ב' שראה שפתרון זה מתיישב בשכל ששבלים טובות הם שבע ושבלים רעות רעב ופרות טובות לחרוש ולזרוע. והיתר הספק הב' איך החרטומים לא ידעו לפתור פתרון מבואר כזה. התשובה שאמרו שהחלום צריך שיורה חידוש ושיהיה איפשר להיות ושבע אינו חידוש במצרים שנילוס עולה ומשקה ורעב הוא נמנע שנילוס עולה ומשקה והאמת שהכל סבה מאת ה' ואיך יעלה יוסף לגדולה אם החרטומים יהיו פותרים האמת לכן הקב"ה השיב חכמים אחור ודעתם סכל כן נראה לי בתשובת אלו הספקות. עוד שני ספקות בענין פרעה עם נבוכדנאצר:

הספק הא' מדוע פרעה לא שכח החלום ונבוכדנאצר שכחו שאלו החלומות מן השמים באו:

הספק הב' מדוע פרעה לא צוה להאביד לחרטומים ונבוכדנאצר צוה להאבידם שפרעה היה יותר ראוי בזה לפי שאמר להם חלומו ונבוכדנאצר לא היה ראוי שיאבדם לפי ששאל מה שאין לו מבוא בחכמה אלא בנבואה כמו שאמרו לו חכמיו. היתר הספק הא' שנבוכדנאצר היה שונא מאד לישראל שהרג מהם רבבות והיה מכלה אותם בשנאתו לולי רחמי שמים לכן סבב הקב"ה שישכח גם החלום לשיהיה דניאל אהוב למלך ולא

ירע יותר לישראל וכשהגיד לו גם חלומו עשאו אלוה ולדניאל סגיד ומנחה וניחוחין אמר לנסכא ליה אבל פרעה די לו שידע יוסף הפתרון שלא היה לו ולמצרים שנאה עם העברים אלא מיאוס לאכול לחם עמהם. תשובה ב' שחלום נבוכדנאצר פתרונו היה בד' מלכיות עד המשיח ואם היה דניאל פותר חלום לבד היה נבוכדנצר אומר הרוצה לשקר ירחיק עדיו לכן שכח גם החלום לשיראה בעיניו ולבבו יבין שכל דברי דניאל האמת והצדק. תשובה ג' שאם היה שוכח פרעה חלומו לא היה אומר שר המשקים אתנו עברי שיודע החלום שנשכח שלא ידע שר המשקים אלא שיודע לפתור חלומות ואחר שפרעה לא יצטרך אלא פתרון החלום יוכל לומר ושם אתנו נער עברי שידענו. והיתר הספק הב' מדוע נבוכדנאצר צוה להאביד לכל חכמי בבל ופרעה לא צוה כן נבוכדנאצר עשה כדין לפי שחכמיו יעצוהו שיהרוג לכהנים ויחריב בהמ"ק שאם היה קיים היה שואל מה החלום הזה אשר חלם ונביאי ישראל היו משיבים לו או באורים ותומים והיה ראוי שחכמי בבל שיעצו כן יהיו יודעים להשיב כמו שישיבו אורים ותומים וכמו שאחז"ל על פסוק ענו כשדאי קדם מלכא לא איתי אנש על יבשתא די מלת מלכא יוכל להחוייא ומלתא די מלכא שאיל יקירא ואחרן לא איתי די יחוינה להן אלהין די מדרהון עם בשרא לא איתוהי ודרז"ל אמרו לו כשהיה בהמ"ק קיים היה אדם הולך אצל הנביא או אצל הכהנים ושואל באורים ותומים ומגלה לו הדבר וזהו רמז הכתוב שאמר ואחרן כאלו אמר ואהרן לא איתי די יחוינה שאותיות אחה"ע מתחלפות אמר להם אתם יעצתם להחריבו מיד כעס ואמ' להובדא לכל חכימי בבל אבל פרעה לא היה ראוי שיהרוג לחרטומי' שהחכמים אין יודעים כל הדברים. תשובה שנייה לא היה דין שפרעה ישמיד לחרטומים לפי שאם היו אומרים אין אנו יודעים פתרונו דין היה שישמידם אבל הם היו פותרין ז' בנות אתה מוליד וז' אתה קובר ואע"פ שלא היה מתיישב בדעתו לא היה דין להרגם שיאמרו האמת אתנו ותמתין כי יבוא פתרוננו:

אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמוך. פי' הוא היה חכם מאחר שפתר החלום ונבון במה שאמר ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם ויפקד פקידים על הארץ וחמש וגו' שזה אינו פתרון אלא תבונה לשלא יכרת הארץ ברעב. או יאמר אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת שרוח אלהים בך לא יש נבון וחכם שיהיה דומה לך שאתה נבון וחכם וגם בך רוח אלהים והנבונים החכמים האחרים אין בהם רוח אלהים וזהו טעם כל. או יאמר אחרי הודיע אותך את כל זאת שנתת עצה שאינה פתרון החלום והוא ירא פרעה איש נבון וחכם אני אומר שאין נבון וחכם כמוך שיספיק שתפתור חלום ובזה תהיה חכם אבל מה שאמרת עוד ירא פרעה איש נבון וחכם זהו עצת נבון שיעצת

כך לפי שראית שאין נבון וחכם לאותו מינוי כמוך ויעצת כך לפי שאבחר בך וזאת תבונה גדולה ובעבור זהו החידוד שעשית ראוי אתה לשלטנות וגדולה ולזה אמר כל ולכן אתה תהיה הפקיד:

פסוק מה

ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח וסמך לזה ויתן לו את אסנת בת פוטיפרע לפי שא"א שיוסף יהיה נושא מצרית שאיש מאמונה אחד ואשה מאמונה אחרת אי איפשר שיכנסו לחופה זה עם זה ולכן שנה שמו כאלו יוסף המיר דתו לדת מצרים חס ושלום וכן אומרים עוד היום במצרים שנשאר להם מיוסף שכשרוצים לעשות שליט צריך שיהיה עבד והוא שקונה אותו שר הטבחים ואומרים שצריך שיהיה כופר בדתו וקוראים לו דירי ניגאדו:

פרק מב

פסוק ט

מרגלים אתם לראות את ערות הארץ באתם יש שני מיני מרגלים אחד לראות אנשי המלחמה מה הם עושים או לאי זה מקום הם רוצים לילך לעשות מלחמה שני אי זה מקום נוח לכבוש אמר כנגד הראשונה מרגלים אתם שסתם מרגלים הם לזה ואמר כנגד השני לראות את ערות הארץ באתם פירוש סוד הארץ שהערוה היא במקום נסתר. ויש בזה שלשה ספקות:

הספק הא' מה ראה בהן לטעון כך שאין ראוי שהשליט על הארץ יעליל על האנשים עלילה בלא טענה שכל העולם באו לשבור אוכל ולא טען כן כנגדם:

הספק הב' מה התנצלות הוא שאינם מרגלים באמרם כולנו בני איש אחד נחנו:

הספק הג' כשאמרו י"ב עבדיך אחים אנחנו בני איש אחד בארץ כנען וגו' מה זה שהשיב יוסף כנגדם הוא אשר דברתי אליכם לאמר מרגלים אתם מה ראה בטענתם זאת שהם מרגלים לשאמר כן:

התשובה לאלו הספקות ארז"ל שמה שראה לומר מרגלים אתם הוא שאמר למה נכנסתם בי' פתחים פירוש ועתה נועדים במקום אחד אין זה רק דרך מרגלים ואמרו לו בעבור שאנו אחים נאספנו יחד ואמר להם לא כי ערות הארץ באתם לראות כי אם אתם אחים היה לכם ליכנס בפתח אחד כאשר אתם עתה יחדיו אז אמרו הא' איננו והלכנו לבקשו והנה הותרו כל הספקות. ועל דרך הפשט נאמר שיוסף שאל מאין באתם והיה להם להשיב מארץ כנען למה השיבו לשבור אוכל שלא שאל להם לאיזה דבר באתם אלא ודאי הרגישו עצמם לפי שהיו מרגלים אמרו לא באנו לרגל את הארץ אלא לשבור אוכל והם השיבו כלנו בני איש אחד אחד נחנו וטענתם בזה שאיך איפשר שאב אחד ישים

כל בניו בסכנה והשיב הוא אשר דברתי אליכם מרגלי' אתם כלומר היא הנותנת שאתם מרגלים אחר שאתם בני איש אחד שצריך שהמרגלים יהיו אחים שימותו אלו בעבור אלו שאפילו שיכוהו בשוטים לשיאמר האמת אם הם מרגלים ימות ולא יגלה ואם אינם אחים מיד יודה או ילך לומר למלך עשה עמי חסד ואגלה לך סוד והוא שכל אלו הם מרגלים והותרו כל הספקות. פירוש שני לספק השני שטענתו היא בעבור שאמרו והנה הקטון את אבינו היום טען יוסף אותו הקטן צדיק ששומע לעצת אביו שאמר לו שלא ילך לרגל את הארץ ולזה לא בא ואתם פריצי' אינכם שומעים לעצת אביכם שאם אינו כן למה לא בא עמכם. פירוש ג' לספק השני לפי שאמרו והאחד איננו ולא אמרו מת לזה טען כנגדם ודאי אחר שאינו מת וגם אינו עם אביכם ואינכם יודעים אנה הוא א"כ גנב הוא ודרך הוא שאין בני אדם יודעים הגנב אנה הוא וגם קרוביו אין יודעים לפי שהולך לגנוב לארץ מרחקי' ואין יודעים אם תלוהו או לא ואתם אחיהו מסתמא דומי' לו וגנבים כמוהו ובעלי עצות רעות:

פסוק כא

אבל אשמים אנחנו יש לשאול למה אמרו כן עתה ולא אמרו כן בהיותם במשמר שלשה ימים. התשובה שיוסף ריחם עליהם ואמר לכו הביאו שבר רעבון בתיכם שאיני רוצה שימותו בניכם ובנותיכם ברעב לזה אמרו אם זה שאינו עברי מרחם על עברים כמונו ועל טפנו ונשינו ובלא שבקשנו ממנו קל וחומר היה ראוי שהיינו מרחמים על אחינו בהתחננו אלינו אבל אשמים אנחנו על אחינו ועוד לפי שאמר את האלהים אני ירא על הזרים ואנו לא היה לנו יראת אלהים על אחינו:

פסוק כב

ויען ראובן אותם לאמר הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד וגו' יש להקשות מה תשובה היא זאת זה עצמו היו הם אומרים שהאשימו עצמם ונחשבו לחוטאים מאד. ועוד מה זה שאמר וגם דמו מהו גם ועוד שגם הם אמרו כן שבעבור דמו באה הצרה הזאת. התשובה להראשון שהם אמרו אשמים אנחנו כלומר עון עשינו אבל אין אנו חייבים מיתה אלא אשם יש לנו שבלא התראה עשינו שאם היו מתרים בנו לא מכרנוהו ויען ראובן אותם אינו אמת הלא אמרתי אליכם כלומר אינכם זוכרים שאני עשיתי התראה ועוד שקבלתם ההתראה ואמרתם אין אנו חפצים וזהו לא שמעת' ואמר וגם דמו הנה נדרש לפי שהם אמרו ודאי לא מת יוסף שאם מת היו הורגים לנו ומאחר שאין אנו נהרגים אלא באה אלינו הצרה הזאת ודאי לא מת ולזה אשמים אנחנו לבד והשיב ראובן ואמר אינו כן אלא מת ומה שאתם אומרים למה אין אנו נהרגים עתה מתחילים הענין וכשיגמר יהרגונו וזה הוא שאמר וגם דמו הנה נדרש עתה דורשים הענין וחוקרים על דמו

כמו שאמר ודרשת וחקרת ושאלת היטב ואחר כך יגמר ולא המכירה לבד יתבעו ממנו אלא גם דמו. ויש להקשות עוד ראובן אמר הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא מצינו שאמר להם כן. התשובה בשנשאל עוד כשאמר ויען ראובן אותם לאמר הלא אמרתי אליכם לאמר מהו לאמר שני פעמים. והתשובה אמר ראובן לא אמרתי אליכם בפירוש אל תחטאו בילד אבל מה שאמרתי אליכם השליכו אותו אל הבור הזה אשר במדבר כוונתי שלא תחטאו בו כלל אלא שיראתי אם הייתי אומר כן לא הייתם עושים שתהרגוהו מיד ושאלתי שתשליכוהו אל הבור וזהו לאמר פעם שנית שמה שאמרתי השליכו אותו אל הבור כוונתי לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם כמו כי שומע יוסף לא רציתם להבין כוונתי:

פסוק לז

את שני בני תמית זהו טפשות גדולה וכי יעקב יהרוג אנשים וכל שכן בני בניו וכ"ש שלא חטאו ואף ראובן לא חטא שאם לא יביאנו היה אנוס שברצונו היה מביאו לאביו: **התשובה** שאמר אותי שכלתם יוסף איננו ושמעון איננו ואת בנימין תקחו עלי היו כולנה ובאמרו עלי היו כולנה מורה שדעתו שאין בניו מצטערין לאידו וכאלו שמחים בו ולהורות ראובן ליעקב שאינו כן אמר את שני בני תמית לפי שתשובת יעקב לזה ראוי שתהיה וכי בניך הם ולא בני לשאמיתם וזה לפי שאז ישוב ראובן אל אביו וכי בניך הם יוסף שמעון ובנימין ולא אחינו והלא אנו מצטערים בצערם יותר מאתה על בני שיותר קורבה היא האחים אלו עם אלו שהם ראשון בראשון מיעקב עם בני בניו שהם ראשון בשני:

פרק מג

פסוק טז

כי אתי יאכלו האנשים בצהרים. יש להקשות למה רצה שיתענו עד הצהרים. תשובה שבכאן צהרים פירושו סעודה ולזה תרגום אונקלוס צהרים שירותא כלשון חכמינו ז"ל כלבא ליכול שירותיה ובמקומות אחרים שאומר צהרים מתרגם טיהרא כמו והיית ממש בצהרים בטיהרא:

פסוק לג

ויתמהו האנשים איש אל רעהו ממה תמהו וא"ת שהוא צוה שישבו פלוני בראשונה ואחריו פלוני כפי שנותיהם ובכורתם זהו דרש שלא אמר ויושיבם הבכור כבכורתו אלא וישבו. ועל דרך הפשט לפי שראו שיוסף אינו אוכל עם המצריים וגם אינו אוכל עמהם אמרו מי הוא זה ומאי זה עם הוא אם מצרי יאכל עמהם ואם עברי יאכל עמנו ומזה תמהו:

פרק מד

פסוק ה

הלא זה אשר ישתה אדוני בו וגו' פירוש כל גנב צריך לשמור שלשה תנאים לשלא ימצא הגניבה בידו. אחד שלא יגנוב כלי שמשתמשים בו תמיד שמיד ידעו כי גנוב הוא. שנית שלא יגנוב דבר מבית האדון שיחקרו מאד עליו. שלישית שלא יגנוב דבר שיהיה שוויו גדול שיעשו עליו חקירה גדולה וימצא הגנב לזה אמר להם חטאתם בכל השלשה תנאים. כנגד התנאי הראשון גנבתם דבר שמשתמשים בו תמיד והוא כוס או גביע ששותים בו תמיד וזה הוא שאמר הלא זה אשר ישתה. גם טעותם בתנאי השני אדוני בו. גם טעיתם בתנאי השלישי ששוויו גדול שהוא כלי שמנחש בו ויודע בו העתידות: **הרעותם אשר עשיתם** כלומר השחתם אומנות הגניבה שלא ידעתם לגנוב כמו שאומר משל הדיוט אין תולין לגנב לפי שגנב אלא לפי שלא ידע לגנוב ולזה לא אמר רע עשיתם: **הלא זה אשר ישתה אדוני בו** לא אמר הלא הגביע אשר ישתה אלא זה לומר אתם גנבתם אותו ואתם יודעים אם הוא גביע או כוס ולזה השיבו ואיך נגנוב מבית אדוניך כסף או זהב כלומר אין אנו יודעים אם הוא שחור או לבן או אם הוא מכסף או מזהב ולזה לא אמרו ואיך נגנוב גביע:

פסוק י

ויאמר גם עתה כדבריכם כן הוא אשר ימצא אתו יהיה לי עבד ואתם תהיו נקיים והנה לא אמרו הם כן אלא אשר ימצא אתו מעבדיך ומת וגם אנחנו וגומר. והתשובה הם עשו קל וחומר והקל וחומר אם אין לו פירכא הדין עמו אבל אם יש לו פירכא אינו כלום ולפי שהם עשו ק"ו ואמרו הן כסף שאינו גביע ומצאנו בכלינו לא בכלים של אחרים ועוד שמצאנו אותו בארצנו מארץ כנען השיבונו אליך ואיך נגנוב וכל שכן מבית אדוניך כסף או זהב לזה אמר העבד גם עתה כדבריכם כן הוא כלו' הק"ו חשוב הוא בעוד שאין לו פירכא אבל אם יש לו פירכא אינו כלום והפירכא הוא אם ימצא בידכם. או יאמר עבדי הבית אין ראוי להם לגנוב אלא כשבאים אורחים להתאכסן בבית שאם יגנבו אז לא יחשדו אלא לאורחים ולכן אמרו אחי יוסף אשר ימצא אתו מעבדיך פי' עבדי ביתך והם עבדי יוסף אשר אתו בבית ומת בעבור כי שתים רעות עשה. אחד שגנב השנית שגנב בשעה שיחשדו כשרים וגם אנחנו אם ימצא בידינו נהיה עבדים ולזה אמר גם עתה כדבריכם כן יהיה שאשר ימצא אתו מכם יהיה עבד:

פסוק טז

הננו עבדים לאדוני גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו. יש להקשות איך אמר גם אשר נמצא הגביע בידו דכל שכן שמי שימצא הגביע בידו הוא הגנב ואיך אמרו גם.

והתשובה שאמרו לא חטאנו בזה שלא גנבנו אלא האלהים בקש ספרו שכל מעשי האדם בספר נכתבים ומצא עון ישן שעשינו והוא חטא מכירת יוסף ולכן הננו עבדים לאדוני לא לבד אנחנו החוטאים נהיה נענשים אלא גם בנימין שלא חטא במכירה יהיה עבד. וא"ת בזה מיושב גם אשר נמצא הגביע אבל גם אנחנו קשה. תשובה גם אנחנו אפילו שלא נמצא הגביע בידינו אלא בידו נהיה עבדים הנה בערך החטא שעבר והוא המכירה הוא גם אשר נמצא הגביע בידו. וגם אנחנו בערך עכשיו שנמצא הגביע ביד בנימין. או הוא כמו כמוני כמוך כעמי כעמך:

פרק מה

פסוק ג

אני יוסף העוד אבי חי יש כאן ספקות.

הספק הא' כששאל העוד אבי חי למה לא השיבו לשאלתו:

הספק הב' מה צורך לו לשאול כן הרי אמרו לו שלום לעבדך לאבינו עודנו חי:

הספק הג' למה לא אמר מיד המכירה אני יוסף אשר מכרתם אותי. ולספק הראשון הפסוק השיב ולא יכלו אחיו לענות אותו עם כל זה אחר שהוסרה הבהלה מהם היה להם להשיב:

והתשובה שאם יאמר מיד אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי יחשבו שכוונתו להורגם ולזה לא הזכיר המכירה מיד אבל אדרבה עם אמרו אני יוסף אמר העוד אבי חי לומר אפי' עשו הרשע לא אמר להרוג לאחיו עד שימות יצחק אביו שלא להוריד שיבתו ביגון שאולה שנאמר יקרבו ימי אבל אבי וגו' וכ"ש אני בעוד אבי חי וכשנבהלו חשב יוסף אולי חושבים אחי שזה שאני אומר שאינו אמת אלא תחבולה אחרת כמו מרגלים אתם לזה אמר גשו נא אלי ויאמר אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי ולפי שהבהלה שיש לאדם או היה מצד הדבר ההווה או מצד העבר. להווה אמר אל תעצבו כי למחיה שלחני אלהים. על העבר אמר ואל יחר בעיניכם שאז כשמכרתם אותי לא אתם שלחתם אותי הנה וא"ת סוף סוף אנו עשינו רעה לזה אמר ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים והראיה שאתם שלחתם אותי לעבד ואני אב לפרעה וגו' ואם כן האלהים שלחני: **ולא יכלו אחיו לענות אותו** אמר רבי יוחנן אוי לנו מיום הדין ומה יוסף כשאמר לאחיו אני יוסף לא יכלו לענותו כשהקב"ה עומד לדין על אחת כמה וכמה שנאמר ומה תעשו ליום פקודה ולשואה ממרחק יבוא ומי מכלכל את יום בואו:

פסוק יב

והנה עיניכם רואות ועיני אחי בנימין וגו'. מה צורך לומר ועיני אחי בנימין שמה שהם רואים רואה בנימין ועוד כי פי המדבר אליכם ארי בלישנכון אנא ממלל עמכון אינה ראיה שידבר אחד במצרים לשון הקדש כי היא שפת כנען שאברהם לא הביאו מאור כשדים ומחרן כי ארמית היא והגל הזה עד ורבים במצרים יודעים אותו. והתשובה לפי שאמר ועוד ה' שנים אשר אין חריש וקציר ושבעבור זה יבוא אביו וכל זרעו ואולי יחשבו שאינו אמת ולזה הביא ראיה מחלומות שהוא עצמו חלם ושנתקיימו וכמו שכתב הרמב"ן זה לשונו ויזכור יוסף החלומות אשר חלם להם וידע שנתקיימו שהרי השתחוו לו לשון רש"י ולפי דעתי שהדבר בהפך כי ידע שלא נתקיים אחד מהם כי ידע בפתרונם כי כל אחיו ישתחוו לו שנאמר והנה אנחנו מאלמים שאנחנו ירמוז לי"א אחיו וכשלא ראה בנימין חשב זאת התחבולה כדי שיבוא גם בנימין עמהם ולזה אמר עיניכם רואות כלומר תראו שנתקיימו כל החלומות שחלמתי שהחלום הראשון עיניכם רואות שבעבור שלא נתקיים שלחתי בעבור בנימין ונתקיים ועוד פי המדבר אליכם הרעב שבא במצרים שאמרתי אנחנו מאלמים אלומים בתוך השדה וגו' שהאלומות מורים ענין הרעב והשבע ובעבורם תבואו להשתחוות לי וא"כ גם זה שאמרתי עתה לכם שה' שנים אין חריש וקציר אמת ולכן מהרו ועלו אל אבי רדה אלי:

פסוק טו

וינשק לכל אחיו במדרש כשם שלא פייס אחיו אלא מתוך בכיה כך אין הישועה באה לישראל אלא מתוך בכיה שנאמר בבכי יבואו ובתחנונים אובילם:

פסוק טז

ויטב בעיני פרעה שהיה להם לחרפה שימשול זר יוצא ממאסר:

פסוק יז

טענו את בעירכם וגו' אחר שהיו מוליכים עגלות ריקניות להביא אביהם ונשיהם וטפם יותר טוב שיהיו טעונות מהחמורים שלא יוכלו למהר לילך ואמר להם מהרו והתשובה שטענו הוא מלשון מטועני חרב שר"ל מדוקרי חרב וזהו שאמר טענו שיכו אותם במטה שבראשו ברזל דק להכות לחמורים אגיניון בלעז:

פסוק כב

לכלם נתן לאיש חליפות שמלות נתן להם כן לפי שהיו קרועים בגדים שנאמר ויקרעו שמלותם ועוד לפי שהם הפשיטו אותו שנאמר ויפשיטו את יוסף את כתנתו והוא רצה לשלם להם טובה תחת רעה ומה שנתן לבנימין ש' כסף לפי שהוא הוציא ג' דבות על אחיו וכל דבה רעה ראוי לפרוע בעבורה ק' כסף שנאמר וענשו אותה מאה כסף כי

הוציא שם רע ואע"פ שאין זה שוה לאותו הענין יש לו קצת דמיון ואע"פ שהיה ראוי לתת השלש מאות כסף להם כבר נפטר מאותו העונש במכירתו ואף שנענש בכולם כמו שאמרו ז"ל רצה לפרוע עוד שיצא ממנו הממון ומה שנתן לו חמש חליפות שמלות רמז שיצא ממנו מרדכי שיצא בה' לבושי מלכות:

פסוק כד

אל תרגזו בדרך שלא יריבו על מכירתו לומר על ידך נמכר אתה ספרת עליו לשון הרע. או הטעם שבנשאם בר ברעב יפחדו לזה אמר כן ששמו עליהם וחיי כל הארצות בידו:

פסוק כו

ויפג לבו שהזקנים והחלושים יתעלפו בבא שמחה בפתע שהלב יפתח והחום הטבעי יוצא ונופל כמת ואחר כך חזרה אליו נשמתו וז"ש ותחי רוח יעקב:

רב עוד יוסף חי לפי שאמרו לו ב' דברים אחד יוסף חי שנית שמושל בכל ארץ מצרים לזה אמר יספיק לי האחד שיוסף חי:

פרק מו

פסוק א

ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק יש להקשות קודם שנסע היה לו לזבוח ועוד מה צורך כי לגוי גדול אשימך שם שהוא לא פחד מגוי קטן. תשובה להראשון לפי שבאר שבע הוא קצה ארץ ישראל זבח שם שאולי לא יתן לו השם רשות לצאת חוצה לארץ כמו ליצחק וזהו אמרו ויזבח זבחים למי שעכב ליצחק לצאת חוצה לארץ לשני לפי שאברהם לא זכה לבנים חוצה לארץ וגם יצחק לז"א אתה תהיה היפך אבותיך שלהם אמרתי שילכו לא"י ויזכו לבנים ולך אני אומר כי לגוי גדול אשימך שם:

פסוק ג

אנכי האל אלהי אביך שמנעתיו לירד למצרים ועכשיו אתה יורד אל תירא מרדה מצרימה ואנכי אעלך גם עלה מלשון כעלות גדיש בעתו לומר מיתתך לא תהיה על ידי מלאך אלא על ידי בנשיקה ולזה סמך לו ויוסף ישית ידו על עיניך שכן דרך הבנים לשים היד על עיני האב כשמת:

פסוק י

ושאול בן הכנענית אמר ר"א לעד שנשי השבטים היו אדומיות מצריות ארמיות והזכיר זו לבדה בעבור שעשה שמעון שלא כהוגן שלקח כנענית:

פסוק טו

שלשים ושלש ובפרטן אי אתה מוצא אלא ל"ב אלא זו יוכבד שנולדה בכניסתן לעיר שנאמר אשר ילדה אותה ללוי במצרים לידתה במצרים ואין הורתה במצרים. ור' אברהם

השיב שזה תימה א"כ למה לא הזכיר הכתוב זה הפלא שהולידה למשה בת ק"ל שנה ולמה הזכיר דבר שרה שהיתה בת צ' דרך הגדה או דברי יחיד ע"כ וכתב הרמב"ן ופן יהיה חכם בעיניו בסתירת רז"ל אענה אותו ואומר שעכ"פ יהיה ביוכבד פלא גדול מנסים נסתרים שהם יסוד התורה שהיא בת לוי עצמו שנאמר אשר ילדה אותה ללוי במצרים וכתיב את יוכבד דודתו ואם נאמר שהולידה בבחרותו כאשר הוליד כל בניו והיתה לידתה אחרי רדתו למצרים מעט הנה היא בלדת משה זקנה מאד כמנין שאמרו ז"ל ואם נולדה אחרי שבתו במצרים ימים רבים ונחשוב שהולידה אחרי רדתו למצרים נ"ז שנה והוא יהיה בן ק' שברדתו היה בן מ"ג ויהיה ב' פלאים שהוא זקן כאברהם שנאמר הלבן מאה שנה יולד ותהיה היא זקנה בלדתה משה בת ע"ג ואם נאחר עוד לידתה לסוף ימי לוי יהיה פלא גדול משל אברהם אבל אומר לך אמת שהנסים הנעשים על פי נביא שיתנבא כן מתחלה או במלאך יזכירם הכתוב והנעשים מאיליהן לעזור צדיק או להכרית רשע לא יזכרו בתורה ובנביאים וזהב רותח יוצק בפי החכם הזה ממה שהשיב על רבותינו בענין פנחס וזולתו במקומות הרבה ולמה יזכירם הכתוב וכל יסודות התורה בנסים נסתרים היא ועם התורה אין בכל עניינו רק נסים לא טבע שיעודי התורה כלם מופתים לא ימות בטבע הבא על ערוה והאוכל חלב ולא השמים כברזל מפני זורענו בשנה הז' וכל תפלות דוד ותפלותינו נסים ונפלאות אלא שאין בהם שינוי מפורסם בטבעו של עולם. כתב רש"י ולדברי האומר תאומות נולדו עם השבטים צריכים אנו לומר שמתו קודם ירידתן למצרים שהרי לא נמנו כאן ואין צורך לזה שהרי אמרו ר' יהודה אומר לאחיותיהם נשאו השבטים והנה היו אלו התאומות נשי בניו והכתוב אמר מלבד נשי בני יעקב ור' יהודה מזה הכתוב אמר כן כי מה טעם לומר מלבד נשי בני יעקב הכנעניות אחר שאמר יוצאי ירכו רק בעבור שנשי בניו ג"כ יוצאי ירכו:

פסוק ל

אמותה הפעם פרש"י פשוטו כתרגומו אלו הוה מאות זימנא הדא מתנחם אנא בתר דחזיתינון לאפך ומדרשו סבור הייתי למות ב' מיתות בעולם הזה ובעולם הבא שנסתלקה שכינה ממני והייתי אומר שיתבעני השם מיתתך עכשו שעודך חי לא אמות אלא פעם אחת. והנכון בעיני שאמר אם לא הייתי רואה פניך לא הייתי מת כשאפטר מן העולם לפי שלא הייתי מרגיש המיתה שכשאמרו לי הכר נא הכתונת בנך היא נפשי יצאה בדברו ואז היתה מיתתי אבל עתה שראיתי פניך חזרה נשמתי בי ואם כן בשעת פטירתי מן העולם אמות ושיעורו הפעם אמותה כלומר עתה אני אומר שאמות:

פסוק לד
כי תועבת מצרים כל רועה צאן אמר ר"א לאות שהמצריים לא היו אוכלים בשר ולא יעזבו אדם שיזבח צאן כאשר עושים בהודו ורועה צאן תועבה ששותים החלב ואנשי הודו לא יאכלו ולא ישתו כל אשר יצא מחי מרגיש עד היום:

פרק מז

פסוק ו
שרי מקנה כסוס כפרד:

פסוק ח
ויאמר פרעה אל יעקב כמה ימי שני חייך ויאמר יעקב ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה מעט ורעים היו ימי שני חיי ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי בימי מגוריהם. יש להקשות אם היה מת עתה יעקב אמר כראוי ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי אבל אין זו שעת פטירתו אולי ישיג יותר משני חיי אבותיו. ועוד שהיה די שיאמר ימי שני מגורי ק"ל שנה מעט ורעים מה צורך לחזור ולומר היו ימי שני חיי. ועוד למה אמר מגורי שפרעה שאל לו ימי שני חייך והיה לו להשיב ימי שני חיי ק"ל שנה. ועוד למה אמר פעם אחד מגורי ופעם אחד חיי. ועוד מיותר הוא בימי מגוריהם. והתשובה לכולן שהכוונה במגורי הוא כמו מגור מסביב ור"ל מגורי בכאן צער וטלטול ויגון ופחד ולפי ששני חיים רצה לומר חיים טובים לזה אמר ימי שני מגורי ק"ל שנה שלפי שפרעה אמר כמה שני חייך ולשון זה הוא חיים טובים לזה השיב יעקב לא היו לי חיים טובים אלא כל ימי רעים וזהו שאמר ימי שני מגורי ק"ל שנה ועוד אומר לך שימי שני חיי שנראים כטובים אפילו אותם שאינם כל כך רעים מעט ורעים הם ימי שני חיי כלומר הטובים הם רעים ואלו הטובים שלי אינם כל כך טובים כמו הרעים של אבותי שהרעים של אבותי הם יותר טובים מהטובים שלי וזה הוא שאמר ולא השיגו וגו' כלומר לא השיגו בטובה את ימי שני חיי אבותי בימי מגוריהם שהם הרעים שלהם ובזה הותרו כל הספקות. ויש לשאול עוד אינו מדרך המוסר שיתאונן אל המלך שאינו בנו והתשובה שיעקב זקן מאד ופרעה תמה על זקנתו שאין בזמנו מאריכים ימי' כ"כ ולכן שאל כמה ימי שני חייך שלא ראיתי זקן כמותך בכל מלכותי והשיב שאין ימיו אלא מאה ושלשים ומעט הם כנגד שני אבותיו שחיו יותר אבל מפני היותם רעים בעמל ואנחות שיבה זרקה בו ונראה זקן מאד:

פסוק יח
לא נכחד מאדוני כי אם תם הכסף כל המפרשים נדחקו בלשון אם. ונראה שהכוונה שהכתוב ספר למעלה וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים ובארץ כנען פירוש נתנו לו בלי חשבון כמה שבר בכמה כסף אלא כל אחד נתן לו כל הכסף שבידו שהאמינו

ליוסף וזה לחוזק הרעב ויוסף יתן מה שירצה וזה הוא שאמר וילקט יוסף את כל הכסף בשבר אשר הם שוברים אחר כך וכן במקנה ולכן אמרו בשנה השנית לא נכחד מאדוני כי אם תם הכסף כלומר אין אנו יודעים אם תם אם לאו שהכל לפי חשבונך אבל אם תם לא נשאר בלתי אם גווייתנו:

פסוק כט

חסד ואמת אמת הוא מה שחייב חסד מה שאינו חייב. ורש"י השיב חסד שעושים עם המתים הוא חסד של אמת שאינו מצפה לתשלום גמול. ויתכן שיוסף היה חייב לקוברו שהוא בנו אבל לא היה חייב לקברו בארץ כנען. או נאמר שגם כן היה חייב לקוברו בארץ כנען אחר שהוציא אותו משם אבל לא היה חייב להוליכו לחברון לזה אמר אמת שהיה חייב להוליכו לארץ כנען חסד שיקברהו בחברון:

פרק מח

פסוק ג

אל שדי נראה אלי בלוז יש להקשות למה כל זה האריכות ועוד מה טעם ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל ופרש"י ואני בבואי מפדן ואע"פ שאני מטריח עליך להוליכני לארץ כנען לא כן עשיתי לאמך ואקברה שם ולא הולכתיה אפי' לבית לחם וידעתי שבלבך תרעומות אבל דע שעל פי הדיבור קברתיה שם וכו' והעיקר חסר מן הספר. ויתכן שלפי שכל שכיב מרע שמחלק נכסים צריך שיהיו לו נכסים שאם אין לו מה מחלק לזה אמר אל שדי נראה אלי בלוז ונתן לי נכסים שאמר ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך:

פסוק ה

ועתה שני בניך הנולדים לך ראוי אתה לקבל זאת המתנה יותר משאר בנים לפי שאני בבואי מפדן מתה עלי רחל ולא יכולתי לעשות לה כבוד בדרך וגם לא קברתיה בחברון ולזה ראוי לעשות כבוד לך במקומה:

פסוק ו

ומולדתך וגו' פירש"י ואע"פ שנחלקה הארץ לגולגלותם לא נקראו שבטים אלא אלו וכתב הרמב"ן ואינו נכון שא"כ אין הבכורה ליוסף אלא לכבוד והכתוב אמר בנחלתם ואמרו ז"ל שיוסף בכור לנחלה וירש פי שנים אבל הענין שארץ ישראל לשבטים נתחלקה לי"ב חלקים שוים ומה שאמר לרב תרבה נחלתו לענין בתי אבות ובית אב מרובה נותנים לו חלק גדול ומתים יורשים את החיים ואם חלקו הארץ לגולגלותם כנגלה מן הכתוב נתנו להם כפלים במספרם. וכתב עוד כתוב בפירושי רש"י ואקברה שם ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ וכי חוצה לארץ נקברה ח"ו שנאמר מתה עלי רחל בארץ כנען ע"כ. ונראה לי שמה שכתב רש"י להכניסה לארץ רצה לומר בישוב:

פסוק י

ועיני ישראל כבדו מזוקן היה ראוי שיאמר זה קודם שיאמר מי אלה ויהיה טעם למה שאמר מי אלה ולמה לא הכירם שי"ז שנה היה רגיל עמהם לפי שעיני ישראל כבדו מזוקן ולא אחר שאמר ויאמר מי אלה ויאמר יוסף אל אביו בני הם אשר נתן לי אלהים בזה ויאמר קחם נא אלי ואברכם. והתשובה שהרוצה לברך או לקלל צריך לתת עיניו בו לשתחול הברכה או הקללה כאמרם ז"ל נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות וכן בבלעם ויעלהו במות בעל וירא משם קצה העם לך נא אתי אל מקום אחר אשר תראנו משם אפס קצהו תראה וקבנו לי משם לזה אמר א"א שיחול הברכה עליהם מצד נתינת עיניו בהם שעיני ישראל כבדו מזוקן ולכן הוצרך לשום זרועותיו עליהם ולנשקם ולחבקם לשבזה ידבק נפשו בהם ותחול הברכה:

פסוק יז

וירא יוסף כי ישית אביו יד ימינו על ראש אפרים וירע בעיניו יש להקשות כשראה יוסף כי ישית אביו יד ימינו על ראש אפרים קודם שיברכם היה ראוי שיתמוך יד אביו להסיר אותה מעל ראש אפרים ולמה הניחו לברך אותם כל ברכתו ואח"כ וירא יוסף. התשובה יוסף חשב אבי רוצה לתת מעלה לשניהם לאפרים שהוא הצעיר רוצה לתת לו מעלה בשימת הימין עליו ולמנשה שהוא הגדול רוצה לתת מעלה בברכה ולכן שתק ואחר שראה יוסף שהשוה אותם בברכה ואמר המלאך הגואל אותי יברך את הנערים וגו' אמר ודאי אבי טעה ואמר לא כן אבי כי זה הבכור שים ימינך על ראשו וימאן ויאמר ידעתי בני ידעתי אמר שתי ידיעות ידעתי בשימת יד ימיני על ראש הצעיר וידעתי מה שעשיתי בענין הברכה ולזה אמר אני רוצה לעשות יותר מעלה לאפרים גם בברכה לא כמו בברכה הנזכרת שהשויתי אותם וזהו שאמר ויברכם ביום ההוא כלומר בידיעה ובעצם וראשונה אמר בברכתו בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה ומה שלא נתן מעלה בברכה הראשונה לאפרים כמו שעשה אח"כ לפי שלסבת יוסף שרצה יותר מעלה במנשה בא לו השפעה מלמעלה יותר ממה שבא לו בראשונה:

פרק מט

פסוק ג

ראובן בכורי אתה כחי וראשית אוני אונקלוס תרגם לך הוה חזי למיסב תלתא חולקין בכירות' כהונתא ומלכותא בכאן יש ג' ספקות:

הספק הא' מאין זכה ראובן לג' מעלות האלו:

הספק הב' שאין בפסוקים אלו הג' מעלות ולא הסבה שזכה להם:

הספק הג' למה בעון אחד נענש בג' עונשים. התשובה נראה לי שהיו לו אלו הג' מעלות

בעבור ג' דברים שהיו לו. הא' שהוא בכור. הב' שהיה הטפה הראשונה שמיום שנולד לא ראה קרי עד שהוליד לראובן כמו שאמרו חז"ל ברוך ה' שקדשו בקדושה הזאת. הג' שהיה בכחו כשהולידו שנאמר ויגל את האבן כמי שמעביר את הפקק מעל פי הצלוחית מצד שהוא בכור היה לו פי שנים מצד שהוא כחו היה לו המלכות שהמלך צריך גבור לנצח אויביו ומצד שהוא טיפה ראשונה היה לו כהונה שהראשיות הם לכהן ראשית עריסותיכם ראשית גז צאנך ראשית בכורי אדמתך הנה לך תשובה לספק הראשון ותשובה לספק הב' והג' באמרו בכורי כחי וראשית אוני אמר בו ג' דברים בכור כח און אלו הג' דברים היו לו ואלו הג' הם סבות לג' מסובבים והפסוק לא אמר עד עתה אלא הסבות אבל מאלו הג' שהזכיר נמשכו ג' ולפי שעד עתה לא אמר המעלות שהיו לו לראובן אלא הג' דברים שהיו לו לזה אמר אחריו המעלות שנמשכו לו מאלו הג' ואמר יתר שאת ויתר עז שאת היא הבכורה שישא פי שנים וזהו ויתר יתרון תשא ונכלל גם כן בשאת כפרה כמו הלא אם תטיב שאת או יתר שאת יתרון תשא שתקח כ"ד מתנות כהונה או נשיאות כפים שנאמר וישא אהרו את ידיו ויברכם ויתר עז הוא מלכות שנאמר ויתן עוז למלכו ומה שתרגם אונקלוס לך הוה חזי למיסב תלתא חולקין בכירותא כהונתא הוא על יתר שאת ומלכותא על ויתר עז:

פסוק ד

פחז כמים הפסוק הזה נתן טעם למה אבד כל הג' מעלות באמרו פחז כמים אמר שאבד המלוכה שהמלך צריך מתון ועצה לכל מעשיו לפי שהם כוללים לכל המלכות וחטא קטן בו הוא גדול מאד ואולי לזה נקרא מלך מלשון מלכי ישפר עלך ואתה שפחזת כמים הנגרים בחפזה אל תותר לא יהיה לך יתרון על שאר בני אדם כמלך ובעבור שעלית משכבי אביך אבד הבכורה והטעם שמה ששכב את בלהה היה לפסלה על יעקב שלא יוליד עוד בנים ממנה שימעטו חלק בכורתו ולכן מדה כנגד מדה יאבד כל הבכורה וזהו שאמר כי עלית משכבי אביך ולפי שמצד ששכב את בלהה חלל השכינה מיעקב אמר אז חללת למי שיצועי עלה שהיא השכינה לכן אבד הכהונה שמי שחלל השכינה נשאר חלל והחלל פסול לכהונה שהפוסל פסול וזהו שאמר אז חללת מלשון חללה זהו דעתי בפירוש זה הפסוק לדעת אונקלוס וכתב ר"א הבכור שהוא ראשית און כמו כי הוא ראשית אונו ע"כ. ואומר אני שעם היות שבפסוק ההוא הכוונה בכור בכאן יפורש הטפה הראשונה שאם לא כן מיותר ראשית אוני אחר שאמר בכורי אתה ועוד שהפסיק בין בכורי לראשית אוני עם כחי:

פסוק ה

שמעון ולוי אחים יש בזה ספקות:

הספק הא' ידוע שהם אחים ועוד שרצה להפרידם ולמה קראה אחים:

הספק הב' שאמר כלי חמס אין הכלי שבו נעשה החמס נקרא בשם חמס אלא האיש העושה החמס שלא נאמר החרב הרג לראובן אלא שמעון הרגו והיה ראוי שיאמר אנשי חמס הם:

הספק הג' אחר שאמר אחלקם ביעקב מה צורך ואפיצם בישראל:

הספק הד' למה לא בירך ללוי אחר שיצא ממנו משה אהרן ומרים וכל הכהנים והלוים שעבודת בית המקדש עליהם וא"ת לא באה לו הנבואה עליו א"א שכמו שידע ענין כל שאר השבטים גם כן ידע זה וכמו שידע כל ענין שמשון בדן ועליו אמר יהי דן נחש עלי דרך גם כן ידע זה ויותר ראוי שידע משה אהרן ומרים ועבודת בית המקדש וזאת קושיא גדולה עד מאד:

התשובה הכוונ' שמעון ולוי אחי כלי זיין וכמו שאומרי' האומות אחים מכלי זיין אבל הם גזולות שישראל אין להם חרב וחנית אלא שם ה' וזהו שאמר לולי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל העכו"ם יאמרו לולי הסוס החשוב שלי והכלי זיין הייתי מת וישראל יאמרו לולי ה' שהיה לנו וגם הכלי זיין שלקחו היה לעשות חמס ועשו רעה גדולה שהיה ראוי לכבדני ועברו על כבוד אב שלא גלו אזני בענין שכם בסודם לא באה נפשי ובקהלם וגו' אחלקם ביעקב שלא יהיו השבטים האלו שכנים זה לזה ואחר שיהו נפרדים זה מזה ג"כ כל אחד מאלו השבטים יהיו נפרדים אנשיו אלו מאלו וכן אמרו ז"ל אין לך מלמד סופר וחזן אלא משבט שמעון ושבט לוי מחזר על הגרנות ובזה הותרו הג' ספקות.

ותשובה לספק הד' למה לא בירך ללוי שיצא ממנו משה הטעם שבכל השבטים לא מצינו שחיבר יעקב אחד עם אחיו בענייניהם אלא לשמעון ולוי ולשאר השבטים לכל אחד בירך בפני עצמו וזה לפי שיעקב ראה בנבואה מעלת לוי והוא משה וראה פחיתות שמעון ושיחטאו בבנות מדין ומצד אחר הם אחים ונראה מזה שמה שיקרה לזה יקרה לזה שיעקב ראה מעלה בהן וראה חסרון ולא ידע שהמעלה יהיה ללוי והחסרון לשמעון אלא באה לו הנבואה מחוברת לפי ששניהם כלי חמס להם ולזה לא בירך ללוי שלא ידע שללוי יבוא המעלה ושיהיה משה מזרעו ולא ידע שלשמעון הפחיתות וא"כ איך יברך ללוי שאולי יהיה החטא בו ושיברך לשניהם א"א שאחד מהם חוטא וראה שכבר חטאו שניהם בענין שכם לכן לא בירך להם ולזאת הסבה בעצמה לא קלל לשום אחד מהם אלא אפם לפי שראה שהא' יבורך בשיצא ממנו משה אהרן ומרים וכהנים גדולים וזהו

בסודם אל תבא נפשי כלומר איני מבין הסוד של אלו ששני אחים שאיני משיג לאי זה מהם יבוא שלימות ולמי יבוא פחיתות שההשפעה בא לי מחוברת ובקהלם פירוש לפי שבא ההשפעה של שניהם מחוברת שאני רואה בהם טובה ואני רואה רעה לכן איני מייחד לתת כבוד לאחד מהם שאיני יודע למי אתן כבוד והטעם שהשפע בא לי מחוברת לפי ששניהם אחים יותר משאר אחים ששניהם הרגו איש ועקרו שור ולכן לא אקלל אלא אפם ולפי שהשלימות יבוא למי שראוי לו והפחיתות יבוא למי שראוי לו ולא יהיו שניה' משותפים בטובה וברעה אשים לכל אחד בפני עצמו ואחלקם ביעקב ולמי שראוי טובה יבוא לו טובה ולמי שאין ראוי שיבוא לא יבוא:

ויש ספק בזה שאמר בסוף כל אלה שבטי ישראל שנים עשר וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אותם ואם יפורשו אלו הפסוקים דראובן שמעון ולוי כפשוטן יקשה שלא בירך לאלו הג' ויותר נוטים לקללה מלברכה ולזה צריך שנפרש אותם בדרך ברכה אמר ראובן בכורי אתה לא אמר בכורי היית לומר שאע"פ שחטאת עדיין אתה בכורי שגם בשעת החטא מנאו ראשון שנאמר וישכב את בלהה פלגש אביו ויהיו בני יעקב י"ב ואמר בסמוך בני לאה בכור יעקב ראובן ושמעון ולוי ולז"א עדיין בכורי אתה להתחלת המספר ויש לך יתרון סבלנות כמו שאמרו בגמרא וישמע ראובן ויצילהו מידם אמרה לאה ראו מה בין בני לבן חמי דאלו בן חמי אע"ג דמדעתיה זבניה לבכירותא וישטום עשו את יעקב ואלו בני אע"ג דעל כרחיה שקליה יוסף לבכירותא מיניה דכתיב ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף כתיב וישמע ראובן ויצילהו מידם ולפי שלפעמים סובל האדם עלבונו מצד פחיתות שבו שאין לו גבורה לזה אמר ויתר עז יש לך כח גדול כמו ויתן עוז למלכו ואם פחזת בענין בלהה לא נשאר בך אותו הפחזות אלא היית כמו כד מלא מים שכשנשפך לא נשאר בו שום מים ואין כן כד מלא שמן או דבש וכן לא נשאר בך אותו הפחזות כלל שכשחללת יצועי אז היה לבד ולא חזרת לחטוא שעלה ממך אותו הפחזות וראיה לפירוש זה שבגמרא אמרו האומר ראובן חטא אינו אלא טועה שנאמר ויהיו בני יעקב שנים עשר מלמד שכולם שקולים כאחד וכו' ואמרו פרחה חטא ממך פרשת מלחטוא: שמעון ולוי אחים אמיתיים של דינה שנאמר ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו ויבאו על העיר בטח ויהרגו כל זכר ולזה אמר שמעון ולוי אחים גמורים ומה שהרגו לשכם בעבור שעשו להם חמס בענין דינה אמת שלא ידעתי שאם ידעתי הייתי מוחה בידם שבסודם לא באה נפשי כשהערימו סוד לא ידעתי וגם בשעת ההריגה אל תחד כבודי שבכעס עשו כי באפם הרגו איש ואע"פ שעשו בכעס לא עשו שלא כדין כדרך הכעסנים אלא בישוב הדעת וברצונם עקרו שור ולפי

ששמעון ולוי כעסו יותר מן הראוי ושאר כל האחי' כאלו לא כעסו כלל צריך לחסר קצת הכעס משמעון ולוי ולתת אותו לשאר האחים ובזה יהיה לשתי הכתות כעס במצוע וזהו ארור אפם אחסר אפם כי עז ועברתם כי קשתה שהיא קצה אחרון ואחלקה לאף ולעברה שיש להם ביעקב ואפיצם בכל ישראל ובפי' הזה שהוא דרך זכות לשמעון ולוי אסתייע מהרמב"ן שכתב שמעון ולוי אחים יאמר שהם בעלי אחוה כי יחם לבם על אחותם ילמד עליהם זכות כי בקנאתם על האחוה עשו מה שעשו לומר שאין ראויין לעונש גדול ולא החטא ראוי לימחל כי הוא חמס ע"כ:

פסוק ח

יהודה אתה יודוך אחיך יש להקשות למה אמר אתה ולא אמר כן בכל השבטים ועוד למה אמר ידך בעורף אויביך ולא תגבר על אויביך. תשובה לראשונה שאמר על יהודה ג' פסוקים הראשון על יהודה עצמו הב' על דוד הג' על המשיח. ולזה אמר בראשון ישתחוו לך בני אביך ובשני אמר גור אריה שבימי שאול היה גור ואחר שמת אריה ולז"א מטרף בני עלית פירוש בהריגת גלית שאמר גם את הארי גם את הדוב הכה עבדך מאותו הטרף עלית במעלה. הפסוק הג' לא יסור שבט מיהודה על המשיח ולז"א בו עד כי יבוא שילה ולפי שהפסוק הראשון על יהודה עצמו אמר בו אתה. וי"א שלפי ששמו מורה על מה שיקרה לו והוא לשון הודאה לז"א יהודה אתה שמך מורה שיודוך אחיך:

פסוק ט

כרע רבץ כארי מנהג האריה אחר שטרף ישב על כרעיו ורובץ ואלו עוברים כל חיות רעות אינו בורח:

פסוק י

לא יסור שבט מיהודה ראינו שסר מושל מיהודה קודם שבא המשיח. התשובה אמרו חכמינו ז"ל אלו ראשי גליות שבבבל ומחוקק מבין רגליו אלו נשיאי ישראל. פי' שני כ"ז שיהיה מושל בישראל לא יסור הממשלה מיהודה לשבט אחר. פי' ג' לא יסור לא יפרח כמו סורי הגפן שר"ל לולבי גפנים ואמר לא יפרח מלכות יהודה עד שיחרב משכן שילה שכשנחרב מיד משח שמואל לדוד למלך שנאמר ויטוש משכן שילה אהל שכן באדם וסמיך ליה ויבחר בדוד עבדו. פי' ד' לא יסור כמו אסורה נא ואראה אמר לא יגיע מלכות יהודה עד שיחרב שילה וכי יבא כמו כי בא השמש. פי' ה' פי' אונקלוס לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה וספרא מבני בנוהי עד עלמא דייתי משיחא פירוש אע"פ שתראה שיוסר המלכות מיהודה לא יסור לעד לעולם לפי שיבוא המשיח ויהיה עד כמו עדי עד והמתרגם עד עלמא עד דייתי משיחא טועה. פי' ו' שזה הפסוק מדבר בזמן המשיח וירצה לא יסור שבט מיהודה בזמן שיבוא המשיח ויהיה עד כמו עידן שר"ל זמן. פי' ז'

לא יסור שבט של מכות ויסורין שכל זמן שישראל בגלות תמיד הם מיוסרים ביסורים של הגלות המר והנמהר וזה ימשך עד כי יבא שילה ויהודה הוא כינוי לכל ישראל לפי שעל שמו נקראו ישראל יהודים בין האומות. פי' ח' לא יסור שבט גדולה מיהודה עד שיבוא דוד שהוא תחלת מלכות יעקב וכן היה שדגל יהודה נוסע בראשונה ויהודה יעלה בתחלה ומ"ש עד כי יבוא שילה אין הכוונה שכשיבוא שילה יסור אלא כאומר לא יחסר לפלוני לחם עד שיהיו לו שדות רבות:

פסוק יא

כבס ביין לבושו רמז לריבוי היין שיהיה כמים ומה שאמר ידך בעורף אויביך לפי שחרפה גדולה למי שבורח במלחמה וכבוד לו שימות ולא יברח ולז"א ויך צריו אחור חרפת עולם נתן למו שהמכה בפנים הוא לו לכבוד אבל כשהמכה הוא באחורים הוא חרפה שמורה שברח:

פסוק יג

זבולון לחוף ימים ראוי היה שיקדים לישששכר שנולד ראשונה והקדים לזבולון לומר שהמחזיק ידי לומדי התורה יש לו שכר יותר מהלומד:

פסוק יד

יששכר חמור גרם לפי שהעוסק בתורה צריך ארבעה תנאים. האחד שיהיה לו כח גדול לפי שמתשת כחו של אדם. הב' שיהיה לו ישוב הדעת ולא יהיה לו טורח וצער אלא מנוחה שנאמר לא מעבר לים היא אינה בעוסקים בסחורה. הג' שתהיה הארץ שיושב בה עושה פירות רבות ובזול. הד' שיהיה לו חפץ ללמוד. לראשונה אמר חמור גרם בעל כח. לב' וירא מנוחה כי טוב. לג' ואת הארץ כי נעמה וית ארעא ארי מעבדא פירין. לד' ויט שכמו לסבול ולסבת אלו הד' היה חכם גדול ויהי למס עובד לישראל לספוק להם הוראות של תורה וסדרי עיבורים שנאמר ומבני ישששכר יודעי בינה לעיתים לדעת מה יעשה ישראל. ואונקלוס תרגם הפסוק במלחמה ויט שכמו לסבול מלחמות עד שיהיו אויביו למס עובד לו. ואז"ל יששכר חמור גרם שכששמעה לאה חמורו של יעקב שהיה בא מן השדה יצאת לקראתו ואמרה אלי תבוא כי שכור שכרתיך בדודאי בני וז"ש יששכר מי גרם אותו החמור. ובמדרש אחר שראובן הלך לשדה וקשר חמורו בחבל לעשב אחד והיה דודאים וראובן לא ידע וכשבא ליטול חמורו מצאו מת והסתכל בסבת מיתתו וראה שעקר החמור הדודאים שכל העוקר אותם מן הארץ מת וא"כ אותו החמור היה סבת הולדת יששכר שהביאם ראובן:

פסוק טז

דן ידין עמו פירוש ינקום לעם ישראל מפלשתים כמיוחד שבטי ישראל שהוא יהודה. נחש מה נחש נוקם אף שמשון שמשבט דן אמר ואנקמה נקם אחד משתי עיני מה נחש יש לו ארס שורף כן שרף מגדיש ועד קמה ועד כרם זית מה נחש אינו לוחם בחרב כן שמשון אלא בלחי חמור ועוד שמשון אינו כשאר שופטים שצריך חיילות והשמעת קול אלא כנחש שיוצא פתאום ממאורתו וזהו שפיפון עלי אורח. הנושך עקבי סוס זהו בסוף ימיו שנאמר והבית מלא האנשים והנשים ושמה כל סרני פלשתים ועל הגג כשלשת אלפים איש ואשה וילפות שמשון את שני עמודי התוך אשר הבית נכון עליהם ויפול הבית על הסרנים וגו' והעמודים שהבית עליהם הם כמו רגלי הסוס והבית נמשלה לסוס ויפול רוכבו אחור הם האנשים והנשים שעל הגג:

פסוק יח

לישועתך קויתי ה' שכשראה יעקב השופט הזה מת אמר לישועתך קויתי ה' ולא לישועת השופט הזה או לפי ששם תמו כל השופטים ואין עוד שופט על ישראל אלא שמואל ואינו לוחם עם פלשתים אמר כיון שתמו השופטים לישועתך קויתי ה'. או הם דברי שמשון שאמר ה' אלהים זכרני נא וחזקני נא אך הפעם הזה. ואפשר לפרש דן יהיה חכם וראש ישיבה וידין עמו וגם הוא בעל מלחמה נחש עלי דרך ויתמהו הרואים ויאמרו לישועתך קויתי ה' מה זה אתמול היה ראש ישיבה ועתה הוא רוכב על סוס בכלי זיין. ור"א אמר שכשראה בנבואה נחש אצלו אמר לישועתך קויתי ה' ע"כ ואני תמה עליו שגם ראה אריה וקרני ראם ולא פחד ודע שיוצא מזה הפסוק שם שמועיל בדרך כנגד השונאים והוא כסדר אותיות הכתוב והתיבות משולשות וצריך להזכירו כסדרו ולמפרע לשישיב אויביו אחור ולזה סמך אחור ובשמשון אמר ויט בכח לא אמר בכחו אלא בכח זה השם:

פסוק יט

גד גדוד יגודנו גד גדודים יגודו ממנו שיעברו את הירדן עם אחיהם למלחמה כל חלוץ והוא יגוד עקב כל גדודיו ישובו על עקבם לנחלתם שבעבר הירדן ולא יפקד מהם איש או ירצה עם רב יבואו עליו והוא בגדודיו ועמו ילך לעקביהם וירדוף אחריהם. ובמדרש כיון שראה יעקב לשמשון הבא מדן אמר לישועתך קויתי אין זה מביא הגאולה אלא אליהו הבא מגד והוא יגוד אותו שאחזוהו בעקב מלשון גודו אילנא:

פסוק כא

נפתלי אילה שלוחה שפירותיו מבוכרים יותר מכל ארץ ישראל כאילה ועוד כאיל שהיה אסור ברהטים ושלחוהו שאז רץ יותר מהרה ויהא מברך לשי"ת על זה וזהו הנותן אמרי

שפר. והרמב"ן פירש מנהג במושלי ארץ לשלוח זה לזה האילים וכך הענין כי האילות שנולדו בארץ מלך הצפון יגדל אותן בהיכלו מלך הנגב ויקשרו כתב הבשורה בקרניה והיא תרוץ מהרה ותשוב למעונה ויתבשרו בהן וזהו טעם אמרו שפר כלומר אילה שלוחה מבשרת בשורות טובות וזה ידוע ומוזכר בירושלמי שאמרו שבסוף י"ג שנים חזרו למקומם שהתירום אחר י"ג שנה ומיד חזרו ע"כ. או שלוחה מלשון ויפשט ואשלח שכמו האילה שנפשט עורה לא יכיל העור לבשרה שהעור מתקבץ כן נפתלי אין ארצו מכילה פירותיה כל כך הם רבים וגדולים. ויש מפרשים אילה דבורה הנותן אמרי שפר שירת ברק. או ירצה שפירותיה יהיו כל כך שמנות שאם יאכלו עמהם פת לא יברכו על הפת אלא על הפירות לפי שכל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופוטר את הטפלה ולכן המוציא פוטר כל הפירות שאוכלים אותם עם הפת ובארץ נפתלי האוכל פת עם הפירות יברך על הפירות ופוטר את הפת כיצד שאוכל פירות ומצד שומן הפירות לא יוכלו לאכול אותם בלא פת שהפירות עיקר והפת טפל לו וזהו שאמר הנותן אמרי שפר שיברכו על הפירות וזהו שתרגם אונקלוס אחסנתיה יהא מעבדא פירין יהון מודן ומברכין עליהון:

פסוק כב

בן פורת יוסף נ"ל בן פריה ורביה יוסף שלפי שלא שמע אל אשת אדוניו היה שכרו שכשיזדווג לאשתו יעשה פרי וגם כן לפי שלא נשא עיניו לאשת אדוניו שכרו יהיה שהעין הרע לא יזיקנו וזהו עלי עין הם יהיו שולטי' על העין והעין לא ימשול עליהם ועוד טעם לשלא יזיקנו העין שבנות שהם שרות שבמצרים היו צועדות בכל מקום שיוכלו לראותו ולא הסתכל בהן וירצה עלי שור כמו אשורנו ולא קרוב. ובמדרש בן פורת בן פרות שעל ידי הפרות נתגדל ולפי זה שפורת ר"ל פרות ירצה עוד שיוסף היה מתקן חלום פרעה לומר לא ראית כך אלא כך ולזה אמר אחרי הודיע אלהים אותך אחרי היית לזה אמר בן פורת בין הפרות היה יוסף כשחלם אותם פרעה:

פסוק כד

ותשב באיתן קשתו לא ראיתי בזה הפסוק פירוש שיתיישב. ונראה שהכוונה קשת הוא האמה ואמר שהחזיק באמתו בכח כדי שלא יזנה עם אשת אדוניו שיצרו היה תוקפו אלא שכבש יצרו בחזקה ובשכר זה ויפוזו זרועי ידיו שנתן פרעה טבעתו על ידו וזה עשה יוסף בשביל אביר יעקב שנראה לו בחלון ואמר לו אם תחטא תקרא רועה זונות ולזה אמר אל אשת אדוניו לומר הן אדוני יעקב שראהו בחלון ואמר לו אם תשכב עמה תקרא רועה זונות ואם לאו תהיה רועה אבן ישראל פי' שבשתי אבני השוהם היו שמות שבטי ישראל ששה משמותם על האבן האחת ואת שמות הששה הנותרים על האבן השנית

אלו שתי אבני השוהם היו באפוד אבל בחשן היו י"ב אבנים הטור האחד אודם פטדה וברקת וגו' ושם יוסף היה בשוהם שאמר והטור הרביעי תרשיש שהם וישפה יוסף על שוהם ובנימין על ישפה א"כ באפוד היו י"ב שבטים כולם באבן יוסף וזהו שאמר משם רועה אבן ישראל יוסף היה רועה אבן שלו לכל ישראל:

פסוק כה

ברכות שמים מעל גשמים. ברכות תהום מעינות ונחלים מתהום שהיא רובצת מתחת לארץ כמו שאמר משה:

ברכות שדים ורחם המשיל השמים לשדים והתהום לרחם. או ירצה נזיר אחיו נזר אחיו שהוא עטרה לכל אחיו:

פסוק כו

ברכות אביך גברו על ברכות הורי פירוש הברכות שבירך השם יתברך ליעקב גדולות מן הברכות שבירך לאברהם ויצחק לאברהם אמר הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולא הראהו אלא ארץ ישראל וליצחק לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל אבל ליעקב אמר ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה א"כ ברכות הורי הם עד גבול מוגבל וזהו שאמר עד תאות גבעות עולם מלשון תתאו לכם שהוא סימן מסימן כך עד סימן כך לכן ברכות הורי תבואתה לראש יוסף שהוא ראוי לברכות הורי וברכות שלי ראויות ליוסף בעבור הצער שבא עליו כשהופרש מאחיו וזהו שאמר ולקדקוד נזיר אחיו:

פסוק לג

ויגוע ויאסף אל עמיו ולא הזכיר בו מיתה ודרז"ל יעקב לא מת והפרשה מעידה שמת ושיחנטו אותו. התשובה שנשאר קיים בגוף דק ויש לו ממש וכן יש צדיקים שמתלבשים בגוף דק לקצת עתים מע"ש לע"ש או ביום הכפורים ומשוטט בעולם בשליחות הקב"ה ומתראה למי שהוא חפץ וזהו ענין רבינו הקדוש וזהו סוד וצדקה תציל ממות:

פרק נ

פסוק יז

אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם כי רעה גמלוך יש להקשות למה חזרו לומר ועתה שא נא לפשע עבדי אלהי אביך. התשובה אנא שא נא פשע אחיך וא"ת שאין לכפר עון גדול כזה ראוי הוא שאתה אמרת ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים ואמרו א"כ שהאלהים שלח אותך על ידינו אם כן אנו היינו שלוחי האלהים ואנו עבדיו וא"כ אחר שמדבריך נראה שאנו עבדי האל יתברך שא נא לפשע עבדי אלהי אביך:

פסוק כה

וישבע יוסף את בני ישראל לא אמר את אחיו לומר שהשביע לכל מי שהוא מבני ישראל ואפילו העתידים להיות וז"ש כי השבע השביע שגם משה היה בשבועה:

והעליתם את עצמותי. י"מ כי כל שבט העלה לשבטו שבט ראובן עצמות ראובן וכן כולם:

@99סליק ספר בראשית

שמות

פרק א

פסוק א

ואלה שמות איש וביתו באו רמז לשכינה שירדה עמהם איש זה הקב"ה שנאמר ה' איש מלחמה וביתו בית דינו. יש להקשות מה צורך להזכיר שמות השבטים שכבר הזכירם בסדר ויחי ואז"ל להודיע חיבתן שנמשלו לכוכבים שמוציאם במספר ומכניסם במספר שנא' המוציא במספר צבאם לכולם בשם יקרא מה שהמשילו הצדיקים לכוכבים ביציאה ובהכנסה לומר שהצדיקים אינם מתים אלא לפי הנראה שלפי האמת חיים הם שנפשותם גנוזות תחת כסא הכבוד ככוכבים שאינם נעדרים ביום אלא למראה בני אדם ומ"ש המוציא במספר צבאם הוא בלילה שמוציא הכוכבים לממשלת הלילה ומ"ש לכולם בשם יקרא הוא ביום שהקב"ה על השמים כבודו וכשקורא הכוכבים לשיבואו לפניו אין מאירים בעולם השפל שזהו ביום ורמז עוד לשלימות הצדיקים אחר מיתתם יותר מבעודם חיים שהלילה הוא המיתה והיום הוא החיים ובלילה שהוא מיתת הצדיקים מאירים יותר כמו שהכוכבים מאירים בלילה אבל ביום שהוא כשהצדיקים חיים אינם מאירים הארה שלימה כמו שהכוכבים אינם מאירים ביום:

פסוק ה

יוצאי ירך רמז לאבר המוליד הקרוב לירך כמו להסך את רגליו:

שבעים נפש תחלת גלות ראשון ע' נפש ובסוף בגלות אחרון עתידים לירש שבעים אומות זה שכתוב ויוסף היה במצרים הזכירו בסוף לרמוז על משיח בן יוסף שעתיד לבוא באחרונה לגאול את ישראל:

פסוק ו

וימת יוסף ובני ישראל פרו זהו כמשל שאומרים משה מת ה' בשמים נשאר וכן בכאן וימת יוסף ובני ישראל פרו וישרצו. פירוש פרו שאינם עקרות וגם לא הפילו נשותיהן

שהנפל אינו פרי ולפי שסבת מיעוט האנשים הוא שמתאחר העובר בבטן אמו תשעה חדשים לז"א וישרצו כשרצים שיולדות לג' חדשים:

פסוק ז

וירבו שהיו יולדות ששה ששה בכרס אחד והטבעיים נותנים טעם עד ז'. ור"א העיד שראה ד' בנים שילדה אחת ולפי שהנולדים תאומים על הרוב הם חלשים או האחד מהם והטעם שהכח שהיה הולך לעובר א' הולך לשנים וכל שכן אם הם ששה לזה אמר ויעצמו פי' גבורים ועצומים כמו שאמר ולאין אונים עצמה ירבה באופן שבמאוד הכמות שיולדות ששה ששה בכרס אחד היה העוצם והגבורה מאד וזהו שאמר במאד מאד באופן שא' מישראל שהיה הולך בשוק היה ממלא השוק וזהו שאמר ותמלא הארץ אותם:

פסוק ח

מלך חדש שלא היה מזרע המלוכה:

אשר לא ידע את יוסף. במדרש הכופר בטובת חבירו סופו שיכפור בטובת הקב"ה דכתיב אשר לא ידע יוסף ובסוף לא ידעתי את ה' משל למה הדבר דומה לאחד שרגם איקונין של דוכוס אמר המלך התיזו ראשו למחר עושה בי כן:

פסוק י

הבה נתחכמה שאל פילוסוף את ר"א לא אמר הנביא אל אדום המה יבנו ואני אהרוס וכל מה שבנינו קיים אמר לא דבר אלא כנגד העצות שאתם יועצים בכל שנה ושנה לכלותינו אמר ליה כך הוא שאנו יושבי' בכל שנה לכלותכם ואתי חד סבא ומבטל לן:

ועלה מן הארץ נתחבטו המפרשים בזה שהיה ראוי שיאמר ועלינו מן הארץ ולזה צריך שנדע ששרי עיר מלאגה עשו בגידה גדולה למלאגה שנתפשרו עם מלך ספרד כשצר על העיר להלחם עליה לתפשה שיעזוב להם לצאת ממלאגה לשלום עם כל נכסיהם וימסרו לו העיר וכן עשו ואז לקח המלך לכל העיר לעבדים ולשפחות והשרים הלכו להם. ונראה לי שזהו מה שאמר והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ויתפשרו עם הצר הצורר לנו ולהם ונלחם בנו ויהיה לנו מלחמה מבית ומחוץ ויתנו לנו לעבדים ולשפחות ויעלו הם בני חורין מן הארץ הזאת עם כל אשר להם זהו דעתי:

פסוק טז

ויאמר למילדות עם רב כזה יותר מת"ק מילדות היו צריכים אלא שאלו שרות עליהם לתת מס למלך מהשכר גם היום כן במקומות רבים:

אבנים מגזרת בנים:

פסוק יח

מדוע עשיתן הדבר הזה ותאמרן המילדות אל פרעה כי לא כנשים המצריות העבריות כי חיות הנה. יש להקשות למה לא אמרו כן בפעם הראשונה שאז שתקו והודו שנראה שמה שאמרו עכשיו שקר שחשבו אח"כ. והתשובה שאמת הוא שהודו שהן מילדות אבל כשקרא להם בפעם שנית אמרו לא תחשוב שבנות ישראל הם כמצריות שהם פתיות אלא חריפות וכשידעו ששלחת בעבורינו הרגישו שהוא לשנהרוג בניהן ואינן קוראות אותנו ולא יולדות עמנו בטרם תבוא אליהם המילדת וילדו וחיות חכמות:

פסוק כ

וייטב אלהים למילדות וירב העם ויעצמו מאד ויהי כי יראו המילדות את האלהים ויעש להם בתים. ויש להקשות למה התחיל בהטבת המילדות והוא וייטב אלהים למילדות וסיים בטוב המילדות והוא ויעש להם בתים והפסיק בין אלו ההטבות עם הטבת בני ישראל והוא וירב העם ויעצמו מאד. והתשובה יש מלאכות שאם יש הרבה מהן יתעשרו בעליהן לזה אמר וייטב אלהים למילדות ומה היא ההטבה וירב העם מרויחות מאד בהיותן מילדות. או ירצה כי יראו המילדות את האלהים ולא הועיל עצתו בהן לקח עצה אחרת שהעמיד בית מצרי אחד בין שני בתי ישראל כדי שלא יוכלו להחביא הבנים:

פרק ב

פסוק ב

ותרא אותו כי טוב הוא ותצפנהו שלשה ירחים ידוע שכל הנשים בניהן טובים בעיניהם ומצילות אותם וא"כ למה נתן סבה שלפי שראתה כי טוב הוא ותצפנהו. והתשובה לפי שילדתו מבן ששה חדשים ויום אחד ואמרה אולי הוא נפל שהוא בן ששה חדשים ולמה אטרח להצפינו וכשראהו כי הוא שלם באיבריו וגמרו שערותיו וצפרניו אמרה אינו נפל וראוי להצילו ותצפנהו:

פסוק ג

ותקח לו תיבת גומא עשתה כן כי אמרה אל אראה במות הילד. או תחבולה לשיאמרו איצטגניני פרעה כבר הושלך מושיען ביאור ויחשבו שמת ותתבטל הגזירה וכן אמרו רז"ל מאשר ולא כל אשר. או מרים נבאת שתעשה כן לשיגדל בבית המלך להיותו גדול הנפש לא שפלה בבית עבדים ולזה הרג המצרי והושיע בנות מדין ועוד שאם יגדל בין אחיו לא היו יראים ממנו:

פסוק יב

ויפן כה וכה סיפרה התורה ג' מעשיות בענייניו. אחד וירא איש מצרי ויך את המצרי. שני והנה שני אנשים עברים נצים ויאמר לרשע למה תכה רעך. שלישי ולכהן מדין

ז' בנות להודיע שמשה היה דיין בטבע ובעל משפט שלא די המצרי שהכה לישראל שהרגו אבל גם ישראל עם ישראל שהיו מריבין שלא הכריח לו יהדות שהאחד ישראל והאחד מצרי אבל עם היות ששניהם ישראלים אמר לרשע למה תכה ולא די אלו שהם בני ישראל אבל עם היות ששתי כתות גוים היה בעיניו העול שעושה זה לזה רע ויקם משה ויושיען:

פסוק כ

ויאכל לחם במדרש שלח לחמך זה יתרו. על פני המים זה משה שנאמר כי מן המים משיתיהו. כי ברוב הימים תמצאנו הוא שכתוב ויבא משה וכל זקני ישראל לאכל לחם וגו':

פרק ג

פסוק א

ומשה היה רועה את צאן יתרו חותנו רועה בעבור שמדין קרובה למצרים ופחד משה מפרעה בחר אומנות בשדה שלא יכירוהו וגם העיון צריך התבודדות בשדה ולפי שאז"ל סתם רועה פסול לפי שמרעה בהמתו בשדות אחרים לזה אמר צאן יתרו חותנו שמה שאמרו רועה פסול דוקא רועה בהמתו אבל רועה של בהמות אחרים כשר ועוד שהיה נוהג הצאן אחר המדבר שהוא מקום שאין זורעים ואין לו בעלים ועוד שנהג הצאן אל מקום קדוש לשיבוא לו שפע אלהי וז"ש ויבא אל הר האלהים חורבה למקום חרב שאין שם בני אדם שיטרידו עיונו. וי"א ומה ראה משה ליטפל ביתרו עובד ע"ז אלא לפי שהיה ירא מפרעה ואין למלך יכולת על הכומרים ובחר בכומר שהיו לו בנות רבות כדי שיעשו לו זול ולא ידקדקו עמו:

פסוק ב

בוער באש מדוע לא יבער הסנה מכחיש זה את זה ובו ארבע תשובות אחד כתרגומו בוער באש בעיר באישתא ותרגום במדוע לא יבער הסנה לא מיתוקד וכמו שפירש הרמב"ן בוער כטעם דולק ומדוע לא יבער לא ישרף. פירוש שני מלשון בערתי הקדש והיה לבער. פירוש שלישי אחר שאינו אוכל אינו בוער שאם היה בוער היה אוכל וא"כ אע"פ שאני רואה אותו בוער אינו בוער וא"כ מדוע אינו בוער אחר שאני רואה אותו בוער. פי' רביעי מדוע הוא בטרחא וירצה מדוע לא אוכל וכי לא יבער הסנה והלא אני רואה אותו בוער:

פסוק ג

ויאמר משה אסורה נא ואראה יש להקשות איך ידע בהקרבה יותר ממקום רחוק. והתשובה שיש משיחה שמושחים האצבע בה ודולקין האצבע ודולק כנר עד שנתרף

המשיחה והאצבע אינו נשרף ואני ראיתי נעורת דולק במים שרופים היא אגוא"ה ארדינט"י בלע"ז בראנד וויי"ן ובו להבה עד שכלו המים שרופים ונכב' ולא נשרפה הנעורת והיתה כבראשונה וכבר אז"ל שיש זאת הסגולה לסלמנדרא ולז"א אתקרב לסנה ואעיין בו אם יש בו אותה המשיחה וא"כ הוא דבר טבעי וא"ל אל תקרב הלום לראות אם הוא טבעי שאינו רק דרך נס ובזה הותר הספק שהכחיש בוער ללא יבער בפירוש חמישי שמה שאמר בוער באש הכוונה שהיה האש סביב כל ענף וענף מן הסנה ותמה מדוע אינו נכנס האש בתוך כל ענף לכלותו שאם יכנס בתוכו היה אוכל ומאחר שהאש בסנה מדוע לא נכנס בתוכו לשורפו:

פסוק ד

וירא ה' פירוש וירא משה שאינו אש גופני אלא הוא ה' כשסר לראות ולזה בוער ואינו אוכל שהש"י אינו אש גשמי לשיהיה אוכל והכוונה שנראה הקב"ה בסנה באש לפי שמרע"ה היה חוקר גדול והיה נוהג הצאן שהם הצורות הדמיוניות אחר המושכל וזהו שאמר אחר המדבר שהוא השכל שהאדם חי מדבר ר"ל משכיל והרוצה להשכיל במושכלות התורה צריך להחריב גופו ולעזוב התאוות הגופניות וז"ש ויבא אל הר האלהים חורבה ומצד חקירתו ראה שא"א שהאדם יחיה בגוף ונפש לעולם אע"פ שלא יחטא שכן דעת הפילוסופים לפי שהאדם מורכב מארבע יסודות והם הווים ונפסדים שא"א למי שהורכב מהם שיהיה נצחי וכן היה עושה היקשים אחרים ודעת רז"ל הוא שאדם הראשון היה חי לעולם אם לא יחטא ולזה הראה לו הקב"ה שהפילוסופי' והחקירה האנושית כוזבת שהרי הסנה בוער באש ועם כל זה איננו אוכל וכן אע"פ שיש באדם חום טבעי שמכלה הלחות הטבעי וכן החום מבחוץ וגם התנועות גופיות כמו שכתב בן סירא עם כל זה לא ימות אם לא בחטא אדם הראשון ואחר כך הראה לו זה בגופו שעמד ארבעים יום לחם לא אכל ומים לא שתה ולא כלה לחותו הטבעי:

פסוק ה

של נעליך כאן אמר לשון רבים וביהושע לשון יחיד נעלך והטעם שמרע"ה היה צריך לעשות שני דברים קשים האחד להוציא את ישראל ממצרים השני היה צריך להכניסם לארץ ישראל לזה אמר נעליך לשון רבים מלשון גן נעול שמצרים סגורה לישראל שלא יוכלו לצאת ובעל צפון מונע אותם מלצאת מארץ מצרים וגם ארץ ישראל סגורה לשלא יכנסו ישראל בה שנאמר ויריחו סוגרת ומסוגרת מפני בני ישראל ולזה אמר של נעליך הסר שתי מנעולים אבל ליהושע אמר אין צריך אתה לשבור רק מנעול אחד והוא מנעול ארץ ישראל שמנעול מצרים כבר נשבר. והטעם שנראה בסנה ולא באילן אחר רמז לו שישראל עם דכא ושפל רוח כסנה שהוא קטן שבאילנות ושהקב"ה רוצה להשגיח בהם

שנאמר כה אמר רם ונשא ואת דכא ושפל רוח. השני שמשה תמה א"א שישראל אינם נכרתים ונאכלים אחר שהם מלשינים וכמו שאמרו על פסוק אכן נודע הדבר וחשב שלא יצאו מגלות ושיאבדו שם ובזה ישראל דומים לסנה שמזיק למי שמגיע אליו ומזיק קצתו לקצתו לכן רמז לו שכמו שהסנה איננו אוכל כן ישראל. שלישי שזה אילן שא"א לעשות ממנו צלם וצורה לרמוז שלא יעבדו ע"ז ולומר שאינו גוף ולא כח בגוף. רביעי לרמוז בכל צרתם לו צר שהסנה מלא קוצים. חמישי לרמוז לו שיהיה הקב"ה כקוצים בצדו של פרעה. הששי לרמוז שכל מי שיעשה רעה לישראל יצא מהם כעוף שנכנס תוך הסנה שיוצא נוצתו נמרט. והשביעי שפרעה דומה לאש וישראל לסנה ועם היותו כן לא יכלה. דבר אחר מה סנה גדל על המים כך ישראל בזכות התורה שנקרא מים:

פסוק ו

ויסתר משה פניו אמרה מטרונה לר' יוסי אלהי גדול מאלהיך כשנגלה אלהיכם למשה הסתיר פניו אבל כשראה הנחש שהוא אלהי וינס משה מפניו אמר לה כשנגלה אלהינו למשה לאיזה מקום היה יכול לברוח לשמים לים ליבשה אבל הנחש כשאדם בורח ממנו ג' פסיעות יכול להנצל לכן וינס משה מפניו:

פסוק יח

דרך שלשת ימים אמר ג' ולא אמר שנים או ארבעה שזה מהלך בין מצרים לסיני:

פסוק כב

ושאלה אשה משכנתה יש מקשים אבותינו גנבים ואינו כן כי הוא מצוה והשם נותן עושר למי שירצה ויקחנו מידו ויתננו לאחר:

פרק ד

פסוק י

כי כבד פה וכבד לשון אותיות הלשון דטלנ"ת ואותיות הפה אותיות השינים והחיך והגרון לזה אמר שבכולם כבד ועדיין יש אותיות השפתים ואת בומ"ף לזה אמר אחר זה ואני ערל שפתים:

פסוק יז

ואת המטה הזה תקח בידך יש בזה ספקות:

הספק הא' מה צורך לתת לו מטה לעשות אותות שבזולתו יעשה אותם:

הספק הב' אחר שרצה השם לתת לו מטה לעשות האותות היה ראוי שיאמר לו כן קודם שיאמר לא איש דברים אנכי שיאמר והיו המים אשר תקח מן היאור והיו לדם ביבשת ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות. והנכון בעיני לפי ששלשה פעמים הפציר משה שלא ללכת בזה השליחות בראשונה אמר מי אנכי ואח"כ אמר והן

לא יאמינו לי ובודאי תואנה הוא מבקש שאחר שא"ל הקב"ה ושמעו לקולך איך אמר והן לא יאמינו לי ולזה אז"ל שנענש בצרעת ונחש שהורה לו שלפי שדיבר לשון הרע מישראל כנחש לכן השיב ידו מצורעת שהמצורע הוא לפי שהוציא שם רע ולכן לא השיבה ספיריית או מראה גוון אחר ואחר כך אמר לו לא איש דברים אנכי שטען שלשה טענות אחת שאינו ראוי מצד עצמו וזהו מי אנכי ואח"כ טען מצד ישראל ואמר והן לא יאמינו לי ואח"כ טען מצד לשונו ואמר לא איש דברים אנכי וכשהשיב הקב"ה לכולן ולא מצא טענה אז אמר בלא שום טענה שלח נא ביד תשלח כלומר בקש שליח לשליחותך שאיני רוצה לילך וכוונתו שלא מצא עצמו מוכן ולזה אמר שלח נא ביד תשלח שאין אדם בעולם שלא יהיה יותר מוכן ממני וביד מי שתמצא עתה כרגע הוא יותר מוכן ממני לזה אמר לו הקב"ה לא תאמר איני מוכן איני ראוי שאפילו עץ יבש שהוא דומם אעשה בכחי הגדול שיהיה ראוי ומוכן והעץ עצמו יעשה האותות ולכן לא נתן לו המטה קודם זה עד שהפציר תכלית ההפצר זהו דעתי ולא ראיתי במפרשים מי שהרגיש אלו הקושיות:

פסוק כד

ויהי בדרך במלון ויפגשהו ה' ויבקש המיתו. יש להקשות למה בקש נהמיתו ששלוחי מצוה אינן ניזוקין וכל שכן שהקב"ה השולח עצמו. תשובה בנדרים תניא רבי יהושע בן קרחא אומר גדולה מילה שכל זכיות שעשה משה לא עמדו לו כשנתרשל מן המילה שנאמר ויפגשהו ה' א"ר יוסי חס ושלום שמשה לא נתרשל מן המילה אלא כך אמר אמול ואצא סכנה היא דכתיב ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים אמול ואשהה ג' ימים הקב"ה אמר לי לך שוב מצרימה אלא מפני מה נענש מפני שנתעסק במלון תחלה שנאמר ויהי בדרך במלון וכל דבריהם אמת. ונ"ל ע"ד הפשט שענשו הקב"ה בעבור שמשה עשה שתי חלוקות אם אמול ואצא סכנה אם אשהה ג' ימים הקב"ה אמר לי לך שוב מצרימה ויש חלוקה ג' והוא למולו ולעזוב אותו עם אשתו ולזה ענשו הקב"ה וא"כ צריך לתת טעם למשה למה לא עשה כן. תשובה משה פחד אולי לא יצליח עד זמן רב ושיהיה סבה להרע לישראל עוד כמו שראינו כן ויאמרו ישראל משה לא בא אלא לעשות זה השליחות אם יצליח טוב ואם לאו יברח לארצו בגפו יבא בגפו יצא לכן לקח אשתו ובניו והוליכם למצרים והם כמו במשכון ואם יאמרו ישראל אתה תגרום שפרעה יוסיף לנו רעה יאמר להם הרי אשתי ובני וכל אשר לי במשכון. דעו שאם יעשה פרעה רעה לי יעשה בראשונה שהרי אשתי ובני וכל אשר לי במשכון הנקרא בלע"ז רהיביש. ועכשיו צריך לתת טעם למה בקש להמיתו שמשה בטוב עשה. התשובה שהיה ראוי שימול לבנו ולעזוב אותו עם אשתו ואחר ג' ימים שיצא בנו מסכנה ישלח בעבור אשתו

ובניו ולזה ענשו הקב"ה וא"ת ומשה למה לא עשה כן. תשובה לא היה לו ממון כלל שנא' ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור ולמה חמור ולא סוס ועוד חמור אחד לבד וי"א חמור מין חמור ושהיו חמורים רבים וזה א"א שאמר החמור בה"א הידיעה אלא היה חמור אחד לבד ובן האחד בחיקה והאחר באחורי החמור ומשה לרגל הכלל מורה שאין לו ממון לשלוח בעבור אשתו ובניו ולכן לא עשה משה זאת החלוקה והקב"ה למה ענשו לפי שהיה לו למולו ולהניחו ואחר ג' ימים היה לו לשלוח ליתרו שישלח אשתו ובניו ומשה לא עשה כן שהוא עניו מאד ולא רצה להטריח חותנו בזה סוף סוף החטא קטן מאד וא"כ למה בקש המיתו יספיק עונש קטן ועוד שאין עונש מי שלא מל בנו אפילו שיהיה במזיד אלא כרת וגם זה לו עצמו כשהגדיל ולא לאב. תשובה הקב"ה מדקדק עם צדיקיו כחוט השערה. ויש בכאן עוד ספק גדול משה למה לא מל בנו שהאב חייב למול בנו ולא האם עד שלזה אז"ל מסכת ע"ז קרי ביה ותקח והא כתיב ותכרות קרי ביה ותכרת פי' שצפור' צותה למשה שימול בנה. ואיבעית אימא אתחלה ביה איהי ואתא משה וגמר. ועכ"ז יש ספק למה לא עשה משה מרצונו עד שצפורה בקשה ממנו שימול וגם למה לא היה משה המתחיל והגומר. והתשובה שזה הבן הוא השני שהוא אליעזר ולא גרשום כסברת הרמב"ן אלא הוא השני והוא אליעזר וראיה שאמר לך מצרימה כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך ואחר זה אמר שנולד זה הבן ואם הוא גרשום הרי אמר עליו גר הייתי בארץ נכריה שמשמע שעדיין היו לו אויבים והיה גר לסבה שהיו לו אויבים אלא ודאי הוא אליעזר שאמר עליו אלהי אבי בעזרי שנראה שכבר מתו אויביו ובזאת ההקדמה נאמר שצפורה לבן הראשון שהוא גרשום אע"פ שהיא גויה הרשה למשה שימול בנו כי אמרה מאחר שאביו מהול יהיה גם כן הבן מהול אבל כשראתה שבנו בסכנה מצד המילה או בבכיה רבה כדרך הנימולים לכן כשילדה לאליעזר שהוא זה שהזכיר בכאן לא עזבה למשה שימול אותו כי אמרה פן ימות ולפי שהיה ראוי למשה שימול אותו על כרחה ויפגשהו ה' ויבקש המיתו ולכן היא עצמה שעשתה העבירה לקחה צור במהירות ומל אותו כל כך במהירות עד שחתך בצור קצת מרגלי הילד וזהו שאמר ותגע לרגליו שהלך הצור עד רגליו וזהו שאמרה חתן דמים אתה לי כלומר חתני היה מת לסבתי שלא עזבתיו למולו. ובזה הפירוש הותר הספק הראשון עוד שהוא למה לא מל אותו לפי שהיה אנוס מצד אשתו. עוד נראה שהטעם שלא מל אותו משה הוא לפי מה שכתבתי למעלה אמול ואצא לדרך וגו':

ויפגשהו ה' פירוש פגש בו כמי שפוגע לחבירו בשבט ומפילו לארץ וכן פגע הקב"ה בגופו והפילו בארץ וחלה לכן לא היה לו יכולת למולו והוצרכה צפורה למולו ותגע

לרגליו הגיע הדם לרגלי משה ובזה ניצול כדרך וראה הדם על המשקוף ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגוף:

פסוק כו

וירף ממנו אז אמרה חתן דמים למולות. יש להקשות למה בתחלה לא אמרה אלא חתן דמים אתה לי ולא אמר למולות וכשירף ממנו אמרה חתן דמים למולות שגם בתחלה היה חתן דמים לסבת המילה. והתשובה שבתחלה מלתה אותו ולא עשתה פריעה ולסבת המילה ירף ממנו ולא נתרפא לגמרי אז אמרה חתני היה נרצח בעבור שתי מילות שלא עשיתי לא מילה ולא פריעה ועתה שעשיתי מילה נתרפא מעט אעשה פריעה ויתרפא לגמרי. או ירצה חתן דמים איש דמים אתה לי שבעבורך ימות בעלי וכשסר החולי אמרה אין אתה חתן דמים מהריגה אלא חתן מתבוסס בדם מילה. או ירצה שכשראתה צפורה שמשה נוטה למות אמרה בלבה לאחת משתי סבות הוא זה או בעבור שנשא גויה כי אשה כושית לקח או בעבור שלא מלתי לבני ולכן לקחה צור ומלתה אותו ואז אמרה מאחר שמלתי אותו מכאן ואילך אם בעלי ימות אינו רק לסבתי שנשא גויה שאם בעבור המילה כבר הוא מהול וזה הוא שאמרה כי חתן דמים אתה לי אם ימות חתני לסבתי הוא וכשנתרפא משה אז אמרה ודאי אם חתני היה מת לא היה לסבתי אלא למולות בעבור המילה שאם היה לסבתי אע"פ שמלתי בני היה חתני מת וזהו טעם אז אמרה ולא קודם לכן. כן נראה לי והוא ענין חשוב מאד:

פרק ו

פסוק ג

וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם. יש בזה שני ספקות:

הספק הא' שהרי מצינו שהודיע לאבות שם ה' שנאמר באברהם אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים ואשביעך בה' אלהי השמים. וביצחק ויעתר יצחק לה' וגם רבקה ותלך לדרוש את ה' ויאמר ה' לה ויאמר כי עתה הרחיב ה' לנו ואברככה לפני ה' וביעקב מה זה מהרת למצוא בני ויאמר כי הקרה ה' אלהיך אכן יש ה' במקום הזה וא"כ מה זה שאמר ושמי ה' לא נודעתי להם:

הספק הב' נראה מזה שבא הפסוק למעט בכבוד האבות שלא נראה להם בשם ה' ובשם המפורש אלא באל שדי ולבנים כבד אותם על השמים ואמר לכן אמור לבני ישראל אני ה':

התשובה שמי שנגלה לו הקב"ה באל שדי מודיע אותו שברא העולם יש מאין אבל אינו

מורה אותו בחוש ובידיעה גמורה אלא מודיעו כן והוא מאמין דרך אמונה מה שמודיעו הקב"ה אבל מי שנגלה לו הקב"ה בשם ה' מורה לו בחוש שהקב"ה ברא העולם יש מאין והטעם ששם שדי מורה שאמר לעולם די ואינו מורה לו אלא שברא העולם ושאמר די לא תהיה יותר גדול אבל שם ה' הוא מלשון הויה שמהוה העולם ובראו וזהו מורה לו שיראה בעיניו שבראו ולזה אמר וארא אל אברהם וגו' באל שדי שהודעתי להם שבראתי העולם והאמינו בי אבל לא הראיתי' בחוש אבל אני רוצה להראות לבני ישראל בחוש שבראתי העולם וזה הורה לו בתנין שכל העולם אינו אלא חומר וצורה והמטה לא היה לו צורת תנין אלא צורת עץ והקב"ה נתן בו צורת תנין אבל החרטומים לא עשו צורת תנין במטה שלא היה אלא אחיזת עינים והראיה שהחוקר אמר שא"א לאדם שידע צורת שום דבר קטון וגדול מה הוא א"כ איך עשו צורת תנין כי לא ידעו מה הוא אלא ודאי היה אחיזת עינים אבל הקב"ה עשה צורת תנין הרי בריאת הצורה בחוש וגם ראו בחוש בריאת החומר שבלע מטה אהרן את מטותם אחר היותו מטה ולא נתחדש שם כמות גדול ממה שהיה קודם הרי בריאת החומר וז"ש והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי כי יאמרו לא נראה אליך ה' פירוש לא יאמינו באמונה שהקב"ה ברא העולם עד שיראו בחוש ויאמר אליו ה' מזה בידך ויאמר מטה ויהי לנחש הרי ראו בחוש בריאת כל העולם יש מאין ולהורות שמה שעשו החרטומים היה אחיזת עינים ולא אמת בלע מטה אהרן אחר היותו מטה את מטותם לומר שמעשיהם הבל שמי שכחו גדול ואמיתי בולע למי שכחו קטן ושקרן ובזה הותרו השני ספקות. הספק הראשון שאיך אמר ושמי ה' לא נודעתי להם הרי הודיעם שמו אמת הוא שהודיעם שמו ה' שברא העולם אבל לא הודיעם כן בחוש אלא באמונה. וגם הספק השני שנראה שבא למעט כבוד האבות לא בא אלא לכבדם שאע"פ שלא הודיעם בחוש האמינו אבל לבנים צריך לשיאמינו שיראו בחוש. וי"מ שבאל שדי עושה הש"י נסים נסתרים ובשם ה' נסים מפורסמים ולזה אמר שלאבות נראה באל שדי לעשות נסים נסתרים ברעב פדה אותם ממות ובמלחמה מידי חרב אבל לבנים רוצה עתה לעשות נסים מפורסמים בשם ה' להפוך המים דם והארץ כנים וחשך ומכת בכורות:

פסוק ו

ובזרוע נטויה לנטות זרועו מן השמים עד הארץ:

פסוק ז

המוציא אתכם כתב ר"א כי היתה במערכת המחברת הגדולה למשרתים העליונים שיעמדו עוד בגלות:

פסוק ח
נשאתי את ידי משל כאדם שישא ידו לשמים וישבע כמו כי אשא אל שמים ידי:

פסוק ט
מקצר רוח במדרש רמז לקץ הגאולה שהוא חשבון מקצר שנאמר ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה וגו':

פסוק יב
ואני ערל שפתים שבפעם הראשונה אמר שאהרן יהיה מליץ ביני ובין העם שנאמר ודבר הוא לך אל העם ולא אמרת ביני ובין פרעה ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים לזה אמר וידבר ה' אל משה ואל אהרן שגם הוא יהיה מליץ בינך ובין פרעה לזה אמר ראה נתתיך אלהים לפרעה פי' מלאך והמלאך מדבר לנביא והנביא לפרעה:

פסוק יג
ויצום אל בני ישראל שימחול להם שלא שמעו אליו:

פסוק כו
הוא אהרן ומשה הקדים אהרן לפי שהוא גדול בשנים הוא משה ואהרן הקדים משה למעלתו:

פרק ז

פסוק ג
ואני אקשה את לב פרעה כח לסבול המכות וכן ויחזק ה' את לב פרעה:

פסוק ד
צבאותי קראם כן לפי שהם שנים עשר שבטים כנגד שנים עשר מזלות:

פסוק יא
בלהטיהם כתב הרמב"ן אמרו רבותינו שהם מעשה כשפים ועל ידי מלאכי חבלה הם נעשים מגזרת אש לוהט שהם נעשים על ידי לוהטים מלאכי אש מלהטת באדם ולא ידע ותבער בו ולא ישים על לב ואולי יקראו כן המלאכים השוכנים באויר שקורים אותם שרים אבל בלטיהם הם שדים מגזרת לט שהשדים באים בלט כי הם בעלי גוף מאויר שאינו נרגש וחרטומי מצרים יכלול את שניהם עד כאן:

פסוק טו
הנה יוצא המימה מנהג מלך מצרים עד היום לצאת בתמוז ואב כי אז יגדל היאור לראות כמה מעלות עולה ועוד מנהג המלכים לצאת בבקר לנחל להשתעשע לפי שראות המים טוב לעינים:

פסוק יז

בזאת תדע כי אני ה' אמר כן לפי שאמר לא ידעתי את ה' ולכן אמר למען תדע כי אין כה' אלהינו למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ:

פסוק יח

והדגה אשר ביאור תמות מכאן שיש השגחה אפילו בבעלי חיים לא מצד הבעלי חיים אלא מצד בעליהם ולפי שמצריים היו בעלי נילוס החוטאים לכן אפילו בדגים השגיח שמתו בעון מצרים שאמרו כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו והדגים אכלו בשר בני ישראל לכן ימותו אבל בדור המבול שלא חטאו הדגים ולא נזקקו לשאינם מינם לא מתו שנאמר מכל אשר בחרבה מתו ולא דגים שבים ובצפרדעים ששמו עצמם בסכנה לעשות רצון הקב"ה ונכנסו בתנורים אמר וימותו הצפרדעים מן הבתים מן החצרות ומן השדות אבל של תנורים לא מתו. ועוד לפי שכל מעשה החרטומים אחיזת עינים לזה אמר שמעשה ה' הוא גדול ונורא שהמים נהפכו לדם והיו דם ודאי ולא אחיזת עינים והראיה שהדגה אשר ביאור תמו' ואם הם מים אלא שנראים לעינים דם לא היו מתים הדגים ולזה עצמו אמר ובאש היאור שאם היה אחיזת עינים למה באש היאור אלא שהיה דם ועוד ונלאו מצרים לשתות מים מן היאור שלא יכלו לשתות ואם היה מים למה נלאו לשתותו:

פסוק כב

ויעשו כן החרטומים אחר שנהפכו כל המים דם מה עשו החרטומים. התשובה לא הפך אהרן אלא המים שעל הארץ והם חפרו והוציאו מים ואין מעשיהם כמעשה אהרן שהוא הפך כל היאור וכל המים וגם שבכל גבול מצרים שלא היה רואה הפך לדם ועוד הפך מים רצים תמיד ומים אחרים באים ועוד עמדה המכה ז' ימים אבל הם מים מעטים בכלי ברגע אחד עד ששב פרעה לביתו:

פסוק כז

צפרדעים יש אומרים מין דג נקרא אל תמסח ויוצא מן הנהר וחוטף בני אדם והאמת שאינם רק השרצים הנמצאים בנהרות שמשמיעין קול:

את כל גבולך במדרש בני חם ומצרים היו חולקים בתחומים הכושיים אומרים ע"כ תחומנו וכן המצריי' וכשבאו הצפרדעים עשו שלום הגבול שלא באו הצפרדעים ידעו שאינו של מצרים:

פרק ח

פסוק ה

למתי אעתיר לך להכרית הצפרדעים ויאמר למחר מנהג כל אדם שרוצה שתסור רעתו מיד וכתב הגאון שפרעה חשב אולי מערכת השמים הביאה הצפרדעים על מצרים ומשה יודע כי הגיע עת סורם ולכן אמר לו התפאר עלי בחשבו שיאמר פרעה להכריתם מיד ולכן האריך למחר ורבינו יעקב פירש דמה שאמר למתי לא קאי לאעתיר לך אלא למה שאמר פרעה ואשלחה את העם ואמר למתי תשלח העם ואני אעתיר מיד והשיב פרעה למחר אשלחם ואתה מיד תעתיר ומיד תסור המכה ומיד יצא משה מעם פרעה ויצעק ויעש ה' כדבר משה וימותו מיד הצפרדעים בעת ההיא והטעמים מוכיחים שיש פסק בין למתי ובין אעתיר:

פסוק ח

על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה אמר בזאת המכה כן ולא אמר כן בשאר המכות שיאמר בהן על דבר הערוב או על דבר הברד לפי שרצה לתת טעם למה צעק משה אל ה' בזאת המכה יותר מבמכות אחרות שלא אמר בהם צעקה אלא ויעתר אל ה' או ויפרוש כפיו אל ה' ואמר הטעם לפי שעשה משה בזאת המכה מה שלא עשה בכל שאר המכות שאמר התפאר עלי למתי אעתיר לך ולא מצינו כן בשאר המכות ולזה צעק עתה לפי שכל כבודו היה תלוי בזאת המכה וזה הוא שאמר על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה פירוש בעבור דיבור הצפרדעים ששם משה עם פרעה כשאמר לו התפאר עלי:

פסוק יד

ויעשו כן החרטומים בלטיהם ולא יכולו הטעם לפי שאמרו רז"ל שאין השד שולט על בריה פחותה מכשעורה. וי"א לפי שהמכשף שאין רגליו בארץ אין לו יכולת לעשות כשפים וכל הארץ היתה מלאה כנים כאותו מעשה דשמעון בן שטח שתלה שמונים כשפניות לפי שלא היו רגליהן בארץ:

פסוק טו

אצבע אלהים היא. קשה מה שאמרו ז"ל כמה לקו באצבע עשר מכות ונראה מזה שמכה אחת לבד נעשה באצבע. והתשובה שאמרו עד עתה היינו סבורים שכל המכות היו על ידי כשפים ועתה אנו רואים שאצבע אלהים הם ואע"פ שאמר היא רצה לומר אצבע אלהים היא אותה העושה כל אלו המכות. וא"ת הנה בדבר כתיב הנה יד ה' הויה וא"כ אותה המכה נעשה ביד וכל מכה צריכה יד אחת. התשובה שמה שאמר בה יד ה' אינו אלא שרמז לחמשה מינים הכתובים בה בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן:

פסוק יט

ושמתי פדת חסר ולפי שגאולת מצרים אחריה שיעבוד אבל גאולה עתידה תשועת עולמים פדות מלא ו' הוא שנאמר פדות שלח לעמו:

פסוק כב

תועבת מצרים כתב כן לגנות ע"ז והוא טלה ומשה לא אמר לפרעה אלא אלהי מצרים והקשה ר' אברהם א"כ למה לא יאכלו שור וגדי ולפי דעתי שהיו כבני חם שאינם אוכלים בשר דג חלב וביצים וכל שיצא מחי ומתעבים האוכל והרועה ואם אחד מהם בא לארץ נכריה יברח ממקום האוכלים שם בשר וכליהם טמאים להם ולא יאכלו כל דבר שיגע בו בשר וזהו כי אם הלחם אשר הוא אוכל ע"כ. ונראה לי להשיב לקושיית ר' אברהם לפירוש הראשון שלכבוד טלה שהוא מבשר לא יאכלו כל בשר גם גדי ושור:

פסוק כה

אל יוסף פרעה התל יש להקשות איך אמר דיבור של גנאי לפרעה שהרי אמר ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים ואמרו רבותינו ז"ל צוה עליהם לחלוק לו כבוד בדבריהם ואמר וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי לאמר ופרש"י חלק כבוד למלכות שהרי ירד פרעה בעצמו אליו בלילה שנאמר ויקם פרעה לילה הוא וכל עבדיו ואם כן איך דיבר דבר שאפילו אחד מהנבזים מקפיד עליו כשאומרים לו שהוא מכזב. והתשובה כשראובן מתוכח עם שמעון על אי זה דבר שיהיה ושמעון אומר לראובן דברים של טעם והנה מנוצח ראובן ראוי לראובן שיאמר לשמעון דבר גנאי בשיכעיסהו וישכח טענתו הטובה בכעסו ויהיה ראובן נוצח וכן עשה משה שהיה אמר לפרעה דרך שלשת ימים נלך במדבר ונזבחה לה' אלהינו ואמר לו פרעה לכו זבחו לאלהיכם בארץ ויאמר משה לא נכון לעשות כן כי תועבת מצרים נזבח לה' אלהינו הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו דרך שלשת ימים נלך במדבר וזבחנו לה' אלהינו משה רבינו השיב לפרעה טענה נכונה שא"א לזבוח לה' בארץ ופרעה השיב לו טענה נצחת ואמר לו יהי כדבריך אבל לטענתך יספיק שיהיה הזביחה חוץ לכרך כמו מהלך חצי יום וכיוצא בו מה צורך ג' ימים וזהו שאמר ויאמר פרעה אנכי אשלח אתכם וזבחתם לה' אלהיכם במדבר שטענה נכונה אמרתם שאין נכון לזבוח בארץ אבל ג"כ מה צורך שלשת ימים יספיק יום או חצי יום וזה הוא שאמר רק הרחק לא תרחיקו ללכת ומשה לא ידע מה יענה לו שפרעה אמר טענה גדולה לא ידע משה מה להשיב לו אלא אמר כזבן שקרן היית עד עתה לא תכזב עוד רק אל יוסף פרעה התל ובפחד מכת הברד ובכעס שהכעיסו לא הזכיר פרעה עוד רק הרחק לא תרחיקו אלא נכנס מצד אחר ואמר מי ומי ההולכים וכשאמר משה בנערינו ובזקנינו נלך אמר ראו כי רעה נגד פניכם לומר אתם רוצים לברוח כמי שטוען כלאחר

יד מדוע אתם רוצים טף וגם שלשת ימים ולא הזכיר בפירוש אלא טף שכבר פחד לו לומר בפירוש הרחק לא תרחיקו שכבר ייסר אותו והכעיסו על זה וזה ענין נאה:

פסוק כז

ויסר הערוב שישובו למעונותם שאם היו מתים יהיה להם תועלת מן העורות אבל בצפרדעים וימותו למרר חייהם ויצברו אותם חמרים חמרים ותבאש הארץ:

פרק ט

פסוק ז

וישלח פרעה והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד ויכבד לב פרעה הטעם שאע"פ שראה שבמקנה מצרים היתה המכה וימת כל מקנה מצרים ולא מת ממקנה ישראל עד אחד עכ"ז ויכבד לב פרעה. או יאמר שאחר שראה שממקנה ישראל לא מת אחד אמר בלבו זאת המכה עליהם יהפך שאני אתפרע ממקניהם כל המקנה שמתו מעמי ולפי זה הפירוש מה שאמר והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד הוא טעם וסבה למה שאמר ויכבד לב פרעה ולא שלח את העם:

פסוק כב

נטה את ידך על השמים כתב ר"א הוא האויר וכן על פני רקיע השמים:

פסוק כד

ואש מתלקחת בתוך הברד הפלא בזאת המכה הוא כפול ומכופל ומורכב משלשה פלאות. האחד חיבור שני הפכים מבלי שישחיתו זה לזה כדרך המים לכבות האש. השני שהאש בתוך הברד הפך הטבע שיסוד האש מקיף ליסוד האויר וליסוד המים ובזה המים מקיפין לאש. השלישי שאלו היה האש מקיף והברד בתוכו היה השינוי פחות ממה שהוא עתה ולא היה כל כך פלא כמו שהוא עתה שהמים וכ"ש הקפואים מדרכם להתקבץ אל עצמם ולהעצר וכל מה שיוסיפו העצר יוסיפו לחסר פגישתם למקיף מחוץ וכ"ש כשיהיה המקיף אש שמדרכו להתפזר ותשלם הפרדתם בשתי הסבות יחד אבל כשיהיו המים למעלה והאש בתוכם יהיה הענין הפכי לזה שהם יוסיפו פגישה והדוק יחד כי האש הפנימי תפזר לחוץ והמים העליונים יתקבצו ויעצרו לפנים וכל מה שיוסיפו הפגישה וההדוק יהיה יותר פלא שלא יתפעלו זה מזה ושלא יכבו המים את האש:

פסוק כז

ה' הצדיק לפי שאמר שלח העז את מקנך אמר ה' הצדיק שגמל עלי חסד ואני ועמי הרשעים שלא שמנו לב לדבריו:

פסוק לב

והחטה והכוסמת לא נוכו כי אפילות הנה אחז"ל פלאי פלאות נעשו בהם. ויש לשאול אחר שהיו מאוחרות מה פלא נעשה בהם אחר שהפשתה והשעורה נוכתה כי השעורה אביב והפשתה גבעול. והתשובה שלחוזק קור הברד או כח אש מתלקחת היה ראוי שימותו שרשי התבואה תחת הקרקע וכל שכן ותהלך אש ארצה:

פסוק לד

וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות ויוסף לחטוא ויכבד לבו הפשט הוא שאחר שהיתה הרוחה ויוסף לחטוא ואיפשר לפרש שבעבור שבמצרים אינו יורד מטר והיה פרעה ועמו מתאוים שימטיר והקב"ה נתן קולות וברד ומטר ולכן פרעה בקש ממשה הקולות יחדלון והברד לא יהיה עוד אבל מטר יבוא ומשה פירש כפיו אל ה' וגם מטר לא בא כמו שאמר ויפרוש כפיו אל ה' ויחדלו הקולות והברד ומטר לא ניתך ארצה אז חשב פרעה אחר שגם מטר לא ניתך ומה שבקשתי ממשה לא עשה כבקשתי ודאי הגיע השעה כפי המערכה שיוסר הכל וזהו שאמר וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות ויוסף לחטוא ויכבד לבו הוא ועבדיו ואע"פ שאמר וה' נתן קולות אלהים וברד וימטר ה' ברד על ארץ מצרים ידוע שבכלל זה שבא מטר גם כן שהרי אחר שאמר ויחדלו הקולות והברד אמר ומטר לא ניתך ארצה:

פרק י

פסוק י

דרשו רז"ל דצ"ך עד"ש באח"ב השתים בהתראה ושלישית בלא התראה ד"ץ בהתראה ך' בלא התראה ע"ד בהתראה ש' בלא התראה ב"א בהתראה ח' בלא התראה מכת בכורות בהתראה שחוזר לסדור הראשון. עוד השתים שהיו בהתראה באחת אומר הנה יוצא המימה ובאחת אומר בא אל פרעה שר"ל אל ביתו שבמכת הדם אומר ונצבת לקראתו על שפת היאור ובצפרדעים בא אל פרעה בכנים אין התראה בערוב הנה יוצא המימה ובדבר בא אל פרעה במכת השחין אין התראה וברד השכם בבקר והתיצב לפני פרעה והכוונה הנה יוצא המימה. בארבה בא אל פרעה. חשך אין בה התראה. והטעם שבשלישית אין התראה דארז"ל מי שלקה ושנה מכניסין אותו לכיפה. והטעם שאחד ביאור ואחד בביתו לפי שנתגאה עם ביתו שנאמר ויבא אל ביתו ולא שת לבו גם לזאת מה צורך לומר שבא לביתו ידוע הוא שלא נשאר בשוק אלא לומר שנתגאה עם ביתו וכן נבוכד נצר נתגאה שנאמר הלא דא היא בבל די אנא בניתה לבית מלכו בתקף חסני וליקר הדרי וכתיב שלו הוית בביתי ורענן בהיכלי. ונתגאה ביאור שנאמר לי יאורי ואני עשיתיני ולכן מאלו השני מקומות בא מפלתו וכן נבוכד נצר שנתגאה ורצה לעלות ממדרגה

האנושית למדרגה אלהית השפילו השם יתברך ממדרגה אנושית למדרגה בהמית עשבא כתורין יטעמוניה:

ראו כי רעה נגד פניכם יש פילוסוף ושמו אנוב שסברתו שיש שם שתי אלוהות אחד פועל הטובות ואחד פועל הרעות ואמר פרעה פועל הרעות הוא אלהיכם שמיום שבא למצרים לא עשה שום טובה אלא רעות ומכות וזהו שאמר משה למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם פועל הרעות הוציאם להרוג אותם בהרים פירוש אחר ראו כי רעה נגד פניכם הרעה שאתם חושבים לעשות הכרת פניכם ענתה בה. ונוכל לפרש שפרעה אמר לעבדיו ראו מה רשעות אומרים משה ואהרן לפניכם שאם יאמרו רשעתם בפני עמי הארץ אינו כל כך רע אבל נגד פניכם שאתם נבונים אומרים רשעות בחשבם שלא תבינו זה רע גדול וגאוה לחשוב שאין ביניכם מי שיבין רמאותם:

פסוק יא

כי אותה אתם מבקשים יש להקשות אינו כן שלא בקשו משה ואהרן אלא בנערינו ובזקנינו בבנינו ובבנותינו ופרש"י כי אותה אתם מבקשים עד הנה הייתם אומרים נזבחה לאלהינו ואין דרך הטף לזבוח עד כאן וא"כ היה לו לומר כי אותה בקשתם ונראה שזה כדרך הסוחר ששואל בסחורתו מנה ואומר הקונה אתן לך שמונים בעבורה שזה אתה מבקש שאם היית שואל שמונים הייתי נותן ששים אבל בעבור שאתה חפץ בשמונים שאלת מאה וכן אמר לכו נא הגברים שאתם שואלים הרבה בעבור שאתן הגברים שחשבת שאם הייתם שואלים גברים לא הייתי מודה בהם:

פסוק יג

רוח קדים לפי שהוא נקדם בפאות כי משם תחל השמש לזרוח ולכן נקרא מערב אחור שנא' ואחור ולא אבין לו:

פסוק יט

רוח ים כ' ר' אברהם נקרא מערב ים בעבור ים הגדול היוצא מספרד ועובר על מצרים לארץ ישראל והוא לפאת מערב ואינו ים אוקיאנוס כי ישראל לא ירשו כל כך ונקרא ים הגדול לפי שרחבו שלש מאות פרסאות ושאר הימים שבארץ ישראל כים סוף וים כנרת וים המלח אין בהם רחב שלשים פרסה:

לא נשאר ארבה אחד כתב רבינו חננאל מעת עתרת משה עד עכשיו אין ארבה מפסיד בכל גבול מצרים ואם יפול בארץ ישראל ויכנס בגבול מצרים אינו אוכל מיבול מצרים כלום וזה ידוע לכל ובצפרדעים שאמר ביאור תשארנה נשאר בו אל תמסח עד עכשיו אבל בארבה כתיב לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים ועל זה נאמר שיחו בכל נפלאותיו:

פסוק כג

ולא קמו איש מתחתיו יושב אין יוכל לעמוד ולא לפרוש ידיו עומד אינו יכול לישב ואם ידיו פרושות לא יוכל להשיבם אליו שהיה איד עב מאד שירד מן השמים ולז"א נטה ידך על השמים והיתה מכבה כל נר כאשר בכל החפירות העמוקות וכן העוברים בהרי חשך לא יעמוד נר ואש כלל והיה מורגש שהיה בו כמו ממש וזהו וימש. וכתב ר"א בים אוקיינוס יבא חשך עב שלא יוכל אדם להפריש אם יום ואם לילה ויעמוד זה פעמים ה' יום ואני הייתי שם פעמים רבות:

פסוק כד

רק צאנכם ובקרכם יוצג בזה הענין יש ספקות:

הספק הא' איך אמר פרעה צאנכם ובקרכם יוצג שלעולם אמרו דרך שלשת ימים נלך במדבר ונזבחה לה' אלהינו ואם היו הולכים בזולת בקר וצאן במה יעבדוהו ומה יזבחו לו:

הספק הב' למה אמר ב' פעמים ה' אלהינו ובפעם שלישית אמר ה' ולא אמר אלהינו שאמר ועשינו לה' אלהינו וגם מקננו ילך עמנו ולא תשאר פרסה כי ממנו נקח לעבוד את ה' אלהינו ואנחנו לא נדע מה נעבוד את ה':

הספק הג' אז"ל כצאתי את העיר לפי שכל הארץ מלאה גלולים ואיך תוך ביתו של פרעה דבר הקב"ה עם משה שהרבה מכות הביא עליו בלא התראה ויהיה זאת עמהם וכל שכן שקודם שיבא לפני פרעה היה יכול לומר לו זאת המכה:

הספק הרביעי למה אמר לו הקב"ה עתה בתוך אמירת המכה דבר נא באזני העם שם בפרשת משכו היה ראוי אבל בכאן אינו מקומו וכל שכן שפרעה אמר לו אל תוסף ראות פני ואין עתה מקום להאריך אלא שיאמר לו המכה לבד:

הספק הה' למה אמר כאן בתוך דיבור המכה ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים אין כאן מקומו אלא שם בפרשת ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור שאמר שם וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות והיה ראוי שיאמר שם וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים:

הספק הו' למה סמך בכאן גם האיש משה גדול מאד ומה ענייננו:

התשובה לספק הראשון אמר פרעה למשה מדבריך נראה שאלהיכם אינו פרטי אלא כולל שאמרת במכת הצפרדעים למען תדע כי אין כה' אלהינו לא כעבודות זרות שהם פרטיות ובשלמא אם עבודתו פרטית כמו מזל טלה תעבדוהו בטלאים ואם הוא מזל שור תעבדוהו בשור ותזבחוהו לו ואם מזל גדי תזבחו לפניו גדיים אבל אלהיכם אלוה כל המזלות והכוכבים והיסודות א"כ אין ראוי לעובדו בבקר ובצאן וא"כ צאנכם ובקרכם

יוצג אלא בגופכם ונפשכם גם טפכם ילך עמכם לומר בנינו לך לעבדים ומשה השיב לו בשהודיע כוונת הקרבנות שאין הכוונה בערך השם אלא בערכנו והוא שאם אדם חייב סקילה משליכים השה לארץ דרך סקילה ואם חייב שרפה שורפין חלב השה ואם הרג שוחטים אותו ואם חנק אוחזין צואר הבהמה לשוחטו וזה הוא שאמר לו פן יפגענו בדבר או בחרב וכל זה בערכנו ולזה אמר גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות ואמר לו עוד גם מה שאמרת שאלהינו כולל אמת כן הוא ובערכו אין אנו יודעים מה עבודה יחפוץ שיהיה כללית עד שיודיענה אלינו ולזה אמר שני פעמים ה' אלהינו והוא הספק השני. והכוונה שאמר גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות ועשינו לה' אלהינו פי' לשיהיה אלהינו וימחול עונותינו ובערכנו יהיו הקרבנות לא בערכו וגם מקננו ילך עמנו לא תשאר פרסה כי ממנו נקח לזה התכלית עצמו וזה הוא שאמר עוד לעבוד את ה' אלהינו אבל אחר כך אמר ואנחנו לא נדע מה נעבוד את ה' כלומר לא ידענו מה עבודה כללית יצוה לנו בערכו וזהו שאמר מה נעבוד את ה' ובזה לא אמר אלהינו ולזה לא אמר כמה נעבוד שאם הכוונה כמה תכבד העבודה אולי ישאל יותר ממה שיש בידינו היה ראוי שיאמר כמה נעבוד ולפי שאמר לו משה טענה גדולה הוצרך השם ית' לחזק לבו ולז"א ויחזק ה' את לב פרעה ומצד חוזק לבו אמר אל תוסף ראות פני כי ביום ראותך פני תמות וכל כך כעס משה כנגד פרעה לפי שאמר לו דברי עלבונות עד שנתחזק משה עם השם יתברך כנגד פרעה לשיבוא לו דיבור להרוג לפרעה ולעבדיו ושלא יצטרך מקום מוכן לדבר לו הקב"ה המכה אלא יתנקם ממנו מיד בעמדו לפני פרעה ולזה אמר כשלחו גרש יגרש אתכם ולא די שיגרש אלא שאם תדבר באזני העם שישאלו כליהם יתנום וזה מצד השפעת השם יתברך שחלה על משה וישראל ליישב דעתו של משה על הדברים הרעים שדיבר פרעה כנגדו והיה ראוי שמצד שראו עבדי פרעה שכעס כנגד משה שיוציאו חרבותם להרוג למשה לזה אמר ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים לומר ראוי שיבואו עלינו כל אלו המכות בעבור השיעבוד החזק ולא עוד אלא גם משה שכעס פרעה כנגדו לא עשו לו רעה אדרבה היה גדול מאד בעיני עבדי פרעה ובעיני העם ובזה הותרו כל הספקות:

פרק יא

פסוק ה

ער בכור השפחה אשר אחר הרחים ובמעשה אמר מבכור פרעה היושב על כסאו עד בכור השבי אשר בבית הבור ומדוע שינה. התשובה שדיבור המכה היה ביום והיה בכור השפחה טוחן ברחים ובלילה נותנים השבויים בבית הבור ולפי שהמכה היתה בלילה אמר שם בכור השבי אשר בבית הבור ובכור השפחה ובכור השבי הכל אחד. פירוש

אחר כששמע בכור השפחה המכה שתהיה בהם ברחו כבורח מן הדבר ורדפו אחריהם והשיגו' ונתנו אותם בבית הבור:

פסוק ז

ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו פירוש שמן הראוי היה שינבחו לפי שהמכה היתה במשמרה שניה שהכלבים צועקים לזה אמר עם כל זה לא יחרץ כלב. עוד שהאיש שהולך בחפזון בלילה מנבחים הכלבים אחריו וכל שכן אם מקל בידו וכתיב ומקלכם בידכם. עוד מלאך המות בעיר כלבים צועקים:

פרק יב

פסוק יא

ומקלכם בידכם לנהוג החמורים כמו ויך את האתון במקל:

בחפזון שימהרו לאוכלו קודם בוא רגע המשחית שיפסח השם על הפתח ולכן נעשה צלי שלא יתעכבו בבישול וכן ארז"ל אינו נאכל אלא עד חצות:

פסוק יב

ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים שיהיו נשברים כמו וראש דגון נופל ארצה:

פסוק כט

וה' הכה כל בכור כל המכות שהביא הקב"ה במצרים עתיד להביאם על אדום במצרי' דם ובאדום דם ואש ותמרות עשן. במצרים צפרדעים שקולן נשמע ובאדום כתיב קול שאון מעיר קול ה' משלם גמול לאויביו במצרים כנים ובאדום כתיב ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית במצרים ערוב ובאדום כתיב וירשוה קאת וקפוד וינשוף ועורב. במצרים דבר באדום ונשפטתי אתו בדבר ובדם. במצרים שחין ובאדום המק בשרו והוא עומד על רגליו. במצרים ברד ובאדום ואבני אלגביש. במצרים ארבה ובאדום בן אדם אמור לצפור כל כנף הקבצו ובואו. במצרים חשך ובאדום ונטה עליה קו תוהו ואבני בוהו. במצרים מכת בכורות ובאדום כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד וכתיב חרב לה' מלאה דם הודשנה מחלב וכתיב כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום:

פסוק ל

אין בית אשר אין שם מת פרש"י היה שם בכור מת אין שם בכור גדול הבית מת שקרוי בכור שנאמר גם אני בכור אתנהו דבר אחר מצריות מזנות תחת בעליהן ויולדות מרווקים פנויים והיו להם בכורות הרבה לפעמים הם חמשה לאשה אחת וכל אחד בכור לאביו. וע"ד הפשט הבכורות שמתו במצרים בכורי פטר רחם היו ועל כן קדש תחתיהם כל בכור פטר רחם ובכור פרעה היושב על כסאו פטר רחם לאמו אבל לרז"ל השם הכה בכור האב ובכור האם ולא רצה לקדש תחתיהם רק בכור האם שהוא ידוע ומפורסם

יותר וכדמות ראיה ויך כל בכור במצרים ראשית אונים באלהי חם כי על הזכר יאמר כן הר"מ. ובמדרש מכת בכורות היתה אף בנקבות חוץ מבתיה בת פרעה שהיתה בכורה ולא מתה שנמצא לה פרקליט טוב זה משה שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא ועליה אמר שלמה עליו השלום טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה כלומר נשמתה והיא הלילה של מכת בכורות טוב סחרה משה שנקרא טוב:

פסוק לד

וישא העם את בצקו יש בזה ספקות:

הספק הא' איך אמר וישא העם את בצקו טרם יחמץ וגו' ואחר זה אמר ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב שאחר שנשאו בצקם ומשארותם צרורות בשמלותם על שכמם שאלו כלי כסף היה לו לומר בראשונה ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות ואחר זה וישא העם את בצקו:

הספק הב' שמשה לא צוה שמלות שנאמר דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וכלי זהב וישראל שאלו שמלות שנא' וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות ולמה זה:

הספק הג' מה צורך לומר ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים אלא ובני ישראל שאלו ממצרים כלי כסף וגו' וידוע שזה כדבר משה:

הספק הד' שהכתוב אומר הוציאך ה' ממצרים לילה ואיך עברו ציווי הקב"ה שצוה ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר:

הספק הה' שכתוב אחד אומר הוציאך ה' ממצרים לילה וכתוב אחר אומר ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה לעיני כל מצרים והם שני כתובים המכחישים זה את זה:

התשובה לספק הא' בשתי הקדמות א' שדרך השרים לשלוח לפניהם מטה וצדה וכל אשר להם והם נשארים בעיר לתקן ענייניהם. השנית שרז"ל הקשו למה משארותם על שכמם וכי לא היו להם חמורים ובאלו השני הקדמות הותר הספק העם שהם בלתי חשובים הלכו לפניהם והוליכו על שכמם משארותם אבל החשובים נתעכבו מעט במצרים לשאול כלי כסף וכלי זהב. ונראה לי להתיר כל הספקות שהעם שאינם יודעים תחבולות יצאו בלילה על כרחם שאנוסים היו כי גורשו. ובזה הותר הספק הד' איך עברו על מאמר משה אבל בני ישראל שיודעים תחבולות עשו כדבר משה שצוה לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר וא"ת איך עזבו המצריים אותם שלא יצאו מפתח ביתם לזה אמר עשו תחבולות שהם חכמים שאע"פ שצוה הקב"ה שישאלו כלי כסף וכלי זהב ולא צוה שמלות שאלו שמלות השאל לי כובע ואח"כ השאל לי שמלות אחרות רבות אחד

לאחד עד שפנה הלילה ויצאו ביום ואין פירוש כדבר משה בשצוה שישאלו כלי כסף וכלי זהב שהרי שמלות לא צוה אלא שלא יצאו מפתח ביתם עד בקר ואל תקשה עלי ממה שכתוב בפרשת אלה שמות ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב ושמלות כי שם אמר קודם זה ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים וגו' ושאלה אשה משכנתה שהכוונה שהשם יתברך יודע תחבולות ישראל שאע"פ שהקב"ה צוה שישאלו כלי כסף וכלי זהב לבד הם ישאלו גם כן שמלות בשביל שלא יצאו בלילה כמו שצוה להם משה ובזה הותרו כל הספקות:

פסוק לז

כשש מאות אלף רגלי לא אמר שש מאות ובפרקי רבי אליעזר לפי שהיה חסר אחד מה עשה הקב"ה נכנס עמהם במנין ועלה מספרם ס' רבוא הוא שנאמר אעלך גם עלה ע"כ:

פסוק לט

ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות כי לא חמץ כי גורשו ממצרים נראה מזה שמה שאפו הבצק מצות ולא חמץ הוא לפי שגורשו ולא יכלו להתמהמה לשיחמץ אבל אם היה להם שהות היו אופים אותו חמץ וזה אי איפשר שכבר נצטווה כל אוכל חמץ ונכרתה. והתשובה שהפסוק אמר שני דברים האחד שאפו הבצק חוץ ממצרים לא במצרים. הב' שאפאוהו מצות לא חמץ ומה שאמר כי גורשו חוזר לראשונה למה אפאוהו חוץ ממצרים ולא במצרים ואמר כי גורשו ולא יכלו להתמהמה לאפותו במצרים אבל מ"ש מצות כי לא חמץ הטעם כבר ביאר אותו למעלה שהוא לפי שנצטוו כך כל אוכל חמץ ונכרתה:

פסוק מ

ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה ות' שנה יש להקשות אחר שגזרת ה' לא היתה אלא ת' שנה למה ניתוספו עוד שלשים שנה וכתב רש"י משנולד יצחק עד עכשיו היה ת' שנה ומשהיה זרע לאברהם נתקיים כי גר יהיה זרעך ושלשים שנה משנגזרה גזירת בין הבתרים עד שנולד יצחק ע"כ ויש להקשות משנולד יצחק לא היה לו ולבניו ענוי עד שמת יוסף וכל אחיו והכתוב אמר ועבדום וענו אותם ת' שנה. התשובה אין ת' שנה דבוק עם וענו רק עם כי גר יהיה זרעך. והמחוור מן הכל הוא שהגזירה היתה ת' שנה והל' שנה תוספת בחטאם כי אם נגזר על האדם בחטאו גלות שנה והוא הוסיף על חטאתו פשע יוסיפו עליו גלות שאין ענשו הראשון הבטחה לו שלא יענש בעון שיעשה וידוע שישראל היו במצרים רעים וחטאים ובטלו גם המילה דכתיב וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי איש שקוצי עיניו לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו ואומר לשפוך חמתי עליהם לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים ועל כן ארך גלותם שלשים

שנה והיה ראוי שיתארך יותר אלא שצעקו והרבו תפלה ולמה יקשה על הראשונים זה והנה נתארך עליהם מ' שנה בחטא המרגלים וכל המ' ההם עינוי להם שנאמר וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ה' אלהיך זה ארבעים שנה במדבר למען ענותך והיה להם גלות שלימה בארץ לא להם לנחש שרף ועקרב ולא נתקיים ודור רביעי ישובו הנה אבל החטאים גרמו הכל ואיפשר שיהיה זה סבה שיצאו בני אפרים שלשים שנה קודם ביאת מרע"ה כי הם מנו ולא טעו הר"מ:

פסוק מב

ליל שמורים הוא לה' כתב ר"א בעבור שהזכיר ליל שמורים הוא לה' ובסוף אמר שמורים לכל בני ישראל נראה כי הטעם בעבור שהשם שמרם ולא נתן המשחית לבא אל בתיהם לנגוף צוה שיהיה זה הלילה שמורים לדורותם והטעם שלא ישנו רק יודו ויספרו גבורות השם:

פרק יג

פסוק ג

בחדש האביב ניסן נקרא אביב לפי שהוא אב לכל חדשי השנה ומזלו טלה שהוא אב לכל המזלות:

פסוק יז

ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי אמר אלהים פן ינחם העם וגו' בזה יש ספקות: **הספק הא'** ידוע הוא שכוונת הקב"ה היתה לקרוע הים לשתי סבות. הא' לסבה שאמר ואכבדה בפרעה ובכל חילו וידעו מצרים כי אני ה' ואז"ל כשהקב"ה מתנקם ברשעים שמו מתגדל ומתכבד וכן הוא אמר ונשפטתי אתו ואח"כ והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי ואומר נודע ה' משפט עשה. השנית לקבוע בלב ישראל אמונה טובה וחזקה בהש"י ובמשה בראותם הנס הגדול הזה ויהיה יראתו על פניהם כמו שאמר וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו וכל שכן שנקרע לי"ב קרעים שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים וכן כתב ר"א שכתב ואל תתמה איך יכלו לעבור כל הלילה כי שש מאות אלף רגלי לא היו רביעית המחנה אולי נקרע לי"ב קרעים כמו שאמרו ז"ל ע"כ וא"כ למה אמר הפסוק ולא נחם וגומר היה לו לומר ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי אמר אלהים אקרע הים וכ"ש שבדרך פלשתים לא יראו נסי המדבר ובדרך המדבר יראו מן ארבעים שנה ובאר וענני כבוד ויתחזק האמונה בלב ישראל ויאמינו בה':

הספק הב' למה אמר בכאן ויקח משה את עצמות יוסף עמו שאין כאן מקומו אלא בפרשה שעברה כשאמר ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה וגומר ויקח משה את

עצמות יוסף או כשאמר ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים ויקח משה את עצמות יוסף עמו. והתשובה נ"ל שהקב"ה רצה לעשות נס הקריעה לסבות הנזכרות וזהו שאמר ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים והטעם שלא נחם בדרך פלשתים לפי שאם נהגם שם לא היה לישראל אמונה חזקה בש"י לפי שלא יראו נס הקריעה ובראותם מלחמה שבו מצרימה לפי שלא יהיה להם בטחון בשם יתברך כשלא יראו נס הקריעה אבל כשיראו נס הקריעה אע"פ שיראו מלחמה לא ישובו מצרימ' שיאמרו מאחר שהקב"ה עשה נס כל כך גדול גם כן יציל אותנו מהמלחמה הזאת וא"כ הסבה עצמה שאמרתי שהיה ראוי שיאמר הכתוב אמר הפסוק וג"כ זהו שאמר ויסב אלהים את העם דרך המדבר ים סוף פירוש בעבור הנס של ים סוף הרי סבה אחד לשלא ישובו מצרימה עשה עוד הקב"ה לשלא ישובו והוא שצוה הקב"ה שילכו חמושים שהם חמשה כלי זיין רומח כידון חרב סכין הנקרא בלעז פונייא"ל קשת וזהו שאמר וחמושים לפי שמי שאין לו כלי זיין בורח וחוזר לאחוריו וכשיהיו חמושים לא יחזרו. עוד עשה הקב"ה לשלא ישובו מצרימה והוא שלקח משה עצמות יוסף שאם לא יקח היו צריכים לחזור למצרים לקיים השבועה. עוד סבה ד' לשלא יחזרו והיא סבת השבועה והיא פקוד יפקוד וגו' שכשיוליכו עצמות יוסף בשבועה יזכרו סבת השבועה והוא פקוד יפקוד והנה יוסף אמר בשבועתו הגאולה והגאולה אינה לשיחזרו למצרים להיות גולים שהגאולה אינה לשעתה אלא ללכת לארץ ישראל. עוד היה איפשר שישובו מצרימה בעבור שלא ידעו דרך ארץ ישראל לזה אמר וה' הולך לפניהם יומם וגו'. עוד עשה הקב"ה לשלא ישובו מצרימה שילכו יומם ולילה במהירות ולסבת המהירות יהיו רחוקים ממצרים ולא ישובו וכ"ש שבהליכתם בלילה לא ידעו לשוב למצרים. תשובה שנית לספק השני שמה שאמר ויקח משה את עצמות יוסף אין כאן מקומו שהכוונה בעוד שישראל שואלים כלי כסף וכלי זהב שהם צרכי הגוף משה מתעסק בענייני הנפש לשמור שבועת יוסף ולפי שיוסף קבר את אביו זכה שיקבור אותו גדול ממנו והוא משה ולכן זכה משה לגדול ממנו והוא השם יתברך שקבר אותו:

פסוק כא

יומם לא תמצאנו בכל המקרא רק על היות השמש על הארץ ויום תמצא והוא לילה ביום הכותי כל בכור:

פרק יד

פסוק ב
בעל צפון החרטומים עשאוהו בשעות ידועות למזלות צורת נחשת והוא הגיד כי ברח העם:

פסוק ה
ברח העם הוגד לו נבואת בין הבתרים וענו אותם ארבע מאות שנה ולא נשתעבדו אלא כמנין ברח:

פסוק ז
ושלישים המלך ראשון והשני במעלה משנה והשלישי במעלה שליש:

פסוק י
ופרעה הקריב לישראל בתשובה כאחשורוש והמן:

פסוק יט
ויסע ויבא ויט בכל אחד מאלו הפסוקים ע"ב אותיות ויוצא מהם שם של ע"ב תיבות כל אחד מהם מג' אותיות והאותיות הראשונות מן הפסוק הראשון ומפסוק ג' כסדרן ומפסוק שני למפרע ובספר רזיאל הרוצה לעשות שאלת חלום יקרא בתחלת הלילה ויהי בשלשים שנה כי הוא ע"ב אותיות:

פסוק כ
ויצעקו בני ישראל אל ה' היו ג' כתות כת אחת אומרת נחזור ונעבוד למצרים אמר להם אל תיראו התיצבו וגו'. כת שנייה אומרת נעשה מלחמה אמר להם ה' ילחם לכם. כת שלישית מתפללים אמר ואתם תחרישון. וא"ת איך יראו ששים רבוא ממועטי' תשובה היו עבדים ונפשם שפלה ולא מלומדי מלחמה ואיך ילחמו עם אדוניהם:

פסוק כא
ויבקעו המים ארז"ל כל מימות שבעולם ונ"ל הטעם לפי שהשם השפיל והכה שרו של מים המעמיד המים שיהיו נמשכים אלו עם אלו וכיון שהכה אותו נבקעו כל מימות שבעולם שכבר נפל המעמיד אותם:

פסוק כה
ויסר את אופן מרכבותיו פרש"י מכח האש נשרפו הגלגלים והמרכבות נגררות והיושבים בהם נפוצים ואיבריהן מתפרקין עד כאן. ויש מפרשים שהמלאך הסיר אופן אחד משני אופנים שיש בעגלה ובזה היו היושבים בעגלות משתברין יותר משאם הוסרו השני אופנים ויתכן שהמצריים עצמם הסירו קישור המרכבה מהסוסים ללכת במהרה שהסוסים יהיו קלים ללכת כשלא יהיו קשורים באופני המרכבה ועם כל זה לא הועיל להם וינהגהו בכבדות או ירצה ויסר גלגל העוזר למצרים בשמים ולכן וינהגהו בכבדות

למטה והוא גלגל מאדים וכח אותו הגלגל סמאל ומלת אופן חסר ו' וחשבונו כחשבון סמאל ואפן רמז לגלגל ולסמאל שרו של עשו שבא לעזור לעוזא שרו של מצרים:

פרק טו

פסוק א

ישיר אז"ל שר לא נאמר אלא ישיר מכאן לתחיית המתים מן התורה. ויש להקשות למה כל מי שמדבר בעיקרי הדת מונה סוף העיקרים תחיית המתים ובתחלת השירה דבר בתחייה. התשובה לפי שראה משה הגליות והשמדות וראה שהרבה מישראל נטבעים בים לזה אמר וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים ואלו מצריים הנטבעים בים לא יזכו לתחיה אבל ישראל הנטבעים יחיו אז ישיר כלומר אז בזמן הגאולה ישיר משה ובני ישראל ויחיו:

את השירה הזאת אמר שירה לשון נקבה ולא שיר בלשון זכר לפי שאחר זאת הגאולה באו עליהם צרות וגאלם הש"י מהם וזה כנקבה שיולדת וכן השירה הזאת ילדה שירות אחרות. וכן אז ישיר ישראל את השירה הזאת אבל לעתיד לשון זכר שלא יבואו עלינו עוד צרות לשנצטרך לומר עוד שירה שנאמר שירו לה' שיר חדש וזהו שאמר ישעיה כי ברא ה' חדשה בארץ נקבה תסובב גבר. פירוש אחר לפי שארז"ל שלנקבה בנכסי אביו עישור נכסים ולשי"ת ע' אומות והעשירית הם ז' והקב"ה נתנם לישראל שנתן להם שבעה עממין אבל בזמן הגאולה יתן לנו כל שבעים אומות ונירש כבן זכר לכן קודם הגאולה העתידה שירה ולעתיד שנירש כבן זכר שיר:

פסוק ד

ים סוף נקרא כן לפי שקנה וסוף סביביו:

פסוק ה

ירדו במצולות כמו אבן ואמר צללו כעופרת ואמר יאכלמו כקש הרשעים כקש עולים ויורדים. בינוניים כאבן. הכשרים כעופרת נחו מיד ונקרא עופרת מגזרת עפר שהששה מתכות אם יושמו תחת הארץ יחסרו והעופרת תוסיף:

פסוק ו

ימינך ה' נאדרי בכח להציל לישראל ימינך ה' השנית תרעץ אויב שכשישראל צדיקים השמאל נעשה ימין או ירצה שהלוחם מכה בימין ונשמר בשמאל במגן שבה והשם הכל עושה בימין נאדרי בכח לקבל הכאת האויב ובה תרעץ אויב:

פסוק ז

תהרוס קמיך ומי הם הקמים נגדו הקמים על ישראל שנאמר כי הנה אויביך יהמיון וגו' ומי הם אותם שעל עמך יערימו סוד:

פסוק ח

וברוח אפך נערמו מים שהקב"ה עשה נס בתוך נס שרוח האף הוא חם ועם כל זה הקפיא הים נערמו מים נצבו כמו נד. ורוח הפה הוא קר כשהאדם נושף. והקב"ה עשה בהפך נשפת ברוח שמן הראוי היה להקפיא המים וזה הזיל הנקפא וכסמו ים:

קפאו תהומות בלב ים לפי שיש בכאן קושיא גדולה שיש מקומות בעמקי הים שעמוק אלף אמה ויותר וכשנתיבשה הים איך איפשר שירדו ישראל שמה שנמנע הוא אלא שיפלו אנשים ונשים וטף בעומק ההוא וימותו שמה ואע"פ שלא ימות לא יוכלו לעלות לזה אמר שהקב"ה עשה שבמקום שאינו כל כך עמוק נתייבש ובמקום עמוק מאד נקפאו המים וזהו שאמר וברוח אפך נערמו מים נצבו כמו נד המים שהיו נוזלים ונתייבש הים שמה אבל בעומק הים שהוא באמצע הים נקפאו המים וקפאו תהומו' בלב ים ולזה אמר בלב ים ולא אמר קפאו תהומות בים:

פסוק ט

אמר אויב פירוש הלוחמים הרודפים יניחו המלחמה לאחד מארבעה סבות. הא' שהנרדפים ברחו למרחוק ולא ישיגום. הב' שאין הנרדפים עשירים ומה יועיל שישיגום. הג' שאסור להרוג ולגזול. הד' שהנרדפים הם אנשי חיל גבורים ואולי ינצחו. לזה אמר לראשונה אשיג. לב' אחלק שלל. לג' אין חסרון לנפשנו אלא מצוה ומילוי נפש תמלאמו נפשי. כנגד הד' תורישמו ידי:

פסוק יא

מי כמוכה פירוש מי כמוכה באלים ה' בעולם המלאכים:

מי כמוכה נאדר בקדש בעולם הגלגלים נורא תהלות עושה פלא בעולם השפל ומה הוא הפלא כי אתה בשמים בערבות ומשם נטית ימינך עד שהבלעת אותם בארץ זרוע גדול הוא זה. ובמדרש נטית ימינך היא שבועה שנאמר נשבע ה' בימינו לפי שהים פלט המצריים ליבשה לפי שלא יאמרו ישראל מצריים עולים מצד אחר כנגדנו וכדי שיקחו שלל המצריים דגדולה ביזת הים מביזת מצרים ודרך הנטבעים בים שאין עולים למעלה ולא רצתה היבשה לקבלם מפני שקלל השם האדמה שנאמר ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה לקחת דמי אחיך הש"י נשבע לה שלא יתבע ממנה הדא הוא דכתיב נטית ימינך וגו':

פסוק יב

תבלעמו ארץ שזכו לקבורה בשכר שאמרו ה' הצדיק ובשכר שעלו עם יוסף לקבור את אביו:

פסוק יג
נחית בחסדך בזכות ג' דברים נגאלו בגמילות חסדים זהו בחסדך. בזכות התורה ז"ש נהלת בעזך. בזכות הקרבנות ז"ש אל נוה קדשך:

פסוק יד
שמעו עמים ירגזון הזכיר ד' אומות לד' רוחות העולם והם כלל הישוב פלשת וכל מערב. אדום וכל יושבי דרום. מואב וכל יושבי מזרח. כנען וכל יושבי צפון:

פסוק יז
בהר נחלתך אותו שפעלת למטה שהוא מכוון כנגד שבתך למעלה ומ"ש מכון ר"ל מכוון. פסוקי השירה י"ח כנגד י"ח חוליות שבשדרה שעתידים להתחדש בתחייה כמו שאמר ז"ל אז ישיר שר לא נאמר מכאן רמז לתחייה:

פסוק כ
אחות אהרן זה לפי שיזכר אהרן בשירה ועוד להסמיכו לתוף שהוא כנגד צדק וכתיב באהרן צדק לבשתי שבמזמור הללו אל בקדשו י' הלולים וט' מיני זמר כנגד ט' גלגלים תוף כנגד צדק מחולות כנגד מאדים. ובמדרש שהיתה נביאה כשהיתה אחות אהרן ולא אחות משה שאמרה עתידה אמי שתלד בן להושיע לישראל. ובמחולות כוונתם רעה שהמחול כנגד מאדים ולז"א בעגל ומחולות ואחר שפירשתי השירה אקשה בה ספקות:
הספק הא' למה שר משה שהמלאכים לא אמרו שירה בקריעת ים סוף כמו שארז"ל בקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה אמר הקב"ה מעשי ידי טובעים בים ואתה אומרים שירה לפני וא"כ משה למה שר וכל שכן שמשה נקרא מלאך שנאמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים ואז"ל זה משה:
הספק הב' שחז"ל סתרו דבריהם שהם אמרו שמלאכי השרת אמרו שירה כמו שאמרו במדרש קדמו שרים אחר נוגנים קדמו שרים אלו ישראל ואחר כך מלאכי השרת וז"ש אחר נוגנים:
הספק הג' למה זאת השירה חלק ותחתיה כתב ולמה אינה כשאר ס"ת שכולו כתב:
הספק הד' אין רע יורד מלמעלה וכל דעבדין משמיא לטב ותכלית הרע אינו אלא הטוב ואם כן היה ראוי שיאמר אשירה לה' כי עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה סוס ורוכבו רמה בים:
הספק הה' שכשישראל בצרה נקרא הקב"ה בשם יה וכשאנו בריוח והצלה נכתב ה' שלם בד' אותיות וא"כ למה בישועת ישראל כתוב שם יה שאמר עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה:
הספק הו' למה אמר אלהי אבי ולא אמר אלהי אבותי כמו בכל התור' כולה והיה ראוי

לומר אלהי אבותי אברהם יצחק ויעקב:

הספק הז' למה אמר רמה בים ואמר מרכבות פרעה וחילו ירה בים ולא אמר ים סוף ואחר כך אמר ומבחר שלישיו טובעו בים סוף יותר ראוי היה שיאמר בראשונה ים סוף ואח"כ יאמר ים. תשובה לכל אלו הספקות שמחשבת עובדי ע"ז היא שמאדים שמשפטו לעשות מלחמות מכת חרב והרג ואבדן שעושה כן ברצונו ולכן מי שרוצה לנצח במלחמה עושה הקטרות למאדים לשיחפוץ להיות בעזרו להרוג לאויבו ומי שעובד צדק הוא שחושב שברצונו מטיב לעובד אותו ולזה אמר ויזבחו לבעל פעור ויאכלו זבחי מתים פירוש כמו שהמת אין לו בחירה כן ג"כ הכוכבים ומזלות אינם בעלי בחירה אלא טבע שהטביע הקב"ה בהם ולכן מאדים נמנע לו לעשות טובה לעולם וצדק אי איפשר להרע לעולם ואם היו בעלי בחירה היה יכול כל אחד להרע ולהטיב ולכן אמר וברוח אפך נערמו מים נצבו כמו נד אות' שהיו נוזלים וזה לעשות טובה לישראל ואח"כ נשפת ברוחך שהוא הפך מזה וכסמו ים וזה לעשות רעה למצרים ולז"א אשירה לה' כי עשה שתי גאוות טובה ורעה ולזה כפל גאה גאה ואמר סוס ורוכבו רמה בים וזהו רעה עזי וזמרת יה וזהו טובה ויהי לי לישועה וא"כ ראוי לשבחו ואין ראוי לשבח לצדק ולמאדים ובענין השבח יש גנאי שלא ימנע או נשבח הרבה או מעט אם הרבה יאמרו סיימתינהו לשבחיה דמרך ואם מעט יאמרו שאנו כפויי טובה ונ"ל שלזה הניחו חלק בשירה כלומר אין אנו יודעים לשבח אלא זה המעט והוא הכתוב אבל הקב"ה שיודע שלימיותיו הוא יבא ויכתוב בזה החלק מה שאנו חסרנו ולפי שזה הנס שעשה הקב"ה לעשות טובה ורעה לא עשה הטובה בזמן בפני עצמו והרעה בזמן בפני עצמו אלא כשעשה הטובה עשה הרעה כמאמרם ז"ל ידו אחת משקעתן וידו אחת מצלת וזהו הוא שאמר כי בא סוס פרעה וגו' וישב ה' עליהם את מי הים ובני ישראל הלכו ביבשה וא"כ היו ישראל בצרה גדולה כשמצריים טובעים בים שאולי יבואו המים על ישראל ובזה הותר הספק החמישי למה אמר שם יה שאמר עזי וזמרת יה שכשהיה לי לישועה היינו בצרה ולזה אמר זה אלי ואנוהו וכשיצאו ליבשה אז אמרו שם ה' של ד' אותיות וזה הוא שנא' ה' איש מלחמה ה' שמו פירוש ה' של ארבעה אותיות שמו וראוי לדעת שלא לבד יש גבורה לש"י בזה העולם לעשות הפכים אבל גם כן יש לו גבורה להפיל לשרי מעלה ולפי שבא שרו של מצרים לנגד לישראל לזה אמר והנה מצרים נוסע אחריהם והיה ראוי שיאמר נוסעים אלא הוא שרו של מצרים וכמו שיש ים למטה גם כן יש ים למעלה והקב"ה הטביע לשרו של מצרים בים שלמעלה ולזה אמר סוס ורוכבו רמה בים פירוש הרוכב שהוא שרו של מצרים רמה בים ובזה הותר הספק השביעי למה אמר רמה בים מרכבות פרעה וחילו

ירה בים ואחר כך אמר טובעו בים סוף והיה ראוי שבראשונה יאמר ים סוף ואחר כך טובעו בים. התשובה שמה שאמר בראשונה סוס ורוכבו רמה בים וירה בים אינו ים של מטה אלא ים של מעלה וים של מעלה אינו ים סוף ואחר שסוס ורוכבו רמה בים של מעלה ומרכבות פרעה וחילו ירה בים של מעלה מבחר שלישיו טובעו בים סוף שהוא ים של מטה ובזה גם כן הותר הספק הרביעי שהוא אחר שאין רע יורד מלמעלה וכל דעבדין משמיא לטב ותכלית הרע אינו אלא הטוב היה ראוי שיאמר אשירה לה' כי עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה סוס ורוכבו רמה בים ולא שיתחיל ברעה. התשובה שמה שעשה בראשונה הוא הפלת השר ולזה אמר בתחלה סוס ורוכבו רמה בים של מעלה ואח"כ עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה שלסבת שסוס ורוכבו רמה בים היה לי לישועה ובעבור שזה הנס נעשה בזכות יעקב שאמר לו הקב"ה אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה פי' אעלה לך וגם עלה לבניך לכן הוצרך הקב"ה להביא ליעקב על הים לשיראה שהקב"ה קיים דברו ולז"א וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים ואחז"ל ישראל סבא והוא יעקב ובני ישראל ראו לאביהם יעקב שם לזה אמרו אלהי אבי פירוש יעקב שראו אותו בעיניהם ולא אמרו אלהי אבותי ובזה הותר הספק הששי ולפי שכשהדברים הטבעיים עושים הטבע שהקב"ה הטביע בהם הוא שבח לש"י לזה אמרו שהמלאכים אמרו שירה פירוש הממונים על הים לשיעשה טבעה והוא כשהים חזר לאיתנו לעשות טבעה שהוא שיעשה מה שהיה רגילה לעשות וכסה למצריים ולפי שהים נבקע לישראל ואז לא היתה עושה מה שהקב"ה הטביע בה לזה אמרו שלא שררו המלאכים פי' המלאכים הממונים על הים לא עשו טבעם ולכן הלכו ישראל ביבשה בתוך הים. ובזה הותר הספק השני שסתרו דבריהם. לא סתרו שמה שאמרו שהמלאכים אמרו שירה ר"ל שהממונים על הים עשו טבעם וזהו ששבו המים על מצרים. וזאת היא השירה שמשבחים לש"י שכל דבר שעושה טבעו הוא שבח לש"י שברא הטבע ובזה גם כן הותר הספק הראשון שלמה שר משה אחר שהמלאכים לא אמרו שירה. התשובה שגם כן המלאכים אמרו שירה ומה שאמרו שמשה שר הכוונה ששבח לשי"ת כשנבקעו המים שזהו הנס שמשה שבח לשי"ת כשנעשה בים הפך טבעה שהוא כשנבקעו המים א"כ שיר משה הוא הפך שיר המלאכים שהשבח שמשה שבח לשם יתעלה הוא כשנעשה הנס והשבח ששבח הממונה על הים הוא כשעשה טבעה זהו דעתי בהתרת אלו השמונה ספקות והוא ענין חשוב מאד:

פסוק כב
וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים. יש להקשות איך חיו טף ונשים שלשה ימים בלא מים וכתב ר"א שדרך שלשת הלכו ביום אחד וחסרון המים היה יום אחד עד כאן. ואיפשר שהביאו חמוריהם טעונים מים כדרך הולכי מדברות וביום השלישי כלה המים מן הכלים. דורשי רשומות אמרו אין מים אלא תורה מכאן התקינו שיהו קורין בספר תורה ג' ימים בשבוע כדי שלא יהיו שלשה ימים בלא תורה:

פסוק כז
ע' תמרים ע' מיני תמרים וי"א לכל שבט ושבט ע' מיני תמרים וי"א לומר שהמים מתוקים הפך מי מרה שהתמרים לא יצליחו בארץ שמימה מרים. ובמדרש מיום שברא הש"י העולם ברא שם י"ב מבועים כנגד י"ב שבטים וע' תמרים כנגד ע' זקנים:

פרק טז

פסוק ד
הנני ממטיר לכם לחם מן השמים כתב ר"א תרקב שם חיוי שאמר שהמן בלשון פרס תרנגבין ובערב מן ובלע"ז מנא כי קושיות רבות עליו א' שאינו יורד היום בסיני כי ההר ידוע ואני ראיתי דומה למן במלכות אחד ויורד בניסן ואייר לבד ועוד לא ימס בשמש ועוד בלילה לא יבאש ואין צריך שידוכוהו במדוכה לעשות עוגות ועוד שאינו משביע והיא תרופה ועוד כי ביום הששי יורד משנה ועוד כי לא היה יורד בשבת ועוד שהיה יורד בכל מקום שיחנו ועוד כי עבר עמהם הירדן ולא שבת עד חצי ניסן ע"כ. שאלו את ר"ע מפני מה לא ירד המן לישראל פעם אחת בשנה אמר להם כדי שידאג כל א' ויאמר מחר שמא לא ירד ובניו מתים ברעב נמצאו כולם מכוונים לש"י. ד"א שיהו אוכלים אותו כשהוא חם. ד"א מפני משוי הדרך.
למען אנסנו וגו' למדך שכל מי שמזונותיו מרווחים חייב לעסוק בתורה:

פסוק יא
בט"ו יום לחדש הב' הוא אייר והספיק הבצק שהוציאו ממצרים מט"ו בניסן עד ט"ו באייר וביו"ו באייר ירד מן:
דבר אל בני ישראל לאמר שידבר להם אחד קשה ואחד רכה:

פסוק כא
וילקטו אותו בבקר בבקר בקר ב' שעות ובקר ב' שעות הרי ד' שעות מד' ואילך וחם השמש ונמס והי' חולקים בתורת צדקה למי שפשע ולא לקט:

פסוק כד
ורמה לא היתה בו אין בכל המקרא אלא זה ועוד ורמה תכסה עליה' זהו לומר שהמתים יש להם מנוחה בשבת ורמה תכסה עליהם בשאר ימי השבוע:

פסוק לג
קח **צנצנת למשמרת לדורותיכם** היא של חרס וירמיה אמר לישראל למה אי אתם עוסקים בתורה אמרו לו במה נתפרנס הוציא צנצנת המן ואמר הדור אתם ראו דבר ה' המדבר הייתי לישראל אבותיכם היו במדבר ועוסקים בתורה מאין היו מתפרנסים אף אתם אם תעסקו בתורה השם מפרנס אתכם:

פרק יז

פסוק ו
הנני עומד לפניך שם על הצור זה הצור הוא הסלע שבקדש והוא בארה של מרים והלך כל מ' שנה עמהם ולז"א לשון הנני כמו שאמר במן הנני ממטיר:
והכית בצור על הצור לא נאמר אלא בצור מכאן שהמטה מסנפירינון:

פסוק יב
ויהי ידיו אמונה התפלל בזכות האבות אמונה זה אברהם שנא' והאמין בה'. עד בא זה יצחק שנא' ויצחק בא מבוא. השמש זה יעקב שנא' ויזרח לו השמש ועוד דרשו ז"ל עד בא השמש כל המלכיות אין עושים מלחמה אלא עד ו' שעות מן היו' אבל מלכות הרשעה שחרית וערבית. ועוד דרשו עד בא השמש היו מחשבים השעות באסטרולוגיאה לנצח ומשה העמיד חמה ולבנה וערבב שעותיהם שנאמר כאשר ירים משה ידו וכתיב רום ידיהו נשא וכתיב בתריה שמש ירח עמד זבולה:

פסוק יג
ויחלש יהושע לא אמר ויהרוג לומר שאין השם מבטל המערכה והטבע לגמרי לפי שהם פעולותיו אבל מתחכם על המערכה להציל למי שרוצה וכן דרשו צא מאצטגנינות שלך אברם אינו מוליד אברהם מוליד ולמה לא עשה שיוליד אברם. ואמר את לרבות שרו של עמלק:

פסוק יד
כי מחה בשמים אמחה בארץ מחה בעולם הזה אמחה בעולם הבא:

פרק יח

פסוק ג
אשר שם האחד גרשום כי אמר גר הייתי וגו' יש בזה ספקות:
הספק הא' אין כאן מקום זכירת בני משה וגם לא הסבה אלא כשנולדו לו:

הספק הב' למה לא הזכיר שם אלהים בגרשון כמו שהזכירו באליעזר שאמר כי אלהי אבי בעזרי כמו שעשה יוסף שנא' ויקרא יוסף את שם הבכור מנשה כי נשני אלהים וגו' ואת שם השני קרא אפרים כי הפרני אלהים וגו' הנה הזכיר בשני בניו שם אלהים וכל שכן משה שהיה לו לזכור שם אלהים בשניהם:

ספק הג' הנה שהזכיר שם אלהים באחד ולא באחר היה ראוי שאותו שהזכיר בו שם אלהים יהיה בבן הראשון שכשנולד הראשון כבר נעשה לו נס ההצלה ויקרא הראשון אליעזר כי אלהי אבי בעזרי וגו' ושם הב' גרשום כי אמר גר הייתי:

הספק הד' למה אמר ושם האחד אליעזר היה ראוי שיאמר ושם השני אליעזר כמו ביוסף שאמר ואת שם השני קרא אפרים. והיתר כל אלו הספקות לפי דעתי שהיה מנהג בדורות ההם שכשאיש מאומה אחת נושא אשה מאומה אחרת חולקים הבנים לוקח הבעל הבן הראשון ומנהיג אותו כפי דתו ומנהג אומתו ולוקחת היא הבן השני ומנהיגה אותו כפי אומתה ולפעמים עושים גם כן בשמות ולזה אמר ביהודה ותלד בן ויקרא את עשו ער אמר כאן ויקרא לשון זכר לומר לך שיהודה קראו כן ואמר עוד ותהר עוד ותלד בן ותקרא את שמו אונן ואמר ותקרא לשון נקבה שהיא קראה לו כן ואמר עוד ותוסף עוד ותלד בן ותקרא את שמו שלה לשון נקבה שאשתו קראה שמו שלה והיה ראוי שיהודה יקרא שמו שלה כפי זה הדרך ולא היא לזה השיב הפסוק הטעם שלא קרא יהודה לבן השלישי שם לפי שלא היה הוא במקום שנולד אלא בכזיב וכן נוהגין עוד היום הגוים שהבן הראשון מכני' כנוי משפחת האב והבן השני מכנים לו כינוי משפחת האם ולכן מאלו הב' בנים האחד נימול והאחד אינו נימול אלא שהיה ראוי שהראשון יקחהו משה להנהיגו כפי דתו והשני תקחהו היא להנהיגו כדת שלה משה ימול הראשון וצפורה לא תמול השני אחר שמשה הבעל אבל לפי שצפורה היתה אז גדולה במעלה ממשה שאביה גדול רצתה היא לקחת הראשון ושלא יהיה נימול בעל כרחו ולכן אמר משה כמתנצל למה לא מל אותו ואמר כי גר הייתי בארץ נכריה ולא היה לי יכולת למולו שצפורה אשתי לקחתו לעצמה. ובזה הותרו כל הספקות אם הספק השני למה לא קרא לגרשום בשם אלהים לפי שלקחו צפורה לעצמה להנהיגו כפי אומתה ואיך יזכיר בו אלהים וגם הספק הג' שהיה ראוי שאותו שהזכיר בו שם אלהים יהיה הראשון היה אנוס ולא יכול לה. וגם הותר הספק הרביעי שאם היה אומר ושם הב' אליעזר היה נראה שהוא לבדו היה מושל בשני הבנים או היא לבדה ואינו כן שהוא מושל באחד ולזה לא אמר שני שאינו שני אלא הוא ראשון לו. ובזה גם כן הותר הספק הא' שאין כאן מקום זכירת השמות אלא בשעה שנולדו שהכוונה בזה שאע"פ שבשעה שנולדו היה משה קטן המעלה שהיא

לקחה הראשון לעצמה שלכן לא הזכיר בו שם אלהים לפי שאשתו מושלת עליו עכשיו באה היא וגם שני בניה וגם יתרו גדול הדור להשפיל עצמן לפני משה ומנהגו ודתו ולא עוד אלא אל מדבר שמם והנה הותרו כל הספקות. ונ"ל עוד שבבן שהיה לו יכולת עשה יותר ממה שעשה יוסף וכן ראוי שיוסף הזכיר בשני בניו שם אלהים אבל לא תוך שם בניו שמנשה אין בשם עצמו שם אלהים וכן אפרים אבל אליעזר יש בו שם אל ולא עוד אלא גם ענין הנס שאמר עזר לומר האל עזרני וזהו שבבן הזה שהוא שלו רצה להנקם מאשתו ולעשותו כולו לש"י וזהו שאמרו רבותינו ז"ל במסכת בתרא לעולם ידבק אדם בטובים שהרי משה שנשא בת יתרו יצא ממנו יונתן ואהרן שנשא אלישבע בת עמינדב יצא ממנו פינחס וזהו ענין חשוב אצלי:

פסוק ח

ויספר משה לחותנו וגו'. יש ספק מהו החידוש שספר משה לחותנו שכל מה שספר לו ידע קודם שנסע מארצו ולכן בא אל המדבר שנאמר וישמע יתרו ועוד ויחד יתרו וגו' ולמה לא שמח בארצו ועוד ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל וגומר למה לא בירך את השם בארצו כששמע שם את כל אשר עשה אלהים למשה וגו':

התשובה מה ששמע יתרו בארצו אינו אלא מה שעשה אלהים למשה ולישראל כשהוציא ה' את ישראל ממצרים וזה הוא שאמר כי הוציא ה' ומה הם הדברים שעשה ה' כשהוציאם ממצרים שנים אחד הרג בכוריהם השנית הטביעם בים ושניהם נראים עול שהיה מספיק שיוציא את ישראל ממצרים ולא שיעשה לו רעות ועוד תמה שראה דברים סותרים זה לזה ראה שכחו גדול שהאלוה שהרג בכורות כח גדול יש לו וכל שכן הפך ים ליבשה והטביעם כל זה מורה כח גדול וגבורה רבה ומי שיש לו כח גדול אין עושה עול שמי שעושה עול הוא לפי שאין לו כח לעשות מה שרוצה ורוצה למשול ולזה בא יתרו לדעת מה זה ומשה רבינו עליו השלום השיב לשתיהם ואמר ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודות ישראל ובזה השיב לראשונה שישראל בנו בכורו ואמר הקב"ה לפרעה בני בכורי ישראל ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך ולפי שלא שלחם הרג בכוריהם ואמר עוד את כל התלאה אשר מצאתם בדרך ובזה השיב לשנית למה טבעם בים שיצא פרעה להרוג לישראל או לטבעם בים ולזה טבע הקב"ה להם אז שמח יתרו שידע שכראוי עשה הקב"ה בשתיהם כי קודם זה היה עצב ואז אמר ברוך ה' אשר הציל אתכם וקודם זה לא בירך כי אמר מי שעשה עול אינו ראוי לברכה והנה הותרו הספקות:

פסוק יא

עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים וגו' יש בזה ספקות:

הספק הא' איך הוציא תולדה כי גדול ה' מכל האלהים ממה שאמר כי בדבר אשר זדו שבמים דנו ובמים נדונו שמהקדמה הזו אין תולדה אלא שהקב"ה מודד מדה כנגד מדה והיה ראוי לומר עתה ידעתי כי הקב"ה צדיק אחר שמודד מדה כנגד מדה שזהו משפט צדק אבל גדול מנין לו:

הספק הב' שאמר גדול ה' מכל האלהים שנראה מזה שיש אלוהות אחרים אלא שה' גדול מהם ואינו כן. וזהו הוא שאמר הרמב"ן שלדעת האומר שאחר מתן תורה בא יתרו כשאמר ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודות ישראל וגומר ואמר יתרו מזה עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים למה לא ספר לו מעמד הר סיני וממנו יודע כי השם אמת ותורתו אמת אין עוד מלבדו פירוש אם בנסים שספר משה לחותנו אמר גדול ה' מכל האלהים שנראה שיש ממשות באלהים אחרים אלא שה' גדול מכולם אם היה מספר לו מעמד הר סיני ממנו יודע יותר מזה והוא שלא יש ממשות כלל בשום אלוה אחר שנאמר בענין מתן תורה אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו:

התשובה שהקב"ה לא נתן בדברים הטבעיים אלא כח אחד לבד בכל דבר לא כחות הפכיות שהאש שורף ומחמם ואינו מקרר והשלג מקרר ולא מחמם וכן בכוכבים צדק לעולם פועל טובות ולא רעות ומאדים לעולם פועל רעות ולא טובות. וכן המזלות לכל אחד יש פעולה מיוחדת לא שתי פעולות הפכיות ועובדי ע"ז טעו בזה שחשבו שהכוכבים והמזלות פועלים ברצון ולכן היו מקטירים להם ולכן קראם הפסוק מתים שנאמר ויצמדו לבעל פעור ויאכלו זבחי מתים שכמו שהמת אינו פועל ברצון כך הכוכבים והמזלות ואפי' לדעת עובדי ע"ז מי שחטא ללבנה א"א לה להעניש אלא בלחות וקור שמושלת על המים אף ע"פ שחטא לה באש שאין לה יכולת להיותה מודדת מדה כנגד מדה וכן מי שחטא לשמש אם חטא לו בענין קור ולחות א"א לו להענישו אלא באש שאין ממשלה לשמש אלא באש אבל אם נמצא אלוה שמעניש מדה כנגד מדה בכל ארבעה יסודות וכן מעניש בכל כוחות הכוכבים א"כ כוחו כולל ואחר שכחות כל שאר האלוהות פרטיים ואין מושלים בהפכים וזה האלוה מושל בכל ההפכים שהרי אם חטא לו שום אדם או אומה ביסוד האש מענישו באש ואם חטא לו ביסוד המים מענישו במים וכן בשאר היסודות א"כ זהו האלוה הגדול מכל האלהים שכל שאר האלהים להם כח פרטי ולזה האלוה יש כל הכוחות ולזה אמר גדול ה' מכל האלהים כי בדבר אשר זדו

בא עליהם מדה כנגד מדה והם חטאו ועשו רעות בישראל בכל היסודות לכן הענישם בד' יסודות כמו שתראה בעשרה מכות וגם בשמש הכה אותם שהביא עליה חשך וגם במזלות שהכה לאלהיהם והוא טלה והותרו הספקות וזה ענין נאה:

פסוק יג

מן הבקר עד הערב כתב ר"א דע כי בקר האמתי הוא בצאת השמש גם יקרא בקר בעלות עמוד השחר שיחל להראות אור בעבים וזהו על דרך קצרה והערב האמיתי הוא בשקוע השמש גם יקרא על דרך מקרה עת עריבת האור על כן מערב עד ערב תשבתו שבתכם הוא מערב האמת עד ערב האמת רק חכמינו ז"ל הוסיפו מחול על הקדש ואמרו כי יציאת שבת תהיה בצאת הכוכבים והכנסת השבת כדין תורה משתשקע החמה וכל חכמי המזלות מודים כי היום מעת צאת השמש עד בואו ע"כ:

ויעמוד העם על משה פרש"י יושב כמלך וכולם עומדים והוקשה הדבר ליתרו על שמזלזל בכבוד ישראל והוכיחו על כך שנאמר מדוע אתה יושב לבדך. יש להקשות הרי הדין כך שנאמר ועמדו שני האנשים אשר להם הריב וגו' שכלל בזה בעלי דינים ועדים והטעם שהיושב יש לו ישוב לחשוב מחשבה רעה לטעון שקר או להעיד שקר ולכן יהיו מעומד שהעומד על רגליו כאלו הוא נבהל ואין לו פנאי לחשוב ויאמרו הבעלי דינים והעדים אמת אבל הדיין לחקור האמת ולדעת הדין ולא לעוותו צריך ישוב לחשוב מחשבות ואם כן מה זה שאמר רש"י יושב כמלך וכולם עומדים והוקשה הדבר ליתרו וגם ר"א הקשה כן על רש"י. והתשובה נ"ל בשנקשה עוד יתרו אמר למשה מה הדבר אשר אתה עושה מדוע אתה יושב לבדך וכל העם נצב עליך מן בקר עד ערב שאמר לו שהוא לבדו איך יוכל לסבול טורח גדול מבקר עד ערב אלא יהיה שמה שלשה או ד' שעות וא"כ מה השיב לו באמרו כי יבוא אלי העם לדרוש אלהים כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי בין איש ובין רעהו וגו' והר"מ השיב שהיה מוכרח לשבת כל היום עם ישראל לפי שאין להם עמו דבר אחד לבד אלא שלשה. הא' כי יבא אלי העם לדרוש אלהים להתפלל על חולים ולהודיעם אבדתם. השנית ושפטתי בין איש ובין רעהו שהוא דיני ממונות. השלישית שאני מלמדם תורה והודעתי את חוקי האלהים והשיב יתרו בשנים אני מודה שאתה לבדך תעשה אותם האחד התפלה היה עתה לעם מול האלהים להתפלל בעדם והבאת אתה את הדברים שיבקשו אל האלהים וגם השנית בלמוד התורה והזהרת אתהם את החוקים ואת התורות וגו' אבל במשפט ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל. ועל זאת ההקדמה נראה לי שנשיב לקושיא שיש על רש"י שאמר יתרו לענין הדין ניחא שאתה תשב והעם נצבים אבל לענין התפלה ולמוד התורה יהיו גם כן יושבים.

ועוד נראה שגם לענין המשפט אין טוענין כל הבעלי דינין בבת אחת אלא שני בעלי דינים ואלו יהיו עומדים אבל הבעלי דינים שאין טוענים בשעה ההיא למה יעמדו ישבו וכן העדים שאינם מעידים בדין ההוא ולזה אמר לו מדוע אתה יושב לבדך ראוי שהבעלי דינים שאינם טוענים לפניך לא יהיו נצבים וזהו וכל העם נצב עליך:

פסוק כא

יראי אלהים גדולה מעלת המדות שלא אמרו חכמים אע"פ שצריך ולא נשתבחו הגדולים בחכמה אלא במדות נח איש צדיק אברהם והיה תמים אשר יצוה את בניו לעשות צדקה ומשפט והאיש משה ענו ואמרו רז"ל שכל טוב לכל עושיהם ללומדיהם לא נאמר. ויש להקשות וכי משה לא ידע עצת יתרו שבא ללמדה לו והתשובה יש דברים שאין ראוי שיאמרו אותם הבעלי דינים אלא השליש אם יאמר משה כן היה נראה שרצה להשליך המשא על אחרים וגם שהיה דרך גאוה שהדברים הקלים ישפוטו הם והדבר הקשה יביאון אל משה וכן אם יאמרו ישראל כן נראה שרצונם שלא יהיה משה דיין עליהם להסיר הכבוד ממנו ושכל אחד רוצה דיין משבטו שיטה הדין בעדו לכן יאמר אותו איש נכרי שאין בו אלו החשדות. ויש אומרים שלפי שמשה היה עיונו במעשה מרכבה לא ידע בענייני העולם ואינו נכון. ונ"ל עוד שהקב"ה רצה לתת כבוד ליתרו לכבוד משה בשביל שבא להתגייר ובעבור שהביא אשת משה ובניו לכן רצה שיהיה פרשה אחת כתובה בתורה עליו:

פרק יט

פסוק ג

כה תאמר לבית יעקב אמרו רז"ל אלו הנשים ותגד לבני ישראל אלו האנשים. ויש להקשות למה הקדים הנשים שראוי להקדים האנשים בכל דבר קדושה וכבוד והתשובה לפי שבבריאת אדם לא עשה הקב"ה חשבון מחוה במצות ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ולכן החטיאה לאדם ונגזר מיתה על כל החיים לזה אמר הקב"ה עשה מן הנשים חשבון גדול שלא יחטיאו לבעליהן ועוד שבסנהדרין הקטן מדבר בתחלה שאם ידבר הגדול מי ידבר אחריו ולכן רצה הקב"ה שידברו הנשים בראשונה שאם ידברו בעליהן בראשונה תהיינה שותקות והיו מוכרחות בקבלת התורה ופרש"י לבית יעקב אלו הנשים תאמר בלשון רכה ותגד לבני ישראל עונשים לזכרים דברים קשים כגידים והטעם לפי שתגיד הוא ביו"ד ולא נמצא לשון הגדה אלא חסר והגדת לבנך והגד לעמי. ויש להקשות הנה דבור אחד כללי דיבר לאנשים ולנשים שאמר לכולם אתם ראיתם וגו'. והתשובה שלנשים אמר אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים וגו'. וכל

זה לשון רכה עד כי לי כל הארץ ואח"כ חזר פניו לזכרים ואמר להם ואתם תהיו לי ממלכת כהנים פירוש ככהנים משרתים לפני ה' כל היום וגוי קדוש פרושים מעריות ומכל עבירות וזהו טעם ואתם ועוד אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל הוא מיותר שהרי התחיל כה תאמר לבית יעקב וגו'. אלא הכוונה אלה הדברים האחרונים שהם ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש תדבר אל בני ישראל:

פסוק ט

וגם בך יאמינו לעולם יש להקשות כבר האמינו במשה שנאמר ויאמן העם ועוד ויאמינו בה' ובמשה. והתשובה בשנקדים שיש לכל אדם שתי כוחות במוח אחד הכח השכלי שני כח המדמה והכח המדמה כוזב והוא המרכיב הדברים ראה זהב וראה הר הרכיב הר זהב והקב"ה נותן הנבואה בכח שכלי לבד ואומר לו האמת והמדמה מעתיק הדברים שמראהו השם יתברך לענינים אחרים ואלו הם המשלים שרואים הנביאים שהם מכח המדמה וזהו שאמר ודברתי על הנביאים לא אמר אל הנביאים אלא על פירוש על הכח השכלי שהוא בראש והוא עליון על המדמה ואנכי חזון אמיתי הרביתי ריבוי אמת אמרתי להם כלומר הכל אמת אבל ביד הנביאים נהפך לדמיון וזה הוא שאמר אדמה ולכן תקנו אשר בחר בנביאים טובים ורצה בדבריהם הנאמרים באמת וכי נאמרים דברים לנביאים שאינם אמת אלא אלו המשלים שאינם אמת שהם מכח המדמה אבל הנמשל הוא האמתי ובזה הותרה הקושיא שהקשיתי בסדר ויהי מקץ מדוע פרעה האמין לפתרונו של יוסף ולא לפתרון החרטומים והטעם שהחולם חלום נבואיי האמת עצמו רואה ופרעה שבעה שנים שובע ושבעה שנים רעב ממש ראה אלא שהמדמה העתיקו לשבעה פרות ושבעה שבלים שהם דומים לשובע ורעב. ודע שיש חלוקות בענין הדמיון בנביא יש נביא שכח שכלי שלו גובר על הכח המדמה שלו ויש נביא שכח המדמה שלו גובר על הכח השכלי ואם גובר המדמה רואה דמיונות כוזבים כמו בזכריה ראיתי והנה מנורת זהב כולה וגו' וכן ראיתי הלילה והנה איש רוכב על סוס אדום והוא עומד בין ההדסים אשר במצולה אחריו סוסים אדומים שרוקים ולבנים וכן ואשא עיני וארא והנה שתים נשים יוצאות ורוח בכנפיהם ולהנה כנפים ככנפי החסידה וכן רבים ואם שכלו גובר על המדמה רואה דמיונות אבל הם אמתיים כיחזקאל שראה מעשה מרכבה ושלשה עולמות מלאכים גלגלים ויסודות וזה הוא וארא שלשה פעמים אבל משה לא ראה שום דמיון לא כוזב ולא אמיתי וזה הוא שאמר ומראה ולא בחידות שהחידה הוא משל שנאמר חוד חידה ומשול משל ובזה הותרה הקושיא שכשאמר הפסוק ויאמן העם הוא שהאמינו שמשה נביא שדמיונו גובר על שכלו ושהוא נביא אמת ולפי האמת

מראה הסנה כן היתה שהסנה אינו בוער באש גופני ואיני אוכל אלא היה דמיון כוזב והנמשל אמת ואחר כך על הים ראו ישראל דמיונות אמתיים כיחזקאל כאמרם ז"ל ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל וישראל חשבו אז שראה משה דמיונות אמתיים כהם ושנבואתו היתה כנבואת יחזקאל וזה הוא שאמר ויאמינו בה' ובמשה עבדו ותרגם אונקלוס ובנבואת משה עבדיה פירוש נבואה כעבד אהוב שמראה לו אדון שלו כל בית נכאתו והוא המלאכים והגלגלים וזה העולם כולו והכל דמיונים אמיתיי' אבל במעמד הר סיני אמר הקב"ה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך ויראו שאני בעצמי מדבר עמך בלא תמונה כלל שאף ישראל לא ראו תמונה ולא משל לזאת הסבה שלא יחשבו שמשה נבואתו בדמיונות אמתיות שאם יחשבו כן לא יאמינו במשה לעולם שאם יבא אח"כ נביא כיחזקאל ויאמר אני נביא כמשה ואני יכול לסתור נבואתו לא יאמינו במשה לעולם אבל כשראו נבואת משה פנים בפנים בלא תמונה אלא אמיתות הדברים יאמרו משה גדול מכל הנביאים וזה נראה הפך ממה שאמרו רבותינו ז"ל גם בך גם בנביאים העתידים ולפי פירושי גם מרבה ריבוי אמונה שהוא אמונה על אמונה שאתה נביא גדול מכולן וא"כ ירצה בך ולא בנביאים העתידים אבל אומר שגם אני מסכים עם חכמינו ז"ל שיאמינו בנביאים העתידים כמו תלמידים של משה ולא יאמינו בנביא שיאמר שאינו תלמיד של משה והוא הרוצה לסתור נבואת משה ואמת מה שאמרו חכמינו ז"ל גם בנביאים העתידים פירוש האמתיים שהאמתיים אינם סותרים דברי משה ולא יאמינו במי שיבוא לסתור דבריו כמו שאמרתי זהו דעתי בתשובת זאת הקושיא והוא ענין חשוב מאד לא ראיתי דבר שיתיישב דעתי בו אלא זה:

פסוק י

וקדשתם היא טבילה ובמכילתא אין כבוס בגדים שלא יהא צריך טבילה:

פסוק יא

והיו נכונים כתב ר"א אולי לא יישן אדם מהם בלילה שישמעו קול השם בבקר ככהן גדול בליל כיפורים ע"כ:

פסוק טז

ויהי קולות הם קולות המלאכים שמקלסים לה' בכל בקר שנאמר ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלים והברקים גם כן מלאכים שנאמר משרתיו אש לוהט וענן כבד לשלא יבהלו ישראל בראייתם ופשוטו שהיה יום מעונן ברעמים וברקים וגשמים שנאמר ארץ רעשה גם שמים נטפו:

פסוק יז
ויתיצבו בתחתית ההר ארז"ל שכפה עליהם ההר כגיגית וכו' הכוונה על תורה שבעל פה אבל תורה שבכתב אמרו ברצון כל אשר דבר ה' נעשה:

פסוק יח
ויחרד כל ההר שנזדעזע ההר כמו ברעש הנקרא בלשון ערבי זלזנא שנאמר ארץ רעשה גם שמים נטפו מפני אלהים זה סיני פירוש בער באש כמו למיזא לאתונא וזהו שאמר ההרים רקדו כאלים ואינו משל כמו שאינו משל הים ראה וינוס:

פסוק יט
ויהי קול השופר מנהג שקול שופר בתחלה חזק יותר וזה להפך שלא יצא לבם מהפחד ודרשו רבותינו ז"ל איל שנברא בין השמשות לא יצא ממנו דבר לבטלה הבשר יסוד שעל מזבח הפנימי גידין לכנור דוד העור לאזור אליהו קרן שמאל למתן תורה קרן ימין שהוא גדול משל שמאל לתקוע לעתיד שנאמר ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגו' וא"ת אילו של יצחק היה עולה וכלו כליל אף הקרנים התשובה שגבל השם עפרו והחזירו למה שהיה:

פרק כ

פסוק ב
אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים יש להקשות שיותר ראוי שיאמר אנכי ה' אלהיך אשר בראתי העולם שזה יותר נס שכשברא העולם בראו מאין אבל אחר כך כל מה שעשה היה יש מיש דם ממים צפרדע ממים כנים מעפר וכן כולם ויותר טוב היה לשנקבל מלכותו עלינו שיאמר אנכי ה' אלהיך אשר בראתי שמים וארץ והשמש שהוא מאה ושבעים פעמים יותר מהארץ ומכאן עד השמים מהלך ת"ק שנה וכן בכל עובי כל גלגל. תשובה לא אמר כן בעבור שלא ראו בעיניהם בריאת העולם ואע"פ שהאמינוהו. וראו יציאת מצרים. ועוד שבכלל אשר הוצאתיך חידוש העולם שאי אפשר לעשות הנסים אלא אם חידש העולם. ויש להקשות למה דיבר בלשון יחיד שהיה ראוי לדבר בלשון רבים אחר שהקב"ה דיבר עם כל ישראל וכן אמר והייתם קדושים לאלהיכם אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים תשובת זו עם קושיא אחרת למה נמחלו שתי עונות לדוד אוריה הרג בחרב בני עמון ולקח אשתו והם גלוי עריות ושפיכות דמים שהם עבירות חמורות ולשאול עון אחד והוא קל לא נמחל שאמר עתה לך והכית את עמלק. התשובה ששאול חטא בחטא שהקב"ה צוה לו בעצמו בפרט לך והכית את עמלק ודוד לא חטא במצוה שצוה לו בפרט אלא לכל ישראל צוה לא תרצח לא תנאף ולכן צוה

עשרת דברות בלשון יחיד לומר אם חטאת בהם כאלו חטאת במצוה שצויתי לכל אחד ואחד בפרט:

פסוק ד

אשר בשמים ממעל לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות ממעל לרבות מלאכי השרת ויש להקשות אחר שאמר לא יהיה לך אלהים אחרים על פני והם המלאכים כמו שכתב הרמב"ן מה צורך לחזור ולומר ממעל לרבות מלאכי השרת ונראה שבתחלה הזהיר על עבודתם ואחר כך הזהיר על עשייתם ונראה לי שיש מלאכים בשני פנים אחד מניעי הגלגלים שנית משוררים ומה שאמר בתחלה לא יהיה לך אלהים אחרים הם המלאכים המשוררים כאז"ל שלשה כתות של מלאכי השרת אחת אומרת קדוש וכו' ומה שאמרו ז"ל ממעל לרבות מלאכי השרת הם מניעי הגלגלים ולזה אמר אשר בשמים הם חמה ולבנה ממעל מלאכי השרת שהם על השמים:

פסוק ה

פוקד עון אבות וגו' והא כתיב לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומתו וכן ביחזקאל כתיב בן לא ישא בעון האב ואב לא ישא בעון הבן צדקת הצדיק עליו תהיה ורשעת הרשע עליו תהיה ואמרו רז"ל בשאוחזין מעשי אבותיהם בידיהם וזה הוא שאמר לשונאי כשיהיו הבנים שונאי הקב"ה. ולי נראה שלא אמר בן ישא בעון אביו אלא פוקד והכוונה שאם בן טובים חטא חטא שחייב עליו מיתה ומי שאינו בן טובים חטא אותו החטא עצמו דנים אומות העולם לשחוט לבן טובים ותולים בעץ למי שאינו בן טובים ולמה זה אלא בעבור שאביו של זה נכבד ואביו של זה נבזה ולזה ממיתים אותו מיתה מנוולת ואכזריות וזה הוא פוקד עון אבות זוכר הקב"ה עון האבות אם האב רשע כשהבנים שונאים ומעניש להם החטא שעשו במיתה מנוולת ואם האב צדיק אע"פ שהבן רשע לא ימות מיתה מנוולת:

פסוק ו

ועושה חסד לאלפים משפט הפסוק נראה שכמו שאמר פוקד עון אבות על בנים שעון אבות יפרעו הבנים כשהבנים שונאי כן אמר שהחסד והזכות שעשה האב יפרע לבנים כשהבנים אוהבי וזהו שאמר ועושה חסד לאלפים לאוהבי כשהבנים אוהבי וא"כ חסר בכתוב זכות אבות וכמו שאמר עון אבות ורשע הבנים שאמר עון אבות ואמר לשונאי כן היה ראוי שיאמר זכות אבות וצדקת הבנים ולא אמר אלא צדקת הבנים שאמר לאוהבי ולא אמר אב אלא עושה חסד והיה ראוי שיאמר ועושה חסד אבות לאלפים לאוהבי ועוד שאפילו הבנים לא הזכיר אלא אמר לאלפים ובעון הזכיר הבנים בפירוש לכן נראה לי שלפי שעבודה זרה חמורה מאד אמר שאפילו יהיו הבנים אוהבי יענשו בעון האב אלא

שיהיה הפרש גדול בין עונש הבנים הצדיקים לעונש הבנים הרשעים שבבנים רשעים יחלק עון האב בארבעה דורות ויפול חלק גדול מהעונש לכל אחד מהם אבל אם הבנים צדיקים יחלק עון האב לאלפים דורות באופן שלא יפול לכל דור אלא מעט מזער וכאלו בטל במיעוטו שידוע שכשיחלק דבר אחד לאנשים רבים יפול לכל אחד מהם חלק יותר קטן ממה שיפול כשיחלק לאנשים מועטים ובזה הפירוש אין חסר בפסוק לא אבות ולא זכותם שאין כל הפסוק מדבר אלא בעון אבות וגם לאלפים חוזר על בנים שהזכיר ולפי שזה נראה קשה אומר שזה בע"ז בלבד לפי שיבדלו כל העולם ממנה וכן כתב הרמב"ן שכתב ויתכן שתהיה המדה החמורה הזאת בע"ז בלבד כי בה יזהיר אבל בשאר העונות איש בעונו בלבד ימות:

פסוק ז

לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא היה ראוי שיאמר לא תשבע בשמי לשקר ומהו לא תשא וי"א שהיא שבועה ואסר עוד שלא ישא על שפתיו השם לחנם כלשון לא תשא שמע שוא ובל אשא את שמותם על שפתי כי הדיבור יקרא כן בעבור שישא בו קול שגם זה אסור ונקרא מוציא שם שמים לבטלה ואמרו מנין שלא יאמר אדם לה' עולה לה' חטאת אלא עולה לה' חטאת לה' ת"ל קרבן לה' והלא דברי' ק"ו ומה אם מי שהוא עתיד להקדיש אמרה תורה לא יחול שמי אלא על הקרבן ק"ו וכו' ע"כ. ונראה לי עוד שלפי שאמר פוקד עון ונראה מזה שהקב"ה משגיח ולפי שהמינים אומרים שאחר שהקב"ה רם ונשא אינו משגיח בפרטים לזה אמר לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא פירוש לא תרומם את שם ה' לשוא כמו נשוא לשוא עריך וז"ש את אשר ישא את שמו לשוא:

פסוק יא

כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ לא אמר בששת ימים עשה ה' לפי שהפילוסוף אומר שכל דבר שנעשה בזמן נעשה ואם העולם נברא בזמן נברא וא"כ הזמן קודם לבריאת העולם והעולם קדמון לזה אמר הששת ימים עצמם עשה ה' עם השמים ועם הארץ:

פסוק יב

כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך כל משפטי התורה מדה כנגד מדה וא"כ היה ראוי שיאמר כבד את אביך ואת אמך למען יכבדוך. והתשובה שהמאריך ימים מכבדים לו שנאמר מפני שיבה תקום וגו' לזה אמר כבד את אביך למען יאריכון ימיך ותהיה זקן ויכבדוך:

פרק כא

פסוק ג

אם בגפו יבא וגו' באלו הפסוקים יש ספקות:

הספק הא' שאמר אם בגפו יבוא שמי שאין לו אשה בגפו יצא אין רבו מוסר לו שפחה כנענית ואם בעל אשה ישראלית הוא ויצאה אשתו עמו אם אדוניו יתן לו אשה לזה שיש לו אשה ישראלית אם ירצה אדוניו יתן לו שפחה כנענית והאשה כנענית וילדיה תהיה לאדוניה וא"כ לפי זה מי שהוא עני לא יתנו לו צדקה ומי שהוא עשיר יתנו לו צדקה אם בגפו יבוא בגפו יצא ואם בעל אשה הוא אדוניו יכול לתת לו אשה:

הספק הב' איך נתן רשות לאדון שיתן לו אשה כנענית וכי זה האיש נכרי הוא שיתנו לו אשה כנענית והא כתיב לא תתחתן בם כי יסיר את בנך מאחרי והבא על הנכרית קנאין פוגעין בו:

הספק הג' שאמר והגישו אל הדלת או אל המזוזה ורצע אדוניו את אזנו מה טעם יש לדלת ומזוזה ומה טעם יש לאוזן:

הספק הד' שאמר וכי ימכור איש את בתו שנתן הקב"ה רשות לאב שימכור בתו ואיך נתן רשות לעשות אכזריות גדולה כזאת למכור זרעו והלא אף בישמעאלים שבמלכות גיניאה אין מוכרין בניהם וכתיב וגונב איש ומכרו מות יומת וק"ו המוכר זרעו ובשרו:

הספק הה' מה הוא לא תצא כצאת העבדים אם הכוונה לא תצא כיציאת עבדים כנעניים שיוצאים בשן ועין אבל זו לא תצא בשן ועין כמו שאמרו רז"ל א"כ למה לא אמר זה הדין בעבד עברי וא"ת הרי אמר כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה הקיש עברי לעבריה מה עבריה אינה יוצאה בשן ועין אף עברי קשה שיותר ראוי שיאמר זה הדין בעבד עברי וילמוד אמה העבריה ממנו שבן קודם לבת בכל הדברים ועוד שעדיין לא אמר דין עבד כנעני שיוצא בשן ועין שאחר כך אמר וכי יכה איש את עין עבדו וגו'. התשובה לכולם שמה שאמר כי תקנה עבד עברי הכתוב מדבר שמכרוהו בית דין בגניבתו שנאמר אם אין לו ונמכר בגניבתו ואם בעל אשה הוא האדון חייב במזונותיה וגם במזונות בניו כמו שאמר ויצאה אשתו עמו וכי מי הכניסה שתצא אלא מגיד שהקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו ובניו ואיש אשר כזה מי ירצה לקנותו ואם אין קונים במה יפרע הגניבה לכן הוכרח לתת רשות לרבו למסור לו שפחה כנענית להוליד ממנה עבדים ואם רבו יתן לו אשה ישראלית מה תועלת לאדון שהבנים שתלד אינם עבדים לו ויעשה הוצאה על הוצאה א"כ אין לו תקנה אלא שיתן לו שפחה כנענית להוליד ממנה עבדים לאדון אבל אם אין לו אשה הרי ימצאו בית דין קונים הרבה ולמה יתן לו האדון אשה כנענית

שיהיה כנכרי שלא לצורך ולכן אם בגפו יבוא בגפו יצא ועוד אם יש לו אשה ישראלית אע"פ שישא כנענית לא יהיה לו חבה עמה שאין האיש כורת ברית על הרוב אלא לאשתו ראשונה והנה ימים באים ושלחה מביתו אבל אם אין לו אשה והראשונה תהיה כנענית יהיה לו חבה יתירה עמה ואין ראוי כן ואמר עוד שמי שימכור בתו קטנה לא תצא מכלל ישראל לשימכרוה לנכרי כצאת העבדים הגנבים שנושא אשה כנענית שלא נתנה התורה רשות לאב למכרה אלא לשישאנה האדון וכסף קנייתה היא כסף קידושיה או לשישאנה בן האדון וזהו שאמר ואם לבנו ייעדנה כמשפט הבנות יעשה לה שאר כסות ועונה שאף הבן קם תחתיו ליעדה ואינו צריך לקדשה קידושין אחרים אלא אומר לה הרי את מיועדת לי בכסף שקבל אביך בדמיך ואם אחרת יקח לו עליה שארה כסותה ועונתה לא יגרע מן האמה שיעד לו ואם רעה בעיני אדוניה שלא נשאה חן בעיניו לכונסה אשר לו יעדה שהיה לו ליעדה היינו שאלו השנים יקחוה לאשה או האב או הבן אבל לעם נכרי שהוא גוי לא ימשול למכרה לא האב ולא האדון לשישאנה ולא לשפחות שלא תאמר כשם שהתורה התירה לאדון שיתן לעבד עברי כנענית לשישאנה כן התירה התורה לבת ישראל שימכרנה האב לנכרי לאישות או האדון שימכרנה לכנעני לשישאנה אלא לעם נכרי לא ימשול למכרה אם בא לבגוד בה שלא לקיים בה מצות יעוד וכן אביה אחד שבגד בה ומכרה לזה ומה שאחז"ל בפירוש לא תצא כצאת העבדים אמת הוא אבל ג"כ כוונת התורה לזה שפירשתי. והנה הותר הספק הראשון שמי שאין לו אשה לא יתנו לו אשה ומי שיש לו אשה יתנו לו אשה וגם הספק השני למה התיר לאדון שיתן לו כנענית. וגם הספק הרביעי למה נתן רשות לאב שימכור את בתו להנאתה ולטובתה. וגם הספק הה' מה הכוונה בלא תצא כצאת העבדים. והיתר הספק השלישי מה טעם דלת ומזוזה ואזן. כתב ר"א והגישו מלת אלהים מקום משפט אלהים בארץ והמנהג להיותם יושבים בשער העיר שיש לה דלתים ובריח וזה טעם אל הדלת או המזוזה שיעשה זה לפני יושבי השער עד כאן. וי"א טעם לדלת לפי שהתורה פתח לו פתח לשיצא חפשי והוא סגר הדלת בעדו. ור"ש היה דורש אמר הקב"ה דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים כשפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמרתי כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים וקנה אדון לעצמו תרצע בפניהם. רבן יוחנן בן זכאי היה דורש אוזן ששמעה בסיני לא תגנוב והלך וגנב תרצע ואם מוכר עצמו אזן ששמעה בסיני כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים וקנה אדון לעצמו תרצע בפניהם ע"כ. וקשה לי על ר"ש אם טעם דלת ומזוזה לפי שכשפסח ה' על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמר כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים והלך וקנה אדון לעצמו תרצע בפניהם א"כ מיד כשמכרוהו בית דין

בעת ועונה ההוא ראוי שתרצע ולא אחר שש שנים ואף אחר שש לא תרצע אלא אם אמר אהבתי את אדוני וגומר וכן זאת הקושיא קשה לי על רבן יוחנן בן זכאי שביום הראשון שמכרוהו בית דין או מכר עצמו היה ראוי שירצע אזנו ונ"ל הטעם שיגישהו אל הדלת לפי שזה הוא גנב ומי שהוא גנב אינו נאמן לעולם ועתה אני רואה שאומר אהבתי את אדוני וגם כן צריך שיאמר האדון אהבתי את עבדי שאם אינו חפץ בו מי יכריחהו ליקח עוד עבדו ואיך איפשר שיאמר אהבתי את עבדי אם הוא גנב שכבר היה שש שנים בביתו וגנב הרבה דברים אלא ודאי נהפך לאיש אחר וכבר הוא נאמן וזה עצמו מדת הדלת שאם היא פתוחה היא גנבית שהיא מוכנה לגנוב מה שבבית ואם היא סגורה היא נאמנת שלא יגנבו מן הבית כלום וזאת עצמה מדת האוזן שאמרו ז"ל מפני מה אוזן כולה קשה ואליה רכה שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יכניס אליתו לתוך אזנו ויסגרנו אבל אם ישמע דבר הגון לא יכניס אליתו לתוך אזנו אלא ישאר האוזן פתוחה אם כן הדלת והאוזן וזה האיש מדה אחת לכולן:

פסוק יט

ורפא ירפא נתן רשות לרופא לרפא מכת חרב אבל החלאים השם יתעלה ירפאם שנאמר בחליו לא דרש את ה' כי ברופאים ומה שלא אמר שבתו ורפואתו יתן לומר שאם תבע המוכה הרפואה לא יתן אלא לרופא שלא יקראוהו שור נגח:

פסוק כב

כי ינצו אנשים במדרש זה מיכאל וסמאל ונגפו אשה הרה זו כנסת ישראל ויצאו ילדיה בגלות ענוש יענש סמאל כאשר ישית עליו הקב"ה:

פסוק לז

כי יגנוב איש שור בעבירה המצויה יותר צריך להגדיל העונש ולכן חייב לגנב כפל ולגונב הבהמה כפל הכפל לפי שהן בשדה ומצוי לגנוב אותה ובבהמה גסה מצויה הגניבה יותר לפי שאי אפשר לרועה להעבירה כמו בדקה ולזה הוסיף אחד חמשה בקר וגו' ולרבותינו ז"ל לפי שהגנב הרכיב השה על כתפו ונתבזה ישלם ארבעה והשור שהלך ברגליו ולא נתבזה בו ישלם חמשה שגדול כבוד הבריות ועוד שהשור בטלו ממלאכתו וישלם חמשה אבל שה שלא בטלו ממלאכה שאין לשה מלאכה ישלם ד':

פרק כב

פסוק כד

את עמי את העני קרא לעני עמי לפי שהחסידים לא יבקשו עושר והעד אליהו ושמואל ואלישע שלא רצה מנחת נעמן:

פרק כג

פסוק א

לא תשא שמע שוא לא תקבל שבועה ממי שידעת שיעבור. ולא תשמע לבעל דין אחד עד שיבוא חבירו:

יש לשאול סדר למצות ודינים שיש בזאת הפרשה מתחלתה עד הנה אנכי שולח מלאך שהם דינים רבים. ונראה שאין בהם קישור ועוד שקצתם נראה מהם שהם בלתי מסודרים ושהיה ראוי לסדר אותם באופן אחר והוא שהפרשה הזאת התחילה בעבד עברי וסמך לזה מכה איש ומת והוא מזיד ועזב המזיד והלך ודיבר בשוגג שאמר ואשר לא צדה ועזב השוגג וחזר למזיד וכי יזיד איש על רעהו ויותר היו ראויים המזידים זה אצל זה ואחר כך דיבר במכה אביו ואחר כך וגונב איש ומכרו ואחר זה חזר לאביו ואמר ומקלל אביו ויותר היה ראוי לסמוך ענייני האב מכה ומקלל ואחר כך וגונב איש ומכרו ואחר זה אמר וכי יריבון אנשים והם יהודים ועזב היהודים ודיבר בדין עבד כנעני ואמר וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט ועזב עבד כנעני ודיבר ביהודים שאמר וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ועזב היהודים וחזר לעבד כנעני ואמר וכי יכה איש את עין עבדו ועזב עבד כנעני וחזר ליהודים שאמר וכי יגח שור את איש או את אשה וחזר לכנעני ואמר אם עבד יגח השור או אמה ואחר כל זה הלך לכי יפתח איש בור ואח"כ חזר לכי יגוף שור איש את שור רעהו ודיני השוורים ראו שיהיו סמוכים ואחר זה הלך לגניבה ואמר כי יגנוב איש שור או שה ואחר כך כי יבער איש כי תצא אש כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכי ישאל ואחר כך כי יפתה איש בתולה ואח"כ מכשפה שוכב עם בהמה זובח לאלהים ואחר כך וגר לא תונה כל אלמנה ויתום ואחר זה אם כסף תלוה ואחר זה אלהים לא תקלל מלאתך ודמעך בכור בניך ואנשי קדש תהיון לא תשא שמע שוא לא תהיה אחרי רבים להטות ודל לא תהדר ועזב הדל והלך לכי תפגע אויבך כי תראה חמור שונאך ואחר זה חזר להטיית הדין ואמר לא תטה משפט והיה ראוי שיסמוך זה למה שאמר ודל לא תהדר שגם הוא הטיית משפט ואחר זה וגר לא תלחץ והיה ראוי לסמוך זה עם וגר לא תונה הכתוב למעלה ואחר זה ושש שנים תזרע את ארצך וארז"ל ביום השביעי תשבות. ואחר זה ושם אלהים אחרים לא תזכירו שלש רגלים תחוג לי ואחר זה ראשית בכורי אדמתך ואחר לא תבשל גדי בחלב אמו הכלל כל אלו הדינים והמצות רחוקים בעניינם מאד זה עם זה ולמה נסמכו אלו לאלו ועוד שיש בקצתם לפי הנראה סדור יותר נאות כמו שכתבתי ולזה צריך תופר אומן בקי במלאכה התפירה שיתפור כל זה ולא ראיתיו עד הנה:

אמר יצחק קארו המחבר ונ"ל לקשר כל אלו הדינים בהקדמה אחת והיא שכל טובות המין האנושי נכללות בג'. חצוניות. גופיות. נפשיות. והחצוניות נחלקות לשני חלקים אחת ברשותו והוא העושר שנית אינה ברשותו והוא הכבוד הגופיות הוא בריאות וגבורה הנפשיות הם חכמה ומדות ואלו אמר הנביא עליהם אל יתהלל חכם בחכמתו הוא טוב נפשי. ואל יתהלל הגבור בגבורתו הוא טוב גופני. ואל יתהלל עשיר בעשרו הוא טוב חיצוני ובזה נכלל הכבוד שהכבוד מצרן לעושר כי אם בזאת יתהלל השכל וידוע אותי שטוב נפשי נחלק לחכמה ולמדות ואחר שאמר בחכמה אל יתהלל אמר שיתהלל במעשים טובים והם דרכי השם יתברך. והלכת בדרכיו שזה ניתן לבחירתו הכלל הטובות הם ד' כבוד עושר והם חצוניות גופיות בריאות וגבורה נפשיות מעשים טובים. וזאת הפרשה כולה מכי תקנה עד הנה אנכי שולח מלאך נחלקה לאלו הארבעה. החלוקה הראשונה בכבוד והוא מתחלת הפרשה עד מכה איש ומת החלוקה השני ממכה איש ומת עד כי יפתח איש בור בטובות גופיות. ומכי יפתח איש בור עד כי יפתה איש בטוב העושר. ומכי יפתה איש בתולה עד אלהים לא תקלל בטובות נפשיות. ובאה הפרשה הזאת להזהיר את האדם שלא יזיק לחבירו באחד מאלו הארבעה אלא למי שראוי אליו:

החלק הא' שהוא מתחלת הפרשה עד מכה איש ומת שהוא בענין הכבוד אמר כי תקנה עבד עברי זה האדם אין לו כבוד והוא נבזה וחדל אישים מכל בני אדם שהוא גנב ואין לו ונמכר בגניבתו וכ"כ פחיתותו ובזיונו שכמעט לרוע מעשיו נוציאנו מכלל ישראל וניתן לו שפחה כנענית שבניו יהיו עבדים ולעולם בהם יעבודו אבל מי שראוי לכבוד יתנוהו לו והיא אמה העבריה שלא גנבה אם מכרה האב ובגד בה לא נתנה לו רשות התורה לעשות כן אלא לתת לה כבוד שהקונה יקחנה לאשה ולפי שכל אחד מאלו הארבעה חלוקות נחלקה לשני חלקים האחד על ידי עצמו השני על ידי אמצעי לזה אחר שדיבר על ידי עצמו ענין הכבוד שיקחנה לאשה דיבר בענין הכבוד על ידי אחר והוא על ידי בנו ואמר ואם לבנו יעדנה. ובזה נשלם החלק הראשון הוא חלק הכבוד ופירשתיו למעלה בהיתר חמשה ספקות הנופלות בחלק הזה:

החלק הב' בגופו הוא המכה איש ומת עד כי יפתח איש בור ואמר מכה איש ומת. ונראה שהמזיד הוא בשני פנים האחד שכעס עליו בפתע והרגו מיד השני שנתיישב בדעתו ובישוב הדעת הרגו וזה ראוי לעונש יותר גדול ואומרים במלכות פורטוגאל על זה שאם עברו י"ב שעות משעת המריבה עד שהכה לחבירו חייב עונש גדול וקוראים לו פירפושיטו בלעז ולזה אמר לראשון מכה איש ומת מות יומת. וכנגד השני אמר וכי

יזיד איש על רעהו להרגו בערמה מעם מזבחי תקחנו למות אמר בזה לשון זדון שהרגו במתון ובמחשבה ולזה אמר בו בערמה ולזה נתן לו עונש יותר גדול ממכה איש שהוא בפתע ואמר בו מעם מזבחי תקחנו למות אבל מי שהרג בפתע לא יקחוהו מן המזבח ולזה אמר בו מות יומת ולפי שההורג בפתע הוא קרוב לשוגג לזה הפסיק עם השוגג שהוא ואשר לא צדה בין מכה איש לכי יזיד איש על רעהו ולרז"ל שלא חלקו בין זה לזה ובכולם מעם המזבח יקחוהו למות וכל דבריהם אמת עכ"ז נאמר שמה שפירש בזה ואמר מעם מזבחי ולא אמר כן בראשון הוא להורות שזה האחרון רע בעיני ה' מן הראשון אע"פ שהעונש שוה בהם ולזה הפסיק בין שניהם עם השוגג. או נאמר שהקישור בין ואשר לא צדה לכי יזיד איש על רעהו הוא ואשר לא צדה ושמתי מקום לנוס שמה והוא מחנה לויה וכל ערי הלוים קולטים. וידוע שיותר קדוש מחנה שכינה ממחנה לויה ויותר קדוש המזבח עצמו ממחנה שכינה ולזה אמר ואשר לא צדה אפילו מחנה לויה יקלוט אבל המזיד אפילו המזבח עצמו לא יקלוט. ולרז"ל קשה לי למה אמר כאן בערמה שאם הכוונה בדעת ומתכוין גם כן במכה איש ומת הוא במתכוין ויש אומרים שזה הפסוק עניינו בכהן ונאמר על זאת ההקדמה שלזה אמר בערמה שלפי שהוא בחזקת קדוש הורגו בתחבולה באופן שיחשבו בני אדם שהרגו בשוגג ועלה על הדעת שלפי שנזר אלהיו על ראשו ינצל ועוד שברח למזבח שהוא מקום עבודתו ונחשוב שיהיה קולט אפילו במזיד לזה אמר מעם מזבחי תקחנו למות וסמך לזה ומכה אביו ואמו לומר באלו לא חייבה התורה מיתה אלא אם מת המוכה אבל יש נושא שחייב מיתה אפי' לא מת והוא אביו ואמו והכניס וגונב איש ומכרו בין מכה אביו למקלל אביו לפי שהגונב ישראל הוא קטן וכשהגדיל אינו מכיר אביו ואמו ומכה אותם ומקללם ולזה הכניס ביניהם וגונב איש ומכרו לומר שאלו העונות תלויות על ראש הגנב וסמך לזה וכי יריבון אנשים שעד עתה דיבר בחייבים מיתה על שהרג וגם על שלא הרג אם המוכה הוא אביו ועכשיו דיבר במי שאינו חייב מיתה בהכאה לפי שלא מת וזה הוא וכי יריבון אנשים ולא ימות ונקה המכה ולפי ששנים הריבו זה עם זה ברצונם עלה על הדעת שזהו כמי שמחלו זה לזה שהאומר סמא עיני על מנת לפטור פטור וכן המתאבק עם חבירו לשחוק זה עם זה להפיל זה לזה והפיל והוכה פטור שהוא כאלו מחלו זה לזה. לזה אמר שבתו יתן ורפא ירפא וסמך לזה וכי יכה איש את עבדו לומר שאם לא מת אינו חייב בחמשה דברי' כמו המכה רעהו באבן או באגרוף ועוד שאם מת אחר יום אחד פטור לא כמכה חבירו שהוא חייב מיתה וסמך לזה וכי ינצו אנשים לפי שמה שאמר וכי יריבון אנשים הוא שעשו מריבה בשכל כמו היודעים באומנות ההוא הנקראים אשגרימידוריש אבל יש אנשים שמריבין בלא

שכל כלל ובודאי יעשו שטות שיחשבו להכות זה לזה ויכו לאחר וזהו שאמר כי ינצו אנשים מלשון המבינתך יאבר נץ והוא כדרך העופות שרודפים זו לזו להרוג בלא שכל וינצו רוצה לומר שהריבו כעוף שנקרא נץ וכל כך הם להוטים במריבה שהכו לאחר ואע"פ שהיא אשה הרה שהיה ראוי שיעיינו שלא ליגע בה כדי שלא תפיל כל כך הם להוטים שנגפוה ולא יהיה אסון באשה אלא בבנים יפרע ממון וזהו לפי שאמר למעלה מכה איש ומת מות יומת אמר בזה שאע"פ שמתו הילדים לא יומת וגם יש לו קישור עם הדין הסמוך לו שאמר ומת תחת ידו נקום ינקם ימות בחרב אמר בילדים אפילו מתו בשעתם לא יומת אלא ממון ענוש יענש בממון אבל אם אסון יהיה באשה יומת וחידש בכאן שנתכוון להרוג את זה והרג את זה חייב ויש אומרים פטור ומה שאמר נפש תחת נפש ממון ולפי שאמר למעלה מכה איש ומת מות יומת אמר כאן שאפי' מתה האשה לא יומת וגם הוא קשור עם ומת תחת ידו נקום ינקם שיומת אמר כשמתה האשה אפילו בשעת ההכאה לא יומת אלא ממון וסמך לזה וכי יכה איש את עין עבדו לפי שאמר עין תחת עין שן תחת שן והוא ממון אמר כבר יקרה שלאדם פחות סמא עינו או שינו ויהיה לו עונש גדול והוצאה רבה שבעין אחד או שן אחד יפסיד עבד אחד וזה לפי שהטעם שארר לכנען בעבד עבדים יהיה לאחיו הוא לפי שראה ערות אביו בעין ויגד בהוראת שינים לכן כשסמא עינו או הפיל שינו יצא חפשי שכבר נענשו האיברים החוטאים ואע"פ שהוא הדין בכ"ד ראשי איברים אחר שעשאו חפשי בשן ועין עשאו חפשי בכל אבריו שלא לחלוק באיברים בין זה לזה ולפי שהמזיק גוף חבירו הוא ע"י עצמו או ע"י אמצעי אחר שאמר ע"י עצמו אמר ע"י אמצעי ולכן סמך לזה וכי יגח שור את איש או את אשה ומת סקול יסקל השור ואם שחטוהו קודם סקילה לא יאכל את בשרו ולפי שאמר במועד וגם בעליו יומת בידי שמים אמר בזה שהוא תם ובעל השור נקי ובכאן נשלם החלק השני שהוא היזק גוף חבירו:

החלק הג' מכי יפתח איש בור עד כי יפתה איש בממון חבירו שלא יזיקנו וזה איפשר בשני פנים או על ידו או על ידי אמצעי אם על ידי אמצעי אמר כי יפתח איש בור ונפל שמה שור או חמור וכן וכי יגוף שור איש את שור רעהו ומת ואם על ידי עצמו כי יגנוב איש שור או שה כי יבער איש כי תצא אש ולפי שההיזק שבא לאדם בממונו או הניזק עצמו סבה לאותו ההיזק או לא אם אינו סבה כבר הזכירו ואם הוא עצמו סבה להיזק ממונו אמר כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לומר שישמור ממונו ולא יתנהו למי שיפשע בו או יכפור בו וכן כי יתן איש אל רעהו חמור או שור וכן וכי ישאל איש מעם רעהו ובכאן נשלם החלק הג' הוא חלק הממון:

החלק הד' הוא בנפשו שלא יזיק לנפש חבירו והוא מכי יפתה איש עד אלהים לא תקלל ולפי שכל התורה שכר ועונש שבה תלויה בבחירה והמפתה הסיר הבחירה מבתולה בדבריו ובפיתויו לזה אמר יפתה מלשון פתי שעשה לה פתיות ובל ידעה מה ולפי שהזנאים מבקשים כשפניות לשיעשו החשוקית רצון החשוקים סמך לזה מכשפה לא תחיה ולפי שהבהמה אין לה בחירה סמך לו כל שוכב עם בהמה מות יומת ולפי שהנואפים ממירי' דתם להשביע עצמם מניאופים ומנשים נכריות וכמו שאמר ויחל העם לזנות אל בנות מואב וישתחוו לאלהיהן לכן סמך לזה זובח לאלהים יחרם ולפי שהגר עבד ע"ז סמך לזה וגר לא תונה כי גרים הייתם בארץ מצרים וגם כן עבדתם שם ע"ז ולפי שהאלמנה מוכרחת וכאלו אינה בעלת בחירה שאין לה יכולת סמך לזה כל אלמנה ויתום ולפי שהלוה מוכרח במעשיו כעבד ועבד לוה לאיש מלוה וכאלו אין לו בחירה סמך לזה אם כסף תלוה את עמי ובכאן נשלם החלק הרביעי ונשלמו כל הארבעה חלוקות:

ונראה לי עוד שיש חלוקה חמישית והיא מאלהים לא תקלל עד הנה אנכי שולח מלאך והכוונה לפי שבכל אלו הארבעה חלקים שהם היזק כבודו וגופו וממונו ונפשו שהזיק אדם לחבירו צריך שיפרע לו ההיזק ומי ישפוט כמה חייב בנזקו בכל אלו הארבעה הדיין ישפוט ודרך הוא שהדיין שחייב לבעל דין שמקלל אותו לזה סמך לאלו הארבעה אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאור ולפי שהדיין והנשיא הוא ראש לשאר בני אדם והנמצאות שבהם נפש הם שלשה צומח חי חי מדבר. ובצומח יש ראשית והוא בכורים ותרומה ואלו דומים לדיין לפי שהוא ראש התבואה הנשארת והוא מתירוש ויצהר. וכן בחי יש ראשית והוא מעשר הצאן וכן בחי מדבר יש ראשית והוא הבכור וכל אלו הראשיות דומים למלך ולדיין מצד שאלו הם ראשית והמלך ראשית כל האנשים לכן סמך לאלהים לא תקלל ונשיא אלו הג' ראשיות ואמר בצומח מלאתך שהוא התירוש ואמר בו מלאתך לפי שמיד נמלא הגת בדרוך הענבים ודמעך שהוא השמן שאינו ניגר כיין אלא טיפה טיפה כדמעה לפי שהוא עב לא תאחר מלאתך הוא בכורים דמעך תרומה וכן בחי מדבר בכור בניך שהוא ראשית הבנים תתן לי וכן בחי לבד כן תעשה לשורך לצאנך ולפי שכל ישראל בכלל הם ראשית כל האומות שנא' אתה תהיה לראש ונתנך ה' אלהיך עליון על כל גויי הארץ לכן סמך לו ואנשי קדש תהיון לי ואחר שישראל קדושים אין ראוי שיאכלו דבר טמא והפחות שבמאכלות שהיא הפך ראשית לכן סמך לזה ובשר בשדה טרפה לא תאכלו ואמר לכלב תשליכון אותו ויש אומרים לפי שיש בטרפה סם המות מן הדורס. עוד לפי ששמר הצאן לתת ממנו המעשר והבכור יתנו לו הטרפה שבאונס נטרפה מן הכלב ואחז"ל למדך שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה

שנא' ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו אמר הקב"ה תנו לו שכרו ובזה חידוש גדול בהשגחה שגם לכלב נותן הקב"ה שכר ולפי שהבעל דין שיקלל לדיין הוא בשביל לשון הרע שאמרו לבעל דין מן הדיין לומר שהטה משפטו לזה הזהיר לא תשא שמע שוא כאמרם ז"ל אזהרה למקבלי לשון הרע ולפי שהמתחבר לעד שמעיד עדות שקר להעיד עמו הוא שומע לרשע והוא שמע שוא לכן סמך לו אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס ואמר עוד אין ראוי שתספ' לשון הרע מן הדיינים והסנהדרין שכל מעשיהם ודבריהם הם לזכות ולא לחובה שהרי אין מטין לחובה בהכרעת דיין א' שהכריע לחובה עד שיהיו המחייבים שנים על המזכין וזה הוא שאמר לא תהיה אחרי רבים לרעות לא תהיה אחרי רבים לחייב מיתה שזהו לרעות. בשביל דיין אחד אחר שירבו המחייבים על המזכים ובדיני נפשות דיבר הכתוב וממשמע שנאמר לא תהיה אחרי רבים לרעות שומע אני אבל היה עמהם בטובה שאם דיין אחד הטה לזכות על המחייבים פטור וזהו שפירש הכתוב עוד אחרי רבים להטות פירוש אם ירבו המחייבים על המזכים והם שנים על המזכים תטה אחריהם ומה שאמר לא תענה על רב שחסר יוד דרשו שאין חולקין על מופלא שבבית דין לפיכך מתחילין בדיני נפשות מן הצד שהקטנים שבהם יאמרו דעתם ולכן סמך זה למה שאמר לא תשא שמע שוא מן הדיין והנשיא שהרי בזה תראה שכוונתם לזכות ולא לחייב ולפי שהאומר לשון הרע מן הדיין אומר זה הדיין זיכה לעשיר בשביל שהוא עשיר ויש לי רחמנות מן הדל שחייב אותו שלא כדין לזה אמר ודל לא תהדר בריבו לא יהיה לך רחמנות אתה המדבר לשון הרע על הדיין ולא תזכ' לעני בדבריך אבל תדע למי יש לך לזכות ולדון לכף זכות לאויביך שתאמר ודאי לא היתה כוונתו להרע לי אלא שלא בא מידו עוד ולזה סמך לזה כי תפגע שור אויבך כי תראה חמור שונאך עזוב תעזוב עמו ותרגם אונקלוס משבק תשבוק מה די בלבך עלוהי ותפרק עמיה ואחר כל זה הפך פניו כלפי הדיין ואמר גם אתה הדיין לא תהיה סבה שיקללוך לא תטה משפט אביונך ומדבר שקר תרחק ושחד לא תקח וגם גר לא תלחץ בענין הדין לבא עליו בעקיפין אבל בהפך זה והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך וגם גר שסתם גר אביון ולפי שהשנה השביעית כולה נקראת שבת לה' עלה על הדעת שלא נשמור שבת על שבת לזה אמר ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות וכשתשמור שבת שמורה חידוש העולם ימשך מזה שלא תודה בע"ז רק תכפור בה שהשבת מורה אלוה מחדש העולם ולא ע"ז וחג המצות תשמור ותזכור בה שבכל אלהי מצרים עשיתי שפטים ובזה שם אלהים אחרים לא תזכירו שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון ה' ולא תפנה לע"ז. ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך ולא לבתי ע"ז ולא תבשל גדי בחלב אמו

שהוא מנהג עובדי ע"ז שמבשלים גדי בחלב אמו כמו שכתב הרמב"ם וא"כ לא תבשל גדי קשור לשם אלהים אחרים לא תזכירו ונוכל לקשרו עם ראשית בכורי אדמתך שהיו רגילים הגוים לבשל גדי בחלב ולהשליכו בשרשי האילן למהר גידולו ואמר בהפך יהיה שראשית בכורי אדמתך יבוא אם לא תבשל גדי בחלב אמו ואם תבשל לא יבוא או נאמר שהוא קשור עם שלש פעמים לפי שבשר בחלב הוא מאכל גס ומי שילך למקדש צריך לילך בשכל דק לזה אמר ג' פעמים בשנה יראה כל זכורך ולא תאכל גדי מבושל בחלב ובכאן נשלם הקשור שראיתי לקשר כל אלו המצות והמשפטים למה נסמכו אלו לאלו:

פסוק כ

הנה אנכי שולח מלאך בזה יש שלשה ספקות אחת הנה ע"ז היא היותר חמורה שבכל המצות ומי שמשתחוה למלאך עובד ע"ז וא"כ איך צוה ושמע בקולו ועוד איך אמר אל תמר בו שהרי אמר לא יהיה לך אלהי' אחרים והם מלאכים שנקרא אלהים שנאמר הוא אלהי האלהים וז"ש אשר בשמים ממעל ואז"ל ממעל לרבות מלאכי השרת ואמרו כן לפי שמיותר ממעל שידוע הוא שהשמים הם ממעל וא"כ איך אמר ושמע בקולו אל תמר בו. שנית איך אמר לא ישא לפשעכם ופרש"י שליח הוא ואין בידו לסלוח. ויש להקשות אף שאין בידו לסלוח הקב"ה יסלח. שלישית שבפרשת כי תשא אמר הפך ממ"ש כאן שבכאן אמר כי לא ישא לפשעכם ונראה מכאן שהמלאך לא יסלח אבל הקב"ה יסלח א"כ הש"י מלא רחמים והמלאך לא ובהפך זה אמר שם ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי את הכנעני וגו' אל ארץ זבת חלב ודבש כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אתה פן אכלך בדרך נראה שהקב"ה לא ירחם ולא יסלח והמלאך יסלח. תשובה לאלו הג' שהקב"ה אינו צריך הכנה לפעול מה שירצה רצוני שאפילו לא יהיה האדם מוכן לנבואה הקב"ה ידבר לו וכן בכל דבר שאם ישראל יעלו למלחמה בלא חרב וכידון ינצחו וכיוצא בזה אבל המלאך צריך הכנה ונ"ל שהטעם בזה לפי שכמו שהקב"ה ברא העולם בלא הכנה שהרי בראו אחר האפס המוחלט כן יעשה כל זמן שיחפוץ לעשות פעולות בזולת הכנה במתפעל אבל המלאך אינו כן ועוד שכשהפעולה הוא ע"י אמצעי אותה הפעולה קבל המתפעל מצד יחס שיש בין פועל למתפעל והיחס הוא ההכנה שיש במתפעל וכשנתבטלה ההכנה נתבטלה הפעולה אבל הקב"ה אין יחס בינו לבינינו ואין יש הכנה שתספיק למתפעל לקבל הפעולה ואם פועל הש"י בנו הוא על דרך נס ולזה אנו אומרים עשה למענך אם לא למעננו אבל המלאך אינו כן הרי הקדמה אחת. הקדמה שנית שידוע שיותר עונש חייב מי שחוטא כשהמלך במדינה מכשאינו במדינה ואינו חייב כל כך עונש מי שחוטא במדינה ששוטר המלך בתוכה הנה יש יותר עונש

כשהמלך בתוכה ויותר רחמי' כשהשוטר בה. ומצד אחר הוא יותר טוב כשהמלך בתוכה שאם יחטאו בענין המלחמה ובסדורה המלך יצילם שיש לו המון רב להציל והשוטר לא וכן פן אכלך ולא ישא לפשעכם מתנגדים אבל על כוונות שונות פן אכלך הוא על צד העונש ולא ישא לפשעכם הוא על צד הפסד סידור המגיע ממלאך פירוש שבהיות ישראל נהוגים מהש"י אם ימרו דברו יש חומרא שראויים לעונש כליון ויש קולא שאם יסלח השם יתברך יהיה הנהגתו מסודרת כבתחלה שהשפעים הבאים מהש"י בלי אמצעי אין צריך הכנה והש"י שלח מלאך לשלא ישיגם כליון על צד העונש אבל הודיעם שצריכים לקבל הנהגת המלאך וזה הוא שאמר שמע בקולו ואין זה בענין מצות שאינו אלוה אלא אם במשל יצוה שילחמו באמורי בתחלה לא ילחמו בחתי שיגיעם מזה עונש א"א סליחה ותיקון וימותו במלחמה שהפעולות המסודרות מהש"י ע"י אמצעי מוגבלים א"א שישתנו ולכן אף אם בטוחים מכליון שעל צד העונש יגיעם רע מצד הפסד ההנהגה. הנה הותרו שלשה קושיות על דרך הר"ן עם מה שחדשתי בו אם הקושיא הראשונה איך אמר ושמע בקולו אל תמר בו אינו בענין מצות ושיעבדוהו לאלוה חס ושלום אלא בענין סידור המלחמות כמו שר המלך שהולך למלחמה שמצוה המלך לכל האנשים שהולכים תחת רשותו למלחמה שיעשו כל מה שיצוה השר ההוא בענין סדור המלחמה. וגם הקושיא השנית איך אמר לא ישא לפשעכם אם לא יסלח הוא הקב"ה יסלח א"א שהפעולות המסודרות מהשם ע"י אמצעי מוגבלים א"א שישתנו אבל השפעים הבאים מהשם יתברך בלי אמצעי אין צריכים הכנה. וגם הקושיא השלישית שנראה מה שאמר בפרשה הזאת הפכי למה שאמר בפרשת כי תשא אינו כן שמה שאמר בפרשה הזאת לא ישא לפשעכם א"כ נראה שהקב"ה יסלח אם היה הולך עמהם ולא המלאך הוא בענין סדור המלחמה שאם יטעו בה הקב"ה יתקן ולא ינוצחו והמלאך אין לו יכולת לזה ומה שאמר בפרשת כי תשא כי לא אעלה בקרבך פן אכלך שמורה שהקב"ה יכלה אותם ולא המלאך הוא בענין העבירות שיותר ראוי העונש מי שעושה עבירות כשהמלך במדינה מכשעומד בה השופט. ויש עוד ספק רביעי למה אמר הנה אנכי שולח מלאך שעדיין לא חטאו ישראל לשיאמר שישלח מלאך בשלמא אחר מעשה העגל ניחא. ועוד ספק חמישי למה לא נתרעם משה עתה ונתרעם אחר מעשה העגל כשאמר לו הקב"ה כי לא אעלה בקרבך ושלחתי לפניך מלאך שאמר ראה אתה אומר אלי וגו' וישמע העם את הדבר הרע הזה וכי עד עתה לא היה דבר רע. תשובה להר"ן שלא אמר בכאן כי לא אעלה בקרבך שאף שאמר כאן אנכי שולח מלאך לא יחוייב שיעלה מעליהם שהרי ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך ואעפ"כ היו משחיתים כמו שאז"ל ואתם לא תצאו משניתנה

רשות וכו' ובעגל אמר לא אעלה בקרבך ולכן אמר וישמע העם את הדבר הרע הזה פירוש שאמר לא אעלה בקרבך ולזה נתרעם משה זהו דעת הר"ן. אבל נוכל לומר תשובה אחרת שלפי שהמדבר אינו מוכן לדבקות אלא ארץ הנבחרת אמר הקב"ה שרוצה לשלוח מלאך להביאך אל המקום אשר הכינותי שזה יספיק ובראות מרע"ה שזה דבר ראוי וחשב מכאן עד עשרה ימים נכנס בארץ שתק ולא רצה להתפלל שיעשה הקב"ה נס ללכת עמהם אלא מלאך אבל אחר שחטאו בעגל ראה משה שהדור ההוא א"א ליכנס בארץ שמי שחטא חטא כזה הם יחטאו יותר ושלא יכנסו לעד לעולם בארץ ישראל או לזמן רב לכן אמר כיון שנתאחר במדבר איני רוצה מלאך אלא הש"י והנה הותרו אלו השני ספקות. ונ"ל עוד תשובה אחרת לספק שכתבתי למה לא נתרעם משה וישראל עתה ונתרעמו אחר מעשה העגל והוא בשנקשה בפרשת כי תשא איך אמר עלה מזה אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים היה ראוי שיאמר לך עלה מזה אתה וישראל ועוד למה אמר אל הארץ אשר נשבעתי וכולי די שיאמר אל הארץ אשר ידעת או אל ארץ הכנעני מה צורך לומר אשר נשבעתי שכבר ידע שנשבע ועוד למה אמר אל ארץ זבת חלב ודבש והלא אין הקב"ה עתה בפנים מאירות עמהם לשיאמר אל ארץ זבת חלב ודבש ועוד כבר ידענו שהיא ארץ זבת חלב ודבש. תשובה נ"ל שלפי שהקב"ה כעוס עם ישראל לזה אמר לך עלה מזה אתה והעם שאינם ישראל אלא עם לשון גנאי ואתה העלית אותם וכאלו אני לא העליתים ועוד שאמרו עשה לנו אלהים כי זה משה עשו ממשה אלוה לזה אמר הרי אתה אלוה לדעתם ואתה העלית אותם ולא אני ואמר עוד אשר נשבעתי לומר אם לא בעבור השבועה לא הייתי מעלה אותם אלא שימותו במדבר ועוד אומר שאף אם העליתי אותם הייתי מעלה אותם לארץ רעה לא לארץ טובה אלא רעה כהם שהם רשעים אבל מה אעשה שעל כרחי אני צריך להעלותם אל ארץ זבת חלב מאחר שנשבעתי לאבותם כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אתה ואני מפחד ומתיירא שיעשו לי שאעבור השבועה פן אכלך בדרך ולזה יותר טוב שלא אעלה בקרבם ולז"א וישמע העם את הדבר הרע הזה ובזה הותר הספק החמישי שלפי שאמר כל כך רעות מהם לזה נתרעמו ישראל וגם משה. ועוד נ"ל לתרץ והוא שכאן אמר שהמלאך שישלח הוא לשני דברים אחד לשמרך בדרך. שנית ולהביאך אל המקום אשר הכינותי ובפרשת כי תשא לא אמר אלא אחד ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי וגו' לא לשמרך בדרך וזהו מצד כעס ולז"א וישמע העם את הדבר הרע הזה שלא אמר שישמרם בדרך וא"כ בדרך מסוכן ומדבר נחש שרף ועקרב ודאי יקרם כליון אף שהקב"ה לא יכלם שאין צריך אלא לעזבם למקרה ומיד ימותו זהו דעתי בכל זה הענין. ויש להקשות עוד איך אמר לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבו אדרבה לפי ששמו

בקרבו ראוי שיסלח שנא' כי עמך הסליחה וגם לפירוש שפירשנו למעלה קשה זאת ועוד מה זה שאמר ועשית כל אשר אדבר היה ראוי שיאמר כי אם שמוע תשמע בקולו ועשית כל אשר ידבר ועוד איך אמר והכחדתיו היה לו לומר ויכחידנו שבמלאך מדבר. והתשובה ההרשאות שני מינים המין הראשון שאדם נותן יכולת לאחר להיות כמוהו וכל מה שיעשה כאלו עשאו המרשה המין השני שאין נותן לו הרשאה אלא לדברים מסויימים ומיוחדים ואלו עשה יותר מהכתוב בהרשאה בטל. ובזאת הפרשה ההרשאה שנתן הקב"ה למלאך היה בכתב שכתב לו דברים מיוחדים שהוא לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכינותי ולכן אמר השמר מפניו כלומר לא תחשוב שמה שיצוך יצוך מעצמו כי בכתב הוא מביא הדברים שיש לו הרשאה ממני ולפיכך שמע בקולו ואל תמר בו כי במרדך בו כאלו אתה מורד בי ומה שמצוך אני מצוה אותו ואולי תחשוב שאע"פ שתמרוד בו ועם היות שהמרי הוא לי שיוכל לישא לפשעכם לא ישא לפי ששמי בקרבו כלומר כי מהדברים שיש לו הרשאה ממני יש לו כתב חתום משמי ואין בכתב שיוכל לישא לפשעכם וביאר עוד ואמר כי אם שמוע תשמע בקולו בזה תעשה כל אשר אדבר כי הוא לא יצוה דבר מעצמו ולכן ואיבתי את אויביך ואמר עוד כי ילך מלאכי לפניך כלומר בענין ההליכה הוא ילך אבל הוא לא יעשה דבר שאני הכחדתיו ובזה הותר הספק הראשון איך אמר אל תמר בו שנראה ע"ז ח"ו שאינו אלא מורשה ואם לא יעשו מה שיצוה עוברין ציווי הקב"ה שאינו אלא שליח. וגם כן הותר הספק החמישי שלפי שהיכולת שלזה המלאך הוא מדברים מיוחדים לא נתקשה למשה ולישראל אחר שהוא לא יעשה מה שירצה אבל בפרשת כי תשא היא ממין הרשאה גמורה כמלך שנותן שטר אמנה שכל מה שיעשה הוא כאלו הוא עשאו לכן נתקשה למשה ולישראל. ועוד שבפעם הזאת לא חטאו ובפעם האחרת חטאו וחשבו שהוא לרעתם:

ואחר שהשבתי לאלו הקושיות אקשה עוד קושיות והם למה חזר לכפול כי ילך מלאכי לפניך הרי אמר הנה אנכי שולח מלאך ועוד למה אמר מלאכי בכינוי ועוד למה אמר עתה לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם הרי הזהיר בזה בעשרת הדברות ועוד למה אמר ואל משה אמר עלה אל ה' וע' מזקני ישראל שאחרי מתן תורה וזכו למעלה גדולה מה צורך בהשגה הזאת ולא באה עתה אליהם נבואה ורש"י תירץ שפרשה זו קדמה למתן תורה וזה דוחק ועוד למה אמר ונגש משה לבדו ולא מצינו שדיבר הקב"ה אליו ולמה נגש ועוד מה ר"ל ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו ומה הכוונה במה שאמר ויחזו את האלהים ומה ר"ל ויאכלו וישתו ועוד כתיב וישכון כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ו' ימים וביומא אמרו שאלו ו' ימים שלא נכנס משה לפי שצריך להתבודד בהם

ומזה למדו שכל הנכנס למחנה שכינה טעון הפרשה ו' ימים ויש להקשות אם במתן תורה לא הוצרך זה ק"ו עתה. תשובה לכולן ויתורצו קצת מן הראשונות שזה המלאך שאמר עליו הנה אנכי שולח מלאך הוא הגדול שבכל המלאכים שהוא מטטרון והוא העלול ראשון וכל מקום שהולך הקב"ה הולך הוא ולזה אמר הנה אנכי שולח מלאך לפניך השמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו שמאחר ששמי בקרבו כל מה שיצוה הוא אני מצוה אותו וזהו שתרגם אונקלוס ארי בשמי מימריה פירוש מה שיאמר הוא בשמי אומר אותו ולזה לא אמר שיעבדוהו אלא שיעשו מה שידבר וזהו שאמר כי שמי בקרבו שמטטרון עולה שדי ובזה הותר איך אמר כי אם שמוע תשמע בקולו ועשית כל אשר אדבר היה לו לומר כל אשר ידבר אלא הכוונה אם שמוע תשמע בקולו אז עשית כל אשר אדבר שאני מדבר מה שהוא מדבר ולזה כפל פעם אחרת כי ילך מלאכי פירו' שהוא מיוחד לי והביאך אל האמורי וגו' דע שאני מכחידנו שכל מה שהוא עושה ע"י הוא עושה. ובזה הותר הספק הרביעי למה אמר עתה אני שולח מלאך שלא חטאו אמת הוא שלעולם במקום שהולך הקב"ה הולך מטטרון שהוא כמו שומר המלך מלשון מטרא שהוא תרגום משמרת או מלשון מטרונא. והיתר הספק הראשון שאין זה עבודה זרה מאחר שכל מה שידבר הוא בשם ה'. והותר הספק השני שאמר כי לא ישא והקב"ה סולח לומר שאפילו שהוא מטטרון לא נתתי לו יכולת לסלוח וגם אני לא אסלח או שחוזר למה שאמר אל תמר בו כי שמי בקרבו אבל המלאך שבכי תשא אינו זה אלא אחר שאינו במדרגה כל כך גדולה ולזה אמר לא אעלה בקרבך ואם הוא מטטרון לעולם נמצא עם הקב"ה ולפי שהיינו חושבים שמאחר שאמר אל תמר בו שהוא הדין במלאכים אחרים או גלגלים לזה אמר לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם ולכן משה לקח חצי הדם וישם באגנות וחצי הדם זרק על המזבח לומר שיתאחדו עם השם יתעלה כדם שנושא את הנפש. וצורך העלייה שאמר ואל משה אמר וגו' שלפי שביאת המלאך היה איפשר שיסבב שיטעו באלהותו צוה עלה אל ה' ואמר מטטרון אל משה עלה אל ה' לשיראו אדנות השם יתעלה ושמושל במלאכים וגלגלים ועליית משה כדי שבאמצעותו ישיגו זה ובזה הותר למה נגש משה מאחר שלא דיבר עמו השם יתעלה. ומה שאמר ויראו את אלהי ישראל הוא משה ואהרן והזקנים כולם והעם לא יעלו במדרגה עמו וזה אינו רק לזקנים לא לאצילי בני ישראל וזה הוא שאמר לא שלח ידו ואלו הם ראשי המטות ולהם יותר מעלה מהמון העם ולזה קראם אצילים נאצלים מן העם ולא הגיעו לכל כך מעלה כזקנים אבל השגת הזקנים גדולה מהם וזהו אומרו לא שלח ידו פירוש נבואתו כמו היתה עלי יד ה' ולזה אמר בהם ויחזו ולא אמר ויראו כמו שאמר בזקנים ומשה

ואהרן ולפי שלא היתה עליהם יד ה' לא הוצרכו להפרד מהאכילה כמשה ואהרן והזקנים ואלו ויאכלו וישתו ואמר שהזקנים ראו את אלהי ישראל וראו שהשם יתעלה תחת רגליו השכלים הנבדלים ונמשלו לספיר שהם ספיריים וזכים נבדלים מחומר ובמרכבה אומר וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר דמות כסא והוא נאמר על המלאכים וכמו שהספיר אין לו גוון בעצמו ומקבל הגוונים כן המלאכים אין להם גשמות עם היות שראום הנביאים בלבוש ובמראות משונות זו מזו ואמר כמעשה לפי שאומרי' שספיר בתולדתו אין לו זוהר והבהירות הוא אחר שבמלאכה יתוקן במעשה הראוי וגם תחת רגליו עצם השמים שהם הגלגלים וכל זה לשידעו שהקב"ה אלוה על המלאך ושהמלאך מטטרון אינו אלוה ולזה מטטרון עצמו אמר למשה עלה אל ה' ואם לא כן קשה למה אמר לו עתה מטטרון זה ובכל התורה לא דיבר מטטרון עם משה עד עתה ולא דיבר עוד. והמלאך שבכי תשא הוא גבריאל ולכן משה היה במקומו כל ימי משה ולזה אמר כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל והוא מלשון גבריאל אבל מטטרון הוא מיכאל ואמרו בגמרא ויעף אלי אחד מן השרפים הוא מיכאל שנאמר והוא אחד מן השרים הראשונים ונאמר בו וסר עונך וחטאתך תכופר הרי שמיכאל נתון על הכפרה ולזה אמר שעם כל זה לא ישא לפשעכם ומיכאל הוא הגדול שבכל המלאכים שהוא מטטרון ואומר בו שמעופף כל העולם בעפיפה אחת וגבריאל בשתים שנא' מועף ביעף ובמיכאל כתיב ויעף שלא אמר אלא עפיפה אחת וכמו שארז"ל במס' ברכות. בהתרת הספק האחרון הוצרך התבודדות שבמתן תורה כבר היו נכונים שלשת ימים ועוד להיות מרע"ה בין ה' ובין ישראל לא היתה אז השגתו גדולה אבל בישיבה ההר מ' יום יש גודל המושג ענייני התורה בדקדוקיה והיה נבדל מהעם והשגתו בדבקות גדול והתמדתו מ' יום היה השפע יותר מעולה ולזה הוצרך ששה ימים ובשאר הפעמים שעמד בהר לא הוצרך לפי שכבר קנה שלימות בארבעים יום. וכל זה ענין חשוב ועמוק:

פרק כה

פסוק ב

ויקחו לי תרומה יש בזה ספקות:

הספק הא' היה ראוי שיאמר ויתנו לי תרומה:

הספק הב' אחר שאמר ויקחו לי תרומה למה כפל ואמר תקחו את תרומתי:

הספק הג' למה אמר תרומה לא בכינוי ואח"כ אמר תקחו את תרומתי בכינוי. והתשובה שקיחה עניינו קנין כלומר תקחו ותקנו מישראל תרומה שאני אפרע להם הרבה בשבילה שכשיעשו מקדש אשכון בתוכם או יהיה הכוונה לשון ליקוחין שהקב"ה יהיה חתן

וישראל כלה בשביל התרומה או ירצה שלפעמים הנותן נחשב כאלו יהיה מקבל והוא כשהמקבל אדם חשוב כמו שאמרו במס' קידושין נתנה היא ואמר הוא אם הוא אדם חשוב מקודשת ואם כן ויקחו לי תרומה רוצה לומר ויקחו ממני תרומה שבנותנם לי תרומה מקבלים ממני ואני הוא הנותן והם המקבלים ומה שאמר תרומה ותרומתי לפי שהעשיר אינו אלא ממונה ופקיד עלהממון שכולו משל הקב"ה ואם האדם ממונה חשוב ונותן הממון לצדקה וכיוצא בו הממון הוא שלו ואם לאו הוא מהקב"ה ואמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו לפי שיש אברים מקבלים ואינם נותנים ויש נותנים ואינם מקבלים ויש מקבלים ונותנים ויש שאין נותנים ולא מקבלים והלב נותן ואינו מקבל כמו שכתבו חכמי הרפואה לזה יחס הנדיב ללב שהנדיב הוא הנותן ואינו מקבל ואמר לבו בכינוי לפי שיש מתנדבים לא מלבם אלא מלב אחרים שרואים לאחרים שמתנדבים ולכן הם מתנדבים מפני הבושה ולזה אמר ידבנו לבו ואמר נדיב לבו:

פסוק ג

זהב וכסף ונחשת מה שהזכיר זהב בראש לומר שנמחל עון העגל שהיה של זהב וכן שור או כשב או עז לומר שבמה שחטאו נתרצו שנאמר ברעתם ישמחו מלך. ובמדרש זהב זו מלכות בבל דכתיב ביה אנת הוא רישא דדהבא. כסף מלכות מדי שנא' ועשרת אלפים ככר כסף. ונחשת יון שהוא פחות מכולם. עורות אלים מאדמים מלכות אדום שנאמר ויצא הראשון אדמוני. שמן למאור מלך המשיח שנאמר שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי. בשמים לשמן המשחה שעתיד למשוח כהן גדול. אבני שוהם שנאמר ושמתי כדכוד שמשותיך. אבני מילואים שנאמר ושעריך לאבני אקדח. ועשו לי מקדש שיבנה במהרה בימינו ושכנתי בתוכם לעולם ושכנתי רמז למנין השנים שעמד בית ראשון ובית שני בית ראשון ת"י וזהו ושכן ת"י ובית שני ת"כ וזהו הוא ושכנתי ושני ת"כ:

פסוק יא

מבית ומחוץ תצפנו מכאן לתלמיד חכם שיהיה תוכו כברו וכן אמר צדק לבשתי וילבשני ואמרו ז"ל למה נמשלו דברי תורה לזכוכית מה זכוכית זך ומראה כל מה שבתוכו כך תלמיד חכם יהיה תוכו כברו:

ועשית עליו זר זהב בשלחן ומזבח הזהב אמר ועשית לו ובארון אמר עליו לפי שהשלחן רמז לכתר מלכות והקטרת לכתר כהונה ואלו ירושה שאין מלכות אלא לזרע דוד והכהונה לזרע אהרן אבל בארון שהוא רמז לתורה ואינה ירושה לא אמר לו שאינה ירושה לו ובמדרש אמרו בארון עליו לומר שכתר תורה עליון על כולם:

פסוק כג

ועשית שלחן טעם השלחן בלחם בבית השם לשתחול בו הברכה והיה נאכל לכהנים והיה מספיק מעט שכל כהן שהיה מגיעו כפול היה שבע וע"כ נקרא שלחן שה' שולח ברכתו בלחם שעליו ומשם משתלחת הברכ' בכל המזונות ובא שובע לכל העולם והברכה זו יש מיש לא מאין והעד אלישע אין לשפחתך כל בבית כי אם אסוך שמן ואליהו בכד הקמח ונ"ל שזהו סוד הפיאה וזה הוא שאמר אין שריד לאכלו על כן לא יחיל טובו. ובמדרש שטי"ם שלום טובה ישועה מחילה והשלחן מזבח כפרה לאדם והלחם שעל השלחן חשוב כקרבן אם מאכיל לעניים ואמרו רבותינו ז"ל והמזבח עץ ג' אמות וגו' וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה' פתח במזבח וסיים בשלחן אלא בזמן שבית המקדש קיים אדם מתכפר ע"י מזבח ועכשיו ע"י השלחן. ומנהג חסידים שבצרפת שעושים משלחנם ארון לקבורה לומר שהאדם לא ישא מאומה בידו ולא ילונו בעמלו אלא הצדקה שעשה והטובה שמטיב על שלחנו וזהו אמרם המאריך על שלחנו מאריכין לו ימיו ושנותיו:

פסוק כד

וצפית אותו זהב טהור כאן רמז לג' ברכות המזון מן התורה זיי"ן ברכת הזן ה"א הארץ בי"ת בונה ירושלים:

פסוק לא

ועשית מנורת זהב טהור תנחומא ז' נרות המנורה כנגד שבעה כוכבים פירוש ששבעה כוכבים הם נרות ברקיעים ופועלים בשפלים ומנהיגים העולם השפל ביום ובלילה וכן שבעת הנרות היו דולקות ביום ובלילה לפני ה' תמיד והנר האמצעי כנגד גלגל חמה שהוא אמצעי לשבעה כוכבי לכת על דרך שצ"ם חנכ"ל וכן היום הד' הוא אמצעי בשבעה הימים. ובמנורה יש שלשה דברים כפתור גביע פרח כפתור עגול כנגד עולם המלאכים שמתענגים מזיו השכינה בתענוג שאין לו סוף ולזה אמרו ז"ל עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים לעתיד לבוא וכבודו ביניהם שהמחול עגול ואין לו ראש וסוף לומר שתענוג הנפשות אין לו סוף הגביע יש לו בית קבול ומשקה ומרוה כנגד עולם הגלגלים שמקבלים כחות העליונים ומשפיעים בעולם השפל הפרח כנגד עולם השפל שבו כל גדולי הארץ פרחים וציצים:

ויש לשאול מה רומז המשכן בכללו וכליו. תשובה המשכן נחלק לשלשה חלקים לפנים מהפרוכת וחוץ לפרוכת שהוא אהל מועד וחצר המשכן והוא כנגד שלשה עולמות. לפנים מהפרוכת שם ארון לוחות כרובים. כנגד עולם המלאכים וכנגדם באדם המוח ובאהל מועד שלחן מנורה מזבח הקטרת כנגד עולם הגלגלים שהעולם מתקיים

בתנועתם וכנגדם באדם הלב שבו החיות. חצר שמשכן בו מזבח העולה ששם מקבלים הפסד הבעלי חיים ובאדם כנגדו מהטבור ולמטה. הנה לך רמז המשכן והכלים הם ה' ארון שלחן מנורה מזבח הזהב ומזבח הנחשת. והרמז בהם לחמשה מעלות שבאומה ישראלית כתר תורה כתר כהונה כתר מלכות מעלת הנבואה כללות ישראל. הארון רומז לנבואה שנאמר ודברתי אתך מבין שני הכרובים השלחן כנגד מלכי ישראל. המנורה כנגד התורה שמאירה לישראל. מזבח הזהב כנגד כתר כהונה שנאמר ישימו קטורה באפך. מזבח הנחשת כנגד כללות האומה שצריכים כפרה שבו מקריבים הקרבנות. עוד יש לשאול למה עשה בצלאל שלשה ארונות שנים של זהב והאחד של עץ ועוד מה רומזים הקרשים והיריעות ולזה נאמר בכלי המשכן רמז אחר והוא שהארון רומז לתלמיד חכם ואמרו ז"ל כל תלמיד חכם שאין תוכו כברו אינו תלמיד חכם ולפי שאולי יאמר האדם אי איפשר להשיג נפשי מעלה לעלות למדרגת מלאך לכן רמז שאם יהיו לו אמונות טובות מבפנים ומעשים טובים מבחוץ אע"פ שיש בו חומר שהוא עצי שטים יוכל להשיג מעלה ולהיות כמלאך שהכרובים רומזים למלאכים ובמשכן היה מנורה לדרום ושלחן לצפון לרמוז שאם החכם תוכו כברו יהיה לו שכר בעולם הזה ועושר שרומז לו השלחן וגם חיי העה"ב שלזה רומז המנורה שנאמר כי נר מצוה ותורה אור והאור גנוז לצדיקים לעתיד לבוא וז"ש שלמה ע"ה אורך ימים וגו' ומאין למד שלמה לומר כן אלא למד זה מן המשכן שמנורה לדרום ושלחן בצפון ומזבח הזהב רומז שמי שיש לו אמונה ומעשים טובים הוא זהב טהור ומעשיו וריחו עולה לפני הש"י שבמזבח הזהב היה הכהן מקטיר קטורת ולרמוז שהחכם לא יחטא ולפי שאם חטא ראוי לו שיודה על עונותיו ולא יאמר לא חטאתי לכן היה שם מזבח העולה שהוא לשיקרי' קרבן וכל זה רמז לחכם. והקרשים הם רמז לתלמידים שהתלמידים עומדים סביב הרב כקרשים סביב כלי המשכן והיריעות רומז לישראל שמעמידין לתלמידים ומגינים עליהם כמו היריעות שמגינים על הקרשים ואברהם ויצחק ויעקב כולם היו ראשי ישיבות שנאמר ויהי כי זקן יצחק וזקן הוא שקנה חכמה ולוי היה ראש ישיבה והיו לו שלשה בנים האחד קהת שמוליך הארון שהוא רומז לחכם. וגרשון מוליך יריעות רומז לישראל שמעמידים לחכמים. ומררי מוליך הקרשים רומז לתלמידים:

עוד יש להקשית למה בכל אמות הארון יש חצי אמתים וחצי ארכו ואמה וחצי רחבו ואמה וחצי קומתו. והטעם לפי שהחכם ראוי שיהיה שפל ולא יחשוב אם הוא בקי שהגיע לקצה הבקיאות ואם הוא מפולפל שהגיע לקצה הפלפול שארכו רומז לבקיאות ורחבו לפלפול שנאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים. ומצאתי דברי הרמב"ם לר'

אברהם בנו אמר דע בני אברהם ירחמך האל כי המשכן וכליו בא המשל על גוף נכבד והתחיל בארון דע כי הארון הוא משל על הלב בלי ספק והלוחות שהם נתונים בארון בא המשל בהם על השכל האנושי שהוא נתון בלב ואמרו והיו הכרובים פורשי כנפים למעלה בא המשל בזה על הריאה שהיא סובבת בכנפיה על הלב להחיותו והשלחן בא המשל בזה על הכבד כמו שהשלחן נתון עליו המאכל והמשתה כך הכבד שמקבל עליו האצטומכא המונחת עליו שהיא מלאה במאכל ובמשתה שהוא מבשלם ומחלקם לכל איברי הגוף והמנורה בא המשל בזה על המרה כי כמו שהמנורה מאירה במשכן כך המרה מאירה על הגוף כולו ומזבח העולה אשר נאמר בו אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה בא המשל בזה על החום הטבעי הנתון באדם שלעולם לא יחסר ממנו עד יום מותו ומזבח הקטורת בא המשל בזה על השפע הנשפע על השכל האלהי שהוא נתון במוח והמסך בא המשל בזה על המסך המבדיל בין איברי הנשימה לאיברי המאכל והאדנים הם משל על הגידים והעורקים והכיור והמים שבו משל על הלחיות הנגרות בגוף והיריעות בא המשל בזה העור המכסה את הגוף והקרשים הם משל על בשר הגוף שהוא מחזיקו ונראה שהקרשים גם כן משל על העצמות שהם דפני הגוף כולו:

פרק כז

פסוק כ

כתית למאור ולא למנחות הראשון למנורה והשני למנחו' בנוהג שבעולם מי שיש לו שמן רע דולקו בנר ומי שיש לו שמן טוב נותנו לתבשיל ואוכלו וכאן בהפך הראשון שהוא זך למאור והשני למנחות. כתית זה מקדש ראשון שעמד ת"י שנים ומקדש שני ת"כ. ורומז למקדש שלישי למאור כלשון קומי אורי ולפי ששניהם עתידים ליחרב לכן רמז שניהם במלת כתית אבל העתיד שיעמוד לעד ולא לזמן קצוב אמר בו להעלות נר תמיד:

פרק כח

פסוק א

לכהנו לי היה לו לומר לכהן לי וג' ווין הנוספים לרמוז על י"ח כהנים גדולים ששמשו במקדש ראשון:

פסוק ד

ואלה הבגדים אשר יעשו דרשו רז"ל בערכין כשם שהקרבנות מכפרים כך בגדי כהונה מכפרים ולזה נסמכה פרשת קרבנות לבגדי כהונה חשן מכפר על הדינים שנאמר ועשית חשן משפט. אפוד על ע"ז שנאמר אין אפוד ותרפים. מעיל על לשון הרע שבפרהסיא שנאמר ונשמע קולו ויבא דבר שבקול ויכפר על קול. ולשון הרע שבצנעה קטרת מכפרת.

כתונת על שפיכות דמים שנאמר ויטבלו את הכתונת בדם. מצנפת על גסות הרוח יבא דבר שבגובה ויכפר על מעשה גובה. אבנט על הרהור הלב. ציץ על עזות פנים שנאמר והיה על מצח אהרן וכתיב ומצח אשה זונה. מכנסים על עריות:

פסוק יא

משבצות זהב בכאן רמז מעלת התורה שהזהב שהוא חמדת בני אדם הוא בסיס לאבנים והאבנים בסיס לאותיות לומר שהתורה מעלתה על כל הקנינים שבעולם שנאמר יקרה היא מפנינים ועוד שהיו ע"ב אותיות בחשן כנגד ע"ב שמות:

פסוק יז

אודם פטדה וברקת הטור האחד וגו' להקשות מדוע נתן בחשן ראובן באודם ולא באחד משאר האבנים וכן שמעון בפטדה ולא בשום אחת מאבנים האחרים וכן קשה בכולם. והחכם רבינו בחיי ז"ל כתב זה לשונו דע כי נמצא כתוב בספרי חכמת הטבע כי כל האבנים היקרות שהן השרשיות ועיקריות אינם אלא י"ב והם אבות לכל שאר האבנים וכל שאר מינים הם ענפיהם ותולדותיהם ומה שנתן אבן אודם לראובן ע"ש שהאדימו פניו בחטא בלהה כשבלבל יצועי אביו והודה והאבן הזאת נקרא רובין וגדל בים והוא אדום בתכלית ותרגם אונקלוס סמקן ולזה נקרא אודם לפי שמראהו אדום כדם וסגולתו שכל אשה שנושאתו אינה מפלת לעולם וטוב למקשה ללילד שאם שוחקין ומערבין אותו באכילה ושתיה יועיל הרבה להריון כדודאים שמצא ראובן שהם דמות אדם ועל כן נכתב אדם חסר ו' להורות על אדם שהמקרא יורה סגולת האבן שנקרא אודם והמכתב יורה על פעולתו ולזה היה ראובן מפותח על אודם:

שמעון מפותח על פטדה והיא ירוקה ככרתי ותרגם אונקלוס ירקן ונקרא פראשימה וניתנה לשמעון על שם שהוריקו פניהם ופני זמרי וכן כל מי שחטא משבט שמעון בבנות מואב ואמרו רז"ל סימן לעבירה הדרוקן וסגולתה שמקררת הגוף ועל כן מצויה בארץ כוש שהם חמים ושטופי זמה וצריכים אליה לקרר אותם וז"א לא יערכנה פטדת כוש ולפי שהיא מצויה בכוש יחס אותה אותה לכוש:

לוי מפותח על ברקת ונקראת כן ע"ש שנוצצת כברק ומאיר כנר ותרגם אונקלוס ברקן ונקראת אקדח שנאמר ושעריך לאבני אקדח על שם שקודחת כגחלת והוא מלשון קודחי אש וניתנה ללוי מפני ששבט לוי היו מאירים בתורה שנאמר יורו משפטיך ומשה שהיה משבט לוי כשנולד נתמלא כל הבית אורה וגם קרן עור פניו דכתיב חכמת אדם תאיר פניו. וסגולתה שהוא מחכימת פתי ומאירת עינים מלבד מה שמשתמשים בעצם גופה כמו בנר ואומרים שאם שוחקין אותה ומערבין במאכל ומשתה יועיל הרבה להחכים ולפתוח הלב:

יהודה על נופך והוא מרקאדי והיא ירוקה ככרתי על שם שהוריקו פניו במעשה תמר ונתגבר על יצרו והודה והוריקו פניו גם כן על שם שחשדו אביו על יוסף שנא' חיה רעה אכלתהו וכשברך בניו א"ל מטרף בני עלית אז נעשו פניו זכים ומבהיקים כנופך זה שזיוו מבהיק וכתיב ביהודה ידך בעורף אויביך וסגולתה שכל מי שנושאה אויביו הופכים לו עורף ולכן נקראה נופך:

יששכר על ספיר והיא מראה תכלת לפי שהיו גדולים בחכמת התורה שנא' ומבני יששכר יודעי בינה לעתים ולוחות התורה של סנפרינון היו וכן מצינו במתן תורה ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וידוע שנפש בעלי התורה צרורה בצרור החיים תחת כסא הכבוד שכתוב בו כמראה אבן ספיר דמות כסא והתכלת צבע של ענוה ושפלות לא גאוה כאדמימות וירקות וסגולתה שהיא טובה להאיר עינים ולכן מעבירים אותה על העינים וכן התורה מאירת עינים והאבן הזו תועיל לכל כאב ונפיחה באי זה מקום שתהיה בגוף וכן התורה מרפא לכל הגוף ואמרו רז"ל חש בראשו וכו':

וזבלון על יהלום ונקראת פירלה בלע"ז והיא לבנה ע"ש שהכסף לבן והוא סימן לעושרו של זבולון שנאמר זבולון לחוף ימים לכן ניתנה לו והיא מצלחת בפרקמטיא וסגולתה שמביאה שינה על האדם שנאמר הפעם יזבלני אישי:

דן על לשם ונקרא אשטופסי ובו פרצוף אדם מהופך ע"ש שהפכו שבט דן את הקערה על פיה והפכו לשם לסמל בפסל מיכה וכתיב בספר יהושע בחלוק הארץ ויקראו ללשם דן כשם דן אביהם שהיא עיר מארץ ישראל:

נפתלי על שבו ונקרא טורקישא והפרשים מתמידים לנושאה וכן תרגומו טרקיא וסגולתה שמושבת האדם על הרכב ומצלחת אותו בענין הרכיבה כל ימיו ולכן נקרא שבו ועל שהיא מחברת אותו אל הרכב ניתנה לנפתלי שהוא לשון חיבור על שם נפתולי אלהים נפתלתי:

גד על אחלמה ונקרא קרישטאל ולכן תרגם אונקלוס עין עיגלא לפי שהקריסטאל מצויה הרבה אצל בני אדם והכל מכירין אותה כך שבטו של גד היו מרובין והרוגיהם ניכרים שנאמר וטרף זרוע וגו' וסגולתה שמחזקת הלב שלא ירך בלכתו למלחמה ולזה נקרא אחלמה מלשון חוזק שנא' והחלימני והחייני:

אשר על תרשיש ונקרא קריאוליק וגוונה כגוון השמן וסגולתה לעכל המאכל וכל שכן למי ששוחקה ומערבה במאכלו ונעשה בזה עב ושמן שנאמר מאשר שמנה לחמו:

יוסף על שוהם ונקרא אוניקלי וסגולתה לתת חן לאדם בעיני כל רואיו ונקרא שוהם ויש בה אותיות השם על שם ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח ויתן חנו והנושא' בבית

המלכות תועיל ודבריו נשמעים:

בנימין על ישפה והיא כלולה מגוונים הרבה אדומה שחורה ירוקה וסגולתה לעצור הדם לפי שנשתנה לבו לגוונים הרבה וחשב מחשבות במכירתו של יוסף אם יגלה הדבר לאביו אם לא ואעפ"כ נתגבר על יצרו והיה מעצור לרוחו ולא גלה לאביו כמו שעוצרת הדם ונקרא ישפה שתי מלות יש פה וזה יורה מעלתו שאע"פ שהיה לו פה והיה לו לגלות שתק ולא גילה עכ"ד. ונ"ל שיש להקשות על דבריו איך כתב ששמעון על פטדה שהוא ירוק לפי שהוריקו פני זמרי ופני החוטאים משמעון וסימן לעבירה הדרוקן והלא החשן הוא לפי שרוח הקודש שורה על הכהן הנשאל באורים ותומים וגם כן לזכרון לפני ה' תמיד שיזכור זכיותיהם וישפיע עליהם טובה ולא לשיזכור העונות חלילה וכן קשה לי מה שכתב על לשם דן לפי שבו פרצוף מהופך על שם שהפכו קערה על פיה והפכו לשם לסמל בפסל מיכה וכי ראוי שיפותח בשנים עשר אבני השבטים באורים ותומים חטא ע"ז לשיהיה לזכרון לפני ה' תמיד חס ושלום ועוד למה בראובן אודם על שהאדימו פניו בחטא בלהה ועל שמעין ירוקה על חטא בנות מואב כיון ששתיהם על עונות יהיו שתיהן ירוקין או שתיהם אדומים כיון שסימן לעבירה הדרוקן ועוד קשה עליו מדוע בשבט לוי ברקת על שם שמאירים בתורה שנאמר יורו משפטיך וישׂשכר על ספיר על שם סנפירינון יותר היה ראוי שיהיה בשבט לוי ספיר שמרע"ה לוי והביא הלוחות שהיו מסנפירינון ועל יששכר ברקת על שם שמאירים בתורה כברק הרי ד' קושיות על רבינו בחיי ולכן נ"ל לפרש פי' אחר וטעם אחר בקצת האבנים וגם כן אתרץ שתי הקושיות מארבעה שהקשיתי עליו:

אמר יצחק קארו המתבר שראובן על אודם והיא רוב"ין לפי שהאבן שגוונה אדום היא ממאדים ומאדים מורה ומחייב מכת חרב והרג ואבדן ומן הראוי כפי טבע העולם כיון שאחי יוסף היו רוצים להרוג ליוסף שראובן יסכים עמהם בעבור שהבכורה שניטלה מראובן ניתנה ליוסף שנאמר ובחללו יצועי אביו ניתנה בכורתו ליוסף והוא עשה בהפך שנא' וישמע ראובן ויצילהו מידם ויאמר לא נכנו נפש ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם השליכו אותו וגו' וכמו שאמרו ז"ל ראובן ראו מה בין בני לבן חמי וכו' ראוי שיפותח במאדים לומר אע"פ שהיה ראוי לראובן ללבוש בגדי נקם ומכת חרב עם כל זה לא עשה אלא אדרבה לא די שלא עשה רק מנע מהם ההריגה מיוסף כך נראה לי ונראה לי עוד על פירוש רבינו בחיי שנתנה לראובן אודם שהיא עוזרת למקשה לילד שלכן לא ניתן לו דיאמאנטי אע"פ שהיא חשובה מאד לפי שיש לה סגולה הפכית שחכם גדול ברפואה קראוהו על שגבירה שלטת אחת מקשה לילד מאד והלך ועשה כל התרופות ולא הועילו

והלך מתייאש ומיד שהלך חזר ואמרו לו למה חזרת כל כך במהרה והשיב לשאול מאתך אם יש טבעת בדיאמאנט"י אתך והשיבה כן יש בכיס שלי ואמר תנהו לי ומיד שנתנה לו ילדה:

שמעון על פטדה לפי שמצאתי בספרי הטבעיים שהיא מרחקת הזנות בכל כך ענין שהאשה שנושאה אותו אם תזנה תשבר האבן שאינה סובלת זנות ושר אחד רצה לנסות לאשתו שהלך למרחוק ואמר לה תשא זאת הטבעת בעודי מרחוק שתזכור ממני ונשאה וכשבא השר מצאה שבורה וידע שזינת' ולכן ניתנה לשמעון לומר שירחיק עצמו מהזנות אם רוצה שהקב"ה יתן רוח הקדש באורים ותומים הרי שניתן פטדה לזכות שמעון לומר עיין אם תחטא עוד אבנך תשבר ולכן לא תחטא רק תהיה בעל תשובה והיית קרוב אלי ועל פירוש רבינו בחיי ז"ל נראה לי שניתן לראובן אבן אדומה ולא ירוקה כמו לשמעון לפי שסימן לעבירה הדרוקן וזמרי שלא שב בתשובה ראוי להדרוקן אבל ראובן ששב בתשובה ראוי שישאר אדום נכלם מן העבירה כדרך המכלימים אותו מעבירה שמתאדמים פניו מצד בושה:

לוי על ברקת לסבה הנזכרת שהיא מאירה בלילה ונראה לי שלזה אמרו ז"ל אשת חיל וכו' ורחוק מפנינים מכרה זו אשת נח. ויש להקשות למה פירשו זה הפסוק על אשת נח ולא פירשו כך על בטח בה לב בעלה או על שאר הפסוקים ולמה אמרו כן על אשת נח ולא על שרה ורבקה וכו' שהיו צדקניות ממנה אלא הכוונה לפי שהשם צוה צוהר תעשה לתיבה והיא אקדח להאיר בלילה בתיבה לזה אמר אשת נח היא יותר יקרה ויותר מאירה מאקדח שניתנה בתיבה כך נראה לי שאם צוהר רוצה לומר חלון מה הועילה שהרי אמרו ז"ל שלא שמשו המאורות בשנת המבול:

יהודה על נופך כמו שאמרנו שסגולתה שהנושאה חוזרים פנים לו האויבים נראה לי על זה שזהו מה שאמר ויך צריו אחור חרפת עולם נתן למו. הפשט שכשהמכה אינה בפנים אלא באחור היא חרפה שמורה שברח וזה הוא שאמר חבורות פצע תמרוק ברע הוא מלשון ונתון תמרוקיהן לומר שדבר יפה וכבוד לרשע שיש לו מכת חרב בפנים אבל כשהוכה במקום נסתר כמו בחדרי בטן זה הוא לו למכה:

יששכר על ספיר והקשתי מדוע לא היה לוי על ספיר משום סנפרינון. תשובה נראה לי לפי שאע"פ שיששכר היה חכם בכל החכמות היה יותר באיצטגנינות שנאמר ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וחכמת התכונה נושא שלה השמים והם ספיריים לכן ניתן ליששכר ספיר שהשם מורה על ספיריית וכתיב ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר שהם ספיריים. וכתב רבינו בחיי ז"ל שהספיר גוונה תכלת והיא

צבע של ענוה ע"כ ושמעתי שבן קיסר קושטאנטינ' לא היו קמים מפניו ולא מכבדים אותו ונתרעם לאביו על זה ואמר לו אביו אני אתן לך אבן יקרה ושים בכובע ותראהו לבני אדם ויכבדוך שסגולתה היא זאת וכן היה וספר הדבר לאביו אמר אביו דע שאין זה אלא מצד שכשתראה להם האבן חושבים שאתה משתחוה להם והם משתחוים לך. וניתן ברקת למשה שהפעולה היותר גדולה שעשה היא מתן תורה וכתיב בה ויהי קולות וברקים:

זבולון על יהלום היא פירלה לפי שהיא עגולה וכן הים עגולה שהיא יסוד וכתיב זבולון לחוף ימים וגו' ועוד שגלגל הוא שחוזר בעולם והעשיר שמסייע לבעלי תורה יתמיד עשרו ואי לא לא ולזה נותנים לאבל עדשים כך נראה לי:

דן על לשם נ"ל שאינו כרבינו בחיי בעבור הקושיא שהקשיתי לו אלא שהלוחם במלחמה ובא מאחרי הלוחם והורגו רואה פניו הפוכות שהפנים שאינם הפוכות הם כשלוחם פנים אל פנים ולפי שכתוב בדן יהי דן נחש עלי דרך הנושך עקבי סוס ויפול רוכבו אחור ורואה דן פני הנהרג הפוכות לזה ניתן לו לשם שפניו הפוכות ועוד נ"ל שלפי שלשם הוא כמו השם שצריך הלוחם ישועה מהשם והוא כמו שאומר לש"י אפקיד לך שיהיה בעזרך ובלע"ז אלדיו טואינקו מיינדו וזהו אומרו לשם פירוש לשם יתברך אפקיד אותך ולזה אמר בדן לישועתך קויתי ה':

נפתלי על שבו נראה לי לפי שנפתלי רומז למתן תורה כמו שאמרו ז"ל נפתלי נופת לי שהתורה מתוקה כנופת והעוסק בתורה צריך שיהיה תמיד על הספר שנא' ולא מעבר לים היא אינה בעוסקים בסחורה שהולך מפה אל פה וממקום למקום לזה ניתן לו שבו ר"ל שיהיה במקום אחד שקוד ללמוד תורה וזה הוא בו במקומו יהיה:

גד על אחלמה נראה לי לפי שגד נולד מהול. ויש לשאול אם המילה היה לתת שלימות בגוף או בהפך שנראה שהאדם שלם ומחסרים ממנו הבשר ונשאר כבעל מום. תשובה שהיה מותר והיה בעל מום וכשנימול נעשה שלם וזהו אומרו התהלך לפני והיה תמים פירוש לא תחשוב שהיית שלם ונעשית בעל מום אינו כן אלא עכשיו אתה תמים וזהו אומרו אחלמה לא תחשבו שלפי שנולד מהול שנולד חסר אדרבה נולד שלם וזהו אומרו אחלמה פי' שלם בגופו ובלע"ז שאנו כמו והחלימני והחייני:

אשר על תרשיש נראה לי לפי שהתרשיש הוא הכוכבים כמו שפירשו על ידיו גלילי זהב שהוא השמים ממולאים בתרשיש הם הכוכבים והכוכבים הוא הגוף היותר מאושר שבכל העולמות וכתיב באשר באשרי כי אשרוני בנות לזה מפותח על תרשיש:

יוסף על שוהם הטעם שכתבתי למעלה ונ"ל שלפי שאז"ל האלהים יבקש את נרדף

שיעקב נרדף מעשו ואמר ואוהב את יעקב ואת עשו שנאתי הבל מקין וישע ה' אל הבל והבקר מהארי והכבש מזאב אדם כי יקריב מכם קרבן לא יכנס בבהמ"ק הרודף אלא הנרדף היונים והתורים מהנץ לא יכנס בביתי הנץ אלא התורים ובני יונה וכן יוסף נרדף מאחיו לכן ויהי ה' את יוסף לזה הוא על שוהם ועוד לפי שכתוב ביוסף אחד מאותיות השם עדות ביהוסף שמו לזה ויהי ה' את יוסף ולכן הוא על שהם שהוא השם בהפוך אותיות:

בנימין על ישפה כנזכר. ועוד נ"ל שלפי שישפה ירוקה ושחורה ואדומה ומי שמכלימין אותו גוונו עתה אדום ומיד ירוק ומיד אדום והוא שמצד שיש לו דאגה על אותה הבושה והלב נחלש הולך הדם לחזקו ונשאר ירוק ומיד רוצה להנקם ויוצא הדם להנקם והוא אדום וכן בנימין רצה להנקם על אחיו והיו פניו אדומות ואח"כ לבו נחלש על יוסף ונהפכו פניו לירקון ואחר כך שלא יכול להנקם בעבור חסידותו נשארו פניו שחורים על מכירת אחיו כנ"ל והטעם שבנימין לא גלה לאביו וכן ראובן לפי שאמר לא ימנע או כוונת הש"י שיודע ליעקב מכירת יוסף או לא אם כוונתו שידע הקב"ה עצמו יגלה לו ואם כוונת הש"י שלא יודע ליעקב איך אעשה הפך כוונת הש"י לגלותו:

פסוק ל

את האורים ואת התומים היא מדרגת רוח הקדש למעלה מבת קול ולמטה מנבואה ונקרא שמן אורים שמאירים דבריהם תומים שמשלימים דבריהם ונקראו כרתי ופלתי כרתי שכורתים דבריהם פלתי שמופלאים מעשיהם:

פסוק לג

ופעמוני זהב בתוכם בשולי המעיל ע"ב רמונים ל"ו לצד ימין ול"ו לצד שמאל ופעמון זהב בתוך הרמונים ולפרש"י לא היו בתוכם אלא פעמוני' בין רמונים:

פסוק לה

ונשמע קולו קול המעיל נשמע בהרעשת הפעמונים ולימדה תורה דרך ארץ לרוצה ליכנס לפני המלך שיהיה נוקש בפתח ההיכל ואם נכנס פתאום חייב מיתה שנאמר אשר לא יקרא אחת דתו להמית וכן הכהן אם יכנס פתאום יפגעו בו המלאכים ועוד לפי שיפנו מקום לאוהבו של מלך כדי שיוכל לעבדו ביחוד ובצאתו גם כן נשמע קולו כאלו הכהן קורא אותם שישובו לשרת לפניו כראשונה שכבר כלה עבודתו וזהו בבאו אל הקדש אבל לפני לפנים לא היה צריך השמעת קול שלא היה נכנס שם בבגדי זהב אלא בבגדי לבן. וזהו למעלת ישראל שביום הכפורים נכנס בלא נטילת רשות. ובירושל' וכל אדם לא יהיה באהל מועד אפילו אותם שכתוב בהן ודמות פניהם פני אדם לא יהיו באהל מועד ועל כן נצטוה שישמיע קול בפעמונים שנאמר בבית אלהים נהלך ברגש:

פרק ל

פסוק יב

ונתנו איש כופר נפשו לה' בפקוד אותם. יש להקשות מה הכוונה בזה הכופר שכופר נאמר על מי שחייב מיתה שנאמר ולא תקחו כופר לנפש רוצח וא"כ למה יתנו כופר נפש שאין בכל התורה לאו שלא נמנה לישראל ופרש"י ולא יהיה נגף שהמנין שולט בו עין הרע והדבר בא עליהם כמו שמצינו בימי דוד והכוונה שאין זה הנגף בשביל עבירה אלא דבר טבעי ולכן צריך שלא ימנו לגולגלות אלא יתנו מחצית השקל ותמנה השקלים ותדע מניינם. ונראה שעל זה יש להקשות איך המנין משליט עין הרע בנמנה בטבע ולאיזה סבה ונראה שאומר המונה וכל יודע אותו המנין כמה רבים מאד הם הנמנים ולכן נופל בו עין הרע ויש להקשות על זה שהאמירה שאומר המונה בפיו רבים מאד הם אינו עין הרע אלא לשון הרע שדבר אחד הוא עין הרע ודבר אחר הוא לשון הרע וכמו שהנשים הלוחשות על מי שחלה מעין הרע ומשליכות טפות שמן על כלי מים אומרות אחת על עין הרע ואחת על לשון הרע וא"ת לא בעבור הלשון הרע מתים הנמנים אלא בעבור המחשבה שחושב בלבו ואומר הרבה מאד הם אלו הנמנים א"א שאם בעבור זה מתים מה יועיל שלא ימנו לגולגלותם אלא מחציות השקלים סוף סוף יאמר כל יודע מנין המחציות בלבו רבים מאד הם הנמנים שהרי הוא יודע שכמנין המחציות הם מנין הנמנין וא"ת אמת הוא שגם כן בטבע ימותו כשימנו מחציות השקלים כמו כשימנו לגולגלותם אבל הקב"ה יצילם דרך נס בעבור כופר נפש שנתנו לעבוד את ה' א"כ ימנום לגולגלותם ויתנו מחצית השקל. לכן נאמר שהסבה בזה שיותכו ויצאו מן העין אדים מהמותרים אשר ידחה הטבע עד שספר הפילוסוף כי המראה החדשה אם תסתכל בה האשה בעת וסתה יראה בה כתם דם ישאר רישומה בה זמן מוחש ואלו האדים ימיתו האנשים בהיותם ארסים להם לקלות התפעלות מהם וימותו קצת האנשים הנמנים מזולת קצת מפני החילוף שבטבע המקבלים המתפעלים מזה וזה שהעין הוא האבר שיוזק יותר מפני זאת ההבטה הארסיית ויבא באמצעותו ההיזק אל המוח ולזה לא היו מקפידים אם היו הדברים הנמנים חלק מהאנשים כאלו תאמר אצבעותיהם כי האיברים ההם אין בטבעם שיוזקו בזה תמצא זה במה שהיו עושים בהטילם גורל מי יעשה אחד מהעבודות הנעשות במקדש לפי מה שהתבאר ביומא שהיה מוציא כל אחד מהם אצבע והיו מונים האצבעות ולא היו חוששים על זה כי הסכנה הוא כשתהיה ההבטה בפנים כי שם מקומות יעצרו בהם אלו האדים בקלות ויובלו אל המוח:

פרק לב

פסוק א

קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש לא ידענו מה היה לו בענין העגל יש ספקות רבות:

הספק הא' איך עשו ישראל עגל ושכחו כל הטובות שעשה הש"י עמהם וכמה מעלות טובות למקום עלינו העשר מכות וקריעת ים סוף ומן ובאר ולמה היו כל כך כפויי טובה ומתן תורה היה קרוב מאד ועדיין לא נסעו מהר סיני שבו קבלו התורה וכמו שאמר דוד ע"ה יעשו עגל בחורב לומר שאם היו עושים במקום אחר לא היה כל כך מן התימה:

הספק הב' גם כן לישראל מה היתה כוונתם באמרם עשה לנו אלהים אם כוונתם ע"ז איך אמרו כי זה משה האיש שמשה אינו אלוה ואם כוונתם מנהיג במקום משה איך אמר עשו להם עגל מסכה וישתחוו לו ויזבחו לו ויאמרו אלה אלהיך ישראל:

הספק הג' נניח ישראל שהיו כפויי טובה אבל התימה הגדול על אהרן כהן גדול ונביא וקדוש ה' איך עשה חטא גדול כזה שהיא העבירה החמורה שבכל התורה ועוד שהחטיא את הרבים ואם נתיירא שיהרגוהו ראוי היה שיהרג ואל יעבור ואם הרגו לחור יהרגו גם כן לו ואם חשב שלא יהיה להם עוד כפרה אם יהרגוהו אין ראוי שיחטא אדם חטא קטון כדי שלא יחטא חבירו חטא גדול וכן הדין וכל שכן גדול:

הספק הד' מרע"ה האשים אותו מאד על זה שאמר לו מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו חטאה גדולה והשיב אל יחר אף אדוני אתה ידעת את העם כי ברע הוא ויאמרו לי עשה לנו אלהים ואומר להם למי זהב התפרקו ויתנו לי ואשליכהו באש ויצא העגל הזה ומה הוא התנצלותו מזה עצמו היה מאשים לו משה:

הספק הה' נניח לאהרן ונקשה למשה מה זה שאמר למה ה' יחרה אפך בעמך ולמה לא יחרה והוא עון פלילי כחשו בה' ויאמרו לא הוא וידבר העם באלהים ובמשה ולא זכרו תורת משה ועיקרי הדת והיו משומדים לכל התורה כולה להכעיס:

הספק הו' נקשה עוד למשה שסתר דבריו בתחלה ההביל החטא מאד שאמר למה ה' יחרה אפך בעמך ואח"כ גדלו מאד באמרו אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב:

הספק הז' עוד קושיא למשה מה זה שאמר אתם חטאתם חטאה גדולה ועתה אעלה אל ה' אולי אכפרה בעד חטאתכם הנה כבר היו מכופרים או נשואי עון כשאמר וינחם ה' על הרעה אשר דיבר לעשות לעמו וגם הרג עוד שלשת אלפי איש:

הספק הח' נניח למשה ונקשה להקב"ה ידוע שיותר חמור עון העגל מעון המרגלים שעון

העגל הוא ע"ז ועון המרגלים אינה ע"ז:

הספק הט' להקב"ה ולמשה מה שאמר הקב"ה שחת עמך ומשה אמר למה ה' יחרה אפך בעמך וחזר הש"י ואמר וינחם ה' על הרעה אשר דיבר לעשות לעמו. הנה לך שתי קושיות לישראל ושתי קושיות לאהרן ושלשה קושיות למשה וקושיא אחת לשם יתברך ושאלה אחת להקב"ה ולמשה. לספק החמישי והוא הקושיא החמישית למשה איך אמר למה ה' יחרה אפך ולמה לא יחרה והוא עון פלילי רבותינו ז"ל השיבו בשהמשילוהו למלך שזינתה אשתו ורצה המלך להרגה ואמר שושבינה למלך בניה שיצאו ממנה יעזרו לך למלחמה והשיב המלך עקרה היא השיב השושבין א"כ מה לך בזנות לא יהיו לך בנים ממנה כך אמר משה זה העגל הוא טוב שיעזור לך לפעול פעולות במציאות אמר הקב"ה אין בו ממש השיב משה ואם אין בו ממש למה יש לך קנאה ממנו. ונוכל לפרש לפי שאמר החכם שהפועל טובות לאדם יותר אהבה יש לפועל עם המתפעל ממקבל הפעולה לפועל אותה בו לפי שהיא פעולתו לזה אמר למה ה' יחרה אפך בעמך אחר שהם פעולתך וכל שכן שעשית בהם פועל גדול ונורא אשר הוצאתם מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה ומצורף לזה מי שהוציא הוצאות גדולות בבנין בית אחד אין ראוי שיהרוס אותה אע"פ שאויבו נכנס בתוכה אלא יבקש דרכים אחרים להנקם מאויבו לזה אמר אחר שעשית עמהם נסים והבאת עשר מכות איך יאבד כל זה. פירוש שני אם שר הוציא לראובן מביתו בעל כרחו אע"פ שיפשע כנגדו ראוי למוחלו שאם לא היה מוציא אותו מביתו לא היה לו מקום לפשוע כנגדו שבביתו היה יושב ולזה אמר אחר שהוצאת אותם בעל כרחם ראוי למוחלם וכמו שאמרו רבותינו ז"ל על וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים אחד מחמשה יצאו וארבעה חלקים מתו בשלשת ימי אפלה שלא היו רוצים לצאת ממצרים ולזה הפירוש בכח גדול וביד חזקה מוסב על ישראל שלא היו רוצים לצאת ממצרים ועל כרחם הוצאת אותם ביד חזקה ובהכרח גדול ואותם שמתו בשלשה ימי אפלה היו רעים וחטאים לה' מאד ואף על פי שיהרגם הקב"ה בעבור שיצאו לא יצאו והיוצאים לא היו כל כך סרבנים ועם כל זה יצאו כמוכרחים. פירוש שלישי אם ראובן קנה מקח משמעון ע"מ שיש בו מומין ידועים לקונה לא יוכל לבטל המקח וכן הקב"ה ידע כשהוציאם ממצרים שהיו רעים ועובדי ע"ז כמו שנתבאר ביחזקאל ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו לזה אמר למה יאמרו מצרים בחזקת רעים וחטאים הוציאם ולא בחזקת כשרים א"כ יאמרו שלא הוצאת אותם אלא להרוג אותם בהרים. והיתר הספק השני שאם כוונתם באמרם עשה לנו אלהים אלוה ממש ולא מנהיג איך אמרו כי זה משה האיש שמשה לא היה אלהים. התשובה

המנהיג הוא אמצעי בין האלהים ובין העם שהאלהים לא ידבר עם העם לפי שהקב"ה נבדל מחומר והעם חמריים מאד ואיך ידבר הנבדל עם החמרי לכן הנביא ידבר הקב"ה עמו והוא ידבר עם העם שהנביא מצד שהוא גוף הוא חמרי ומצד נפשו שהיא זכה מאד הוא אלהיי ומזה הצד הקב"ה משפיע על העם טובות ומשגיח מאד עליהם שמצד שהוא חמרי ידבר עם העם ומצד שהוא אלהי ידבר עם הקב"ה ולזה העם דבקים בש"י וכשחסר מהם האמצעי לא אבדו האמצעי לבד אבל אבדו האלהים שעוד לא ישפיע עליהם ולזה אמרו ישראל בחדוד נמרץ עשה לנו אלהים גמור שמשה שהיה מנהיג מת ואחר שמת אלהים אבדנו וגם כן עשה לנו אלהים שאם תאמר אעשה אמצעי ומי הוא שיהיה אמצעי גדול ומשפיע כמשה. ואהרן לא הבין רשעותם וחדודם הרעה אלא כפשוטו עשה לנו מנהיג במקום משה. והיתר כל אלו הספקות הוא בתשובה אחת כללית והוא שבעניין עשיית העגל היו כתות הכת האחת שאלו מנהיג והכת האחרת שאלו אלוה ערב רב שכל ימיהם המה ואבותם היו עובדי ע"ז שאלו אלוה וישראל שאלו מנהיג ואמר הפסוק שתי הכתות וזה הוא שאמר ויקהל העם על אהרן בכאן כלל שתי הכתות שגם ישראל כשהם רעים נקראים עם שנאמר עם נבל וכתיב מה אעשה לעם הזה עוד מעט וסקלוני ואמר שם ויקרא שם המקום מסה ומריבה על ריב בני ישראל ואמר ויאמרו לי עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים אמר הפסוק טענת שתי הכתות אמר כנגד ערב רב קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו ואמר כנגד ישראל כי זה משה האיש אשר העלנו ולזה אמר בכת ראשונה אלהים ובכת השניה איש לומר שאין רוצים ע"ז אלא מנהיג כאיש שהיה ראוי שיאמר כי משה אשר העלנו מה צורך לומר איש ולפי שאמר כי נפרש שכל זה אמרו ישראל עשה לנו מנהיג כי זה משה האיש אבל ערב רב לא אמרו אלא עשה לנו אלהים ואם אמרו גם כן כי זה משה הכוונה כמו שפירשתי למעלה עשה לנו אלוה אחר שאבדנו מנהיג ומי שאבד מנהיג אבד אלהים ולכן כשעשה עגל אמרו ערב רב לישראל אלה אלהיך ישראל כלומר לא כמו שחשבתם מנהיג במקום משה אלא אלה אלהיך ישראל אשר העלוך ולזה לא אמרו אלה אלהינו ישראל אשר העלונו ולזה אמר הקב"ה רד כי שחת עמך אשר העלית מארץ מצרים לא אמר אשר הוצאת שלא הוציא משה לערב רב אלא נתן להם מקום שיעלו עמו שלשון הוצאה הוא שהוציאם מעבדות לחירות כמו מוציא אסורים בכושרות ומורה שהוציאם על כרחם של מצריים המעבידים אותם כמו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים שהוציאו מן האש ולזה לא אמר אני ה' אשר לקחתיך מאור כשדים וכמו שאמר ה' אשר לקחני מבית אבי ולא אמר אשר הוציאני מבית אבי לזה אמר רד כי שחת עמך קראם עם משה

לפי שנתן להם רשות ולא מנע מהם ואמר שחת עמך אותם אשר העלית מארץ מצרים והקב"ה לא נתרעם בזה על השואלים מנהיג שהם ישראל אלא על ערב רב ועליהם אמר סרו מהר מן הדרך אשר צויתים עשו להם עגל מסכה וישתחוו לו ויזבחו לו ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך אמרו ערב רב לישראל הלשון הנאמר עליהם שלא הבדילו בינם לישראל ועל אלו אני מתרעם. ואמר עוד ויאמר ה' אל משה ראיתי את העם הזה והנה עם קשה עורף הוא יש להקשות מה צורך לומר עוד אמירה שנייה בדיבור הראשון שאמר וידבר ה' אל משה היה מספיק ויאמר לך רד וגומר ראיתי את העם הזה והנה עם קשה עורף הוא אבל הטעם בזה לפי שעד עתה לא נתרעם הקב"ה אלא מערב רב כמו שפירשתי לכן חזר עתה ואמר עד עתה נתרעמתי מערב רב לפי ששאלו ע"ז ועבדו ע"ז ועתה אני רוצה להתרעם גם מבני ישראל שאפי' מנהיג לא היה ראוי לשאול שאחר שהוצאתים ממצרים וה' הולך לפניהם יומם אני הייתי מנהיג להם או הייתי נותן להם מנהיג בלא שאלתם והם לא עשו חשבון ממני ובעטו בי ובהנהגתי אחר שראו עשרה מכות וקריעת ים ומן ובאר ישליכו עלי יהבם מה צורך עוד לשאול מנהיג וזה הוא שאמר ויאמר ה' אל משה ראיתי את העם הזה שהם ישראל ולזה לא אמר עמך כמו שאמר על ערב רב והנה עם קשה הוא ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם גם לישראל כולם ואם תאמר מה אעשה לשבועת האבות ואעשה אותך לגוי גדול:

פסוק יא

ויחל משה את פני ה' אלהיו ויאמר למה ה' יחרה אפך בעמך ולאיזה עם אני אומר עמך אותם אשר הוצאת בכח גדול וביד חזקה שהם בני ישראל ואיני אומר העלית אלא הוצאת בכח גדול וביד חזקה בעשר מכות שהכיתם בהם כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו שעל ערב רב לא עשה הקב"ה מכות למצריים אדרבה הם היו המוכים במכות שהם עצמם המצריים המונעים לישראל מלצאת ממצרים ולזה אמר למה ה' יחרה אפך בעמך שהם לא שאלו עבודה זרה אלא מנהיג אלא בעבור ערב רב ששאלו אלוה איני אומר כלום עשה מהם מה שתרצה ואחר שהתפלל על ישראל חזר גם כן להתפלל על ערב רב ואמר למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם כלומר איני אומר על ערב רב למה יחרה אפך שראוי לחרות אפך בהם ששאלו ע"ז ועבדוה אבל אומר שמפני כבודך אין ראוי להרגם למה יאמרו מצרים ברעה הוציאם ומצריים לא ידעו להבדיל בין ערב רב לישראל ואם ימותו ערב רב יאמרו מצרים אלהיהם הרג לישראל ואם אתה רוצה לעשות זה מפני כבודך הרי טוב ואם לאו לפחות שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך שהם ישראל וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו ישראל ולכן הרג משה

מערב רב ומעט מישראל שנמשכו עמהם שלשת אלפי איש אותם שהיו בעדים והתראה ולנשארים מערב רב אמר אתם חטאתם חטאה גדולה ועתה אעלה אל ה' אולי אכפרה בעד חטאתכם ועליהם אמר אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב ועתה אם תשא חטאתם הרי טוב ואם לאו מחני נא מספרך אשר כתבת וזה בעבור הקלון שיאמרו בשביל משה שלא בא מן ההר עשו ע"ז ולזה השיב לו הקב"ה אתה מערבב הנושאים ועושה לכולם כאלו אינם אלא כת אחת בכאן יש שתי כתות האחת שאלו מנהיג מקום משה וכת האחרת שאלו ע"ז אותם ששאלו מקום משה כבר נשאתי עוונם ולכן לא יוכלו לומר משה היה סבת ע"ז ולזה מתו שלא מתו אותם השואלים מנהיג אבל אותם ששאלו אלוה במקומי ואותי עזבו מקור מים חיים הכת הזאת לא היית סבה לחטאתם ואע"פ שימותו לא יבוא לך מזה קלון וזהו שאמר מי אשר חטא לי אמחנו מספרי לא אמר מי אשר חטא אמחנו אלא אמר לי כלומר לי דוקא במקומי לזה הכת אמחנו מספרי כך נראה לי ובזה הפירוש הותרו כל הספקות שאותם שהיו כפויי טובה לעשות עגל אינם אלא ערב רב ואהרן לא היתה כוונתו לע"ז אלא מנהיג וזהו התנצלותו ומה שאמר למה ה' יחרה אפך לפי שישראל לא כוונו לע"ז אלא למנהיג ומשה לא סתר דבריו שמה שההביל החטא הוא למי שכוונו למנהיג ומה שהגדיל החטא באמרו חטאה גדולה הוא למכוונים לע"ז ומ"ש אתם חטאתם חטאה גדולה ועתה אעלה אולי אכפרה הוא לערב רב ומה שאמר וינחם ה' הוא לשואלים מנהיג ולפי שעון ישראל לא היה גדול שכוונו למנהיג לכך לא נגזרה גזירה עליהם במדבר הזה יפלו פגריכם כמו במרגלים ומה שאמר שחת עמך הם ערב רב ומ"ש למה ה' יחרה אפך בעמך הם ישראל וכן וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו:

פסוק יט

וירא את העגל ומחולות ויחר אף משה וישלך מידיו את הלוחות יש להקשות מדוע לא שיבר אותם כשאמר לו הקב"ה סרו מהר מן הדרך אשר צויתים עשו להם עגל מסכה וישתחוו לו ויזבחו לו. תשובה אמר משה בלבו אולי אחר שאמר לו הקב"ה כן נתחרטו והתאבלו על החטא שעשו וכשראה עגל ומחולות אמר לא די שלא התאבלו אלא יש להם שמחה כי רעתיכי אז תעלוזי אז חרה אפו ושברם. תשובה שנית שהרואה שעיניו מתפעל יותר מן השומע ולכן וירא את העגל ומחולות וישלך מידיו את הלוחות. תשובה שלישית כדי שיראו ישראל שחרד משה חרדה גדולה מאד אחר ששיבר לוחות קדושות וטהורות כתובות באצבע אלהים וידעו הרעה הגדולה הזאת שעשו ויפול רעדה בלבבם ויתחרטו וכן אמר בפרשת עקב ואתפוש בשני הלוחות ואשליכם מעל שתי ידי ואשברם לעיניכם:

פסוק לב

ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת. יש אומרים שהוא הספר שהראה לאדם הראשון דור דור ופרנסיו. ויש מפרשים הספר שכ' הקב"ה הוא כל זה המציאות ואמר מחני נא מזה המציאות ורש"י פירש מכל התורה שלא יאמרו עלי שאיני כדאי לבקש עליהם רחמים. ואיפשר לפרש מחה קצת זכיות שעשיתי והם כתובים בספר שלך בעבור שתמחול העון הזה המשל ראובן כתב בספרו שהוא חייב לשמעון אלף זהובים ושמעון כתב בספרו שהוא חייב לראובן אלף זהובים וכשעיין כל אחד בספרו מצאו כן אומר ראובן לשמעון מחני מספרך אשר כתבת שאתה חייב לי שכבר מצאתי גם כן שאני חייב לך או יאמר מחני נא וא"ת למה אמחה לך לפי כשאמחה להם הם ראויים כלייה שחטאו ואתה לא חטאת לזה אמר גם כן אני חייב מיתה בעבור ששברתי הלוחות שהם ספרך אשר כתבת וא"כ או תמחול לי ולהם או תהרוג לי ולהם שכולנו חטאנו:

פרק לג

פסוק יב

ראה אתה אומר אלי יש בזה ספקות:

הספק הא' היה ראוי שיאמר ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי ועתה הודיעני מי הוא אשר תשלח עמי או ועתה איני רוצה מלאך מה הוא ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי ועתה הודיעני נא את דרכיך מה ענין זה עם זה:

הספק הב' מה תשובה השיב הקב"ה למה ששאל הודיעני נא את דרכיך פני ילכו היה לו לומר אשר דברת אעשה:

הספק הג' מהו גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה שלא שאל אלא דבר אחד ומהו גם:

הספק הד' איך אמר ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי שכבר אמר לו הקב"ה ושלחתי לפניך מלאך. התשובה אתה אומר אלי העל את העם הזה ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכיך ואתפלל לפניך בהם שלא תשלח עמי מלאך והשיב הש"י אם תכלית הודעת דרכי הוא להתפלל זה פני ילכו עמכם ואין צריך ידיעת דרכי וכשראה משה עת רצון אמר זה פשיטא שאם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה אלא מה שאני חפץ בו הוא ידיעת דרכיך והשיב הקב"ה גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה שהרי שאל שני דברים ידיעת דרכיו ושלא ילך מלאך ובזה הותרו הג' ספקות. והיתר הספק הרביעי הוא שכשהמלך אומר לגדולי המדינה אני אשלח לכם שופט ולא אמר פלוני אשלח לכם אע"פ שיאמרו הגדולים אין אנו רוצים שופט מחוץ לעיר אין מבזים בזה לשום אדם אבל אם אמר בשם לפלוני אשלח ואמרו אין אנו רוצים אותו מבזים

לאותו השופט ולזה אמר משה אמת שאמרת ושלחתי לפניך מלאך אבל לא אמרת בשם לפלוני אשלח אם מיכאל או גבריאל או אחד מן המלאכים וזה הוא שאמר ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי ולכן אני אומר שאין רצוני במלאך אחר שאמרת ידעתיך וגדלתיך בחשיבות וגם מצאת חן בעיני. ולמה שאמרת לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אתה הודיעני נא את דרכיך ואתפלל בהם בעבור ישראל ותכפרם ולא תכלה אותם ובזה הותר גם הספק הראשון שאחר שאמר ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי מה זה שאמר ועתה הודיעני נא את דרכיך היה לו לומר ועתה הודיעני את אשר תשלח עמי:

עוד יש ספק למה שאל עתה הודיעני נא את דרכיך והראני נא את כבודך וכי חשב להרויח בעון העגל. התשובה שהאדם אינו שואל הדבר אלא בשעה שהוצרך לו ולפי שעתה כמעט הרג השם יתברך לכל שונאי ישראל ופחד שיחטאו עוד ויכלה אותם לזה שאל עתה הודיעני נא את דרכיך ואדעך למען אמצא חן בעיניך ואתפלל עמהם לפניך. תשובה שנית לפי שאמרו חכמינו ז"ל שכשאמרו ישראל נעשה ונשמע באו עם הקב"ה ק"ך רבוא מלאכים וקשרו לכל אחד מישראל שני כתרים אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע ועתה הורידו ישראל הכתר שכנגד נעשה שהרי אמרו עשה לנו אלהים לזה אמר לו הקב"ה גם העדי האחר שכנגד נשמע הורד מעליך שגם כן חטאתם בעוון וכל אלו הכתרים לקח משה כאמרם ז"ל על ומשה יקח את האהל שמשה לקח כל אלו הכתרים ואהל ענייני אור כמו בהלו נרו עלי ראשי ואחר שמצא עצמו מלא נרות וכתרים מצא בעצמו שלימות גדולה והיה לו מקום עתה לשאול הודיעני נא את דרכיך והראני נא את כבודך:

פרק לה

פסוק א

הזכיר מעשה המשכן וכליו ה' פעמים למעלת המשכן כמו שהזכיר חמשה פעמים ישראל בפסוק אחד בסדר בהעלותך שנאמר ואתנה את הלוים נתונים לאהרן ולבניו מתוך בני ישראל לעבוד את עבודת בני ישראל באהל מועד ולכפר על בני ישראל ולא יהיה בבני ישראל נגף בגשת בני ישראל אל הקדש והכל דרך חבה ואז"ל למה זה דומה למלך ששלח בנו לבית הספר כשבא שאל אכל ברי שתה ברי דמיך ברי אזל ברי לבי ספרא אתא ברי מבי ספרא:

פסוק ב

ששת ימים תעשה מלאכה אחר שההקהלה לא היתה אלא לצוות על מלאכת המשכן אין כאן מקום למצות שבת ואמרו חכמינו ז"ל לומר שאין מלאכ' המשכן דוחה את השבת.

ונראה שהטעם שהקדים השבת בעבור שכל מי שמבקש שיעשו נדבה צריך להקדים שזה העולם הוא הבל ורעות רוח ושהממון והנכסים לא יועילו לו אלא עבודת הש"י ולכן הקדים השבת שמורה עולם הבא לומר הטובה הצפונה לצדיקים היא הטובה האמיתית והעולם הזה והעושר אין תכליתו אלא העולם הבא ולכן ראוי למכור העולם הזה והעושר שבו ולקנות בו חיי העולם הבא ולכן תעשו נדבה:

פסוק ג

לא תבערו אש פירש מלאכת האש לבד לפי שרוב המלאכות הם על ידי האש ולכך תקנו במוצאי שבת בהבדלה שהוא תחלת היתר המלאכות לברך על האש או בא לאסור מלאכת אוכל נפש שמותרת ביום טוב ואוכל נפש הוא על ידי האש:

פסוק ה

קחו מאתכם תרומה לה' מלת מאתכם מיותרת אלא לפי שיש אנשים שאינם מתנדבים או אומרים כשארויח אתנדב לזה אמר מאשר ימצא עכשיו עמכם תתנו נדבה:

כל נדיב לבו יביאה את תרומת ה' היה ראוי שיאמר קחו מאתכם תרומה לה' כל נדיב לבו זהב וכסף ונחשת כמ"ש ויקחו לי תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי למה אמר עתה יביאה והטעם שכשעלה לקבל הלוחות צוה לו השם נדבת המשכן וצוה שילכו גבאים לגבותה באהלים ואע"פ שלא התנדבו רק אחר מעשה העגל ולזה אמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו אבל אחר שעשו העגל והם עצמם הביאו הזהב לעגל שנא' ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם ויביאו אל אהרן הנה שהם עצמם הביאו הנזמים לעשות העגל לזה אמר עתה משה בחרון אף הנה שהבאתם הזהב לעגל ולא הלך גבאי לאהליכם לגבותו עתה כמו שהייתם זריזין לעבירה הוו זריזים למצוה ולא ילך גבאי לגבותו אלא כל נדיב לבו יביאה את תרומת ה':

פסוק כב

ויבואו האנשים על הנשים פי' הרמב"ן בעבור שהנדבה בתכשיטין מצויה אצל הנשים יותר וכולן היו להן ופרקו נזמיהן וטבעותיהן מיד ובאו תחלה והאנשים אשר נמצאו להן הביאו עליהם כי טעם על הנשים שהן היו שם בראשונה והאנשים נטפלו להן ואמר שבאו כולם אנשים ונשים בחח ונזם וטבעת וכומז ובכל כלי זהב בצמידים ועגילים כי נמצאו לכולן כלי התכשיט ע"כ. ויש להקשות על דבריו שהרי אמרו חכמינו ז"ל שאסור ליקח צדקה מן הנשים אלא דבר מועט ואפילו פקדון אסור לקבל מהן ואיך קבלו מהן תכשיטין. ועוד שהכתוב אמר כל נדיב לב הביאו חח ונזם ונראה שהאנשים הביאוהו ולא הנשים. אבל פירוש הכתוב שהאשה אי איפשר לתת תכשיטיה אם הביאתם מבית אביה וכ"ש אם נתנם הבעל לה וגם הבעל אי אפשר לתתה לאחרים שהרי נתנם לה ולכן

הסכימו האנשים עם הנשים שיתנו תכשיטין שלהן אבל מפני כבוד בעליהן שיוליכוהו האנשים בידם ומהם יקבלו התכשיטים וזה הוא שאמר ויבואו האנשים עם הנשים שכך הסכימו בעל ואשתו אבל האנשים הביאוהו וזה הוא שאמר כל נדיב לב הביאו חח ונזם וראיה לזה הפירוש שאמר כל איש ואשה אשר נדב לבם אותם להביא לכל המלאכה אשר צוה ה' הביאו בני ישראל נדבה לה' שהיה מספיק שיאמר כל איש ואשה אשר נדב לבם אותם להביא לכל המלאכה אשר צוה ה' הביאו ועוד אחר שאמר נדבה לה' מה צורך בני ישראל אלא הביאו נדבה לה' אלא ודאי הכוונה כל איש ואשה הסכימו להביא התכשיטים אבל בני ישראל הביאוה בידם:

פסוק כג

וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן ותולעת שני הביאו וכל אשה חכמת לב בידיה טוו ויביאו מטוה את התכלת ואת הארגמן וכל הנשים אשר נשא לבן אותנה בחכמה טוו את העזים. הכוונה שיש שלשה מיני נשים א' שאינן חכמות והן עשירות ויש חכמות ולא עשירות ויש שיש בהן שתי שלמיות חכמה ועושר. כנגד הנשים שאינן חכמות לדעת מלאכות דקות והם עשירות אמר וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן כלומר תכלת וארגמן בלא טויה ונשותיהם אינם יודעות לטוות הביאוהו בלא טויה וכנגד הנשים החכמות ועשירות בידיהם טוו ויביאו מטוה את התכלת וכנגד החכמות ואינן עשירות אמר וכל הנשים אשר נשא לבן אותנה בחכמה טוו את העזים שהביאו העשירות ולא החכמות:

פסוק כד

כל מרים תרומת כסף ונחשת הזכיר בזהב תנופה שנאמר כל איש אשר הניף תנופת זהב למעלתו כי המתנדב הזהב ינופף ידו בו. אבל הכסף ונחשת שאינם כל כך חשובים אמר בהם לשון הרמה ומה שהזכיר בנחשת תנופה שנאמר ונחשת התנופה אותו הנחשת היה מוצהב ובהיר מאד והוא יקר:

פסוק לב

ולחשוב מחשבות יש אנשים שיודעים לחשוב ולא לעשות המשל אין יודעים לבנות בית אבל יודעים לומר לבנאים זה המקום טוב לבית לדור בה ובכאן בית העצים ובכאן בית לבשל ובכאן לתנור וכיוצא בזה יש אנשים שיודעים לבנות ולא לחשוב לז"א שהיה בצלאל יודע לחשוב ולעשות:

פרק לח

פסוק ח

במראות הצובאות ארז"ל בנות ישראל היו בידן מראות שרואות בהן כשהן מתקשטות ואף אותן לא עכבו והיה משה מואס בהן מפני שעשויין ליצר הרע א"ל הקב"ה אלו חביבין עלי מן הכל שעל ידיהם העמידו הנשים צבאות רבות במצרים וכו' ונעשה הכיור מהם שהוא לשום שלום בין איש לאשתו להשקות מן המים שבו לאשה שקנא לה בעלה ונסתרה. ויש להקשות הנה הכומז יותר נמאס ולמה קבלו משה. והתשובה כי שם נתערבה כל הנדבה אבל שיעשו כלי מיוחד מן התכשיט העשוי ליצר הרע לא קבלו משה עד שנאמר לו מפי הקב"ה ולא נקשר בזה יפה אשר צבאו פתח אהל מועד וכל דבריהם אמת ור"א כתב כי משפט כל הנשים להתיפות לראות פניהם בכל בקר במראות נחשת או זכוכית והיו בישראל נשים עובדות השם שסרו מתאוות זה העולם ונתנו מראותיהן נדבה כי אין להם צורך עוד להתיפות רק באות יום יום אל פתח אהל מועד להתפלל ולשמוע דברי המצות וזהו אשר צבאו כי היו רבות עד כאן וזהו שתרגם אונקלוס דאתיין לצלאה לתרע משכן זימנא וענין אהל מועד כענין שכתוב ומשה יקח את האהל וקרא לו אהל מועד כי אהל המשכן לא נעשה עדיין. והספור במשכן וכליו וצורתו אע"פ שאין בית המשכן קיים מצוה גדולה ושכרה גדול וכמו שארז"ל בענין הקרבנות כל העוסק בפ' עולה כאלו הקריב עולה:

פסוק כא

דרשו רז"ל חטאו באלה ונתרצו באלה חטאו באלה אלה אלהיך ישראל ונתרצו באלה אלה פקודי המשכן. ועל דרך הפשט אלה פקודי המשכן יחזור אל הנזכרים למעלה יאמר כי המשכן וכליו שהוא הבית והחצר וכל הנעשה להם פקודי עבודת הלוים ביד איתמר אבל כלי הקדש שהם הארון והשלחן והמנורה והמזבחות אינם בכלל המשכן והם פקודת אלעזר:

המשכן משכן למה אמר שני פעמים משכן אלא ללמד שהיכל של מטה מכוון כנגד היכל של מעלה שנאמר מכון לשבתך פעלת ה' אל תקרי מכון אלא מכוון. עוד במדרש למה משכן שני פעמים לפי שבית המקדש עתיד להתמשכן שני פעמים בית ראשון ובית שני. ואפשר לפרש שהכוונה במה שאמר אלה פקודי המשכן שכוונת הפרשה לתת חשבון מכל הכסף והזהב שקבל משה לעשיית המשכן שנתן משה חשבון ממנו להסיר חשד ממנו ואע"פ שאין צריך משה לתת חשבון וכמו שאמר בבנין בית המקדש כי באמונה הם עושים עם כל זה רצה לתת חשבון על צד היותר טוב וזהו פקודי המשכן זהו החשבון שנתן משה מזהב וכסף ונחושת שקיבל והחשבון הוא כך קבלתי וכך הוצאתי ובדבר

הזה הוצאתי אותו. וכן אמרו חז"ל שאמרו כשבא משה לתת חשבון על כל דבר ודבר חסרו מן המשקלים אלף ושבע מאות וע"ה שקלים ושכח ולא היה יודע מה עשה מהם יצתה בת קול ואמרה ואת האלף וז' מאות וע"ה עשה ווים לעמודים לקיים מה שנאמר בכל ביתי נאמן הוא עד כאן. ויש כאן ספקות שנראה שלא נתן חשבון אמיתי:

הספק הא' שמן הכסף נתן חשבון אמיתי שאמר בכאן וכסף פקודי העדה מאת ככר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל בשקל הקודש לכל העובר על הפקודים מבן עשרים שנה ומעלה לשש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים וזה חשבון טוב כמו שפרש"י הככר ששים מנה ומנה של קדש כפול היה הרי הככר ק"כ מנה והמנה כ"ה סלעים הרי ככר של קדש שלשת אלפים שקלים לפיכך הוא מונה בפרוטרוט כל השקלים שפוחתין במניינן משלשת אלפים שאין מגיעין לככר בקע הוא שם משקל מחצית השקל שש מאות אלף ושלשת אלפים וכן היו ישראל וכן עלה מניינם כשהוקם המשכן בחומש הפקודים וגם עתה בנדבת המשכן כך היו ומנין חצי השקל של שש מאות אלף עולה מאת ככר כל אחד של שלשת אלפים כיצד שש מאות אלף חצאין הרי הן שלש מאות אלף שלמים הרי מאת ככר והשלשת אלפים וחמש מאות וחמשים חצאין עולין אלף ושבע מאות וע"ה כל זה הוא שנתן חשבון ממה שקיבל ואחר שנתן חשבון ממה שקיבל שקיבל מחצית שקל כסף מכל גולגולת נתן חשבון במה הוציאו וזהו שאמר ויהי מאת ככר הכסף לצקת את אדני הקדש ואת אדני הפרוכת מאת אדנים למאת הככר ככר לאדן ואת האלף וז' המאות וע"ה עשה ווים לעמודים הרי זה החשבון חשבון אמיתי בכסף. ויש להקשות שעדיין חסר ממה שקיבל שלא נתן חשבון ממנו והוא שהכתוב אמר בסדר ויקהל ויבואו כל החכמים העושים את כל מלאכת הקדש איש איש ממלאכתו אשר המה עושים ויאמרו אל משה מרבים העם להביא מידי עבודה למלאכה אשר צוה ה' ויצו משה ויעבירו קול במחנה לאמר כל איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקדש ויכלא העם מהביא והמלאכה היתה דים לכל המלאכה לעשות אותה והותר וא"כ עדיין יש ספק מה עשה ממה שהותיר מן הכסף:

הספק הב' מן הכסף שקיבל נתן חשבון במה הוציאו. ומן הזהב שהוא יותר חשוב לא נתן חשבון אלא אמר בו כמה קיבל ולא אמר איך הוציאו אלא אמר כל הזהב העשוי למלאכה בכל מלאכת הקדש ויהי זהב התנופה תשע ועשרים ככר ושבע מאות ושלשים שקל בשקל הקדש פירוש מה שקיבל הוא זה שזהו מה שהתנדבו ולא מצינו שאמר איך הוציאו:

הספק הג' מה צורך לומר סך הזהב העשוי למלאכה בכל מלאכת הקדש שכל זה מיותר

אלא כמו שאמר וכסף פקודי העדה מאת ככר:
התשובה לראשונה פרש"י והותר שעשו ממנו כלי שרת ולספק השני למה לא נתן חשבון מהזהב שקיבל. התשובה שאי איפשר שיספיק הזהב הזה לכל מה שאמרה התורה אלא דרך נס שהרי הארון זהב טהור ששלשה ארונות עשה בצלאל שנים של זהב ואחד של עץ ארבעה כותלים ושולים לכל אחד ואחד ופתוחים מלמעלה נתן של עץ בתוך של זהב ושל זהב בתוך של עץ וחפה שפתו העליונה בזהב נמצא מצופה מבית ומחוץ ויצקת לו ארבע טבעות זהב ועשית בדי עצי שטים וצפית אותם זהב ועשית כפרת זהב טהור אמתים וחצי ארכה ואמה וחצי רחבה ועביו טפח ועשית שנים כרובים זהב ועשית שולחן עצי שטים וצפית אותו זהב טהור ועשית לו ארבע טבעות זהב ועשית את הבדים וצפית אותם זהב ועשית קערותיו וכפותיו וקשותיו ומנקיותיו זהב טהור ומנורה זהב טהור ככר זהב טהור יעשה אותה וקרסי זהב ואת הקרשים צפה זהב ועשו את האפוד זהב וגומר ועשית משבצות זהב ועשית חשן וגומר מעיל האפוד פעמון זהב ורמון וגומר ועשית ציץ זהב טהור ועשית מזבח מקטר קטורת וצפית אותו זהב ועוד עניינים רבים כולם זהב וא"כ אין צריך שהרי ראו בעיניהם שדרך נס היה הזהב מספיק לכל אלו הדברים ובזה הותרה הקושיא השלישית שאמר ראה נס זה שכל הזהב העשוי למלאכה לכל מלאכת הקודש הוצרכה ועם כל זה לא היתה זהב התנופה אלא תשע ועשרים ככר:
תשובה שנית לזה הספק שהזהב שנתנו הנכבדים והיקרים לא הוצרך לתת חשבון ממנו שהיקרים והמעולים אינם חושדים אבל הכסף שכולם גדולים וקטנים נתנו מחצית השקל הוצרך לתת חשבון שברבים לעולם יש חשדות:

פרק לט

פסוק מג

וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' ויברך אותם משה במדרש וירא משה את כל המלאכה זו מלאכת בראשית את כל מלאכת המשכן לא נאמר להודיעך ששקולה מלאכת המשכן כנגד מעשה בראשית מיד ויברך אותם משה מה ברכה ברכן אמר יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם מיד אמר ויהי נועם ה' אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו מפני שתחלתו תפלה למשה. ומפסוק ועשו לי מקדש ע"כ תמצא רמ"ח עשיות במלאכת המשכן והם כנגד רמ"ח מצות עשה וזה אם תסיר עשיות העגל שאינם מן החשבון מפסוק קום עשה לנו עד ואדעה מה אעשה:

ויקרא

פרק א

פסוק א

ויקרא אל משה אמר הכתוב בבלעם ויבא אלהים אל בלעם וא"כ יותר כבוד עשה הקב"ה לבלעם שבא לביתו לדבר אליו ולמשה קרא אותו לביתו. והטעם לפי שהקב"ה היה צריך לו שלא יקלל לבניו לכן החניף לו שמחניפין את הרשעים אבל רז"ל המשילו משל למלך שרצה לדבר אל השר צוה שיבא לביתו אבל אם רצה לדבר עם מצורע הולך המלך לפתח חצר המצורע כדי שלא יטנף בית המלך וכן בלעם שהיה רשע ומצורע במדותיו לא רצה הקב"ה שיבוא לביתו אבל מרע"ה שהיה טהור וקדוש קראו לביתו ולזה ארז"ל שאלף ויקרא קטנה להורות צניעותו של מרע"ה שהיה מקטין עצמו אמר לפניו רבש"ע איך תכתבני בתחלת תורת כהנים ויקרא אל משה אמר מה אעשה לך אם אכתוב ויקר לשון מגונה הוא אמר אעשה האלף קטנה ויבינו הדורות שהקטנתי את עצמי אבל אלף של אדם שת אנוש גדולה לפי שהיה גדול מכל אדם שבעולם:

פסוק ב

אדם כי יקריב מכם קרבן לה' מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן תקריבו את קרבנכם. אם עולה קרבנו מן הבקר בקרבנות יש ספקות. הספק הראשון היה ראוי שכל הקרבנות יהיו מקמח שהוא דבר טהור ונקי אבל שיהיה מבשר נראה דבר מזוהם שישחטו בבית המקדש ויפשיטו וינתחו וישרפו הבשר וישפכו הדם על קרנות המזבח וכל זה ח"ו נראה מזוהם וטמא כאלו היה בית המקדש בית המטבחים ח"ו:

הספק הב' מדוע העולה זכר ולא נקבה והחטאת נקבה ולא זכר והשלמים אם זכר אם נקבה:

הספק הג' ידוע שהעולה באה על הרהור הלב שנא' והעלה עולות מספר כולם כי אמר איוב אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבבם וחטאת בא על העבירות שעבר בפועל וממנה נשרפת וקצתה אוכל הכהן והשלמים היא דורון וקצתה נשרפת וקצתה אוכל הכהן והבעלים ומן הדין היה שיהיה הפך שהעולה שבא על הרהור הלב ולא חטא בפועל ראוי היה שלא יהיה כולה נשרפת ולא יהיה כל כך חמורה לישרף כולה והחטאת שהיא על החטא בפועל ראוי שתשרף כולה והשלמים שלא ישרף ממנו כלל שאינו על חטא כלל ודי הזאת דמים:

הספק הד' כל מביא קרבן צריך שיהיה בוידוי והכנעה ועצבון ויש לנו הקדמה שכל מי שעושה מצוה צריך שיהיה בשמחה שבזה נדע שיש לו שמחה בקנין אותה המצוה

כמו שנתבאר במקומו וכתיב תחת אשר לא עבדת את ה' בשמחה שהעונש הוא בעבור שעבדו בלא שמחה. ובענין הספק הראשון מצאתי טעם אחד בכוזר ששאל הכוזר לחבר יש בתורתכם ענין קשה מאד והוא הקרבן דכתיב את קרבני לחמי היאך השם שאינו גוף אתם מיחסים לו מאכל והשיבו שם כתיב לאישי שאינו אלא לאישים השיב מהו ריח ניחוח. ועוד אומרים חכמיכם שעל ידי הקרבן שורה שכינה ביניכם ומפרשים הקרבן לשון קריבות ושאחר שבטלו הקרבנות לא ירדה שכינה זה תמה מה ענין דבר רוחני שיתקרב על ידי דבר גופני או יתרחק בסור הגופני והשיב אמת שבהיות קרבן נעשה בבית המקדש ובארץ הקדושה היתה השכינה יורדת שם אמר המלך עתה הוספת על קושייתי וכי יש מקום בעולם קדוש זה מזה אמר החבר אתה מכריחני להשיב על דבר נסתר יש מצוות שאי איפשר להשיג בשכל אלא בקבלה ואפילו מה שהשגנו הוא מעט אבל אודיעך דעתי שהוא קרוב לשכל ואיני גוזר שאין בו ענין אחר נעלם ממנו ותחלה אשיבך על מה שקשה לך בארץ הקדושה אתה יודע שיש מקומות בישוב ראויים לזריעה וצמיחה זה יותר מזה ויש מקום שיש בו מוצא זהב וכסף ומרגליות ולא במקום אחר ובמקום אחר זהב טוב ממקום אחר וכן בצמחים וכתבו חכמי הטבע שהוא מכח הכוכבים השולטים בארץ שאף שהם גדלים בארץ עיקר הדבר הוא הכוכבים וכמו שכתבו שהזהב מיוחס לשמש וכסף ללבנה ומרגליות לשאר כוכבי לכת ושאר המתכות והמחצבים לשאר הכוכבים ואף שכחות הכוכבים מתפשטות בכל המציאות כחן נראה במקום אחד יותר מאחר שכח הירח נראית במים וכח השמש ביסוד האש ולכן מחמם בקרבו אלינו ומקרר ברחקו וכח הכוכבים הנבוכים באויר והקבועים ביסוד הארץ ואם כן לא יקשה כח האלהות המתפשט בכל העולם שיראה כחו ומעלתו במקום אחד יותר מאחר ועוד שהישוב מתחלק לשבעה חלקים הנקראים איקלימים ובלשוננו נופים והנוף המשובח בשבעה איקלימי' הוא ארץ ישראל וזהו אמרו יפה נוף משוש כל הארץ ולכן אוירה מזוג ופירותיה חשובים מאד והשוכנים בה בריאים וחזקים ומקובל לנו שמשם נוצר אדם הראשון ובו נקברו האבות ובחרו בה בקבורתם ועליו נתקוטטו קין והבל והרגו וגורש משם קין ולזה אמר ויצא קין מלפני ה' וכתיב ומפניך אסתר וביונה כי מלפני ה' הוא בורח לברוח תרשישה מלפני ה' וכתיב עיני ה' אלהיך בה ולזה אמר ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות וישלחם מעל יצחק בנו לפי שישאר המקום ליצחק וכן ענין יעקב עם עשו ומכל זה נראה שזה המקום מקודש ומובחר מכל המקומות יחול השכינה בו ולקושיית הקרבן אקרבנו לשכל אף שבו טעם נכבד ונעלם ממנו ואמשול משל למה הדבר דומה לנשמה הקדושה הטהור' בגוף האדם העפרי והעכורי שהוא

קשה לשכל איך מתחברת הנשמה שהיא רוחנית עם הגוף שהוא מהיסודות והוקשה זה לחכמי היונים ואמר גדול שבהם איני יודע ענין התחברות הגוף עם הנשמה שהם שני הפכים רוחני וגשמי והיאך מתקשרים ואין ספק שביניהם שייכות ודבר המשתתפם שאל"כ לא יוכלו להתחבר אבל איני יודע הסבה ע"כ ראה כמה הפלי'ג לדבר ואם לא קיבל תורה והוא שלדעת חכמי התורה יש בצורת אדם ובציור אבריו ענין נכבד מאד ולזה אמר בצלם אלהים עשה את האדם ואמר הוא עשך ויכוננך. וארז"ל שנמנה השם ובית דינו על כל אבר ואבר וזהו אמרם חביב אדם שנברא בצלם ולא בחנם נקרא אדם ואתם קרויים אדם וביחזקאל כמראה אדם עליו מלמעלה והוא ענין נעלה ונעלם וזהו סוד נשיאות כפים וזהו שהנשמה העליונה מתאוה לשבת בגוף בדעתה המשכן הנכבד ההוא ובהסתלקה ממנו דואבת שנאמר ונפשו עליו תאבל ובכאן תלוי סוד תחיית המתים וסוד עולם הבא שהצדיקים עומדים בגוף ונפש ונהנין מזיו השכינה ובזה מתורצת קושיית הרמב"ם איך יהיו הכלים באדם לבטלה פה ועינים ולכן פי' שהנשמות לבד תעמודנה ואלו לא היו אלו האברים אלא הפה לאכול והידים למלאכה היתה הקושיא חזקה אבל בציורם ענין נכבד לך להרמב"ם בשער הגמול ולכן מתאוה לשוב לאותן הציורים. וידוע לחכמי ישראל מעלת הנשמה שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים ואף שחכמי האומות מעלים אותה מאד ואמרו שהיא אצולה מהמלאכים חכמי ישראל מעלים אותה ביותר שהיא אצולה למעלה מהם מצרור החיים ואם הנשמה הזו מתאוה לגוף ואינה מתחברת בו אלא במאכל ומשתה והגוף אוכל והיא מתקיימת ומתחברת ובהסתלק המאכל תסתלק היא אף שהיא אינה אוכלת ושותה השם היודע חיבורם יודע היאך מתקיימת ע"י מאכל ומשקה כן נוכל להבין מהקרבנות שהשכינה היא נשמתן של ישראל וישראל הם גוף וכלם ערבים זה לזה ומתחברים חיבור אחד כאיברי הגוף ולזה נקרא עם אחד וגוף אחד מחובר מפרטים ונקרא אוכלוסא ששים רבוא ברוך חכם הרזים היודע עניינם ולכן לא יצאו ממצרים עד שהיו אוכלוסא שהיו ראויים לקבל התורה שיהיו שם כל הדעות וכל הפרצופים וכמו שהנשמה מתקרבת לגוף על ידי מאכל והיא אינה אוכלת כן השכינה אינה מתקרבת לישראל אלא על ידי הקרבן עם קדושת הארץ והמזבח והכהנים ולכן קרא הכתוב לקרבן לחמי ריח ניחוחי ואמר שלמה ע"ה רעיתי ואז"ל פרנסתי כביכול כאלו הם מפרנסים אותי ואין לנו לשאול היאך ודי לנו בשנראה בעין תועלת הקרבן המשל כרופא היודע טעם כל סם וסם והיאך עושה פעולתו והחולה אינו יודע אבל רואה הפעולה שהיא טובה ואין לו למנוע מלאכול הסם ההוא עד שידע טעמו. וכמשל ן' עזרא מן הנער שאם לא יאכל לחם עד שידע היאך נזרע ונקצר ימות קודם אבל כשיגדל יחקור וידע

כך אנו הזוכים ואע"פ שלא נשיג אבל מובטחין אנו בע"ה שיגיעו ימים שנדע אמיתת העניינים ולהן אנו מצפין והובטחנו בזה ע"י נביאנו כולם שנאמר העם ההולכים בחשך ראו אור גדול יושבי בארץ צלמות אור נגה עליהם והולכתי עורים בדרך לא ידעו והשיב המלך יצא מזה המשל שאתם עתה שאין לכם קרבן כגוף בלי נשמה אמר החבר אמת ואין אנו אפילו כגולם אלא נתחים וכעצמות היבשות שראה יחזקאל אבל אלו הנתחים היבשים טובים מהגלמים דשאר האומות עע"ז שנראים כחיים כצלמים מכסף וזהב שאין רוח בהם אלא המראה וחשיבות הזהב שאין לו קיום על דרך האמת והמשל שקרה לחכם ותלמידיו שהיו הולכים בדרך ומצאו צלם מזהב ועצם אחד יבש מאדם חכם שהכיר ערכו לקח התלמיד הצלם ולקח החכם העצם היבש ונשקו ועטפו בבגד חשוב וקברו אמר לו התלמיד היאך הנחת הזהב ולקחת עצם יבש אמר לו החכם העצם הזה ראוי לכבדו ולגנזו שהיה נכבד וחכם וזה הצלם אינו ממין שום מעלה בעולם שאינו אלא הצפוי מכסף או מזהב אבל עצמותו אין בו ממש אלא ע"ז ולא יהיה בו ממשות כלל אבל זה העצם ממין החיים וחכמה ויחזור למעלתו לפי אמונתינו בתחייה אבל בצלם מעולם לא היה בו רוח ולא יחיה כן הוא המשל בינינו ובין האומות עע"ז אנחנו עצם היבש בלי רוח מרוב הגליות והצרות ואומות עע"ז הם צלם מחופים זהב וכסף אבל אתה מודה שממנו היו האבות הקדושים והכהנים שמעבודתם יורדת אש מן השמים ואנו כעצם יבש יש לנו תקוה שנשוב לקדמותינו ולזוהר מעלה וקדושה וכמו שהבטיחנו תורה ונביאים. ונתרצה המלך בדברו ע"כ. ונראה לי שזהו מה שאמרו במסכת יומא אע"פ שאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט שבהיות שם שתי אשות מעורבות יורה שיש קשור לישראל עם הקב"ה וקרובים לו הרי לך קצת טעם לקרבנות שאחר שראינו הפועל הטוב הנמשך מהם ידענו שהקרבנות דבר גדול ונעלה אע"פ שאין אנו יודעים טעם לגמרי איך נמשכה ירידת השכינה מן הקרבנות כמו שהמאכל והמשקה החומרי הם מחברים הגוף החמרי הטמא עם הנשמה הטהורה והקדושה ובסור המאכל והמשקה ממנו נפרדה הנשמה מן הגוף. הרי טעם אחד לקרבנות:

הטעם השני כתב הרמב"ם בטעם הקרבנות כי באו בתוכה כדי לעקור ע"ז מן העולם לפי שהיה מנהג הקדמונים מהאומות שהם עובדי ע"ז שהיו בונים היכלות ומקריבים קרבנות לכחות העליונים והיתה מחשבתם כי יתעלה ויתגבר מזלם בכך וימשיכו בזה כח ההצלחה ותוספת כבוד שכן מצינו המצריים והכשדים היו עובדים לצורת הצאן לפי שהיו יודעים כחו הגדול למעלה שממנו העולם מתברך במין הצאן שהוא גדול הריוח ורב התועלת בגיזה ובולדות ובחלב ולכבוד כחו ויסודו אשר למעלה שהוא מזל טלה

לא היו אוכלין אותו כלל וגם לא היו משתמשין בו להיות אנשי מצרים רועי צאן כיתר האומות שנאמר כי תועבת מצרים כל רועי צאן וכן הכשדי' היו עובדים לצורת בקר לפי שהבקר סבת החרישה שהוא קיום העולם כענין שכתוב ורב תבואות בכח שור ולפי שהיו יודעים בחכמת כח הבקר ויסודו למעלה והוא מזל שור לכך היו נוהגין איסור בשחיטת הבקר ולא היו אוכלין אותו לכבוד כחו שממנו העולם מתברך במין הבקר ועוד היום אנשי הודו נזהרים שלא ישחטו בקר ועל כן תצוה התורה לשחוט המינים האלה להקב"ה וזהו שאמר מן הבקר ומן הצאן כדי שיתפרסם שהדבר שהיו הם חושבים שהוא עבירה הוא הכפרה כי בהקריבם אותם להקב"ה בו יתכפרו העונות שהרי אמונות רעות שהן חליי הנפש לא יתרפאו כי אם בהפכן כשם שחולי הגוף אינו מתרפא כי אם בהפכו וכל כוונת התורה אינה כי אם לעקור זכר ע"ז מן העולם ולשרש אותה משרשיה ולברוח ממנהג עובדיה ושלא לעשות כמעשיהם אפילו לשמים ועל כן היו הקרבנות אשה ריח ניחוח לה' כי כאשר יסכימו הכל להקריב להקב"ה ולעבדו שכם אחד לבדו ולא לע"ז אז יתייחד בזה שם שמים כי אין יחוד במקום ע"ז ומן הטעם הזה הם רצונו יתברך ע"כ:

והקשו עליו איך איפשר שירפאו שבר גדול בעשותם שלחן ה' מגואל אם אינו רק להוציא מלבן של רשעים וטפשים והכתוב אמר כי הם לחם אשה לריח ניחוח ונח בצאתו מן התיבה עם שלשה בניו אין בעולם מצריים או כשדים הקריב קרבן וייטב בעיני ה' ואמר בו וירח ה' את ריח הניחוח וממנו אמר אל לבו לא אוסיף לקלל את האדמה בעבור האדם והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן וישע ה' אל הבל ואל מנחתו ולא היה עדיין בעולם שמץ ע"ז כלל ובלעם אמר את שבעת המזבחות ערכתי ואעל פר ואיל במזבח ואין דעתו עתה לשלול אמונות רעות ולא נצטוה בכך אבל עשה קרבן לקרבה אל האלהים ולשון הקרבנות את קרבני לחמי לאישי ריח ניחוחי וחלילה שלא יהיה בהם שום תועלת ורצון רק שוללות ע"ז מדעת השוטים עד כאן. ונראה לתרץ כל אלו הקושיות שאין כוונת הרמב"ם בכל דבריו לומר שאין כוונת הקרבנות אלא זה אבל כוונתו לומר שציוה הקרבנות לזה הטעם כפי הכוונה השנית אבל הוא מודה שגם יש בהם כוונה אחרת יותר עצמית ולא השיג אותה שזה מכלל החקים שלא ידענו הטעם העיקרי בהם. ונראה על סברת הרמב"ם שמה שעבדו מצריים לטלה לפי שלחם לא תחסר בה שנילוס עולה ומשקה ומה שחסר מהם היה המקנה שלא היה להם כל כך כמו לחם לזה עבדו לטלה לבקשת מקנה והכשדים חסרים משניהם ועיקר היה לחם לכן עבדו לשור שצריך לחרישה. הרי בכאן שתי טעמים לקרבנות:

הטעם השלישי שהקב"ה רוצה שהאדם שבשבילו נברא העולם יהיה שכלי כמלאך

והיה כי יחטא ואשם מצד היצר הרע הנטוע בו ראוי לו שיתנחם ויכיר בפחיתות עצמו ורוממות השי"ת אשר חטא לו ומפני שכל פעולות האדם נכללות בשלשה דברים מעשה דיבור מחשבה על כן תחייב התורה להביא קרבן על חטאו ושיסמוך את ידיו עליו כנגד המעשה ויתודה בפיו כנגד הדיבור ושישרוף כלי העצה והמחשבה שהסכימו בחטא והם הקרב והכליות כדי שיתכפר בשלשה דברים אלו ויזרוק דמו על גבי המזבח במקום דם עצמו וכשיעשה כל זה יחשוב בלבו שחייב מיתה בחטאו וראוי ליענש בארבע מיתות בית דין סקילה שריפה הרג וחנק שכשהוא לוקח הבהמה ומשליכה ודוחף אותה לארץ הרי זה כסקילה וכאלו מודה שהוא חייב סקילה וכשתוקף בצוארה לשוחטה הרי זה חנק וכששוחטה הרי זה הרג וכששורפה כאלו מודה שהוא חייב שריפה ודומה לזה דרז"ל באברהם מהו ויעלהו לעולה תחת בנו מהו תחת בנו אלא על כל עבודה שהיה עושה באיל היה מתפלל יהי רצון מלפניך שתהא עבודה זו עשויה כאלו היא בבני כאלו הוא שחוט כאלו דמו זרוק כאלו הוא נשרף ונעשה דשן וכיון שהחוטא ראוי שיהיה דמו נשפך כדם הקרבן ושיהיה גופו נשרף כגוף הקרבן והקב"ה לוקח קרבנו תמורתו וכפרו זה חסד גמור שגמלהו השם כרחמיו וכרוב חסדיו לקחת נפש הבהמה תחת נפשו ושיתכפר בו:

הטעם הרביעי שישמור האדם ויזהר מן השגיאות שיראה שיענש בממונו כשחטא בשוגג שהשוגג נקרא חוטא שהאדם מועד לעולם:

הטעם החמישי בקרבנות שיתן האדם אל לבו שחומרו שהוא כחומר שאר בעלי חיים יאבד ויכלה ככלו' העולה על המזבח והוא הדבר שבו נשתתף האדם עם הבעלי חיים. ובזה יתעורר שיזבח יצרו ויכניע תאותו בחוש המשוש כי חרפה הוא לנו וישפילנו ולזה הכליות והחלב אשר עליהם יקטיר המזבחה וזה למעט תאות המשגל שבכליות כח על המשגל וכליות מגזרת נכספה וגם כלתה נפשי וגם ימעט תאותו במאכל ומשתה ולכן היותרת על הכבד יסירנה שהכבד בו תאות המאכל ומלת יותרת ירמוז לזה מצד שתוף המלה ולזה כל חלב יקטיר שהוא מותר ההזנה ובזה יתעורר האדם להניח המותרות שהחלב אמרו חכמי הרפואה שהאוכלו לא יזון ממנו לשיתהפכו לגוף הנזון לשיהיו חלק אבר:

הטעם הששי בקרבנות מצורף לאלו הטעמים שימשך תועלת מהם להחיות הכהנים מורי התורה שראוי ליקח דרך להחיותם ושיפרנסום המון העם ושיכופרו הבעלים באכילת הכהנים למען יוכלו הכהנים להניח העסקים העולמים וטרדות גשמיות בבקשת טרפם ויהיה להם פנאי להתעסק ברוחני:

הטעם השביעי בקרבנות שכל חוטא הוא מצד רוח הטומאה שהוא מתלבש בו וכאשר יראה שיתכפר לו צריך שיכלה ויבריח ממנו אותו רוח הטומאה ועם זה יהיה נטהר ומכופר מעונו בהקרבת כל אחד מהקרבנות ובפרט עז או שעיר שהם מחלק רוח הטומאה ואש המזבח תשרוף ותכלה הכל יחד שהחוטא שרף עצמו באשו של יצר הרע ותבא אש המזבח ותכלה אותו לגמרי:

הטעם השמיני נראה לי שבאו הקרבנות לשנעבוד לשם יתברך בהם ולא נעבוד לע"ז ולפי שהעבודות זרות שלשה האחד מלאכים השני כוכבים השלישי שדים וכמו שכתב הרמב"ן בפירוש לא יהיה לך אלהים אחרים. לכן נראה לי שהעולה כנגד המלאכים והשלמים כנגד המערכות והחטאת כנגד השדים. העולה כנגד המלאכים שהעולה באה על המחשבה והמלאכים פעולתם במחשבה וציור והשלמים כנגד המערכות לפי שהשמים עושים שלום בין היסודות ועושים הרכבות בתנועתם וזהו אומרו עושה שלום במרומיו והחטאת כנגד השדים לפי שהשדים הם מזיקין ומלאים עוונות וחטאות והוא שטן והוא יצר הרע וזהו שאמרו שמים אש ומים ואי איפשר שהנה השמים יסוד חמישי הוא אלא הכוונה שמשימים שלום בין היסודות שהם הפכים. ונראה שלכן יש שלשה מינים שאין קרבן אלא מהם שור או כשב או עז שור כנגד מלאך לפי שהוא הגדול שבין ג' מינים כבש כנגד הגלגל לפי שאלהי מצרים טלה שהוא התחלת הגלגל עז כנגד שדים ששמם שעירים שנאמר ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים ושעירים ירקדו שמה. ונראה שלזה גם כן תורים ובני יונה לפי שהגלגל נחלק לכוכב ולבלתי כוכב והכוכבים הגדולים הם שמש וירח אם כן כבש כנגד הגלגלים ותורים ובני יונה כנגד שמש וירח ולכן אחז"ל תורים גדולים ולא קטנים בני יונה קטנים ולא גדולים מה שאמרו תורים גדולים ולא קטנים כנגד השמש שהוא המאור הגדול בני יונה קטנים ולא גדולים כנגד הירח לפי שהירח הוא המאור הקטון ולפי שגוונה כפי הנראה למראית העין לובן כן היונה לבנה ולזה אמר במה אדע כי אירשנה ויאמר קחה לי עגלה משולשת פירוש שלשה עגלים אחד עולה ואחד חטאת ואחד שלמים וכן איל משולש וכן ועז משולש וכן פירש הרמב"ן שמה וזה לומר שאם לא יעבדו ע"ז יירשוה ובזה הותרו הספק הראשון והספק השני:

והיתר הספק השלישי למה העולה כולה כליל ולא החטאת והשלמים הטעם בזה שהוא משל לשני בני אדם שהביאו דורון למלך אחד אוהבו ואחד אויבו הדורון של אוהבו אוכל אותו כולו להורות שקבלו בסבר פנים יפות ודורון אויבו אוכל מעט ממנו להורות שאינו כל כך אויב כמו מקודם לכן והשאר נותן לעבדיו לאכול וכן מי שהרהר העבירה

ולא חטא בפועל אוהבו השם יתברך לפי שחזר בו אבל בחטאת שחטא בפועל אוכל קצתו והשאר לכהנים והשלמים שהם להטיל שלום לפיכך כאוהבים שאוכלים הסעודה בחברה על שולחן אחד אוכלים ממנו כולם השי"ת והכהנים והבעלים להורות שהוא אהוב לכולם או נאמר הטעם שהעולה כולה כליל לפי שהרהורי עבירה קשים מעבירה לפי שחטא בנפש והחטאת לפי שחטא בגוף:

והיתר הספק הרביעי שמי שמביא קרבן צריך שיהיה בהכנעה ובכיה כמו שעושה השב בתשובה שהרי כל המביא קרבן צריך שיתודה חטאתו הוידוי צריך הכנעה וחרטה וישים לבו שלא ישוב עוד לכסלה שגם השוגג נקרא חוטא שלא נזהר מלחטוא והחטא שנענשו משה ואהרן עליו שוגג היה וגם נדב ואביהוא ומתו על השוגג ועוזא על השל. ויש לנו הקדמה שכל המצות צריך לעשותם בשמחה שבזה נדע שיש לו בקנין אותה המצוה כמו שנתבאר במקומו ולזה אמר תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ועבדת את אויביך שאין העונש בעבור שלא עבד אלא בעבור שלא עבדו בשמחה וא"כ איך איפשר שיקריב הקרבן בשמחה ובעצבון שהם הפכים:

התשובה הלוים משוררים בשעת הקרבת הקרבן לפי שהדברים הרוחניים מקבלים גודל ושמחה בניגון ושיר ולכן אמר הקב"ה החוטא יתודה כשיביא קרבנו שהשב בתשובה צריך הכנעה ולפי שכל מצוה צריך שמחה ינגנו הלוים במקום הבעלים ויהיה נחשב כאלו הבעלים שמחים:

פסוק יד

והקריב מן התורים או מן בני יונה ארז"ל תורים גדולים ולא קטנים בני יונה קטנים ולא גדולים הטעם בתורים לפי שהנקבה מהם כשיאבד בן זוגה לא תדבק באחר לעולם וכן ישראל הדבקים בה' לעולם לא ימירוהו באחר ולכן קטנים פסולים שאינם ראוים לזיווג ומן היונים פסל גדולים לפי שהם קנאים ויבאו לידי פירוד ולכן בחר בקטני' קודם היותם לזיווג ולא הכשיר הקב"ה תרנגולים לקרבן לפי שהם בעלי זימה. ועל דרך הקבלה התורים יסודם מים ולכן הוכשרו גדולים לרמוז שהחסד צורך גדול לעולם בכל הדברים והיונים יסודם אש כמו שאמר ואברותיה בירקרק חרוץ שהזהב הירוק הוא גוון האש וההכפל בירקרק לתוקף הדין לכן נפסלו הגדולים והוכשרו הקטנים כי המיעוט ממנו מספיק:

פרק ב

פסוק יא

כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו כתב הרמב"ם שמנהג עובדי ע"ז שבכל מנחתם היו מקריבים חמץ ומערבים דבש בכל קרבנותיהם ולכן אסרם לגבוה. ועל דרך הקבלה השאור והדבש רמז למדת הדין:

פרק ג

פסוק ה

והאש על המזבח תוקד בו לא תכבה אחר שאמר ואש המזבח תוקד בו אמר כן לפי שמזבח העולה הוא מעצי שטים והיה מצופה נחשת כעובי דינר זהב והאש על המזבח תמיד לא תכבה לעולם ולא היה הנחשת ניתך ולא העץ נשרף והוא נס גדול לזה אמר והאש על המזבח וגומר כלומר ראה זה הנס הנעשה במזבח שהאש על המזבח תוקד בו לא תכבה והמזבח קיים. וחזר ואמר פעם שלישית אש תמיד תוקד על המזבח לפי שהמזבח מקום כפרה ורשעים אין להם כפרה ונדונין באש גיהנם ובמדרש היא העולה זו מלכות הרשעה שמתגאה ומעלה את עצמה סופה להיות נדונת באש:

פסוק ט

חלבו האליה תמימה אין חלב באליה אלא הכוונה חלבו עם האליה והכוונה שכשיסיר האליה תמימה עם העצם יוסר עמה חלב רב שהוא מחובר בה בצד הפנימי:

פסוק יד

וכל קרבן מנחתך במלח תמלח הטעם שאין דרך כבוד של גבוה בקרבן שיהיה תפל מבלי מלח כענין הקריבהו נא לפחתך. והרמב"ם כתב שמנהג עובדי ע"ז להרחיק המלח מן הקרבנות לפי שהמלח בולע הדם וההרחקה כדי שלא ילך אפי' טפה מן הדם לאיבוד כל כך היו נמשכין אחר מאדים וכחותיו ולהרוס כוונתם צוה במלח תמלח. ודרז"ל העולם כולו שלישו מדבר שלישו ישוב שלישו ים עמד ים לפני הקב"ה אמר רבונו של עולם במדבר נתנה תורה בישוב נבנה בית המקדש אני מה תהא עלי אמר לו עתידין ישראל שיקריבו מלח ע"ג המזבח. ועל דרך הקבלה יש במלח שני כחות משתנים זה הפך זה מים ואש ובכח חמימות האש המיבשו חוזר מלח ומים ואש כנגד מדת רחמים ומדת הדין ולזה קרא למלח ברית אלהיך לפי שבו יתקיים העולם ויכרת כמו שאמרו ז"ל ראה שאינו יכול להתקיים בדין שתף עמו מדת רחמים וכן המלח מקיים ומעמיד הבשר זמן מרובה ונותן טעם בכל המאכלים והוא מכרית גם כן כי המקום המלוח לא יעלה בו כל עשב וכתיב גפרית ומלח שריפה כל ארצה לא תזרע ולא תצמיח ואם לא כן למה קרא

למלח ברית אלהים וכי המלח הוא ברית הש"י. וכתב רבי אברהם שהוא שבועה כמי שאומר אני משביעך בברית אלהיך שלא תשבית מלח מעל מנחתך:

פרק ד

פסוק ג

אם הכהן המשיח יחטא בלשון החוטאים מצינו חילוקים במשיח אמר אם שאמר אם הכהן המשיח וכן בכל העדה ואם כל עדת ישראל ישגו ובנשיא אמר אשר נשיא יחטא ולא אמר אם וביחיד החוטא אמר ונפש כי תחטא. הטעם בזה שהכהן המשיח שהוא כהן גדול רחוק שיחטא ולז"א אמר אם שהוא ספק וכן כל הקהל רחוק ולזה אמר אם וביחיד אמר נפש כי תחטא כי מורה יותר ודאות מלשון אם ובנשיא מתוך גאותו שהוא המלך וכיוצא בו ודאי יחטא ולזה אמר אשר נשיא יחטא ולכן הביאו הנשיאים את אבני השוהם הנתונים על לב אהרן לפי שלבם לקחם. ובמדרש אשר נשיא יחטא לשון אשרי אמר רבי יוחנן בן זכאי אשרי הדור שהנשיא שלו מביא קרבן על שגגתו וכ"ש יביא על זדונו פירוש שילמדו ממנו העם:

פסוק יג

ואם כל עדת ישראל ישגו אלו סנהדרין שאי איפשר שכל ישראל יסכימו בחטא ועל כן אמר מעיני העדה כי הסנהדרין והנביאים והחכמים הם עיני העדה:

פסוק יד

והקריבו הקהל פר בן בקר לחטאת ארז"ל מפני מה נאמר אל פתח אהל מועד מה שלא נאמר בכל הקרבנות משל לאוהבו של מלך שהביא דורון נאה למלך אמר המלך תלו אותו בפתח פלטרי כדי שידעו הכל מה דורון נאה הביא לי אוהבי. פירוש הדורון הנאה היא התשובה והתשובה הנאה היא שישוב בתשובה עם הדבר שחטא ולזה אמר והביא את הפר אל פתח אהל מועד והנה הקרבנות בכהן משיח והקהל שוים כי כן אהרן התחיל לעשות העגל וישראל טעו אחריו ומה שהזכיר בפר כהן משיח תמים לה' ולא הזכיר כן בכאן לרמוז שכוונת אהרן תמימה לה' כאמרו חג לה' מחר והקהל קצתם עשו ממנו ע"ז:

פרק ו

פסוק ב

זאת תורת העולה היא העולה בעבור שהעולה היא הקרבן היותר מעולה מכל הקרבנות לפי שמכפר על ההרהור שבא מן הנפש לזה אמר היא העולה שאם לא כן היה מספיק שיאמר זאת תורת העולה על מוקדה על המזבח והטעם שאמר בעולה מוקדה על המזבח כל הלילה לפי שהאדם מהרהר בלילה וחוטא ביום כמו שאמר הנביא חושבים רע על משכבותם לאור הבקר יעשוה ואמר דוד המלך ע"ה און יחשוב על משכבו יתיצב על

דרך לא טוב שבלילה חושב און וביום יתיצב על דרך לא טוב ולפי שהעולה באה על ההרהור לזה צוה שתשרף כל הלילה שתהיה הכפרה בזמן העבירה:

פסוק ג

ולבש הכהן מדו בד פי' שצריך לשמש בבגדי כהונה אפילו לעבודה קלה שהוא להרים את הדשן שכל עובד את ה' צריך להשפיל עצמו מאד לפני השם יתברך ולכן צוה לכהן שירים הדשן בכל יום כדי שיכנע לפני השם יתעלה ולכן צוה לבני לוי שהם היותר קדושים והיותר נכבדים שבישראל שילכו אחרי העגלות והוא אומנות קל בבני אדם שנאמר ויקח משה את העגלות ואת הבקר ויתן אותם אל הלוים:

פסוק טז

וכל מנחת כהן כליל תהיה לא תאכל כתב הרמב"ם בעבור שכל כהן המקריב קרבנו הוא בעצמו אם יקריב מנחה ויאכלנה כאלו לא הקריב דבר כי מנחת יחיד לא יקריב ממנה כי אם הלבונה והקומץ ולא די מיעוט הקרבה אלא שיאכלנו וידמה שלא הקריב כלל ולכך ישרפו את כולה:

פסוק יח

זאת תורת החטאת במקום אשר תשחט העולה תשחט החטאת העולה שחיטתה בצפון וכן החטאת וזה לפי שלא יכלם החוטא במעשה ולא ידעו בני אדם אם חטא בהרהור או במעשה שאם ישחט החטאת במקום זולת העולה ידעו כל הרואים שחטא במעשה והתורה חסה על כבודן של בני אדם אף על החוטאים:

פרק ז

פסוק לז

זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת וגו' במדרש גדולה תורה יותר מכל הקרבנות שנאמר זאת התורה וגו' כל העוסק בתורה כאילו הקריב עולה כאלו הקריב מנחה כאלו הקריב חטאת ואשם ומילואים וזבח השלמים:

פסוק לח

ביום צוותו את בני ישראל להקריב קרבניהם יש בזה ספק א"כ מה זה שאמר הנביא כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים על דברי עולה וזבח. התשובה לפי שאין צדיק שלא יחטא צוה בקרבנות להיותם כפרה אבל רצונו שלא יחטא ולא נהיה צריכים לקרבנות וז"ש הנה שמוע מזבח טוב וז"ש זבח ומנחה לא חפצת אבל חפצך שנשמע בקולך וז"ש אזנים כרית לי וז"ש וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח פירוש קרוב השם לשמוע תפלת הצדיק מזבח הרשעים ולז"א ישעיה שוחט השור מכה איש זובח השה עורף כלב מעלה מנחה דם חזיר זה על הרשעים המחזיקים ברשעתם ואמר ששוחט השה לקרבן כרוצח:

פרק ח

פסוק כג

ויקח משה מדמו ויתן על תנוך אוזן אהרן הימנית ועל בוהן ידו הימנית ועל בוהן רגלו הימנית. הטעם שנתן הדם באלו האיברים יש אומרים לפי שהמשכן כולל צורתו שלשה עולמות כנגד עולם המלאכים לפנים מן הפרוכת. וכנגד עולם הגלגלים מחוץ לפרוכת שהוא אהל מועד. וכנגד זה העולם חצר המשכן. וזה גם כן באדם הראש כנגד עולם המלאכים. והלב כנגד הגלגלים שהוא בעל התנועה. וממתניו ולמטה כנגד העולם השפל. וצריך שיהיה במשכן אדם המכיר כל זה והוא הכהן הגדול ולכן נתן הדם שהוא כפרת הנפש בג' איברים הללו של הכהן המכפר. על תנוך אוזן אהרן הימנית שהאוזן בראש ועל בוהן ידו שהוא אמצע הגוף. ועל בוהן רגלו שהוא סוף הגוף. ונוכל לומר שנתינת הדם על תנוך אזנו לפי שיזכור וידקדק מה ששמע מהמצות שנצטוה בעבודת בהמ"ק ועל בוהן ידו שידקדק בעבודת בהמ"ק מה שיעשה איך יעשה ועל בוהן רגלו לזרז אותו שלא ילך ולא יכנס במקום שמצווה שלא יכנס בעת בלתי ראוי וגם אז בהכנעה שנאמר ואל יבא בכל עת אל הקדש וכתיב שמור רגלך באשר תלך אל בית האלהים. וחכמי הטבע כתבו כי כל אחד מהאצבעות משרת לחוש מחמשה חושים הראשון והוא גודל משרת לקנוח הפה והוא שבו חוש הטעם. והשני תוך הנחירים שבו חוש הריח. והשלישי לחוש המשוש למשש בכל חלקי הגוף ולפיכך הוא ארוך מכולן. והרביעי לקנח העין. והחמישי לקנח האוזן. והקב"ה ברא באדם חמשה חושים ומסר להם חמשה משרתים וזהו שלימותו יתברך כי אינו עושה דבר לבטלה ואנו רואין כי כל אחד ואחד מהאצבעות הולך לחוש שלו תמיד שלא בכוונה יתברך השם אשר יצר את האדם בחכמה. אבל רז"ל בכתובות אמרו שכל האצבעות נבראו לעבוד את ה' כל אחד מהם עבודה מיוחדת בענין קדושה שאמרו שם זו זרת זו קמיצה זו אמה זו אצבע זו גודל ואין צורך עתה להאריך בפירושו. ולפי שהארכתי בסדר ויקרא בענין הקרבנות וטעמיהן וזאת הפרשה מדברת בענין הקרבנות לא הארכתי בפי' זאת הפרשה ויעויין משם:

פרק ט

פסוק ב

קח לך עגל בן בקר לחטאת וגו'. באלו הפסוקים יש ספקות:

הספק הא' משה צוה לאהרן שיקריב קרבנות בעדו וקרבנות בעבור ישראל וידוע שזכות הרבים גדול מזכות היחיד ומדוע צוה בתחלה קרבן יחיד ואחר כך קרבן ישראל:

הספק הב' מדוע צוה בקרבנות ישראל שעיר ובקרבנות אהרן לא צוה קרבן שעיר ולזה

הספק אמרו רז"ל ישראל יש בהם בתחלה ויש בהם בסוף בתחלה וישחטו שעיר עזים בענין יוסף עם אחיו. ויש בהם בסוף עון העגל לכך קרבן שעיר לכפר על עון יוסף וקרבן עגל לכפר על מעשה העגל אבל באהרן לא היה לו אלא עון העגל לכן לא צוה בו שעיר. ויש להקשות בקרבנות ישראל צוה שעיר עזים לחטאת על מעשה עון השעיר שהחטאת בא על עון שנעשה בפועל ועגל לעולה על מחשבת עון העגל ולמה לא צוה קרבן גם כן על עון העגל שעשו בפועל שבעון העגל מחשבתם רעה שהיא לע"ז והמעשה ג"כ רע שנאמר וישתחוו לו ויזבחו לו ויאמרו אלה אלהיך ישראל:

הספק הג' ידוע שמחשבת אהרן לא היה לע"ז שנאמר ויאמר חג לה' מחר ולז"א פרקו את נזמי הזהב אשר באזני נשיכם אמר אהרן בלבו הנשים והילדים חסים על תכשיטיהם ויתעכב הדבר ובתוך כך יבא משה ויבן מזבח לדחותם ואם כן מדוע צוה לאהרן קרבן איל לעולה שהעולה היא על המחשבה ומחשבתו היה טובה:

הספק הד' כמו שצוה שלמים בקרבנות ישראל לשום שלום בין הקב"ה וישראל על עון העגל מדוע לא צוה גם כן שלמים בקרבנות אהרן שאמר ושור ואיל לשלמים לזבוח לפני ה':

הספק הה' ששתי קרבנות היו בכאן קרבנות אהרן על חטאו וקרבנות ישראל על חטאם כמו שאמר קח לך עגל בן בקר לחטאת ואיל לעולה תמימים והקרב לפני ה' הרי קרבנות לחטא אהרן ואמר עוד ואל בני ישראל תדבר לאמר קחו שעיר עזים לחטאת ועגל וכבש בני שנה תמימים לעולה וגו' הרי קרבן מיוחד לאהרן וקרבן מיוחד לבני ישראל ואם כן איך אמר ויאמר משה אל אהרן קרב אל המזבח ועשה את חטאתך ואת עולתך וכפר בעדך ובעד העם ועשה את קרבן העם וכפר בעדם ומאחר שקרבן העם לכפר בעדם איך אמר שקרבן אהרן לכפר בעדם שתי כפרות לישראל למה:

התשובה לספק הראשון למה צוה קרבן יחיד בראשונה ואחר כך קרבן כל ישראל בעבור שקרבן אהרן בא לכפר על מעשה העגל שהוא עצמו חטא וקרבן ישראל גם כן לכפר עליהם על שחטאו בעגל צריך שאהרן יהיה מכופר לכפר עליהם ואיך יוכל לכפר על אחרים אם הוא אינו מכופר וכמו שאמר והזה הטהור על הטמא:

והתשובה לספק השני למה צוה לבני ישראל להביא קרבן עולה שהוא על מחשבת העגל ולא צוה להביא חטאת על המעשה שהשתחוו לו ויזבחו לו. התשובה שעל עון שעבדו ע"ז בפועל וישתחוו לו ויזבחו לו כבר מתו בעון ההוא שהיו בישראל שלשה כתות יש שעבדו לעגל בעדים והתראה ואלו נהרגו בסייף כמשפט עיר הנדחת ועל אלו אמר כה אמר ה' אלהי ישראל שימו איש חרבו על ירכו והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו

ואיש את קרובו ויפול מן העם ביום ההוא כשלשת אלפי איש. ויש שעבדוהו בעדים ולא התראה ואלו מתו במגפה ועל אלו אמר ויגוף ה' את העם על אשר עשו את העגל. ויש שעבדוהו בלי עדים והתראה ואלו מתו בהדרוקן שבדקום המים ששרפו משה באש ויטחן עד אשר דק ויזר על פני המים וישק את בני ישראל וצבו בטניהם כסוטה. ואם כן כל אותם שעבדו העגל מתו לא נשארו אלא אותם ששמחו בעגל וחשבו שיש בו ממש ולכן לא צוה לישראל שיקריבו קרבן חטאת על שעבדוהו אלא צוה בקרבן עולה על המחשבה.

והתשובה לספק הג' שאחר שמחשבת אהרן לא היתה רעה מדוע צוה בו איל לעולה אח' שהעולה באה על המחשבה. התשובה ארז"ל וירא אהרן מה ראה ראה חור בנה של מרים שהרגוהו כבר ויבן מזבח לפניו התבונן מן הזבוח לפניו ואהרן לא היה חושש אם יהרגוהו אלא חשש לרעה שהיה בא על ישראל שאמר אם אמסור עצמי להריגה כל ישראל יתחייבו כליה ולא יהיה תקומה למפלתם כענין שנאמר אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא לכן עשה העגל ובזאת המחשבה חטא שיותר טוב היה שיהרגוהו ולא יבוא על ידו תקלה גדולה כזאת לישראל כמו שאמר משה מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו חטאה גדולה אבל לפי שהמחשבה העיקרית שהוא בענין העגל לא היתה רעה לכן כשצוה להביא קרבן עגל לו היה לחטאת שהחטא העצמי לו לא היה אלא על המעשה אבל באיל צוה לעולה לסבה שחטא במחשבה שחשב שהיה יותר רע שיהרגוהו משיעבדו העגל:

והתשובה לספק הרביעי למה לא צוה בקרבן אהרן שלמים הטעם לפי שהשלמים באים לשום שלום והקב"ה ידע שביום ההוא לא יהיה שלום לאהרן שימותו בניו:

תשובה לספק החמישי למה אמר בקרבן אהרן וכפר בעדך ובעד העם. התשובה שאהרן חטא והחטיא חטא בעשיית העגל והחטיא שאם לא עשאו לא היו משתחוים לו ולז"א וכפר בעדך במה שחטאת בעשייתו וגם כפר עליך במה שחטאת בהחטיא את העם וזהו ובעד העם ואמר עוד ועשה את קרבן העם וכפר בעדם במה שהם חטאו בעגל:

פסוק ד

היום ה' נראה אליכם. נראה בזאת המלה יש אותיות אהרן ובמלת אליכם יש בו אותיות מיכאל שרו של ישראל לומר שלכבוד אהרן נראית שכינה בגלוי להראות לכל שנתכפר עון העגל ורמז עוד שלכבודו הוקם על ישראל היום מיכאל לשר עליהם וזהו שאמר על הזקן זקן אהרן שתי פעמים לומר שאלו השנים נמשחו באותו היום לכהנים גדולים מיכאל למעלה ואהרן למטה:

פסוק כד

ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח את העולה ביום השמיני שנתחנך המשכן בקרבנות שבאו לכפר על מעשה העגל ירדה אש מן השמים לקבל אותם והאש הזאת עמדה עד דורו של שלמה שבנה הבית וכל ימי הבית היתה האש קיימת ולא כבתה עד שחרב וז"ש אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה. וכן מצינו י"ב אשות שנפלו מן השמים בזמנים חלוקים ו' מהם היו לקבלת הקרבנות דרך רצוי וששה דרך נקמה. הא' היא האש הזאת. הב' לגדעון כשאמר למלאך ועשית לי אות שאתה מדבר עמי וכתיב וגדעון בא ויעש גדי עזים ויגע בבשר ובמצות ותעל האש מן הצור. הג' האש שירדה בימי מנוח כשנגלה המלאך לאשתו דכתיב ויקח מנוח את גדי העזים ואת המנחה ויעל על הצור לה' וכתיב ויהי בעלות הלהב מעל המזבח השמימה ותחלה קראו צור ואחר שנתקבל הקרבן קראו מזבח. ד' לדוד שקנה המקום בגורן ארונה היבוסי וכתיב ויבן שם מזבח לה' ויעל עולות ושלמים ויקרא אל ה' ויענהו ה' באש מן השמים על מזבח העולה. הה' לשלמה כשנשלם בנין בית המקדש דכתיב וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה מן השמים ותאכל את העולה ואת השלמים וכבוד ה' מלא את הבית. הו' לאליהו שאמר ענני ה' ענני וירד אש שנאמר ותפול אש ה' ותאכל את העולה ואת העצים וגו'. והששה שירדו דרך נקמה אחד אש לנדב ואביהוא שנאמר ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותה. הב' בתבערה שנא' ויהי העם כמתאוננים וכתיב ותבער בם אש ה'. הג' במחלוקתו של קרח דכתיב ותצא אש מלפני ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש. הד' בענין איוב שנא' אש אלהים נפלה מן השמים החמישית והששית על ידי אליהו שירדה אש מן השמים ושרפה לשר חמשים וחמשיו וגם פעם שנית לשר חמשים וחמשיו שנא' ותרד אש מן השמים ותאכל אותו ואת חמשיו:

פרק י

פסוק ב

ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם חז"ל נחלקו בחטא נדב ואביהוא. י"א שנתחייבו מיתה מיום מתן תורה הציצו בשכינה שנאמר וישלח את נערי בני ישראל ויראו את אלהי ישראל. וי"א שתויי יין נכנסו למקדש. וי"א שמתו על שהורו הלכה בפני משה רבן הכוונה בזה לפי שהסבות שאין אדם משיג חכמות רבות. אחת שמבקש להשיג יותר ממה שאפשר בטבעו וזהו דעת מי שאמר שהציצו בשכינה יום מתן תורה. סבה אחרת לפי שהוא להוט בתענוגים גופיים וזהו דעת האומר שתויי יין נכנסו למקדש סבה אחרת אהבת הניצוח שאינו רוצה להיות מודה על האמת וזהו דעת האומר שהורו הוראה בפני

משה רבן. סבה אחרת ההרגל והמנהג שהכפרי שמורגל להיותו ישן בקרקע אם ירצה לישן במטה חשובה בסדינין לא יוכל לישן וזהו פשט הפסוק בהקריבם אש זרה שאש זרה היו מורגלים בה ולא רצו באש של גבוה שלא הורגלו:

פסוק ו

ראשיכם אל תפרעו וגו' ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השריפה. יש להקשות מדוע לא יבכו הם אחיהם שבבטן אחד נוצרו ויבכו הזרים והתשובה שהבוכה על מת או הוא להיזק שהגיע למת או להיזק שהגיע לאבל מפטירתו וכאן א"א להיזק שהגיע לאבל שכל התורה והחכמה שידע נדב ואביהוא היו יודעים אלעזר ואיתמר א"כ אם יבכו מורה שהם בוכים על הרע שהגיע למתים וא"כ יחשבו רואי הבכי שזהו לפי שנדב ואביהוא ירשו גיהנם וזהו חילול השם לכן הזרים יוכלו לבכות ולהתאבל על החסרון שעושה להם:

פסוק ח

וידבר ה' אל אהרן לאמר הטעם שנתייחד עמו הדיבור ארז"ל לפי ששתק בנחמת משה שאמר וידום אהרן וארז"ל קיבל שכר על שתיקתו והטעם לפי שאין מנחמין את האבל בשעה שמתו מוטל לפניו שאז מצטער יותר וצועק יותר ממה שהיה צועק ואהרן שתק בנחמה שנחמו משה ומתו מוטל לפניו ולזה קיבל שכר על שתיקתו שנתייחד הדיבור עמו שנאמר וידבר ה' אל אהרן לאמר. ואחשוב שהטעם שדיבר עם אהרן לבדו זה הדיבור לפי שאמרו בטעם הקישור שסמך למיתת נדב ואביהוא יין ושכר אל תשת שתויי יין נכנסו למקדש. ויש להקשות שהכתוב אמר שחטאם ויקריבו אש זרה ואיך אמר שתויי יין אלא כוונתו שמה שטעו באש זרה לפי ששכלם היה מעורבב בשתיית היין ולפי שהיה קלון לאהרן שיאמר לו ע"י אמצעי לא תשתכר כמו שנשתכרו בניך ומתו בשכרותם לכן אמר לו הקב"ה בעצמו כן הרי לך טעם למה נתייחד עמו הדיבור וטעם לסמיכת יין ושכר למיתת בני אהרן. ואיפשר לתת טעם עוד לסמיכת יין ושכר למיתת בני אהרן לפי שהיו אהרן ובניו אבלים והיין מסיר קצת הדאגה שנא' תנו שכר לאובד ויין למרי נפש לזה סמך לו יין ושכר אל תשת אסור לך לשתות יין להתנחם ולהסיר ממנו הדאגה דיבר עם אהרן לבדו שבזה ישמח ויגל:

פרק יא

פסוק ב

זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה אשר על הארץ היה ראוי שיאמר זאת הבהמה אשר תאכלו מכל הבהמה אשר על הארץ. ואמרו במדרש למה הדבר דומה לרופא שהלך לבקר שני חולים אחד יש בו סכנה אמר להם תנו לו כל מה שמבקש לאכול נכנס לשני אמר להם תנו לו מאכל פלוני ואל תתנו לו מאכל פלוני לימים זה שהתיר לו המאכלים

כולם מת זה שהתיר לו קצת ואסר לו קצת נתרפא אמרו מה זאת אל זה שראיתי בו סימני חיים התרתי לו זה ומנעתי לו זה וזה שראיתי בו סימני מיתה התרתי לו הכל כך התיר הקב"ה לאומות עע"ז שקצים ורמשים וכל העבירות לפי שהם מוכנים לגיהנם אבל ישראל שהם לחיים אמר להם את זה תאכלו ואת זה לא תאכלו ולכך אמר זאת החיה שהוא לשון חיים לפי שישראל דבקים בחיים שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום ע"כ הכוונה בזה שמאכלות אסורות כגון בהמות ועופות ודגים טמאים אינם משבע מצות בני נח:

פסוק ג

כל מפרסת פרסה ושוסעת שסע פרסות מעלת גרה בבהמה אותה תאכלו. מה שאמר בבהמה לא היה צריך שהיה די שיאמר מעלת גרה אותה תאכלו שכבר אמר זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה אשר בארץ התשובה אמרו במס' חולין פ' בהמה המקשה שאם נמצאת במעי פרה גמל או חזיר מותר שאמרו שם גמל בן פרה מותר ולזה אמר בבהמה לומר שכל בהמה שמצאו בבהמה מותר כאלו אמר מכל הבהמה בבהמה אותה תאכלו דהיוצא מן הטהור טהור והיוצא מן הטמא טמא אבל מצאו עוף תוך בהמה אסור שנאמר מכל הבהמה בבהמה אותה תאכלו כדאיתא התם:

פסוק ד

את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה את הגמל כי מעלה גרה ואת השפן כי מעלה גרה הוא ואת הארנבת כי מעלת גרה ואת החזיר כי מפריס פרסה טמא הוא. יש להקשות מה צורך להאריך ולומר דין אלו הארבעה הרי כבר אמר שמי שיש לו שתי סימני טהרה אותה תאכלו שנראה שמי שאין לו שתי סימני טהרה אלא סימן אחד לא נאכל ואם רצה לומר כן לעבור בלאו היה לו לומר וכל בהמה אשר איננה מפרסת פרסה ומעלת גרה לא תאכלו מה צורך לפרט גמל שפן ארנבת חזיר. תשובה תורתינו הקדושה מלאה חכמות ורצה להודיענו שאין בהמה בעולם שיש לה סימן אחד של טהרה וסימן אחד של טומאה אלא אלו הארבעה אבל זולתם כולם יש לכל אחת מהם שני סימני טהרה או שני סימני טומאה:

פסוק ח

מבשרם לא תאכלו ובנבלתם לא תגעו ארז"ל יכול יהו ישראל מוזהרין על מגע נבילה תלמוד לומר אמור אל הכהנים כהנים מוזהרין ואין ישראל מוזהרין קל וחומר מה טומאת מת חמורה לא הזהיר בה אלא כהנים טומאת נבילות קלה לא כל שכן מה תלמוד לומר לא תגעו ברגל שחייב אדם לטהר עצמו ברגל ע"כ וזה אסמכתא. אבל על דרך הפשט אם תרצו להיות טהורים לא תגעו בנבלתם ולזה החזיר ואמר טמאים הם לכם:

פסוק יב

וכל אשר אין לו סנפיר וקשקשת במים שקץ הוא לכם זה הפסוק מיותר שכבר אמר כל אשר אין לו סנפיר וקשקשת בימים ובנחלים שקץ הם לכם. התשובה שיש דגים שכשמעלים אותם מן הים נשרים הקשקשים במים ויעלה על הדעת שהוא טמא לזה אמר כל אשר אין לו סנפיר וקשקשת במים שקץ הוא לכם הא שמי שיש לו סנפיר וקשקשת במים אף שכשעלה מן המים אין לו קשקשי' טהור:

פסוק יג

ואת אלה תשקצו מן העוף את הנשר ואת הפרס ואת העזניה בעופות לא נתנה התורה סימנים אלא הזכיר עשרים וארבעה עופות טמאים וכל שאר העופות שיש בעולם טהורים ומי שמכיר אלו כ"ד עופות אין צריך סימנים לדעת מי הם העופות הטהורים אבל מי שאינו מכירם צריך סימנים לאכול עופות וחז"ל נתנו סימנים ולפי שיש מחלוקת בין הפוסקים דע שהעוף שודאי הוא דורס טמא ומי שידענו שודאי אינו דורס הוא טהור והעוף שיש לנו ספק אם דורס אם לאו אם יש לו שלשה סימנים טהור שודאי אינו דורס והם זפק אצבע יתירה קרקבן נקלף ואף שרש"י סבר שאע"פ שיש לו ג' סימנים אלו אסור לאוכלו עד שידענו בקבלה שאינו דורס ויש סברות אחרות דע שהסברה האמיתית היא זאת וכן כתב הרמב"ן ז"ל. ועכשיו ראוי שנדע סבת כל זה והטעם לפי שהקב"ה רצה שנהיה בריאים לשיהיה שכלנו זך להשכיל בתורה ובמצות ולזה צוה שלא נאכל בהמה דורסת לפי שהם בעלי שחורה ואדומה שרופה וגם שבהם סם ממית ולזה ראוי שנבין הפסוק והוא שאמר כל מפרסת פרסה ושוסעת שסע פרסות. יש להקשות היה די שיאמר כל מפרסת פרסה דהיינו שוסעת שסע פרסות ועוד אחר שאמר ושוסעת שסע מה צורך לומר פרסות פעם אחרת אלא הכוונה שיד הבהמה היא באחד משלשה פנים אחד פרסה שלימה כפרסת חמור וסוס שנית יד גמורה כיד אדם דוב ואריה שהיא יד עם אצבעות. שלישית פרסה שסועה בנתים לשני חלקים ומה שאמר מפרסת פרסה לומר שאם אינה פרסה אלא יד באצבעות היא טמאה וחזר ואמר ושוסעת שסע לומר שאם היא פרסה גמורה שלימה כסוס טמאה וחזר ואמר שסע פרסות לפי שאיפשר שהפרסה שסועה מלמעלה ודבוקה מלמטה כגמל לזה אמר פרסות שהיא סדוקה ג"כ מלמטה וזהו שאמר אחר כך לכל הבהמה אשר היא מפרסת פרסה ושסע איננה שוסעת וגרה איננה מעלה טמאים הם לכם. והטעם לזה שמי שיש לו פרסה גמורה הוא כלי למלחמה לפי שעושה עמו מלחמה גדולה וחזקה לפי שהפרסה שלימה ואותה שיש לה אצבעות היא כיד שהיא למלחמה כדוב ואריה אבל מי שאינו לא זה ולא זה אלא פרסה שסועה באמצע היא לילך בה כרגל ואינו למלחמה ומה שאמר מעלת גרה הוא מלשון

גרון שחוזר המאכל דרך הגרון מאצטומכא לפה או הוא מלשון גררה שמגררת ומביאה המאכל מהאצטומכא לפיה והטעם לפי שאומר בספר בעלי חיים שכל בהמה שתיקן לו הטבע דרכים רבים לעיכול הוא בעבור שאותו הבעל חי הוא דק וזך ובעבור שהמזון הוא רחוק מהיותו מזון לאותו הבעל חי הוצרך הטבע בחכמת בוראו לתת בו כלים רבים לעכולי' רבים לשישוב המזון דק מצד העיכולים הרבים אבל הבעל חי החומרי אין צריך כל כך עיכולים והמזון חומרי ראוי לו ולכן מי שהוא מעלה גרה הוא שחוזר המאכל להתעכל בפה ובאצטומכא פעם אחרת וא"כ אותו הבעל חי דק וזך ומזונו דק וזך ג"כ ואמרו חכמי הרפואה שחלב חזירה אם יינק היונק ממנו יהיה אותו הנער מצורע הרי טעם לטהרת הבהמות ולטומאתם. והטעם לדגים הטהורים בסנפיר וקשקשת וזולתם טמאים לפי שהדג שיש לו סנפיר עולה למעלה במים ולזה הוא דק וזך ומי שאין לו סנפיר לעולם הוא בעומק המים ובעכירות שבהם. וטעם הקשקשת לפי שבקשקשת משליך הדג מותרות הגוף כמו שהצפרנים הם מותר הגוף ועוד שהטבע הבדיל החלק הארציי שבו מחלק הדק והטוב ועוד שכמו שהבעלי חיים אין צריכים מלבושים לפי שהם חומריים והאדם צריך מלבוש לפי שהוא דק כן הבעלי חיים הדקים הכין להם הקב"ה מלבוש והם הקשקשים. ומצאתי שהדגים טמאים יש בהם רעות אף שלהם טעם טוב שדג למפריא' אומרים הנוצרים שהוא מאכל ערב וטוב וממנה יהיה סם המות שאם יתנו זה הדג בשתן נער בטחב חמשה ועשרים יום טמון ברפת ואחר יבשלוהו באש עד שימחה כולו וישוב משיחה ימית בנגיעה והאיד העשני העולה בכסוי נחשת של הקדירה ההיא שנוזל יותר חזק להמית בנגיעה וכל שכן במקום חבורה ומשימין בעת הבישול מוך בנקבי חוטמם שלא יזוקו בריח וכתבתי זה לשנתרחק מדגים טמאים. והטעם לעופות הטהורות בסימנים שאמרתי הוא א' זפק שמי שאין לו זפק אין לו עיכול טובה במזון והעוף החומרי מספיק לו מזון חומרי ואין צריך זפק ולכן האווז שאין לו זפק הוא מזון רע וקרקבן נקלף לפי שאחר שהוא נקלף הם שתי עורות ועיכול המזון טוב כאדם שהוא לבוש מלבוש על מלבוש שהוא חם ועיכולו יהיה טוב וכשאינו נקלף ביד אע"פ שהוא נקלף בסכין והם שתי עורות הוא כעור אחד. ואצבע יתירה לפי שאותו האצבע הוא יפה ליילך על הארץ שהרגל מתיישב בטוב באותו האצבע ובודאי הכין לו הקב"ה זה האצבע לשילקוט שיבלים ועשבים ולא לדרוס שהדורס עיקרו אינה ההליכה אלא הפריחה לדרוס ועוד שהאצבע יבלבל דריסתו ויעכבנה אם כן אינו דורס. ועוד שהטבע אין לו כח לעשות שתי פעולות שלימות בבת אחת ואחר שהשליך כחו לעשות אצבע יתירה אין לו כח בצפרנים לדרוס. ולכן אמרה תורה שלש שנים יהיה לכם ערלים

שאין כח בטבע לעשות שני דברים לגדל האילן ולעשות פירות משובחים ותוך שלשה צריך גידול ולכן הפירות שיעשה יהיו מחום מועט ולחות נכרי הרבה בו וכן הנער אינו מוליד עד היותו בן י"ג שנה ויום אחד לפי שהטבע משליך כחו בגידול וגם עד י"ח שנה או עשרים אינו מוליד היטב ולכן אסרה תורה פרס לפי שדורס והוא עוף גדול ואינו נמצא בישוב ועוד יש לו טבע שכל כך דורס שעושה העוף שדורס במהרה חלקים כמו הלא פרוס לרעב:

עזניה היא עזה וחזקה לדרוס ושמה אבישטרוץ ואוכלת ברזל וזכוכית וגם לזה נקרא עזניה:

פסוק יד

דאה היא ראה שבמשנה תורה ויש לה שני דברים הצריכים לדרוס אחד שרואה מאוד מרחוק כאז"ל שיושבת בארץ ישראל ורואה נבילה בבבל ונקרא וולטור והוא שם העופפות. השנית שפורח' במהרה להשיג הנדרס שנאמר כאשר ידאה הנשר ולזה יש לה שתי שמות ראה דאה ואיה שוכנת באיים ודמה נשרפת והיא גארסה:

פסוק טו

עורב מלשון לא יאהל שם ערבי שיושבת שמה:

פסוק טז

יענה כמו ויען איוב שצועקת ומשמעת קול יללה:

תחמס שכל כך דורסת שהוא כאלו חומסת לעופות הדורסים שהיא דורסת הכל ואמרו בגמרא וכי בת יש ליענה אלא זו ביצתה מכאן דביצת טהורה מותרת ואינה אסורה משום אבר מן החי:

שחף מלשון שחפת שהיא חמה מאד ועוד שהאוכלו יוקדח:

נץ שיש לו נוצה רבה מצד חומה והוא אצור בלע"ז:

פסוק יז

כוס שמתכסה מבני אדם ושוכנת בהרים ובמדברות ונקרא פאלקון:

שלך שולה דגים מן הים או שיש עוף שמשליך בניו ואינו מגדלם והוא זה:

ינשוף שפורח בנשף בערב יום והוא קיק:

פסוק יח

תנשמת ישום כל רואהו:

קאת שמקיאה מה שאוכלת:

רחם שמרחמת מאד על בניה:

פסוק יט

חסידה שעושה חסידות עם חברותיה בענין המזון סגואניה בלע"ז אבל יש לה סגולות אחרות רעות:

אנפה שכועסת מהרה:

דוכיפת הודו כפות קרישט"ה בלע"ז נפולה נטויה וי"א שבוקעת הסלעים במקום מהלכה. דו מלשון טן דו כיפת מלשון כיפי שהוא סלעים:

פסוק כט

וזה לכם הטמא בשרץ השורץ על הארץ:

הצב הוא שרץ מתנפח מאד בעת כעסו עד שיבקע וימות ואותה האיד היוצא ממנו ימית כל מה שיפגוש מן הב"ח ולזה נקרא צב מלשון לצבות בטן:

פסוק ל

לטאה לגארטיש"ה בלע"ז:

תנשמת הוא הנקרא טלפה ואין לו עינים ואוכל שרשי העשבים תחת הקרקע ובכאן ארבעה פרשיות הראשונה בבהמות וחיות טהורות וטמאות שאמר בה זאת החיה אשר תאכלו. הפרשה השנית בדגים מותרים ואסורים שאמר את זה תאכלו מכל אשר במים. הפרשה השלישית בעופות מותרות ואסורות שאמר בה את אלה תשקצו מן העוף. הפרשה הרביעית בשרצים שאמר בה וזה לכם הטמא בשרץ השורץ על הארץ. וזהו בסדור נכון בדרך ארבע יסודות עפר מים אויר אש. הפרשה הראשונה ביסוד העפר והם בהמות וחיות. הפרשה השנית ביסוד המים והם הדגים. הפרשה השלישית ביסוד האויר והם העופות. הפרשה הרביעית ביסוד האש שאמר בה והצב למינהו. והצב שני מינין אחד כמו ערוד והשני סלמנדרא והיא מתילדת באש בתנור שנתחמם שבעה שנים רצופין יום ולילה ואם תפרד רגע מהאש מיד תמות כדגים שמתים בהפרדם מן המים ועל זה ארז"ל כשהיה מגיע רבי עקיבא אצל מקרא זה והצב למינהו היה אומר בו מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית בראת בריות גדולות בים בריות גדולות ביבשה שבים אלמלא יוצאות ליבשה מיד מתות ושביבשה אלמלא נכנסו לים מיד מתות בראת חיות גדולות באש בריות גדולות באויר שבאש אלמלא יוצאות לאויר מיד מתות ושבאויר אלמלא נכנסות באש מיד מתות הוי אומר מה רבו מעשיך ה':

פרק יב

פסוק ב

אשה כי תזריע וילדה זכר וטמאה שבעת ימים וגו' ואם נקבה תלד וגו'. יש לשאול למה לנקבה הטומאה כפל הזכר וכתב ר"א השם גזר על הזכר כמספר הימים שתשלם צורתו

בבטן והנקבה כפלים וזה ברור ומנוסה ע"כ. אבל לרז"ל אחד הזכר ואחד הנקבה הצורה נגמרת למ' יום הטעם לפי שטבע הנקבה קר ולח והלחה ברחם האם רבה וקרה צריכה נקיון גדול. והיה ראוי שיאמר אשה כי תלד זכר מה צורך לומר תזריע לכן דרז"ל אשה מזרעת תחלה יולדת זכר איש מזריע תחלה יולדת נקבה. והטעם שכשהאשה מזריע תחלה זרע הזכר שהוא אחרון בא ומתגבר עליו לפי שהטיפה שלה שבאה בראשונה היא כמו השדה שזורעין בו והטיפה האחרונה שהיא שלו הוא כחטים שזורעין בשדה והוא בהפך כשהאיש מזריע תחלה אותה הטיפה היא כשדה והטיפה האחרונה שהיא שלה הוא כחטים שזורעים בשדה. ועוד שהאשה שמזרעת תחלה הוא לסבה שחמדה לבעלה וציירה אותו בלבה ולכן תתעבר כמוהו וכשהאיש מזריע תחלה הסבה הוא שחשק באשתו וצייר אותה בדמיונו ולכן ילדה כמותה. ואע"פ שזה הענין אינו מעלה ומוריד לענין דין היולדת הודיעה לנו התורה זה הדרוש לפי שבתורה כלולות כל החכמות ורצתה התורה לעשות לנו חכמים ונבונים בחכמות. ועוד שיש תועלת לנו בזה לומר לנו שכל בן ישראל ראוי להשתדל לשיהיה לו בן זכר שישאר במקומו לעבוד את ה' כמ"ש תחת אבותיך יהיו בניך ואם ירצה שיהיה לו בן זכר ישהה עצמו על הבטן לשתזריע היא תחלה כמו שאחז"ל בפירו' הפסוק שאמר שכר פרי הבטן. ויש ספק על זה ממה שאמרו בברכות פרק הרואה שלשה ימים הראשונים יבקש אדם רחמים שלא יסריח משלשה עד ארבעים שיהא זכר מארבעים עד שלשה חדשים שלא יהא סנדל משלשה עד ששה שלא יהא נפל מששה עד תשעה שיצא בשלום ואם כן נראה שזה הדבר תלוי בתפלה ולא בטבע. התשובה בטבע תלוי שאם הזריעה תחלה יולדת זכר אבל אם הזריע הוא תחלה לזה צריך תפלה ועוד תלוי בתפלה כשהזריעו שניהם בבת אחת:

אשה כי תזריע וילדה זכר. אמר רבי שמלאי כשם שיצירתו של אדם אחר כל בהמה חיה ועוף כך תורתו נתפרשה אחר כל בהמה חיה ועוף והוצרך רבי שמלאי לומר כן לפי שהוקשה לו אחר ששלימות האדם גדול והבעלי חיים יש בהם חסרון היה ראוי שיפרש בתחלה תורת האדם ואחר כן תורת בעלי חיים ולמה פירש בתחלה תורת הבהמות והחיות והעופות מי הם טהורים ומי הם טמאים ואחר כך פירש האדם וטהרתו והשיב שתורתו נמשכה ליצירה כמו שבתחלה יצר כל הבעלי חיים ובסוף יצר את האדם כן הוליך בכאן הסדר ההוא. והטעם שביצירה ברא בתחלה כל הבעלי חיים וכל הצמחים שאם היה בורא בתחלה האדם ואח"כ הצמחים מה יאכל היה מת ברעב וכן הבעלי חיים אם לא היה בורא אותם בתחלה איך ישתמש בסוסים בחמורים וכן מה ילבש ומה ינעל אלא בצמר צאן ועורות בקר אף ע"פ שאינו אוכל מהם ועוד שהיסודות הולכים מעלת

השלימות שכשמתרכבים זה עם זה ומתמזגים נתהוו מהם הצמחים וכשנתמזגו עוד לעזוב יותר מן האיכות שבהם ובאים אל השיווי יותר נתהוו מהם בעלי חיים וכשנתמזגו היסודות יותר עשה מהם הקב"ה אדם שהוא שוה המזג מכל אשר לפניו ולכן ברא הקב"ה קודם לאדם הבעלי חיים ולכן כמו שביצירה יצר את האדם אחר כל בהמה חיה ועוף כך תורתו אחר כל בהמה חיה ועוף ויש באלו הפסוקים ספקות:

הספק הא' מה יחס יש בין הצרעת ליולדת לשסמך אחריה אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת ועוד מה יחס בין אשה כי תזריע לבהמות חיות ועופות שסמכה לפניהם ועוד מה יחס יש בין הצרעת לבהמות חיות ועופות טהורות שסמך הצרעת להם.

הספק השני במאמר רבי שמלאי שאם רצה התורה להוליך סדר דיני האדם והבעלי חיים כסדר היצירה היה ראוי שיפרש בתחלה דיני אדם כי יהיה בעור בשרו ואחר כך אשה כי תזריע שכן ביצירה נברא אדם בתחלה ואח"כ נבראת חוה. הספק השלישי במצות המילה שאמר וביום השמיני ימול בשר ערלתו מה צורך לצוות כן אחר שכבר צוה אברהם וכרת ברית עם הקב"ה לעשות כן הוא ובניו כל הימים כמו שאמר ויאמר אלהים אל אברהם ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך אחריך לדורותם זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריך המול לכם כל זכר ונמלתם את בשר ערלתכם והיה לאות ברית ביני וביניכם וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההיא מעמיה את בריתי הפר וא"כ מה צורך לכפול ולצוות וביום השמיני ימול בשר ערלתו:

הספק הד' אלו הונח שהיה צריך התורה לחזור לצוותו אין כאן מקומו ברית מילה קדוש וטהור מי הכניסו בין הטומאות ומי נתן כהן בבית הקברות:

התשובה לכולם שהצרעת אמרו חכמי הרפוא' שאיפשר לבא לאחד משלשה סבות. האחת בעבור מאכלות רעות. השנית ששכב עם אשה בנדתה וכן ארז"ל שכל מי שישמש אם האשה ביום ראשון לנדתה יהיה הולד מצורע לעשר שנים ואם שמש לשני ימים לנדתה יהיה מצורע לעשרים שנה ואם בשלשה לנדתה יהיה מצורע לשלשים שנים וכן עד ז' ימים ואם ביום שביעי יהיה מצורע לשבעים שנים ע"כ וזהו שאמר אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך פירוש כשהיא נדה לא תשכב אותה אלא תהיה בירכתי ביתך ולא תהיה נגלית אלא נסתרת וזהו יהיה סבה שיהיו בניך כשתילי זיתים סביב לשולחנך ולא יהיו מצורעים לשבת בדד מחוץ למחנה מושבם. הסבה השלישית אם הוא ערל שאין שולט האויר בעטרה ובאים בה נגעים רעים ולזה אמר בסדר ביו' השמיני כל הבהמות והחיות והעופות הטמאים והטהורים לומר שהטהורים אינם מזון רע ולא יזיקו והטמאים יזיקו מאד לגוף ובפרשה הזאת אמר אשה כי תזריע כימי נדת דוותה תטמא שגם טומאת

הנדה מזיק מאד לגוף וזאת סבה שנית לצרעת ואמר בסמוך וביום השמיני ימול בשר ערלתו וזאת סבה שלישית לצרעת ואחר שאמר שלשה סבות לצרעת סמך לאלו השלשה אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת לומר שאם ישמור עצמו מאלו השלשה דברים לא יהיו לו אלו הנגעים ואם לא ישמור מהם יהיו לו ולפי שרוב היהודים שומרים עצמם מאלו השלשה לא נמצא אחד ממאה אלף יהודים שיהיה מצורע והיהודי שיש לו צרעת ודאי חטא באחד מאלו השלשה. ועוד רצה לרמוז בזה הסמיכות לומר לנו שאחר שלישראל אסורים אלו השלשה ידוע שכל ישראל בחזקת כשרים ונזהרים מאלו השלשה וא"כ אם בא צרעת לאחד מישראל ודאי הוא בהשגחה מאת השי"ת ולכן צריך שישוב בתשובה וזהו שאמר היהודי שנשמר עצמו מאלו השלשה ועם כל זה יהיה עור בשרו שאת או ספחת או בהרת לא ילך לרופא אלא לכהן על פיו יתרפא ויהיה טהור ועל פיו יהיה טמא לא על פי רופאים טבעיים אלא על פי רופאים אלהיים והם הכהנים ונראה שלזה הטעם צותה התורה שעל פי הכהנים יהיה כל ריב וכל נגע ולא על פי ישראל אפילו יהיה חכם גדול בנגעים לפי שהרואים יחשבו שמה שטיהר או טימא הוא מצד היותו חכם בטבע או שעשה לו רפואות טבעיות ואם לא כן תימה גדול הוא שחכם גדול ישראל וכהן עם הארץ לא יועיל שיטהרנו ישראל אלא על פי כהן וחכם ישראל אומר לכהן עם הארץ טמא או טהור הוא והוא יאמר טמא או טהור ובזה הותרו הד' קושיות. וגם בזה הותר ספק ר' שמלאי שראוי שיאמר כל סבות הצרעת שהם אותם הג' בראשונה ואחר כך יאמר המסובב שהוא הצרעת שהסבה קודמת למסובב ולזה אמר בראשונה אשה כי תזריע שהוא סבה ואח"כ אמר אדם כי יהיה בעור בשרו שהוא המסובב. ואיפשר להתיר הספק הרביעי שאין כאן מקום מצות מילה. תשובה שהאדם לא נברא אלא לעבוד את ה' ולכן בסמוך שברא הקב"ה לאדם הראשון נאמר בו ויניחהו בגן עדן אמר ויצו ה' אלהים על האדם וכן כאן בסמוך שאמר וילדה זכר אמר וביום השמיני ימול שלא נולד אלא לעשות מצות השם והמצות הראשונה והיותר עקרית היא המילה שאם אינו נמול אינו יהודי ובהיותו נמול קיבל עליו עול מלכות שמים שהוא חתום ונרשם לעבוד השי"ת לקבל כל מצותיו ולעשותם לכן סמך מצות מילה ללידת זכר והבנות בכלל הבנים:

ויש בכאן עוד ספק חמישי למה ביום השמיני ימול בשר ערלתו ולא בשביעי או תשיעי או עשירי והטעם לפי שהחליים חדים גבולם יום שביעי וזה חולי חד ושינוי גדול שיצא ממעי אמו לאויר העולם וכן גבולו יום שביעי ואם ימול תוך ז' ימים ימות אבל יום שמיני כבר יצא מחליו ונתרפא:

פסוק ו

ובמלאת ימי טהרה תביא כבש בן שנתו לעולה והקריבו לפני ה' וכפר עליה יש להקשות מה חטאה שהוצרכה לקרבן התשובה רז"ל אמרו בשעה שכורעת לילד נשבעה לא אזקק עוד לבעלי. וכתב הרמב"ן עיקר הכוונה כי בעבור שהיא נשבעת ואין השבועה ראויה שתתקיים מפני היותה משועבדת לבעלה רצתה התורה לכפר לה. ואיפשר לפרש לפי שעל ג' עבירות נשים מתות בשעת לידתן מאי טעמא נפל תורא חדד סכינא ושם בשעת לידתה מזכירים עונותיה לכן צריכה כפרה לאותן עבירות שהזכירו לה:

פרק יג

פסוק ב

אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת ובשר כי יהיה בו בעורו שחין ונרפא או בשר כי יהיה בעורו מכות אש ואיש או אשה כי יהיה בו נגע בראש או בזקן ואיש כי ימרט ראשו בכאן יש ו' מיני נגעים ויש לשאול מדוע ששה מיני נגעים ולא ז' או י' ולמה אלו ולא מינים אחרים. והתשובה שיש ארבעה מיני המזגות דמיי אדומיי לבניי שחוריי וכל אחד מאלו מיני המזגים מוכנה לחליים מיוחדי' הדמיי מוכן לקדחת תמידי' שנתעפשה הדם תוך העורקים והאדומיי מוכן לקדחת שלישית והלבניי לקדחת בכל יום ויום ונקראת קוטידיאנ"ה והשחוריי לקדחת רביעית ונאמר שכמו שכל א' מאלו הד' מזגים מוכנה לחליים מיוחדים וקדחת מיוחדת לכל א' כן כל א' מאלו המזגים מוכן לעבירה מיוחדת שהדמיי מוכן לניאוף והאדומיי לכעס והלבניי לעצלה וכתיב בעצלתים ימך המקרה וארז"ל בעבור עצלות תורה ומצות נעשה מך המקרה במים עליותיו שאומר הקב"ה אין לי מטר והשחוריי מוכן להיותו נוטר איבה. ונאמר שכמו שהמזגים ד' והעבירות ד' כן באים ד' מיני נגעים כנגד הלבנה בא בהרת שנאמר ואם בהרת לבנה היא ועוד שהבהרת עזה כשלג. וכנגד הדם בא שאת שג"כ כתוב בה שאת לבנה והיא דם שהלבנה היא דם בלתי מבושל ולזה נקרא שאת לפי שכמו שהצל נראה גבוה מהשמש כן השאת אינה כ"כ לבנה כבהרת לפי שמוכנת להתהפך לדם וכן אז"ל שאת כצמר לבן שאינה עזה כשלג. שחין היא מאדומה שמצד חמימות הגדולה מהאדומה יש לו שחין וחיכוך גדול מכוה כנגד שחורה שהיא שקיעת הליחות והשחורה בלתי טבעית היא שריפת הליחות. ולפי שאלו העבירות לפעמים נעשות במחשבה קדמה להם והוא יותר רע מאם נעשו בפתע לז"א כי יהיה נגע בראש או בזקן שהיא במתון ובמחשבה ולפי שכל אלו הם עבירות בפועל ויש עוד עבירה במינות שהוא מין או אפיקורוס לזה אמר איש כי ימרט ראשו. ובמדרש אדם כי יהיה בעור בשרו למה אינו אומר בזאת הפרשה דבר אל

בני ישראל כשאר פרשיות כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע ללמדך שאין הקב"ה חפץ לחייב שום בריה שנאמר חי אנכי נאם ה' אלהים אם אחפוץ במות המת ובמה חפץ להצדיק בריותיו שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. דבר אחר לא יגורך רע אין שמו של הקב"ה נזכר על הרעה אלא על הטובה תדע שהוא כן שבשעה שברא הקב"ה האור והחשך וקרא להם שמות הזכיר שמו על האור ולא על החשך שנאמר ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה וכן אתה מוצא שכשבירך לאדם ולחוה הזכיר שמו עליהם שנא' ויברך אותם אלהים וכשקללו לא הזכיר שמו עליהם אלא אל האשה אמר ולאדם אמר וא"ת על הנחש הזכיר שמו בקללתו שנאמר ויאמר ה' אלהים אל הנחש כי עשית זאת כך שנו רז"ל על שלשה דברים הזכיר שמו אע"פ שהם לרעה על המסית זה נחש שהסית את האשה ואמר לה כי יודע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים תהיו כמותו מה הוא בורא עולמות אף אתם תבראו עולמות שכל אומן שונא בני אומנותו ולפי שהסית וספר לשון הרע הזכיר שמו עליו ועל העובר על דברי חכמים שחייב מיתה שנא' כה אמר ה' אלהי ישראל ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת ועל העושה בטחונו בבשר ודם שנאמר ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו ומה' יסור לבו אימתי הוא ארור בשעה שמה' יסור לבו. וכן את מוצא בנח כשבירך לשם הזכיר את השם ואמר ברוך ה' אלהי שם וכשקלל כנען לא הזכירו שנא' ארור כנען. פקח נא עיניך וראה שאין שמו של הקב"ה נזכר על הרעה ואפילו ישראל חלק להם כבוד ולא הזכירם על הרעה כיצד כשבא לחזור על הנגעים לא הזכיר אלא אדם כי יהיה וגו' שאת או ספחת או בהרת אז"ל שאת זו בבל שנא' ונשאת המשל הזה על מלך בבל ספחת זו מלכות מדי שהיה המן מסתפח עם אחשורוש להשמיד להרוג ולאבד בהרת זה יון שהיתה מבהרת על ישראל ואומר כל מי שיש לו שור יחקה על קרן השור שאין לו חלק בה' אלהי ישראל ואם לאו יהרג והיה בעור בשרו לנגע זו מלכות אדום שהשי"ת מלקה אותו בצרעת ואת השר שלה שנאמר מדוע נסחף אביריך כמו נספח ע"כ:

פסוק יב

ואם פרוח תפרח הצרעת בעור וכסתה הצרעת את כל עור הנגע מראשו ועד רגליו לכל מראה עיני הכהן וראה הכהן והנה כסתה הצרעת את כל בשרו וטהר את הנגע כולו הפך לבן. יש להקשות איך איפשר שאם כולו מלא צרעת מראשו ועד רגליו שיהיה טהור ובנגע צרעת קטון יהיה טמא. התשובה שהצרעת תהיה באדם בחטא לשון הרע והלשון הרע נאמר לאחד משתי תכליות האחד לתכלית עשות רעה לחבירו וזה נאמר בסתר

ולזה אמר הכתוב בדד ישב מחוץ למחנה מושבו בעבור שכוונתו בזה הלשון הרע להזיק לחבירו ושישנאוהו האנשים ושיבדלו ממנו ולכן מדה כנגד מדה בדד ישב והלשון הרע השני אינו לתכלית רע ולא להשניא בעיני הבריות אלא לומר צחות ודרך שחוק וכדומה וזה נאמר בפרהסיא ולכן באה לו הצרעת בפרהסיא מראשו ועד רגליו ולכן אין ראוי שיהיה טמא ובדד שלא היתה כוונתו להשניא חבירו עם הבריות אלא דרך צחות:

פסוק מה

והצרוע אשר בו הנגע אמרו במדרש והצרוע זה בית המקדש אשר בו הנגע זו ע"ז שמטמאה כנגע בגדיו יהיו פרומים אלו בגדי כהונה וראשו יהיה פרוע זו שכינה שנסתלקה משם ועל שפם יעטה שבטלו את התורה וטמא טמא יקרא זו חרבן ראשון וחרבן שני ע"כ. והנגעים היו נס לעון שנא' ובנגעים עוונם כדי שישוב בתשובה ולא היו בחוצה לארץ אלא בארץ הקדושה אבל לא בירושלים שהיא מיוחדת לשבתו:

פרק יד

פסוק ב

זאת תהיה תורת המצורע ביום טהרתו והובא אל הכהן יש כאן ספק והוא שזה ההתעסקות אינו נאה לתורתינו הקדושה שאינה מתעסקת אלא בחליי הנפש ולא בחליי הגוף והצרעת יאות למלאכת הרפואה שכוונתה היא להודיע דרך בריאות הגוף ואולם כוונת התורה אינו אלא לתועלת הנפשיי. והתשובה אמרו חכמי הטבע שמי שהוא שוה המזג וליחותו בריאות וטובות הוא סבה שיהיו מדותיו שלימות שהליחות פועלות במדות שמי שמזגו שוה יהיה מוכן למדות חשובות ואמנם מי שאין מזגו שוה שהוא מוכן לחליי הגוף זה המזג יהיה סבה שיהיו מדותיו רעות ושכלו לא יהיה טוב שהליחות הרעות פועלות במדות ואמרו שכמו שהליחות פועלות במדות כן ג"כ המדות פועלות בליחות שאם ירגיל עצמו בכעס אפילו שהוא שוה המזג יתהפך לשחוריי וכן בשאר המדות אם ירגיל עצמו במדה רעה אף ע"פ שהוא שוה המזג יתהפך לאדומיי או לבנייי כפי מה שמחייב אותה המדה. ולזה דברה התורה בצרעת לומר שחוליי האדם יש להם שתי התחלות א' מצד החומר שנית מצד הנפש שאף ע"פ שזה הגוף טוב מצד שיווי מזגו הנה מצד נפשו כשיפעול שלא כשורה יחלה הגוף ומזה הצד דברה התורה בחולי הצרעת לפי שזה החולי בא לו מצד נפשו שהיתה חולה ולא דברה התורה בצרעת מצד שהוא חולי גופני אלא מצד שהוא חולי נפשי או נמשך לו ולז"א בפרשה שעברה אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת והובא אל אהרן הכהן לומר שאינו צריך שילך לרופאים אלא לרופא הנפש שהוא אהרן ולפי שאין הכל מאמינים זה אמר והובא

והיה ראוי שיאמר ובא אל אהרן אבל אמר והובא לומר שיביאוהו על כרחו ולכן אמר ג"כ בכאן זאת תהיה תורת המצורע ביום טהרתו והובא אל הכהן לומר שכמו שהחולי הזה לא בא לו מפאת ליחות הגוף שהיו נפסדות אלא מפאת הנפש שהיתה נפסדת כן רפואתו לא תהיה רפואה טבעית שכל הרופאים הטבעיים שיש בעולם לא ירפאו זה החולי שהרופאים אולי יוכלו לרפאות חולי הצרעת כשיהיה הסבה הפסד הליחות אבל כשאין הסבה טבעית אלא נפשית נמנע לרופאים לרפאותה אלא צריך רופא נפשיי והוא הכהן אבל בצרעת הבתים לא אמר והובא אלא ובא אשר לו הבית שבזה אין השמטה כלל לומר שהיא טבעית אלא הפך הטבע כי נגעי הבגדים יש פתחון פה למתעקשים לומר שהיא טבעית לפי שהצמר היה חלק מהב"ח וגם העורות והפשתים יש בהם צמיחה וחסרון ויש בהם נפש הצומחת אבל בצרעת הבתים אין בהם פתחון פה כלל ליחסו אל הטבע אלא מעצמו יבא אלא הכהן ולהורות שזה החולי בא מצד הנפש וכשהיה בא לקדושים אשר בארץ המה היה בא בפתע פתאום כמו שמצינו במרע"ה ובמרים שמזה יתבאר שבא מפאת הנפש שידוע שאם זאת המחלה היתה באה להם בדרך הטבע לא היתה באה בפתע פתאום אבל קודם בואה יבשר בשורה רעה אחר שסבתה עפוש הדם ושאר הליחות ושריפתם ודרך החוליים הרעים כאלה לבוא אותות רעות קודם בואם ואולי לזה אמר והנה ידו מצורעת כשלג לומר שזה הצרעת לא בא בדרך צרעת טבעית שהיא מליחה עבה שרופה שיש בה חום נכרי אבל הוא בהפך שידו מצורעת והיתה קרה כשלג ולכן נתרפא מיד בהשב ידו אל חיקו והנה שבה כבשרו שהטבעיית לא ירופא מיד ולכן ג"כ מרים נצטרעה בפתע ואמר ויפן אהרן אל מרים והנה מצורעת אמר הנה שבאה בפתע ולזה התפלל משה ואמר אל נא רפא נא לה לומר לשיכירו שהיתה דרך נס בה צריך ג"כ שהרפואה תבא במהרה שהצרעת הטבעית אף שאיפשר לרפאותה לא תהיה רפואתה אלא אחר ימים רבים ומשקים רבים והרקות ותחבושות ולזה כפל נא נא וז"ש כי כאשר משפטיך לארץ כן למדו יושבי תבל פירוש שבצרעת האנשים לא למדו יושבי תבל מוסר שחושבים שבא דרך טבע אבל כשהקב"ה עושה משפטים בארץ שנותן צרעת בבתים אז חוזרים בני אדם בתשובה שרואים שהוא דרך נס:

פסוק ד

ולקח למטהר שתי צפרים חיות טהורות ועץ ארז ושני תולעת ואזוב וצוה הכהן ושחט את הצפור האחת אל כלי חרש על מים חיים. יש לשאול מדוע צוה הקב"ה כל אלו העניינים ומה ענין כל אלו הדברים עם טהרת המצורע. והתשובה לפי שהצרעת בא בעון דבור רע והדבור רע נחלק לשלשה חלקים. אחד לשון הרע. שני רכילות. שלישי מוציא

דבה שאומר שקר על חבירו וזה נקרא מוציא דבה שנא' ומוציא דבה הוא כסיל אבל לשון הרע הוא שמדבר רע על חבירו והוא אמת שמספר מעשיו הרעים שהלשון הרע שולח פיו במה שהוא רע כמו שעושה הזבוב שאינו משים פיו אלא במקום שיש נגע ומכה וכן הרכילות הוא אמת ששומע במקום אחד ומספר מה ששמע במקום אחר ולזה אמר שיביא שתי צפרים. האחד כנגד מוציא דבה. השני כנגד לשון הרע ושני תולעת כנגד הרכיל לפי שהרכיל אוכל בשרו של אדם כמו התולעת ולכן צוה הצפור האחת שהיא ללשון הרע שישחט אותה לומר שישחוט יצרו הרע וישחוט לשונו ויקובל תשובתו אבל מוציא דבה השדים יוליכו נפשו ולזה אמר ושלח את הצפור החיה על פני השדה ואז"ל לפורחות שבשדה פי' לשדים שפורחים בשדה ועם כל זה אם יהיה תשובתו גדולה מאד תקובל ולזה אמר שהצפור הזה יטבול אותה בדם הצפור השחוטה ושני תולעת לרכיל לומר שחטאיו אדומים ונכתמים לפני הקב"ה שנא' אם יהיו חטאיכם כשנים ולפי שכל אלו השלשה הם פחותים ושולחים לשונם בנכבדים כמו שנאמר שתו בשמים פיהם פירוש שהם פחותים לכן צוה עץ ארז שהוא גבוה ואזוב שהוא קטן ולזה אמר ולקח הכהן מדם האשם ונתן הכהן על תנוך אוזן המטהר הימנית ועל בוהן ידו הימנית ועל בוהן רגלו הימנית לפי שחטא בכל אלו המקומות שהיה קורץ בעיניו מולל ברגליו מורה באצבעותיו ועל האוזן בעבור ששמע שמע שוא וצוה שיתן הדם באלו המקומות לפי שבשביל שחטא באלו המקומות דמים לו ולשיכופ' עונו צריך שמכאן ואילך לא יחטא באלו המקומות ולזה צוה שיתן על אלו המקומות שמן על הדם כמ"ש ומיתר השמן אשר על כפו יתן הכהן על תנוך אוזן המטהר הימנית ועל בוהן ידו הימנית ועל בוהן רגלו הימנית על דם האשם וזה לומר שאחר שדמים לו על חטאתיו יחזור בתשובה ושמן על אלו האברים אל יחסר שהוא רמז לשכל שיעשה בשכל כל דבריו ואמר עוד והנותר בשמן יתן על ראש המטהר לפי שאיפשר שעשה עוד רמיזות אחרות בראשו ומכאן ואילך שמן על ראשו אל יחסר:

פסוק לד

כי תבאו אל ארץ כנען ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם יש להקשות מה בשורות הם אלו וארז"ל לפי שהכנעניים עשו מטמוניות תחת כותלי הבית לכן אמר הקב"ה שהבית שיהיה בה מטמוניות יתן בה הקב"ה צרעת ונתץ את הבית את אבניו ואת עציו וזה דרך דרש שהרי צוה ונתץ הבית את אבניו ואת עציו ואת כל עפר הבית והוציא אל מחוץ לעיר אל מקום טמא ולמה לא יחזור לבנות הבית בעציו ואבניו. אבל הכוונה שבכל הדברים שנעשה צריך להזכיר בתחלתם שיהיה לשם ה' כדי שיחול בו רוח הקדש ויהיה

מחלק הש"י והגוים מזכירים שם ע"ז שלהם על כל מה שעושים וחל בו רוח טומאה והכנעניים היו עובדין ע"ז ומתדבקים ברוח טומאה והיו בונים בתיהם לשם טינופיהם וכשמתחילין לבנות הבית היו אומרים בשם ע"ז שלהם כמו שעושים עוד היום האומות עובדי ע"ז וכשהיו מזכירין שם ע"ז בפיהם על הבית שורה עליהם רוח טומאה וכשבאו ישראל לארץ הקדושה רצה הקב"ה לזכותינו ולהקדיש ארצו לפנות הארץ לשכינה שלא יהיה בה טומאה ולפיכך צוה שיהיו נותצין הבית ועפר אחר יקח להעביר רוח הטומאה ויתקדש עתה לשרות שכינתו וכן צריך מי שמתחיל שום מלאכה להזכיר שלעבודת הש"י עושה שנא' הוי בונה ביתו בלא צדק ואז שכינה שורה עליו שהקב"ה משרה קדושתו עליו וקורא עליו שלום שנא' וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא פי' תפקיד ביתך לשי"ת כשתבנהו ואז לא תחטא ואם אינו מפקידו לשי"ת מוכן מיד לשרות עליו רוח טומאה וכ"ש מי שכוונתו לשם ע"ז שיקבל נזק לפי שרוח טומאה שורה על אותו הבית וא"ת במה יודע אם זה הבית נעשה לשם ע"ז לכן הקב"ה מנגע הבית בצרעת וכ"ש חוצה לארץ שאדם ניזוק בבית כזה וא"ת כבר דרים עע"ז בהן ואינן ניזוקין הטעם לפי שהם דבקים בחלקם שהוא הטומאה אבל ירא שמים יקבל נזק ואפילו עע"ז אם דר הרבה באותו בית לא יצא מאותו הבית לשלום ואחר שסותר הבית היה מוצא ממון רב במטמוניות לבנות ביתו כדי שלא יצטער וז"ש ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת וכתיב ובתים טובים תבנה אלו נקראים טובים ולא הראשונים ולכן נהגו בהתחלת כל כתיבה לכתוב ב"ה שנאמר בכל דרכיך דעהו ולכן הע"ז הוא טמא ושורה על הבית רוח טומאה כשהתחילו אותם לשם ע"ז ולכן נתץ את הבית את אבניו ואת עציו ואת כל עפר הבית והוציא אל מחוץ לעיר אל מקום טמא וזהו שאז"ל לפי שהכנעניים שמו מטמוניות שמה לומר שאחר שנתץ את הבית לסבה הנזכרת מוצא שמה ממון לחזור לבנותה שלא יהיה לו הפסד ממון במצוה שעושה להסיר רוח טומאה וע"ז מביתו ואולי חז"ל כללו גם זה בלשון הרע שאמרו אין הנגעים באים אלא על לשון הרע שנאמר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך כלומר לא תוציא דבר מפיך להלקות את גופך ואל תאמר לפני המלאך הממונה עליך בשגגה הוצאתי הדיבור מפי שכל דיבור ודיבור שיוצא מפיך בספר נכתבין בין טוב בין רע בין שוגג בין מזיד למה יקצוף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך אלו הידים והגוף שלוקין בצרעת. ואמרו קשה לשון הרע משפיכות דמים שההורג הורג לאחד והמספר לשון הרע הורג שלשה האומרו והמקבלו ומי שנאמר עליו האומרו מדואג האדומי שאמר לשון הרע על אחימלך ונהרג שנאמר ויאמר שאול מות תמות אחימלך ונהרג שאול דכתיב וימת שאול במעלו אשר מעל באלהים ושאול אמר

שלוף חרבך ומותתני כי אחזני השבץ קטיגוריא של נוב עיר הכהנים ואין שבץ אלא בגדי כהונה שנאמר ועשית משבצות זהב ודואג נשתרש מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא שנאמר גם אל יתצך לנצח יחתך ויסחך מאהל ושרשך מארץ חיים סלה ע"כ ואין לשון הרע כזה שמזכירין הגוים שם ע"ז בהתחלת בנין ביתם ולזה אמרו קשה לשון הרע משפיכות דמים ומגלוי עריות ומע"ז וכו' הנה שהזכירו על לשון הרע ע"ז:

פרק טו

פסוק יט

ואשה כי תהיה זבה דם יהיה זובה בבשרה ז' ימים תהיה בנדתה יש לשאול אנה מצינו בתורה בנדה שצריכה טבילה. והגאון מר יהודאי אמר טבילת הנדה מן התורה ק"ו מנוגע במשכבה וכל שכן לנוגע בעצמה וכ"ש לנדה עצמה שהיא בטומאתה עד שתבא במים שהרי במים וטבילה תלה רחמנא ויש גאונים שלמדו זה מן הכתוב ורחצו במים זה בנין אב לכל הטמאים שיהו בטומאתם עד שיטבלו. ויש לשאול הנדות לא מצאנו בנקבות הבעלי חיים אלא באשה לבד ומה הטעם בזה. תשובה בחטא חוה שנאמר הרבה ארבה עצבונך וכמו שפירשתי בסדר בראשית ולכן יראו במראה של זכוכית שמביט בה הנדה בתחלת נדותה אם מביט בה הבטה גמורה טפות דם. ודע שאף ע"פ שהוא חולי בטבעה הוא תועלת גדולה לולד כי תתנקה האשה מן המותרות ויהיה הולד נוצר מן הדם הזך והנקי לשיהיה מוכן לקבל השפע האלהי וזהו כמו שהמראה שצריך מירוק וזיכוך לשיתרשמו בו הגוונים ולכן הונחו שדי הב"ח במקום הערוה ולא כן בנשים שהשדים שלהן במקום בינה שיינק הולד ממקו' טהור:

פסוק לג

והדוה בנדתה המשיל הכתוב טומאתן של ישראל לטומאת הנדה שנאמר כטומאת הנדה היתה דרכם לפני לא אמר כטומאת המת שהמת בעוד שהוא בבית אין הכהן נכנס לשם והנדה הכהן נכנס ויושב עמה כן הקב"ה משרה שכינתו על ישראל אע"פ שהם טמאים בין הגוים שנא' השוכן אתם בתוך טומאתם ועוד אלו המשילם לטומאת המת אין השכינה חוזרת עליהם לעולם אבל הנדה חוזרת ומטהרת וכן הקב"ה יגאלנו ויטהרנו שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם:

פרק טז

פסוק א

אחרי מות שני בני אהרן בקרבתם לפני ה' בזה יש ספקות:

הספק הא' מהו מה שדיבר ה' אל משה אחרי מות שלא מצינו שדיבר לו שום דיבור.

וא"ת שהדיבור שדיבר לו הוא דבר אל אהרן אחיך זה א"א שהרי חזר לומר ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן אחיך ואל יבוא בכל עת אל הקדש א"כ הדיבור הראשון לבטלה בא. וחז"ל אמר משל לחולה שנכנס אצלו רופא ואמר לו אל תאכל צונן ואל תשכב בטחב בא אחר וא"ל אל תאכל צונן ואל תשכב בטחב שלא תמות כדרך שמת פלוני זה זרזו יותר מהראשון לכך כשאמר אחרי מות הכוונה שמה שאמר הקב"ה למשה הוא אלו המלות אחרי מות שני בני אהרן בקרבתם לפני ה' וימותו פירוש ויאמר ה' אל משה אמור אל אהרן אלו המלות ומה הם המלות שתאמר לו אחרי מות שני בני אהרן בקרבתם לפני ה' אל יבוא בכל עת אל הקדש והרי תשובה לזה הספק שהדיבור שדיבר לו בדיבור הראשון אינו אלא דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקדש והפסוק לא אמר הרופא הראשון אלא הרופא השני ומה שאמר אחרי מות אינו אלא שאמר לנו התורה אימתי דיבר הקב"ה זה הדיבור למשה אחרי מות ועכשיו שפירשו כן הנה שהשיבו לספק זה אבל יש ספק אחר א"כ שהכוונה היא זאת היה ראוי שיאמר הכתוב וידבר ה' אל משה דבר אל אהרן אחיך אחרי מות שני בניו בקרבתם לפני ה' וימותו אל יבוא בכל עת אל הקדש למה חזר לומר ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן וידבר ה' אל משה ויאמר ה' אל משה מה צורך בו:

הספק הב' הכוונה במלת בקרבתם ר"ל בהקריבם אש זרה וכן תרגם אונקלוס בקרוביהון אישתא נוכראה קדם ה' וא"כ היה ראוי שהאזהרה שלא יחטא יהיה מעין החטא שנענשו בניו עליו וא"כ היה ראוי שיאמר וידבר ה' אל משה אחרי מות שני בני אהרן בקרבתם לפני ה' אל יקריב אש זרה לפני ה' או יאמר אחרי מות שני בני אהרן בבואם אל הקדש דבר אל אהרן ואל יבא בכל עת אל הקדש מה טעם אחרי מות שני בני אהרן בהקריבם אש זרה אמור אל אהרן אל יבוא בכל עת אל הקדש וזה הספק הוא בין לפשט הפסוק שאחרי מות בא לומר זמן הדיבור בין לרז"ל שפירשו שאחרי מות ר"ל שידבר אלו המלות שהן אחרי מות:

הספק הג' שרז"ל נחלקו בחטאם י"א שתויי יין נכנסו למקדש. וי"א שהציצו בשכינה ועוונות אחרו'. ויש להקשות הרי הפסוק אמר ויקריבו לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אותם ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם ולמה רז"ל הוסיפו על חטאתם פשע. היתר הספק הראשון שהוא שלא מצינו בדיבור הראשון שאמר לו שום דבר:

התשובה שהקב"ה מדקדק עם צדיקיו כחוט השערה שנאמר וסביביו נשערה מאד. ונראה שזה לשלשה טעמים אחד לפי שהצדיקים לפניו תמיד ומשגיח בהם תמיד לכן כל חטא שיחטא אפילו הוא קטן מאד מענישו מיד ומי שהוא רחוק מהשי"ת אינו חושש

כל כך לחטאתו וכאלו אינו רואהו. השני שלא יעשה משא גדולה של עונות להאבידו אלא לנקותו מעט מעט כאז"ל על פסוק רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם שאמרו משל לעשיר שיש לו לווים הרבה מאוהבו לוקח מעט מעט הלואתו ולשונאו אינו חפץ אלא הכל בפעם אחד ואין לו ובסוף משליכו בבית האסורים ויהיה שם כל ימיו. השלישי לפי שהחטא הקטן הוא גדול למי שהוא ירא אלהים וסר מרע ולפי שהקב"ה מנחם אבלים לכן סמוך למיתתם א"ל הקב"ה דרך נחמה דע שלפי שהם קרובים מאד אלי והם לפני תמיד ואני משגיח עליהם מאד מתו בחטא קטן שאם לא היו קרובים אלי לא היו מתים בחטא קטן כזה ואולי זהו מה שאמר הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש והיכן דיבר אלא ודאי זהו שאמר לו הקב"ה למשה בקרבתם לפני ה' כנ"ל. ובזה הותר הספק השני גם כן שאם פירוש בקרבתם הוא בהקריבם אש זרה קשה שהיה לו לצאת באותה שנכנס שהוא אש זרה ויאמר דבר אל אהרן ואל יקריב אש זרה אבל אחר שפי' בקרבתם אינו זה אלא בהיותם קרובים אלי אינו קשה שלא היה לו להזהיר שלא יהיה אהרן קרוב אל ה' אלא שיהיה יותר קרוב כי מלאך ה' צבאות הוא. ובזה הותר הספק השלישי ג"כ שלזה אמר שהציצו בשכינה במתן תורה וכדי שלא לערבב השמחה לא המיתם אז שנאמר ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו וזה לפי שהוקשה להם אלו הקושיות שהקשיתי שהיה ראוי שיצא הפסוק במה שנכנס וכן לשון בקרבתם שהיה ראוי שיאמר בהקריבם אש זרה או היה ראוי שיאמר בהקריבם ואני הייתי מבין שהקריבו אש זרה ואונקלוס שתרגם בקרוביהון אישתא נוכראה העיקר חסר מן הספר לכן פירשו שהציצו בשכינה והכוונה לפי שאמר פן יהרסו אל ה' לראות ונדב ואביהוא הציצו בשכינה והרסו אל ה' לראות יותר ממה שדעתם משגת ולזה אמר בקרבתם ר"ל בשקרבו גופם או שכלם יותר ממה שהיה ראוי הנה שפי' בקרבתם אינו שהקריבו אש זרה אלא בקרבתם הם עצמם אל ה' ולא הכחיש שהם קרבו אש זרה שהפסוק אמר זה מבואר אלא שבהקריבם אש זרה אולי היה מוחל הקב"ה להם אבל בחטא שהציצו בשכינה לא מחל חטא אש זרה ומי שאמר שתויי יין לפי שהוקשה לו בהקריבם אש זרה אם ממיעוט ידיעת חכמים היו וכל שכן שראו בעיניהם שהקב"ה הוריד אש מן השמים שאמר ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח את העולה ואת החלבים וירא העם וירונו ויפלו על פניהם וא"כ כל שכן שירד לקטרת וא"ת שחטאו מצד יצר הרע אין זאת מן העבירות שיצר הרע מלהיב את האדם לחטוא אלא ודאי היו שכורים או שתויי יין ולכן חטאו בהקריבם אש זרה תיקן הענין ולא הלשון ולא שהוסיפו על חטאתם פשע אלא שהיין סבת חטאתם והראיה שעדיין לא הזהיר אותם ביין ושכר

אל תשת וכן מי שאמר שהורו הוראה לומר שהיה ראוי שישאלו מאת משה אם יקריבו אש זרה ובמה שלא עשו כן חטאו בהקריבם אש זרה אבל לא שהוסיף פשע עליהם:

פסוק ד

כתונת בד ולא של צמר שהבד מורה הכנעה שהבד צומח מן העפר והצמר הוא מבעל חי:

פסוק ח

וגורל אחד לעזאזל כתב ר"א אמר ר' שמואל אף ע"פ שכתוב בשעיר החטאת שהוא לשם גם שעיר המשתלח הוא לשם ואין צורך כי המשתלח אינו קרבן כי לא ישחט ואם יכולת להבין מלת הסוד שהוא אחר מלת עזאזל תדע סודו וסוד שמו כי יש לו חברים במקרא ואני אגלה לך קצת הסוד ברמז בהיותך בן שלשים ושלש תדענו עד כאן וכתב הרמב"ן עליו והנה ר"א נאמן רוח מכסה דבר ואני הרכיל אגלה סודו שכבר גלו אותו רז"ל במקומות רבים אמרו בב"ר ונשא השעיר עליו זה עשו שנאמר הן עשו אחי איש שעיר את כל עונותם עונות תם שנאמר ויעקב איש תם ומפורש מזה בפרקי ר"א הגדול לפיכך היו נותנים אותו לסמאל שוחד ביוה"כ שלא יעכב את קרבנם שנא' גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל גורלו של הקב"ה לקרבן עולה וגורל של עזאזל שעיר חטאת וכל עונותיהם של ישראל עליו שנאמר ונשא השעיר עליו ראה סמאל שלא נמצא בהן חטא ביוה"כ אמר לפני הקב"ה רבונו של עולם יש לך עם אחד בארץ כמלאכי השרת מה מלאכי השרת יחפי רגל כך ישראל וכו' והנה הודיעונו שמו ומעשהו וסוד הענין כי היו עובדי אלהים אחרים הם המלאכים עושים להם קרבנות והתורה אסרה כל עבודה להם אבל צוה ביוה"כ שנשלח שעיר במדבר לשר המושל במקום החרבן והוא הראוי לו מפני שהוא בעליו ומאצילות כחו יביא חורב ושממון כי הוא העולה לכוכבי חרב ודם ומלחמות והכלל הוא נפש לגלגל מאדים וחלקו מן האומות עשו יורש החרב והמלחמות ומן הבהמות השעירים והעזים ובחלקו עוד השדים הנקראים בלשון רבותינו מזיקין ובלשון הכתוב שעירים כי כן יקרא הוא ואומתו שעיר ואין הכוונה בשעיר המשתלח שיהיה קרבן מאתנו אליו חלילה אבל כוונתינו לעשות רצון ה' שצונו כך המשל כמי שעשה סעודה למלך וצוהו המלך תן מנה לעבדי פלוני שאין העושה הסעודה נותן כלום לעבד ההוא ולא לכבודו עושה רק הכל נתן למלך והמלך נותן פרס לעבדו ושמר זה מצותו ואמנם המלך לחמלתו על בעל הסעודה רצה שיהיו כל עבדיו נהנין ממנו שיספרו בשבחו לא בגנותו וזהו טעם הגורלות כי אלו היה הכהן מקדיש אותן בפה לה' ולעזאזל היה כעובד אליו אבל היה מעמידם לפני ה' פתח אהל מועד כי שניהם מתנה לה' והוא נתן לעבדו החלק אשר יבוא לו מאת השם הוא הפיל להם בגורל וידו חלקתה להם שנא' בחיק יוטל את הגורל ומה' כל משפטו וגם אחרי הגורל היה מעמידו לפני ה' לומר

שהוא שלו ואין כוונתינו בשלוחו אלא לעשות רצון ה' ולכך לא נשחוט אנחנו ותרגם אונקלוס לשמא דה' ולעזאזל כי האחד לשם ה' והשני לעזאזל ולא לשמו של עזאזל ולזה אמר והתודה עליו את כל עוונות בני ישראל ונתן אותם על ראש השעיר ולא נאמר כן בשעיר החטאת של שם ולא בשום סמיכה שבקרבנות לפי שהקרבנות לרצון על אשי ה' והם מרצים ומכפרים אבל זה שאינו לשם והמקבלו אינו מכפר ואינו מרצה אלא נושא עונותם ועונה אמן בעל כרחו וזהו ונשא השעיר עליו וגו' עכ"ד. ואני אפרש יותר כוונת ר"א שמה שאמר אם יכולת להבין הסוד שהוא אחר מלת עזאזל המלה שהיא אחר עזאזל היא המדברה לומר ששר המדברות והחרבות הוא מאדים ומה שאמר תדע סודו והוא שהיו עושים אותו לשר מאדים שהוא סמאל וסוד שמו של עזאזל שר"ל תקיף ושר המדבר והחרבות ואמר בהיותך בן ל"ג ר"ל בפסוק ולא יזבחו עוד את זבחיהם שהוא ל"ג פסוקים בינו ובין פסוק שנזכר בו בתחלה מלת עזאזל שנראה ממנו שהיו ישראל עושים במצרים השעירים שהם מחלק מאדים עבודה בשדות ובחרבות לפי הכח שיש לו באותם המקומות ולזה אמר למען אשר יביאו בני ישראל את זבחיהם אשר הם זובחים על פני השדה והביאום לה' ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים שהם השדים שאמרו חז"ל בעבור כוחות הכוכבים המזיקים והעיקר על כחות מאדים לפי שהוא חם ויבש ויורה על מהירות הבלבול ולפי שהשטנים שמכחם באים כל העונשים בזה העולם בכח הקב"ה שנתן להם הם מאדים ושבתאי והשעירים הם מחלק מזל גדי ובצורתו ומזל גדי הוא בי שבתאי ובית כבוד מאדים השם יתברך שלקחנו לחלקו צוה לקחת שני שעירים להיות כופר בעדינו ולכפרת עוונותינו האחד לקרבן לשי"ת לשיהיה מגן בעדינו מאלה השטנים בעבור שהשעיר מחלקם וזהו ר"ל ונתן אותם על ראש השעיר שיהיה כל העונש בראשו ושתראה פעולתם בו ולזה רמזו במלת שוחד כי השוחד אינו עבודה כי העבודה באהבה ובטוב לבב כי כל מה שיתן העבד למלכו או לרבו הוא כדי לעשות רצונו ולהטיב לו והשוחד הוא שיתן אדם למי שירא ממנו שיעשה לו רעה כדי שלא יזיקנו וזהו ר"ל ליתן שוחד לסמאל והקב"ה שולח משולחנו ומשלו לכחו של מאדים בעבור שלא יזיק לישראל כמו שכתבתי זאת כוונת ר' אברהם בזה הלשון. ודע שסמאל יורה שמו על ענייני שהוא סם המות ועוד שעומד לשמאלו של אדם ועוד נגזר מלשון סומא לפי שמקבל שוחד וכתיב השוחד יעור:

פסוק יז

וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבואו לכפר בקדש עד צאתו ארז"ל אפילו אותם שכתוב בהן ודמות פניהם פני אדם לא יהיה באהל מועד וזו מעלה גדולה לכהן ולעבודת יוה"כ שאפילו חיות הקדש מפנין לו מקום לעבודתו כדי שיכנס לפני המלך ה' ויעבדנו ביחוד:

פרק יח

פסוק ב

דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וגומר באלו הפסוקים יש ספקות:

הספק הא' מה צורך לומר אשר ישבתם בה ואשר אני מביא אתכם שמה יספיק שיאמר כמעשה ארץ מצרים לא תעשו וכמעשה ארץ כנען לא תעשו:

הספק הב' היה ראוי שיאמר מעשי ביו"ד לשון רבים שמעשים רבים רעים היו להם ולמה אמר לשון יחיד:

הספק הג' מה צורך לומר אני ה' אלהיכם היה מספיק שיאמר את משפטי תעשו ואת חוקותי תשמרו ללכת בהם ושמרתם וגו' אני ה' אלהיכם מיותר אחר שהתחלת הפרשה אני ה' אלהיכם כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה וגו':

הספק הד' למה כפל ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם אחר שאמר בסמוך לזה את משפטי תעשו ואת חוקותי תשמרו ללכת בהם:

הספק הה' מהו וחי בהם ידוע שהמצות לא ניתנו לנו למות בהם אלא לחיות בהם שנאמר לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה:

הספק הו' למה חזר לומר בסוף הענין אני ה' אחר שאמר בתחלת הענין אני ה' אלהיכם:

הספק הז' למה אמר בתחלת הענין אני ה' אלהיכם ובסוף הענין לא אמר אלהיכם אלא אני ה':

הספק הח' שכל הפרשה הזאת כפולה שמעשה ארץ מצרים וארץ כנען כבר הזכירם בפרט בסמוך והם כל העריות. וכן אמר בפרשה וחובר חבר ושואל אוב וידעוני ודורש אל המתים ואחר שאמר בפרט מעשיהם הרעים ושלא נעשה כן מה צורך לומר כאן בכלל כמעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כנען לא תעשו:

התשובה לספק הראשון הוא שכשהאדם הולך מעיר לעיר או עושה כמנהג אנשי העיר שהיה יושב בה או מניח מנהג אנשי מקומו ועושה כמנהג אנשי העיר אשר הולך שמה כאמרם משה עלה למרום ולא אכל מלאכים ירדו לארץ ואכלו אותו המנהג שייטב יותר בעיניו עושה לזה אמר לא תעשו מעשים ממקום שישבתם בה ולא מעשים אשר

אתה הולך שמה ואמר מעשה לשון יחיד לומר שכל מעשיהם הם רעים וחטאים ורבים מאד ולא אחד בהם שיהיה טוב שאפילו שתבקש כל מעשיהם לראות אם יש אחד בהם שיהיה טוב לא תמצא אם כן כשום מעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כנען לא תעשו. ובזה הותר הספק השני. והותר הספק הרביעי למה כפל ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם אחר שאמר בסמוך לזה את משפטי תעשו ואת חוקותי תשמרו נראה שלפי שהמצוה יש לה שתי סגולות האחד סגולת המצוה הוא השי"ת שאע"פ שמעשה המצוה בעצמה לא יהיה לה סגולה ותועלת מצד עצמה עם כל זה לסבת המצוה שהוא השי"ת יש לה סגולה ותועלת וגם כן למצוה בעצמה יש סגולה אע"פ שלא יצוה אותה הקב"ה ולזה אמר את משפטי תעשו ואת חוקותי תשמרו ללכת בהם אני ה' אלהיכם כלומר שיש למצות סגולה מצד שאני צויתים ואמר עוד ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם פירוש כל אדם בעולם אפילו שיהיה אינו מצווה ועושה וחי בהם מצד סגולת המצות וזה הוא שדייק אותם ולזה אמר האדם כלומר כל אדם מצד היותו אדם לא מצד שאני אלהיו ולא מצד שאני צויתיו וזה הוא שארז"ל כהנים לויים ישראלים לא נאמר אלא האדם לומר שאפי' גוי ועוסק בתורה הוא ככהן גדול כוונתם מה שפירשתי שאפי' גוי שלא נצטווה יש לו תועלת נמרץ מצד המצוה בעצמה ואמר על זה אני ה' לומר אע"פ שיש תועלת למצות מצד עצמם אינו אלא שאני מודיע לכם שיש תועלת במצות מצד עצמם אבל אין רצוני שתעשו המצות מצד סגולתם אלא מצד שאני ה' ולזה אמר בסוף אני ה'. ובזה הותר זה הספק למה כפל ואמר ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם אחר שאמר בסמוך לזה את משפטי תעשו ואת חוקותי תשמרו. ובזה הותר ג"כ הספק הג' מה צורך לומר אני ה' אלהיכם. ובזה הותר ג"כ הספק הה' מהו וחי בהם לומר שמצד המצות בעצמם יחיה שזאת היא סגולתם מצד עצמם. ובזה הותר ג"כ הספק הו' למה חזר בסוף הענין לומר אני ה' והוא לומר אע"פ שיש למצות סגולה מצד עצמם לא תעשו אותם מצד סגולתם בעצמם אלא לפי שאני ה'. והותר ג"כ הספק הז' לפי שהמצות אחר שלא נעשה אותם מצד סגולתם בעצמם איפשר שנעשה אותם בעבור המצוה יתברך שהוא אלהינו וקבלנו אותו באלוה ואדון שלנו וקבלנו עול מלכותו עלינו או אפילו שלא היינו מקבלים עלינו אלהותו ראוי לעשות מצותיו בעבור שמו הגדול ובעבור שהוא בורא עולם ושהוא האל הגדול הגבור והנורא ואמר בראשונה אני ה' אלהיכם עשו המצות בעבור שאני אדון לכם ואתם עבדי ואמר בסוף אני ה' בעבור גדולתי. והיתר הספק השמיני שכל הפרשה כפולה הכוונה לומר שאפי' לה' אלהינו לא נעבוד כעבודתם כמו שאמר איכה יעבדו הגוים

האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני. וכמו שאמר ולא תקים לך מצבה אשר שנא ה' אלהיך שאע"פ שהיתה אהובה בימי האבות אחר שעשאוה האומות לע"ז שנאה הקב"ה. ולספק הה' שהוא מה הכוונה במה שאמר וחי בהם אע"פ שכבר פירשנו בו פירוש א' נוכל לפרש עוד פירוש שני שבעבור המשפטים יחיה שאם לא יהיו המשפטים א"א לאדם הטוב להיות לו תקומה כמו שאז"ל על התורה שיש בה משפטים לפניה ומשפטים לאחריה לפניה שם שם לו חק ומשפט לאחריה ואלה המשפטים ובאמצע מתן תורה משל למטרונה שהמשפטים הם סבת קיום התורה ולזה סמך למה שאמר ואת משפטי וחי בהם. פי' שלישי לפי שהעמל בתורה מתיש כחו כי למה נקרא שמה תושיה ע"ש שמתשת כחו של אדם ומצד החולשה איפשר שימות לזה אמר אף שאת משפטי תעשו ואת מצותי תשמרו וחי בהם. פירוש ד' הוא שבועה כמו חי אני נאם ה' וחי בהם חי ה'. פי' חמישי בעבור שאז"ל חש בראשו יעסוק בתורה שנאמר כי לוית חן הם לראשך חש בגרונו יעסוק בתורה שנאמר וענקים לגרגרותיך חש במעיו יעסוק בתורה שנאמר רפאות תהיה לשריך לז"א וחי בהם שאפילו יהיה חולה יתרפא בהם ויהיה חי כמו וימרחו על השחין ויחי. פירוש ששי וחי בהם איני מצוה לכם חוקים להמית אתכם בסיגופים ותעניות ובשריפת בניכם כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש אלא מצות שיחיה בהם ואמר זה לפי שאמר ובחוקותיהם לא תלכו. פי' שביעי אמרו חז"ל גדולים צדיקים ממלאכי השרת ואמרו לא יראני האדם וחי אפילו מלאכי השרת שהמלאכים נקראים חיים לפי שהם נצחיים לזה אמר שבעשיית המצות נהפך האדם למלאך וזהו וחי בהם פירוש יהיה מלאך האדם בעשיית המשפטים והחוקים והמצות והרי הכהן נקרא מלאך שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא. פי' שמיני אחז"ל וחי בהם ולא שימות בהם חוק מע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים שהביאו ראיה מן הפסוקים שימות בהם. פי' תשיעי וחי בהם לעולם הבא וכן ת"א ויחי בהון לחיי עלמא:

פסוק ו

איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה בכאן יש ספקות:

הספק הא' שזה הפסוק מיותר שזה מדבר דרך כלל שלא יגלו עריות ולא אמר בזה הפסוק אלא דרך כלל העריות ומה צורך לזה אחר שאחרי כן פרט כל העריות:

הספק הב' למה כפל ואמר איש איש שתי פעמים. והיתר הספק הא' אחז"ל שלא יקרב לחבק ולנשק וכל מה שאמרו חז"ל אמת. אבל יש לשאול היה ראוי שיאמר בתחלה איסור כל העריות לביאה ואחר שיאסור ביאת העריות היה ראוי שיאסור גם כן נשיקה

וחבוק ונראה גם כן שכלל הפסוק ענין אחר והוא שדרך הזונים לאמר פלונית קרובה שלי כדי שיוכל לדבר עמה בענין איסור כמו שאמר מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי אמצאך בחוץ אשקך גם לא יבוזו לי ולזה הזהיר לא תקרבו כלומר לא תאמר שאתה קרוב לנשים האסורות לתכלית גילוי ערותן וכן הקרובות לא תאמר שהן קרובות לגלות ערוה. והיתר הספק השני שכפל איש איש לומר האיש יתקרב לאיש כמוהו ולא יתקרב לנשים. פירוש שני האיש יהיה איש וחשוב ולא יהיה פחות ומכוער לעשות דברים מכוערי' כגלוי עריות. פירוש שלישי דרך הזונים להתקרב זה עם זה להתיעץ על ענין זנות לזה אמר איש עם איש לא תקרבו זה עם זה לגלות ערוה ושאר בשרו הם העריות:

פסוק יז

ערות אשה ובתה לא תגלה שארה הנה זמה היא ואשה אל אחותה לא תקח לצרור לגלות ערותה עליה בחייה באלו הפסוקים יש ספקות:

הספק הא' למה אמר בערות אשה ובתה זמה היא יותר מבכל שאר עריות:

הספק הב' מה הוצרך לומר באשה אל אחותה לצרור והיתר הספק הראשון נראה לי לפי שהעריות יש מהן שאסרם הכתוב משום עצמם ומי שאינו נופל בו משום עצמו אסרם משום אחרים שבאמו אמר אמך היא כלומר מצד עצמה אסורה אין צריך בכאן טעם אחר אלא שהיא אמך אבל באשת אביו שאינה אמו הוצרך לתלותו באחרים לפי שאין בה איסור מצד עצמה ולזה אמר בה ערות אביך היא וכן באחותך לא הוצרך לתלותו באחרים אבל באחות אביך אינה אסורה מצד עצמה לכך הוצרך לתלותו באחרים ואמר שאר אביך היא וכן באחות אמך אינה אסורה מצד עצמה לכן תלאה באחרים ואמר שאר אמך היא וכן באחי אביך לא תגלה אל אשתו לא תקרב אינה אסורה מצד עצמה לכן תלאה באחרים ואמר דודתך היא וכן בשאר עריות אבל בבת אשתו יש בה מן הקושי שאין בה טעם לאסור לא מצד עצמה ולא מצד אחרים מצד עצמה אין ראוי שיהיה בה איסור שאינה קרובה לו ולא משום אשתו לא תוכל לומר כמו שאסורה אמה לו כך אסורה בתה שאשתו מותרת לו וא"כ היצר הרע חולק על זאת ואומר מותרת היא מן הראוי לזה אמר זמה היא ותרגם אונקלוס עצת חטאין לומר עצה רעה היא שיועץ עליך היצר הרע וא"ת מה טעם יש באיסור הזה לז"א שארה הנה לו אע"פ שלא יש איסור מצד האיש לא מצד עצמו ולא מצד אחרים יש איסור מצדן מצד עצמן שהן קרובות זו לזו פירוש דבר מגונה מאד וקלון גדול לאם שתשכב הבת עם האיש ששכב את אמו וכן פרש"י שארה הנה קרובות זו לזו ולזאת הסבה הוצרך לומר באשה אל אחותה לצרור לפי שג"כ בזו יש מן הקושיא שאין ראוי שתהיה אסורה לו לא מצדו ולא מצד אחרי' מצדו לא

שאינה קרובה לו מצד אחרים לא נאמר כמו שאסורה אשתו לו כך היא אסורה לו לזה הוצרך לומר לצרור כלומר האיסור לא מצדך אלא מצד עצמן שאין ראוי שיהיו צרות זו לזו ותעשה אחת רעה לחברתה לז"א בחייה שאחר מיתתה אינה עושה צרה זו לזו מה שאין כן בשאר עריות ומה שלא אמר בזאת זמה היא שאחר שאמר כן באשה ובתה לא הוצרך לחזור לומר כן באשה אל אחותה וגם שמה שאמר זמה היא הוא טעם לשתיהן:

פסוק כ

ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך לזרע לטמאה בה לפי שלאחד מג' כוונות האדם משמש מטתו להריק המותר או למלאות תאותו או לתכלית בנים וזאת היא הטובה שבכולן לזה אמר ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך אפי' לזרע שהוא לבנים ונראה שמה שסמך לזה ומזרעך לא תתן להעביר למולך לומר אם נולדו לך בנים מאשת עמיתך אותו הזרע יבוא לעבוד למולך שאלו הבנים לא יהיו אלא מצד הטומאה ומצד השטן ויהיה מחלל את השם ולז"א וחללת את שם אלהיך וג"כ נאמר טומאה במולך למען טמא את מקדשי ולפי שהעובד מולך הוא לתכלית הצלחה אמר שלא יצליח ויהיה כשוכב עם זכר שלא יבוא משם הצלחה ובנים והוא כשוכב עם בהמה שאינה עושה פירות ולזה סמך לזה ואת זכר לא תשכב משכבי אשה ובכל בהמה לא תתן שכבתך לטמאה בה:

פסוק כח

ולא תקיא הארץ אתכם פשט הפסוק הוא ולא תעשו מכל התועבות האלה ולא תקיא הארץ אתכם ואם תעשו תקיא ונוכל לפרש שהכוונה ואם תעשו התועבות האלה לא תקיא הארץ אתכם לבד אלא גם עונש אחר גדול מזה כי כל אשר יעשה מכל התועבות האלה ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם:

פסוק כט

ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם. מצינו בכריתות ג' לשונות האחד ונכרת האיש ההוא השני ונכרתה הנפש ההיא. השלישית הכרת תכרת הנפש ההיא. והכוונה שיש כרת לגוף ולא לנפש ובזה נאמר ונכרת האיש ההוא. ויש כרת לנפש ולא לגוף ובזה נאמר ונכרתה הנפש ההיא. ויש כרת לגוף ולנפש ובזה נאמר הכרת תכרת הנפש ההיא. וביאורו שהאוכל חלב או דם והוא צדיק ורובו זכיות ויצרו הרע הלהיבו לעבור ימות בנעורים קודם שיגיע לס' שנה ואין נפשו בהכרת אבל יהיה לו חלק בעולם הנשמות וגם יהיה לו חלק לעולם שאחר התחיה ועל זה נאמר ונכרת האיש ההוא ואם עם החטא החמור ההוא יהיו עונותיו מרובין מזכיותיו נפשו נכרתת מחיי עולם הנשמות ועל זה אמר ונכרתה הנפש ההיא ואלו אין להם כרת בגופן ויחיו ימים רבים וגם עד זקנה ושיבה ועל זה אז"ל מי שעונותיו מרובין מזכיותיו יורדין לגיהנם ונדונין שם י"ב חדש לאחר

י"ב חדש גופן כלה ונשמתן נשרף ורוח מפזרתן תחת כפות רגלי הצדיקים. ויש כרת חמור שנכרת גופו ונפשו והוא שנאמר בו כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר הכרת תכרת ודרז"ל הכרת בעולם הזה תכרת לעולם הבא לומר שימות בנוער ולא תחיה נפשו בעולם הנשמות ואין הכרת הזה נאמר בתורה אלא בענין ע"ז ומגדף:

בפרשה הזאת ספקות:

הספק הא' מה קשור יש לאלו המצות זו אצל זו שהתחיל בקדושת ישראל שאמר קדושים תהיו וסמך לזה איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו ואח"כ אמר אל תפנו אל האלילים ואחר כך אמר דיני קרבנות שאמר וכי תזבחו זבח שלמים לה' לרצונכם תזבחוהו ואחכ"א ובקוצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך לקצור ואחכ"א לא תגנובו ואחכ"א לא תקלל חרש ואחז"א לא תעשו עול במשפט ואחכ"א לא תלך רכיל ואחז"א את חוקותי תשמורו בהמתך לא תרביע כלאים ואחז"א דין שפחה נחרפת לאיש ואחז"א דין ערלה וערלתם ערלתו את פריו ואחז"א לא תאכלו על הדם ואח"ז לא תקיפו פאת ראשכם ושרט לנפש ואח"ז אל תחלל את בתך להזנותה ואח"ז את שבתותי תשמורו ואח"ז אל תפנו אל האובות מפני שיבה תקום ואחכ"א ואיש אשר ינאף. ויש לשאול שאלו המצוות רחוקות זו מזו בענייניהם וכל התורה כולה יש לה סדר נאות וחשוב ומה קישור יש לאלו המצות אלו עם אלו ואפילו אדם בעל שכל מסדר דבריו זו עם זו בסדור היותר נכון בעיניו זהו הספק הא':

הספק הב' לא לבד אין להם קישור אבל סמוכות זו לזו הפך הראוי שכשאמר איש אמו ואביו תיראו היה ראוי שיסמוך אליו מפני שיבה תקום והדרת פני זקן שהוא מענייננו וכשאמר אל תחלל את בתך להזנותה היה ראוי שיסמוך אליו ואיש אשר ינאף את אשת איש שהוא מענייננו ולא עשה כן וכן שפחה נחרפת שהוא מענייננו:

הספק הג' לחז"ל שאמרו שבכאן הזהיר על י' דברות כיצד אני ה' כנגד אנכי ה' אלהיך איש אמו ואביו תיראו כנגד כבד את אביך. ואת שבתותי תשמורו כנגד זכור את יום השבת אל תפנו אל האלילים כנגד לא יהיה לך לא תגנובו כנגד לא תגנוב. ולא תשקרו ולא תלך רכיל כנגד לא תענה ברעך. ולא תשבעו בשמי לשקר כנגד לא תשא לא תעשוק את רעך כנגד לא תחמוד אל תחלל את בתך להזנותה ואיש אשר ינאף כנגד לא תנאף לא תעמוד על דם רעך כנגד לא תרצח. ויש להקשות על זה ג' ספקות:

הספק הא' למה חזר בפרשה הזאת י' דברים אחר שהזכירם במתן תורה:

הספק הב' למה לא סדרם כסדר שכתובים שם במתן תורה:

הספק הג' למה שינה בכולן שכנגד לא יהיה לך אמר אל תפנו וכנגד זכור את יום השבת

אמר את שבתותי תשמורו לא תשבעו בשמי לשקר כנגד לא תשא וכן בכולן שינה ומה תועלת בשינוי:

הספק הד' ג"כ לחז"ל שאמרו סמך שמירת שבת למורא אב ואם שאמר איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו לומר אע"פ שהזהרתיך על מורא אב ואם אם יאמר לך לחלל שבת אל תשמע להם ויש להקשות א"כ למה אמר זה במצות שבת ולא בכל המצות שהיה ראוי שידבר דרך כלל בכל המצות איש אמו ואביו תיראו ואת כל מצותי תשמורו. ונשיב בראשונה לספק סידור אלו המצוות וקישורן שהיא הספק הא' וגם קצת מהספקות הנזכרות והוא בשנקדים הקדמה והיא שמה שצוה קדושים תהיו אינה מצוה פרטית על העריות אלא על כל התורה כולה וזה לפי שהתורה אסרה קצת מאכלים והם המאכלות האסורות והתירה האחרים וכן אסר יין נסך והתיר שאר יינות ולזה יאכל אדם הרבה מאד וימלא גופו מבשר ויין ויהיה זולל וסובא וכן אסר העריות והתיר אשתו ויהיה מצוי אצל אשתו כתרנגול ויהיה נבל ברשות התורה ולזה צוה בכל התורה בענין האכילות והביאות המותרות וכיוצא בהן קדושים תהיו כאז"ל קדש עצמך במותר לך וכן כתב הרמב"ן ועל זאת ההקדמה אומר לפי שיש אדם שצריך המשל לאכול כ' דרהמין של בשר וזה יספיק לו ואם יאכל יותר יחלה ויש מי שצריך מ' דרהמין ואם יאכל פחות יחלש וכן כל האנשים והבחורים והנערים לזה צריך הרבה ולזה יספיק מעט וזה כפי רוב החום הטבעי ומיעוטו וזה מי יתן קצבה א"א שאלו הם פרטים והפרטים הם בלתי בעל תכלית ולא תקיף בהם הידיעה כמו ברפואה שאין אומרים ברפואה אלא מי שיש לו קדחת דמיית יוקז ואין אומר שם כמה אוקיות יוציאו מדם של ראובן צריך ה' ולשמעון ד' וללוי ג' וזה נשאר לאומד הרופא וא"כ מי ידע לתת קצבה לזה סמך לקדושים תהיו איש אמו ואביו תיראו שאביו ואמו ידעו הקצבה ויצוו עליו כמה יאכל וישתה שאם יתנו לו שתי אוקיות לחם ויקיאנו או יוזק בו ידעו שיספיק לו אוקיא ואם יתנו לו אוקיא ויחלש ידעו שצריך יותר וכן בשתיה ובכל הדברים וסמך לאיש אמו ואביו תיראו שמירת השבת לומר שאע"פ שאביו ואמו יזהירו לבן שיאכל מעט וכמו שכתב בן סינה בראשון באופן ג' שצריך שיהיה באצטומ' שארית תאוה לאכול ולא יאכל כדי שביעה וחז"ל גם כן הזהירו בזה לזה סמך לזה ואת שבתותי תשמורו לומר שאע"פ שגם בשבת לא יאכל הרבה מאד שלא יחלה אפ"ה יאכל וישתה יותר בשבת משאר ימות החול כדי לענג השבת וג"כ הוא סמוך לקדושים תהיו לומר אע"פ שצויתי קדש עצמך במותר לך עכ"ז תענג השבת באופן שלא יזיק לך וסמך אל תפנו אל האלילים לשבת לומר שאע"פ שהאיצטגנינים אומרים שמי שרוצה להביא עליו שפע שבתאי שהוא כוכב שבת צריך

שלא יאכל בשר ולא ישתה יין בשבת וילבש שחורים אני מצוה אל תפנו אל האלילים אלא את שבתותי תשמורו וקראת לשבת עונג וסמך לזה זבח שלמים לומר לפעמים צריך שיאכל כדי שביעה או יותר כדי שלא יבוא לידי נותר או ירצה אל תפנו אל האלילים שהם ע"ז ולפי שהע"ז צריך שיזבחו עובדיה זבחים בעת א' ולא באחרת וכן האכילה בשעה ידועה לפי שאין לע"ז מעלה בכל השעות אלא להקב"ה לכן וכי תזבחו זבח שלמים בשעה שתרצו תזבחוהו פירוש באותו הזמן שצוה הקב"ה וכן האכילה לשני ימים ולילה א' ביום זבחכם יאכל וממחרת ובזה מתוקן מלת לרצונכם שנדחקו בו כל המפרשים ובעבור שיש דברים שצריך להניח בהם פאה אבל בשלמים א"א להניח פאה או דבר שדומה לפאה שיהיה נותר לזה סמך לשלמים ובקוצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך בקוצרך כלומר בשלמים לא תניח כלום אבל בקוצרכם לא תכלה פאת שדך ולפי שמי שאינו מניח פאה בשדה הוא כמו גוזל לעני כאז"ל אל תגזול דל כי דל הוא וכי מה יגזלו מן העני שאין לו והשיבו מתנות עניים מי שלא נתנם להם גוזל אותם לכן סמך לזה לא תגנובו ואחשוב עוד שמה שסמך לא תגנובו ללא תכלה לפי שמי שאינו נותן צדקה לעני הוא סבה שיגנוב וז"ש יחוס על דל ואביון ונפשות אביונים יושיע פירוש במה שיחוס מלך המשיח על דל ואביון מושיע נפשיהם שאם לא יחוס עליהם יבואו לגזול ולגנוב ולעשות אונאה לאחרים וז"ש מתוך ומחמס יגאל נפשם פירוש משלא יעשו דל ואביון תוך וחמס יגאל נפשם ובעבור שהגנב מכחש ומשקר ונשבע לשקר ואומר לא גנבתי לכן סמך לזה ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו ולא תשבעו בשמי לשקר וסמך לזה לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר שגם זה גוזל לעני היום שלא פרע לו בלילה דמיירי בשכיר יום שחייב לפרוע לו בלילה ששכיר יום זמנו כל הלילה ולזה לא תלין פעולת שכיר אתך עד בוקר שהלילה שעברה היא זמנו ולפי שכשבא השכיר לתבוע ממנו שכר פעולתו הרבה פעמים מקלל לו בעל הבית לכן סמך לזה לא תקלל חרש ולפי שכשאינו פורע בעל הבית לשכיר וגם מקללו הוא סבה שהשכיר יכה אותו לכך סמך לזה ולפני עור לא תתן מכשול ולפי שהדיין שמטה הדין גוזל לבעל דין לזה סמך עם הגזל לא תעשו עול במשפט או לפי שלפעמים הבעל דין הוא כחרש ועור שאינו יודע אם אמת מה שהדיין דן כשחייב אותו לזה סמך לחרש ועור לא תעשו עול ולפי שמי שמטה הדין הוא לא' מד' סבות או בטבע ומערכה כמי שרואה שנים שוחקים בקוביא וחפץ שירויח א' מהם ואף אם אין מכיר להם כן בטבע חפץ הדיין שיהיה זכאי פלוני לז"א לא תעשו עול. הב' מפני רחמנות מן העני אמר לא תשא פני דל. הג' מפני חנופה לעשיר אמר ולא תהדר פני גדול. הד' מפני שהוא רעהו וחבירו לז"א בצדק תשפוט עמיתך ולפי

שכשהדיין פסק הדין אומרי' הרכילים למי שחייב הדיין עול עשה לך הדיין לכן סמך לזה לא תלך רכיל שהרכילות דומה ללשון הרע ולפי שהרכילות אמרו חז"ל שהורג לאומרו ולמקבלו ולמי שנאמר עליו לזה סמך לו ולא תעמוד על דם רעך או הכוונה לא תלך רכיל אבל לפעמים צריך שתהיה רכיל שאם שמעת מראובן שרוצה לילך להרוג לשמעון לך ותאמר לשמעון לפי שישמר ממנו והרכילות בזה טוב ומצוה שתלך רכיל ולפי שמהרכילות נמשך שנאה לכן סמך לזה לא תשנא את אחיך ואמר בלבבך כלומר באומד דעתך לומר זה ההיזק שבא אלי ודאי פלו' עשה לפי שהוא שונא לי הוכח תוכיח את עמיתך ואולי יתן לך תשובה באופן שלא תשא עליו חטא פירוש לא תשא עליו משא חטא ואמר לא תשנא לו אם חטא לך במרד ובפשע לא תשנא את אחיך ואם חטא לך במזיד לא תקום ולא תטור ואם חטא לך בשוגג ואהבת לרעך כמוך ואמר על כולם אני ה' פי' אם מחלת לרעך אלו הג' מיני עונות אני אמחול לך אלו הג' מיני עונות ואם לא תמחול גם אני לא אמחול לך כאמרם ז"ל נושא עון ועובר על פשע למי נושא עון למי שעובר על פשע ולפי שהרכיל מערבב ערבוביא לכן סמך לזה את חוקותי תשמורו בהמתך לא תרביע כלאים עוד לפי שהרכיל אתה חושב שהוא אוהב שלך והוא אויב שג"כ הולך לומר רכילות ממך לאחר והוא כחמור שהרכיבוהו על סוסיא שהולד לא תדע מהו אם הוא סוס או חמור וגם הרכיל לא תדע אם הוא אוהב או שונא ולפי שגם שפחה חרופה שהיא חציה שפחה וחציה בת חורין היא עצמה כלאים שהיא חציה שפחה וחציה בת חורין וגם לפי שהנותן לה קידושיה אם המקדש ישראל הוא כלאים עמה שהיא חציה שפחה והוא אינו עבד כלל ואם המקדש עבד הוא כלאים עמה שהוא עבד כולו והיא חציה בת חורין ולכן אינה יכולה להנשא לשום אחד מאלו וא"כ היא נושאת חרפה מכל האנשים בין מעבד בין מבן חורין שאין מי שירצה לישא אותה שקודם לכן שהיתה שפחה היתה מותרת לעבד ועתה שהיא חציה שפחה וחציה בת חורין היא אסורה לכל ובזה יתיישב מלת נחרפת שרש"י פי' מיועדת ואין לו חבר במקרא אבל לפי דעתי יש לו חברים רבי' במקרא כי נחרפת מלשון חרפה כמשל הדיוט פלוניתא כעורה לא נשואה ולא אלמנה וסמך ללא תשנא לא תקום שמן השנאה בא נקימה ונטירה וסמך ללא תקום ענין ערלת האילן לפי שהיהודי מיד רוצה להנקם במהירו' לכן סמך לזה ג' שנים יהיה לכם ערלים ולא תאכל הפרי מיד עד ג' שנים לומר שצריך מתון בדברים ולפי שעובדי ע"ז עושים הקטורת כשנוטעים האילנות לשימהר לתת פריו וזה דרך טבע מזיק לאילן לפי שכשממהרים קודם זמנו להוציא פריו מתכחש האילן כמו שאומר בספר ראשון לנ' סינא אופן ג' שהיונק אם מהרוהו לשילך קודם זמנו יחלשו אבריו ונ"ל שלז"א להוסיף לכם

תבואתה הכוונה אפילו דרך טבע יוסיף התבואה אם לא תעשה כמו שעושין עובדי ע"ז שכשיהיו ג' שנים ערלים יתוסף התבואה באילן ואמר אני ה' לומר גם דרך השגחה אני ה' אוסיף התבואה וגם בלשון להוסיף לכם תבואתה נדחקו המפרשים ובזה שפירשתי מיושב כהוגן ולפי שזה מנהג עובדי ע"ז סמך לזה לא תאכלו על הדם שגם זה מנהג עובדי ע"ז כמו שכתב הרמב"ם במורה ולפי שיש עובדים למזלות לזה סמך לזה אל תחלל את בתך להזנותה לפי שאומרות הזונות המופקרות כדי לכסות בושתן זה היה מזל ומערכת שלי שאהיה זונה וגם בעבור זה סמך לזה אל תפנו אל האובות שגם היא ע"ז וזה הוא קישור כל אלו המצות שהיו נראים בלתי מקושרות ונפרדות אלו מאלו ומרוחקות כרחוק מזרח ממערב ובזה הותרו הב' ספקות הראשונות. ונשיב לספק הג' לחז"ל שנחלק לג' ספקות עם הספק הב' מהג' ספקות והוא שלא סדרם כאן כסדר שכתובים שם במתן תורה בהיתר השתי ספקות שהותרו הותר ג"כ זאת והוא שלסבת הקישור שנתתי הוצרך שלא לסדרם כסדר הכתובים במתן תורה אבל לספק הא' מאלו הד' שהוא למה חזר י' דברות בזאת הפרשה שנראה כפל וכן הספק הג' למה שינה בכולן נ"ל החידוש שחידש הוא אם אנכי דעשרת הדברות לא אמר בו שנדמה אליו ברוך הוא ובכאן חידש שנדמה לשי"ת קדושים תהיו כי קדוש אני ה' ולפי שאמ' שם כבד את אביך ואת אמך הייתי אומר דוקא אם הבן קטן או אינו חשוב אבל אם הבן גדול או נכבד וחשוב מאביו לא לז"א איש אביו ואמו תיראו אפילו שהוא גדול וחשוב תירא ממנו ותכבדנו ולא עוד אלא אפי' שבית אביו אינה מסודרת כראוי שאמו יותר חשובה מאביו עכ"ז איש אמו ואביו תיראו שבעבור זה הקדים אמו לאביו ולפי שאמר שם זכור את יום השבת אמר בכאן ואת שבתותי תשמורו לא שבת אחד בלבד אלא כל השבתות ולפי שאמר שם לא יהיה לך חידש כאן אל תפנו אל האלילים פירוש אפילו לאמצעיים והוא נגזר מן רופאי אליל פירוש אמר איוב לחביריו כמו שהעושה הצלם אינו עושה כלום מן האיברים הפנימיים אלא חיצוני הגוף כן אתם אינכם יודעים דברים פנימיים אלא החיצוני והשטחי או ירצה שהרופא שאינו בקי עושה חקירה מהחולה מה צוה רופא פלו' ולומד וגם ירצה שעושה חקירה קודם שילך לבית החולה כשהוא מסוכן אם מת שאין חכמתו מגעת לזה וז"ש רופאי אליל מלשון אלילים שהוא תרגום מרגלים וכן האמצעיים עושים חקירה מהש"י ומשפיעים לעובדיהם ולז"א אל תפנו אל האלילים ולפי שאמר בי' הדברות לא תגנוב והוא בגונב נפשות דבר הלמד מעניינו שהוא סמוך ללא תרצח לא תנאף אמר כאן לא תגנובו שהכונה בממון ולזה דיבר בלשון רבים בכאן ושם לשון יחיד שיותר רבים הם גונבי ממון מגונבי נפשות ולפי שאמר שם לא תענה ברעך עד שקר שהוא בפני הדיין

אמר כאן לא תשקרו איש בעמיתו לומר אפי' עם חבירך לא תשקר ולפי שאמר לא תשא את שם ה' הייתי סבור דוקא שם ה' לזה אמר בשמי כגון אהיה שדי צבאות וכל השמות שאינם נמחקים ולפי שאמר שם לא תרצח אמר כאן לא די זה אלא שימחה ביד הרוצח ולז"א ולא תעמוד על דם רעך וכן לא די שלא תנאף אבל ג"כ צריך שלא תהיה סבה שבתך תהיה זונה וגם תמחה בידה ולפי שאמר שם לא תחמוד מה שיש בבית רעך אמר כאן גם מה שיש בביתך מאחרים לא תחמוד וז"ש לא תעשוק את רעך. ולספק הד' שעשיתי לחז"ל למה אמר את שבתותי תשמורו שהיה ראוי לומר ואת כל מצותי תשמורו אחר שאמרו שסמך שמירת שבת למורא אב ואם לומר אע"פ שהזהרתיך על מורא אב ואם אם יאמרו לך לחלל שבת אל תשמע להם ומאחר שזה הדין הוא כן בכל המצות למה פרט כאן שבת. התשובה לפי שהשבת מורה חידוש העולם והוא חידוש כולל לכל העולם ומה שהוליד האב לבן הוא חידוש פרטי שזה האב חידש לזה הבן והמציאו והוציאו לעולם והייתי אומר אם יאמר אבי שאחלל שבת אשמע לו שיותר חשוב החידוש הפרטי מהחידוש הכולל ולא נחוש לסבות כוללות לזה הוצרך לומר ואת שבתותי תשמורו אבל בכל שאר המצות פשוט הוא שנחוש לאבינו שבשמים יותר מלאב הגשמי:

פרק יט

פסוק ב

בפרשה הזאת ספקות:

הספק הא' מה קשור יש לאלו המצות זו אצל זו שהתחיל בקדושת ישראל שאמר קדושים תהיו וסמך לזה איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו ואח"כ אמר אל תפנו אל האלילים ואחר כך אמר דיני קרבנות שאמר וכי תזבחו זבח שלמים לה' לרצונכם תזבחוהו ואחכ"א ובקוצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך לקצור ואחכ"א לא תגנובו ואחכ"א לא תקלל חרש ואחז"א לא תעשו עול במשפט ואחכ"א לא תלך רכיל ואחז"א את חוקותי תשמורו בהמתך לא תרביע כלאים ואחז"א דין שפחה נחרפת לאיש ואחז"א דין ערלה וערלתם ערלתו את פריו ואחז"א לא תאכלו על הדם ואח"ז לא תקיפו פאת ראשכם ושרט לנפש ואח"ז אל תחלל את בתך להזנותה ואח"ז את שבתותי תשמורו ואח"ז אל תפנו אל האובות מפני שיבה תקום ואחכ"א ואיש אשר ינאף. ויש לשאול שאלו המצוות רחוקות זו מזו בענייניהם וכל התורה כולה יש לה סדר נאות וחשוב ומה קישור יש לאלו המצות אלו עם אלו ואפילו אדם בעל שכל מסדר דבריו זו עם זו בסדור היותר נכון בעיניו זהו הספק הא':

הספק הב' לא לבד אין להם קישור אבל סמוכות זו לזו הפך הראוי שכשאמר איש אמו

ואביו תיראו היה ראוי שיסמוך אליו מפני שיבה תקום והדרת פני זקן שהוא מענייננו וכשאמר אל תחלל את בתך להזנותה היה ראוי שיסמוך אליו ואיש אשר ינאף את אשת איש שהוא מענייננו ולא עשה כן וכן שפחה נחרפת שהוא מענייננו:

הספק הג' לחז"ל שאמרו שבכאן הזהיר על י' דברות כיצד אני ה' כנגד אנכי ה' אלהיך איש אמו ואביו תיראו כנגד כבד את אביך. ואת שבתותי תשמורו כנגד זכור את יום השבת אל תפנו אל האלילים כנגד לא יהיה לך לא תגנובו כנגד לא תגנוב. ולא תשקרו ולא תלך רכיל כנגד לא תענה ברעך. ולא תשבעו בשמי לשקר כנגד לא תשא לא תעשוק את רעך כנגד לא תחמוד אל תחלל את בתך להזנותה ואיש אשר ינאף כנגד לא תנאף לא תעמוד על דם רעך כנגד לא תרצח. ויש להקשות על זה ג' ספקות:

הספק הא' למה חזר בפרשה הזאת י' דברים אחר שהזכירם במתן תורה:

הספק הב' למה לא סדרם כסדר שכתובים שם במתן תורה:

הספק הג' למה שינה בכולן שכנגד לא יהיה לך אמר אל תפנו וכנגד זכור את יום השבת אמר את שבתותי תשמורו לא תשבעו בשמי לשקר כנגד לא תשא וכן בכולן שינה ומה תועלת בשינוי:

הספק הד' ג"כ לחז"ל שאמרו סמך שמירת שבת למורא אב ואם שאמר איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו לומר אע"פ שהזהרתיך על מורא אב ואם אם יאמר לך לחלל שבת אל תשמע להם ויש להקשות א"כ למה אמר זה במצות שבת ולא בכל המצות שהיה ראוי שידבר דרך כלל בכל המצות איש אמו ואביו תיראו ואת כל מצותי תשמורו. ונשיב בראשונה לספק סידור אלו המצוות וקישורן שהיא הספק הא' וגם קצת מהספקות הנזכרות והוא בשנקדים הקדמה והיא שמה שצוה קדושים תהיו אינה מצוה פרטית על העריות אלא על כל התורה כולה וזה לפי שהתורה אסרה קצת מאכלים והם המאכלות האסורות והתירה האחרים וכן אסר יין נסך והתיר שאר יינות ולזה יאכל אדם הרבה מאד וימלא גופו מבשר ויין ויהיה זולל וסובא וכן אסר העריות והתיר אשתו ויהיה מצוי אצל אשתו כתרנגול ויהיה נבל ברשות התורה ולזה צוה בכל התורה בענין האכילות והביאות המותרות וכיוצא בהן קדושים תהיו כאז"ל קדש עצמך במותר לך וכן כתב הרמב"ן ועל זאת ההקדמה אומר לפי שיש אדם שצריך המשל לאכול כ' דרהמין של בשר וזה יספיק לו ואם יאכל יותר יחלה ויש מי שצריך מ' דרהמין ואם יאכל פחות יחלש וכן כל האנשים והבחורים והנערים לזה צריך הרבה ולזה יספיק מעט וזה כפי רוב החום הטבעי ומיעוטו וזה מי יתן קצבה א"א שאלו הם פרטים והפרטים הם בלתי בעל תכלית ולא תקיף בהם הידיעה כמו ברפואה שאין אומרים ברפואה אלא מי שיש לו

קדחת דמיית יוקז ואין אומר שם כמה אוקיות יוציאו מדם של ראובן צריך ה' ולשמעון ד' וללוי ג' וזה נשאר לאומד הרופא וא"כ מי ידע לתת קצבה לזה סמך לקדושים תהיו איש אמו ואביו תיראו שאביו ואמו ידעו הקצבה ויצוו עליו כמה יאכל וישתה שאם יתנו לו שתי אוקיות לחם ויקיאנו או יוזק בו ידעו שיספיק לו אוקיא ואם יתנו לו אוקיא ויחלש ידעו שצריך יותר וכן בשתיה ובכל הדברים וסמך לאיש אמו ואביו תיראו שמירת השבת לומר שאע"פ שאביו ואמו יזהירו לבן שיאכל מעט וכמו שכתב בן סינה בראשון באופן ג' שצריך שיהיה באצטומ' שארית תאוה לאכול ולא יאכל כדי שביעה וחז"ל גם כן הזהירו בזה לזה סמך לזה ואת שבתותי תשמורו לומר שאע"פ שגם בשבת לא יאכל הרבה מאד שלא יחלה אפ"ה יאכל וישתה יותר בשבת משאר ימות החול כדי לענג השבת וג"כ הוא סמוך לקדושים תהיו לומר אע"פ שצויתי קדש עצמך במותר לך עכ"ז תענג השבת באופן שלא יזיק לך וסמך אל תפנו אל האלילים לשבת לומר שאע"פ שהאיצטגנינים אומרים שמי שרוצה להביא עליו שפע שבתאי שהוא כוכב שבת צריך שלא יאכל בשר ולא ישתה יין בשבת וילבש שחורים אני מצוה אל תפנו אל האלילים אלא את שבתותי תשמורו וקראת לשבת עונג וסמך לזה זבח שלמים לומר לפעמים צריך שיאכל כדי שביעה או יותר כדי שלא יבוא לידי נותר או ירצה אל תפנו אל האלילים שהם ע"ז ולפי שהע"ז צריך שיזבחו עובדיה זבחים בעת א' ולא באחרת וכן האכילה בשעה ידועה לפי שאין לע"ז מעלה בכל השעות אלא להקב"ה לכן וכי תזבחו זבח שלמים בשעה שתרצו תזבחוהו פירוש באותו הזמן שצוה הקב"ה וכן האכילה לשני ימים ולילה א' ביום זבחכם יאכל וממחרת ובזה מתוקן מלת לרצונכם שנדחקו בו כל המפרשים ובעבור שיש דברים שצריך להניח בהם פאה אבל בשלמים א"א להניח פאה או דבר שדומה לפאה שיהיה נותר לזה סמך לשלמים ובקוצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך בקוצרך כלומר בשלמים לא תניח כלום אבל בקוצרכם לא תכלה פאת שדך ולפי שמי שאינו מניח פאה בשדה הוא כמו גוזל לעני כאז"ל אל תגזול דל כי דל הוא וכי מה יגזלו מן העני שאין לו והשיבו מתנות עניים מי שלא נתנם להם גוזל אותם לכן סמך לזה לא תגנובו ואחשוב עוד שמה שסמך לא תגנובו ללא תכלה לפי שמי שאינו נותן צדקה לעני הוא סבה שיגנוב וז"ש יחוס על דל ואביון ונפשות אביונים יושיע פירוש במה שיחוס מלך המשיח על דל ואביון מושיע נפשיהם שאם לא יחוס עליהם יבואו לגזול ולגנוב ולעשות אונאה לאחרים וז"ש מתוך ומחמס יגאל נפשם פירוש משלא יעשו דל ואביון תוך וחמס יגאל נפשם ובעבור שהגנב מכחש ומשקר ונשבע לשקר ואומר לא גנבתי לכן סמך לזה ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו ולא תשבעו בשמי לשקר

וסמך לזה לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר שגם זה גוזל לעני היום שלא פרע לו בלילה דמיירי בשכיר יום שחייב לפרוע לו בלילה ששכיר יום זמנו כל הלילה ולזה לא תלין פעולת שכיר אתך עד בוקר שהלילה שעברה היא זמנו ולפי שכשבא השכיר לתבוע ממנו שכר פעולתו הרבה פעמים מקלל לו בעל הבית לכן סמך לזה לא תקלל חרש ולפי שכשאינו פורע בעל הבית לשכיר וגם מקללו הוא סבה שהשכיר יכה אותו לכך סמך לזה ולפני עור לא תתן מכשול ולפי שהדיין שמטה הדין גוזל לבעל דין לזה סמך עם הגזל לא תעשו עול במשפט או לפי שלפעמים הבעל דין הוא כחרש ועור שאינו יודע אם אמת מה שהדיין דן כשחייב אותו לזה סמך לחרש ועור לא תעשו עול ולפי שמי שמטה הדין הוא לא' מד' סבות או בטבע ומערכה כמי שרואה שנים שוחקים בקוביא וחפץ שירויח א' מהם ואף אם אין מכיר להם כן בטבע חפץ הדיין שיהיה זכאי פלוני לז"א לא תעשו עול. הב' מפני רחמנות מן העני אמר לא תשא פני דל. הג' מפני חנופה לעשיר אמר ולא תהדר פני גדול. הד' מפני שהוא רעהו וחבירו לז"א בצדק תשפוט עמיתך ולפי שכשהדיין פסק הדין אומרי' הרכילים למי שחייב הדיין עול עשה לך הדיין לכן סמך לזה לא תלך רכיל שהרכילות דומה ללשון הרע ולפי שהרכילות אמרו חז"ל שהורג לאומרו ולמקבלו ולמי שנאמר עליו לזה סמך לו ולא תעמוד על דם רעך או הכוונה לא תלך רכיל אבל לפעמים צריך שתהיה רכיל שאם שמעת מראובן שרוצה לילך להרוג לשמעון לך ותאמר לשמעון לפי שישמר ממנו והרכילות בזה טוב ומצוה שתלך רכיל ולפי שמהרכילות נמשך שנאה לכן סמך לזה לא תשנא את אחיך ואמר בלבבך כלומר באומד דעתך לומר זה ההיזק שבא אלי ודאי פלו' עשה לפי שהוא שונא לי הוכח תוכיח את עמיתך ואולי יתן לך תשובה באופן שלא תשא עליו חטא פירוש לא תשא עליו משא חטא ואמר לא תשנא לו אם חטא לך במרד ובפשע לא תשנא את אחיך ואם חטא לך במזיד לא תקום ולא תטור ואם חטא לך בשוגג ואהבת לרעך כמוך ואמר על כולם אני ה' פי' אם מחלת לרעך אלו הג' מיני עונות אני אמחול לך אלו הג' מיני עונות ואם לא תמחול גם אני לא אמחול לך כאמרם ז"ל נושא עון ועובר על פשע למי נושא עון למי שעובר על פשע ולפי שהרכיל מערבב ערבוביא לכן סמך לזה את חוקותי תשמורו בהמתך לא תרביע כלאים עוד לפי שהרכיל אתה חושב שהוא אוהב שלך והוא אויב שג"כ הולך לומר רכילות ממך לאחר והוא כחמור שהרכיבוהו על סוסיא שהולד לא תדע מהו אם הוא סוס או חמור וגם הרכיל לא תדע אם הוא אוהב או שונא ולפי שגם שפחה חרופה שהיא חציה שפחה וחציה בת חורין היא עצמה כלאים שהיא חציה שפחה וחציה בת חורין וגם לפי שהנותן לה קידושיה אם המקדש ישראל הוא כלאים עמה שהיא חציה

שפחה והוא אינו עבד כלל ואם המקדש עבד הוא כלאים עמה שהוא עבד כולו והיא חציה בת חורין ולכן אינה יכולה להנשא לשום אחד מאלו וא"כ היא נושאת חרפה מכל האנשים בין מעבד בין מבן חורין שאין מי שירצה לישא אותה שקודם לכן שהיתה שפחה היתה מותרת לעבד ועתה שהיא חציה שפחה וחציה בת חורין היא אסורה לכל ובזה יתיישב מלת נחרפת שרש"י פי' מיועדת ואין לו חבר במקרא אבל לפי דעתי יש לו חברים רבי' במקרא כי נחרפת מלשון חרפה כמשל הדיוט פלוניתא כעורה לא נשואה ולא אלמנה וסמך ללא תשנא לא תקום שמן השנאה בא נקימה ונטירה וסמך ללא תקום ענין ערלת האילן לפי שהיהודי מיד רוצה להנקם במהירו' לכן סמך לזה ג' שנים יהיה לכם ערלים ולא תאכל הפרי מיד עד ג' שנים לומר שצריך מתון בדברים ולפי שעובדי ע"ז עושים הקטורת כשנוטעים האילנות לשימהר לתת פריו וזה דרך טבע מזיק לאילן לפי שכשממהרים קודם זמנו להוציא פריו מתכחש האילן כמו שאומר בספר ראשון לנ' סינא אופן ג' שהיונק אם מהרוהו לשילך קודם זמנו יחלשו אבריו ונ"ל שלז"א להוסיף לכם תבואתה הכוונה אפילו דרך טבע יוסיף התבואה אם לא תעשה כמו שעושין עובדי ע"ז שכשיהיו ג' שנים ערלים יתוסף התבואה באילן ואמר אני ה' לומר גם דרך השגחה אני ה' אוסיף התבואה וגם בלשון להוסיף לכם תבואתה נדחקו המפרשים ובזה שפירשתי מיושב כהוגן ולפי שזה מנהג עובדי ע"ז סמך לזה לא תאכלו על הדם שגם זה מנהג עובדי ע"ז כמו שכתב הרמב"ם במורה ולפי שיש עובדים למזלות לזה סמך לזה אל תחלל את בתך להזנותה לפי שאומרות הזונות המופקרות כדי לכסות בושתן זה היה מזל ומערכת שלי שאהיה זונה וגם בעבור זה סמך לזה אל תפנו אל האובות שגם היא ע"ז וזה הוא קישור כל אלו המצות שהיו נראים בלתי מקושרות ונפרדות אלו מאלו ומרוחקות כרחוק מזרח ממערב ובזה הותרו הב' ספקות הראשונות. ונשיב לספק הג' לחז"ל שנחלק לג' ספקות עם הספק הב' מהג' ספקות והוא שלא סדרם כאן כסדר שכתובים שם במתן תורה בהיתר השתי ספקות שהותרו הותר ג"כ זאת והוא שלסבת הקישור שנתתי הוצרך שלא לסדרם כסדר הכתובים במתן תורה אבל לספק הא' מאלו הד' שהוא למה חזר י' דברות בזאת הפרשה שנראה כפל וכן הספק הג' למה שינה בכולן נ"ל החידוש שחידש הוא אם אנכי דעשרת הדברות לא אמר בו שנדמה אליו ברוך הוא ובכאן חידש שנדמה לשי"ת קדושים תהיו כי קדוש אני ה' ולפי שאמ' שם כבד את אביך ואת אמך הייתי אומר דוקא אם הבן קטן או אינו חשוב אבל אם הבן גדול או נכבד וחשוב מאביו לא לז"א איש אביו ואמו תיראו אפילו שהוא גדול וחשוב תירא ממנו ותכבדנו ולא עוד אלא אפי' שבית אביו אינה מסודרת כראוי שאמו יותר חשובה מאביו עכ"ז איש אמו ואביו

תיראו שבעבור זה הקדים אמו לאביו ולפי שאמר שם זכור את יום השבת אמר בכאן ואת שבתותי תשמורו לא שבת אחד בלבד אלא כל השבתות ולפי שאמר שם לא יהיה לך חידש כאן אל תפנו אל האלילים פירוש אפילו לאמצעיים והוא נגזר מן רופאי אליל פירוש אמר איוב לחביריו כמו שהעושה הצלם אינו עושה כלום מן האיברים הפנימיים אלא חיצוני הגוף כן אתם אינכם יודעים דברים פנימיים אלא החיצוני והשטחי או ירצה שהרופא שאינו בקי עושה חקירה מהחולה מה צוה רופא פלו' ולומד וגם ירצה שעושה חקירה קודם שילך לבית החולה כשהוא מסוכן אם מת שאין חכמתו מגעת לזה וז"ש רופאי אליל מלשון אלילים שהוא תרגום מרגלים וכן האמצעיים עושים חקירה מהש"י ומשפיעים לעובדיהם ולז"א אל תפנו אל האלילים ולפי שאמר בי' הדברות לא תגנוב והוא בגונב נפשות דבר הלמד מעניינו שהוא סמוך ללא תרצח לא תנאף אמר כאן לא תגנובו שהכונה בממון ולזה דיבר בלשון רבים בכאן ושם לשון יחיד שיותר רבים הם גונבי ממון מגונבי נפשות ולפי שאמר שם לא תענה ברעך עד שקר שהוא בפני הדיין אמר כאן לא תשקרו איש בעמיתו לומר אפי' עם חבירך לא תשקר ולפי שאמר לא תשא את שם ה' הייתי סבור דוקא שם ה' לזה אמר בשמי כגון אהיה שדי צבאות וכל השמות שאינם נמחקים ולפי שאמר שם לא תרצח אמר כאן לא די זה אלא שימחה ביד הרוצח ולז"א ולא תעמוד על דם רעך וכן לא די שלא תנאף אבל ג"כ צריך שלא תהיה סבה שבתך תהיה זונה וגם תמחה בידה ולפי שאמר שם לא תחמוד מה שיש בבית רעך אמר כאן גם מה שיש בביתך מאחרים לא תחמוד וז"ש לא תעשוק את רעך. ולספק הד' שעשיתי לחז"ל למה אמר את שבתותי תשמורו שהיה ראוי לומר ואת כל מצותי תשמורו אחר שאמרו שסמך שמירת שבת למורא אב ואם לומר אע"פ שהזהרתיך על מורא אב ואם אם יאמרו לך לחלל שבת אל תשמע להם ומאחר שזה הדין הוא כן בכל המצות למה פרט כאן שבת. התשובה לפי שהשבת מורה חידוש העולם והוא חידוש כולל לכל העולם ומה שהוליד האב לבן הוא חידוש פרטי שזה האב חידש לזה הבן והמציאו והוציאו לעולם והייתי אומר אם יאמר אבי שאחלל שבת אשמע לו שיותר חשוב החידוש הפרטי מהחידוש הכולל ולא נחוש לסבות כוללות לזה הוצרך לומר ואת שבתותי תשמורו אבל בכל שאר המצות פשוט הוא שנחוש לאבינו שבשמים יותר מלאב הגשמי:

פסוק יט

את חוקותי תשמרו בהמתך לא תרביע כלאים חוקותי ר"ל חוקות הנמשכות מן השמים שנאמר הידעת חוקות השמים שכל הכחות העליונים כל אחד ממונה על פקידותו והפעולות בעולם הזה משתלשלות בסבתם וזה העולם עומד על השלימות ואז"ל אפי'

העליונים צריכים שלום שנאמר עושה שלום במרומיו והשלום הוא קיומם ושיפעלו פעולתם במינויים א"כ המעמיד הולדות למטה מין במינו גורם השלום למעלה שהכחות הממונים משלימים מינויים הראוי כפי מה שצריך העולם השפל והמעמיד תולדות למטה מין בשאינו מינו גורם הפך השלום שמערב הכחות העליונים ומבטלם ועוקר אותם ממינוייהם וזהו לשון כלאים לשון מניעה שהוא בטול הכחות כמו לא תכלא רחמיך ויכלא הגשם מן השמים וזהו לשון חוקים מלשון חקיקה וציור שהם ציור עניינים שכליים של מעלה והמרביע בהמה מין בשאינו מינו או הזורע צמח מין בשאינו מינו והם יונקים זה מזה מערבב הכחות העליונים הנותנים כח ההולדה וכח הצמיחה. ואחר שכתבתי טעם איסור הכלאים נ"ל שיש כאן קושיא שאם כן למה התירה התורה לעשות ציצית מכלאים ואחשוב בזה שמי שמרכיב כלאים משדד כחות של מעלה ומי שמקיים מצות התורה משדד מערכות השמים שנאמר אם בחקותי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם אפילו הפך מה שגוזר המערכה וכל יעודי התורה הם כן ולפי שמצות ציצית היא כללות כל מצות התורה כמ"ש למען תזכרו את כל מצות ה' לכן התירה התורה בציצית כלאים לומר לנו שהתורה ומצותיה משדדים מערכות השמים שנאמר ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה ולפי שסגולת המצות היא סגולת הכלאים לכן התירה התורה כלאים בציצית כך נ"ל והוא ענין חשוב אצלי:

פרק כ

פסוק י

ואיש אשר ינאף את אשת איש אשר ינאף את אשת רעהו. יש להקשות מיותר הוא אשר ינאף את אשת רעהו שאשת רעהו ואשת איש הכל אחד. התשובה פרש"י פרט לאשת נכרי למדנו שאין קידושין לנכרי ונראה לי אם ראובן נואף את נשי רעיו הייתי אומר ששמעון שנאף את אשת ראובן פטור וכאשר עשה כן יעשה לו לזה אמר שגם שמעון חייב מיתה וזה הוא שאמר ואיש שהוא שמעון אשר ינאף את אשת איש והוא ראובן ואותו ראובן נאף את אשת רעהו אפילו הכי מות יומת הנואף שהוא שמעון או יהיה הכוונה לפי שאז"ל אל ירבה אדם רעים בתיך ביתו שיטו לאשתו לזנות וזהו שאמר איש רעים להתרועע ולזה אמר ואיש אשר ינאף את אשת איש ואמר על הרוב הנואף הוא עם אשת רעהו לומר שישמור עצמו מן הרעים והשותפין ולא יכניסם בתוך ביתו:

פרק כא

פסוק א

נסמכה פרשה זו לענין אוב וידעוני לפי שאם תאמר אחר שנאסר לנו אוב וידעוני המודיעים העתידו' מי יגידם לנו לזה אמר אמור אל הכהנים והם יגידו העתידות באורים ותומים. ובמדרש צפה הקב"ה שעתיד שאול להרוג נוב עיר הכהנים ולדרוש אוב אמר ר' יהושע הראה הקב"ה למשה דור דור ופרנסיו והראהו שאול הוא ובניו נופלים בחרב אמר לפניו רבונו ש"ע מלך ראשון שעמד ידקר בחרב א"ל אמור אל הכהנים:

פסוק ב

כי אם לשארו הקרוב אליו לאמו ולאביו יש בזה ספק והוא שהיה ראוי להזכיר בתחלה אב ואח"כ אם ויאמר לאביו ולאמו וכתב ר"א כי הזכר חי יותר מהנקבה ברוב ולכן הזכיר בתחלה מיתת האם לפי שהיא תמות קודם ואח"כ מיתת האב. ויש להקשות עליו אם כן למה בכהן גדול האב קודם האם שאמר ועל כל נפשות מת לא יבא לאביו ולאמו לא יטמא ונוכל להשיב לדעתו שאחר שהפסוק הודיענו חידוש אחד פעם אחת חזר אחר כן לטבעו ולמה שהוא ראוי ונראה להתיר זה הספק שכראוי עשה בהזכירו האם בתחלה לפי שאמר כי אם לשארו והיא אשתו לכן סמך לה אמו שהיא נקבה ונוכל לומר שהטעם שהזכיר האם ואח"כ האב לומר יטמא כהן הדיוט לאם ולא די לאם שהיא ודאי אמו שנולד בפני עדים אבל גם לאב שאין עדות ברור שהוא אביו ומי יודע כן אלא בחזקה עם היות שהוא בן יטמא לאב ובכהן גדול החידוש בהפך לא די לאביו שהוא ספק אם הוא אביו ולא ידענו זה אלא בחזקה שלא יטמא לו אבל גם לאם שהיא אמו בעדים ברורים שראו כן בשעה שנולד לא יטמא. וקישור אלו המצות בכהנים הוא לפי שהכהנים איפשר להשחית גדולתו באחד מהרבה פנים אחד במקרה חיצוני לו והוא אשתו אשה זונה וחללה לא יקחו או במקרה דבוק לו וזה המקרה הדבוק בו או הוא חולי או טומאה והטומאה אם היא תוך גופו נבילה וטריפה לא יאכל לטמאה בה ואם בשנגע גופו מבחוץ לדבר טמא לנפש לא יטמא בעמיו ואם מצד חולי או הוא חולי כולל כל גופו או חולי פרטי באחד מאבריו אם חולי פרטי דבר אל אהרן איש מזרעך אשר יהיה בו מום לא יקרב להקריב לחם אלהיו איש עור או פסח ואם תאמר א"כ ימות ברעב לחם אלהיו מקדשי הקדשים ומן הקדשים יאכל ואם חולי כולל איש מזרע אהרן והוא צרוע או זב בקדשים לא יאכל וכל זה מדבר במעלת הכהן המקריב הקרבנות. דבר אל אהרן וגו' לרצונכם תמים זכר כל אשר בו מום לא תקריבו. אחר שדיבר במעלת הכהן המקריב דיבר במעלת הקרבן עצמו והקרבן איפשר להפסל מפני א' משני דברים או במום שבו או מצד הזמן אם במום עורת או שבור וגו' אם מצד הזמן אמר שור או כשב או עז כי יולד

והיה שבעת ימים תחת אמו וגו' ואמר כאן ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד והטעם לזה לפי שמצוה הקב"ה למלאך שיניע הגלגל התשיעי והוא המניע התנועה יומית או הקב"ה בעצמו מניע לו כפי חילוק סברות שיש אומרים שאותה התנועה היא מיוחדת לש"י מכל התנועות והטעם שזה הגלגל שהוא ערבות שהוא התשיעי מכריח בכל יום לכל הגלגלים להניע תנועה אחת בכ"ד שעות שתנועתם הטבעית היא למזרח והוא מכריחם שיתנועעו לצד מערב ולכן אמרו שכינה במערב פירוש שהקב"ה מכריחם לכולם שיתנועעו למערב וזאת התנועה היומית מהוה כל ההויות לכן אין ראוי שביום אחד תפסיד המין לשחוט אותו ואת בנו וזהו שאמר רוכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים כי זאת התנועה היא מתגאה על כל התנועות השמימיו' להיותה ממזרח למערב הפך תנועתם הטבעית שערבות מכריח להם ומניעם על כרחם וזהו שאמר וידעת היום והשבות אל לבבך וגומר כלומר דע והבן ענין היום שהוא סבוב אחד מניע לכל צבא השמים הפך תנועתם שמורה שיש הנה סבה מקפת וכוללת לכל שאר הסבות ולזאת הסבה והשבות אל לבבך וגו' וכיון שזאת התנועה היא פשוטה ואחדות בלתי מורכבת עד שמורה עמידה וקיום אין ראוי לשחוט אותו ואת בנו בזה היום הפשוט שמורה שחיטתן הפסד המין או אכזריות שהתנועה היומית הקב"ה מחיה בה ומקיים לכל העולם בכללו שזולתה יפסד כל העולם:

פסוק ה

לא יקרחה קרחה בראשם ופאת זקנם לא יגלחו ובבשרם לא ישרטו שרטת קדושים יהיו וגו' הכוונה לפי שהוא דרך לקרוח הראש על האב לפי שנתן תורה על ראש הבן ולימד לו תורה או שלחו לרבו לשמוע ללמוד וללמד לז"א לא יקרחה קרחה בראשם ולפי שדרך על בן ובת למרוט זקנו מתוך צער לז"א ופאת זקנם לא יגלחו ולפי שהוא דרך לשרוט שרט על אחיו כי אחינו בשרינו הוא וכשמת אחיו שהוא בשרו דרך לשרוט בשרו לז"א ובבשרם לא ישרטו שרטת והטעם לכל זה חמשה סבות הא' שמי שהוא אהוב למלך אין ראוי שיהיה בו שרט וקרחה לפי שיאמרו הרואים שאדם אחר שרט לו או קרח לו וזהו קלון למלך וזהו שאמר קדושים יהיו לאלהיהם ר"ל פרושים משאר העם וקרובים למלך ואהובים לו. השני לפי שהעושה הרגש גדול בזה קרחה ושריטה יחשבו הרואים שעשה כן לפי שעשו לו עול ובזה מחלל את השם שהשם אל אמונה ואין עול ולזה אז"ל המתקשה על המת יותר מדאי על מת אחר הוא בוכה לפי שמורה שהקב"ה עשה לו עול ולכן אומר לו הקב"ה עדיין אתה חייב יותר. הג' שנראה ממעשיו בקרחה ושריטה שהולך המת לאיבוד וזה חילול השם ולזה אמר לא תתגודדו ולא תשימו קרחה

בין עיניכם למת כי עם קדוש אתה לה' אלהיך וזה דומה לאדם שאבד מרגלית והיה בוכה עליה בחושבו שהיתה שוה אלף פרחים ומנחמים אותו ואומרים לא תבכה שלא היתה שוה אלא עשר אלף פרחים אבל הכוונה אם תתגודד ותקרח על שהולך לאיבוד אינו הולך לאיבוד כי עם קדוש אתה לה' אלהיך והוא נשאר אחר המות ואלו השתי סבות כלל באומרו ולא יחללו שם אלהיהם הסבה הרביעית שהעומד על שלחן המלך ומשמש למלך ראוי שיהיה נאה ומהודר וזה הוא שאמר כי את אישי ה' לחם אלהיהם הם מקריבים. הסבה החמישית שראוי לגדול שלא יתפעל מן המקרים ולכן המלכים והשרים אינם מתפעלים במיתת קרוביהם ולזה אמר והיו קדש כלומר גדולים:

פסוק יח

שור או כשב או עז במדרש יבא שור ויכפר על שור שנאמר וימירו את כבודם בתבנית שור וכן הזכיר זהב מתחלת המשכן לכפר על זהב העגל משל למטרונא שיצא עליה שם רע באחד מגדולי המלכות בדק המלך ואין בו ממש עשה סעודה והושיבו בראש כך בדק הקב"ה ולא מצא שהתחילו אלא ערב רב ואחד מגדולי המלכות הוא אחד מטטרמולין לפרסם שלא התחילו ישראל התחיל בשור בראש הקרבנות וכן הקדים שור בפרשת ויקרא וכן הקדים פרי עץ לכפת תמרי' שהחטא היה בו לבדו וזה הוא שאמר ברעתם ישמחו מלך והכשירה התורה שלשה מינים שור לזכות אברהם שנאמר ואל הבקר רץ אברהם כשב בזכות יצחק שנאמר והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו עז בזכות יעקב שנאמר לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדיי עזים ועוד לפי שהאלהים יבקש את נרדף הבל נרדף מקין וישע ה' אל הבל נח נרדף מדורו ונח מצא חן בעיני ה' אברהם מנמרוד אשר בחרת באברם יצחק מפלשתים ראה ראינו כי היה ה' עמך יעקב מעשו כי יעקב בחר לו יה יוסף מאחיו ויהי ה' את יוסף משה מפרעה לולי משה בחירו ישראל מאומות ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה אף כאן שור נרדף מארי כשב מזאב עז מנמר אמר הקב"ה לא תביאו רודפים אלא נרדפים:

פרק כג

פסוק ב

מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש במדרש תלי' כה' אלהינו בכל קראנו אליו אמר רבי אושעיא אין לך אומה שמעכבת על אלוהיה כאומה זו כיצד בשעה שהזקנים יושבים לעבר השנה הקב"ה מסכים על ידיהם והוא משלים וגומר כל מה שישראל עושים ועליהם אמר דוד ע"ה אקרא אל אלהים עליון לאל גומר עלי אימתי שכשהסנהדרין יושבים לעבור ראש השנה ביום פלוני מיד הקב"ה מושיב סנהדרין של מלאכים ואומר

להם לכו וגמרו מה שתחתונים גוזרין אומרים לפניו רבש"ע בניך גזרו שיהא ראש השנה ביום פלוני מיד הקב"ה יושב באותו יום לדון עולמו שנאמר עלה אלהים בתרועה והכסאות מוצעות והספרים נפתחים וסנהדרין של מלאכים עומדים לפניו שנאמר חזה הוית עד די כרסוון רמיו ועתיק יומין יתיב אלו מלמדים זכות אלו מלמדים חובה למה כי חק לישראל הוא ישראל גזרו חק ראש השנה והרי הוא משפט לאלהי יעקב שהוא המקיים גזרותם ומסכים עמהם הוי אומר אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי תדע לך שהוא כן שהרי כתיב יום תרועה יהיה לכם וכתיב אלה מועדי ה' אלה הם מועדי אמר הקב"ה אין לי מועדים אלא אלו שלכם ע"כ:

אלה הם מועדי ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון. יש להקשות למה הזכיר כאן מצות שבת עם המועדים שהשבת אינו מועד ועוד שכבר הזהיר הרבה פעמים במצות שבת. תשובה הכונה המועדים שאתם מקדשים אותם וקוראין אותם מקראי קדש לדעתכם אלה הם מועדי אבל השבת אינו לדעתכם שלא תקדשוהו אתם אלא שבת הוא לה':

פסוק ד

אלה מועדי ה' לפי שאמרנו שהקרבן יפסד מצד הזמן ואמר שור או כשב או עז והיה שבעת ימים תחת אמו ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה לה' לזה סמך לו המועדים לפי שיש קרבנות מיוחדים בזמנים מיוחדים ואם יעשו אותם בימים אחרים יפסדו:

פסוק י

ובקוצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך בקוצרך וגו'. יש ספקות בזה. אחד למה כפל זה שהרי אמר זה בעצמו בסדר קדושים תהיו שאמר שם ובקוצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך לקצור ולקט קצירך לא תלקט וכרמך לא תעולל ופרט כרמך לא תלקט לעני ולגר תעזוב אותם:

הספק הב' אחר שאמר כאן פאה ולקט למה לא אמר גם כן וכרמך לא תעולל ופרט כרמך לא תלקט כמו שאמר בסדר קדושים. ובהיתר הספק הא' אמרו רז"ל לעבור עליו בשני לאוין ונוכל לומר שהיה במשמע שמה שאמר בסדר קדושים ובקוצרכם הוא דוקא אם לא עשה בתבואה מצוות אבל אחר שעשה שם מצוות בתבואה והם עומר ושתי הלחם התבואה הנשארת קדושה ואינה חייבת בפאה ולקט ולזה אחר שאמר בפרשה הזאת שני מצוות שאמר והניף את העומר ואמר והקרבתם מנחה חדשה לה' ממושבותיכם תביאו לחם תנופה שתים שהייתי אומר שפטור מלקט ופאה לזה הוצרך לומר סמוך לאלו המצות ובקוצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך בקוצרך ולקט קצירך לא

תלקט. ובזה הותר הספק השני שמה שלא אמר כאן וכרמך לא תעולל ופרט כרמך לא תלקט שבעבור שלא עשה כל כך מצוות בענבים לא הוצרך לחזור כאן לאומרו. ואיפשר לפרש עוד שמה שכפל לומר ובקוצרכם אינו מצוה לבד רק ברכה שאמר אם תעשה אלו שתי מצוות אני מבטיחך שכל כך יהיה ברכה בלחם שבקוצרכם את קציר ארצכם לא תוכל לכלותו כמו שאמר והשיג לכם דיש את בציר באופן שתהיה מוכרח לעזוב אותו לעני ולגר ואמר אני ה' נאמן לאמת הבטחתי ושם בסדר קדושים אמר אני ה' לשכר ולעונש ולזה לא אמר כאן לקצור כמו שם אלא בקוצרך לומר כל כך יהיה הקציר שלא תוכל לכלותו ולכן לא הזכיר כאן וכרמך לא תעולל ופרט כרמך לא תלקט. אבל לר' עקיבא קשה למה לא הזכיר כאן ענבים שאמר מה ראה הכתוב ליתנה באמצע הרגלים פסח ושבועות מכאן ור"ה ויום הכפורים מכאן ללמדך שכל הנותן לקט שכחה ופאה לעני כראוי מעלה עליו הכתוב כאלו בנה בית המקדש ומקריב קרבנות לתוכו ע"כ. ומה שאמרו רז"ל לעבור עליו בשני לאוין אמת הוא ומה שאני אומר שהוא דרך ברכה הוא לומר שרמז הכתוב בכאן גם כן ברכה:

פסוק טו

וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עומר התנופה שבע שבתות תמימות תהיינה הטעם שצוה הקב"ה לספור את העומר מפני שכל איש ישראל היה עסוק בקציר שלו וכל אחד בגרנו מפוזרים וישכחו עלייתם לרגל. ובמדרש טעם אחר משל לאחד שהיה חבוש בבית האסורים וצעק למלך להתירו אמר המלך להתירו ולתת לו בתו והיה מונה והולך עד בוא הזמן כך עשו ישראל בצאתם ממצרים שאמר להם שיהיו בני חורין ויתן להם התורה שנאמר תעבדון את האלהים על ההר הזה. וי"א טעם אחר מפני שהעולם בצער מפסח עד שבועות על התבואות והאילנות כדאיתא בפ"ק דר"ה מפני מה אמרה תורה הביאו עומר בפסח מפני שהפסח זמן תבואה הוא אמר הקב"ה הקריבו לפני עומר בפסח כדי שתתברך לכם תבואה שבשדות ומפני מה אמרה תורה הביאו שתי הלחם בעצרת מפני שעצרת זמן פירות הוא אמר הקב"ה הקריבו לפני שתי הלחם בעצרת כדי שיתברכו לכם פירות אילן ומפני מה אמרה תורה נסכו לפני מים בחג מפני שחג זמן גשמי שנה הוא אמר הקב"ה נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם גשמי שנה וכו'. ולפיכך צוה הקב"ה לספור ימים אלו כדי שנזכור צער העולם ולשוב לפניו בתשובה שלימה ולהתחנן לו לרחם עלינו שיהיו התבואות כתקנן זש"ה ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלהינו הנותן גשם יורה ומלקוש בעתו שבועות חוקות קציר ישמור לנו אלו שבע שבועות שבין פסח לעצרת:

פסוק מ

פרי עץ הדר ארז"ל אתרוג אחד לולב אחד ג' הדסים ושתי ערבות ואיפשר לומר שכל זה במשמעות הפסוק פרי עץ הדר לשון יחיד כפת תמרים כפת כתיב וא"ת מדוע לא אמר כף תמר אם כן היה במשמע עלה אחת ומ"ש תמרים לשון רבים לפי שהם זכר ונקבה ואם לא ינטעו כן לא יחיו כי גם בצמחים אחרים וגם בדומם יש זכר ונקבה:

ענף עץ עבות פי' ענף עבות ועץ עבות שעץ עבות ר"ל שלשה ענפים ענף עבות ר"ל שיהיה כל ענף מחופה בעלין:

וערבי נחל משמע שני ערבות:

פרק כד

פסוק י

ויצא בן אשה ישראלית והוא בן איש מצרי בתוך בני ישראל וינצו במחנה ויקוב בן האשה הישראלית את השם ויקלל ויביאו אותו אל משה ויניחוהו במשמר לפרוש להם על פי ה'. בזה יש ג' ספקות:

הספק הא' במקושש אמר ויניחו אותו במשמר כי לא פורש מה יעשה לו ולמה לא אמר כן במקלל ויניחוהו במשמר כי לא פורש מה יעשה לו אלא לפרוש להם על פי ה' ואז"ל יודעים היו שמקושש במיתה אבל לא פורש באיזו מיתה לכך נאמר כי לא פורש מה יעשה לו אבל במקלל הוא אומר לפרוש להם ע"פ ה' שאינם יודעים אם חייב מיתה אם לאו:

הספק הב' זה הדין היה ראוי למשה שידע אחר שאמר ומקלל אביו ואמו מות יומת קל וחומר במברך את השם ונוכל להשיב שאין עונשין מן הדין והוא בקל וחומר:

הספק הג' מה עשה לו הקב"ה שקלל שהקב"ה לא עשה לו שום רעה לשיברך את השם ומה תועלת לו בברכתו. והיתר כל הג' ספקות בהקדמה אחת שארז"ל בן איש מצרי הוא שהרגו משה ואמרו הלהרגני אתה אומר מכאן אנו לומדין שהרגו בשם המפורש וידוע הוא שהיהודים כשמריבים זה עם אומרים אחד לחבירו כל הרע שיודעים עד עשרה דורות וידוע שהישראלי אמר למצרי בן אותו שהרגו משה בשם המפורש ולכן בירך את השם וזה עשה להנקם משם המפורש הרי תשובה לספק הג'. ובזה הותרו הב' ספקות האחרות אם הספק השני הותר שמשה היה יודע הדין או בק"ו או מסיני אבל לא רצה לחייבו מיתה לפי שידע שהיו בישראל דלטורין מלשינים מספרי לשון הרע ואם היה מחייבו מיתה היו אומרים לא הרגו אלא לפי שהרג לאביו רצה להרוג גם את בנו מצד שנאת האב פקד עון אב על בן או לפי שזה גואל הדם. ובזה הותר ג"כ הספק הראשון

שלא אמר כי לא פורש מה יעשה לו שהרי פורש מה יעשה לו ויודע היה הדין אלא רצה משה שיתפרש על פי הש"י ושהקב"ה יחייב אותו מיתה ולא על פיו:

פסוק יד

וסמכו כל השומעים יש בזה ספקות:

הספק הא' למה אמר במקלל וסמכו כל השומעים את ידיהם על ראשו ולא אמר כן בחייב מיתה אחרת אלא בזו:

הספק הב' למה כתב בתורה חטא המקלל כי כוסה קלון ערום אלא היה לו לומר דין המקלל. והיתר הספק הא' לפי שהמעידים על חטא אחר אין צריך שהעדים יחזרו לעשות העבירה עצמה להעיד אבל בעבירה הזאת לא יוכלו להורגו עד שיאמר העד האחד המלות עצמם שאמר המברך והעד השני יאמר אף אני מעיד כמוהו לזה סמכו את ידיהם עליו לומר עונותינו על ראשך שחזרנו אנו לומר הגידוף עצמו שגידפת והיתר הספק השני שמכאן נלמוד דין המברך שצריך לפרש שם ה' ועוד לומר שחטא גדול כזה לא יעשה אלא פגום משפחה ממזר וכיוצא בו שנאמר והוא בן איש מצרי. וסמיכות זאת הפרשה לפרשיות של מעלה הוא שלמעלה אמר מעלת משמשי הש"י שהוא הכהן המקריב כמו שפירשתי ואמר וקדשתו כי את לחם אלהיך הוא מקריב שמי שמשמש לשי"ת הוא גדול מאד בעיני אלהים ואדם ולזה אמר גם כן מעלת הקרבן שהדורון שישלחו לשי"ת ראוי שלא יהיה בו מום ושאר פסולים שיש בו. ואח"כ אמר מעלת הש"י עצמו שאמר שהקב"ה נותן שלימות בגופותינו ובנפשותינו אם נפשותינו אמר צו את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור שהמנורה רומזת להארת נפשינו ואם שלימות הגוף שנותן מזון לכל בריותיו ובפרט לנו ולזה סמך לו לחם הפנים שאמר ולקחת סולת ואפית אותה שתים עשרה חלות בא המקלל ואמר כל זה אינו כלום לא מקריב ולא קרבן ולא מציאות האל ולזה בירך את הש"י לאמר לית דין ולית דיין:

פסוק טו

איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו יש להקשות זה הפסוק מיותר שהרי אמר בסמוך ונוקב שם ה' מות יומת ואחר שיסקלוהו מה חטא ישא יותר מזה. התשובה שמי שבירך שם אלהים לא יהרגוהו שיאמר לדיין ברכתי או לנשיא או למלאך שנקרא אלהים שנאמר הוא אלהי האלהים לכך הדין בינו לשי"ת ואם כיון לשי"ת ונשא חטאו אבל מה שפירש בפירוש ואמר ה' לא נקרא ה' אלא הקב"ה לכן מות יומת:

פרק כה

פסוק ג

שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה' שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור יש בזה שאלות:

השאלה הא' מה טעם למצות השמיטה שיהיה השנה השביעית שבת שבתון ולא שאר השנים:

השאלה הב' למה ענש עונש גדול בזאת המצוה כשלא יקיימו אותה שאמר בסדר אם בחקותי אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה ואתם בארץ אויביכם אז תשבת הארץ והרצת את שבתותיה:

השאלה הג' דתנן במסכת אבות פרק חמישי גלות בא לעולם על עובדי ע"ז ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים ועל שמיטת הארץ מדוע ענש עונש גלות על שמיטת הארץ למה התנא אמר שעונש השמיטה גלות. וא"ת שהפסוק ענש גלות עליו אינו כן שלא אמר הפסוק עונש גלות עליו אלא על עבירות אחרות ואחר שיגלו על עבירות אחרות אמר שאחר שהם בגלות אז תרצה הארץ את שבתותיה כראובן שהלך לדיין וטען שמעון שחייב לו עשרת אלפים לבנים והשליכוהו בבית האסורים ואחר שהוא בבית האסורים בא לוי ובקש מהדיין שלא יוציאהו מבית האסורים אף שיפרע לראובן לפי שחייב לו אלף לבנים שלוי לא היה טוען לפני הדיין שיפרע לו שמעון האלף לבנים שחייב לו אבל אחר שראה אותו בבית האסורים טען עליו שיהיה שם עד שיפרע לו גם כן ונקרא בלע"ז אינבארג"ו וכן לא אמר הפסוק שילכו בגלות בעון השמטות אלא בעונות אחרים אבל אחר שהם בגלות יהיו בו עד זמן כל השמטות שלא שבתה הארץ שאע"פ שיפרעו שאר העונות לא יצאו מגלות עד זמן כל השמטות שלא שבתה הארץ וראיה לזה שהרי העונשים כולם שהזכיר בזאת הפרשה באו על העבירות שהזכיר בתחלת המוסר שאמר ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצות האלה. ואם בחקותי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם וגו' אף אני אעשה זאת וגו' ואמר אחר כל העונשים האלו שהזכיר ואכלתם בשר בניכם ובשר בנותיכם תאכלו ואמר עוד והשמדתי את במותיכם והכרתי את חמניכם ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם לומר שהקללות שהזכיר יבואו בפרט על ע"ז וגם מה שאמר ונתתי את עריכם חרבה והשימותי את מקדשיכם והשימותי אני את הארץ גם הוא יהיה בעון ע"ז ואמר על כל אלו העבירות ג"כ שילכו בגלות ואתכם אזרה בגוים והריקותי אחריכם חרב והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה ואחר כל זה אמר אז תרצה הארץ את שבתותיה א"כ כפי פשט הפסוקים לא בא גלות על עון

השמיטה אבל התנא אמר שהגלות בא על עון השמיטה וזה אם שקיבל התנא כך או שקיבל שפירוש הפסוק הוא זה ולזה אני שואל למה ענש גלות על השמיטה:

השאלה הד' מדוע לא ענשה התורה עונש על שמיטת כספים וגם התנא לא אמר עונש על שמיטת כספים. התשובה לכולם בשנקדים הקדמה אחת והיא שיש שלשה מינים נבראים בעולם אין עוד. בעל טבע. בעל רצון. בעל בחירה. בעל טבע הוא אותו שאינו יודע מה פועל ואין מכיר בפעולתו כגון היסודות והדומם המורכב מהם והצומח שהאבן שנופלת מלמעלה למטה אינה מכרת ואינה יודעת אם נופל או לא ומה עושה וכן האילנות והעשבים שצומחים אין יודעים ואין מכירים אם צומחים או אין צומחים ואם הם רעננים או יבשים ואין יודעים הסגולות שיש בהם. בעל רצון הוא הוא אותו שיודע פעולתו הפרטית ופעולות פרטיות אבל אינו יודע כללות הפעולות וכללות הדברים והם הבעלי חיים הבלתי מדברים שמשיגים הפרטים לא הכללים ואלו נקראים בעלי רצון כמו שנתבאר במקומו. בעלי בחירה הוא אותו שיודע הפעולות הפרטיות וגם יודע הדברים הכוללים וזהו האדם שהוא חי מדבר וזהו שאמר עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו אלו הם בעלי בחירה שהם מיחלים לה' ואמר פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון הם הבעלי חיים הבלתי מדברים שהם בעלי רצון וצריך שנדע עוד שבעלי רצון יש להם הדמות מה עם השי"ת שהקב"ה יודע הפרטים ומשגיח בהם וזהו סוד צער בעלי חיים מן התורה ובעלי בחירה יש להם הדמות עם הקב"ה בפרטים גם בכללים שהקב"ה יודע הפרטים גם הכללים עוד צריך שנדע שלכן הבעלי טבע משועבדים לבעלי רצון כמו שאמרו במעשה דאלכסנדרוס מקדון שאומר בו שכשבני אדם רשעים אין הגשמים באים בשביל בני אדם אלא בשביל הבהמות וז"ש אדם ובהמה תושיע ה' אדם בעבור הבהמה תושיע ה' הנה שהקב"ה נותן מטר שהוא בעל טבע בעבור בעלי רצון ולזה אמרו כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ אפילו בהמה חיה ועוף נזקקין לשאינם מינם. הכלל בעלי הטבע משועבדים לבעלי רצון ולבעלי בחירה אבל יש הפרש ביניהם שבעבור הבעלי רצון מתקיימים בעלי הטבע בפעולתם ובעבור בעלי בחירה מתחזקים. פירוש בעלי טבע שהיא הארץ בעבור הבעלי חיים שהם בעלי רצון מתקיימים בטבעם שעושים פעולתם כפי הטבע והוא שיבואו גשמים בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו אבל בעבור הבעלי בחירה לא די שמתקיימים אבל עושין יותר שמתחזקים מאד לעשות פעולתם יותר גדולה מטבעם. ודע שעל מאמר שאומר עד אשר יבואו ימים שלא תמצא חפץ בהם אמרו ז"ל אלו ימות המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה פי' הרמב"ן שתיבטל הבחירה וזה הפך סברתי שאני שמתי הבחירה במעלה גדולה וכתב

רלב"ג שהשואל מדוע לא עשה הקב"ה את האדם שיהיו כל פעולותיו טובות ולא יהיה פועל רעות הוא כשואל שהאדם לא יהיה אדם שאם כן יהיה מלאך אלא אין הכוונה אלא שכמו שעכשיו בעולם הזה נוטים הכל או רובם ליצר הרע יהיו אז נוטים ליצר הטוב ויהיה קצתם טובים וקצתם יותר טובים אבל הבחירה לא תוסר ובעבור שהבחירה היא ענין גדול ובשבילה יתחזק הטבע לעשות פעולתה יותר גדולה מטבעה צריך שנשאל אימתי יהיה זה והתשובה זה יהיה בימות המשיח ומי אמר לנו רז"ל אמרו כן במה שאמרו עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת שנאמר יהי פסת בר בארץ פי' לחם ממש אפוי בלא טורח וכן כלי מילת ולזה תקנו המוציא לחם מן הארץ. ויש להקשות והלא הקב"ה אינו מוציא לחם אפוי מן הארץ שחמשה מינים הם החטים והשעורים ואלו החמשה מינים כשהם שיבלים נקראים תבואה בכל מקום ואחר שדשין וזורין אותם נקראים דגן וכשטוחנין אותם ולשין את קמחן ואופין אותם נקראים פת וכן כתב הרמב"ם בספר אהבה וידוע שפת ולחם הכל אחד ואם כן היאך תקנו המוציא לחם מן הארץ שהקב"ה אינו מוציא לחם מן הארץ אלא תבואה והאנשים במלאכות שעושים בשבילם עושים לחם אלא הכוונה שתקנו כך בעבור שעיקר חיותינו הוא לימות המשיח וחיי העולם הזה הוא הבל לכן תקנו המוציא לחם מן הארץ לרמוז לזמן ההוא שיוציא הקב"ה לחם אפוי ממש מן הארץ ולזה רמז השמיטה שלא יצטרכו לחרוש ולזרוע ולזה אמר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור שלא יהיה צריך לימות המשיח זה שהארץ מעצמה תוציא לחם גמור ולכן מי שאינו שובת מכחיש משיח ולזה נתן לו הפסוק עונש וגם התנא נתן לו עונש גדול כאמרו גלות בא לעולם על שמיטת הארץ לפי שהמשיח הוא גאולה שיבוא לגאול ישראל והשמטה רומז אליה ואם ישראל כפרו בשמיטה כפרו במשיח והכופרים במשיח ראוי שלא יבוא לגאול אותם ושיהיו בגלות וא"כ יפה מאד אמר התנא גלות בא לעולם על שמיטת הארץ אבל שמיטת כספים אינו רומז לזה אלא למה שנמשך מזה פירוש שמצד שהשפעת הארץ יהיה גדול מאד לא יהיו צריכים המלוים לתבוע ללוים ולכן לא ענש בו לפי שזה הוא מקרה לעצם והמקרה לא חשש התנא להעניש והתורה לא נתנה לו עונש שעל המקרה לא חשש כל כך לתת לו עונש בפירוש ששמיטת הארץ הוא עצם ושמיטת כספים הוא מקרה לשמיטת הארץ ובזה הותרו כל השאלות וכלהספקות והוא ענין חשוב:

פרק כו

פסוק ב

את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו אני ה' כל מקום שנאמר אני ה' לחומר המצוה לשכר גדול או לעונש גדול ולפי ששתי מצות אלו חמורות אמר בהם אני ה' שהמלך שמצוה לעבדו ואומר לו עשה כך אני המלך המצוה הוא לחוזק הצווי לעונש גדול או לשכר גדול וכן במדרש צא ולמד מתן שכרן של מצות כשאמר פרעה אני פרעה כמה גדלו ונתן לו שכר שנאמר ויסר פרעה את טבעתו הקב"ה שאמר על כל מצוה אני ה' ע"א כ"ו ללמדך שאין קצבה למתן שכרה פירוש שכל המצוה שאמר בה אני ה' יש בה שכר עצום ולזה הזהיר שלמה ע"ה שנשמור כל מצוה שהזכיר בה אני ה' שהוא דבור המלך זהו שאמר אני פי מלך שמור:

פסוק ג

אם בחקותי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה והשיג לכם דיש וגו' בזאת הפרשה יש ספקות:

הספק הא' שנראה מזה ששכר המצות הוא בעולם הזה ואינו כן שהעולם הזה הבל וריק וכמו שאומר בספר קהלת ואין ראוי שהמצות שהם קדושות ורמות גדולות ובצורות בשמים יהיה השכר בעולם ההבל שהיום כאן ומחר בקבר:

הספק הב' שאמר וחרב לא תעבור בארצכם והכוונה אפילו חרב של שלום לפי שלא היו צריכים ישראל חרב שנאמר מגן אם יראה ורומח בארבעים אלף בישראל ואם כן איך אמר ורדפתם את אויביכם ונפלו לפניכם לחרב שאין להם חרב:

הספק הג' שאמר ורדפו מכם חמשה מאה ומאה מכם רבבה ירדופו וכי כך הוא המנין שהמנין הוא חמשה מאה ומאה מכם אלפים ירדופו:

הספק הד' שזאת הפרשה שלא כסדר שהתחיל בגשמים ושפע המזונות ואח"כ בשלום ונצחון האויבים כמו שאמר ונתתי שלום בארץ ורדפתם את אויביכם ורדפו מכם חמשה מאה ואחר כן חזר על הראשונות ואמר ואכלתם ישן נושן שזה הפסוק היה מקומו למעלה בשפע הגשמים והתבואות. התשובה לראשונה שהקב"ה רצה להוליך עם ישראל הדרך שהאב מוליך עם בנו לשיעסוק בתורה כשהוא קטן אומר לו לך לבית המלמד ואתן לך מן הרמונים ומן התאנים ואחר שאינו כל כך קטן אומר לו שילך ללמוד ואתן לך זהוב א' ואח"כ אומר לו לך ללמוד ואתן לך מלבוש כשהוא גדול אומר לך ללמוד ותירש עולם הבא ואח"כ אומר לו האמת לך ללמוד בעבור מעלת הקב"ה שברא העולם ועשה לנו את הנפש הזאת לא תכלית שום שכר וכל זה שמתוך שלא לשמה בא לשמה וכן הקב"ה אמר בתחלה אם בחקותי תלכו ואת מצותי תשמרו אתן לכם לחם ופירות גשמיכם בעתם

ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו ואח"כ אמר ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין מחריד ואח"כ ורדפתם את אויביכם ובסוף אמר להם האמת ונתתי משכני בתוככם והתהלכתי בתוככם אטייל עמכם בגן עדן ואמר עוד האמת והייתי לכם לאלהים בעבור מעלתי ועצמותי ואתם תהיו לי לעם שעבדי המלך ראוי למות בעבודתו בעבור מעלת המלך עצמו וזה הדרך עצמו הוליך בסדר עקב תשמעון ולזה אמר שם וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך הכוונה זה שאמרתי הוא שהוליך עמהם בברכות הדרך שהאב מוליך עם בנו ואמר אם בחקותי לומר החוקים אין אדם עושה אותם בעבורם שהרי אין להם טעם אלא בעבור הקב"ה שמצוה אותם אבל המצות עושה אותם האדם בעבור הקב"ה המצוה ובעבור המצוה בעצמה שהרי יש לה טעם ולז"א ואת מצותי תשמרו בעבורי ועשיתם אותם בעבור המצות בעצמם וזהו טעם ועשיתם אותם אחר אמרו ואת מצותי תשמרו עוד אמר תשמרו כמו ואביו שמר את הדבר שצריך להמתין האדם למצוה ולא המצוה לאדם שזריזין מקדימין למצות וזהו שאמר שומר מצוה לא ידע דבר רע וכמו שארז"ל אעירה שחר אני מעורר השחר ואין השחר מעורר לי. ואמר מצותי תשמרו תמתינו ואח"כ כשיבא זמנם ועשיתם אותם ולפי שמרבה נכסים מרבה דאגה ויבאו גזלנים ונתתי שלום בארץ ועוד שאפילו שחרב לא תעבור בארצכם ולא יהיה להם חרב עכ"ז ורדפתם את אויביכם ונפלו לפניכם כאלו היה לכם חרב ולא עוד אלא ירדפו מכם חמשה מאה. ולקושיית המנין נראה שישראל הלוחמים בראשונה צריך שיהיו כמות אלה כאלה ויעשה הקב"ה נס שינצחו ישראל ואחר שנצחו ולוחמים עוד במלחמה עצמה אין צריך שיהיו כל כך ישראל בכמות אלא אפי' יהיו מועטים ואח"כ יותר מועטים ינצחו וזהו שאחר שהתחילו ישראל לנצח מתחיל לב הגוים להשבר ואח"כ נשבר יותר ולזה אמר ורדפתם את אויביכם כמות אלו כאלו ואח"כ ורדפו מכם חמשה מאה ואח"כ ומאה מכם רבבה ירדופו. וא"ת שאם ישראל לוחמים מועטים לפי שישראל מועטים אינו כן אלא והפרתי אתכם וכל כך תהיו פרים ורבים עד שאע"פ שאמרתי שיהיו לכם ריבוי מזונות עד שישיג דיש את בציר ובציר את זרע עכ"ז לא יספיק לכם הלחם והיין של שנה זו ותהיו צריכים לאכול משל השנים שעברו ואכלתם ישן נושן. וא"ת שיהיה מעופש לא יהיה וישן מפני חדש תוציאו ולא יתבייש הישן מפני החדש ובזה הותרו כל הספקות. ונוכל לומר עוד בסדר אלו הברכות לפי שיש ארבעה כתות של בני אדם במדינות יש עובדי אדמה ויש בעלי מלחמות רגליים ופרשים ויש בעלי תורה חסידים קדושים ויש אנשים שאינם לא זה ולא אותו אלא עשירים שלוים ושקטים האוכלים למעדנים ובעלי מלאכה. ולכת הראשון שהם עובדי אדמה אמר ונתתי גשמיכם

בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו. לעשירים והמוניים בעלי מלאכה ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין מחריד. לבעלי מלחמה אמר ורדפתם את אויביכם ורדפו מכם חמשה מאה ומאה רבבה ירדופו. לבעלי תורה אמר ונתתי משכני בתוככם והתהלכתי בתוככם:

פסוק יד

ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצות האלה ואם בחוקותי תמאסו ואת משפטי תגעל נפשכם לבלתי עשות את כל מצותי להפרכם את בריתי באלו הפסוקים יש ספקות:

הספק הא' למה האריך כל כך היה מספיק שיאמר ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצות האלה מה צורך ואם בחוקותי ואם את משפטי:

הספק הב' איך אמר במשפטים געילת נפש שאמר ואם את משפטי תגעל נפשכם שהרי המשפטים השכל גוזר בהם:

הספק הג' למה חזר לומר לבלתי עשות את כל מצותי שכבר אמר ולא תעשו את כל המצות האלה:

התשובה לכולן נראה לי שלאחד מארבעה סבות לא יעשו מדינה אחת מה שיצוה המלך להם. האחת בעבור שיחשבו שהמלך לא ישגיח עליהם מצד שיש לו טרדות אחרות ועניני המלוכה רבים ונכבדים כי רבה היא. הב' בעבור שמצוה להם דברים חוץ מן השכל וחושבים שמצד קלות דעתו צוה כן. הג' לפי שמצוה עליהם צוויים רבים מאד ומכביד עליהם עולו במיני מסים וארנוניות מנדה בלו והלך ובמלחמות בסכנת גופם ודברים קשים מצד ריבויים. הסבה הרביעית לפי שחפצים למרוד במלכם לגמרי. כנגד הא' אמר ואם לא תשמעו לי הכוונה לי בעבורי שתחשבו שאיני משגיח בכם ולכן לא תעשו כל המצות האלה. כנגד השני אמר ואם בחקותי תמאסו שהחקים אין להם טעם ואין השכל סובלן. כנגד הג' שמצוה להם צוויים רבים אמר ואם את משפטי תגעל נפשכם ואין הגעילה מצד המשפטים בעצמם אלא מצד ריבוי המשפטים והמצות לבלתי עשות את כל מצותי. כנגד הד' אמר להפרכם את בריתי שרוצים למרוד בו ולפרוק עול התורה והמצות מעליהם ולזה נתן להם עונש מדה כנגד מדה כנגד הא' להענישם עליו אמר אף אני אעשה זאת לכם כמו שאמר לי שאמר ואם לא תשמעו לי כן אמר לכם שאמר אף אני אעשה זאת לכם ובעבור שמחשבתכם הוא שאיני משגיח והפקדתי עליכם בהלה שאמר והפקדתי שפירושו זכירה והשגחה כמו פוקד עון אבות בידך אפקיד רוחי שאתם

חשבתם עלי רעה שאיני משגיח אני אשגיח עליכם לרעה והבהלה שאתם אומרים עלי יהיה עליכם ולא יהיה בהלה מצד מלחמות עלי לשאהיה בלתי משגיח:

פסוק טז

את השחפת ואת הקדחת מכלות עינים ומדיבות נפש. יש לשאול למה אמר בשחפת וקדחת מכלות עינים ומדיבות נפש ולא אמר כן בקללות שיזכיר אחרי כן שהם יותר קללות נמרצות מאלו. ונראה שהכוונה לפי ששחפת פירושו נפיחה כמו שפרש"י ואמרו חכמי הרפואה ששיקוי עם קדחת הוא רע מאד פירוש שאם בא השיקוי ואחר כך בא הקדחת רעה מאד לפי שלא בא אלא לסבה חזקה מאחר שבא הקדחת אחר חולי שהוא קר ולא שהוא הפך הקדחת ואם בא הקדחת ואח"כ השיקוי השיקוי הוא רע שלא בא השיקוי אלא לסבה חזקה וגם לפי שבכל ענין שיקוי עם קדחת רע מאד לפי שצריך תרופות הפכיות ומה שיועיל לזה יזיק לזה ולזה אמר בהלה שיבהלו הרופאים ברפואתו וזהו מכלות עינים ומדיבות נפש ולזה אמר בזו ונתתי פני בכם פירוש השגחתי יהיה בכם ועונש. כנגד הב' שהיא אם בחקותי תמאסו אמר ואם עד אלה לא תשמעו לי ויספתי ליסרה אתכם ושברתי את גאון עוזכם לפי שהמואס בדבר אחד הוא מצד גאותו וגאונו וחושב שהדברים מאוסים בערכו ואינו מחשיבם לכלום ולזה ושברתי את גאון עוזכם ונתתי את שמיכם שחורים כברזל ועם כל זה לא יהיה מטר ואת ארצכם כנחושה וזה לפי שמאסו בחקים יבוא להם דבר שהוא כחוק שאחר שיש אדים לעשות עננים ראוי שיתהוו ג"כ אידים להגשים ועכ"ז לא יבואו גשמים ולא תתן ארצכם יבולה שאפילו הדומם לא יחשיב לכם לכלום לתת לכם יבולה ועץ הארץ שאין לו אלא נפש הצומחת לא יחשיב לכם לכלום לתת לכם פריו. ועונש כנגד הג' שהוא ואם את משפטי תגעל נפשכם שמגעלין במשפטים ובמצות מצד ריבויים לזה אמר בזאת והשלכתי בכם את חית השדה ושכלה אתכם והמעיטה אתכם כמו שאתם אינכם חפצים בריבוי המצות גם כן איני חפץ בריבוי שלכם ותהיו מועטים. ועונש כנגד הד' שאין חפצים במצות מצד שרוצים למרוד במלכם לגמרי ולפרוק עול התורה ומצות מעליהם והוא שאמר להפרכם את בריתי אמר ואם באלה לא תוסרו לי והלכתם עמי קרי והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית ומצד החרב שבא עליכם מחוץ לעיר ונאספתם אל עריכם וכשתהיו בעיר יבוא דבר באופן שמחוץ תשכל חרב ובעיר דבר שהצלת החרב הוא ליכנס תוך העיר והצלת הדבר לצאת חוץ לעיר ולכן יבוא חרב ודבר לשלא יהיה לכם שום הצלה ועוד יבוא לכם מצד המצור שלא יבוא מחוץ לעיר לחם ואשבור לכם מטה לחם ואמר לשון שבירה לפי שהם בטלו הברית ושברו אותו ואחר שסיים כל אלו הד' אמר ואם בזאת

לא תשמעו לי ואכלתם בשר בניכם ובשר בנותיכם עכשיו נתן קללות גדולות שאין בכל הארבעה הנזכרות קללות כאלו לפי שעברו כל הארבעה מיני קללות ולא לקחו מוסר לכן אמר עתה קללות נמרצות והוא ואכלתם בשר בניכם ובשר בנותיכם ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם ולזה אמר גלות בזאת אחר שעברו כל ארבעה מיני קללות וכולם ג"כ התראות לאלו הקללות שהזכיר בזו ולז"א בזו ואבדתם בגוים:

פסוק לא

והשימותי את מקדשיכם אף בשעה שהם שוממין בקדושתן הם עומדים וכן במדרש תלים אף שחרב בהמ"ק אין השכינה זזה מתוכו שנא' ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו אף ע"פ שכסאו בשמים השכינה בבית המקדש וההיכל בקדושתו עומד שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים ואמרו לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי שנאמר הנה זה עומד אחר כתלינו:

פסוק לז

וכשלו איש באחיו בעון אחיו מלמד שכל ישראל ערבים זה לזה וכן בעכן ואמרו רבותינו ז"ל למה נמשלו ישראל לאגוז מה אגוז אתה נוטל אחד מן הכרי כולן מתגלגלין זה אחר זה כך לקה אחד מהם כולם מרגישים:

פסוק לט

והתודו את עונם ואת עון אבותם במעלם אשר מעלו בי אף אני אלך עמם בקרי. יש מקשים אחר הוידוי למה ילך בקרי. והתשובה לפי שהם מתודים בפיהם והלב עקוב בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני צעקו בפינו חטאנו פתלתול ועקש לבנו וזהו שאמר והתודו את עונם במעלם אשר מעלו בי הוידוי הוא עם המעל והעברות בידם לא סרו מתאוותם והוא כטובל ושרץ בידו ואחשוב שהוידוי עצמו אינו שלם שלפי שבאו עליהם קללות כל כך נמרצות עד שאומרים נמנע הוא שחטאתינו גדלו כל כך לשיבאו עלינו כל כך קללות אמת הוא שחטאנו אבל לא הספיקו לבוא עלינו כל אלו הקללות אלא שהקב"ה חבר עונותינו עם עונות אבותינו ולכן באה אלינו הצרה הזאת וזהו הוא שאמר והתודו את עונם ואת עון אבותם במעלם אשר מעלו בי המה ואבותם ולזה אף אני אלך עמם בקרי והבאתי אותם עוד בארץ אויביהם ויכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם פירוש שיאמרו שבעבור עוונם לבד באו להם כל הצרות:

פסוק מב

וזכרתי את בריתי יעקב וגו' נאמר זכירה באברהם וביעקב ולא ביצחק שאפרו צבור ומונח ע"ג המזבח:

וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם לא הזכיר ביעקב אף לפי שמטתו שלימה. וע"ד הקבלה יש הפרש גדול בין לשון אף ללשון גם אף מדת הדין גם מדת רחמים מלשון גמילות חסדים נכתב יעקוב מלא בו' מצינו בה' מקומות שנכתב יעקב מלא ובה' מקומות נכתב אליהו חסר דרז"ל יעקב נטל אות אחת משמו של אליהו ערבון עד שיבוא ויבשר לבניו. בברכות התחיל באלף אם בחוקותי וסיים בתיו קוממיות לומר שאין הברכות לישראל אלא כשיקיימו התורה מאלף עד תי"ו. ובאלות התחיל בוא"ו ואם לא תשמעו ומסיים כל הפרשה בה"א בהר סינ ביד משה והוא חצי השם משום עמו אנכי בצרה:

פרק כז

פסוק ב

איש כי יפליא נדר בערכך נפשות לה' בכאן יש ארבעה עניינים עד סוף הפרשה אחד פרשת ערכין שנא' איש כי יפליא נדר בערכך נפשות לה' והיה ערכך הזכר מבן עשרים שנה ועד בן ששים שנה והיה ערכך חמשים שקל בשקל הקדש וגו'. פרשה שניה פרשת תמורה שאמר בה ואם בהמה אשר יקריבו ממנה קרבן לה' כל אשר יתן ממנו לה' יהיה קדש לא יחליפנו ולא ימיר אותו טוב ברע או רע בטוב. הענין השלישי ערכי השדה שאמר בה ואם משדה אחוזתו יקדיש איש לה' והיה ערכך לפי זרעו זרע חומר שעורים בחמשים שקל כסף. הענין הרביעי המעשר שאמר וכל מעשר בקר וצאן כל אשר יעבור תחת השבט העשירי יהיה קדש לה':

פסוק לג

לא יבקר בין טוב ובין רע ולא ימירנו באלו העניינים יש ספקות:

הספק הא' מה קישור יש לאלו הד' עניינים עם המוסר או עם פרשת הפקודים שאחריהם שנראה שאין להם קישור לא עם המוסר ולא עם הפקודים:

הספק הב' למה כפל ואמר בפרשה הב' שהיא פרשת תמורה לא יחליפנו ולא ימיר אותו ובפרשת מעשר לא כפל אלא אמר לא ימירנו ולא אמר לא יחליפנו:

הספק הג' למה בפרשת תמורת הקרבן אמר טוב ברע או רע בטוב ובענין המעשר לא אמר כן אלא לא יבקר בין טוב לרע. התשובה לראשונה הקישור שיש לפרשה הא' שהיא פרשת ערכין עם המוסר שכל איש ישראל שרואה עצמו בצרה ראוי לו לשוב בתשובה ויתענה ויתפלל וידור נדרים לה' אם יוציאהו הקב"ה מאותה צרה כמו שעשה יונה במעי הדגה שאמר אשר נדרתי אשלמה וחנה על בנה ולפי שפרשת המוסר היא צרה גדולה לישראל ובפרט שאמר שיהיו גולים בארץ אויביהם ראוי שיאמר כל איש

ישראל אני פודה עצמי מהשיווי וערכי עלי ולכן סמך פרשת ערכין למוסר. עוד נמשכים מענין המוסר ג' רעות והוא כשאמר בו ואתכם אזרה בגוים. הרע הא' שמאחר שאמר כן אם כן החליף הקב"ה לישראל באומה אחרת ועזבנו ולקח ה' לעם ההוא שאנו בגלות שמה. הרע הב' שאחר שיזרה אותנו בין עע"ז אם כן בהכרח יתקיים בהם ועבדתם שם אלהים אחרים. הרע הג' שאלו הונח שלא יחליף לנו באומה אחרת א"כ שאנו גולים בארצותם לפחות האומה ההיא חשובה מישראל ואנו פחותים בערכם. הרע הד' שאחר שנתן ארץ ישראל לאומה אחרת לא תשוב עוד לנו שהרי נתנה להם. לרע הא' אמר פרשת תמורה שאמר בה לא יחליפנו ולא ימיר אותו טוב ברע או רע בטוב לומר שלא יחליף הקב"ה לישראל לא באומה רעה ממנה ולא אפי' שיהיה טובה ממנה. לרע הב' שהוא שיעבדו ע"ז בהיותם בגלות אמר ענין המעשר שהוא רמז לשי"ת שהוא עשירי ולזה אמר וכל מעשר בקר וצאן כל אשר יעבור תחת השבט העשירי יהיה קדש לא יבקר בין טוב לרע ולא ימירנו ובפרשת תמורה אמר טוב ברע או רע בטוב ובמעשר לא אמר אלא לא יבקר בין טוב לרע הטעם שבשלמא בישראל שלא יחליף לנו הקב"ה באומה אחרת נופל בטוב לא יחליפנו טוב שהוא ישראל ברע שהיא אומה אחרת וגם לא ימירנו רע שהוא ישראל כשעושין עבירות וע"ז בטוב שהוא אומה אחרת אם יעזבו ע"ז ויעבדו את ה' אותה האומה אפילו הכי לא ימירנו אבל בשי"ת שלא נחליף אותו שהוא טוב ברע שהוא ע"ז ניחא אבל רע שהוא ע"ז בטוב שהוא הקב"ה טוב וראוי שתחליפנו ואיך יאמר או רע בטוב ח"ו ולכן אין ראוי שנאמר בו אלא לא תשים חילוף בעבודת השי"ת בין שתבא לך טובה בעבודתו בין שתבא לך רעה וז"ש לא יבקר שבקר הוא לשון ביקור שהאדם מבקר ומבדיל בין הדברים ובין הגוונים עם האור ובערב מתערבבין הצורות ולכן כפל בקרבן לא יחליפנו ולא ימיר לפי שיש בזה ב' חלוקות טוב ברע או רע בטוב אבל בשי"ת אין בו רק חלוקה א' שהוא טוב בע"ז שהוא רע ולזה לא עשה בו חלוקות אלא אמר בין הטובה שבא לך מעבודתי או רעה לא ימירנו. לרע הד' שהוא שארץ ישראל לא תחזור לנו אמר שדה אחוזה שאמר בה בשנת היובל ישוב השדה לאשר קנהו מאתו לאשר לו אחוזת הארץ לומר שארץ ישראל תשוב לנו בימות המשיח. לרע הג' שאחר שאנו גולים בארצותם אש כן הם חשובים ממנו לזה סמך לו פרשת הפקודים שהמונה הדבר מצד חשיבותו מונה אותו וזהו שאז"ל ישראל נמשלו לערימת חטים אדם שהולך לגרנו מונה חטיו כמה כורים יש בו כמה סאים יש בו ואינו חושש למנות התבן והקש כך הקב"ה מונה את ישראל ומניח שאר האומות כמו שמונה הכוכבים שנאמר שאו מרום עיניכם

וגו' זהו דעתי בהתרת כל אלו הספקות:
@99סליק פרשת ויקרא

במדבר

פרק א

פסוק א

אחרי שביאר תורת כהנים בספר ויקרא ביאר בספר הזה המצות שנצטוו בענין אהל מועד והגביל המשכן בהיותו במדבר כאשר הגביל הר סיני בהיות שם השכינה ואמר והזר הקרב יומת כאשר אמר שם כי סקול יסקל וצוה ולא יבאו לראות כבלע את הקדש ומתו כאשר אמר שם פן יהרסו אל ה' לראות וצוה איך יהיה משמרת המשכן וכליו ואיך יחנו סביב וכל זה למעלת המקדש כמו שאמרו אינו דומה פלטרין של מלך שיש לו שומרים לפלטרין שאין לו שומרים:

נסמכה פרשה זו של חומש הפקודים לפרשת תמורה שלמעלה. אמרו במדרש ללמדך מה הקב"ה יחיד ואין לו תמורה שנאמר אין קדוש כה' כי אין בלתך כך לא ימיר ישראל באומה אחרת וזה הוא שאמר דודי לי ואני לו אל תמירוני כשם שאיני ממיר אתכם אתם קרויים צאן כשם שאין ממירין בהמה בבהמה כך איני ממיר אתכם. ועוד במדרש מאשר יקרת בעיני נכבדת יקר אתה בעיני שלכל האומות לא נתתי להם מנין ולך נתתי מנין. משל למלך שהיו לו גורנות רבות וכולן מלאין תבן וקש ולא היה מדקדק במנין היתה לו גורן אחת מלאה חטים אמר לבן ביתו מנה לי כמה כורין יש בו המלך זה הקב"ה הגורן אלו ישראל שנאמר מדושתי ובן גרני התבואה שיש שם קדש שנאמר קדש ישראל לה' ראשית תבואתה בן ביתו זה משה שנאמר בכל ביתי נאמן הוא כך האומות עובדי ע"ז נמשלות לתבן וקש שנאמר יהיו כתבן לפני רוח וכתיב ובית עשו לקש אבל ישראל חטים ברורים הם צדיקים הם שנאמר ועמך כולם צדיקים לפיכך הוא מדקדק במנינן. ויש לשאול מה צורך בזה המנין וחז"ל אמרו מתוך חבתן לפניו מונה אותם כל שעה כשיצאו ממצרים מנאם וכשנפלו בעגל מנאם וכשבא להשרות שכינתו ביניהם מנאם והכוונה לפי שיש ג' מיני אהבות אהבת הטוב אהבה טבעית כאהבת הבן לאב ואיש לאשתו אהבה יחסית כאהבת המלך עם עמו לפי שאינם ממין אחד שהמלך יאהב לעם בשידין להם דין אמת וישמרם מהלוחמים עליהם והעם יאהבו למלך בשיעבדוהו ויכבדוהו. כנגד אהבה טבעית אמר כשיצאו ממצרים מנאם שנאמר בני בכורי ישראל. כנגד אהבת הטוב אמר כשנפלו בעגל מנאם שחזרו בתשובה שמשה רבינו ושבט לוי

לבד הרגו למי שרצו ושש מאות אלף רגלי לא הרימו יד למשה ושבטו כרחל לפני גוזזיה נאלמה ולכן הזכיר התורה עון העגל לא לשיהיה דבה רעה על ישראל לשמצה בקמיהם אלא להורות התשובה הגדולה שעשו ואמר כשרצה להשרות שכינתו ביניהם מנאם שבאחד בניסן הוקם המשכן ובסמוך בחדש השני שהוא אייר באחד לחדש מנאם זאת היא אהבה יחסית שרצה למלוך על ישראל והייתי לכם לאלהים ואתה תהיו לי לעם ומצד אהבת הקב"ה לישראל שלזה מנאם עשה עיקר גדול מזה המנין שבעניינים החשובים ראוי שיעשו עיקר מן הזמן שיהיה הגון וכן צריך מקום הגון ולזה אמר מקום הגון במדבר סיני ששם קבלו התורה ואם הזמן עדיין לא נשכחו מהם ניסי מצרים ולז"א בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים וגם הנמנין חשובים שאו את ראש כל עדת בני ישראל והמונים אותם חשובים תפקדו אותם לצבאותם אתה ואהרן וגם לפני מי שנעשה המנין היו חשובין ואתכם יהיו איש איש למטה ואע"פ שגם הם ג"כ מונין הרי חמשה תנאים לחשיבו' ולזה אמר ואלה שמות האנשים לראובן אליצור וגו' והיה מספיק שיאמר ואתכם יהיו נשיאי המטות מה צורך להאריך בשמות אלא שזה לחשיבותם ולזה אמר אח"כ ויקח משה ואהרן את האנשים האלה אשר נקבו בשמות שאשר נקבו בשמות מיותר אלא רמז מה שאמרתי לומר ויקח משה את האנשים האלה אשר נקבו בשמות שמן הראוי לא היה לנקבם בשמות אבל לפי שהם נכבדים נקבו בשמות הרי התנאי האחד התנאי האחר ואת כל העדה הרי חשיבות העדה הקהילו הרי חשיבות המונים באחד לחדש השני הרי חשיבות הזמן ויפקדם במדבר סיני הרי חשיבות המקום ובזה חזר לרמוז החמשה תנאים בשעת המעשה. עוד תנאי ששי שמיד מנו כמה בתי אבות יש בשבט המשל עשרה בתי אבות יש בשבט ואח"כ מנו כל המשפחות שיש בכל בית אב בבית אב פלוני עשרה משפחות ובבית אב פלוני חמשה משפחות במשל ואח"כ מנו כל האנשים שיש בכל משפחה ובזה ידעו כמה אנשים יש בשבט ההוא הרי שמנו המשפחות והבתי אבות וכל השבט כמה אנשים יש בו ואח"כ כל ישראל וזהו שאמר שאו את ראש כל עדת בני ישראל הרי כללות כל ישראל למשפחותם הרי המשפחות לבית אבותם הרי בתי אבות ואתכם יהיו איש איש למטה הרי השבט כמה אנשים יש בכל שבט. וכן אמר אח"כ לבני שמעון למשפחותם הרי המשפחות. לבית אבותם הרי בית אב. פקודיהם למטה שמעון הרי כל המטה כמה אנשים יש בו. ואח"כ בכלל כל ישראל אלה הפקודים אשר פקד משה ואהרן שש מאות אלף וגו'. וזה לומר שאיפשר הוא שימנו כל האנשים שיש בכל השבט בלא שימנו הבתי אבות כמה הם. והמשפחות כמה הם. ולא רצה אלא למנות הבתי אבות והמשפחות לחשיבותם ולחבתם. וא"ת מה היא

החבה התשובה שאחר שכל איש ואיש נמנה מפי משה ואהרן הרי הושגח מהנביאים הגדולים האלה ובאמצעותם יושגחו מהש"י וא"ת שיהיו נמנין לגולגלותם יש בזה טוב אחד ורע אחד טוב אחד שיושגח כל אחד מפי הנביאים רע אחד שיהיה בהם נגף ואם יהיו נמנים במחצית השקל יש בזה טוב א' ויש רע אחד הטוב הוא שלא יהיה בהם נגף הרע שלא יושגחו מהנביאים ולכן כתבו שמותם ובכתיבת השמות מנו משה ואהרן השמות ובזה כבר הושגחו כאלו הם בעצמם יהיו נמנין אחר שהשמות רומזים אליהם וגם לא יהיה בהם נגף וזהו שאמר במספר שמות כל זכר לגלגלותם פירוש שמנו השמות ואז יושגחו כאלו נמנו לגלגלותם שכפי פשוטו קשה שימנו לגלגלותם שהרי אמר זה יתנו כל העובר על הפקודים מחצית השקל ולא יהיה בהם נגף הרי סבה אחת לזה המנין שהיא לשיושגחו. והסבה השנית לפי שרצה הקב"ה שיכנסו לארץ מיד ולז"א כל יוצא צבא בישראל למלחמה. הסבה השלישית ששים רבוא היו ליצני הדור אומרים שהמצריים באו על נשי ישראל לז"א ויתילדו על משפחותם פלוני בן פלוני עד יעקב ולזה אמר על פי ה' הרי מנין אחד. המנין השני הוא לדגלים שג"כ הכתוב מנה כמה אנשי היו בכל דגל והסדר שסדר בדגלים הוא דגל ראשון יהודה יששכר זבולון. דגל שני ראובן שמעון גד. דגל שלישי אפרים מנשה בנימין. דגל רביעי דן נפתלי אשר. והטעם לזה כמעט כסדר תולדותם אלא שבראשונה יהודה והנולדים אחריו יששכר וזבולן ובשני ראובן שהוא בכור ושמעון נולד אחריו ועמהם הבכור שבשפחת אמם שהוא גד. ובשלישי כל בני רחל שנולדו באחרונה. וברביעי כל בני השפחות דן נפתלי אשר. ויש בזה טעם אחר בתחלה דגל יהודה לצד מזרח שהוא מלך ומזרח מאיר העולם ועם המלכות שהיא אורה אור התורה שהוא יששכר ועמו זבולון תומך לומדי התורה ראשונה יסעו שנאמר ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם. דגל שני ראובן שהוא בעל תשובה שאחר התורה באה התשובה וגד שהוא בעל גבורה שצריך גבורה להיות בעל תשובה כמו שנתבאר במקומו שכשהאדם להוט בעבירות כמעט אין בידו לעשות תשובה ואי זהו גבור הכובש את יצרו ויקחו ביניהם לשמעון לכפר עליו שנאמר אחלקם ביעקב והיה לדרום שבו גשמי רצון וטללי ברכה. ואחריו דגל אפרים ומנשה ובנימין שהם כל בני רחל והיו במערב לפי ששכינה במערב ובחלק בנימין בהמ"ק וגם אפרים ומנשה שהם בני יוסף ויהי ה' את יוסף. דגל רביעי דן ועבד ע"ז ולכן הוא בצפון מצפון תפתח הרעה ויבא אשר להאיר חשכו שהחשיך העולם בע"ז וכתיב וטובל בשמן רגלו ונפתלי ג"כ שהוא מלא ברכת ה' לברך לדן באחרונה יסעו שכל העובד ע"ז הולך לאחור ולא לפנים:

איש על דגלו באותות כל דגל היה לו מפה צבועה תלויה שצבעו של כל אחד כגוון אבנו

הקבועה בחשן בדגל יהודה גוון נופך. בדגל ראובן גוון אודם. בדגל אפרים גוון שוהם. בדגל דן גוון לשם. עוד צורות משונות זו מזו בכל אחד מהדגלים. בדגל יהודה צורת אריה שנאמר גור אריה יהודה. בדגל ראובן צורת אדם שנא' וימצא דודאים בשדה והם צורת אדם. בדגל אפרים שור שנא' בכור שורו בדגל דן צורת נשר וקבלה ביד חכמים שהגוף צורת נחש שנא' יהי דן נחש עלי דרך. והכנפים כנפי נשר שמורים רחמים שנא' כנשר יעיר קנו. ואלו הארבעה הם מרכבה דיחזקאל אדם אריה שור נשר ואלו היו דגליהם גדולים אבל לכל אחד מהשבטים דגל קטן. לשמעון צורת מבצר של עיר שכם. וצורה של דגל ישששכר חמור שנאמר ישששכר חמור גרם. צורה בדגל זבולון אניה שנאמר זבולון לחוף ימים ישכון. בדגל נפתלי צורת אילה שנאמר נפתלי אילה שלוחה. צורת דגל גד גדוד על שם גד גדוד יגודנו. צורת דגל אשר זית שנא' וטובל בשמן רגלו. צורת דגל בנימין זאב שנא' בנימין זאב. צורת דגל מנשה ראם שנא' וקרני ראם קרניו. וכל אלו ענייניים נוראים לסודות נשגבים. ודע שבארון שלשה כיסויים כנגד הנבואה שהיא שלשה מדרגות רוח הקדש אספקלריא שאינה מאירה אספקלריא המאירה. והשלחן שלשה כיסויים כנגד המלכיות שהיו שלשה מעלות שופטים מלכי ישראל מלכי יהודה. והמנורה שני כיסויים תורה שבכתב ותורה שבעל פה. מזבח הקטורת שני כיסויים כנגד ישראל שהם שני מעלות יראי ה' ובעלי מלאכה שצריכים אלו לאלו דאלמלא עליא לא מתקיימים אתכלייא:

פרק ה

פסוק יב

איש איש כי תשטה אשתו ומעלה בו מעל ושכב איש אותה וגו' בענין הסוטה יש ספקות:

הספק הא' מה צורך לומר איש איש יספיק שיאמר איש פעם אחד:

הספק הב' מה צורך לומר ומעלה בו מעל אחר שהמעל אינו אלא ושכב איש אותה וכן פרש"י ומעלה בו מעל ומהו המעל ושכב איש אותה:

הספק הג' למה התחיל כאן בפורענות שאמר ועבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו והיא נטמאה או עבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו והיא לא נטמאה שהיה ראוי שיפתח בזכות ואח"כ יאמר הפורענות וכן עשה בסוף שאמר והשביע אותה הכהן ואמר אל האשה אם לא שכב איש אותך ואם לא שטית טומאה תחת אישך הנקי ממי המרים המאררים האלה ואת כי שטית וכי נטמאת ואז"ל מצוה לפתוח תחלה לזכות בדיני נפשות:

הספק הד' למה נעשה זה הענין ע"י כהן ולא ע"י ישראל שזה הוא דין שנעשה באשה ההיא והדינים הם לסנהדרין והשופטים לא לכהן במה שהוא כהן:

הספק הה' למה היתה קרבנה קמח שעירים ולא מחטים ורז"ל אמרו היא עשתה מעשה בהמה לפיכך קרבנה מאכל בהמה. ויש להקשות הנה המנחה הראשונה שהיו מביאים בפסח שבו נגאלו בכל כך נסים ונפלאות היתה משעורים א"כ הוא דבר חשוב:

הספק הו' מה טעם מן העפר אשר בקרקע המשכן יתן הכהן אל המים למה עפר ולמה מים:

הספק הז' מה צורך לכתוב האלות האלה בספר ותשתה במים דיו שיאמר הכהן האלות בפיו בלא כתיבה וכל שכן שהיו מוחקים השם ויש אזהרה למוחק את השם ואם בעבור השלום יספיק אחד מהכינויים ולא אחד משמות שאינם נמחקים:

הספק הח' מה טעם ונזרעה זרע שארז"ל שאם לא היתה יולדת תלד. והיתר הספק הא' למה כפל איש איש ארז"ל שזאת האשה חטאה לשי"ת שנקרא איש שנאמר ה' איש מלחמה וחטאה לבעל ויש להקשות ג"כ כל חוטא לחבירו חוטא לש"ת ולא אמר איש איש. התשובה שמי שחטא לחבירו בגזל או בעושק כשמחל הנגזל ימחול הקב"ה קצת עוונו אבל באשת איש אע"פ שמחל הבעל לא ימחול לה הקב"ה כלל. והיתר הספק הב' מה צורך ומעלה בו מעל שאמר ג' דברים אחד כי תשטה אשתו תטה מדרך הצניעות והיא עזות פנים עד שחשד אותה. השני ומעלה בו מעל שעברה על התראתו שהתרה בה אל תסתרי עם איש פלוני. הג' ושכב איש אותה. ובזה הותר הספק הג' למה התחיל בפורענות הטעם שאחר שנטתה מדרך הצניעות לדרך עזות ועוד שעברה על התראתו ונסתרה עם אותו שחשדה בו א"כ מסתמא ושכב איש אותה. והיתר הספק הד' למה נעשה זה הענין על יד כהן לפי שזה הוא לשום שלום בין איש לאשתו ולפי שאהרן היה אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין איש לאשתו לפיכך נעשה על יד בני אהרן. והיתר הספק הה' למה היה קרבנה קמח שעורים יש בו טעמים הא' לפי שהיא נתנה לבועל מעדנים ויהיה מאכלה שעורים שהוא קרבנה. השני שהשעורים יש להם עזות פנים שהחטא מכוסה כבעלת ענוה והשעורה מגולה כעזות פנים הג' לפי שהשעורה מעט זמן היא תחת הארץ וכן האשה הזאת אינה בביתה פנימה אלא פעם בחוץ פעם ברחובות בביתה לא ישכנו רגליה. הד' לפי שזאת נאפה בנואף מצד חום יצר הרע והחטה חמה תביא שעורים שהם קרים לקרר חומה. הה' לשון נופל על הלשון שלא שמה לתאותה שיעור. הו' סערת ה' חמה יוצאה וסער מתחולל על ראש הרשעה יחול כענין צליל שעורים גדעון שפתרוהו לסער. הז' לא השגיחה לצדקניות שיצאו ממצרים

שאז מביאים מנחת עומר שעורים. הח' שבעבור הניאוף אינו ממטיר שנא' וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם ואמר רבותינו ז"ל שצוה הקב"ה עומר בפסח כדי שתתברך תבואה שבשדות. ולקושיא שהקשתי שבפסח המנחה הראשונה שמביאים היא משעורים התשובה שם היה סולת מנופה בי"ג נפות אבל בכאן אינו מנופה כלל ששם נאמר סולת ובכאן אמר קמח שעורים. והיתר הספק הו' למה עפר ומים ושם ה' התשובה לפי שמן הראוי היה שתשגיח זאת האשה ותסתכל בג' דברים מאין באה מטיפה סרוחה ולאן תלך למקום עפר ולפני מי עתידה ליתן דין וחשבון לכן כנגד הטיפה יבא מים וכנגד מקום עפר יקח מן העפר אשר בקרקע המשכן וכנגד לפני מי עתידה ליתן דין ימחו אלו הפסוקים שבהם השמות הקדושים. והיתר הספק הח' מה טעם ונזרעה זרע שאם לא היתה יולדת תלד התשובה לפי שביישוה ללא סבה וחרפוה בחשדה בלתי אמיתי. ונוכל לומר עוד לפי שהקב"ה מוריד נשמות זוגות זוגות לבעל ואשתו ואם הסוטה טמאה אינה בת זוגו ותמות ואם היא טהורה היא בת זוגו ואם היא בת זוגו מדוע לא ילדה עד הנה ודאי הוא מפני חטא שחטאה הוא או היא ולכן נסתלק הקב"ה מביניהם ולפיכך לא ילדה לפי שצריך שלשה שותפין לאדם ואחר שאין בכאן אלא שנים שותפין א"א שתלד שאין כאן אלא איש ואשתו ועכשיו ששתתה שם ה' במים הרי כאן ג' שותפין ולזה אם לא היתה יולדת תלד ולזה אמר ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא ונקתה ונזרעה זרע כנ"ל:

פסוק טו

לא יצוק עליה שמן הטעם ארז"ל שלא יהא קרבנה מהודר עוד שהיא עשתה בחושך והשמן קרוי אור ונוכל לומר עוד שהשמן נמשל לשם טוב שנא' טוב שם משמן טוב וזאת אבדה שמה הטוב ועוד לפי שהשמן אינו מתערב בשום משקה וזאת נתערבה עם איש זר. ועוד לפי שהשמן עולה על כל המשקים והסוטה לא יאמר עליה ואת עלית על כלנה:

ולא יתן עליו לבונה ארז"ל לפי שהאמהות קרויות לבונה שנאמר אל גבעת הלבונה וזאת פרשה מדרכיהן ונוכל לומר לפי שאם תכבס בנתר ותרבה לה בורית נכתם עונה ולא תתלבן ולכן לא יתן לבונה שהיא רמז ללבון עונות:

פסוק יז

בכלי חרס ארז"ל היא השקתה הנואף יין משובח בכוסות משובחים לפיכך תשתה מים מרים בקדירה בזויה של חרס ונוכל לפרש לפי שכלי חרס אינו יוצא מידי דפנו לעולם ואין לו תקנה אלא בשבירה כך זאת אין לה תקנה אלא במיתתה ולא יכופר העון הזה לה עד שתמות:

פסוק יח

ופרע את ראש האשה סותר קליעת שער ראשה כדי לבזותה מכאן לבנות ישראל שגלוי הראש גנאי להן ונוכל לומר לפי ששערות הבחורות נוי להם וכמו שאמרו אם יצתה בהינומא וראשה פרוע כתובתה מאתים ובמגלת שיר השירים שערך כעדר העזים והסוטה גלתה שער ראשה לנואף להראות לו יופיה לפיכך ופרע את ראש האשה מדה כנגד מדה:

פסוק כא

בתת ה' את ירכך נופלת ואת בטנך צבה לפי שחטאה עם הנואף באלו האיברים ונוכל לומר עוד לפי שהסוטה היא אפיקורסית שאיך איפשר שבאת לקבל מיתה ברצונה ומי הוא הסכל שממית את עצמו ברצונו אלא ודאי זאת האשה כחשה בה' ואמרה בלבה שאין כל זה הענין כלום ואם אחרות מתו הוא שנתנו להן סם המות ואם היו מסתכלות במה שנותנות להן לא היו מתות ושאין ממש בשם המפורש ולא בנסים ולכן הקב"ה שחופש כל חדרי בטן רצה שתצבות בטנה ששם מחשבתה הרעה וגם ירכה שבו באת לבהמ"ק להשלים מחשבתה הרעה ולז"א וצבתה בטנה ונפלה ירכה אמר בתחלה בטנה ששם מקור המחשבות ואח"כ ירכה:

פרק ו

פסוק ב

איש או אשה כי יפליא לנדור נדר נזיר להזיר לה' ארז"ל למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין. כל מקום שאומר למה נסמכה הוא שמן הראוי לא היה ראוי לסמוך פרשה זו אצל זו וכאן ג"כ הוא שהסוטה קצה הרוע והעבירות והטומאה והנזיר קצה החסידות והטוב והקדושה ואין ראוי לסמוך הקדושה לטומאה ולפי שנראה שאלו הם קצוות אמרו במדרש שהיא עברה על י' דברות כדאיתא התם רב הונא אמר על י' דברות עוברין המנאף והמנאפת אמרו ליה תלמידיו על תשעה אנו מודים אבל חילול שבת כיצד אמר להם אנכי שהנואף אשת חבירו כופר בשם שנאמר כחשו בה' ויאמרו לא הוא. על לא יהיה לך האשה המנאפת תחת אישה תקח זרים והיא לוקחת תחת אישה שהוא הקב"ה שהוא ביניהם שאיש ואשה יה ביניהם ולזה אמר מנחת קנאות אחד לבעל ואחד לבועל לא תשא שהן נשבעין לשקר לא עשינו כך על זכור את יום השבת שלפעמים הבעל כהן ומתעברת אשתו מזר ויולדת בן בחזקת שהוא כהן מבער אש במקדש בשבת ומעלה עולות על כבד את אביך שמתעברת מנואף ותולה בבעלה והבן הוא לבעל בחזקת שהוא אביו ועובר בשוק ומכה ומקלל לנואף שאינו מכירו על לא תרצח שהורג הבעל לנואף על לא תנאף כמשמעו על לא תגנוב שגונב

מקור חבירו שנא' מים גנובים ימתקו. על לא תענה ברעך עד שקר שמעידה עדות שקר ממך אני מעוברת לא תחמוד שחומד אשת חבירו ולוקח כל אשר לו שלפעמים מתעברת מהנואף ויולדת בן ומניח לו כל אשר לו ע"כ. ולזה אמרו למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה שאחר שהסוטה עברה על כל י' הדברות והנזיר קיים כל עשרת הדברות ולא עוד אלא יותר ממה שכתוב בתורה קיים וא"כ למה סמך נזיר לסוטה שאפילו אחר המות אין קוברין צדיק אצל רשע וכ"ש בחיים ומי נתן כהן בבית הקברות והשיבו לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין פירוש דרך מצוה שחייב להזיר עצמו מן היין בראות מיתתה מצד שתיית היין וגם הבועל מצד שתיית יין הרבה עשה זימה וגם כן הוא דרך טבע כמו שאמרו חכמי הרפואה בחשק בחור לבחורה שאמרו להסיר אותו החולי ממנו שיבקשו זקנה מכוערת בלי בושת כאחת הנבלות שתגנה ותוציא שם רע על החשוקה לבושה בלויי סחבות ותחת חיקה בגד משוח בדם הנדות ותקרב לפני החושק ותגנה אותה ותספר ברעתה ושהיא בעלת נתק ומשתנת במטה ושהיא בעלת כפיה ונופלת ותצא קצף מפיה ושבגופה מורסות רעות ויבלות ומומים רעים ושהיא מזוהמת בתכלית והנישום שלה באוש בריח הפה ואם בכל זה לא ישקוט החשק תוציא הזקנה הבגד הנמשח מדם הנדות לעיניו ויאמר כך היא חשוקתך וזהו שאמר הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין שכשיראה ניוול גדול כזה ירך נופלת בשוק ובטן צבה וגופה חתיכות חתיכות תבטל ממנו תאות נשים והוא מעצמו יזיר מן היין כי יראה שהיא חמת מלא צואה ולזה בא העונש בפרט לצבות בטן ולנפיל ירך מלבד טעם רז"ל:

פסוק יא

וכפר עליו מאשר חטא על הנפש אין מבואר בפסוק חטאתו כי מה חטא כי ימות מת עליו בפתע פתאום וכתב רש"י מאשר חטא על הנפש שלא נזהר מטומאת מת ר"א הקפר אומר שציער עצמו מן היין ע"כ ולא הבינותי זה שהנזיר ידוע הוא שאינו אסור ליכנס בבית שיש בה איש או אשה ואם מת האיש או האשה ההיא בפתע פתאום מה פשעו מה חטאתו שציוה עליו שיביא שתי תורים או שני בני יונה אחד לחטאת ואחד לעולה וכפר עליו מאשר חטא על הנפש ומי שמת פתאום מי יודע שימות שמה שיאמר עליו שהיה ראוי שיזהר מטומאת מת וגם לסברת ר"א הקפר שאמר שציער עצמו מן היין א"כ למה קראו קדוש שהחוטא אינו קדוש אלא הפכו. ונוכל להשיב שמצד אחד הוא קדוש ומצד אחר חוטא מצד נפשו הוא קדוש שהנפש שלימותה בשיבדל מתאוות העולם והגוף שלימותו בשלא יבדל מתאוות העולם בקצה אחרון אלא שיהיה באמצעות באכילה ובשתיה ויאכל בשר וישתה יין כראוי לבריאות גופו א"כ מצד הנפש המשכלת

הנזיר נקרא קדוש ומצד הגוף נקרא חוטא ומה שאמר מאשר חטא על הנפש הגוף נקרא פעמים רבות בתורה נפש נפש כי תחטא אבל קשה לי על ר"א מצד אחר שא"כ שזה הקרבן שתי תורים או שני בני יונה הוא על שציער עצמו מן היין למה צוה זה הקרבן על כי ימות מת עליו בפתע פתאום דוקא והיה ראוי שיאמר כן בסוף הנזירות ולא כשמת מת עליו וצ"ע. ונראה לפרש במה שאמר הכתוב מאשר חטא על הנפש לפי שלפעמים כשנזדמן צדיק אצל רשע מת הרשע ואפילו אינו רשע גמור נעשה כאלו הוא רשע בערך צדיק גמור ירא אלהים וסר מרע ומת מיד כמו שאמר כי באת אלי להזכיר את עווני לזה אמר שזה שמת עליו פתאום הוא לפי שהנזיר קדושתו גדולה וכשנכנס בבית בעל הבית נזכר עון בעל הבית לפני הקב"ה ולכן מת עליו פתאום בסבתו ואע"פ שלא חטא הנזיר בזה שבעבור שהוא קדוש לא חטא אבל בעבור שמת בסבתו קרא לו חטא על הנפש אע"פ שלא חטא לפי שמי שמת בסבת אחר בענין אחר נקרא חוטא הושאל לכאן לומר עליו אשר חטא על הנפש ואחר שסוף סוף הוא סבת מיתתו צוה שיביא קרבן וזה דומה למתענה תענית חלום בשבת שמצוה שיתענה בשבת ואע"פ שהוא מצוה יתענה יום אחר על שביטל עונג שבת וכן הנזיר זכות גדולה היא לו אבל לפי שנמשך מזה שהרג את הנפש יביא קרבן:

פסוק כג

כה תברכו את בני ישראל אמור להם לפי שהקב"ה נתן לכהנים כ"ד מתנות כהונה וברכת כהנים היא מתנה חשובה להם והם כמנין כ"ה ואמר אמור להם והיה ראוי לומר אמרו להם כמו שאמר לשון רבים כה תברכו ואמר לשון יחיד לומר חידוש אמור מניינו רמז והמלה אחד הם רמ"ח לומר שכמו שהחרם נכנם ברמ"ח אברים כן ברכת כהנים נכנס ברמ"ח איברים ואף ע"פ שבאמרו אמרו גם כן יש רמ"ח לא ידענו זה החידוש אלא בזה השינוי או ירצה אמור להם חוזר לישראל שיאמרו לכהנים שיאמרו ברכת כהנים ושאינם עוברין הכהנים בעשה אלא אם אמרו להם שיברכו וזה הוא שתרגם אונקלוס כד תימרון להון: יברכך השם וישמרך. יש לשאול מדוע ברכם בשלשה ברכות אלו ולא בשאר מיני ברכות שיש בתורה. והתשובה נפרש בהם פירושים. הפירוש הראשון אלו השלשה ברכות הם כנגד ג' עולמות הברכה הראשונה כנגד עולם המלאכים פירוש ישלח ברכה מעולם המלאכים ולזה אמר לשון ברכה שהיא תוספת טובה כמו שעולם המלאכים יש לו יתרון ותוספת טובה על שאר העולמות. יאר ה' כנגד עולם הגלגלים שמהם באה האורה לזה העולם שבהם שמש וירח וכוכבים ולזה אמר יאר ה' ישלח לך ברכה מעולם הגלגלים ויפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים וגו' ישא ה' פניו אליך

כנגד עולם השפל ולפי שזה העולם כאלו נברא בכעס ובמדת הדין שכולו דאגות ומיתות לזה אמר ישא ה' יסר ה' כעסו ממך וישם לך שלום ויהיה פניו כמו פני ה' חלקם. הפירוש השני אלו הג' פסוקים כנגד ג' נפשות משכלת חיונית צומחת כנגד נפש המשכלת שיש בה תוספת טובה על שאר הנפשות שהיא לבדה יש לה השארות יברכך השם וכנגד נפש החיונית שבלב אמר יאר ה' פניו אליך ויחונך לשון נפש חיונית ישא ה' פניו כנגד נפש הזנה שרוב החלאים הם מצד המזון ולזה אמר ישא ה' כעסו ממך וישם שלום מצד המזון והסיר ה' ממך כל חולי ואמר אלו ברכות לומר שהקב"ה יברך לאלו השלשה נפשות. הפירוש הג' יש ג' מיני ברכות שאנו מברכין בהם לשי"ת ברכות המצות ציצית ותפילין ברכות השבח כגון מי שילדה אשתו זכר וברך הטוב והמטיב וברכת שהחיינו. ברכות הנהנין כגון האוכל והשותה וברכות הריח. כנגד ברכות המצות שהם העיקריות יברכך ה' כנגד ברכות השבח יאר ה' פניו אליך וכנגד ברכות הנהנין אמר ישא ה' פניו אליך ולא יבואו לך חולאים מצד הנהנין ור"ל שבעבור שאנו מברכים לשי"ת באלו השלשה מיני ברכות יברך השי"ת לנו בשלשה מיני ברכות. פירוש רביעי שלשה דברים אדם דורש בזה העולם בנים בריאות כבוד כנגד הבנים יברכך ה' וזה הוא שאמר ז"ל יברכך ה' בבנים וישמרך בבנות שהבנות צריכות שימור כנגד הכבוד אמר יאר ה' פניו וזה הוא ויחנך שחן וכבוד יתן ה' ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום שיהיו בשלום האיכיות הפועלים עם המתפעלים. פירוש חמישי כהן לוי וישראל לכהנים הנגשים אל ה' יברכך ה' תוספת טובה על לוים וישראלים ללוים שהם משוררים על הדוכן וצריכים חן ויחנך לישראל ישא ה' פניו אליך. פירוש ששי יש צדיקים ובינוניים ורשעים לצדיקים יברכך ה' לבינוניים שהשי"ת אין מסתכל בהם בפנים מאירות אף שמסתכל בהם יאר ה' פניו אליך לרשעים שאין מסתכל בהם כלל ופני ה' מביטים בארץ כדי שלא לראותו ישא ה' פניו אליך ירם פניו לעיין בך ולזה תקנו כנגד צדיקים אם טובים הם חזקם ואמצם כחלומותיו של יוסף הצדיק וכנגד בינוניים ואם צריכים רפואה רפאם וכנגד רשעים שראויין לקללה אמר וכשם שהפכת קללת בלעם הרשע מרעה לטובה. פירוש שביעי בפסוק ראשון ג' תיבות כנגד אברהם יצחק ויעקב שבזכותם יברכנו בפסוק שני חמשה תיבות כנגד חמשה חומשי תורה שבזכותם יברכנו. בפסוק השלישי שבעה תיבות כנגד שבעה רקיעים שישלח ברכה לנו משם. פירוש שמיני בפסוק ראשון שלשה תיבות כנגדן שלשה שעולים לקרוא בתורה. ובפסוק שני חמשה תיבות וכנגדן חמשה שעולים לקרוא בתורה ביום טוב. בפסוק שלישי שבעה תיבות כנגדן שבעה שעולין בשבת ולפי שאמר וישם לך שלום כדי שלא יריבו שבט לוי עם ישראל תקנו כך חשבון שבט לוי כמנין ישראל

בכל שבוע לעלות לקרוא בתורה בשבת בבקר שנים משבט לוי כהן לוי ובמנחה שנים כהן לוי הם ארבעה ובשני בשבת שנים כהן ולוי וכן בחמישי בשבת שנים הם שמונה וכן קורין שמונה בכל שבוע מישראל חמשה בשבת בשחרית אחד במנחה אחד בשני בשבת אחד בחמישי בשבת הם שמונה משום דלא אתו לאנצויי. פירוש תשיעי אותיות שבפסוק ראשון חמשה עשר כנגד יה שמורה שהש"י הווה ובפסוק שני ך' כנגד היה שחשבונו ך' ובפסוק שלישי עשרים וחמשה אותיות כנגד יהי שחשבונו עשרים וחמשה לומר שהקב"ה הוא היה והוא הווה והוא יהיה. פירוש עשירי כל האותיות שבשלשה פסוקים הם ששים וזה הוא שאמר הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה וכי ממי היה מפחד שלמה אלא היא ברכת כהנים שהיה חקוק סביב למטתו והאותיות כגבורים וכולם כמו אחוזי חרב שאפילו חלם אדם שחותכים לו ירכו הולך ומשים עצמו כנגד הכהנים כשנושאים כפיהם ינצל ויבורך. וסמך ברכת כהנים לפרשת הנזיר לומר שלפי שנתקדש לה' והזיר עצמו מן היין ומיצר הרע יחולו עליו כל אלו הברכות:

פרק ז

פסוק יב

ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו נחשון למטה יהודה וקרבנו קערת כסף אחת יש בזה ספקות:

הספק הא' מדוע לא אמר בנשיא יהודה שהוא הראשון בדגל ראשון נשיא ויאמר כן נשיא נחשון בן עמינדב למטה יהודה שהרי בכל הנשיאים אמר נשיא. נשיא ישששכר נשיא לבני זבולון אליאב וכן בכולם.

הספק הב' למה אמר בנשיא יהודה וקרבנו בוא"ו ובכל הנשיאים האחרים אמר קרבנו בלא וא"ו והראוי בהפך שבראשון יאמר קרבנו בלא וא"ו ובנשיאים האחרים יאמר וקרבנו לפי שאלו האחרונים באו על הנשיא:

התשובה לראשונה שלא אמר נשיא לפי שהגדול כל עוד שהוא יותר גדול ראוי שישפיל עצמו יותר ולפי שנשיא יהודה הוא הגדול מכולם לא רצה להתגאות ולקרוא לו נשיא ובזה הותר השנית שלזה אמר וקרבנו בוא"ו כאלו כל האחרים הקריבו בראשונה:

פרק ח

פסוק ב

את הנרות במדרש משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו אוהב ואמר לו המלך אצלך אני סועד התקן לי מקום הלך והתקין כפי כחו כיון שבא המלך באו עמו שמשין וסנקליטין מכאן ומכאן ומנורות של זהב מכאן ומכאן כיון שראה אוהבו כל הכבוד

הזה נתבייש והטמין כל מה שהתקין לו אמר לו המלך לא אמרתי לך שאצלך אני סועד ולמה לא התקנת כלום אמר לו אדוני המלך ראיתי כל הכבוד הזה ונתביישתי והטמנתי מה שהתקנתי א"ל המלך חייך שאני מניח את כל כלי שהבאתי עמי ואיני משתמש אלא בשלך בשביל אהבתך כך הקב"ה כולו אורה ומצוה לישראל לעשות לפניו מנורה ולהדליקה כיון שעשה משכן ומנורה ובאה השכינה מה כתיב שם ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד מיד ויקרא אל משה ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול מדבר אליו ומהו הדיבור בהעלותך את הנרות אמר ישראל הקב"ה ברא חמה ולבנה שמאירים את העולם כולו והוא חפץ שנדליק לפניו נרות:

פסוק יט

ואתנה את הלוים נתונים לאהרן ולבניו בפסוק הזה ה' פעמים ישראל דרך חבה ומעלה וכבוד כאדם המזכיר בנו תמיד על כל דיבור ודיבור משל לתינוק שהלך לבית הספר ובא אביו לשאול עליו אכל בני שתה בני ישן בני הלך בני לבית הספר בא בני מבית הספר מזכירו על כל דיבור ודיבור דרך חבה וכן ענין המשכן שנזכר בתורה ה' פעמים וטעם ה' פעמים ישראל ומשכן כנגד ה' חומשי תורה שהוא קיום העולם שנברא בה"א:

פרק י

פסוק כט

נוסעים אנחנו אל המקום וגו' יש להקשות מה הוסיף מרע"ה פעם השנית שמה שאמר בפעם השנית והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' עמנו והטבנו לך הוא מ"ש לו בפעם הראשונה והיה ראוי למשה שישתוק או שיפציר עמו או שיאמר לו טענה אחרת ולא שיכפול לומר לו הטענה הראשונה עצמה שכבר שמע אותה יתרו ולא רצה והרמב"ן השיב שבפעם הא' אמר סתם והטבנו לך ויתרו חשב שיתנו לו מן השלל כסף וזהב ולא יהיה לו נחלה בתוכ' וענה כי אל ארצי ואל מולדתי אלך כי שם לי נחלה והשיב משה והיה הטוב ההוא רמז לקרקעות ע"כ. וזה הפי' רחוק שאם כל תשובת יתרו אל ארצי אלך הוא ששם יש לו קרקעות היה ראוי שישיב משה בפי' ויאמר והיה כי יתן לנו את הארץ ניתן לך נחלה בה ולא ברמז והיה הטוב ההוא שהטוב ההוא איפשר שיפורש על טוב כסף וזהב ושלל ואע"פ שירמוז הטוב ההוא לקרקע יותר ממטלטלין בפי' היה ראוי לאומרו אחר שכל התלונה היתה זאת והנכון בעיני כי לפי שהיה נראה ממאמר מרע"ה שרצה לתת לו צדקה כמו שאומרי' לעני לך ואעשה לך טובה וזה נראה לשון לך אתנו והטבנו לך ויתרו חשש לכבודו ואמר למשה לא אלך שבארצי אני עשיר מכם כי שם יש לי עושר ונכסים וכבוד וקרקעות ואיני צריך צדקה לזה השיב משה אינו לצדקה רק

בחיוב שנהיה חייבין לך כי על כן ידעת חנותינו במדבר כמו שפי' הרמב"ן כי מדעתך המדבר תהיה לנו לעינים בכבוש הארצות ותורנו הדרך אשר נעלה בה ועל זה הטוב שתעשה עמנו אני אומר והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' עמנו והטבנו לך:

הפיכת הנונין לומר שהעולם הפוך שיתרו שהוא מהאומות העולם נתגייר ונעשה יהודי כשר וכל כך עד שישראל בקשו ממנו שילך עמהם וישראל בני אברהם יצחק ויעקב מתאוננים רע באזני ה' ומתאוים תאוה בוכים ואומרים מי יאכילנו בשר ואף ה' חרה בעם ויך בהם מכה רבה מאד וגם ויסעו מהר ה' והם ג' פורעניות וז"ש והיית לנו לעינים והוא לענין יראת השם שיאמרו ישראל יתרו שהוא גר ירא את ה' וכ"ש אנחנו בני אברהם יצחק ויעקב:

פרק יא

פסוק א

ויהי העם כמתאוננים ראוי לדעת מה הוא זה האוננות ונוכל לומר שלפי שמשה היה מתפלל קומה ה' וזה הרבה פעמים בכל מסע ומסע היה אומר וחשבו שכשיתפלל משה כך פעם אחד יספיק ושברגע יגיעו לארץ ישראל כאלו קפיצת הדרך וכמו שנעשה במסע הראשון וכשראו שנתארך הענין קצת אמרו הקב"ה אינו שומע כמו האיש החרש שיש סיתומים באזניו וזהו שאמרו רע באזני ה' חולי וסתום יש באזני ה' שאינו שומע והקב"ה שמע אבל לרעתם ז"ש וישמע ה' ויחר אפו. או יאמר שהיו אומרים כשיש להם כעס רע באזני ה'. וי"מ שחטא המתאוננים הוא שחשבו שהעולם קדמון וזה לפי שראו הרים גדולים בשמים והרואה אותם יחשוב שהם קדמונים ולזה אז"ל הרואה הרים וגבעות אומר ברוך עושה בראשית להוציא מלב הרואה שחושב שאותם ההרים קדמונים וז"ש בלעם כי מראש צורים כלומר קודם הצורים וההרים ראיתי להקב"ה ובלק חשב להטעותו לומר שהעולם קדמון ואחר שהוא קדמון לא יהיה לו יראה מהש"י וז"ש מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם פירוש שהגיד לו שההרים קדמונים ולכן ארה לי יעקב וזה אמר נגד תפלת משה שהיה אומר קומה ה' ויפוצו אויביך והיו המתאוננים אומרים שהקב"ה לא ישמע לתפלת משה שהעולם קדמון וזהו רע באזני ה' ולכן וישמע ה' זה המינות שהיו אומרים ונוכל לפרש שחטא המתאוננים הוא שנחמו לפי שיצאו ממצרים בעבור טורח הדרך וכמו שכתב רש"י שאמרו אוי לנו כמה ליבטנו בדרך ג' ימים שלא נחנו מעינוי הדרך ויחר אפו אמר אני הייתי מתכוין לטובתם שיכנסו לארץ מיד ולזה אמר ותאכל בקצה המחנה פי' כמו שמכין לפרה שאינה רוצה לילך מכין אותה

באחוריה כדי שתלך לפנים וכן הקב"ה שרף בקצה המחנה פירוש באחורי המחנה לפי שהיו אומרים נתנה ראש ונשובה מצרימה:

פסוק ב

ותשקע האש בזה יש ספק למה שקע ואמרו חז"ל נשקעה במקומה בארץ שאלו חזרה לאחד הרוחות היה שורף כל אותו הרוח. ויש להקשות א"כ היה ראוי שיכבה האש לא תשרוף או היה ראוי שתעלה למעלה כטבעה וצ"ע ואחשוב שכוונת השי"ת בשקיעה לפי שיהיה להם יראה ופחד מן האש ויאמרו אם אנו חוטאים תעלה האש מתחת הארץ כלפי מעלה בטבעה וישרוף אותנו שהקב"ה דרך נס מעכב אותה שלא תעלה למעלה ואם אנו חוטאים אין צריך הקב"ה לעשות נס להרע לנו אלא שיניח האש לטבעה והיא תעלה מאיליה ולכן נשקעה האש הפך טבעה כנ"ל והוא ענין חשוב מאד:

פסוק ה

זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם אז"ל אפילו תבן אין נותנין להם ואיך היו נותנים להם דגה חנם והשיבו חנם מן המצות. ונוכל לפרש שפרעה וכל עמו היתה כוונתם להמית היהודים דרך תחבולה שלא יהיה נראה שרוצים להרגם שנאמר הבה נתחכמה לו ודגה היא מעופשת שנאמר והדגה אשר ביאור תמות ובאש היאור קראו דגה על שם סופה אבל דג הוא החי שנאמר ויאמר ה' לדג ויקא את יונה אל היבשה ולז"א ויתפלל יונה אל ה' אלהיו ממעי הדגה ומזה אמר מבטן שאול שועתי שמעת קולי לפי שהיה מת שאחר שהשלים מינויו מת ומ"ש אח"כ ויאמר ה' לדג ויקא את יונה דג שני היה שהמת לא יכול להקיאו ולכן קבלו דג שני ובלעו ונצטוה להקיאו והיו המצריים נותנים להם במתנה הדגים הנבאשים לפי שימותו מצד העפוש שאפילו הדגים הטובים מתעפשים מהרה. ויתכן להתיר זה הספק באופן אחר והוא בשנקשה עוד מה קישור יש לדגה עם קישואים. והתשובה שידוע שירקו' מצרים הם גדולים ורבים מאד שנאמר כגן ה' כארץ מצרים ונילוס עולה ומשקה כל הגנות ונכנסים דגים רבים בגנות בעלייתו ואח"כ כשיורד הנהר נשארים ניצודים דגים הרבה מאד והיו כמו במכמורת שלא יכלו לצאת מן הגנות ונשארים שמה עם הירקות וז"ש זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם שישראל היו חופרים הגנות והאילנות והיו לוקחים אותם חנם ולז"א את הקישואים וכו' שהדגים היו נשארים ניצודים את הקישואים ואת האבטיחים:

פסוק ו

ועתה נפשנו יבשה אין כל פי' אמרו גנות מן המן בשני דברים הא' שאלו הירקות מלחלחים אותם והמן מיבשם ואינם ישנים מצד היובש. הב' שמסמא עיניהם שהוא לבן וז"ש עינינו ואמר הכתוב שבשניהם לא אמרו אמת ליובש המן כזרע גד שהגד

מלחלח ומיישן שהוא רפואה למי שלא יוכל לישן ועוד שטעמו כטעם לשד השמן שהוא לחלוחית רב כמו נהפך לשדי ועוד היה לח לפי שהיה טל מלמטה ומלמעלה כמונח בקופס' והטל מלחלחו וכנגד השני אמר אדרבה מחזיק הראות שעינו כעין הבדולח שהבדולח הוא ממין זכוכית שמשימים הזקנים בחוטם נגד העינים לראות בהם הגוונים. ואמר שטו העם ולקטו לפי שהם אמרו זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם ומי שאומר אני זוכר שהיינו אוכלים חנם משמע מזה שעתה אוכל ביוקר ולז"א גם עתה אוכליהם חנם שאין צריכין אלא שטו העם ולקטו אין צריך אלא הלקיטה ואינן קונים אותו ואמר והיה טעמו כטעם לשד השמן ויש להקשות הרי אמר במקום אחר וטעמו כצפיחית בדבש ורז"ל השיבו שהיה משתנה לכמה טעמים ואיפשר לפרש שהכוונה הוא מעצמו היה טעמו כצפיחית בדבש אבל כשדכו במדוכה ובשלו בפרור והיה טעמו כטעם לשד השמן:

פסוק י

וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו ויחר אף ה' מאד ובעיני משה רע ראוי היה שמה שחרה אף ה' מאד שגם למשה יהיה חרון אף ולא רע לבדו והתשובה שמי יאכילנו בשר יש בו אחד משני הבנות א' שהיה להם תאוה לאכול בשר השני שחוץ מן התאוה היו חושבים שאין יכולים בשי"ת לתת להם בשר וזהו שאמר מי יאכילנו בשר כלומר אין יכולת בשום נמצא ואף הבורא לתת להם בשר והקב"ה הבין האמת כמו שאמר אסף וינסו אל בלבבם לשאול אוכל לנפשם אמרו היוכל אל לערוך שלחן במדבר ולכן חרה אף ה' מאד שהיו מינים אבל משה לא הבין אלא פשט הענין שהיה להם תאוה לאכול בשר ואין להם ולזה בעיני משה רע לבד כך נראה לי והוא ענין חשוב מאד:

פסוק יג

כי יבכו עלי לאמר היה ראוי שיאמר כי בכו והתשובה שלא בכו עליו אלא איש לפתח אהלו לזה אמר אע"פ שלא בכו עלי אני יודע שזה הבכי עלי יבוא שיבואו לבכות לפני שכן דרכם ולפי שמרע"ה צוה לו הקב"ה שיאמר להם התקדשו למחר ואכלתם בשר והיה לכם לזרא שהוא סכין וישראל יתרעמו על משה לאמר אנו לא בכינו לפניך למה אתה בא אלינו בבשורה רעה לזה אמר כי בכיתם באזני ה' כלומר אמת שלא בכיתם לפני אבל בכיתם באזני ה' והקב"ה שלחני לומר לכם כן:

פסוק טו

ואם ככה את עושה לי אז"ל תשש כחו של משה כנקבה יש להקשות את כנוי לשי"ת. התשובה שהיה ראוי שיאמר אתה ולפי שתשש כחו לא היה לו יכולת לסיים ולומר אתה

ואמר את. ואיפשר לפרש שכשהנשפע אינו מוכן לקבל השפע המשפיע אינו משפיע וא"כ כשתשש כחו של משה שהוא הנשפע נראה כאלו תשש כח המשפיע:

פסוק כא

ויאמר משה שש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו ואתה אמרת בשר אתן להם ואכלו חדש ימים הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם בכאן יש ספק גדול איך קצר מרע"ה ידו של הקב"ה באמרו שלפי שהם רבים לא יוכל להספיק להם מבשר עד שאמר הקב"ה היד ה' תקצר. ורש"י ז"ל הביא תשובה לזה ממד"ר בשם ר"ש:

תשובה שנית בשנקשה קושיא אחרת למה שאלו בשר שהרבה בשר היה להם שנאמר וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר מקנה כבד מאד ופרעה היה אומר לכל ישראל צאנכם ובקרכם יוצג וכתיב וגם מקננו ילך עמנו לא תשאר פרסה וא"ת אכלום הא כתיב בשנת הארבעים ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד. והתשובה לאלו השתי קושיות יש מפרשים שצאן ובקר הרבה היה להם אבל לא היו יכולין לאכול מהם עד שיביאום אל פתח אהל מועד בעבור זריקת הדם והקטר חלבים שנאמר איש איש מבית ישראל אשר ישחט צאן וגו' ולזה אמרו מי יאכילנו בשר בשר יש לנו אבל מי יתן אותה לנו לאכול ולזה לא אמרו מי יתן לנו בשר ולזה אמר משה שש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו והכהנים לזרוק הדם ולהקטיר חלבים אינם אלא ג' אהרן ושני בניו ואיך ימצא להם אמת הוא שאם את דגי הים יאסף להם ומצא להם והשיב הש"י היד ה' תקצר אני אתן להם בשר שלא יהיו צריכים להקריב ולזרוק הדם והם שלוים ולז"א ישחט להם ולא אמר ינתן להם אלא ישחט לומר אין להם שוחטין וא"ת היה לו לומר אם את דגי הים יאסף להם ומצא להם התשובה משמע שאם יאסף דגים מועטים יספיק להם וזה אינו אמת:

תשובה שלישית בשנקשה קודם אחר שאמר הקב"ה עד חדש ימים למה לא המתין הקב"ה להורגם עד חדש ימים אלא הבשר עודנו בין שיניהם מתו ונאמר שלפי שאמר הקב"ה שישראל יאכלו כל כך עד שימותו מאכילה גסה לז"א שש מאות אלף רגלי פירוש העם הרב הזה אשר אנכי בקרבו כלומר בתוך קרבם ומבין מחשבותם כאלו הייתי במעיהם ידעתי כי לפי שאתה אמרת וגלית הענין שיאכלו חדש ימים ובאופן זה ימותו יזהרו בעצמם כי אין זו גזירה כשאר גזירות על צד העונש שבאות בכל ענין שאף אם צאן ובקר ישחט להם כי הבשר מוכן לאכול יקחו הצריך להם וישמרו ממנו ספוק לזמן רב ולא יאכלו במהירות ובאכילה גסה כמתאוים באופן שימותו וכן אף אם יהיו דגים ויהיו כל דגי הים ישמרו אותו לספוק זמן רב ואם כן איך יהיה נשלם מה שגזרת מה

שהוא תלוי בבחירתם וזה הוא שאמר ומצא להם השיב לו הש"י אף אם לא ימותו בסבת האכילה הגסה בחדש ימים היד ה' תקצר האם אין בי כח לקיים גזירתי אם לא בדרך טבע יהיה בנס כמו שאמר הבשר עודנו בין שיניהם טרם יכרת זה יורה כי לא היתה האכילה הגסה סבת מיתתם רק עונש הקב"ה. וא"ת והלא הקב"ה אמר שדרך טבע ימותו ושיאכלו חדש ימים ואיך מתו מיד:

התשובה שהם חטאו חטא אחר בשכוונו לאכול מעט כדי שלא יתקיים גזירת הקב"ה ולכן מתו מיד וזהו מה שאמר וישטחו להם שטוח כלומר לא רצו לאכול הרבה אלא מעט מעט ולכן שטחום לקיום לספוק זמן רב ולזה שטחום כדי שלא יתעפשו אחר שרצו לשומרו לספוק כמו שמולחין בשר שיתקיים לכל החורף ולכן לא המתין להם הקב"ה לחדש ימים בראותו כוונתם הרעה כי נסו את השם בתאותם ושיתנהגו באכילה באופן לא יזיקם וידעו כי מהשי"ת בא להם העונש כך נ"ל והוא נכון מאד. עוד פירוש רביעי שחשבתי בהיתר זאת הקושיא וכתבתיו בדרושים שחברתי לקצת עניני התורה:

פסוק כו

והמה בכתובים אז"ל במבוררים לסנהדרין ונכתבו כולן נקובי בשמות ועל ידי גורל לפי שהחשבון עולה לי"ב שבטים ששה לכל שבט ושבט חוץ משני שבטים שמגיע להם חמשה חמשה אמר משה אין שבט שומע לי לפחות משבטו זקן אחד מה עשה נטל ע"ב פתקים ועל שנים חלק אמר להם בואו וטלו פתקיכם מתוך קלפי מי שעלה בידו זקן נתקדש מי שעלה בידו חלק אמר לו המקום לא חפץ בך ואלדד ומידד היו ביניהם אמר זה לזה אין בזקנים הללו פחותים ממנו מוטב שנתבייש אנו ולא יתביישו הזקנים ועשו עצמן שיורין אמר הקב"ה אלו שנעשו שיורין תשרה עליהם רוח הקדש מיד ויתנבאו במחנה ולכן הוסיף להם השם כבוד גדול ששאר הזקנים לא נתפרשו שמותן והם נתפרשו ושאר הזקנים היו מתנבאין מרוחו של משה ולא מרוח השי"ת שנא' ואצלתי מן הרוח אשר עליך ובהם כתיב ותנח עליהם הרוח וכתיב כי יתן ה' את רוחו עליהם ושאר הזקנים פסקה נבואתם ואלו לא פסקה שנאמר ולא יספו ות"א ולא פסקן והזקנים נבאו על הדור ההוא ואלדד ומידד נבאו אף על הדורות אחרונים שאמרו ז"ל שנבאו על עסקי גוג ומגוג לדעת קצת החכמים ז"ל וא"ת מי הם אלו קבלה ביד הנביאים הראשונים כי אלדד ומידד היו אחי משה מן האב שידע עמרם ממשה אסור ערות שעתידה תורה לאסרתם ופירש מיוכבד דודתו ולקח אשה אחרת והוליד אלו שנאמר בוכה למשפחותיו על עסקי משפחותיו הנאסרים להם וזהו אלדד פירוש אין בו איסור דד שהיא דודתו וכן מידד וכי

איסור דד יש בזה ואמרו כדשלח ר' הלל שהיה מארץ ישראל כתב לרב עמרם שראה קברם שכתוב עליהם אלדד ומידד אחי אהרן מן האב ולא מן האם:

פרק יב

פסוק א

ותדבר מרים ואהרן ראוי לדעת מה הוא הלשון הרע שדברו ורש"י פירש על אודות גירושיה כי אשה כושית יפת מראה פי' גרשה לאחד משתי סבות או לפי שהיא כעורה או לפי שמדבר הקב"ה עמו אם לראשונה יפה היא אם בעבור נבואה הלא גם בנו דבר ולא פירשנו מדרך ארץ ולפי זה הפי' נאמר שמה שדברו עתה ולא קודם לכן שמקודם לכן אמרו בטוב עשה שפירש ממנה בעבור שהיה משא כבד עליו לפייס לכל ישראל ולטרוח בדיניהם ובכל ענייניהם אבל עתה שמסייעין לו שבעים זקנים למה לא חזר להיות עם אשתו ועל זאת ההקדמה איפשר לומר שלזה אמר והאיש משה ענו מאד כלומר לא ראה מימיו אם היא יפה או כעורה ולב' אם יהיה נביאכם ולזה הפירוש העיקר חסר מן הספר שלא הזכיר הפסוק גירושיה אלא לקיחתה כי אשה כושית לקח ועוד למה לקח לשון כושית בעבור יפה שהוא הפך הכוונה וא"ת ע"ד סגיא נהור בלשון חכמים מצינו כן ולא בלשון הפסוק. ונראה שהלשון הרע שדברו הוא שאם היה חפץ ביפה היה לוקח ולקח שחורה דרך הוראה לומר שאין לו חשש מיופי אלא לקיים מצות פריה ורביה לבד ואמר הכתוב שאין כוונתו להוראה אלא בעבור האמת והאיש משה ענו מאד:

פסוק ד

צאו שלשתכם אל אהל מועד יש להקשות למה קרא לשלשתן כיון שלא הוצרך רק לדבר לאהרן ומרים שלא דיבר עם משה ועוד למה אמר להם שיכנסו לאהל כיון שלא דיבר שם עמהם. ונראה שהכונה לפי שחשבו שהם שוים למשה שאמרו הרק אך במשה דבר ה' רצה הקב"ה להודיעם ההבדל שיש ביניהם וזה לא לבד בדבור שאמר שמעו נא דברי אבל אף בפועל ולזה צוה לכולם שיצאו אל אהל מועד והפרידם ממשה לומר שלא היו ראויים לשבת עמו במקום אחד ועוד שדיבר עמהם בפני עצמם ולא שיהיה הוא עמהם בדיבור בהיותם מחוברים שלשתן והפרידם לדיבור נראה שאינם ראויים לשדיבור אחד ידבר עם כולם ושיש הבדל גדול ביניהם בנבואה והוא מה שאמר להם בסמוך אם יהיה נביאכם כלומר אתם נביאים לישראל והוא ראוי להיות נביא לכם שהערך שיש לישראל עמכם יש לכם עם משה:

פסוק ז

בכל ביתי נאמן הוא וכי שאר הנביאים היו גונבים מבית ה'. התשובה שגם כן נקרא נאמן בענין הסוד שנאמר ונאמן רוח מכסה דבר ויחזקאל מה שראה בבית ה' היה מגלה

שנאמר נפתחו השמים וארא מראות אלהים וארא כעין חשמל. וישעיה וארא את ה' יושב על כסא רם ונשא וגו' וידוע שמשה ראה יותר מכולם ולא גילה דבר. או הכוונה שהנביאים היו רואים חידות כזכריה אינו אמת אותו המשל אלא הנמשל ממנו וא"כ אין יש נאמנות במשל עצמו אבל נבואת משה אין בה משל וא"כ נאמן בכל דיבורו ובדרושי תמצא ענין נכבד על הרק אך במשה ובענין ואביה ירוק ירק בפניה ובענו מאד:

פרק יג

פסוק יא

למטה יוסף למטה מנשה יש לשאול מדוע הזכיר במנשה למטה יוסף ולא אמר כן ביהושע בן נון שלא אמר אלא למטה אפרים הושע בן נון. ויש מפרשים הטעם לפי שכתוב ביוסף ויבא יוסף את דבתם רעה ולפי שגדי בן סוסי הוציא דבה רעה על הארץ לכן הזכירו בו למטה יוסף אבל יהושע שלא הוציא דבה רעה על הארץ לא יחס אותו ליוסף ואולי לזה שינה מרע"ה שמו ויקרא משה להושע בן נון יהושע יה יושיעך מעצת מרגלים שלא תוציא דבה שאתה מזרע יוסף או הכוונה יה יושיעך שלא יהרגוך המרגלים בעצתם הרעה וכמו שאמר ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים:

פסוק כח

אפס כי עז העם וגו' לפי שכתב רש"י החזק הוא הרפה סימן מסר להם אם בפרזים הם יושבים חזקים הם שסומכים על גבורתם ואם בערים בצורות הם יושבים חלשים הם לזה אמרו לו הסימן שנתת לנו אינו אמתי שהערים בצורות מאד ועם כל זה הם גבורים וגם ילידי הענק ראינו שם וא"ת כמו שאינו אמת חצי הסימן ג"כ אינו אמת חצי הסימן האחר שאם בפרזים יושבים חלשים הם לזה אמרו אינו כן שבחצי הסימן אמת דברת כי עז העם היושב בארץ שהם היושבים בערי הפרזות. ולפי שהעיר תלכד לאחד מג' סבות. האחד שיושביה חלשים. השני שהמבצרים אינם חזקים. השלישי בעבור ששומרי העיר אינם מסודרים כראוי לזה אמר לראשונה עז העם. לב' והערים בצורות גדולות מאד. לשלישי עמלק יושב בארץ הנגב והחתי והיבוסי והאמורי יושב בהר וגו':

פסוק לב

ארץ אוכלת יושביה היא אפי' התושבים מתים בחלאים רעים כל שכן הגרים וא"ת לפי שהם זוללים ומשתכרים ורב אוכל ניר ראשים ויש נספה בלא משפט לזה אמר כל העם אשר ראינו בתוכה אנשי מדות מדות טובות יש להם. או הכוונה שהם גדולים מאד שצריך לשער אותם במדה:

פרק יד

פסוק ט

לחמנו הם טבע המן יש להם שכשחם השמש ונמס והקב"ה נקרא שמש כי שמש ומגן ה' אלהים וזה הוא סר צלם שהסרת הצל הוא שזורח השמש וה' אתנו שהוא השמש ונמסו:

פסוק יג

ושמעו מצרים כי העלית בכחך איך אפשר שיאמרו מצרים כן שהרי ראו כמה מכות וקריעת ים סוף. התשובה שחשבו שהקב"ה כל כחו הלך בגבורות שעשה במצרים וזה הוא כי העלית בכחך כלומר כל כחו נתן בהעלותם ממצרים וז"ש ואמרו הגוים מבלתי יכולת ה' להביא את העם הזה אל הארץ שחטם במדבר ולכן יגדל נא כח ה' עשה גבורות יותר מן הראשונות ואם לא יפורש כן קשה איך נתן חסרון בכחו שיגדל עתה:

פסוק טו

והמתה את העם הזה כאיש אחד פירוש מי שהורג לאומה כמי שהורג לאיש א' הוא שלא נשאר שריד ופליט אבל מי שהורג לאומה כמו שרוצה להרוג לשני אנשים והורג איפשר שישאר שריד כמו שהרג אחד ונשאר אחד וזהו שאמר סלחתי כדבריך פי' שאמיתם כמי שרוצה להמית לשנים שהרג אחד והניח אחד וכן אהרוג לאבות ולא אהרוג לבנים ואם לא יפורש כן איך אמר סלחתי כדבריך ובסמוך אמר שיהרגם כולם אלא הכוונה כמו שפירשתי. ובפרשה זאת יש ספקות:

הספק הא' לא ימלט או שראוי למרגלים שיהיו רבים או מועטים אם ראוי שיהיו רבים למה שלח יהושע שנים. ואם ראוי שיהיו מועטי' למה שלח משה רבינו ע"ה שנים עשר:

הספק הב' למה הכניסם משה בטעות לומר הטובה היא אם רעה שהיה סבה שחטאו ואמרו ארץ אוכלת יושביה היא וזה פריה כשם שפירותיה משונים כך עמה משונים וישראל לא שאלו כן אלא ויחפרו לנו את הארץ וישיבו אותנו דבר את הדרך אשר נעלה בה ואת הערים אשר נבוא אליהן:

הספק הג' מדוע בין הטובה היא אם רעה והשמנה היא אם רזה הכניס ומה הערים אשר הוא יושב בהנה הבמחנים אם במבצרים שטוביות הארץ ושמנוניתה היה ראוי שיהיו סמוכים זה לזה ואחר כך ומה הערים:

הספק הד' שאמר ויהס כלב את העם אל משה שישראל לא דברו כלום וכל שכן שזה היה סבה שיחטאו המרגלים שלפי שאמר עלה נעלה וירשנו אותה כי יכול נוכל לה אמרו לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו:

הספק הה' מדוע משה רבינו לא דיבר כלום בכל זה שיותר יהיה נחשב דיבור אחד שידבר הוא ממאה דיבורים שידברו יהושע וכלב ואם היה אומר הלא ראיתם בעיניכם

את מעשי ה' הגדול והנורא ועשרה מכות וקריעת הים וה' הולך לפניכם יומם בעמוד ענן ומן ובאר אולי יתחרטו ויאמר חטאנו כי דברנו בה' ולא יבכו בלילה ההיא לקבוע להם בכיה לדורות:

הספק הו' יהושע למה לא דיבר כלום גם כן ויאמר הכתוב ויהס יהושע וכלב את העם אל משה ויאמרו עלה נעלה וירשנו אותה כי יכול נוכל לה וכמו שאמר ויהושע בן נון וכלב בן יפונה מן התרים את הארץ קרעו בגדיהם:

הספק הז' שאמר ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו ולמה לא אמר ועבדי יהושע וכלב עקב היתה רוח אחרת עמם וימלאו אחרי ולמה לא קבע שכר ליהושע שקרע בגדיו על שכחשו בה' ויאמרו לא הוא ושניהם אמרו טובה הארץ מאד מאד אך בה' אל תמרודו ואתם אל תיראו את עם הארץ כי לחמנו הם סר צלם מעליהם וה' אתנו אל תיראום ועל שניהם אמר ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים וכי בעבור שהיה משרת משה מבחוריו לא קבע לו שכר ולספק הששי למה יהושע לא דיבר נראה לי לפי שכששני כתות יש ביניהם חילוק זה אומר בכה וזה אומר בכה מבקשים שליש שיכריע ביניהם ולזה אמר יהושע אם אני וכלב אומרים עלה נעלה וירשנו אותה כי יכול נוכל לה ינצחו לנו המרגלים האחרים שהם רבים ואחרי רבים להטות לכן אשתוק שלא ידעו כוונתי ויחשבו שדעתי נוטה אחריהם וכשיהיה חילוק ביניה' ובין כלב יאמרו יהיה מכריע יהושע האמת אתנו או אתך וכשראה שלא חששו למכריע אז יהושע קודם כלב קרע בגדיו כמו שאמר ויהושע בן נון וכלב קרעו בגדיהם. ולספק השביעי למה לא קבע שכר ליהושע יש אומרים שלפי שיהושע היה לו סניגור והוא משה שקראו משה יהושע לאמר יה יושיעך מעצת מרגלים אמר הקב"ה אני אהיה סניגור לכלב אחר שגם כן עזר לטובה. ונראה לי לתרץ לכל הספקות בתשובה כללית והיא שכוונת משה רבינו ע"ה בזה השליחות כדרך כל הבאים להלחם בארץ נכריה ששולחים לפניהם אנשים לדעת הדרכים ומבוא הערים ובשובם ילכו התרים בראש הצבא להורות לפניהם הדרכים ושיתנו להם עצה באיזה עיר ילחמו תחלה ומאיזה צד תהיה המלחמה ונוח לכבוש הארץ וכמו שכתב הרמב"ן אבל ראוי שנדע שאין ראוי שלכל הלוחמים ישיבו המרגלים תשובה רק למלך או לראש הנקרא בלעז קאפיטא"ן שאם יפרסמו הענין לכל יש שם מרגלים ויודיעו הדבר לשומר המבצר והמלך או הראש יעשה כאלו דרכו להלחם עם מבצר אחד וילך למבצר אחר וכן רצה משה שיגידו לו לבד זה אבל ראה שאם יאמר כן למרגלים שישיבו לו דבר בסוד יחשבו ישראל שזה הסוד הוא לפי שמשה יודע שהוא נמנע בשום צד ללכוד הערים שהיהודים הם חשדנים מאד ולכן שלח שנים עשר אנשים

בעלי שכל לפי שיבינו כוונתו שהוא שמה שאמר שידעו הדרך אשר ילכו בה יאמרו לו בסוד אף שלא יפרש להם בפני ישראל כלום ולכן אמר הטובה היא אם רעה להורות לישראל שאין כוונתו אלא אם היא טובה וזאת התשובה שישיבו אם היא טובה שיהיה כללית לכל ישראל ויחשבו ישראל שאין כאן תשובה אחרת ורצה שישראל יחשבו שאין צורך לדעת הדרך שילכו בה שהקב"ה יאמר למשה או הענן יוליכם בדרך הראוי ואח"כ בסוד ידברו המרגלים בלילה בסוד למשה הדרך שיעלו בה ולז"א החזק הוא הרפה ולא אמר באיזה מקום הוא רפה שאם כן היו מוכרחים להשיב תשובה על זה לישראל אבל כוונתו לפי האמת לא היתה אלא באיזה מקום חזק או רפה ושיגידו זה למשה לבדו ולזה אמר הטובה היא אם רעה והכניס בנתים ומה הערים וחזר לומר השמנה היא אם רזה לומר זה הדבר של טובה ושמנה תבינו היטב שזאת היא התשובה כללית שתתנו לכל ישראל וזה הוא שאמר והתחזקתם לומר תתחזקו בזה הדיבור שתגידו אותה לכל ישראל ולזה אמר שלח לך ואמר תשלחו כלומר דברים מיוחדים לך ודברים כוללים לכל ישראל וראיה לכל זה שלא תמצא בכל זה השליחות שיאמר משה כמו שאמרו ישראל ויחפרו לנו את הארץ את הדרך אשר נעלה בה ואת הערים אשר נבוא אליהם שאותם דברים פרטיים באיזה דרך נעלה ולאיזה ערים יעלו תחלה אלא דברים כוללים מה הערים אשר הוא יושב בהנה הבמחנים אם במבצרים ועוד שישראל לא אמרו העם היושב עליה החזק הוא הרפה ולא אמרו הטובה היא אם רעה ועוד ראיה לזה שכן עשו שנאמר וילכו ויבואו אל משה ואל אהרן ואל כל עדת בני ישראל וישיבו אותם דבר ואת כל העדה ויראום את פרי הארץ שזאת היא תשובה כוללת לכל ישראל והיא תשובה לטובה היא אם רעה השמנה היא אם רזה ואחר זה אמר ויספרו לו ויאמרו באנו אל הארץ אשר שלחתנו וגו' אפס כי עז העם והערים בצורות גדולות מאד זאת היא תשובה פרטית למשה ואמרו לא יועיל לדעת הדרך שנעלה והערים שנבוא אליהם תחלה שנמנע הוא לעלות אליהם ולפי שדברו המרגלים בסוד עם משה אמרו ישראל מה סוד הוא זה אם הוא רע או טוב וחשדו שהוא רע ולפי שלא אמרו ישראל דבר נשלם והיו מסופקים מהו אף שחשדו רע לא אמר הכתוב מאמרם ולכן ויהס כלב לאותו הדבר בלתי נשלם ואמר אתם רוצים לדעת מהו הסוד שאמרו למשה עלה נעלה וירשנו אותה והאנשים אשר עלו עמו אמרו שקר הוא שהסוד שאמרנו הוא לא נוכל לעלות אל העם ומרע"ה לא דיבר כלום שאם יאמר אמת הוא מה שאמר כלב לא היה אמת ואם יאמר אמת הוא מה שאמרו המרגלים שאמרו לא נוכל היה מחזיק ברשעתם ולכן שתק ואם תאמר למה שתק יהושע נראה שכוונתו היתה לעזור למרגלים באחת כאלו דעתו מסכים עמהם לגנוב את לבבם וזה לפי שיודו

לו באחרת וכלב כיון לומר שתים לפי שלפחות יודו לו באחת שאין דרך להכחיש הכל. כלב אמר בשביל שתי סבות נוכל להם האחת בדרך טבע כאז"ל שישראל יותר גבורים מכל האומות השנית דרך נס דרך טבע עלה נעלה וירשנו אותה ולא היה צריך לומר כי יכול נוכל לה אבל הכוונה דרך טבע והאנשים אשר עלו עמו ואף יהושע עמהם אמר אינו אמת מה שאמר כלב שדרך טבע נמנע הוא הודה להם בזאת לפי שיודו לו האחרת שדרך נס איפשר הוא אבל כשראה יהושע שלא הועיל תחבולה רק הוציאו דבת הארץ אז גם יהושע קרע בגדיו ואמר לפחות האחת לא תכחישו שהוא דרך נס ולזה טעם אך בה' אל תמרודו ולזאת השנית לא ידעו ישראל מה יאמרו שאע"פ שהיה בלבם שאין יש יכולת בשי"ת ח"ו לא התחזקו לאמרו בפה ואומר המשל מי שאין לו דין נותן קולות וזהו שאמר ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים וא"כ יהושע וכלב שניהם עבדו את ה' אבל יהושע עבד בשתיקה וכלב בקולות ומריבה לכן ראוי לכלב יותר שכר בעבור ששם נפשו בכפו וזה הוא שאמר ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת מיהושע שיהושע היה לו כוונה אחרת שעבד את ה' בשתיקה וכלב בקולות אבל מי מלא הכבוד כלב מלאו יותר וזה הוא שאמר וימלא אחרי זהו דעתי בהתרת כל אלו הספקות והוא ענין חשוב מאד:

פרק טז

פסוק א

ויקח קרח לא פירש הכתוב מה לקח ונאמר שהכוונה ויקח קרח ודתן ואבירם לבני ראובן שרוב חמשים ומאתים איש היו משבט ראובן שהיה בכור ואמר ויקומו לפני משה קרח ודתן ואבירם וגם חמשים ומאתים איש שאלו פתו להם. ובמדרש קרח שעשה קרחה בישראל בן יצהר בן שהרתיח כל העולם כצהרים. בן קהת שהקהה שיני מולידיו. בן לוי בן שעשה לויה לגיהנם. ודתן שעבר על דת ואבירם שאיבר לבו מלעשות תשובה. ואון שישב באנינות. בן פלת בן שנעשה בו פלא. בן ראובן בן שראה והבין:

פסוק ב

קריאי מועד שהיו נקראים אל אהל מועד אנשי שם שהיו יודעים שם המפורש ומכלל אלו היו י"ב נשיאים שהקריבו בחנוכת המזבח כתיב הכא נשיאי עדה קריאי מועד וכתיב התם אלה קריאי העדה נשיאי מטות אבותם:

פסוק כב

אל אלהי הרוחות ר"ל המושל בארבע רוחות העולם ולפי שהאבות קלסוהו באלהי השמים ואלהי הארץ שהם מעלה ומטה קלסו משה בארבע רוחות להשלים השבח בששה קצוות:

פסוק ל

חיים שאולה האחרון משבעה מדורי גיהנם שנאמר ישובו רשעים לשאולה ואז"ל לדיוטא התחתונה ואמר ישובו ולא אמר ירדו שאחר שנשרפין באש גיהנם חוזרים ומתחדשים כבתחלה לשיהיו נשרפין עוד וכן חלילה לדורי דורות וארז"ל שאול חציו אש וחציו ברד והרשעים קופצים שם מאש לברד ומברד לאש כההוא טייעא ששמע שהיו אומרים משה אמת ותורתו אמת ואנחנו בדאים:

פסוק לב

ואת כל האדם אשר לקרח לא הזכיר בליעת קרח והזכירה במקום אחר שנאמר ותבלע אותם ואת קרח וכן בקריעת ים סוף לא אמר אלא מרכבות פרעה ופירש דוד וניער פרעה וחילו בים סוף:

פרק יז

פסוק ו

אתם המיתם את עם ה' יש להקשות אחר שישראל היו חכמים וראו שמתו לסבת המחלוקת ר"נ נשיאים וקרח והאדם אשר לו ועבדיו שהיו הרבה מאד ודתן ואבירם שהיו גדולים בישראל ואלו הרשעים איך אמרו אתם המיתם את עם ה' יותר ראיה הם שואלים ממיתת מאתים וחמשים מלכים שהנשיאים הם מלכים שנאמר ונשיא בעמך לא תאור והוא המלך. ועוד מה מועילים השנים עשר מטות שאמר הקב"ה קח מאתם מטה מטה לא הועילו מיתת ר"נ מלכים ויועילו שנים עשר מטות עד שאמר הקב"ה והסירותי מעלי את תלונות בני ישראל. התשובה לאלו השני קושיות בשנדע מי הם החולקים ומה שאלתם ומה טענתם. והוא שנדע שיש ארבעה חולקים והם אחד קרח שני דתן ואבירם שלישית הלוים רביעית הבכורות ואלו אע"פ שהם ארבעה כתות שאלתם היתה אחת והוא שחפצים להיות כולם כהנים והטעם לכולם הבכורות היו רוצים להיות כהנים לפי שקודם עון העגל הבכורות היו מקריבים קרבנות שנאמר וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות וגו' ואמרו ז"ל שהם היו הבכורות ובעון העגל הסיר הקב"ה מהם הכהונה ונתנה ללוים ועתה שואלים כהונה וחשדו למשה שבשביל שהוא משבט לוי לכן הסיר הכהונה מן הבכורות ונתנה לשבטו ולא שצוה כן הקב"ה והלוים שואלים שמאחר שהם משבט לוי וכולם בני לוי למה לא יהיו הם כהנים כמו אהרן ובניו שכולם משבט לוי וחשדו למשה שבעבור שאהרן אחיו עשה לו הכבוד הזה ודתן ואבירם לפי שהם בני ראובן וראובן הוא בכור השבטים וכיון שכן היה ראוי שיהיה כהן וחשדו למשה שחשבו שבעבור שיהושע נערו משבט יוסף הסיר הבכורה מראובן ונתנה ליוסף ואם יעקב עשה כן שנאמר ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף היה לו למשה לתקן זה ויספיק העונש

והעלבון שנתן לו יעקב עד זמן מרע"ה כי לא לעולם יריב וקרח היה שואל הכהונה משני טעמים אחד שהוא לוי כמו אהרן ועוד שהיה בכור שנאמר ובני יצהר קרח ונפג וזכרי ולא עוד אלא היה רוצה להיות כהן גדול במקום אהרן שאלו המאתים וחמשים אנשים מהם היו בכורות ומהם היו לוים שנאמר שמעו נא בני לוי המעט מכם כי הבדיל אלהי ישראל אתכם מעדת ישראל להקריב אתכם אליו וגומר ובקשתם גם כהונה רב לכם בני לוי ואם נאמר שכולם לויים אי אפשר שחמשים ומאתים אנשים כולם משבט לוי שלעולם נהגו בקדושה ויהדות מבעטים במשה רבן וכמו שהקשה הרמב"ן ועתה שדתן ואבירם נבלעו ראיה היא שאין ראובן כהן וכשנשרפו חמשים ומאתים איש ראיה שאין הבכורות וגם הלוים כהנים וגם כשנשרף קרח ראיה שאינו ראוי לכהן אע"פ שהוא בכור אבל עדיין נשאר שהבכורות ראויים לעבוד כמו לויים לא כמו כהנים שלפי שלקחו אומנות של כהנים שהוא להקטיר קטורת מתו אבל אם היה משה אומר לבכורות שיעבדו עבודת הלוים לא ימותו ואם יעבדו הלוים ויצא אש מהשם ותאכל אותם נראה שאפילו עבודת לויים לא היו ראויים ואמרו ישראל שכן היה ראוי שיעשה משה וכשיאכל האש אותם נראה שאין ראויים ללוים וכל שכן לכהנים וזהו שאמרו כל עדת ישראל שהם אביהם של בכורות אתם המיתם את עם ה' שהם הבכורות לכן צוה הקב"ה שהנשיאים יכתוב כל אחד שמו במטהו וגם אהרן יכתוב שמו בשם כל שבטו וכשיפרח מטה אהרן ולא יפרח מטה שאר השבטים מורה שאפילו ללויים אינם ראויים שאם היו ראוים היה פורח מטה כל שנים עשר שבטים שבשריפתם כבר הורה שאינם ראויים לכהנים ולהורות שגם אינם ראויים ללויים לא פרח אלא מטה אהרן ולא פרח להורות שהוא ראוי לכהן שבשלא נשרף במחתתו יורה שראוי לכהן אלא פרח בעבור שבטו שיהיו עובדים עבודת הלוים וכל הבכורות אינם ראויים שלא פרחו מטותיהם וזה הוא שאמר פרח מטה אהרן לבית לוי והותרו כל הקושיות. וזאת ראיה שהר"נ נשיאים היו בכורות ושאין כולם לויים שאם היו כולם לויים למה ילונו כל עדת בני ישראל לאמר אתם המיתם את עם ה' ומה להם שימותו משבט משה אלא ודאי היו בכורות רובן ולכן התרעמו כל ישראל שהיו בניהם. ובזה מתיישב כל זה הענין שהיה מבולבל מאד:

פסוק כג

והנה פרח מטה אהרן לבית לוי ויוצא פרח ויצא ציץ הרבה נסים נעשו בזה. אחד שהוציא שני פרחים האחד נפל בשגמל שקדים שכן הדרך השני נשאר לעולם וזה הוא שאמרו חז"ל שנגנז מטה אהרן בפרחו ושקדו וזה נס גדול. הנס השני שטבע שאר אילנות כשנכרתים מוציאים פרח מצד לחלוחית שבהן ואילן שקד כשנכרת מתייבש ואינו נשאר

בו שום לחלוחית ולזה ראה ירמיה מקל שקד שאבד לחלוחית שבישראל. הנס השלישי במדרש שאלו השקדים היו מתוקים ומרים המתוקים מצד ימין המטה והמרים מצד שמאל וכשיהיו ישראל עושים רצונו של מקום היו הפרחים המתוקים של צד ימין לחים ושל צד שמאל כמושין וכשאין ישראל עושין רצונו של מקום היו הפרחים של צד שמאל לחים ושל צד ימין כמושין. והטעם שהוציא פרח רמז לבני אהרן שהם פרחי כהונה לומר כי מה' היתה זאת להם ויצא ציץ על אהרן שעליו ציץ נזר הקדש שקדים על הלוים השוקדים במקדש כל הימים לומר שהקב"ה שלח למשה כל אלו המינויים כי לא מלבו ומה שהקדים הפרח לציץ שכן התחילו בניו לעבוד כי בפרשת ויקרא כתיב בני אהרן ולא הוזכר עדיין אהרן:

פרק כ

פסוק א

ותמת שם מרים ותקבר שם ולא היה מים לעדה רז"ל נתנו סמיכות לפרשת מרים לפניה ולאחריה לפניה אמרו למה נסמכה פרשת מיתת מרים לפרשת פרה אדומה לומר לך מה קרבנות מכפרים אף מיתת צדיקים מכפרת. לאחריה ולא היה מים לעדה מכאן שכל ארבעים שנה היה להם הבאר בזכות מרים. ונוכל לתת לה סמיכות באופן אחר לאחריה והוא שמן הראוי היה שיבכו אותה בני ישראל בעבור שהיתה נביאה ובעבור שהיתה אחות אהרן ומשה וכ"ש הנשים שתצאן אחריה בתופים ובמחולות היה ראוי שיבכו אותה בכיה רבה וכמו שמצינו באהרן שבכו אותו כל בית ישראל ולמשה כל בני ישראל ולא עשו כן לכן בעבור שהיה להם כילות ממימי עיניהם ולא בכו אותה לכן עשה הקב"ה מדה כנגד מדה שלא יהיה להם מים לשתות ומה שסמכו רז"ל מיתת מרים לפרה לומר מה קרבנות מכפרים אף מיתת צדיקים מכפרת. יש לשאול א"כ היה ראוי שיסמכו לקרבנות של חטאת ועולה שהפרה אינה קרבן גמור ואע"פ שאמר בה שריפת החטאת. ונראה שכוונת רז"ל שמי שאינו עושה הרגש בנפשו במיתת הצדיקים אינו מכפר לו אבל צריך שיתאבל בלבו ויחשוב שמיתת צדיקים רעה גדולה לישראל ויכנע וישפיל גאותו ויהיה נחשב לעצמו כעפרא דארעא ולכן סמך מיתת מרים לפרה אדומה שצוה התורה ושרף את הפרה לעיניו את עורה ואת בשרה ואת דמה על פירשה ישרוף ואיש אשר כזה יכפר לו מיתת הצדיקים וכן כתב במדרש הזהר דהא דקרינן ביומא דכפוריא אחרי מות שני בני אהרן דמאן דמצטער על מיתת הצדיקים מעברין ליה חוביה:

פסוק ג

וירב העם עם משה בא לספר בגנות העם שדרך הוא מי שיש לו תביעה עם אבל אינו תובעו עד שיעבור אבלו וימי בכיתו ואלו ותמת שם מרים ותקבר שם וירב העם עם משה: **וירב העם עם משה ויאמרו לאמר ולו גועלנו בגוע אחינו לפני ה'** נראה שהמריבה עצמה היה ולו גועלנו כי למה צוה לאהרן בענין קרח קח את המחתה ותן עליה אש ושים קטורת והולך מהרה אל העדה וכפר עליהם שיותר טוב למות במגפה או מיתה פתאומית מלמות בצמא ולכן אמר משה אם אתם תבואו לידי פעם אחרת אני אניח לכם שתמותו ולא אבקש מעצמי הצלה לכם ולכן בענין הנחשים השרפים לא התפלל עליהם מעצמו שאם כל כך חפץ יש להם למות ימותו מיתה משונה וכן אמר ויבא העם אל משה ויאמרו חטאנו כי דברנו בה' ובך התפלל אל ה' ואז ויתפלל משה אל ה' בעד העם ולא עוד אלא תפלתם לא קיבל לגמרי שהם אמרו התפלל אל ה' ויסר מעלינו את הנחש והקב"ה לא הסיר מהם הנחש שלעולם היו נושכים אלא והיה כל הנשוך וראה אותו וחי וזה הוא שאמר והיה אם נשך הנחש את איש והביט אל נחש הנחשת וחי שזה הלשון מורה עתיד אם היה נושך מכאן ואילך ולזה לא אמר והנשוכים הביטו אל הנחש וחיים ולא עוד אלא בעוד שנתעכב משה בעשותו הנחש היו הנחשים נושכים והיו מתים באופן שהנשוך ילך לבקש לרופא ולא שהרופא יבקש לחולה כמו שעשה משה באמרו קח את המחתה ותן עליה אש. ונוכל עוד לפרש שמה שאמר וירב העם עם משה הם ערב רב ולפי שהיה להם צמא גדולה ולבניהם ולטפם לזה אמר וירב העם עם משה ולו גועלנו בגוע אחינו הם המצריים עצמם שטבעו בים סוף ואמרו עתה אנו מתים בצמא הלואי היינו מתים בשתיית מים הרבה כמו שמתו אחינו הנטבעים בים ולפי שיאמר משה אתם באתם מעצמכם אני לא אמרתי לכם לבוא לזה אמרו אמת הוא אבל למה הבאתם את קהל ה' שהם בני ישראל ונמשך לנו רעה מזה למות אנחנו ובעירנו שאם לא הייתם מביאים איתם לא היינו באים אנחנו ולזה אמרו ולמה העליתנו ממצרים שבמה שהבאתם את קהל ה' כאלו העליתונו ממצרים ולזה לא אמר למה העליתם את קהל ה' אל המקום הרע הזה ולזה אמר ויאמרו לאמר מהו לאמר אלא שהתחילו ברעה ובגנות לפי שישראל ישובו ויתרעמו על משה ואהרן כמו שאמר והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה וישובו ויבכו גם בני ישראל ואמר למות שם והיה ראוי לומר למות פה אלא כוונתם לומר שאפילו שהקב"ה יתן להם מים עתה כשנכנס יותר במדבר הגדול והנורא שם נמות ולזה אמרו אנחנו ובעירנו ואם הם מתים מה תועלת יביאו להם בהמותיהם אלא לפי שערב רב אין הפרש ביניהם לחמוריהם שהיו מינים ואין מאמינים בה' לזה אמרו אנחנו מאמינים בה'

כמו בעירנו שבהכנס יותר במדבר נמות ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל ולא יוכל לתת לנו תאותינו:

פסוק ה

לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין לשתות הם לא היו מתרעמים עתה אלא מן המים והזכירו הפירות לפי שמי שיש לו צמא גפן או רמון משקיט לו הצמא לזה אמר אין לנו אפילו פירות להשקיט הצמא:

פסוק יד

כה אמר אחיך ישראל ארז"ל מה ראה לומר כאן אחוה אלא אמר להם אחים אנחנו בני אברהם שנאמר לו כי גר יהיה זרעך ועל שנינו היה אותו החוב מוטל ליפרע אתה ידעת את כל התלאה לפיכך פירש אביכם מעל אבינו שנאמר וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו מפני השטר חוב המוטל עליהם כדי להטילו על יעקב לבדו. ואיפשר לפרש שהאדם ראוי לרחם על אחר לאחד מארבעה סבות וכל שכן אם ישנן כל ארבעתן. הראשונה בעבור שהוא אחיו או דודו או בן דודו ולזה אמר כה אמר אחיך ישראל. השנית אם עברו עליו צרות רבות ראוי לרחם עליו שהאדם מדיני בטבע וגם יש לו רחמנות בטבע על מי שבאו עליו מכות גדולות וזה הוא שאמר אתה ידעת את כל התלאה אשר מצאתנו. השלישי לפי שיש לו חלק ויד במלך ולזה אמר ונצעק אל ה' וישמע קולנו. הרביעי לפי שהאדם שהולך לבית אחר ומתאכסן עמו ראוי שיעשה לו כבוד שנאמר כי על כן באו בצל קורתי וזה הוא שאמר והנה אנחנו בקדש עיר קצה גבולך. וגם מי שאינו רוצה שיכנסו אחרים לעבור בגבולו הוא לאחד משלשה סבות. האחד בעבור שישחיתו נחלתו לזה אמר לא נעבור בשדה ובכרם. השנית לפי שישתו מימיהם ולא ישאירו מעין ובור שלא ישתו ויהרסו אותו לזה אמר לא נשתה מי באר. השלישי לפי שילכו בנתיבות ויגזלו למי שימצאו בהם לזה אמר דרך המלך נלך לא נטה ימין ושמאל עד אשר נעבור גבולך:

פסוק יט

במסלה נעלה עד עתה היינו שואלים ממך שנכנס במקומות ישוב עיירות ומדינות ועכשיו אין אנו שואלים אלא במסילה שהוא מעבר לרבים:

פסוק כ

ויאמר לא תעבור לפי שעתה בפעם השני לא שאלו לעבור במדינות ועיירות ולזה לא אמר בי לומר שאפילו במסלה לא יעברו ואמר עוד וימאן אדום נתון את ישראל עבור בגבולו לומר שאפילו במדבר או דרכים ונתיבים שאינם מסלה לא נתנם עבור דרך שמה:

פרק כא

פסוק ה

וידבר העם באלהים ובמשה וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים הטעם ששלח בהם נחשים לארבעה סבות. האחד לפי שהנחש ספר לשון הרע על השי"ת כשהסית לאשה לאכול מעץ הדעת טוב ורע שאמר כי יודע אלהים כי ביום אכלכם ממנו והייתם כאלהים בונה עולמות וכל אומן שונא לחבריה וזה שדיבר לשון הרע יפרע מבעלי לשון הרע שהם כמוהו. השני לפי שהם התרעמו על המן שמשתנה לכמה טעמים יבא הנחש שאוכל מאכלים רבים וכלם נטעמים לו לעפר שנאמר ונחש עפר לחמו הרי אוכל ירקות ופירות אלא שהכל לו טעם עפר. השלישי לפי שהם חטאו בלשון יפרע מהם הנחש שיש לו ארס בלשון. הסבה הרביעי שזה המדבר היו בו נחשים רבים וגדולים כקורות בית הבד שנאמר המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב ודרך נס לא היו נושכי' בעם והיו כמו בבית הסוהר וכשחטאו התיר האסורים וינשכו את העם וזה הוא שאמר וישלח ה' בעם פירוש התירם:

פסוק ח

ויאמר ה' אל משה עשה לך שרף ויעש משה נחש נחשת יש להקשות אחר שאמר לו הקב"ה עשה לך שרף למה עשה משה נחש וא"ת שהכל אחד למה שינה בלשונו והיה ראוי שיאמר ויעש משה שרף. והתשובה שישראל חטאו ב' עוונות. הא' שדברו באלהים הב' שדברו במשה ומשה נקרא מלאך שנאמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים והמלאך נקרא שרף שנאמר שרפים עומדים ממעל לו הרי הקדמה אחת. הקדמה שנית שהקב"ה בשמים הכין כסאו והשמים מראיהם כנחושת ועל אלו השתי הקדמות אמר הקב"ה למשה שלי אני מוחל לכן עשה לך שרף וזה טעם לך אמר משה אני מוחל שלי אבל אעשה נחש נחשת לפי שחטאו כנגד הקב"ה ולזה ויעש משה נחש נחשת:

פסוק לד

אל תירא אותו כי בידך נתתי אותו. יש להקשות למה נתיירא משה מעוג ולא נתיירא מסיחון עד שהוצרך הקב"ה לומר לו אל תירא אותו ועוד שנצחון משה אינו בגבורה טבעית אלא בגבורה אלהית וא"כ למה נתיירא משה מעוג שגבורתו טבעית ולזה אביא בכאן מאמר ממסכת ברכות והוא דגרסינן פ' הרואה. הרואה אבן שבקש עוג לזרוק בישראל גמרא גמירי לה אמר עוג מחנה ישראל כמה הוי תלתא פרסא איעקר טורא בת תלתא פרסי ואשדי עליהון אזל עקר טורא בת תלתא פרסי ואייתיה על רישיה אייתי הקב"ה קומצים ונקבוה ונחת לצואריה בעא למישלפיה משכו שיניה להאי גיסא ולהאי גיסא והיינו דכתיב שיני רשעים שברת אל תקרי שברת אלא שרבבתה משה כמה הוי

עשר אמין שקל נרגא בת עשר ושוור עשר מחייה בקרסוליה וקטליה. פירוש זה המאמר הוא שהאבות נמשלו בדברי הנביאים להרים שנאמר שמעו הרים את ריב ה' ריב את ההרים הביטו אל צור חוצבתם וביאר אחריו הביטו אל אברהם אביכם וכשבאו ישראל להוריש גוים גדולים לא בצדקתם רק בזכות אבות ומשמרו את השבועה דכתיב לא בצדקתך עד שהיתה מקטרגת מדת הדין כמו שבא במדרש על כן נתירא משה שמא תעמוד זכות אברהם לעוג והיא המחשבה שחשב עוג ואמר אחר שאין כח האומה הזאת עם ריבוי העם שמחניהם כשלשה פרסאות רק מצד זכותם ואני כבר קדמתי להם בזכות אברהם שנאמר ויבוא הפליט זה עוג א"כ הריני עוקר ההר ההוא מהם שהוא אברהם ואעזר בו להופכו עליהם והקומצים שבאו ונקבוהו להר משל לישראל שהם החגבים שכחם בלשונם וכמו שבא במדרש כלחוך השור מה השור כחו בלשונו אף ישראל כחם בלשונם רוצה לומר שבתפלותיהם ותחנתם עמדה להם זכות אברהם ולא סייעה את עוג רק נתהפכה עליו והיא שירדה על צוארו והקהה את שיניו ומפני שהיה עוג מלך חזק ומצד הטבע וכח הזרוע לא היה להם מעמד בפניו ועוד שזכות אברהם היה מן הראוי שלא תפגע בו על כן הוצרך משה בתפלתו לזכותו ולזכות השבטים ולזכות אברהם יצחק ויעקב והוא אמרו משה כמה הוי פירוש משה עשר הוא זכותו והנרגא שלקח רמז לזכות העם בכללו שהיו שם עמו ומפני שהיה שם עמו המשילם לכלי המושם בידו שהיה פועל בו ושוור עשר ר"ל זכות האבות ועל כן המשיל הענין למדלג שהוצרך לדלג אצל זכות האבות שכבר קדמוהו והיו בזמן למעלה ממנו ואח"כ ביאר למה הוצרך זה להכות אותו בקרסוליו ר"ל לבטל ממנו זכות שלשה פסיעות שפסע בקרסוליו בשביל אברהם ואמרם משה כמה הוי עשר כי כן היתה מדתו של מרע"ה כדאיתא בשבת ועל ידי כן לקח כל השיעורין בעשר ולא שיהיה צריך כאן לכל השיעורים האלו אלא מפני סידור המשל כי הוא ממשל עוג בקומה גדולה מאד עד שעקר הר של שלשה פרסאות ושמו על ראשו על כן המשיל גובה קרסוליו לשלשים אמה כי כן דרך המשלים לתפוס פרטים נאותים למשל ההוא וכן עקר ואייתי ברישיה ובעא למשלפיה כל אלו דברים נאותים לסדור המשל לא לזולת זה. ואמרו בברייתא הרואה אבן שרצה עוג לזרוק עליהם דע שמפני שהיה עוג גדול כח מאד וחסון הוא כאלונים עם היותו בא בזכות אברהם לדעתו לא נמנע מהיותו מתעסק לבוא עליהם בכחו הגדול והיה מכין אבן או אבנים גדולות לזרוק עליהם מה שלא היה כן בכח אחר משאר אנשי המין האנושי ואמנם עיקר בטחונו בנצחונו היה בזכות אברהם לפי שכבר ראה שנצחו עמים שלא בטבע ושנעשו להם נסים רבים בקריעת ים סוף וכו' אלא בעקרו ההר מהם חזר להיות נלחם עמהם בכח

הזרוע והרואה אותם האבנים הגדולים יכיר מהם שאיש חזק ואמיץ כמוהו להיות בכחו לזרוק אלו לא היה מן הראוי להנצל העם במלחמה ממנו לולי שנעשה להם נס ועל כן הצריכו בראותו ברכת הנס ואשר יגלה לך זה שתמצא להם בברייתא אבן שרצה לזרוק עוג ובסיפור הענין קראו הר ואלו היתה האבן וההר דבר אחר או היה להם לומר כאן וכאן אבן או כאן וכאן הר אלא שהם שני עניינים האבן השנוי בברייתא היא אבן גדולה ממש וההר רמז לאברהם ובזה הותרו הספקות שמשה לא נתיירא מעוג בעבור גבורה טבעית אלא בעבור זכות הפסיעות ולא נתיירא מסיחון שלא היה לו זכות:

פרק כב

פסוק ב

וירא בן צפור את כל אשר עשה ישראל לאמורי. יש בזה הענין ספקות:

הספק הא' למה לא אמר נסים מפורסמים יותר מזה שמה שעשה לאמורי היה נס נסתר ומה שעשה לפרעה ולמצרים היו נסים מפורסמים והיה ראוי שיאמר וירא בלק את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים ויגר מואב וגו':

הספק הב' מה זה שאמר עתה ילחכו הקהל את כל סביבותינו שמשמע שלא היו מפחדים אלא שיאכלו מזונותיהם ולמה לא פחדו מהריגה אחר שראו שעם יצא ממצרים הנה כסה את עין הארץ ושמתו כל מצרים ועמלק וכל אויביהם:

הספק הג' מה שאמר ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההיא הוא שלא במקומו שהיה ראוי שיתחיל ויאמר וירא בלק בן צפור מלך מואב את כל אשר עשה ישראל לאמורי ולא בסוף הענין:

הספק הד' מדוע התחיל בבלק ואמר ויגר מואב היה ראוי שיצא במה שנכנס נכנס עם בלק עם בלק ויאמר וירא בלק ויגר בלק מפני העם:

הספק הה' למה אמר בתחלה ויאמר מואב אל זקני מדין שהם חכמיהם ואח"כ אמר וישבו שרי מואב עם בלעם מי הכניס בכאן שרים היה ראוי שיאמר וישבו זקני מואב עם בלעם כמו שהתחיל ויאמר מואב אל זקני מדין ואמר וילכו זקני מואב וזקני מדין וקסמים בידם ויבואו אל בלעם וידברו אליו דברי בלק:

הספק הו' שבלק שלח לבלעם לאמר לכה נא ארה את העם הזה ובלעם אמר לשי"ת בלק בן צפור מלך מואב שלח אלי הנה העם היוצא ממצרים ויכס את עין הארץ עתה לכה קבה לי אותו שבלק שלח לשון ארה ובלעם אמר לשי"ת לשון קבה וחכמינו ז"ל אמרו קבה קשה מן ארה שהוא נוקב ומפרש ויש להקשו א"כ למה השיב השם יתברך לבלעם לא תלך עמהם לא תאור את העם כי ברוך הוא שבלשון שדיבר בלעם עם הקב"ה שהוא

קבה היה ראוי שישיב הקב"ה ויאמר אלהים אל בלעם לאמר לא תקוב את העם כי ברוך הוא ועוד כמו שבלק אמר בפעם הראשונה ועתה לכה נא ארה לי היה ראוי גם כן בפעם השנית שיאמר באותו הלשון ולא אמר כן אלא ולכה נא קבה לי את העם הזה

הספק הז' שאמר ויבא אלהים אל בלעם לילה ויאמר לו אם לקרוא לך באו האנשים קום לך אתם מהו אם לקרוא לך פשיטא שבאו לקרוא לו כמו שאמר וישלח מלאכים אל בלעם בן בעור פתורה ארץ בני עמו לקרוא לו לאמר הנה עם יצא ממצרים ופירש רש"י אם הקריאה שלך היא וסבור אתה ליטול שכר עליה קום לך אתם. ונראה שיש להקשות על זה הפירוש שנראה מזה שכוונת הקב"ה להעשיר לבלעם ולמה רצה לעשות טובה לבלעם הרשע ועוד איך אפשר שיקבל שכר מבלק אם לא יקללם זה דבר שאי איפשר שאמר אם לקרוא לך באו האנשים קום לך אתם ואך את הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה. והרמב"ן פירש אם לא באו רק לקרוא לך לך אתם וגם זה הפירוש קשה מאד פשיטא שלא באו רק לשיקלל ואיך דיבר הקב"ה לבלעם מה שאי איפשר:

הספק הח' למה חרה אף אלהים כי הולך הוא אחר שהקב"ה נתן לו רשות שילך עמם. היתר הספק הראשון למה אמר את כל אשר עשה ישראל לאמורי ולא אמר את כל אשר עשה ישראל לפרעה ולמצרים לפי שסיחון נלחם עם מלך מואב הראשון ויקח את כל ארצו מידו וישראל הרגו לגבור שהרג לאביו ולכן נתייירא מאוד באמרו אם ישראל הרגו למי שהרג לאבי שהוא סיחון שהרג לאבי וישראל הרגוהו כ"ש שיהרוג לי ולזה אמר וירא בלק בן צפור את כל אשר עשה ישראל לאמורי שהוא סיחון ולזה ויגר מואב:

ולספק הב' למה לא יראו מהריגתם הרמב"ן השיב ששמעו מניעת הקב"ה שאמר להם אל תצר את מואב ויש להקשות עליו אם שמעו מה שצוה הקב"ה א"כ ג"כ מהמזונות לא היה ראוי שיפחדו שלא אמר הקב"ה אל תתגר במואב מלחמה לבד אלא ג"כ אל תצר את מואב ואין צרה גדולה מאכילת מזונותיהם וימותו מואב ברעב ועוד שאמר את כל סביבותינו לשון רבים ומדין היה ראוי שיפחדו מהריגה. ונוכל להתיר זה הספק בספק השלישי והוא שמה שאמר ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההיא הוא שלא במקומו שהיה ראוי שיתחיל וירא בלק בן צפור מלך מואב והוא לפי שבלק היה גבור מאד כמו שאמר יפתח למלך מואב הטוב טוב אתה מבלק בן צפור הרוב רב עם ישראל אם נלחום נלחם בם ואין מיראים למלך אלא במלך חזק ותקיף ממנו וכמו שכתב הרמב"ן ולזה נתן טעם הפסוק ואמר תדע למה לא יראו מהריגה אלא מהמזונות לפי שבלק מלך למואב בעת ההיא שהיה גבור מאד ולזה אעשה הספק השני באופן שלא יתירהו זאת התשובה ולא תשובת הרמב"ן והוא שראיית בלק אינה מוסכמת עם מאמרם שראייתם הוא וירא

בלק את כל אשר עשה ישראל לאמורי ומה זה שעשו לאמורי סיחון ועוג הרגום ולקחו את כל ארצם ומאחר שראו כך ראוי שיהיה מאמרם ויאמר מואב אל זקני מדין עתה יהרגו אותנו ויקחו כל ארצנו וזה הספק לא יותר בהיתר שאמרנו שבעבור שבלק מלך למואב לא יראו מהריגה והלא סיחון ועוג יותר תקיפים וגדולים מבלק שנאמר למכה מלכים גדולים כל"ח ויהרוג מלכים אדירים כל"ח ועוד התחלת מואב ויגר מואב מאד עם מאמר עתה ילחכו אינה מוסכמת לא יותר בזה. ולכן נחזור להתיר הספק הזה למה לא יראו מהמיתה אחר שיראתם גדולה ונראה שיותר בשנאמר שהכוונה בעתה ילחכו יאכלו המזונות ונמות ברעב ומה שימשך מזה הוא ידוע שנעזוב אותם לקחת ארצנו ויהרגונו. פירוש שני לפי שישראל שלחו מלאכים אל סיחון לאמר אעברה בארצך לא נטה בשדה ובכרם ולא נתן סיחון את ישראל עבור בגבולו ויאסוף סיחון את כל עמו ויצא לקראת ישראל המדברה ויבא יהצה וילחם בישראל ויכהו ישראל לפי חרב ולזה אמרו מואב סיחון טעה בשהיה ראוי שיתן את ישראל עבור בגבולו ולא היו מכים אותו אלא היו אוכלים המזונות לבד ולכן אמרו מואב אם ישאלו לנו נעברה בארצך ונקבל לא יהרגו אותנו אבל ילחכו את כל סביבותינו וזהו לשון עתה וז"ש ויגר מואב מפני העם מאד פירוש יראו מהריגה אם לא יתנום לעבור אבל אם יתנום לעבור ילחכו. פירוש שלישי אם נצא ללחום יהרגונו ואם לא נצא מהערים הבצורות ילחכו הקהל את כל סביבותינו. פי' ד' כשהיו מואב לבדם בלא עזר אחרים יראו מהריגה וז"ש ויגר מואב מפני העם מאד כי רב הוא אבל כשעשו שלום עם מדין לא פחדו מהריגה וז"ש ויאמר מואב אל זקני מדין עתה ילחכו פי' עתה שאנו בשלום ילחכו. פירוש חמישי דרך הלוחמים שאינם מראים פחד לכת שכנגדו שזה יהיה סבה לשינצחום ולפי שמואב ומדין מעולם היו שונאים זה את זה שנאמר המכה את מדין בשדה מואב אמרו מואב עתה אנו בשלום מצד ההכרח אבל כשתסור הסבה נחזור לשנאתינו לז"א לפי האמת ויגר מואב מפני העם מאד כי רב הוא זהו בלבם אבל כשלקח עצה ממדין לא הראו פחדם אלא לבד ילחכו מצד ריבויים את כל סביבותינו. והיתר הספק הד' למה נכנס עם בלק ויצא עם מואב. התשובה שהמלך אין ראוי שיראה לעם שיש לו פחד אע"פ שבלבו יש יראה ופחד ולז"א וירא בלק וגו' אבל לא הראה פחד אבל המון העם ויגר מפני העם מאד. היתר הספק הה' למה התחיל בזקנים שאמר וילכו זקני מואב וזקני מדין וקסמים בידם ואח"כ אמר וישבו שרי מואב עם בלעם שהיה ראוי שיאמר וישבו זקני מואב עם בלעם השרים מי הכניסם כאן ואחשוב שבעבור שבלק הרימוהו אז למלך ולפי שהוא תחלת מלכותו רצה להראות גבורה גדולה ולזה עשה תחבולה ששלח בסתר שריו לבלעם לשיקללם ובשעת

הקללה יצא בלק וילחם בישראל וינצחום והרואים יחשבו שבלק בגבורתו נצחם וז"ש וישלח מלאכים אל בלעם בן בעור ועתה לכה נא ארה לי פירוש לי שלא ידעו אחרים ולז"א אולי אוכל נכה בו היה ראוי שיאמר אולי אוכל אכה בו או אולי נוכל נכה בו אלא הכוונה יחשבו הרואים שאני אוכל ולפי האמת אתה ג"כ תעשה המלחמה וזהו נכה בו ויחשבו האנשים שאני אגרשנו מן הארץ ולפי שהזקנים ידעו זה אמרו השרים אינם בעלי עצה ולא יהיו יודעים איך יאמרו הענין לבלעם או באי זה דרך יתנהגו עמו לשיבא עמהם לפיכך נלך אנחנו מאלינו וז"ש וילכו זקני מואב וזקני מדין שהם גדולים ורצו ללכת מעצמם וא"ת ומי הגיד להם דברי בלק שהוא צוה בסתר לעבדיו לז"א וקסמים בידם כלומר מכשפים היו ובכישוף ידעו זה וז"ש וקסמים בידם שנדחקו בו כל המפרשים ואח"כ באו השרים וישבו בסתר עמו כמו שצוה בלק וז"ש וישבו שרי מואב עם בלעם כדרך שאומר אדם לחבירו תשב עם פלוני בסתר ובזה הותר זה הספק. והיתר הספק הששי למה כ"כ שינויים בלשונות ארה וקבה נראה לי בזה שבלק שלח לומר לבלעם שיקללם בלשון ארה שבזה יספיק לגרש אותם מן הארץ ובלעם חשב מחשבה רעה ואמר אני יודע שאלהיהם אוהב אותם ושאם אומר להקב"ה ששלח בלק לשאקללם ישיב שלא אקללם לכן אני רוצה לומר להקב"ה לשון שכשישיב שלא אקללם יובן ממנו שאקללם בזה האופן אמר בלעם בלק שלח לי שאקללם בלשון ארור ואם אומר לשי"ת ששלח לי לשון ארור שהיא קללה קטנה מקבה הקב"ה ישיב לא תאור ולא ישאר לי מקום כלל ועיקר לשאקללם ולכן אומר להקב"ה ששלח לי קבה והש"י ישיב לא תקוב וישאר לי מקום לקללם בלשון ארור והקב"ה שידע מחשבתי הרעה א"ל הבנתי מחשבתך הרעה לכן אני אומר לך לא תאור את העם אפי' בלשון ארור ואחר שראה בלק שלא רצה לקללם בלשון ארור שלח לו בלק שרים רבים ונכבדים ואולי בעבור שהם רבים ונכבדים ירצה לקללם ושאל קבה לשאם ישיב לו שאי איפשר לקוב אותם עדיין יהיה איפשר בלשון ארור לזה השיב בלעם אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבור את פי ה' לעשות קטנה או גדולה פירוש לא תחשוב לדבר לי בלשון רמאות לומר שאשיב לא אקוב שהוא קללה גדולה אבל בלשון ארור אקלל שהיא קללה קטנה שלא אוכל לעבור את פי ה' אלהי לעשות קטנה שהוא בלשון ארור או גדולה שהוא בלשון קבה ובזה מיושב היטב לשון קטנה או גדולה שהיה ראוי שיאמר לא אוכל לעבור את פי ה' לעשות טובה או רעה כמו שאמר אחר כך לבלק שאמר הלא גם אל מלאכיך אשר שלחת אלי דברתי לאמר אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבור את פי ה' לעשות טובה או רעה מלבי מהו קטנה או גדולה אלא ודאי הכוונה מה שפירשתי בו והוא ענין חשוב. והיתר

הספק השביעי מהו אם לקרוא לך באו האנשים קום לך אתם פשיטא שבאו לקרוא לו הנכון בעיני שהוא מלשון וכרוזא קרא בחיל שפירושו הכרזה שהיה אפשר שכוונת בלק לא היה שיקלל לישראל אלא שישמעו ישראל שבלק שלח לבלעם שיבוא לקללם וכשישמעו ישראל יברחו משם וכך היה ראוי לבלק שבפרהסיא ישלח בעבור המקלל לפי שיברחו ולא בסתר ולז"א אם לקרוא לך באו אם להכריז לך באו לפי שידעו ישראל שבא מקלל לקללם לך אתם אבל לקלל בפועל לא וז"ש ואך את הדבר אשר אדבר אליך לברך ולא לקלל בפועל אותו תעשה זהו דעתי ליישב הפסוקים שכל המפרשים נדחקו בהם. והיתר הספק השמיני שאמר ויחר אף אלהים כי הולך הוא למה חרה אפו אחר שנתן לו רשות ללכת עמהם. התשובה שהקב"ה אמר לו קום לך אתם ואך את הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה קודם שתלך אני רוצה לדבר אליך ומה שאדבר אליך אותו תעשה מה עשה בלעם לא המתין לשידבר לו הקב"ה אלא ויקם בלעם בבקר ויחבוש את אתונו וילך עם שרי מואב לכן חרה אף ה' כי הולך הוא. ויש להקשות עוד קושיא תשיעית והיא מה כחו של בלעם לא ימלט או כחו לברך ולקלל ויחול ברכתו וקללתו או לא ואם תאמר שדיבורו עובר ודאי כח הקב"ה גדול מכחו ואם יקלל בלעם יברך הקב"ה כמו שאמר יקללו המה ואתה תברך וא"כ למה מנעו הקב"ה מלקללו ועוד מאי זה צד איפשר שיהיה כחו כל כך גדול לברך ולקלל ומאין בא לו זה הכח מה שאין כח בשום אדם בעולם מיום ברוא אלהים אדם על הארץ. וא"ת שאין דיבורו עובר ולא יועיל ברכתו ולא יזיק קללתו למה מנעו הקב"ה מלקלל וזאת הקושיא היא על דרך מה נפשך עכשיו אני רואה לקיים אחד משני הצדדים והוא שודאי אינו עובר דיבורו ולא יועיל ולא יזיק ולזאת החלוקה תהיה הקושיא יותר חמורה שאחר שדיבורו הבל למה מנעו שלחלוקה הראשונה אין הקושיא כל כך חזקה שנוכל להשיב שהקב"ה אינו רוצה לבטל ידיעת האדם אלא מניח אותו לטבעו ושעם כל זה יהיה רצון השי"ת קיים וכמו שאבאר ולזה נביא ראיה שדיבורו הבל מבלק וגם מבלעם וגם מהנסיון מבלק שאם דיבורו עובר כשרואה בלק שהקב"ה לא הניחו לקלל לישראל היה לו לבקש מבלעם שיברכהו ברכה גדולה ושלא ישלוט בו שום אומה ולשון שבזה יוסר פחד בלק מישראל. ומבלעם שהיה ראוי שיברך את עצמו שיהיה מלך גדול על כל המלכים ולא יצטרך לכסף וזהב של בלק שהשכיר עצמו לבלק בשביל מתנותיו ומהנסיון שראינו שבירך עצמו באמרו תמות נפשי מות ישרים וגומר ולא נתקיימה ברכתו אלא אחריתו רעה ותקותו מפח נפש שמת מיתה משונה שנאמר ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בחרב אם כן מצד אלו הג' ראיות נראה שאין דבורו עובר ואם כן למה מנעו הקב"ה משיקללם שברכותיו וקללותיו הם הבל ורעות

רוח וא"ת אם כן מה הועילו ברכותיו לישראל שבירך אותם ג' פעמים. התשובה שמה שיש לו מצד עצמו הוא הבל אבל הברכות שבירך לישראל היו בנבואה והנבואה היא אמיתית אין בה נפתל ועקש ואם תקשה עוד א"כ שאין דיבורו עובר במה היה חושב בלק שדבורו עובר שאמר כי ידעתי את אשר תברך מבורך ואשר תאור יואר וכתב החכם ר' אברהם ן' עזרא שהיה איצטגנין גדול וכשיודע שראובן יוצלח מאד כפי מערכתו היה מברכו והיו חושבים העולם שלפי שהיה מברכו היה חל הברכה עליו וכן בקללה היה יודע שפלוני יהיה רע המזל והיה מקללו והיו חושבים שמצד קללתו באה לו הרעה ונראה מכל זה שאין דיבורו עובר ולזה נוכל לומר שהחלוקה הראשונה היא אמיתית שדיבורו הוא עובר ובזה לא תהיה הקושיא כל כך גדולה. וא"ת הרי הבאנו ראיה מבלק ומבלעם ומהנסיון שדיבורו אינו עובר התשובה לכל הראיות שיש דבר במה שדיבורו עובר ויש דבר במה שדיבורו אינו עובר בברכה אינו עובר בקללה עובר ולכן ברכותיו לא הועילו במה שבירך עצמו תמות נפשי מות ישרים ולא היה מועיל לבלק אם יברכהו ולא לעצמו וזה הוא שאמר כי ידעתי את אשר תברך מבורך ואשר תאור יואר שהיה ראוי שיאמר כי ידעתי את אשר תברך יבורך ואשר תאור יואר או יאמר ידעתי את אשר תברך מבורך ואשר תאור ארור אלא ודאי הכוונה אשר תברך כבר מבורך וברכתך לא יועיל אלא שידעת באצטגנינות שיוצלח אבל אשר תאור יואר ויזיק קללתך וא"ת מה כח הוא זה ומנין בא לו התשובה שנולד בלעם במערכה שאשר יאור יואר אבל לא אשר יברך יבורך ובזאת החלוקה יותר הספק שהקב"ה אינו רוצה לבטל המערכה אלא להכרח גדול ומאחר שמערכה שלו שמי שיקלל יקולל לא רצה הקב"ה שיקלל בלעם ויברך הקב"ה שא"כ היה מבטל הקב"ה מערכתו של בלעם אלא רצה לצוות לו שלא יקלל ובזה גם כן לא ביטל בחירתו אלא צווי שהיה מצוה עליו הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה וגם לזאת החלוקה יש קושיא שהאצטגנינים אמרו שהמערכה הכללית יבטל לפרטית והמערכה הפרטית לא יבטל לכללית שאם נגזר על פלוני שיחיה ע' שנה כפי מערכה שלו והלך למקום שנגזר בו כפי המערכה שימותו אנשי המדינה ההיא בדבר גם כן ימות באותה המדינה כשאר בני המדינה לפי שהמערכה כללית שהיא ממדינה בכללה יבטל המערכה הפרטית וכן אם לא הלך למדינה אחרת אלא שנגזר על אותה המדינה שהוא בה דבר ימות לזו הסבה בעצמה וא"כ מערכה של בלעם היא פרטית שמי שיקלל יקולל ולא יבטל לגזרת ישראל כלום אם מערכה שלהם שיהיו מצליחים ולא עוד אלא אפי' גזרה פרטית לא יבטל לגזרה פרטית שאם נגזר שיחיה ראובן וביתו ע' שנה והלך ונתחבר בביתו של פלוני שנגזר על ביתו שימות לא ימות ראובן שזה פרטי וזה פרטי

ומאי חזית דסמכת אהאי סמוך אהאי וכן אם נולד בלעם במערכה שמי שיקלל יקולל בלעם פרטי ולא יבטל לגזרת פלוני אם גזרה שלו שיוצלח אלא יועיל מערכה של בלעם למי שנולד במערכה בינונית וכיוצא בו. תשובה זאת החלוקה אמיתית שהיה לו כח מצד המערכה שנולד בה שמי שיקלל יקולל ואם תאמר שהמערכה הפרטית לא יבטל לכללית התשובה נראה שאולי מערכת הפרטי היא כל כך חזקה מצד חיבור כוכבים וסבות אחרות ועניינים רבים עוזרים לפרטי שיבטל זה הפרטי לכללי שאין לו כל כך כוחות וכן היה כח בלעם גדול לקלל לא לברך כי חכם הוא להרע ולהיטיב לא ידע הכלל העולה שלא היה לו כח לברך אלא שידע מערכה ומולד של ראובן ורואה שיוצלח ומברכו אבל היה לו כח לקלל מצד מולד בלעם ומערכה שלו גדול מאד וא"ת למה מנעו מלקלל שאע"פ שכחו גדול כח הקב"ה גדול מכחו יקלל הוא והש"י יברך אין הקב"ה רוצה לבטל הטבע והמערכה אלא כשיש הכרח וצורך גדול לבטל אותם ולמה יבטל הקב"ה מזלו של בלעם שבציווי לבד שיצוונו לא יעבור פי ה' לעשות קטנה או גדולה. וחז"ל אמרו שידיעתו אינה אלא שיודע השעה שהקב"ה כועס דאמרינן בברכות פ"ק מאי דכתיב פני ילכו והניחותי לך המתן עד שיעברו פנים של זעם ומי איכא ריתחא קמי הקב"ה אין שנא' ואל זועם בכל יום וכמה זעמו רגע שנא' כי רגע באפו ואין ברי' יכולה לכוין אותה שעה חוץ מבלעם שנא' ויודע דעת עליון השתא דעת בהמתו לא ידע דעת עליון ידע מלמד שידע לכוין אותה שעה שכועס בה הקב"ה ואימתי רתח בג' שעי קמייתא כי חיורא כרבלתא דתרנגולא והיינו דכתיב זכר נא מה יעץ בלק כו' למען דעת צדקות ה' מאי למען דעת צדקות ה' שלא כעס בימי בלעם שאלו כעס לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט והיינו דכתיב מה אקוב לא קבה אל ומה אזעום לא זעם ה' ותנא כל אותן הימים לא זעם ה' וכמה זעמו רגע וכמה רגע כמימריה שנא' כי רגע באפו ע"כ. ולפי זו הסברא הקושיא קיימת שאחר שהקב"ה לא כעס כל אותן הימים א"כ אין לו כח כלל לקלל וא"כ למה מנעו הקב"ה מלקלל שקללתו הבל ורעות רוח. התשובה שגלוי לפניו ית' המגפה העתידה להיות לישראל וכדי שלא יאמרו בשביל קללתו של בלעם באה לפיכך מנעו מלקלל וא"כ לפי זה גם כן לפי' הראשון שפירשתי שדיבורו אינו עובר והיה קשה א"כ למה מנעו השי"ת מלקלל יותר בזה ג"כ. ולרז"ל יש קושיא מה קללות היה יכול לקלל ברגע התשובה שהיה יכול לומר כלם והקב"ה עקם פיו עשה לו שיאמר בהפך והוא מלך שאמר ותרועת מלך בו כלם בהפוך אותיות מלך וז"ש ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה כי אהבך ה' אלהיך ולזה קשה ממעשה דריב"ל שרצה לקלל אותו המין ולקח תרנגול לקללו מה היה יכול לקללו וא"ת כלהו יותר הוא כלהו

מרגע וכן קשה מה שאמרו בחלק מברכותיו של אותו רשע אתה למד מה היה בלבו א"כ כל הברכות שבירך היה רוצה לקלל בהפך א"כ דברים רבים היה רוצה לומר וי"א שהכל תלוי בחתימה ואומר אמן באותו רגע:

פסוק כא

ויקם בלעם בבקר ויחבוש את אתונו יש בזה הענין חמשה ספקות:

הספק הא' למה לא רכב על סוס שמה שהשיב לאתון כמאמר חז"ל ברטיבא שדאי ליה וכו' לא אמר אמת שהאתון השיבה לו האמת ומי ששלחו לו מלכים ונסיכים ובלק מלך בעת ההיא ושרים רבים ונכבדים רוכבים על סוסים למה היה הולך עמהם על אתון:

הספק הב' הטבע יקר בעיני ה' וא"כ מה צורך שידבר האתון שהרי המלאך עצמו דיבר עם בלעם והיה ראוי שידבר כל הדברים עמו מתחלה ועד סוף:

הספק הג' איך אמרו במסכת אבות עשרה דברים נבראו בין השמשות והאחד מהם פי האתון ואיך איפשר שהאתון נברא בששת ימי בראשית ונתקיימה עד דור בלעם:

הספק הד' שידוע שיותר נס הוא שתראה האתון למלאך משתדבר והראיה שתדבר הוא שעלתה ממדרגת בהמה למדרגת אדם אבל שתראה למלאך הוא שעלתה למדרגת נביא שהנביא רואה למלאך ולא שאר בני אדם וא"כ היה ראוי שיאמר אחד עשר דברים נבראו ערב שבת בין השמשות פי האתון עיני האתון:

הספק הה' למה שלח הקב"ה מלאך לבלעם הרשע היה ראוי לשלוח לו שטן כמוהו תשובה לספק הא' שרכב על אתון ולא על סוס לפי שזה הרשע היה שוטה וגס רוח וכאז"ל עין רעה וכו' והיתה כוונתו להטעות האנשים לומר שהוא שפל רוח ולכן לפי שהענוים רגילים שלא לרכוב על סוס. משה וירכיבם על החמור אברהם וישכם אברהם בבקר ויחבוש את חמורו משיח עני ורוכב על חמור וא"ת למה לא רכב על חמור ורכב על האתון התשובה לפי שהאשה צנועה יותר מן האיש רכב על אתון לומר שהוא צנוע יותר מכל אלו הנביאים ובזה הותר הספק הב' מה צורך שידבר האתון שלפי שהיה גס רוח רצה הקב"ה לבזותו ולהשפילו לפי שהיה גס רוח ומורה עצמו צנוע ואמר לאתון לפני השרים לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך ואמרו השרים הוא הולך להרוג אומה גדולה בפיו ולאתון צריך חרב ובזה ביזוהו בעיניהם ולכן פתח ה' פי האתון בעבור שבלעם ישיב תשובה שבה יהיה נבזה בעיניהם הרי טעם אחד למה הוצרך שידבר האתון סבה שניה פתח פי האתון לפי שיותר דבר גדול הוא לבנות הבית מלסותרו וכיון שהש"י פותח פי האתין כ"ש שיאלם פי בלעם לפי שימנע מלקללם סבה שלישית להשפילו בענין אחר לפי שהוא היה קוסם ולא עלה למדרגת נבואה אלא לכבוד ישראל ולפי שהיה

מתגאה בנבואה ואומר נאום שומע אמרי אל ויודע דעת עליון אשר מחזה שדי יחזה רצה להשפילו ודברה האתון ותרא את מלאך ה' לומר אם אתה נביא לא מצד מעלתך אלא אני מדבר עמך כמו שאני מדבר לאתון ומתראה לה סבה רביעית שדרך הוא לומר למתעקש זה הענין שאתה מפציר בו אפילו חמור יבין אותו וכן רוצה לומר לבלעם אפי' האתון יודע שזה הדרך בלתי הגון ולכן נטתה מפניו ותלך בשדה. והיתר הספק השלישי שאיך איפשר שנברא האתון בששת ימי בראשית ונתקיימה עד עתה י"א שהכוונה שמן הדברים יש שנבראו בפועל והוא הטבע וכל המלאכות שברא הש"י בששת ימי בראשית ויש דברים שנבראו בכח והוא הנסים ואחד מן הנסים הוא דיבור האתון פי' שכשברא הקב"ה הבעלי חיים ביום הששי ואמר תוצא הארץ נפש חיה למינה וברא מין החמורים התנה עמהם שבכל זמן שירצה הקב"ה שידברו ידברו והדבר שהוא בכח מצד שבזמן מה יצא לפועל דומה ליום שהוא דבר בפועל והו' אור ומצד שכשאינו בפועל והוא בכח דומה להעדר ובזה דומה ללילה וז"ש פי האתון פי' דיבור האתון שהאתון עצמו לא נברא אלא בזמן בלעם נולדה אבל הדיבור נבראה בכח ע"ש בין השמשות ולכן דימהו לבין השמשות שהוא ספק יום ספק לילה. והיתר הספק הרביעי למה לא אמרו ג"כ שעיני האתון נבראו בין השמשות נבין אותו בשנקשה קודם שאי איפשר שראתה האתון למלאך שאפילו הנביאים אי איפשר שיראו למלאכים שאינם גוף ועיני האדם גופניי' והגופני א"א לראות לנבדל תשובה לזאת שהקב"ה מלביש למלאך בלבוש גשמי באופן שיראוהו העינים הגשמיים וזהו סוד רבינו הקדוש שהיה בא כל ע"ש ואומר קידוש לאשתו עד ששמעה שכינתה ולא בא עוד כדי שלא להוציא לעז על החסידים הראשונים שלא היו באים וזה נקרא לחכמי הקבלה חלוקא דרבנן ובזה הענין נראה אליהו לחסידים הראשונים אע"פ שאליהו מיותר מעלה שלא מת ומאחר שהמלאך מתגשם ג"כ האתון יכולה לראותו ואז"ל ותרא האתון את מלאך ה' והוא לא ראה שהקב"ה נתן רשות לבהמה לראות יותר מן האדם שהאדם מתוך שיש בו דעת תטרף דעתו כשיראה מזיקין ואחר שהמלאך נתגשם האתון ראתהו ולזה לא מנה עיני האתון כמו שמנה פי האתון. והיתר הספק הה' למה שלח לו מלאך היה ראוי שישלח לו שטן כמוהו לפי שבלעם היה שטן ורשע והיה אומר ראוני שאני טהור ושאני מלאך לכן אמר הקב"ה זהו שטן ומראה לבני אדם שהוא מלאך אני אשלח לו מלאך ושיהיה לו לשטן וז"ש ויתיצב מלאך ה' בדרך לשטן לו וזהו שאז"ל מלאך רחמים היה ונהפך לשטן לו ולכן חרבו שלופה בידו אמר רשע זה הניח כלי אומנותו שכלי זיינן של אומות העולם בחרב והוא בא עליהם בפיו

שהוא אומנותן שלהם אף אני אתפוש את שלו ואבוא עליו באומנותו וכן בסופו הרגוהו בחרב ובזה הותרו כל הספקות:

פסוק כב

ויתיצב מלאך בדרך לשטן לו יש להקשות למה נתגלה המלאך ג' פעמים פעם אחת ותרא האתון את מלאך ה' וחרבו שלופה בידו ותט האתון מן הדרך ותלך בשדה ויעמוד מלאך ה' במשעול הכרמים גדר מזה וגדר מזה ויוסף מלאך ה' עבור ויעמוד במקום צר אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל מה צורך ג"פ. והתשובה רז"ל אמרו זכות ג' אבות הראהו תחלה זכות אברהם ולא הועיל לו שהיה ריוח מכאן שזרעו פסול רובו ז"ש ותלך בשדה כלומר אמר בלעם או אתונו בעדו ריוח גדול יש לקללם ולא יועיל זכות אברהם לישראל בעד בני קטורה ולזה לא אמר כאן אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל שהרבה ריוח יש. נגלה פעם שנית שהראהו זכות יצחק שאין רובו פסול אבל עכ"ז יש טענה לומר עשו פסול וז"ש במשעול הכרמים גדר מזה וגדר מזה ועכ"ז היה קצת מקום לעבור בזה הצד או בזה הצד אע"פ שהיה דחוק אותו המקום לעבור אבל לא היה דוחק כ"כ לשאין דרך לנטות ימין ושמאל. ובפעם ג' הראהו זכות יעקב ולא היה לו מקום להשמט שכל זרעו כשר כולו זרע אמת וז"ש אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל או נאמר בשדה שיש דרך לנטות ימין ושמאל שאם ירצה לקלל זרע אברהם יקלל בני קטורה ולא באמצע שהוא יצחק ואם ירצה לקלל זרע יצחק יקלל מצד אחר שהוא עשו ולכן עמד במשעול שאין שם דרך אלא דחוק בצימצום ואחר כך במקום צר רמז לזרע יעקב שאין שם מקום לקלל כלל:

פסוק כד

גדר מזה וגדר מזה פרש"י סתם גדר של אבנים הוא וזה אינו כן שסתם קיר הוא מעפר ואמר ותלחץ אל הקיר אבל כוונת המדרש שאלו שני גדרים הם גלי אבנים שהקימו יעקב ולבן לשלא יעברו לרעה זה לזה ובלעם היה מזרע לבן הארמי וכמו שאמר מן ארם ינחני בלק ואז"ל אמר בלעם כמה טפש בלק שטלטלני ממקומי כדי לקלל העם הנקרא חלק ה' ואלמלא הם לא באנו לעולם שבזכות אברהם בא בלק מלך מואב מזרע לוט שנא' ויהי בשחת אלהים את ערי הככר ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה ובזכות יעקב באתי אני שלא היו ללבן בנים מתחלה אלא בנות שרחל רועה ומשהלך יעקב אצלו זכה לבנים שנאמר וישמע את דברי בני לבן וכן לבן אמר נחשתי ויברכני ה' בגללך ואתה אומר לי לקללם נמצינו שנינו כפויי טובה ע"כ הרי שבלעם מזרע לבן ובלעם בא לעבור הברית שאמר ויאמר לבן ליעקב הנה הגל הזה והנה המצבה עד הגל הזה ועדה המצבה אם אני לא אעבור אליך את הגל הזה ואם אתה לא תעבור אלי את הגל הזה לרעה ובלעם היה עובר הברית ולכן ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר כענין חולדה

ובור שלקה בעדיו שנא' יד העדים תהיה בו בראשונה וכן בלעם לקה בעדיו ונעשה חגר שנא' וילך שפי כלומר צולע כדאמרינן בוקא דאטמא דשף מדוכתיה וכן קוראים לו חז"ל בלעם חגירא:

פרק כג

פסוק ט

כי מראש צורים אראנו נראה שאלו הג' ברכות שבירך בלעם לישראל הם כנגד ג' אבות כמו שרמז לו בג' פעמים שנראה לאתון כנגד אברהם אמר כי מראש צורים אראנו פירוש אני מעיין בשרשי האומה הזאת ואני רואה ששרשיהם חזקים כצורים יגבעות והוא אברהם יצחק ויעקב והאמהות שאברהם נקרא צור שנאמר הביטו אל צור חוצבתם שהוא אברהם ואל מקבת בור נוקרתם והיא שרה וזהו שפירש אחריו והביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם כי אחד קראתיו ולפי שאברהם היו לו בנים בלתי הגונים זולתי יצחק וא"כ אם נעיין לרוב בניו אין לישראל זכות מצד אברהם לז"א הן עם לבדד ישכון כלומר אברהם ועמו לא תמנה אותם עם בני קטורה אלא כאלו הוא לבדד הרי שלא תמנה לאברהם עם בניו אבל נמנה אותו עם בני בניו והוא יצחק ומצד בן בנו עשו שהוא גוי גמור אין לישראל זכות מאברהם שהרי בן בנו פסול לז"א ובגוים לא יתחשב אברהם ועמו ישראל אבל תדע לך עם מי תמנה לאברהם עם בן בנו יעקב ובזה יהיה לישראל זכות מאברהם וז"ש מי מנה עפר יעקב תמנה לאברהם עם יעקב ואז יהיה לישראל זכות ויהיו רבים כעפר ואפילו רובע ישראל שהוא דגל אחד שד' דגלים לכל אחד ג' שבטים שהוא רביעית כל השבטים ולא לבד יהיה זכות לישראל מצד אברהם לעולם הזה אלא גם לעולם הנשמות תמות נפשי מות ישרים וגם לעולם התחיה שהוא אחרית העולמות יהיה אחריתי כמוהו הרי הברכה הראשונה כנגד אברהם והוא כנגד המראה הראשונה שאמר בה ותלך בשדה. והברכה הב' היא לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם יש אומרים לפי שהמתנדבים על ד' דרכים. א' שמתנדבים לתת ובשעה שמתנדבים ברבים אין כוונתם לתת אלא להראות לעם שהם נדיבים וכנגד זה אמר לא איש אל ויכזב ולז"א איש שמראה עצמו איש. השנית שמתנדבים ורצונם בעת ההיא לתת אבל אח"כ מתחרטים וכנגד זה אמר ובן אדם ויתנחם שיש להם לפרוע ומצד פחיתות מתחרטים ולז"א ובן אדם. הג' שמתנדבים ברצון טוב ואינם מתחרטים אבל עשה לו רעה האיש ההוא ואינו רוצה לתת לו לז"א ההוא אמר ולא יעשה אעפ"י שהאחר עשה לו רעה ולז"א בכאן לשון עשיה. הד' יש מתנדבים ורצונם לתת ואינם מתחרטים ולא עשה לו רעה אלא שאז היה להם ממון ואח"כ אין להם ואין בכאן חסרון אלא שבעת הקיום אינם יכולים לז"א ודבר ולא יקימנה.

אבל לפי דעתי עם הדרך שאמרתי יהיה הכוונה אחרת והוא שזאת הברכה השנית היא כנגד יצחק והוא לפי שבעקידת יצחק נראה שהקב"ה שאמר לאברהם והעלהו שם לעולה ואח"כ אמר אל תשלח ידך אל הנער הוא אחד משני דברים האחד שהקב"ה היה שוחק עם אברהם כשצוה לו והעלהו שם לעולה ודרך שחוק אמר לו כן או שלא צוה לו אלא דרך האמת ואח"כ התנחם לז"א לראשונה לא איש אל שידבר דרך שחוק כנגד השנית אמר ובן אדם ויתנחם וא"כ נשארה קושיא למה צוה בראשונה דרך אכזריות והעלהו שם לעולה ואח"כ צוה דרך רחמנות שלא ישלח ידו אליו לזה השיב שהקב"ה שמדבר רעה אם יש תשובה או לסבות אחרות אינו עושה מה שגזר כמו הרשע שאומר לו הקב"ה שישוב בתשובה ולא ימות אע"פ שנגזר עליו מיתה אבל אם דבר טובה לעולם מקיים אותו הקב"ה אף ע"פ שישוב וירשיע וכן בעקידה הרע שאמר הקב"ה חזר בו אבל הטובה שאמר אל תשלח ידך זה נשאר קיים וז"ש ההוא אמר אמירה הוא לשון רכה מלשון את ה' האמרת והוא הטובה שהקב"ה גזר ולזה אמר ההוא לשון תמיהא וכי ההוא אמר ולא יעשה אבל אם דבר שהוא לשון קושי כמו ידבר עמים לא יקימנה ולפי שזאת הברכה כנגד יצחק אמר בה כן ורצה לכלול בדבריו ג"כ שמאחר שצוה לו הברכה הראשונה שהיא כנגד אברהם לא יתחרט ממנה וז"ש בסמוך הנה ברך לקחתי וברך ולא אשיבנה ורצה לומר שבזכות יצחק יברך אותנו. ולפי שיש שתי עניינים למנוע זה הא' עשו בנו הב' שאחר שנעקד והושם תחתיו איל נראה מזה שחייב מיתה שלכן צוה הקב"ה הקרבנות שאם חייב שחיטה או מיתה אחרת יביא שור או כשב במקומו לזה השיב לראשונה לא תעשה חשבון מעשו שהוא בעל עבירות אלא מיעקב בנו שלא הביט עון ועבירה ביעקב ולא ראה עמל בישראל ולכן ה' אלהיו עמו ואם האיל רוצה הקב"ה לשופר מלכות שממליכין לשי"ת בו וגם הוא שופר של גאולה שנא' ביום ההוא יתקע בשופר גדול וז"ש ותרועת מלך בו. וכנגד הראשונה שהוא יעקב ולא עשו אמר הקב"ה הוציא לישראל ממצרים לא לעשו שהוא רשע ולא רצה הקב"ה שיהיה בחברתו אלא אל מוציאם ממצרים ועוד שעשו הם מנחשים וקוסמים לפי שאינם חלק ה' וז"ש כי לא נחש ביעקב וגו' ולמה אין צריכים ניחושים לומר להם עתידות לפי שבעת שצריכים ישראל עתידות הקב"ה אומר להם עתידות בנביא או באורים ותומים כי הגוים האלה אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו וגו' תמים תהיה כלומר לא יהיה לך חסרון מידיעת עתידות אלא שלימות מצד הנביאים שהזכיר בסמוך נביא מקרבך וגו'. וכנגד השנית שהוא שופר של מלכות ונצחון לאויבים אמר הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא לא ישכב עד יאכל טרף ודם חללים ישתה. הברכה הג' היא כנגד יעקב שכולו שלם ולכן התחיל

מה טובו אוהליך יעקב. ויש להקשות למה האריך בזאת הברכה יותר מהשתי ברכות הראשונות ונ"ל בזה ענין חשוב והוא שרצה לברך לכל י"ב שבטים או להזכיר מעלתם אמר כנחלים נטיו כנגד ראובן שלפי שאמר בו פחז כמים אמר כנחלים נטיו שהנחל שנוטה לכאן ולכאן לרוחב הנהר אינו הולך בפחז כגנות עלי נהר כנגד שמעון שאמר לו אחלקם ביעקב והדרך ממעט פריה ורביה וגנות עלי נהר עושות פירות רבות. וכנגד לוי כאהלים נטע ה' שמריחים ריח טוב כקטורת שלוי מקטיר שנאמר ישימו קטורה באפך. וכנגד יהודה שגבר באחיו כארזים עלי מים שהוא הגבוה מכל האילנות. וכנגד יששכר שהוא בעל תורה יזל מים מדליו ואז"ל התורה באה מן הדלים וזרעו של זבולון שהיא הצדקה שנותן ליששכר היא על מים רבים שהיא התורה שבישששכר. וכנגד בנימין וירום מאגג שהוא שאול שהרג לאגג. ותנשא מלכותו הוא דן שנא' בו נחש עלי דרך דן גור אריה. אל מוציאו ממצרים כתועפות ראם לו כנגד יוסף שנא' בו וקרני ראם קרניו יאכל גוים צריו וגו' הוא נפתלי שנא' בו נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה וכיון שיורש הכל לכן יאכל גוים צריו. כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו הוא גד שנא' בו ברוך מרחיב גד כלביא שכן מברכיך ברוך הוא אשר שנאמר ברוך מבנים אשר זהו דעתי בפרשה זו שהיו בה קושיות רבות וכבר הותרו כולם:

פרק כה

פסוק ז

פינחס בן אלעזר בן אהרן וגו' לפי שמתו במגפה ארבעה ועשרים אלף ותעצר המגפה יהיו חושבים ישראל שלפי שמתו כ"ד אלף נעצרה המגפה לכן אמר הקב"ה למשה לא יחשבו כן שלא נעצרה אלא בעבור פינחס שבעבורו לא כליתי את ישראל בקנאתי. ואמר בן אלעזר בן אהרן הכהן לפי שיותר שכר ראוי מי שאינו רגיל במלחמה ולא בכלי המלחמה ולוקח הכלים ההם והורג לאויבי המלך ממי שרגיל ולז"א פינחס שהוא תלמיד חכם בן ת"ח בנו של ת"ח השיב את חמתי בשלקח רומח שלא היה מורגל לקחתו ואמר שנתן לו שני מיני שכר בעבור שתי דברים שעשה א' בקנאו את קנאתי בנקמו את נקמתי. הב' ולא כליתי בעבור הראשונה שעשה בעבודתי הנני נותן לו את בריתי שלום שהקב"ה נקרא שלום שנא' ויקרא לו ה' שלום וכנגד הטוב שעשה לישראל שלא כליתי אותם ראוי שיהיה כהן לעולם שבכהונה מכפר הכהן על ישראל עוד לפי שראה מרע"ה בישראל ע"ז וגלוי עריות ע"ז ויצמד ישראל לבעל פעור. עריות בבנות מדין שדומה לעריות עתה בא פינחס ושפך דמי' אולי יחשוב מרע"ה או ישראל שלא תהיה תקומה לישראל בשלשה עבירות היותר חמורות שבכל התורה לזה הודיע הקב"ה למשה ולישראל שלא נקרא זה

שפיכות דמים אלא לדם קרבן והיה זה כפרה לע"ז וגילוי עריות שעשו. ואחשוב עוד שהטעם שנתן לו שלום לפי ששמעון ולוי היו אחים זה לזה יותר משאר האחים שנאמר ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו ואמר שמעון ולוי אחים ועתה בא פינחס שהוא משבט לוי ושבר האחוה שהרג לנשיא שמעון א"כ מכאן ואילך יהיה מלחמה גדולה בין שמעון ולוי לזה אמר הנני נותן לו את בריתי שלום וזהו טעם בריתי שבין שמעון ולוי היתה אחוותם וחברתם ואהבתם גדולה מאד עד שנראה כאלו ברית כרותה ביניהם:

פסוק יג

ברית כהונת עולם כתב ר"א כי הכהנים הגדולים היו מבני פנחס ומלת אחריו לאות שמת ואינו אליהו ע"כ ואינה ראיה שאחריו ר"ל אחרי הסתלקותו:

פסוק יד

ושם איש ישראל המוכה נתן עוד טעם למה נתן לו ברית שלום לפי שהיו המוכים גדולים וממשפחה גדולה והיה איפשר שיבא לידי סכנה וזהו שאמר ושם איש ישראל המוכה אשר הוכה זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעוני ושם האשה המוכה וגו' ראש אומות בית אב וא"ת כבר מת ולא יירא ממנו במדין הוא:

פסוק יח

כי צוררים הם לכם בנכליהם מה נכלים הם אלו והטעם לפי שארז"ל בכל אסור להתלוצץ חוץ מע"ז שנאמר וכמריו עליו יגילו על כבודו כי גלה ממנו אל תיקרי כבודו אלא כבדו והפוער לפעור נראה שמבזה אותו ולכן אמרו המדינים אם נשלח להם ע"ז אחרת לא יעבדוה נשלח להם ע"ז שיהיה נראה להם שעבודתה בזיון ויעבדוה. ואחשוב עוד לפי שאמרו ז"ל שהמן נבלע באיברים ולזה אמרו ונפשנו קצה בלחם הקלוקל שלא היו צריכים לנקבים וחשבו כי הנה ימים באים וצבתה בטנם ויהיה להם חולי קולנ"ג וכן פירש רש"י שאמרו עתיד המן הזה ליפח במעיהם כלום יש ילוד אשה שמכניס ואינו מוציא ולפי שפעור יש לו סגולה שמי שפוער לפניו בא לו שלשול ויאמרו ישראל רופא גדול בא לנו לכן שלחו להם פעור שודאי יתחברו ישראל עמו וזהו ויצמד ישראל לבעל פעור וזהו בנכליהם אשר נכלו לכם על דבר פעור:

פרק כו

פסוק ה

בני שמעון בני גד בני יהודה ובאפרים הוסיף מלת אלה אלה בני אפרים למשפחותם ובני דן אלה בני דן לרמוז לעבודה זרה דירבעם דשני עגלים א' בבית אל וא' בבאר שבע לרמוז על אלה אלהיך ישראל:

פסוק סה
ולא נותר מהם איש ארז"ל ולא אשה שלא היו הנשים בגזרת המדבר ולזה נסמכה פרשת בנות צלפחד לפקודי ישראל שהאנשים היו שונאין את הארץ ואמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה אבל הנשים מחבבות את הארץ שאמרו תנה לנו אחוזה:

פרק כז

פסוק ג
בחטאו מת בלא בנים כמו שדרך לומר בעונות מת פלוני בלא בנים:

פסוק ח
ואל בני ישראל תדבר לאמר היתה ענין נחלות על ידי נשים לפי שהן גרמו מיתה לעולם שהיא סבת הנחלות:

פסוק יב
עלה אל הר העברים הזה לפי שאמר לו הקב"ה דיני נחלות ואמר לו כן בנות צלפחד דוברות נתון תתן להם נחלה חשב אולי אכנס בארץ לתת להם נחלה לז"א לו הקב"ה עלה אל הר העברים ואמר יפקוד ה' אלהי הרוחות ואמר הרבה דברים אמר אלהי הרוחות ואמר עוד אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם ואשר יוציאם ואשר יביאם לפי שלא ימצא אלו התנאים אלא בו וכן לפי שהקב"ה אמר סדר נחלות אמר לפחות ישאר אחד מבני במקומי לז"א קח את יהושע איש אשר רוח בו למה שאמרת אלהי הרוחות ולתנאים שאמרת וסמכת את ידך עליו ועוד והעמדת אותו לפני אלעזר שיעזור לו זכותו ועוד ונתת מהודך עליו ועוד האורים והתומים יעזרוהו לזה ובזה יתקיימו כל התנאים שאמרת ולכן סמך לכל זה על פיו יצאו ועל פיו יבואו הוא וכל העדה ולז"א שתי פעמים כאשר צוה ה' אותו כאשר דיבר ה' ביד משה כלומר בעבור ההכרח עשה כן שכוונתו לא היתה אלא או הוא או בנו ולפי שאמר הקב"ה וסמכת את ידך עליו ואמר משה מאחר שרצונך זה אם אתה ביד אחד אני בשתי ידים ולז"א ויסמוך את ידיו עליו לשון רבים ופרש"י את ידיו בעין יפה יותר ממה שנצטוה שהקב"ה אמר לו וסמכת את ידך עליו והוא עשה בשתי ידיו:

פרק כח

פסוק ב
תשמרו להקריב לי במועדו תשמרו שיהיו כהנים לויים וישראלים על גביו מכאן תקנו מעמדות:
במועדו בכל יום הוא מועד התמידים:

פסוק ד

את הכבש אחד תעשה בבקר וגו' תמיד של שחר נשחט במערב ושל בין הערבים במזרח ובמס' יומא שנים ליום כנגד היום והוא כנגד זריחת השמש בין בתמיד של שחר בין בשל הערבים. והטעם לפי שאז היו אומות העולם עובדים לשמש לכך בבקר נשחט במערב ובערב במזרח שבשניהם הפך מקום זריחתו:

פסוק ז

נסך שכר לה' פרש"י יין המשכר. וכתב הרמב"ן יין מגתו אם הביא כשר אבל שכר להוציא המזוג שהוא פסול:

פסוק טו

ושעיר עזים א' לחטאת לה' אז"ל שאין מכיר בו אלא ה' שמכפר על טומאת מקדש וקדשיו שאין בו ידיעה לא בתחלה ולא בסוף ולזה נאמר בזה השעיר לה' שהוא שעיר ר"ח לה' ולא אמר כן בשאר שעירי המוספים. ופשוטו לחטאת לה' ולא ללבנה שבא זה השעיר לעקור אמונת עובדי הלבנה שהיו האומות בדורות ההם מקריבים קרבנות ללבנה בכל ר"ח לז"א בזה השעיר לה' שלא יחשבו שאנו מקריבים ללבנה כאומות:

פסוק כו

וביום הבכורים יש להקשות למה לא הזכיר בשעיר של עצרת חטאת כמו שהזכיר בכל המועדים בפרשה זו. תשובה לפי שעצרת זמן מתן תורה והיו ישראל כנולד בלא חטא. וע"ד הקבלה רמז לעצרת העולם שבו יבטל יצר הרע:

פרק כט

פסוק יז

וביום השני נאמר בשני ונסכיהם ובששי ונסכיה ובשביעי כמשפטם מ"ם יו"ד מ"ם הרי כאן רמז לנסוך המים מן התורה:

פרק ל

פסוק ב

וידבר משה אל ראשי המטות נסמכה זאת הפרשה לפרשת קרבנות המועדים לומר קרבנות המועדים שהוא דבר של קדושה חייבים ישראל לעשות אבל יש בענין חולין דבר שגם כן חייב לעשותו כל איש ישראל והוא אם נדר או נשבע לא יחל דברו ועוד לומר שגם השבועה בחולין הוא כאלו נשתנה לקדושה לפי שנדר או נשבע לה' וזהו טעם לא יחל דברו ופרש"י לא יעשה דבריו חולין ועוד לפי שלמעלה אמר אלה תעשו לה' במועדיכם לבד מנדריכם אמר ג"כ יש נדרי הדיוט שחייב לקיים אותם. והיה ראוי שיאמר וידבר משה אל בני ישראל ולמה אל ראשי המטות שהנדרים והשבועות לכל ישראל הם והטעם

לומר שיחיד מומחה מתיר את הנדר וזהו ראשי המטות שהם המומחים אבל אם אין מומחה שיהיה לבני ישראל והוא שלשה הדיוטות. ועוד לרמוז שאין לגלות שיש התרה להמין העם שלא ינהגו בשבועות קלות ראש ואע"פ שא"א אלא לגלותו להם בא לרמוז חומר השבועה לומר שחומרת' גדולה כ"כ שאם היה איפשר להעלימו מהם ראוי לעשות כן:

פסוק טז

ואם הפר יפר אותם אחרי שמעו ונשא את עונה מכאן שהמחטיא את חבירו יהיה נענש כחוטא עצמו והוא פטור כי לא ידע ולז"א שאם הפר אחרי שמעו שאין הנדר מופר ואמר לה שהוא הפר ביום שמעו ועברה על הנדר הוא יענש ונשא את עונה:

פרק לא

פסוק ב

נקום נקמת בני ישראל אחר תאסף בעבור שאמר לא יחל דברו אבל אחרים מוחלין לו הנה שיש התרה לנדר וחשב מרע"ה אולי ג"כ יעשה הקב"ה התרה לנדר שאמר לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם לזה סמך לזה נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף אל עמך. ובמדרש הקב"ה אמר נקמת בני ישראל ומשה אמר נקמת ה' אמר משה להקב"ה אלו היינו ערלים או עובדי ע"ז לא היו שונאים אותנו ועל מה שונאים אותנו על התורה והמצות א"כ הנקמה שלך לז"א נקמת ה' שהעומד כנגד ישראל כעומד נגד הקב"ה שנא' כי הנה אויביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש ומי הם על עמך יערימו סוד. ויתכן שהקב"ה אמר נקום נקמת בני ישראל על מה שחטאו המדינים כנגדי איני חושש כ"כ אבל על הרעה אשר עשו לישראל אני חושש מאד ולכן נקום נקמת בני ישראל ומשה אמר על הרעה שעשו לישראל אינם חוששים כ"כ אבל מה שחטאו לש"י חושש מאד ולז"א לתת נקמת ה' במדין:

פסוק ו

אותם ואת פנחס מה שלא הלך אלעזר אמר הקב"ה מי שהתחיל במצוה שהרג כזבי יגמור אותה. ואיפשר לפרש שבעבור שצור אביה של כזבי היה גואל הדם שהרג פנחס לבתו לכן צוה הקב"ה שהוא עצמו יהרוג לצור ועוד לפי שהקב"ה נתן לו את בריתו שלום צריך לשיהיה השלום נגמר שיהרוג אויביו שבזה יהיה לו שלום:

פסוק יז

וכל אשה יודעת איש ראויה ליבעל ובמה ידעו לפני הציץ העבירו אותן הראויה ליבעל פניה מוריקות והיה ראוי שיאמר ועתה הרגו כל זכר בטף וכל אשה יודעת איש ומה צריך לומר פעם שנית הרוגו. התשובה אם היה אומר כן היה במשמע שלא יהרגו הזכרים

בטף אלא מבן ט' שנים הראוי לביאה דומה דאשה יודעת איש לז"א הרגו כל זכר בטף אפילו תינוק בן יומו:

פסוק כג

כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש הכוונה הגעלה והזהיר כן במדין ולא בסיחון ועוג לפי שסיחון ועוג מלכי האמורי היא נחלת ישראל והותר להם כל שללם אפילו האסורים דכתיב ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת וארז"ל קדלי דחזירי אישתרי להו אבל מדין לא היה שלהם ולא לקחו ארצם רק לנקום נקמתם הרגום ולקחו שללם ולכן נאסרו כליהם וכן מה שהזהירם בדין הטומאה ואתם חנו מחוץ למחנה ז' ימים כי במלחמת סיחון ועוג היו כל ישראל טמאים וטומאה הותרה בציבור וכן במכס אמר כאן והרמות מכס לה' ולא בסיחון ועוג מפני שהשלל הזה היה מנקמת ה' בארץ לא להם אבל בארץ סיחון ועוג לא נתנו לכהנים וללויים כלום אלא הוזהרו מהם שנאמר וחלק לא יהיה לך בתוכם אפי' בביזה:

פסוק נ

אצעדה כלי על הרגל שצועדין בו:

צמיד לזרוע שנאמר ושני צמידים על ידיה:

עגיל באזנים:

פרק לב

פסוק א

מקנה רב במדרש העושר כשבא מהש"י קיים ואי לא לא שני עשירים היו בעולם קרח בישראל והמן באומות העולם ושניהם אבדו וכן בני ראובן ובני גד היו עשירים וחבבו ממונם וישבו חוצה לארץ לפיכך גלו תחלה מכל השבטים:

פסוק כ

ויאמר אליהם משה אם תעשון הדבר הזה אמר כן לשני דברים א' לומר תנאי כפול שכל תנאי שאינו כפול אינו תנאי ועוד שמה שאמרו הם היו דברים ועדיין אין בזה קיום לזה רצה ליטול מהם קנין ולפי שהקנין לכל אחד יתארך הזמן לזה אמר בדיבור אחד נקח הקנין אם תחלצו לפני ה' למלחמה ואמירה לגבוה כמסירה להדיוט:

פרק לג

פסוק א

הטעם שכתבה התורה המסעות לפי שלא נחשוב שהיו נעים ונדים מ' שנה ממסע למסע ולא היתה להם מנוחה שאין כאן אלא מ"ב מסעות צא מהם י"ד שכולן היו בשנה הראשונה קודם גזירה משנסעו מרעמסס עד שבאו לרתמה שמשם נשתלחו מרגלים

שנאמר ואחר נסעו העם מחצרות וגו' שלח לך אנשים וכאן הוא אומר ויסעו מחצרות ויחנו ברתמה והוא מדבר פארן ועוד צא מהם ח' מסעות שהיו לאחר מיתת אהרן בשנת המ' הרי כ"ב מסעות נמצא שכל ל"ח שנה לא נסעו אלא כ' מסעות ול"ח שנה אלו חצים היה להם מנוחה בקדש שנאמ' ותשבו בקדש ימים רבים ובסדר עולם י"ט שנה עמדו בקדש וזהו ימים רבים כימים אשר ישבתם בשאר מסעות שהיו י"ט שנה אחרים א"כ כל טלטולן במדבר לא היו אלא י"ט שנה ועשו בהן י"ט מסעות. ועוד צורך לזכור המסעים גדול מאד כי הנסים והאותות שנעשות הם אמיתיו' לכל רואיהם אך בעתיד יהיו דברים בשמועה ויכזיבם השומע ומנפלאות התורה העצומות עמידת ישראל במדבר מ' שנה ומן בכל יום והם מקומות רחוקים מאד מן הישוב ואינן טבעיות לבני אדם לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ואמר לחם לא אכלתם ויין ושכר לא שתיתם והשומעים לדורות הבאים יחשבו שהמדבר שעמדו בו מ' שנה הוא כשאר המדברות שהם קרובים מן הישוב כמדברות ששוכנים בהם הערביים שאפשר לאדם לחרוש ולזרוע בהן ולהיותו נזון באילנות ועשבים אשר שם או אולי יאמרו שהיו שם בארות מים רבים וכדי לעקר שורש הדעת הנפסדת הזאת ולקבוע בלב שהיו נסים גדולים באה חכמת התורה והודיע לנו שהמדבר ההוא לא היה כשאר המדברות שנאמר המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב ולא היה קרוב מן הישוב שיקבל חרישה וזריעה ופעולת הצמיחה הוא שכתוב לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון וצמאון אשר אין מים ומים אין לשתות ועוד שלא היה בטבע האדם שיחיה שם אפילו יום א' כ"ש עם כובד אנשים וטף שעמדו שם מ' שנה ומזה אמר ארץ לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם לומר שאין בטבע האדם שיחיה שם וכדי לחזק אמונה זו הזכירם בשמם לשיתפרסם הפלא הגדול לשעה בין העמים שבאותו הדור שהיו יודעים קצת המקומות שאין בטבע האדם לחיות שם וג"כ לדורות הבאים. ועוד תועלת אחר בספור המסעות שהנביאים אמרו שהגאולה האחרונה כדמיון הראשונה ויצאו ישראל המדבר ונעבור במקומות האלה והקב"ה ינהלם ויכלכל' שם כמו שעשה לישראל ז"ש והוצאתים אל מדבר העמים ולכן כתב שני פעמים מוצאיהם ויכתוב משה את מוצאיהם וחזר ואמר ואלה מסעיהם למוצאיהם שהא' הוא יציאת ישראל ממצרים והב' יציאתינו מזה הגלות וי"א שהוזכרו המסעות שכשיעבור שם אחד ממנו יודה ויברך לשי"ת כמו שאמרו הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל יברך ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה. ובמדרש מה זכו ליכתב בתורה כל המסעות הללו על שקבלו את ישראל ועתיד הקב"ה ליתן להם שכר שנאמר ישושום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת פרוח תפרח ותגל אף גילת ורנן כבוד הלבנון נתן לה ומה מדבר

ע"י שקבל את ישראל כך המקבל תלמידי חכמים לתוך ביתו על אחת כמה וכמה את מוצא שעתיד המדבר להיות ישוב והישוב להיות מדבר הישוב מדבר שנאמר ואת עשו שנאתי ואשים את הריו שממה המדבר ישוב שנא' אשים מדבר לאגם מים וכתיב אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שמן ע"כ:

פסוק ד

ומצרים מקברים את אשר הכה ה' בהם כל בכור ובאלהיהם עשה ה' שפטים יש להקשות למה אמר זה בכאן ולא שם במקומו כשאמר וה' הכה כל בכור התשובה לפי שכשהכה הבכורות לא ראו השפטים שעשה באלהיהם שכולם היו בוכים ומספידים בכוריהם כל הלילה אבל ביום שהלכו לקבור בכוריהם ראו שבאלהיהם עשה ה' שפטים לפי שבתי קברות שלהם היו בתי ע"ז ושם ראו שנשברו אלהיהם כמו דגון שאמר בו ודגון נופל לפניו ארצה וראש דגון ושתי כפות ידיו כרותות וזה רצה הכתוב להודיע לנו כאן:

פסוק ו

ויחנו ברתמה על שם לשון הרע של מרגלים שנא' לשון רמיה חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים וכשנסעו באותן מסעות ממחשבה רעה לטובה היתה מדת רחמים מרחמת עליהם וז"ש ויחנו בהר שפר ויחנו במיתקה ואם בהפך זה היתה מדת הדין מתוחה כנגדם וזהו ויחנו במרה בדפקה בחרדה:

פרק לו

פסוק ז

ולא תסוב נחלה לבני ישראל ממטה למטה זה הדין היה בדור ההוא לבד שצוה שם שאם ימות אדם מן היום ההוא עד שתחלק הארץ לשבטיהם ותהיה בתו יורשת אותו לא תינשא לשבט אחר שלא יבא האיש ההוא בעת חלוק הארץ לקחת לו נחלה בתוך מטה אחר כי הקפידא להם תהיה יותר גדולה בעת החילוק שלא יתערבו השבטים זה עם זה בנחלה כי לאחר כן כבר נודעה נחלתם ולא יקפידו כ"כ ובעבור שלא נודע זמן החילוק הזהיר בכל הדור:

@99סליק ספר במדבר

דברים

פרק א

פסוק א

במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחצרות ודי זהב ארז"ל שכל התוכחות האלו משה מפי עצמו אמרן וכן קללות שבספר הזה ועל זה יש ספקות:

הספק הא' שהרי ארז"ל בפרק חלק כל האומר פסוק זה אמרו משה מפי עצמו אין לו חלק לע"ה:

הספק הב' איך אמרו בפרק חלק כן שהרי מצינו פסוקים רבים בתורה שאמרן משה כגון שלח נא ביד תשלח וכל ההפצר שהפציר משה בשליחות השי"ת שילך לפרעה ואדרבה חרה אף ה' בהם וכן מה שאמרו המרגלים לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו. ונוכל להשיב שהכוונה שהרבה פסוקים אמרו אחרי' מלך סיחון ומלך אדום ורבים כן אבל אחר כן אמר הקב"ה למשה כתוב כל הפסוקים שיש מבראשית עד לעיני כל ישראל ולא כתב מפי עצמו כלל ואלו התוכחות מרע"ה אמרן בשעה שהוכיחן אבל אחר כן צוהו הקב"ה לכתוב הכל ויש להקשות על זה אני אראה לך שלא אמר משה מפי עצמו כלל מזה הספר שנא' בסמוך ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש וגו' ועוד יש להקשות שהפסוקים מכחישים זה את זה שאמר בסמוך לזה בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה וגו' ופי' הרמב"ן שרצה משה מעצמו בלא צווי הקב"ה אבל לרש"י שפירש הואיל התחיל אינו קשה. והתשובה לכולן שזה הספר נחלק לג' חלקים והם תוכחות ומצות מחודשות כגון בן סורר ומורה ומצות מבוארות כגון גדילים תעשה לך אף מן הכלאים ועשרת הדברות שאמר בו שמור לקצת דינים. וזאת הפרשה ופרשת ואתחנן הם תוכחות עד מקום שאמר וזאת התורה אשר שם משה וגו' ויש להקשות וכי מה שדיבר עד עתה אינה תורה אלא הכוונה וזאת חלק המצות המבוארות מכאן ואילך וז"ש אלה העדות והחקים והמשפטים אשר דיבר משה בצאתם ממצרים פי' אע"פ שאמרן לישראל בצאתם ממצרים חזר עתה לאמרם כדי לבארם וחזר אח"כ למצות מחודשות ואמר בפרשת ואתחנן ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם שמע ישראל את החקים ואת המשפטים אשר אנכי דובר באזניכם היום פי' דוקא היום שהם מצות מחודשות ולכן עתה בתחלת הספר אמר כמי שמחבר ספר ומחלק אותו חלקים ואמר אלה הדברים אשר דיבר משה אל כל ישראל וגו' שהם תוכחות כולן כמו שפרש"י מדברי רז"ל ואם מצות מחודשות ויהי בארבעים שנה דיבר משה אל כל ישראל ככל אשר צוה וגו' ואם מצות מבוארות בעבר הירדן בארץ מואב הואיל וגו':

פסוק ט

ואומר אליכם בעת ההיא לפי שאמר פנו וסעו לכם ובאו הר האמורי וגו' ראה נתתי לפניכם את הארץ באו ורשו את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם והראוי לעם ההולכים למלחמה שיהיו כולם אגודה אחת בלב אחד כאיש אחד ולא יהיה ביניהם קטטה לפי שיהיו נוצחים ולא מנוצחים ואחר שישראל היו הולכים לכבוש ארץ שבעה עממים היה

ראוי שיהיו בשלום ובמישור אלו עם אלו ולא עשו כן לז"א ואומר אליכם בעת ההיא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם וזהו טעם בעת ההיא או שהיה הכוונה ואומר אליכם בעת ההיא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם עתה שאתם ככוכבי השמים בריבוי אני אומר לכם לא אוכל לבדי שאת אתכם אבל כשיי' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים אז אתרעם מכם יותר שעתה אני אומר לא אוכל לבדי שאת אתכם ואז אומר איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם. או יהיה הכוונה במה שאמר ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים לפי שמרע"ה נתרעם מהם באומרו לא אוכל לבדי שאת אתכם ולפי שכשהעם מועטים אינם מטריחין טורח גדול לשופט לז"א אתם רבים ובעלי מריבה שה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב ולפי שמזה נראה שהיה נותן בהם עין הרע לז"א ח"ו אלא יהי רצון מלפני השי"ת שעיני לא יזיק לכם אלא יהיה בהפך ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם כאשר דיבר לכם:

פסוק יד

ותענו אותי ותאמרו טוב הדבר אשר דברת לעשות גם זה מן התוכחות שהיה ראוי שיאמרו אין אנו חפצים בדיינים זולתך ואמרו טוב הדבר אשר דברת לפי שהיו חפצים דיינים קרובים או שכנים או אוהבים לשיעשו חפציהם וטעם לעשות לפי שלפעמים האדם ידבר דרך מוסר ולא לשיעשה כן וישראל חשדו למשה שלא אמר כן לפי שרצונו שיעשו כן אלא דרך מוסר לפי שחשב שיאמרו ישראל ח"ו אין אנו רוצים דיין זולתך לזה אמרו לעשות אנו רוצי' שכן תעשה כאשר דברת:

פסוק טז

שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק לפי שהדיין יעוות הדין לאחד מה' סבות. הא' לפי ששמע לא' מבעלי דינים קודם שיבא בעל דין חבירו והטעים טענותיו לב"ד לז"א שמוע בין אחיכ'. הב' לפי שאוהב לא' מהם לז"א לא תכירו פנים במשפט. הג' לפי שא' מהם גדול זקן ונשוא פנים לז"א כקטן כגדול תשמעון הד' לפי שא' מהם רשע ואלם לז"א לא תגורו מפני איש. הה' לחסרון ידיעה בדין ההוא והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי ושמעתיו:

פסוק כב

ותקרבון אלי כולכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו הכוונה אחר שלקחתי ראשי שבטיכם ואתן אותם ראשים עליכם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות היה מן הראוי שכל דבר ראשיי וכל ענין עצמי יבאו הראשים והשרים לדבר אלי ואז

יעשה הדבר כתקנו ולא יצא מהם דבר בלתי מתוקן ולא עשיתם כן אלא כאלו אין עליכם ראשים ושרים:

ותקרבון אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ ומצד זה נשחת כל הענין ומה שאמר וייטב בעיני הדבר לומר אע"פ שעשיתם שלא כדין וכשורה אמרתי לכם טוב הוא לפי שהייתם אומרים כפי תלונותיכם אם לא הייתי חפץ במה שאמרתם כולכם שיש דברים בגו בענין הזה:

פסוק כה

ויאמרו טובה הארץ אשר ה' אלהינו נותן לנו. בזה יש ספק אמר ותקרבון אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ את הדרך אשר נעלה בה ואת הערים אשר נבוא אליהם פי' את הערים אשר נבוא אליהם תחלה שיהיו נוחים לכבוש והם השיבו טובה הארץ זהו טענו חטים והודה לו בשעורים. והתשובה שכל המרגלים אמרו טובה הארץ אלא שיהושע וכלב אמרו כן לכף זכות והאחרים אמרו כן לכף חובה שכוונתם לומר אתם שואלים מה הם הערים אשר נבוא אליהם תחלה אנו משיבים שהארץ טובה כלומר ענין הערים לא יועיל כלום שנמנע הוא לעלות שמה אלא אנו משיבים שהיא טובה לא עוד וזה אמרו דרך ערמה לא בנגלה אלא שהמשכילים יבינו עד שהשתיק כלב את העם ואמר עלה נעלה וירשנו אותה כי יכול נוכל לה אז אמרו בפי' לעיני כל ערמתם ותחבולותם ואמר והאנשים אשר עלו עמו אמרו לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו שאע"פ שאמרו להם הטובה היא אם רעה אין הכוונה בזה אלא לשמח לישראל אבל העיקר הוא באיזה דרך נעלה והם השיבו לתפל ולא השיבו לעיקר דרך תחבולה וא"ת א"כ מה זה שאמר ולא אביתם לעלות ראוי היה שלא ירצו לעלות כיון שטענו חטים והודה לו בשעורים התשובה אמר להם משה אם לא שאתם רשעים ואינכם מאמינים בה' לא הייתם מבינים רשעת תשובתם והייתם דנים לכף זכות מאמר המרגלים וז"ש ותמרו את פי ה' אלהיכם. ובזה הותר ספק א' שהקשה הרמב"ן בפ' שלח לך שלא מצינו במרגלים עון שהם השיבו היטב ואמת לכל שאלות ששאל משה בשליחות ההוא ולא מצא עון להם אלא במלת אפס ובזה שפירשתי כבר מצאנו עונם חרות וא"ת הרי אמר שם וישיבו אותם דבר ואת כל העדה ויראום את פרי הארץ ויספרו לו ויאמרו באנו אל הארץ אשר שלחתנו וגם זבת חלב ודבש היא וזה פריה אפס כי עז העם וגו' התשובה כתבתיה שם שהרי בפי' אמר כאן וישיבו אותנו דבר את הדרך אשר נעלה בה ואת הערים אשר נבוא אליהם ויאמרו טובה הארץ אשר ה' אלהינו נותן לנו:

פסוק כח

ערים גדולות ובצורות ארז"ל דברה תורה לשון הבאי ויתכן שהכוונה ששרי מעלה הממונים על אותם העיירות לא הפילם הקב"ה עדיין על דרך יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה באדמה:

פסוק לד

ויקצוף וישבע לאמר אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ הטובה אשר נשבעתי לתת לאבותיכם כלומר כל כך קצף הקצפתם לשי"ת עד שעשית' שנשבע שבועות הפכיות וראיה ודור רביעי ישובו הנה ויזכור אלהים את בריתו את אברהם וגם הקימותי את בריתי אתכם ואם תאמר איך איפשר זה התשובה שאחר שהרשיעו לא חלה השבועה על זה הדור ועם כל זה נתרעם משה עליהם שההמון לא ידעו להבדיל ולהבין איך השבועות אינן זאת הפכית לזאת וזהו שאמר הדור הרע הזה ועוד קיים השבועה בכלב וזהו טעם ולבניו לפי שיהיו רבים כמו שנשבע לתת לבני האבות ואם לא יפורש כן מה טעם ולבניו שהנה גם לבני הדור הרע נתן האדמה ועשה לכלב ולבניו לפי שהיה צדיק כאלו כולם דור אחד אחר שהוא ובניו צדיקים:

פרק ג

פסוק כו

אל ה' ויתעבר ה' בי למענכם ולא שמע אלי יש בזה הענין ספקות:

הספק הא' אחר שהקב"ה שומע תפלת כל פה וכ"ש תפלות החסידים ולמה לא קבל תפלת משה ועוד שזהו תוחלת מחלת לב לכל ישראל המתפללים שיאמרו אחר שלא נתקבלה תפלת משה שוא עבוד אלהים ומה בצע כי נפגע בו. וא"ת מה שלא נתקבלה תפלתו הוא לפי שהיה גזר דין שיש עמו שבועה שאמר לכן לא תביאו את הקהל הזה ולכן הוא שבועה שנא' לכן נשבעתי לבית עלי א"כ יקשה למה התפלל משה ואמר אעברה נא וארא ואיך איפשר שהיה מתפלל שיעבור השי"ת שבועתו וא"ת תשובה לזה מה שאז"ל בעת ההיא לאחר שכבשתי ארץ סיחון ועוג דמיתי שמא הותר הנדר אקשה אם ארץ סיחון ועוג היתה ארץ ישראל ראוי לומר נדר שהותר מקצתו הותר כולו אבל לא היתה מארץ ישראל והקב"ה נשבע לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם:

הספק הב' אהרן למה לא התפלל כמרע"ה וכי לא היה תאב החיים כמרע"ה וכ"ש כפי מה שאז"ל וכי לאכול מפריה היה תאב אלא לקיים המצות התלויות בארץ וא"כ כ"ש שיש להקשות איך לא התפלל גם הוא לקיים המצות התלויות בארץ:

הספק הג' שאמר ואת יהושע צויתי בעת ההיא לאמר עיניך הרואות את כל אשר עשה ה' אלהיכם לשני המלכים האלה כן יעשה ה' לכל הממלכות אשר אתה עובר שמה לא

תיראום ואחר זה התפלל ואמר אעברה נא ואראה את הארץ הטובה וההפך היה ראוי שהיה לו להתפלל וכשיראה שלא נשמעה תפלתו אז היה ראוי שיצוה את יהושע לאמר עיניך הרואות אבל כשציוה ליהושע כבר הוסרה ממנו ההבטחה מליכנס לארץ ישראל וא"כ למה התפלל אח"כ אעברה נא ואראה וא"ת בעת ההיא אינו חוזר למ"ש ואת יהושע צויתי אלא לעת הגזירה א"א שלא הזכיר למעלה הגזירה ועוד שבכל ענין שתפרש בעת ההיא היה ראוי שיזכיר התפלה בראשונה ואח"כ יאמר ואת יהושע צויתי:

הספק הד' אחר שכבר צוה ליהושע מה צורך שיאמר לו הקב"ה וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו הרי כבר צוהו וחזק ואמץ אותו במה שאמר לו עיניך הרואות:

הספק הה' הקב"ה לא גזר עליהם מיתה אלא שלא יכנסו לארץ וא"כ למה לא נשאר חי עם ראובני וגדי וחצי שבט המנשי וא"ת הגיע זמנו אינו כן שהרי לא כהתה עינו ולא נס ליחה ואם כן למה הנמשך מהגזירה יותר רע מהגזירה היה לו לקיים גזירתו וישאר עם ישראל שגזר עונש מעט והענישו הרבה ואין זו מדת השי"ת:

הספק הו' למה עשה הקדמה כ"כ גדולה לשאלה קטנה שלא יאמר אדם לשר הלוה לי ק' זהובים שכבר נתת לי במתנה פעמים רבות אלף פרחים ועוד שכל הקדמה צריך שיהיה לתולדה יחס עמה והגבורות שעשה הקב"ה וגדולות אין להם יחס להעברת הירדן שהעברת הירדן למשה אינה גבורה:

הספק הז' למה אמר אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכו' שנראה שיש אלוה שיעשה גבורות אלא שאינם גדולות כגבורות השי"ת והיה ראוי שיאמר אשר אין אל בשמים ובארץ אלא אתה כמו שאמר וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד:

הספק הח' למה אמר את הארץ הטובה וההר הטוב הזה שמי ששואל חסד מאת המלך ראוי הוא שלא יחשיבנה ויגדיל אותה לפני המלך שכשיגדיל אותה לפני המלך לא יעשה אותו החסד ואם לא רצה להפחיתה כדי שלא יחר אף ה' לפחות לא יחשיבנה והיה ראוי שיאמר אעברה נא ואראה את הארץ ועוד למה נתן לה מצרים כמוכר שדהו כאלו הקב"ה לא היה מכירה שאמר אשר בעבר הירדן. ונראה לי היתר לכולם בתשובה אחת והיא שהקב"ה נשבע לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם והכוונה לא תהיו מנהיגים בארץ ישראל אבל לא גזר שלא יכנסו לארץ שאם גזר כן ראוי שיאמר לכן לא תבואו אל הארץ אשר נתתי להם ולפי שנשבע שלא יהיו מנהיגים לא שאל משה שרוצה להביא לישראל אלא שיהושע יביאם ומשה יכנס כאחד מן העם ולפיכך מה שעשה בראשונה הוא שצוה את יהושע ואמר לו עיניך הרואות את כל אשר עשה ה'

לשני המלכים האלה כן יעשה ה' לכל הממלכות אשר אתה עובר שמה לא תיראום כי ה' אלהיכם הוא הנלחם לכם ואחר שעשה ליהושע מנהיג אז התחנן שיעבור הוא עם ישראל לא שיעבירם וז"ש בעת ההיא אחר שצויתי ליהושע ולזה עשה ג' הקדמות האחד שהכחיש החטא רצוני שאינו חטא גדול והוא שמי שעושה עצמו שוה מאד לאחד אפילו הוא גדול מאד אינו מן התימה שיחטא לו שהוא כרעהו וז"ש אתה החילות. הב' שמי שעושה גבורה גדולה ללחום עם מלכים ולנצחם ראוי הוא שינצח את עצמו וז"ש אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורותיך השלישי אלו הונח שיהיה חטאי גדול ושאינך רוצה לכבוש רחמיך את כעסך אעברה נא ואראה את הארץ הטובה פי' שמרע"ה טען להקב"ה בזה העונש ואמר ידוע שהקב"ה מודד מדה כנגד מדה וא"כ למה ענשת לי שלא אבוא אל הארץ בשלמא המרגלים שהוציאו דבת הארץ ראוי הוא שלא יכנסו שם אבל אני לעולם שבחתי אותה ואמרתי ארץ זבת חלב ודבש ואמרתי טובה וא"כ אלו הונח שהייתי ראוי לעונש שחטאתי ושאינך רוצה להתגבר לפחות עונש זה אינו ראוי אלינו. וא"ת א"כ הקב"ה מדוע הענישו בזה העונש. התשובה שאמר מדוע לא קדשתם אותי בתוך בני ישראל שלא כבדתם אותי ג"כ לא יהיה לכם כבוד כשתהיו מנהיגים להם לכן לא תביאו אבל משה עשה הכנסת פירכא ואמר ראוי שלא יהיה לי כבוד עמהם ושחטאתי ושאינך רוצה להתגבר על מדת הדין סוף סוף אני רוצה לקיים גזירתך אבל אכנס שם כאחד העם לא למנהיג ולז"א אעברה נא כלומר עתה בזאת ההקדמה אני יכול ליכנס ולז"א לו הקב"ה וצו את יהושע כלומר אע"פ שעשית כל מה שאיפשר לעשות ליכנס לארץ והשתדלת כל ההשתדלות האיפשרי לך שצוית את יהושע ושחזקת אותו ואמצת לו לא עשית תועלת בכל מה שעשית כי דע לך שהוא יעבור והוא ינחיל ואתה לא תנחיל וגם לא תעבור וא"ת למה לא רצה הקב"ה שיעבור כאחד העם אחר שלא נשבע על זה התשובה לא רצה הקב"ה שיהיה קלון גדול למשה שיכנס כאחד העם ויהושע יהיה גדול ממנו וז"ש רב לך וכי רב וגדול ראוי שיהיה לך אינו ראוי שהרי אתה הוא הרב ויהושע תלמידך ונער שלך ואין ראוי שיהיה הוא רב עליך ולזאת הסבה בעצמה לא נשאר עם ראובן וגד לפי שהיה קלון למשה שיהושע יהיה לו שתי יתרונות על משה אחד מנהיג בארץ ישראל ומשה חוצה לארץ הב' יהושע מנהיג של י' שבטים ומשה משני שבטים וגם זה נכלל ברב לך אין ראוי שיהיה יהושע רב עליך או גדול ממך ומכאן שיותר טובה המיתה מהקלון שבהכרח הריקות מת משה הוא לא היה אפשר שיכנס למנהיג וגם בלא מנהיג הוא קלון וגם מנהיג דשני שבטים היה קלון בהכרח מת. וא"ת אהרן למה לא התפלל לפי שאמר משה רוצה ליכנס לקיים מצות התלויות

בארץ ואני עיקר המצות התלויות בארץ הם לתועלתי והם כ"ד מתנות כהונה ויאמרו בני אדם שכדי לקבל מתנות אני מתפלל ליכנס בארץ ולזה לא התפלל. וא"ת למה לא קיבל הש"י תפלתו וכמו שהקשיתי בספק הראשון התשובה שהיה נראה עול לאהרן שכששני אנשים חטאו חטא אחד והם בבית האסורים השופט שגזר אחד למיתה ואחד לחיים הוא עול ולז"א בפרשת פנחס עלה אל הר העברים וגו' ונאספת אל עמך גם אתה כאשר מת אהרן אחיך כלומר אינך מיוחס ממנו שאחיך הוא וגם החטא אחד הוא כאשר מריתם ואם לא יפורש כן מה צורך לומר אחיך וגם לא היה צריך לומר כאשר מריתם פי ולמה הזכיר לו עונות ראשונים. ואיפשר שגם זה נכלל במה שאמר רב לך כלומר אין ראוי שיהיה לר רבותא על אהרן. עוד איפשר לומר שמה שלא התפלל אהרן לפי שבניו נכנסים במקומו לכהונה גדולה ולכל מעלה אבל משה בן משק ביתו נכנס תחתיו. ובזה הותרו כל הספקות:

פרק ד

פסוק ב

לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו וגו' ואמר בסמוך עיניכם הרואות את אשר עשה ה' בבעל פעור מה קישור יש לזה עם זה התשובה לפי שאמר ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים ויאמרו ישראל המצות שהשכל גוזר ראוי לעשותם אבל החקים שאין בהם טעם מה צורך בהם אין בהם תועלת ונזק לז"א עיניכם הרואות את אשר עשה ה' בבעל פעור כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה' וזה נראה חוק ובלי טעם שהשכל גוזר שמי שיפער לפעור ראוי לתת לו שכר שביזה לע"ז והרי אתם רואים שהקב"ה השמידו וא"כ ראוי לשמוע אל החקים ואתם הדבקים וא"כ לא תוסיפו על הדבר ולז"א בסמוך כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו וזה יעשה הקב"ה שישמע תפלתכם כשתעשו החקים ואם כן אין צריך טעם אחר לחקים אלא זה שאנו רואים שבעשותינו החקים ישמע תפלתינו בכל קראינו אליו ואתם הדבקים בה' אז"ל ישראל דבקים בה' אבל אומות העולם אינם דבקים באלהיהם פי שא"א להיות הדבר מזון אלא כשיהיה דומה לניזון המשל האבן א"א לזון האדם והבעלי חיים לפי שאינו דומה לאדם ולא לבעלי חיים אבל הלחם יש לו דמיון עם האדם וכן מזון הנפש הוא המושכל והוא מזונו כשהמושכל הוא אמיתי אבל אם אינו אמיתי אינו מזון לנפש ולכן אינו דבק לנפש אבל המושכל האמיתי הוא מזון לנפש ולכן דבק בו כמו שהמזון נדבק בניזון ונהפך לניזון וכן המושכל נדבק במשכיל ושב הכל אחד ולז"א ואתם הדבקים ישראל דבקים בה' לפי שהקב"ה אמת והמושכל נדבק עם המשכיל אבל הע"ז היא שקר

ולזה א"א להיותה דבקה עם השכל ואם לא יפורש כן יקשה הרי כומרים רבים דבקים בע"ז מאד אבל אחר שהוא שקר אין אותו הדבקות אלא מצד הדמיון לא מצד השכל וז"ש ויצמד ישראל לבעל פעור אז"ל כצמידים פירוש שהצמידים אינם דבקים בזרוע אלא שכנים לזרוע וקרובים אליו וז"ש אתה ה' בקרב העם הזה:

פסוק ה

ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלהי לעשות כן בקרב הארץ אז"ל מה אני בחנם אף אתם בחנם בזה יש ספק למה אמר זה בכאן ולא אמר כן למעלה כשאמר הכתוב ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות והיה ראוי שיאמר שם כאשר צוני ה' אלהי ועוד שנראה שאלו הפסוקים מיותרים שמה צורך לומר ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים הרי למעלה אמר ועתה ישראל שמע אל החקים התשובה שלמעלה דבר במצות שגם כן היה חייב משה לעשותם וללמדם וא"כ כיון שלמד משה מהקב"ה התורה בחנם ראוי שילמדם בחנם אבל בכאן שהיה מצוה להם המצות שיעשו בארץ ישראל כמ"ש לעשות כן בקרב הארץ ומשה לא יבא שם היה ראוי שיפרעו לו למוד אלו המצות יותר מהמצות שגם הוא חייב בהם ולז"א בכאן כאשר צוני ה' מה אני למדתי מן הקב"ה בחנם אף לכם אלמד בחנם ובזה הותר הספק הב' שאין כפול שבראשונה אמר שיעשו המצות יירשו את הארץ כמו שאמר ולמען תחיו ובאתם וירשתם את הארץ ועתה אמר המצות שיעשו בארץ ישראל כמ"ש כאשר צוני ה' אלהי לעשות כן בקרב הארץ:

פסוק ו

ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם יש בכאן ספק למה אמר רק רק ואמר רק עם חכם ונבון רק השמר לך מה מיעטו והתשובה שהאומות יכחשו המעמד הנבחר לפי שאומרים שא"א שיבוא נבואה לשום אדם שנמנע להדבק הנבדל מחומר עם החומרי וכ"ש אומה בכללה ולז"א ושמרתם ועשיתם החקים שהעמים לא יאמינו שהשי"ת צוה לכם רק שאתם חכמים ונבונים לסדר הדת הזה וטען כנגדם שתי טענות הא' כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו אם החוקים והדת מצד חכמתכם אלא ודאי מאחר שהשי"ת שומע תפלתכם אינו אלא לפי שהדת והחוקים והמצות הם מהשי"ת. הטענה הב' הנה יש לאומות חכמות הרבה מדוע לא סדרו דת אחרת מצד חכמתם כזו ולפי שרושם יותר חזק ירשם בנפש המושג מן החוש מהמושג מההיקש כמו שתראה בלימודיות שמצד שלא ירשם בנפש התמונה השכלית הנה יציירה מבחוץ כדי שתהיה מושגת מהחוש אשר ירשם בנפש רושם חזק ולפי שלאמת מעמד הר סיני סדר הקשים וטענות האלו אמר אל תשען אל טענות הקשיות אחר שיש לך ידיעה מן החוש ולז"א רק

השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך וכיון שראית בעיניך מעמד הר סיני אינך צריך לטענות האלה ולא לטענות אחרות:

פסוק יב

קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול וחזר לומר ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה ראוי לספק למה כפל זה ואמר אותו ב' פעמים. התשובה שמפני אחד משתי דברים איפשר שיחשב שיש שם גוף. הא' לפי ששמעו קולות וא"א קול אלא מצד גוף שהגוף פועל הקול וקול בלא גוף נראה שא"א ולז"א קול דברים אתם שומעים ועכ"ז לא היה שם תמונה ותמונה אינכם רואים זולתי קול. השנית כתיבת הלוחות ואין כתיבה בזולת גוף ולז"א ויכתבם על שני לוחות אבנים ועכ"ז ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה

פסוק כה

כי תוליד בנים בכאן יש ספקות:

הספק הא' מה צורך לומר והשחתם שהשחתה רבה היא עשיית פסל:

הספק הב' מה זה שאמר תמונת כל שא"א תמונה כללית אלא פרטית שאין יש חי כללי:

הספק הג' אחר שאמר ועשיתם פסל מה צורך לומר ועשיתם הרע מה רע איפשר יותר גדול מזה:

הספק הד' למה אמר בענין העונש ועבדתם שם אלהים אחרים שזאת עבירה היא ולא עונש עד שהוצרך המתרגם לומר ותפלחון תמן עממיא פלחי טעותא:

הספק הה' איך אמר בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו כי אל רחום ה' אלהיך הנה כבר אמר למעלה ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך:

הספק הו' למה אמר לא ירפך היה ראוי שיאמר יחזיק בך שהרי כבר ריפה אותם ועזבם ונראה שכל אלו הספקות יותרו בשנאמר שרמז כאן שיעברו ג' עבירות ע"ז גלוי עריות שפיכות דמים. ג"ע כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם לפי שאז"ל ג' הקב"ה שונאן זקן נואף עשיר גנב עני גאה לז"א כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם אמר ברמז שהוא זקן נואף והשחתם רמז לג"ע שנאמר ושחת ארצה. הב' ועשיתם פסל תמונת כל פי' כל מיני מתכות מכסף וזהב ושאר מיני מתכות וכסף הרביתי להם וזהב עשו לבעל ועשיתם הרע הוא ש"ד ונראה שלפי שהשנים הראשונים נעשים בכח המתאוה ושפיכות דמים בכח כעסני לז"א להכעיסו זה שעשית בכעס הוא להכעיס ומכעס שלך יש לי כעס ובסמוך חזר לאחרונה שהוא שפיכות דמים ואמר לא תאריכון ימים אתה קצרת ימיו ג"כ יתקצרו ימיך. לג"ע תהיו גולים גלוי תחת גלוי והפיץ ה' אתכם. וכנגד ע"ז אמר קודם שתהיו

גולים הייתם עושים פסל תמונת כל מתכת גם כסף וזהב ומרגליות אבל כשתהיו גולים אם תעשו פסל לא יהיה מזהב ששם חוצה לארץ יכלה פרוטה מכיס שלכם אלא מעץ ואבן ואם כן אינו גזירה ועבדתם שם אלהים אחרים אלא אם תעבדו אלהים אחרים יהיה מעץ ואבן. ונראה שלז"א ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך ולא אמר ובכל מאדך שהוא הממון לפי שהם עניים ואין להם ממון ואמר ובקשתם משם ומיותר משם אלא הכוונה ראו מה הפרש יש בין הקב"ה לע"ז שהע"ז שם במקום שעובדים לה אינה רואה כלל שמה שאמר ועבדתם שם שם מושך עצמו ואחר עמו ועבדתם שם אלהים אחרים אשר לא יראון שם שנאמר בעת פקודתם יאבדו בשעה שמתפללין ובשעה שעובדים לה מתרקבת בעת פקודתם שהוא שמפקידים לה לעובדה אבל הקב"ה הוא בשמים שהוא רחוק מאד ממך שאתה בגלות וחוצה לארץ ומצאת לו וכל זה בגלות כשתדרשוהו בעת צרה בעצירת גשמים או צרה אחרת אבל כשתרצה לדרוש את ה' שיוציאך מגלות זה הוא ענין אחר בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה וזה הוא שאמר באחרית הימים:

פסוק ל

ושבת עד ה' אלהיך לא ירפך פי' לפי שהקב"ה מחזק לב אותם שהרשיעו מאד לשלא ישובו שנאמר ויחזק את לב פרעה השמן לב העם הזה אמר לא די שלא יחזיק לבך לשלא תשוב בתשובה אבל אפילו רפיון בלבך לשלא תשוב לא יתן לך ולא ישחית לבך ויתכן לומר עוד לקושיית ועבדתם שם אלהים אחרים שזה עון הוא ולא עונש תשובה מי שלקה ושנה מכניסין אותו לכיפה לזה אמר כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ ועשיתם פסל העידותי בכם היום כי אבוד תאבדון מעל הארץ והפיץ ה' אתכם בעמים וגם שם חוצה לארץ אני יודע שתשובו לעבוד ע"ז ותעשו עון גדול בהכרח או ברצון שאף ההכרח היה רצון אחר שחייבים לקדש את השם וזה הוא שאמר ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם ואחר שעבדתם גם כן בין האומות ע"ז לא היה ראוי שתקובלו בתשובה ועם כל זה ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת וא"ת איך איפשר לסלוח להם אחר שלקו ושנו ועוד שהתשובה היא מתוך צרה לזה אמר בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה ושבת עד ה' אלהיך כי אל רחום שאל נא או הנסה אלהים ומי שעשה כל זה ג"כ יעשה זה שימחול ואמר להוריש גוים גדולים שגם אחר שנחטא חוצה לארץ נשוב לארצנו ונירש גוים כמבראשונה ולפי שיותר טוב הוא שלא יחלה האדם משיחלה ויתרפא לזה אמר מה תועלת לך לשתחלה ואחר כך תתרפא ושתלך בשבי חוצה לארץ ואחר כך תשוב לארץ יותר טוב שלא תחטא ותאריך ימים על האדמה לעד לעולם וז"ש וידעת היום והשבות

אל לבבך כי ה' הוא האלהים וא"כ ושמרת את חוקיו ואת מצותיו אשר ייטב לך ולבניך אחריך ולמען תאריך ימים על האדמה ובזה הותר הספק וג"כ נקשרו אלו הפסוקים כולם קישור יפה:

פרק ה

פסוק כ

ויהי בשמעכם את הקול מתוך החשך ותאמרו הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו ואת קולו שמענו מתוך האש היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי ועתה למה נמות אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו וגו' בזה יש שתי ספקות: **הספק הא'** הם סתרו דבריהם הם אמרו היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי ואיך אמרו אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו הרי אמרו שלא ימותו: **הספק הב'** ידוע שהדבר שנעשה בו פועל אחד פעם אחד שנקל בפעם שנית לעשותו מבראשונה שנאמר וירא מלאך ה' אליו בלבת אש ואח"כ וירא ה' כי סר לראות ויקרא אליו אלהים בתחלה מלאך ואח"כ אלהים ואם כן מאחר שבפעם הראשונה לא מתו כל שכן בפעם שני'. התשובה שהנביא שהקב"ה מדבר עמו הוא לאחד מב' סבות. הא' לשינבא לו או לישראל. הב' לשיאמין בנבואה הנביא שנבואתו לשינבא לישראל לא ימות אע"פ שינבא אלף פעמים אבל הנביא שהקב"ה מדבר עמו לפי שיאמין בנבואה ראוי שימות אחר שניבא פעם אחד לפי שאין מטבע המין האנושי לשמוע קול ה' אלא שימות לפי שהנבואה עובר חושו ושכלו וימות שכבר יעד החכם בג' מספר הנפש חקירה אם איפשר בשכל אשר בנו שישכיל הדברים הנפרדים והוא בנו או אי איפשר אלא כשישולל מהגוף ולא הגיע לנו חקירה זו ולכן הבאים אחריו הלכו בדרכים מחולפים קצתם חשבו שא"א שהרי נאמר שם שלא תשכיל הנפש כלל מבלי צורה דמיונית א"כ הנפש המתאחדת עם הגוף לא תשכיל הנבדל וכמו שהחוש לא ישיג המושג החזק לפי שעובר גבול יחס החוש ואם ישיג יגיע לו הפסד ושריפה אשר אי איפשר אחר זה להשיג מושגו כן בשכל שאע"פ שאין לו כלי גשמי יפסד מהמושכל החזק והוא הנבדל שעובר כח שכלנו ולזה הדעת נוטה והנביאים שנבאו הוא דרך נס ולזה אמרו היום הזה ראינו כלומר הסבה שהשם דיבר עמנו אין כוונתו שנהיה נביאים מנבאים לאחרים או לנו אלא לשנאמין בנבואה והתכלית הזה כבר הוא מושג בפעם הראשונה שדיבר עמנו שהיום הזה ראינו מה שלא היינו מאמינים שיהיה איפשר בחק האנושי להשיג ושהיה נמנע ולפי שרצה הקב"ה שנאמין כן לזה דיבר עמנו ואחר שהתכלית הושג מכאן ואילך אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד נהיה נשארים לטבע המין האנושי ומתנו:

פרק ז

פסוק יב

והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמר ה' אלהיך לך יש בזה ספקות:

הספק הא' הוא איך אמר שבשכר המצות ישמור הברית והחסד שנשבע לאבותיך שהשבועה שנשבע לאבות ראוי לקיימה ולא בשכר המשפטים והמצות שישמעו:

הספק הב' אליבא דמאן דאמר שכר מצות בהאי עלמא ליכא הנה כאן אמר הפך והיה עקב ואהבך וברכך והרבך וברך פרי בטנך:

הספק הג' למה אמר לשון עקב והיה ראוי לומר למען תשמעו את המשפטים ושמר וגומר. והתשובה בשנקשה קודם מה שהקשו חז"ל בי' דברות אמר ועושה חסד לאלפים שלשני אלפים דורות יעשה זכות אבות ובכאן אמר לאלף דור ותירצו כאן בעושים מאהבה כאן בעושים מיראה בזה הפסוק סמך שומר המצות שהוא מיראה לאלף דור ובי' דברות סמך אוהביו לאלפים שאמר לאלפים לאוהביו ויתכן שפי' הפסוק הוא שומר הברית והחסד פי' זכות האב אם בנו אינו כדאי אינו נותן לו הקב"ה וכן לבן בנו וכן ממתין אלף דור אם כולם רשעים עד שיבא צדיק אחד ובזה הותר הספק שעשו חז"ל שמה שאמר עושה חסד לאלפים הכוונה שלאלפי דורות יפרע זכות האב כאמרם מדה טובה יתירה על מדת פורענות אחת על חמש מאות שזו לד' דורות וזו לאלפים שאמר במדה טובה עושה חסד לאלפים ובמדת פורענות ד' דורות שנאמר פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים אבל מ"ש כאן שומר הברית והחסד לאלף דור הוא ענין אחר שממתין הקב"ה אפילו עד אלף דור איש אחד שיהיה ראוי לקבל זכות אבות ולז"א כאן שומר הברית מלשון ואביו שמר את הדבר ושם אמר עושה חסד. ובזה הפי' הותר ספק חז"ל ובזה עצמו הותר הספק הראשון שכוונת הפסוק שומר הברית לאלף דור כמו שאמרתי ולז"א והיה עקב פי' אם אתה תהיה צדיק לא ימתין הקב"ה אלף דור ולא דור אחר אלא לך יהיה הברית והחסד ולא ישמור לאלף דור אלא השמירה יהיה לך או נאמר שפי' ושמר ה' אלהיך לך הוא אם תשמור המשפטים והמצות יעשה הקב"ה סגולה לך מברית אבות שלא יוציאנו בהוצאה אלא יעשה כמי שעושה סגולה במלכים ובשכר שתשמור המצות אהבך וברכך והרבך. ולספק הב' והג' נראה שמה שאמר לשון עקב לפי שהעקב הוא ברגל שאדם דש בו וכאלו הוא הפחות שבאברים לז"א המעט שיתן לך בשביל שתשמעון המשפטים והמצות הוא ושמר ה' ואהבך וברך פרי בטנך ואלו הם פירות המצות אבל הקרן שהוא העיקר והנכבד מהכל יהיה שמור לך לעולם הבא וא"כ לא יקשה זה הפסוק למי שאמר שכר מצוות בהאי עלמא ליכא ואמר ברוך תהיה מכל

העמים לפי שישראל יאמרו זה שהקב"ה נותן לנו בשכר המצות או פירותיהן ג"כ אומות העולם יש להם שפע רב פרי הבטן דגן תירוש ויצהר לזה אמר ברוך תהיה מכל העמים ולפי שהשבע לעשיר יחליאנו חלאים רעים לכן סמך לזה והסיר ה' ממך כל חולי ועוד שאומות העולם אוכלים לחם בשר ופירות ואתה אכלת את כל העמים ולפי שבשלל העמים ימצאו פסל ומסכה זהב וכסף אמר ולא תעבוד את אלהיהם כי מוקש הוא לך:

פרק ח

פסוק א

כל המצוה אשר אנכי מצוך היום תשמרון לעשות יאמר אם כל המצות אשר אנכי מצוך היום תשמרון יהיה לכם יותר שכר משכר המשפטים שבשכר המשפטים יתן לך דגן תירוש ויצהר ובריאות אבל בשכר המצות יהיה לכם יותר שכר שתחיון וירשתם את הארץ שעיקר המצות בארץ וכן אחר שירשו את הארץ תהיה קיימת בידם בשכר המצות והביא ראיה לשכר המצות וזכרת את כל הדרך:

פסוק ג

ויענך וירעיבך בכאן יש ספקות:

הספק הא' איך אמר ויענך וירעיבך ויאכילך את המן שנראה מזה שהמן הוא עינוי ואינו כן אלא עונג שנא' וטעמו כצפיחית בדבש והיה כטעם לשד השמן:

הספק הב' איך אמר ויענך וירעיבך ויאכילך את המן שבזה גינה אותו ובסמך לזה שבחו מאד שאמר אשר לא ידעת ולא ידעון אבותיך:

הספק הג' אחר ששיבחו כל כך ואמר בו אשר לא ידעת ולא ידעון אבותיך לומר שהוא יותר טוב מאד מפת שלנו איך אמר למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האד' שהאומר לא על הלחם לבדו צריך שיצא בדבר שהוא גרוע מלחם כגון שיאמר לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל פירות אם יצאו מפי ה' יחיה האדם שהפירות אינם חשובים כלחם אבל על המן איך אמר לא על הלחם לבדו כי על כל מוצא פי ה' וי"מ שהכוונה ויענך וירעיבך קודם שיתן להם המן שנאמר בפרשת בשלח וילכו ג' ימים במדבר ולא מצאו מים וגם כן מי יתן מותנו ביד ה' בשבתנו על סיר הבשר וגו' והשיב הקב"ה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים ובזה הפי' הותרו הב' ספקות ראשון ושני אבל כפי כוונת חז"ל העינוי והרעבון הוא במן עצמו אמרו במסכת יומא פ' יום הכפורים כתיב ויענך וירעיבך ויאכילך את המן וכתיב למען ענותך למען השביעך מיבעי ליה רב אמי ורב אסי חד אמר אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו וחד אמר אינו דומה מי שרואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל אמר רב יוסף מכאן לסומין שאוכלים

ואינן שבעים אמר ר' זירא מאי קראה טוב מראה עינים מהלך נפש אמר אביי הילכך מאן דאית ליה סעודתא לא ניכלה אלא ביממא ומ"ש למען הודיעך נ"ל לפי שהטבעיים אמרו שא"א לזון אלא מי שדומה לניזון ולכן המים אינן זנין אלא במקרה שמעבירים המזון וזה לפי שהם פשוטים והאדם מורכב והלחם שלנו זן לפי שהוא מורכב מד' יסודות כמונו והטעם שהוא מורכב לפי שהוא רחוק מהש"י ונתגלגל מהש"י באמצעיים רבים שהש"י פשוט ואחד בתכלית הפשיטות והאחדות והמלאך שהוא קרוב מהש"י פשוט אבל יש לו קצת הרכבה מצד שהוא עלול מהש"י והקב"ה עילתו ולכן כאלו במלאך קצת חומריות וז"ש הן בקדושיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה ומה תהלה יש במלאך אלא זה. אבל אותו החמריות שיש להם אינו גשמי והשמים שהם יותר רחוקים מהש"י הם חמריים גשמיים אבל אינם מורכבים מד' יסודות אלא הם פשוטים והם יסוד ה' שאין בו הפכיות ולכן הם נצחיים ואין בהם הפסד ומיתה ואח"כ נשתלשלו מהם הד' יסודות נפסדים והוים אלו מאלו הצד ההיולי שלהם מאבד צורה ולוקח צורה וההיולי כאלו מורכב מאחר שבו ד' יסודות זה אח"ז ואח"כ המזון מורכב מד' יסודות והמורכבים מהם חמריים מאד וזה לפי שהם רחוקים מהש"י אבל כל הדבר שיתקרב יותר להש"י הוא יותר פשוט והמן פשוט מאד לפי שאינו מורכב מד' יסודות והוא קרוב מאד להש"י והיא בריאה חדשה שהקב"ה אמר יהי מן ויהי מן וזה החידוש למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם שהוא מורכב והמורכב זן למורכב כי על כל דבר שיוצא מה' שהוא פשוט אחר שיצא מפיו יהי מן ויהי מן שלא נתהוה מתנועת הגלגלים כמו היסודות והמזון שמתהוה מצד תנועת הגלגלים גם בזה הפשוט שהוא מן יחיה האדם ומ"ש הנני ממטיר לכם לחם מן השמים פירושו ממקו' גבוה לא שהשמים מולידים אותו וז"ש על כל מוצא פי ה' שאין אמצעי בנתים אלא שיצא מפיו והיה כן בלא אמצעי הכלל העולה שהמזון צריך שיהיה דומה לניזון והמן פשוט ועכ"ז זן וז"ש בפרק הנזכר לחם אבירים אכל איש לחם שמלאכי השרת ניזונים בו דברי ר' עקיבא אמר לו רבי ישמעאל טעית וכי מלאכי השרת אוכלים לחם והלא כבר נאמר לחם לא אכלתי אלא אל תיקרי אבירים אלא אברים שנבלע באיברים פי' מצד שהוא פשוט אין בו מותר. ובכל זה הותרו הג' ספקות אם הראשונה איך אמר ויענך וירעיבך ויאכילך את המן שנראה מזה שאכילת המן הוא עינוי ורעבון ואינו אלא עונג שנאמר כצפיחית בדבש וכטעם לשד השמן הכל יש במן עונג ורעבון עונג מצד חוש הטעם רעבון מצד חוש הראות שהיו כסומים שמשתנה לכמה טעמים ואין רואין בו אלא הלובן ועינו כעין הבדולח או עונג מצד חוש הטעם עינוי ורעבון מצד שאינו בביתם אלא מצפין אולי יבוא ואולי לא יבוא שאינו דומה מי שיש

לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו שמי שיש לו פת בסלו אף שלא אכל יום אחד הוא שבע שידע כי לא יחסר לחמו ומי שאין לו פת בסלו אע"פ שאכל הוא רעב:

והספק הב' איך גנה אותו במ"ש ויענך וירעיבך ואח"כ שבח אותו במ"ש אשר לא ידעת ג"כ הותר שהעינוי והרעבון הוא מצד שאין רואין אותו והיו כסומין או מצד שאין להם פת בכליהם והשבח הוא שלא ידעון אבותיך שיזון פשוט למורכב ודרך נס זן והוא שבח גדול ומעלה גדולה. ובזה ג"כ הותר הספק הג' אחר ששיבחו כ"כ ואמר אשר לא ידעת ולא ידעון אבותיך לומר שהוא יותר טוב מלחם שלנו איך חזר וגינה אותו כשאמר למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם וגו' שנראה מזה שהוא גרוע כבר הותר במה שאמרנו שהוא שבח לומר לא על הלחם מורכב מד' יסודות יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' שהוא פשוט יחיה האדם וזה שבח גדול במן ונס גדול ובזה נבין קישור יפה שאמר בסמוך לזה שמלתך לא בלתה מעליך פי' הראיה שהמן אינו זן מצד הדמות שיש לו עמכם שידוע שהמן אין לו הדמות עם הבגד ועכ"ז המן זן לבגדיכם וזה דרך נס וכמו שהמן זן לשמלה הפך הטבע כן זן לכם וזהו שאז"ל במדרש שאל ר' אליעזר את ר' שמעון מהיכן היו ישראל לבושים כל מ' שנה אמר ליה ממה שהלבישום מלאכי השרת שנאמר ואלבישך רקמה מהו רקמה רבי סימאי אמר פורפירא א"ל ולא היו בלין א"ל ולא קרית מעולם שמלתך לא בלתה מעליך א"ל והיו הקטנים גדלים עמהם אמר ליה צא ולמד מן החומט הזה שלבושו גדל עמו א"ל ולא היו צריכין תכבוסת א"ל הענן היה שף בהם ומגהצן א"ל ולא היו נשרפין אמר ליה צא ולמד מן הסיטין הללו שאינן מתגהצים אלא באור ולא היו עושים מאכולת אמר ליה במיתתן לא עשו בחייהם לכ"ש אמר ליה ולא היו מסריחין מריח הזיעה כשלא היו מחליפין בגדיהם אמר ליה הבאר הזה מעלה להם מיני דשאים שהיה ריחן נודף מסוף העולם ועד סופו והיו מנענעין בהם שנאמר בנאות דשא ירביצני בא שלמה ופירש וריח שלמותיך כריח לבנון ע"כ פי' סיטין בגדים וא"ת אחר שהמן טוב כל כך מדוע לא נתנו להם בלא עינוי לז"א וידעת כי כאשר ייסר איש את בנו פירוש שאין כוונתו לנקמה כשמכה אותו אלא להטיבו כן ה' מיסרך ועוד שהאב אינו מכה לבנו כל מה שחייב ועוד שהאב אחר שהכה לבנו יש לו רחמים עליו כאלו מתנחם בעבור שהכהו ואלו שלשה יש לשי"ת עמנו:

פרק יא

פסוק כו

אמר ראה לשון יחיד ואמר לפניכם לשון רבים שמדבר עם היחיד ועם הרבים והטעם לפי שהברכה והקללה נאצלות מב' מדות שבהן נברא העולם מדת הדין ומדת רחמים

שאין עניינם נגלה רק ליחיד לכן אמר ראה פירוש בעין השכל ולפי שהברכה והקללה זירוז להמון בקיום המצות והפסד בעוברם עליהם לכן דיבר עם ההמון ואמר לפניכם:

פסוק כז

את הברכה אשר תשמעו וגו' היה ראוי שיאמר את הברכה אם תשמעו שהברכה סבתה השמיעה אבל אין השמיעה עצמה ברכה ועוד שאמר והקללה אם לא תשמעו וכן היה ראוי שיאמר בברכה:

והתשובה אמר אשר תשמעו לומר שישראל בחזקת כשרים ובודאי ישמעו ולכן יצוה להם את הברכה או יאמר אין יש ברכה גדולה כמו שיהיה האדם שלם ביראת ה' ולפי זה היה ראוי שיאמר והקללה אשר לא תשמעו אלא שלא רצה לומר לשון ודאות בקללה:

פרק יב

פסוק ד

לא תעשון כן לה' אלהיכם כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלהיכם מכל שבטיכם לשום את שמו שם לשכנו תדרשו ובאת שמה והבאתם שמה עולותיכם וזבחיכם ואכלתם שם לפני ה' אלהיכם ושמחתם בכל משלח ידכם אתם ובתיכם אשר ברכך ה' אלהיך לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום איש כל הישר בעיניו כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה אשר ה' אלהיך נותן לך ועברתם את הירדן וישבתם בארץ אשר ה' אלהיכם מנחיל אתכם והניח לכם מכל אויביכם מסביב וישבתם בטח והיה המקום אשר יבחר ה' אלהיכם בו לשכן שמו שם שמה תביאו עולותיכם וזבחיכם ושמחתם לפני ה' אלהיכם אתם ובניכם ובנותיכם ועבדיכם ואמהותיכם והלוי אשר בשעריכם השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך לא תוכל לאכול בשעריך מעשר דגנך ותירושך ויצהרך כי אם אל המקום אשר יבחר ה' הוא הר המוריה ומה שלא אמר בפי' אל הר המוריה לג' סבות אחד שאלו ידעו האומות שהתפלה מקובלת שם והקרבנות יבוא כל אומה להחזיק בו ותרבה ההריגה בין האומות שנית שהכנעני יושב הארץ אלו יודעים שעתידים ישראל לירש ארצם ולהקריב שם קרבנות היו משחיתים אותו ג' שהשבטים היו מריבין זה עם זה עליו:

פסוק יד

באחד שבטיך ולמעלה אמר מכל שבטיכם הא כיצד כשקנה דוד הגורן מן ארונה היבוסי גבה הזהב מכל השבטים אבל הגורן בחלק בנימין היה וכן בדברי הימים שנאמר ויתן דוד לארנן במקום שקלי זהב משקל שש מאות וכתיב בספר שמואל ויקן דוד את הגורן ואת הבקר בכסף חמשים שקלים וסותר זה לשש מאות אלא שש מאות לי"ב שבטים נ' לכל שבט ונ' שאמר בשמואל בעבור שבטו שבט יהודה. ובאלו הפסוקים יש ספקות:

הספק הא' אחר שאמר לא תעשון כן לה' אלהיכם כי אל המקום אשר יבחר ה' והבאתם שמה עולותיכם מה צורך לחזור ולומר והיה במקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם שמה תביאו עולותיכם שהוא כפול:

הספק הב' שבראשונה לא הזכיר אלא ושמחתם אתם ובתיכם ואחר כך אמר ושמחתם לפני ה' אלהיכם אתם ובניכם ובנותיכם ועבדיכם ואמהותיכם והלוי למה בראשונה אמר שישמחו הם ובניהם לבד ואח"כ אמר הם ובניהם ובנותיהם ועבדיהם ושפחותיהם והלוי:

הספק הג' למה בראשונה אמר לשכנו תדרשו ואח"כ לא אמר כן אלא והיה המקום אשר יבחר ה' וגו':

הספק הד' למה חזר לומר השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה כי אם במקום אשר יבחר ה' שהוא כפול ומכופל שאמר כן שלשה פעמים:

הספק הה' מדוע אמר עוד לא תוכל לאכול בשעריך מעשר דגנך ותירושך שכבר אמר זה למעלה והתשובה לכולן שכל מה שאמר בראשונה לא תעשון כן כי אם אל המקום הכוונה כשהמשכן אינו במקום קבוע אלא לפעמים בשילה לפעמים בנוב ובמקומות אחרות ולז"א בו לשכנו תדרשו שלפי שאינו במקום קבוע שואלים איה מקום כבודו ולז"א כאן ושמחתם אתם ובתיכם לבד אבל לא עבדיכם ואמהותיכם שאחר שאינו במקום קבוע יספיק שיביא למי שיוכל להביא למקום שהמשכן שם ואח"כ אמר כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה ועברתם את הירדן והניח לכם מכל אויביכם וישבתם בטח והיה המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם שמה תביאו והוא בירושלים ולז"א כאן ושמחתם לפני ה' אלהיכם אתם ובניכם ובנותיכם ועבדיכם ואמהותיכם והלוי שאחר שהוא במקום קבוע לעד ראוי שכולם ילכו שם ולזה לא אמר כאן לשכנו תדרשו ולפי שאולי יאמרו למה יהיה המשכן במקום קבוע יותר טוב שיהיה לפעמים במקום א' ופעמים במקום אחר ויהיה לפעמים קרוב לשבט זה ופעמים לשבט אחר כמו שהיה מקודם לכן לזה חזר פעם שלישית לדבר בענין המקום ואמר השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה כמבראשונה ולז"א כאן לשון השמר בדרך התראה לומר לא תחזור לעשות כמו שהיית עושה טרם שנבנה בית המקדש ולפי שעדיין הייתי אומר הקרבנות ראוי שיהיה כן ולא יעלו אלא לירושלים אבל מעשר שני מה צורך להוליכה לירושלים אני וביתי כולנו חכמים ונאכל כאן דגן תירוש ויצהר במקומותינו לז"א לא תוכל לאכול בשעריך מעשר דגנך תירושך ויצהרך. ועדיין נוכל לומר אשלח שם המעשרות ולא אלך שמה לז"א כי אם לפני ה' אלהיך תאכלנו במקום אשר יבחר

ה' ושמחת לפני ה' אלהיך והותרו כל הספקות וחז"ל רמזו בזה אבל הספקות החמשה בפרט הותרו יותר בבירור באופן הנזכר:

פרק יג

פסוק ז

כי יסיתך אחיך בן אמך אפילו בן אמך שהיית עמו בבטן אחד ואז"ל אפי' בן אמו שאינו נוטל חלק עמו בירושה ואינו שונאו לא ישמע אליו וכ"ש בן אביו שנוטל חלק עמו ואולי שונא לו:

פרק יד

פסוק א

בנים אתם לה' אלהיכם נסמכה פרשה זו לענין עיר הנדחת לומר שאסור להתאבל עליהם איש על בנו ואחיו:

פסוק ד

זאת הבהמה אשר תאכלו וכל בהמה מפרסה פרסה כל אשר לו סנפיר וקשקשת פירשתיו בסדר ביום השמיני:

פרק טו

פסוק ז

כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך בארצך אשר ה' אלהיך נותן לך לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון כי פתוח תפתח את ידך לו והעבט תעביטנו די מחסורו אשר יחסר לו השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על כן אנכי מצוך לאמר פתוח תפתח את ידך לאחיך לענייך ולאביונך בארצך באלו הפסוקים יש הרבה ספקות:

הספק הא' היה ראוי שיאמר כי יהיה בך אביון מאחד אחיך לא תקפוץ את ידך אבל הלב אין כאן מקומו אלא מה שצריך העני שיפתחו ידיהם לו:

הספק הב' למה אמר כאן במצות הצדקה והעבט תעביטנו שמצות צדקה בפני עצמה ומצות הלואה בפני עצמה ושם בפרשת אם כסף תלוה את עמי הוא מקומו:

הספק הג' למה אמר והיה בך חטא דבר ידוע הוא שאחר שאמר פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עינך באחיך ואם הוא דבר בליעל ידוע שחטא:

הספק הד' מה זה שאמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על כן אנכי מצוך לאמר פתוח תפתח ידוע הוא שאם לא יהיה אביון בקרב הארץ לא יצוה לתת צדקה שהצדקה אינה לעשירים אלא לעניים:

הספק הה' והיא קושיא עצומה איך אמר כי יהיה בך אביון בארצך פתוח תפתח את ידך לו שנראה מזה שבחוצה לארץ אין אנו חייבין במצות צדקה ואינו כן שחובת הגוף היא ועוד חזר וקיים זה שאמר בסוף המצוה הזאת על כן אנכי מצוך לאמר פתוח תפתח את ידך לאחיך לענייך ולאביונך בארצך:

הספק הו' שבכאן אמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ ולמעלה אמר אפס כי לא יהיה בך אביון כי ברך יברכך בארץ:

והתשובה לכולם לראשונה שהזכיר לב בכאן משום דגרסי' פ"ק דמסכת בתרא הנותן פרוטה לעני מתברך בו' ברכות דכתיב הלא פרוס לרעב לחמך וגומר והמפייסו בדברים מתברך בי"א ברכות דכתיב ותפק לרעב נפשך וגו' לז"א לא תאמץ את לבבך אלא ראוי שתדבר על לבו אם אין לך ממון ואם יש לך ולא תקפוץ את ידך כי פתוח תפתח את ידך לו או נאמר לפי שיש נותני צדקה שאינם נותנין בסבר פנים יפות לז"א לא תאמץ את לבבך או נאמר שיש אנשים שיש להם דעת טובה עם העניים ומוציאים מטבע של זהב מן הכיס וכשהיא בידו עוצם ידו ואינו נותנה לז"א אחר שהוצאת הממון והרי הוא בידך לא תקפוץ את ידך אבל צריך שכשהוצאת המטבע מן הכיס תפתח ידך ולא תפתחנו מעט אלא פתיחה גדולה ולזה כפל כי פתוח תפתח את ידך לו ומה שאמר העבט תעביטנו שאין כאן מקומו נראה שהכוונה שיש עניים שימותו קודם שיקבלו פרוטה ולאיש כזה אז"ל שיתן לו לשם הלואה ולא יתבענו עוד וזה עצמו אמר הפסוק והעבט תעביטנו אם לא רצה לקבל צדקה תן לו לשם הלואה ובזה ישאר לו די מחסורו אשר יחסר לו ועכשיו נשאר כאן ספק שהיהודי יאמר בשנת שמיטת קרקעות אין ריוח שאין אנו זורעים ולא קוצרים ולא פירות באילן ואיך אתן צדקה שמצד אחד איני מרויח ומצד אחר אפסיד ועוד שאחר השנה השביעית יבוא שמיטת כספים בשמיני ואני מפסיד מה שהלויתי ואיך אתן צדקה ואשאר ערום ועריה וז"ש השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע הרי שמיטת קרקעות שנת השמיטה הרי שמיטת כספים שהיא בסוף השביעי והתחלת השמיני ומ"ש והיה בך חטא הוא על דרך מה שאז"ל האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה והטעם לפי שהתשובה היא חסד גמור שמה הועיל מי שרצח שישוב בתשובה שהרי לא ישיב לגופו נפש הנהרג בתשובה וכן מי שחלל שבת לא ישוב מקודש בתשובה אלא ודאי הוא חסד גמור כמו שאמר אוהבם

נדבה כמתנדב שלא היה חייב בו וא"כ כשאומר אחטא ואשוב הנה התשובה היא סבת חטאו שאם לא יהיה תשובה בעולם לא יחטא ולא יתכן שהחסד שעשה הש"י יהיה הוא עצמו סבה לחטוא וכן השמטה היא מצוה גדולה ועתה איפשר שיאמרו רבים מישראל קרבה שנת השבע שנת השמיטה ולכן רעה עינו באחיו ולא יעשה צדקה ואם לא יקרב שנת השמיטה יעשה צדקה וז"ש והיה בך חטא פי' מצות השמיטה יהפך לחטא שהיא סבת חטא ולז"א בך כלומר השמטה היא מצוה לכל ישראל ובך שתאמר כך יהיה זאת המצוה לחטא:

פסוק י

נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו שיש אנשים שנותנים צדקה לקיים המצוה אבל עושים כן הפך רצונם לז"א נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו לא אמר אל ירע לבבך לתת לו כמו שאמר ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו אלא אמר ולא ירע לבבך בתתך לו וי"א שלפי שיותר טוב שיתן האדם אלף לבנים באלף פעמים משיתנם בפעם אחד לפי שכשנותן הרבה פעמים ומרגיל עצמו בכך קונה קנין הנדיבות וכן פי' הרמב"ם במ"ש התנא במס' אבות והכל לפי רוב המעשה. ואיך יודע שקנה האדם קנין הנדיבות וכן כל קנין כשעושה בשמחה זהו אות גמור לשכבר יש לו הנדיבות בקנין וכמו שנתבאר במקומו לז"א נתון תתן לו וכשתרגיל עצמך בנתינה אל ירע לבבך בתתך לו פירוש תתן בשמחה שבלא ספק כשתרגיל עצמך בה לא תתעצב בנתינתה אלא תשמח בה וכמו שאמר תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ועבדת את אויביך שלא יעד לו העונש על שלא עבד את ה' אלא על שעבדו שלא בשמחה ומ"ש כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על כן אנכי מצוך לאמר הכוונה לפי שאמר כי בגלל הדבר הזה ואז"ל גלגל הוא שחוזר בעולם לז"א מאחר שהוא כן הגלגל קצתו למעלה לראשנו וקצתו כאלו למטה והסבה שהעני עני הוא העשיר שלפי שכוכב שלך ברום הגלגל כוכב שלו למטה ולז"א את העני עמך מה צורך לומר עמך אלא לומר אתה הסבה שהוא עני ואם לא תתן לו מה יעשה הקב"ה יתן סבוב לגלגל באופן שהכוכב שהוא למעלה יהיה למטה ולז"א בגלל הדבר הזה ולא אמר בעבור הדבר הזה ולז"א כי לא יחדל אביון מקרב הארץ לפי שבהכרח יהיה הגלגל קצתו למעלה וקצתו למטה ועל כן אנכי מצוך לאמר פתוח תפתח פי' אני נותן לך עצה ומצוה לך פתוח תפתח לפי שיותר טוב הוא אחר שלא יחדל אביון שיהיה הוא האביון ויקבל ואתה העשיר והנותן משיהיה הוא העשיר הנותן ואתה העני המקבל וזהו שאחז"ל את העני עמך אם כסף תלוה את עמי הרי טוב ואם לאו העניות יהיה עמך ומ"ש פתוח תפתח את ידך לאחיך בארצך הכוונה אפילו בארצך שיש שמטה וכ"ש חוצה

לארץ שאין יש דין שמיטה שלא יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע. ומה שאמר כי לא יחדל אביון ולמעלה אמר אפס כי לא יהיה בך אביון הכוונה שהמשא שעל הסוס קודם שיפול לארץ נער קטון יוכל לעזור שלא יפול אבל אם נפל עם המשא צריך ד' אנשים להקים אותו ולז"א כי ימוך אחיך ומטה ידו והחזקת בו שהראשונה שבמדרגות הצדקה היא לתת לו מלאכה שיתעסק בה וזהו והחזקת בו וזהו ומטה ידו שעדיין לא נפל אלא שנוטה ליפול ולז"א אפס כי לא יהיה בך אביון כלומר כשלא יהיה בך אביון מעט הוא העזר שצריך וזהו לשון אפס ועוד כי יברכך ה' ותוכל לתת לו אבל כשהוא אביון צריך עזר גדול ורב ולזה הרבה עתה בציויים שאמר לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך כי פתוח תפתח את ידך לו והעבט תעביטנו די מחסורו אשר יחסר לו ואמר השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל נתון תתן לו על כן אנכי מצוך לאמר פתוח תפתח והותרו כל הספקות:

פסוק יד

הענק תעניק לו מ"ש כאן לשון הענקה לפי שהעבד שעבד את אדוניו ואח"כ יוצא מעמו אם אחר ימים העשיר חושדים לו שגנב מאדוניו ואם רואים שהוא עני חושדים לאדון שלא פרע לו שכרו או מה שחייב לו לז"א מה שתתן לו יוליכנו על צוארו ויוסרו שתי החשדות ויהיה הענק מלשון ענקים לגרגרותיך:

פסוק יח

כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים שאין מנהג בני אדם לשכור עצמן לזמן רב אלא לג' שנים שנא' שלש שנים כשני שכיר וזה עבד שש שנים ועוד מכאן אמרו עבד עברי עובד בין ביום בין בלילה וזהו כפלים שבעבודות ומהו עבודתו בלילה רבו מוסר לו שפחה כנענית והולדות לאדון:

פרק טז

פסוק ז

ופנית בבקר והלכת לאוהליך הטעם שהזכיר זה בפסח יותר מבשאר המועדים בעבור שאפילו האחרון שבארץ ישראל יוכל להגיע לביתו ולחזור פעם שנית לחג שבועות שהרי אין פנאי ללכת לבית המקדש שני פעמים מפסח עד עצרת אלא אם הוא נוסע משם לבוקרו של חג המצות אחר שאכל שם פסחו ועמד י"ט ראשון ילון שם ולבקר שהוא חול ילך ועם זה יספיק לו זמן להגיע לביתו ולחזור לחג שבועות כיצד ארץ ישראל ארבע מאות פרסה באורך ורחבה כן ובית המקדש באמצע וא"כ ר' פרסה הוא המהלך ליותר רחוק שבארץ ישראל ובעשרים יום יהיה אדם הולך ר' פרסה לחשבון עשרה פרסה בכל

יום ומפסח עד עצרת מ"ט יום חסר מהם ח' שבתות ויום אחרון של י"ט נשארו מ' יום ולז"א ופנית בבקר והלכת לאוהליך פי' בעשרים יום ובעשרים יום הנשארים תחזור:

פסוק י

מסת נדבת ידך אשר תתן לא אמר זה בפסח וסוכות אלא בחג שבועות שפסח וסוכות הרבה ימים וידוע שצריך לתת צדקה אבל שבועות שהוא יום אחד יעלה על הדעת שאין צריך:

פסוק יד

ושמחת בחגך והיית אך שמח ושמחת לפני ה' במדרש למה לא הזכירה תורה שמחה בפסח והזכיר שמחה בעצרת ובסוכות ג' שמחות לפי ששנינו בארבעה פרקים העולם נדון בפסח על התבואה בעצרת על פירות האילן בר"ה כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון בחג נדונין על המים ומפני שפסח יום הדין וכל הדינין עתידין לעשות לא נזכר שמחה כלל אבל בעצרת שכבר עבר דין אחד של פסח נכתב בו שמחה אחת ובחג שעברו שלשה דינין פסח עצרת ראש השנה לכך נכתב בו ג' שמחות:

פסוק יח

שופטים ושוטרים תתן לך בזאת הפרשה יש ספקות:

הספק הא' למה האריך כ"כ בענין עוות הדין יספיק שיאמר לא תטה משפט שבזה נכלל לא תכיר פנים ולא תקח שוחד צדק צדק תרדוף:

הספק הב' למה אמר ושפטו לשון נסתר היה ראוי שיאמר שפטו את העם משפט צדק כמו שאמר לנוכח לא תטה משפט לא תכיר פנים לא תקח שוחד צדק צדק תרדוף:

הספק הג' למה אמר ושפטו לשון רבים ואח"כ לשון יחיד לא תטה משפט לא תכיר פנים לא תקח שוחד:

הספק הד' למה כפל צדק צדק תרדוף היה ראוי שיאמר צדק תרדוף:

הספק הה' למה נתן סבה ללאו דלא תקח שוחד כי השוחד יעור שאין דרך התורה לתת טעם למצות:

הספק הו' מה הכוונה במ"ש כי השוחד יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים:

הספק הז' מה קישור יש מצות השופטים עם לא תטע לך אשרה ולא תקים לך מצבה לא תזבח לה' אלהיך שור ושה אשר יהיה בו מום:

הספק הח' מדוע במצבה אמר לשון שנאה ובשור ושה לשון תועבה ובאשרה לא אמר לא זה ולא אותו:

הספק הט' הוא דגרסינן באלה הדברים רבה שופטים ושוטרי' א"ר אחא בוא וראה ו' מעלות לכסאו של שלמה שנאמר שש מעלות לכסא ובפרשה הזאת כתובים ו' פעמים

לא תעשה ואלו הן לא תטה משפט לא תכיר פנים לא תקח שוחד לא תטע לך אשרה לא תקים לך מצבה לא תזבח לה' אלהיך והיה הכרוז עומד לפני כסאו של שלמה כיון שהיה עולה במעלה הראשונה היה הכרוז אומר לא תטה משפט מעלה שניה היה הכרוז אומר לא תכיר פנים ג' אומר לא תקח שוחד ד' אומר לא תטע לך אשרה ה' לא תקים לך מצבה ו' לא תזבח לה' אלהיך עד כאן ועל זה המאמר קשה לי מאד מה קישור יש בין עליית שלמה בכסאו ללא תטע לך אשרה וכי היה נוטע שלמה אילנות במקדש שהיו מזהירים לו לא תטע לך אשרה וכן לא תקים לך מצבה וכי היה בונה מזבחות אז וכן לא תזבח לה' אלהיך וכי היה שע"ה עולה בכסאו להקריב קרבנות:

התשובה אלו הפסוקים בכלל אזהרה לג' כתות א' דיבר בממני הדיינים ב' בדיינים עצמם ג' בבעלי דינין שופטים ושוטרים תתן לך מצוה לממני הדייני' ואמר שימנו דיינים הגונים חכמים וצדיקים לפי שישפטו את העם משפט צדק ולכן אמר ושפטו לשון רבים ודיבר שלא לנוכח והיא מצות עשה לממני הדיינים שני בדיינים עצמן ג' לאוין לא תטה משפט לא תכיר פנים ולא תקח שוחד ומה שהוצרכו ג' לאוין בדיינים הטעם לא תטה משפט בשעת פסק דין לא תכיר פנים בשעת הטענות לא יעזור לאחד לחבר דבריו ולהמתיקן לא תקח שוחד מורכב משניהם קודם הטענות וקודם פסק דין בזה האופן לא תקח שוחד קודם הטענות לעוזרו לטעון ולקודם פסק דין ואחר הטענות לשיזכנו בדין ונתן טעם לשניהם לראשונה שהוא קודם הטענות כי השוחד יעור עיני חכמים הדיינים אם קודם פסק דין ויסלף דברי צדיקים הם ג"כ הדיינים לפי שהדיינים צריך שיהו חכמים וצדיקים וא"ת פשיטא שלא יקח שוחד אחר שאמר לא תטה משפט לכן פרש"י שהשוחד שהזכיר בכאן אינו להטות הדין אלא לשפוט אמת והיית אומר אחר שהוא לשפוט אמת למה אסרו הקב"ה לזה הוצרך לומר אע"פ שיהיה לשפוט אמת יטה הדין לפי שאחר שדעתו קרובה יחשוב הדיין שהדין עמו וזהו יעור עיני חכמים ולפי שהטענות צריך חכמה שראובן יהיה הדין עמו ובשביל הטענות יעות דינו לז"א יעור עיני הדיינים החכמים שיעזרו לטעון לבעל דין בחכמה בחשבו הדיין שהדין עמו ובשעת הפסק הדין נופל לשון צדיקים:

פסוק כ

צדק צדק תרדוף הוא לבעלי דינים כאז"ל הלך אחר ב"ד יפה ולז"א צדק צדק שתי פעמים אחד לטוען ואחד לנטען ולפי זה הפי' אין הפסוקים כפולים וכולם לצורך גדול ולז"א ושפטו לשון רבים והוא שלא לנוכח לפי שעניינו בממני הדיינים ולפי שהתחיל שופטים לשון רבים נופל בו ושפטו ולזה הפי' נטו חז"ל ובזה שפירשתי הכל מסודר ומתוקן.

וראוי לתת קישור לג' לאוין שהזכיר סמוך לדיינים אשרה ומצבה ומום ולזה נשיב קודם לספק הח' מדוע במצבה הזכיר לשון שנאה ובלא תזבח לשון תועבה ובאשרה לא זה ולא אותו ונראה שהם ג' טעמים נבדלים זה מזה מצבה היתה אהובה קודם ועכשיו שנאה לא תזבח שור ושה אשר יהיה בו מום לעולם היה שנוי כי תועבת ה' אלהיך הוא אשרה וכל עץ אין לו לא זה ולא אותו שהנה אילן אינו תועבה וג"כ לא היה אהוב קודם ועכשיו שנאו אלא לפי שהוא אצל אחר והוא המזבח שיבואו לטעות בו שכמו שקודם זה היה אילן נטוע אצל מזבח ע"ז אם יהיו נוטעים אותו אצל מזבח ה' יבואו לטעות לעבוד ע"ז וכיוצא באלו הג' לאוין יש בדיינים לא תטה משפט הוא עצמו תועבה להטות משפט גבר נגד פני עליון לא תכיר פנים הוא שהיה הדיין אוהב לטוען במשל ועכשיו ראוי שישים אותו בלבו כאילו הוא שונאו לפי שיהיו שוים בלבו טוען ונטען לא תקח שוחד הוא עצמו אינו תועבה מצד עצמו שלשפוט צדק לקחו ולא היה אהוב ועכשיו שנאו ואינו רע שלשפוט צדק לקחו אבל ימשך ממנו רע כי השוחד יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים הנה קישור יפה בין אלו הג' לאוין לדיינים והותרו כל הספקות ולזה היה הכרוז אומר אלו הג' עם השלשה שכולם דומים זה לזה:

פרק יז

פסוק טז

ולא ישיב את העם מצרימה אינה מצוה לדורות שהרי הרבה קהלות דרים שם ולא מיחו החכמים אלא הוראת שעה לפי שהיו אז רשעים מאד ולא ילמדו מעשיהם וי"א לדורות הוא אבל לא אסר הדירה שם אלא לבאים מארץ ישראל וזה יורה לשון בדרך הזה שמגמת פניכם לארץ לא תשובו ממנו למצרים או שסנחריב בלבל האומות ויושבי מצרים אינם מצריים:

פרק יח

פסוק ב

ה' הוא נחלתו שלוי עשירי בבנים ממטה למעלה שדרך הרועה כשמכניס צאנו לדיר מוציאן אחד אחד ומי שנכנס אחרון יצא ראשון כך השבטים כשתתחיל למנות מבנימן שהוא אחרון יהיה לוי עשירי שגם מבניו נתן מעשר שאמר וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך והשם ברא עולם עליון ואמצעי ותחתון ומסר לאדם חכמה משלשתן מעולם השפל עופות ושדים שמהן ידע עתידות מעולם האמצעי חוזים בכוכבים מעולם העליון נביאים ע"י מלאך ועולם השפל מקבל תמורה מעולם אמצעי והאמצעי מכח העולם העליון והעליון מכח הש"י שנאמר והנה ה' נצב עליו על ג' אלה ומזה שהעוף והשד כזב אצל

החוזה והחוזה כזב אצל הנביא והנביא אצל השי"ת וזהו ברעה כמו שמצינו בחזקיה ויונה אבל לא בטובה:

פרק כ

פסוק א

כי תצא למלחמה על אויביך וראית סוס ורכב אז"ל סמך הכתוב יציאת מלחמה לעין בעין שן בשן לומר שאין מחוסר אבר יוצא למלחמה ד"א לומר שאם עשית משפט אמת מובטח אתה שאם תצא למלחמה אתה נוצח ונ"ל בעבור שעע"ג חושבים רעה על ישראל שנא' הנה אויביך יהמיון משנאיוך נשאו ראש על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך וכן פרעה וסיסרא ונבוכדנאצר וכל עע"ג ולפי שאמר ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לזה סמך לזה כי תצא למלחמה על אויביך שעע"ג אויבים לישראל ועשיתם להם כאשר זממו עליכם ונתנו ה' אלהיך בידיך והכית את כל זכורה לפי חרב:

לא תירא מהם כי ה' אלהיך עמך המעלך מארץ מצרים היה ראוי שיאמר כי ה' אלהיך הנלחם לסיחון ועוג שהיתה מלחמה כזאת ואין כן יציאת מצרים. התשובה לפי שראו ישראל עצמם בסכנה עצומה שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים מצד אחד והים מצד אחר ולא היה להם תקומה כן אם יראו ישראל עצמם בסכנה עצומה האויבים סובבים להם מד' פנות עם כל זה לא תירא מהם כי ה' אלהיך עמך המעלך מארץ מצרים.

פסוק ב

ונגש הכהן ודיבר אל העם ואמר אליהם שמע ישראל אמר לשון דיבור שהוא לשון קושי ואמירה שהיא לשון רכה לפי שיאמר להם דברים קשים שמי שיברח מהמערכה קוצצים רגליו. ורכים אחינו ישראל שמעו בזאת המלחמה כבוד ה' אם תנצחו וכבוד התורה וכבוד כל ישראל שכשישראל נוצחים אומרים כל האומות שתורתינו הקדושה שהיא אמיתית עשתה זאת כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראינו אליו:

פסוק ג

אל ירך לבבכם אל תיראו אל תחפזו ואל תערצו מפניהם אז"ל בסוטה פ' משוח מלחמה אמר ד' דברים כנגד ד' דברים שמלכי אומות העולם עושים מקישין בתריסיהן להשמיע קול שיפחדו אלו שכנגדם וינוסו ורומסין בסוסיהן ומצהילים אותם וצווחים בקולם ותוקעין בשופרות ומיני משמיע קול אל ירך לבבכם ממצהלות סוסים אל תיראו מהקשת תריסין אל תחפזו מקול הקרנות אל תערצו מקול הצווחה ע"כ ונ"ל אל ירך להכות לאחרים אלא הכו בהם בלא רכות הלבב ובלא רחמנות אל תיראו משיכו בכם ולפי שאומר במקומו שהלוחם אין ראוי לו שיריב בתחלה בחפזון אלא במתון ואחר

יגדל ואח"כ עוד בחזקה מאד לז"א אל תחפזו ולפי שאומר שם ג"כ שאין ראוי ללוחם שיהיה תכליתו להרוג אלא שיעשה מלחמה מפני מעלת הגבורה ולנו עדת ישראל צריך שנלחם מפני מצות לא תחיה כל נשמה או לבטל ע"ז מהם לז"א אל תערצו ויהיה מלשון רשע עריץ ואמר להושיע אתכם לומר שמי שימות במלחמה תהיה נפשו נושעת מדינה של גיהנם וכן דרך אומות העולם לומר במלחמותיהם:

פסוק ה

ודברו השוטרים אל העם לאמר מי האיש אשר בנה בית חדש הטעם שזה הדיבור לא היה אומר הכהן שאמר הדיבור הראשון הוא לפי שהכהן שהוא קדוש דיבר ענין של קדושה ועבודת הש"י והבטחה בשמו שלא יראו מהאויבים ויבטחו בש"י כי ה' אלהיכם הולך עמכם וכ"ש לפי מה שאחז"ל שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה אפילו אין בכם זכות אלא שמע ישראל בלבד ראויין אתם שיושיע אתכם אבל השוטרים דברו בדבר טבעי שהאנשים האלו לא ילחמו כראוי בזוכרם בתיהם החדשים וכרמיהם וארוסותיהם:

פרק כא

פסוק ח

כפר לעמך ישראל בפסיקתא אלו החיים שמתכפרין בממונם אשר פדית אלו המתים שמתכפרים בממון החיים ולמדנו מזה שההקדשות שנותנין החיים בעד המתים שבהם תועלת למתים וכ"ש אם הבן מקדיש בעד אביו וה"ה לאומר בשבילו קדיש או שומע ברכה בצבור וכאגדה דמעשה דרבי עקיבא כדאיתא במסכת כלה:

פסוק יא

וראית בשביה אשת יפת תואר בזה יש ספק גדול איך התורה נתנה רשות לשכב עם בת עכו"ם וכל שכן לדעת מי שאומר שביאה ראשונה מותרת מיד התשובה בשתי הקדמות אחת דאיתא בקידושין גדול המצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה פי' שהמצווה יש להם שתי סגולות א' מצד המצוה ב' מצד המצוה עצמה לכן מי שמצווה ועושה יש לו שתי סגולות ומי שאינו מצווה ועושה אין לו אלא סגולה אחת והיא סגולת המצוה עצמה הרי לך הקדמה אחת הקדמה שניה שחטא הבשר יותר קשה הסרתו מהחוטא חטא המינו' וזה חוץ מהסבות הנזכרות במקומו יש ב' סבות אחרות א' שהולד מיד כשנוצר יש לו כח טבעי שמיד מושך המזון אליו אבל המחשבה אינה בעובר עד שנולד וכשנולד ויצא מבטן אמו יש לו כח הדמיון וא"כ ראוי שנא' שמי שקדם הוא קשה להסיר מהמאוחר והקודם הוא חטא הבשר והוא תאות המשגל. הסבה השנית שיותר מוכיחים יש על המינות מחטא המעשה והוא המשגל ואלו הסבות נתן דע"ה בחטא בת שבע הא' הן בעון חוללתי זהו שעת הלידה שבאים כאבים לאשה שאז בא הדמיון אבל בחטא

הבשר מיד בשעה ששכבה עם בעלה באה וז"ש ובחטא יחמתני אמי בשעה שנזרע הרי סבה אחד והתנצלות לחטא בת שבע שלכן חטא בה הב' הן אמת חפצת בטוחות ובסתום שהוא בלב ובמוח חכמה תודיעני והוא חטא המינות שהארת לי יותר על חטא המינות מעל חטא הבשר וגם זה התנצלות על שחטא בבת שבע ומאחר שיש התנצלות גדולה על חטא בת שבע אפילו מכבדת קטנה מאד אטהר בה תחטאני באזוב ואטהר תכבסני ומשלג אלבין ולכן רצה הקב"ה לתת רשות לזה החטא בעבור שחטא ערוה קשה מאד להסירו מן האדם לשתי סבות הנזכרות ואם כן ראוי להתירו ועוד שאם לא יתירנו הש"י יעשה בעבירה ויעבור סגולת המצוה וסגולת המצוה לכן יותר ראוי שיעבור סגולת המצוה משיעבור סגולת המצוה והמצוה וזהו שאמרו לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע ולפי שכל אהבה לשתהיה גדולה צריך ג' דברים אחד שיציירנה בדמיונו שיצייר שהיא צורה נאה שאם לא לא יאהבנה הב' צריך כח תאוני שאף שיציירנה נאה אם לא יתאוה לא יאהבנה ג' שיחשוב שהיא מותרת שאם יחשוב שהיא אסורה ושיענש עליה לא יאהבנה אהבה גמורה לא' אמר אשת יפת תואר לב' אמר וחשקת בה לג' ולקחת לך לאשה שיחשוב שהיא מותרת אחר שהתירה הכתוב. כנגד אלו הג' ביקש הקב"ה שישנאנה. כנגד היופי וגלחה את ראשה ויגדל צפרניה. כנגד החשק והסירה את שמלת שביה מעליה שהם בגדים נאים שמצדם חשק בה. כנגד הג' אמר ואח"כ תבוא אליה ובעלתה וראה ותסתכל ששפחה לקחת לך לאשה שהיא שפחה ואתה בן חורין ובן חורין אסור בשפחה אע"פ שאני מתירה לך ועוד עשה ענין רביעי שצוה ומכור לא תמכרנה בכסף לא תתעמר בה תחת אשר עניתה אפילו בביאה ראשונה כמו שאמרו בסיפרי וראה ועיין שאבדת עשרים אלף לבנים שתמצא בממכרה בעבור ביאה אסורה ולזה אסר הקב"ה שלא ימכרנה בכסף בעבור שלא יבוא עליה ולא יקחנה לאשה וגם כלל בו וחשקה בה שאם לא יחשוק בה ואין יצרו להוט אחריה אלא שרוצה לקחת אשה לא יקח זאת:

פסוק יח

כי יהיה לאיש בן סורר ומורה אמרו בגמרא שלא היה ולא עתיד להיות וכל כך תנאים איתא בגמרא עליו שקרוב לנמנע שימצא אלא דרוש וקבל שכר וי"ל יותר טוב לדרוש ולקבל שכר על דברי תורה הרגילים והתמידים מדבר שלא היה ולא נברא וי"א שהכוונה שלמדנו מזה עיקר גדול שראוי לכל אשר בשם ישראל יכנה להיות דבקה בו אהבת השי"ת ויביא לבנו אהובו לב"ד לסקילה אם יצפה ממנו שיהיה רשע כמו שעשה אברהם

אבינו ליצחק בנו יחידו בעקידה להשלים ולקיים מצות השם אע"פ שהיה צדיק גמור ונכון הוא:

פסוק כג

כי קללת אלהים תלוי משל לשני אחים שהיו דומים זה לזה אחד נעשה מלך ואחד נתפס ללסטיא ונתלה כל הרואה אומר המלך תלוי צוה המלך והורידוהו פי' המלך הוא השכל הנבדל המשפיע נבואה וחכמה על השכל ההיולני ויש יחס בין המשפיע למושפע והשכל ההיולני הוא אחיו של מלך:

פרק כב

פסוק ג

וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו יש להקשות ידוע הוא זה שכן גם לחמור ושמלה שנאבד לאחיו מה צורך לומר כאן וכן התשובה הייתי אומר שור ושה ישיב לאחיו לפי שראוי להתקרב על גבי המזבח ולא חמור לז"א וכן תעשה לחמורו ועדיין הייתי אומר דוקא חמור שבעליו שמר אותו כראוי ושבר הדלת ויצא אבל שמלה אבדה מדעת היא שנתן אותו במקום שאינו משתמר לזה הוצרך לומר וכן תעשה לשמלתו:

פסוק ו

כי יקרא קן צפור לפניך יש להקשות מצוה קלה כזאת ואין בה חסרון כיס כלל ולא טורח הגוף למה שכרו כל כך גדול ייטב לך והארכת ימים ועוד לעולם שכולו טוב ולעולם שכולו ארוך והתשובה בזה ששכר הקלה שבמצות גדולה מאד שסגולת המצות מי רואה ומי יודע גדולתם שהוא עד אין קץ עין לא ראתה אלהים זולתך וכ"ש מצד מעלת המצוה מלך מלכי המלכים הקב"ה ומכאן נכיר מעלת המצות החמורות ויש אומרים ששר הממונה על העופות צועק לפני הקב"ה מצד רחמנותו על האם שצועקת ומבכה על בניה והקב"ה מתלבש ברחמים על בניו שהגלם לבין האומות שאומר אם עוף בוכה וצועק על בניו קל וחומר אני על בני וכתיב במסתרים תבכה נפשי מפני גאותן של ישראל שנשפלה ונראה שלכן לא אמר בכבוד אב ואם ייטב לך אלא למען יאריכון ימיך ובשילוח קן צפור כתיב ייטב לך לפי שנתמלא השי"ת רחמים על בניו:

פרק כה

פסוק ה

כי ישבו אחים יחדו טעם היבום דרך טבע הוא שאחר שהאב של אלו האחים הוא אחד והאיש כאילו נותן הצורה והנקבה החומר א"כ הצורה של אלו האחין אחת וא"כ צורת העובר שהוליד האח היא הצורה עצמה שהיה מוליד המת אם היה חי והנה צורת העובר היא הצורה שהיה מוליד המת וכאלו המת נתן הצורה בעובר ואמנם החומר הוא עצמו

שהיה ראוי לבן המת אם היה חי לפי שהאם אשת המת ואשת החי אחת היא וא"כ הרי בן החי הוא בן המת בצורתו ובחומרו וזה שאמר יקום על שם המת ועוד שהדמיון פועל וזאת האשה כשמזדווגת לאחיו יש לה דמיון בבעלה הראשון ולכן תתעבר מבן זכר כאלו הוא בן המת:

ועכשיו שפירשנו קצת ענייני הפרשה ראוי לתת סדר לכל המצות שבפרשה זו שנראים בלתי מסודרות ואפילו האדם מקשר דבריו ומסדרם ואז"ל דרשי' סמוכים ואפי' למאן דלא דריש במשנה תורה דריש ונראה שהפרשה הזאת נחלקה לה' חלקים וזה לפי שהאדם מדיני בטבע וצריך שיתוף עם אחרים ויש ה' מיני שותפות. א' שותפות האיש עם אשתו שלקחה לאשה לפי שיהיו להם בנים ב' שותפות הגוף כמו שני אנשים נעשים שותפים לשכל אחד מהם את רעהו יעזורו אם באים כנגד א' מהם לעשות מריבה עמו ונקראים בלע"ז אירמאנו"ש דאירמא"ש כשמעון ולוי אחים. ג' שותפות ממון שכל א' מהם יתן בשותפות עשרים אלף לבנים להרויח ויחלקו הריוח. ד' שותפות כבוד שאם יזלזלו בכבוד אחד מהם יעזרהו השותף להשיב כבודו למקומו ואם נולד בן לראובן יכבדנו שמעון וכן שמעון לראובן וכן בכל ענייני כבוד. ה' שותפות הנפש כזבולון וישששכר ישששכר עוסק בתורה ויחלק זכותו עם זבולון וזבולון עוסק בפרקמטיא ויחלוק הריוח עם ישששכר לכן נחלק זאת הפרשה לאלו ה' והם ה' מיני שותפות:

החלק הא' בענין זיווג האדם עם אשתו לענין הבנים והתחיל כי תצא למלחמה על אויביך וראית בשביה אשת יפת תואר וסמך לו כי תהיין לאיש שתי נשים שמאשת יפת תואר ימשך שישנאנה כאז"ל ועוד ימשך מזה שיירש נכסיו על כרחו בן השפחה אחר שלקחה לאשה שדבר טבעי הוא לאהוב לבן הגבירה ולהורישו נכסיו ולא יוכל לבכר את בן האהובה ועוד שיירש בן השנואה אם הוא בכור פי שנים או יבא להיות לו שנאה עם בת ישראל כמנהג השטופים בזמה וסמך לו בן סורר ומורה שסופו להוליד ממנה בן סורר ומורה שבני עע"ג סוררים ומורים באביהם סובאים וזוללים וסמך לזה וכי יהיה באיש חטא משפט מות שאם לא מת זכאי ימות חייב שאם חסו עליו אביו ואמו ימות כשיהיה גדול כאמרם ז"ל ויתלוהו על העץ לפי שהאילן דומה לאב והפירות דומים לבן וכשיהיה מורד באביו הקב"ה יביא אותו בחטאו שיתלוהו על העץ ולכן נתלה אבשלום על האילן לפי שמרד בדוד אביו וסמך לזה לא תראה את שור אחיך ואין לו הדמות עם חטא משפט מות ונראה שיש בו קישור חשוב לפי שכל חוטא ראוי לכל איש ישראל להחזירו בתשובה ולפי שאמר כי יהיה באיש חטא משפט מות סמך לו השבת אבדה לבעליו ואם שורו וחמורו ישיבנו לו קל וחומר שאין להתעלם מעוברי

עבירה להוכיחם ולייסרם ולהשיבם בתשובה שלימה ויש לי סמך מרבותינו ז"ל שאמרו והשבותו לו לרבות אבדת עצמו שאם בן ישראל הולך לאיבוד במעשיו הרעים והלך לו להתעולל עלילות ברשע ישיבנו לו ויחזירו למוטב ותהיה סבה שלא יתלוהו על העץ ואם בידך לייסרו ולא עשית כאלו הרגת אותו שיתלוהו על העץ שמי שיכול למחות ואינו מוחה הוא נתפס עליו וסמך לזה לא תראה חמור אחיך או שורו נופלים בדרך שאם לא תקים עמו יניחנו בעליו שלא יוכל הוא לבדו להקימו והרי היא אבודה וסמך לזה לא יהיה כלי גבר על אשה ולכאורה אין לו קישור עם המצות הנזכרות ונראה שלפי שזה החלק עניינו בשותפות הבנים וצריך שיהיו הבנים כשרים והגונים והתחיל באשת יפת תואר שעל הרוב בניה יהיו רעים וחטאים ולזה סמך לזה בשתי נשים ושעל כרחו יתן פי שנים לבכור בן השנואה שהוא הרע שבהם וסמך לו בן סורר ומורה שתלד יפת תואר בן רשע וימות תלוי ושראוי לזה בן שהוא רשע להוכיחו ולייסרו והשבותו לו וסמך לזה לא יהיה כלי גבר שאחר שכוונת התורה בכל המצות האלו לומר לנו שנוליד בן כשר ומכלי גבר על אשה והפכו ימשך זנות ויולידו בני זנונים לכן סמך למצות האלו לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה. וסמך לכאן כי יקרא קן צפור לפניך לפי שהנושא הראשון על מה שבאו כל המצות הנזכרות בפרשה הזאת הוא אשת יפת תואר וזה יש לו אשה ישראלי' והנה לו שתי נשים וכל מי שיש לו שתי נשים ביתו אובד כמו שאומר במסורת ב' פעמים ראשי פסוקים ולו יש בארבעה ועשרים א' ולו שתי נשים והב' ולו הכין כלי מות שמי שיש לו שתי נשים הכין לעצמו מיתה לזה אמר כי יקרא קן צפור שאפילו קן הצפור צותה התורה לא תקח האם על הבנים לפי שהלוקח האם עם הבנים עוקר ביתו של עוף לגמרי וכ"ש שהקב"ה חפץ שלא יאבד ביתו של ישראל ואם לא עקרת ביתו של עוף תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך ויהיה לך כרם ששם מקננים הצפורים ויהיה לך שוורים לחרוש הכרמים והשדות ולא תחרוש בשור ובחמור יחדו וכשיהיה לך שוורים שהם בהמה גסה ג"כ יהיה לך בהמה דקה ותעשה מלבושים מצמרם ולא תלבש שעטנז ועם כל זה גדילים תעשה לך אף מן הכלאים ולפי שזה החלק מדבר בשותפות הבנים וצריך שיהיו כשרים לכן סמך לזה כי יקח איש אשה ובא אליה ושנאה ואמר אחר כך ואם אמת היה הדבר הזה וסקלוה ואם ילדה בן הוא בן זנונים וגם לזה סמך כי ימצא איש שוכב עם אשה בעולת בעל ונערה בתולה מאורסה שבניה בני זנונים ומעניינו הוא נערה בתולה אשר לא אורסה ומענין זה לא יקח איש את אשת אביו ולפי שכל זה מדבר בענין זנות סמך לזה לא יבוא פצוע דכא וכרות שפכה שנשותיהם יהיו מזנות לפי שבעליהן אינם ראויים לביאה ולפי שאילו הנשים ילדו בנים ממזרים לזה

סמך כאן לא יבוא ממזר בקהל ה' ולפי שעמון ומואב הם בני זנונים ותהרין שתי בנות לוט מאביהם ואלו כממזרים לזה סמך לזה לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה' ולאלו תתעב אבל לא תתעב אדומי ומצרי וסמך לזה כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע בעבור שהתחלת הפרשה אמר ונתנו ה' אלהיך בידיך ומתוך שכבר הם בידך לקחת יפת תואר אבל כי תצא מחנה על אויביך לא יעלה על דעתך לומר כשיתנם השי"ת בידי אקח יפת תואר לפי שכשכבר הם בידך היצר הרע גובר ולא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע שכבר ראה אותה ואם אין הקב"ה מתירה ישאנה באיסור אבל כשיצא מחנה שיאמר כשיתנהו הקב"ה בידי אקח יפת תואר זה לא התירה התורה שעדיין לא ראה אותה ועוד שעתה הוא בצער ראוי שיצום ויתפלל שינצחו ולא יטמא עצמו במחשבות רעות וזהו שאמר ונשמרת מכל דבר רע שאין דבר רע יותר מזה שיאמר כן או יחשוב כן בלבו ולזה סמך לזה כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה ויצא אל מחוץ למחנה והוא שראה קרי שמצד שהוא חושב בזה בא לו קרי וזה שאז"ל אל יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה ולפי שכשיש מחנה ועומדים במצור יוצאים מן המבצר קצת אנשים וכ"ש עבדים לזה סמך לזה לא תסגיר עבד אל אדוניו ואע"פ שפירשוהו חכמינו ז"ל בעבד הבורח מחוצה לארץ לארץ ישראל עכ"ז זה דומה לו ולפי שעבד שנשא בת חורין נקראת קדשה ובן חורין שנשא שפחה נקרא קדש לזה סמך לזה לא תהיה קדשה מבנות ישראל ולא יהיה קדש מבני ישראל וכן ת"א לא תהא איתתא מבנת ישראל לגבר עבד ולא יסב גברא מבני ישראל איתתא אמה ועכ"ז לא שלל אונקלוס הזונות המופקרות שהרי הבא על פנויה שלא לשום אישות חייב מלקות וסמך לזה לא תשיך לאחיך לפי שאסר לאשה שלא תשכב עם איש שלא לשום אישות שהיה עולה בדעת שכל מה שהוא ביד אדם או אשה יש לו רשות לתתו למי שירצה ואסר באשה לא תהיה קדשה ג"כ יעלה על הדעת שהממון שהוא ביד אדם יתננו למי שירצה לזה אמר לא תשיך לאחיך והיא אזהרה ללוה שלא יתן רבית למלוה שלא יתן שלו למלוה אבל יש מקום שאתה חייב לתת לאחר והוא כי תדור נדר לה' אבל משלך תתן לאחרים ולא משל אחרים כי תבא בכרם רעך ואל כליך לא תתן וסמך לזה כי יקח איש אשה והיה אם לא תמצא חן בעיניו לא יוכל בעלה הראשון לשוב לקחתה אחרי אשר הוטמאה לפי שיבואו להחליף נשותיהם ולפי שבכל אלו המצות הכוונה שלא יקח אשה רעה דיבר בסוף באשה הכשרה ואמר כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא נקי יהיה לביתו שנה אחת שזה רצון כל הנשים ולפי שריחים ורכב דומה לאיש ואשה לזה סמך לו לא יחבול ריחים ורכב שאם הולך בעל האשה בשנתו למלחמה הרי חבלו רכב וגם חבלו ריחים שהרי הבעל לבדו ואין אשתו

עמו והיא לבדה בלא בעלה ואחר שסיים שותפות הבנים פירש שותפות הגוף ואמר כי ימצא איש גונב נפש מאחיו שישראל כולם אחים ושותפים וזה עשה אחוה רעה לאחיו ומת הגנב וסמך לזה השמר בנגע הצרעת לפי שהמצורע בדד ישב מחוץ למחנה מושבו וכל ישראל שותפין זה לזה ואי אפשר לישראל להתקרב למצורע אלא צריך להתרחק ממנו ולא יהיה במחנה ובכאן סיים שותפות הגוף ואחר שסיים שותפות הגוף פירש שותפות הממון ואמר כי תשה ברעך משאת מאומה לא תבוא אל ביתו לעבוט עבוטו ואמר גם כן לא תעשוק שכיר עני ואביון ביומו תתן שכרו שזה ג"כ שותפות ממון וסמך לזה לא תטה משפט גר יתום שהמטה משפט גוזל למי שהיה זכאי ולפי שהשופט באים לפניו עדים והעדים צריך שלא יהיו קרובים זה לזה לז"א לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות. וסמך לאלו לקט שכחה ופאה שכל זה שותפות ממון שהכל של הקב"ה וא"כ הבעל שותף לעני. וכאן סיים שותפות ממון והתחיל שותפות כבוד ואמר כי יהיה ריב בין אנשים ונגשו אל המשפט והמלקות הוא קלון למי שהוכה ולז"א בו ונקלה אחיך לעיניך שאין ראוי שיעשה קלון להוסיף לו על ארבעים יספיק לו קלונו מ' ואחר שנקלה תן לו כבוד שהרי הוא אחיך כאז"ל ונקלה אחיך אחר שנקלה הרי הוא אחיך וקודם שנקלה הוא רשע כמו שאמר והרשיעו את הרשע והיה אם בן הכות הרשע יכהו כדי רשעתו וכשהוא רשע צריך לבזותו ושלא לנהוג בו כבוד ואחר שנקלה ראוי לנהוג בו כבוד כי אחיך הוא ולפי שרצועת המלקות יהיה משור לזה סמך כאן לא תחסום שור בדישו ובזה סיים שותפות הכבוד. ואחר שסיים שותפות הכבוד אמר שותפות הנפש ואמר כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם יבמה יבא עליה ויבמה שעל דרך הקבלה נפש המת נכנס בגוף העובר ויש הנאה גדולה בזה לנפש המת וכן ראוי ליבמה לעשות הנאה לנפש בעל שלה אבל כי ינצו אנשים איש ואחיו וקרבה אשת האחד להציל את אישה מיד מכהו כראוי עשתה בזה שעשתה טובה לבעלה אבל אם החזיקה במבושיו וקצותה את כפה ולפי שהאשה אומרת טוב עשיתי להציל לבעלי ועשתה רעה ומתנצלת שבעבור בעלה עשתה וכן האיפה הגדולה למכור יש לו לפתח הבית ועושה רע בשיש לו איפה קטנה תוך הבית ומתנצל בגדולה אני מודד לכן סמך לזה לא יהיה בכיסך אבן ואבן איפה ואיפה ולפי שמלך עמלק שקל לאנשי המלחמה שלו בשקל המערכה ששלח אנשים שלא ימותו בתוך השנה ההיא כפי המולד שלהם ושקל המערכה הוא שקל מזוייף לא יש שקל שלם ואמיתי אלא שקל הקב"ה שהוא לבדו אמת ומי שהקב"ה גוזר שיחיה יחיה ודאי לכן סמך למשקלות זכור את אשר עשה לך עמלק זהו דעתי בקישור כל המצות האלה:

פרק כו

פסוק ג

הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו בזאת הפרשה יש ספקות:

הספק הא' מה זה שצוה הקב"ה שיאמר המביא ביכורים הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ הקב"ה גם יושבי ירושלם רואים שמביא ביכורים מארץ ישראל ושבאנו אל הארץ ומה צורך שיאמר כן:

הספק הב' שהוא התחיל לדבר ואיך אמר וענית ור"א אמר שהוא כמו ויען איוב והוא דוחק:

הספק הב' ארמי אובד אבי וירד מצרימה מה ענין זה לכאן וגם כל ענין מצרים מה צורך לאומרו כאן יספיק שיאמר ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה וגו':

הספק הד' שאמר ארמי אובד אבי ותרגם אונקלוס בעא לאובדא ית אבא מדוע לא אמר עשו אובד אבי שנאמר יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי:

הספק הה' אחר שאמר ולקח הכהן הטנא מידיך והניחו לפני מזבח ה' אלהיך מה זה שאמר והנחתו לפני ה' אלהיך שאין מקום להנחה הזאת שכבר מונח לפני ה'. והיתר אלו הספקות הוא בשנקדים שהקב"ה רצה להשלימנו בשלימיות עם הביכורים והשלימות הוא שנהיה אנשים טובים וצדיקים עם ה' אנשים טובים נהיה בשני דברים האחד שיהיה שלם כל אחד בעצמו והוא שלא יהיה גרגרן שמי שהוא גרגרן רעות רבות ימשכו ממנו עניות ושימות בלא עתו שנאמר רב אוכל ניר ראשים ויש נספה בלא משפט השני שיהיה טוב עם אנשים והיתד שהכל תלוי בו שלא יהיה לו גאוה שממנה ימשך לזלזל בכבוד הבריות ושנאת הבריות ורבות רעות וצרות מאת האנשים ואלו השלימיות יבואו מצד הביכורים הראשונה שלא יהיה גרגרן שהתאנה הראשונה שרואה שביכרה בכרמו מתאוה לה מאד אחר שנה שלא אכלה וכן האשכול הראשון והוא חייב לכרוך עליה גמי ולומר הרי זו ביכורים ובזה יכנע לבבו הערל ולא יהיה זולל וסובא וכן מצד הביכורים לא יהיה לו גאוה וזה הוא שאמר ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם ואמרת אליו הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ וידוע שיבא אל הכהן אשר יהיה בימים ההם אבל הכוונה שאפילו יהיה הכהן חדל אישים והמביא ביכורים יהיה שר וגדול יבוא לפניו וכן אמרו ז"ל שאפילו המלך יטול הסל על כתפו מהר הבית עד העזרה ויתודה לפניו הגדתי היום הנה בזה יהיה ענו ושפל רוח וטוב עם אנשים גם ימשך מזה שיהיה טוב לשמים ולשיהיה טוב לשמים צריך תיקון העבר והעתיד אם העבר שהמרגלים

היו מינים ואפיקורסים שכחשו בה' ויאמרו שלא היה לו יכולת להביאם לארץ ישראל שאמרו לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו וכנגד הקב"ה דברו כן שאם חשבו שהקב"ה יכול לא היו אומרים לא נוכל לעלות אל העם שאם הם לא יוכלו הקב"ה יכול והמביאים הביכורים היו מודים ביכולת השי"ת ושהקב"ה הביא אותנו אל הארץ אשר נשבע לאבותינו הרי תיקון העבר ולזה אמרו הגדתי היום לה' כי באתי אל הארץ וה' נתנה לנו ואם תיקון העתיד הוא שלא יחטאו והוא בשיזכרו בזמן טובתם כל הרע והעוני שהיה להם ולא ישכחוהו שנאמר פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך וז"ש ואמרת לפני ה' ארמי אובד אבי כלומר איני חושב שהארץ שממנה הוצאתי אלו הביכורים שירשתיה מאבותי שיעקב אבינו איש נאבד ועני היה וקראו ארמי ליעקב לפי שגר בארם ואובד הוא כמו תנו שכר לאובד ואיני אומר שירשנוה מאבותינו אלא וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט ויהי שם לגוי גדול עצום ורב ועל כל זה וירעו אותנו המצרים ויענונו ואבינו לא נתנה לו הקב"ה וגם הוא לא לקחה בחרב וכידון אלא הקב"ה הוציאנו ממצרים ביד חזקה ויביאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה הנה בזמן הטובה וההשפעה זוכר ימי הרעה שעברו עליו ובזה לא יחטא. ובזה הותרו כל הספקות וגם קושיית ועניית שהוא לשון תשובה שלפי שהיהודי היה מביא סלו על כתפו ובא עיף ויגע ובזיעת אפים שנראה בעיניו שעשה דבר גדול ולפי האמת היה דבר גדול לפיכך יבא הכהן ויחטוף הסל מיד בעל הבית לומר אתה חושב שהכרם שלך הכרם של הקב"ה הוא ולזה לא אמר ונתן לכהן הטנא אלא ולקח הכהן כאלו נוטלו בזרוע ולזה משיב האיש ההוא ואומר והלא אני איני כופר בזה גם אני מודה לך שהכל מידו ומידו נתנו לו שאמת הוא שלא ירשתיה מאבותי שאבי איש נאבד היה וירד מצרימה וזהו ועניית שהוא תשובה לחטיפת הכהן הטנא. ובזה הותר ג"כ הספק הה' שאמר והניחו והנחתו שאמר והניחו הכהן כמי שמניח דבר שהוא שלו ואח"כ יחזור ישראל לקחת אותו ולהניחו כאז"ל מגיד שנוטלו אחר הנחת כהן ואוחזו בידו עד שקורא וחוזר ומניף לומר זה הסל שאני מניח אינו שלי אלא שלך הוא והרי לקחו הכהן כמי שנוטל שלו ואני חוזר ליטול אותו ולהניחו לרמוז ממך הכל ומידך נתננו לך כל מה שאנו נותנים לשי"ת שלו הוא נתנו לנו ואנו חוזרים לתתו לו והותרו כל הספקות:

פרק כז

פסוק יב

אלה יעמדו לברך את העם על הר גריזים שמעון ולוי ויהודה וישששכר ויוסף ובנימין ואלה יעמדו על הקללה בהר עיבל ראובן גד ואשר וזבולן דן ונפתלי יש בזה הענין ספקות:

הספק הא' למה שינה בארור הראשון מארורים אחרי' שבזה אמר וענו כל העם ואמרו אמן ובשאר ארורים לא אמר אלא ואמר כל העם אמן:

הספק הב' למה אמר באלו העבירות ארורים יותר מעבירות אחרות שעבירות חמורות יש בתורה כאלו:

הספק הג' מדוע הם אחד עשר ארורים ואינם שנים עשר או עשרה או מניין אחר:

הספק הד' למה הוצרכנו שתי הרים לענין קללות וברכות יספיק הר אחד לכולם:

הספק הה' שהיה עלבון גדול לחצי השבטים שהם בהר עיבל שיהיו על הקללה וזה ספק גדול למה ביזה אותם וחרפם שחצי השבטים האחרים יהיו על הברכה והם יהיו על הקללה והיה ראוי להם להתרעם תרעומות גדולה על משה שיהיו הלויים הופכים פניהם כלפי הר עיבל ויאמרו בלשון ארור ופניהם כלפי הר גריזים ויאמרו בלשון ברוך ומה חטאו אלו מאלו:

התשובה לספק הראשון שזה הארור הוא בענין ע"ז ואמר במתן תורה ויענו כל העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ועיקר העניה שענו כל אשר דבר ה' נעשה הוא בענין ע"ז אם רצונם שיהיה להם לאלהים והם יהיו לו לעם שאנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום והמודה בע"ז ככופר בכל התורה כולה לזה אמר גם כן כאן בענין ע"ז וענו כל העם ואמרו אמן. התשובה לספק השני למה אמר ארור באלו ולא בעבירות אחרות התשובה שכל אלו הארורים הם הדברים שהאדם עושה בסתר ולכן אמר בראשון ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה ושם בסתר לומר שכל אלו הדברים הדרך בהם לעשותם בסתר ומקלה אביו ואמו בסתר שיש לבן בושה לבזותם בגלוי ומשיג גבול גם כן הוא בסתר וכן משגה עור ומטה משפט ושוכב עם עריות ולוקח שוחד כולם בסתר וכן אמר ארור מכה רעהו בסתר ולא קלל באלו אם היו בפרהסיא שהדיינים יעשו הדין. והיתר הספק השלישי למה הם י"א ארורים ולא חשבון אחר נכלל בהיתר הספק השני ולדעת המדרש אלו י"א ארורים הם כנגד י"א דברים שאמר דוד ע"ה במזמור ה' מי יגור באהליך. והיתר הספק החמישי והוא שנתן עלבון גדולה לחצי השבטים שהם בהר עיבל. התשובה שבאחד משני פנים האדם מוכיח לחבירו אם הוא ממשפחה טובה ובן

טובים אומרים לו לא תחטא זכור מעשי אבותיך הטובים ותדמה אליו ותהיה מבורך מפי השי"ת ואם אביו רשע אומרים לו הזהר אל תהי כאבותיך שיבואו עליך קללות ולכן בשבטים שבהר גריזים ראוי לומר להם תהיו דומים לאביכם ואמכם כמו שאמר הביטו אל אברהם וגו' ולז"א להם בלשון ברוך לומר תהיו דומים ליעקב ולרחל ולאה אבל לבני השפחות ראוי לומר להם לא תהיו דומים לאמכם ואביהן שיביא קללה כאמרו ז"ל אין הגאוה מצויה אלא בבזויי משפחה שנאמר ותגשן השפחות הנה וילדיהן וגו' ובני השפחות בהר עיבל. ובזה הותר הספק הד' שלזה הוצרכו שתי הרים ולא הספיק הר אחד לפי שהקללות צריך שיהיו לקצת השבטים זולת קצתם והברכות לקצת זולת קצתם. ויש ספק על זה א"כ ראובן מדוע נתן אותו בהר עיבל שהוא מבני הגבירות ולזה היה איפשר שנאמר שלפי ששכב עם אשת אביו ואחד מן הארורים הוא ארור שוכב עם אשת אביו וזה א"א שבמס' שבת איתא מוצל אותו האיש מעון והאומר ראובן חטא אינו אלא טועה ואלו הונח שחטא הרי אז"ל ששב בתשובה ואסור לומר זכור מעשיך הראשונים ועוד איך איפשר שהיה מרע"ה מלבין פני בניו ברבים ח"ו אלא הטעם הוא הפך מזה שלגלות שלא חטא נתן אותו במקום שאומר ארור שוכב עם אשת אביו שכל העולם יאמרו אם ראובן חטא בזה איך הלבין פני בניו לומר ארור שוכב עם אשת אביו אלא ודאי לא חטא וזה הוא שאז"ל אז חללת יצועי והעולם יחשבו כן עד שיבוא אותו שנאמר בו ומשה עלה וכוונתם לומר שבמה שנתן בניו במקום שנאמר בו ארור גלה שלא חטא ומה שנתן זבולון במקום הארורים לפי שהוא ספן לחוף ימים ישכון ולא ישמע דברי תורה צריך להוכיחו והראיה שכל מה שעשה היה בכוונה רצויה ושלא רצה לבזות שום שבט שאז"ל שהיו י"א ארורים כנגד י"א שבטים ומה שלא היו י"ב לפי ששמעון היה בלבו שלא לברכו לא רצה לומר ארור כנגדו וא"ת י"ב ארורים הם התשובה שארור אשר לא יקים הוא כנגד כל ישראל בכללם וכנגד כל התורה בכללה אבל י"א ארורים הם ממצות פרטיות וכנגד י"א שבטים:

פרק כח

פסוק יב

והיה אם לא תשמע בקול ה' אלהיך ובאו עליך כל הקללות האלה והשיגוך יש בזה ספק והוא מדוע שינה בקללות מבברכות שבברכות אמר בראשונה ברוך פרי בטנך ובפרי אדמתך ואח"כ אמר ברוך טנאך ומשארתך ובקללות בראשונה אמר ארור טנאך ומשארתך ואח"כ אמר ארור פרי בטנך ופרי אדמתך וכן בענין נגיפת האויבים אמר בברכות נגיפת האויבים בראשונה ואח"כ יצו ה' אתך את הברכה באסמיך ובכל משלח

ידך ובקללות אמר בראשונה ישלח ה' בך את המארה את המהומה ואת המגערת בכל משלח ידך אשר תעשה וקללות אחרות ואחר כך אמר יתנך ה' נגף לפני אויביך. התשובה בברכות הקדים היותר הטוב בתחלה ואמר ברוך פרי בטנך ופרי אדמתך שזהו עיקר הברכות וטוב ויפה שיבואו מיד ואחר כך יבוא להם אותו שאינו כ"כ עיקר והוא טנאך ומשארתך אבל בקללות קלל בראשונה טנאך ומשארתך שזה התראה ואם לא ישמע ארור פרי בטנך ופרי אדמתך וכן לענין נגיפת האויבים הקדים בברכות אויבינו נגפים בתחלה ואח"כ יצו ה' אתך את הברכה באסמיך וגו' כי מה יועילו הברכות אם אויבינו ינצחו לנו ויקחו כל אשר לנו אבל בקללות הקדים המארה וקללות אחרות להתראה ועדיין אין אויבינו שולטים בנו ואם לא ישמעו יתנם השם נגפים לפני אויביהם:

פסוק כא

ידבק ה' בך את הדבר אמר לשון ידבק לפי שהדבר נדבק מאד יותר מחלאים אחרים הדבקים שאף מבגדי החולים הדבר נדבק:

פסוק כב

יככה ה' בשחפת ובקדחת ובדלקת ובחרחור ובחרב ובשדפון ובירקון אחר שקלל בדבר קלל בקדחת והקדחת ג' סוגים. סוג אחד ברוחות. סוג שני בליחות. סוג ג' באברים. והמשילו חכמי הרפואה כמרחץ שבו רוחות ומים וכותלי המרחץ לראשון שהוא ברוחות אמר שחפת וכן פי' רלב"ג וסוג הליחות נחלק לשנים נושנות וחדות לנושנות אמר קדחת לחדות אמר דלקת חרחור חרב וזה לפי שיש ג' מיני חדות. חדות ולא מאד. וחדות מאד. וחדות במאד מאד ונקראים בלשונם אגודאש פיראגודאש פירפיראגודאש לחדות אמר דלקת ליותר חדות אמר חרחור והם שגבולם לז' הימים לחדות במאד מאד אמר בחרב והם שגבולם לארבעה ימים שהורג כמו בחרב. וסוג קדחת האיברים הוא שהקדחת בבשר עצמו ובעצמות האברים והיא בלחות טבעי אותו שבו נתהוה העובר כמו הלחות שבו נתהוה הפתילה ואותו הלחות טבעי הוא בתוך הבשר ובו נדבקו חלקי הבשר זו עם זו כמו שכתבו חכמי הרפואה:

פסוק כג

והיו שמיך אשר על ראשך נחשת והארץ אשר תחתיך ברזל ידוע שהשמים על ראשנו והארץ תחתינו אלא הכוונה שבארצות הגוים יהיה מטר והאדמה תתן יבולה אבל אותו חלקי השמים שהוא על ראשינו נחשת והארץ אשר תחתינו ברזל:

פסוק כז

יככה ה' בשחין מצרים פרש"י רעים היה מאד לח מבפנים ויבש מבחוץ גרב שחין לח ובחרס שחין יבש כחרס ונ"ל שלזה אמר אשר לא תוכל להרפא לפי שצריך תרופות הפכיות ומה שיועיל לזה יזיק לזה:

יככה ה' בשחין רע על הברכים ועל השוקים אשר לא תוכל להרפא מה שאמר בזה אשר לא תוכל להרפא נראה לי לפי שאמרו חכמי הרפואה שהאבר שמתנועע תמיד קשה רפואתו כנגע בריאה וכיוצא בה שהתרופה אינה נחה בו ולפי שהברכים והשוקים מתנועעים בהתמדה אמר אשר לא תוכל להרפא:

פסוק כט

והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה העור כחשכה כאורה הכל שוה לו וא"כ למה אמר באפלה שהרי הוא ממשש בצהרים כמו בחצי הלילה והתשובה שבאפלה אין יש מיישר ובאור יישירו לו בני אדם וכן גרסי' במגלה פרק הקורא את המגלה תניא אמר ר' יוסי כל ימי הייתי מצטער על מקרא זה והיית ממשש וגו' וכי מה איכפת ליה לעור בין אפלה לאורה עד שבא מעשה לידי פעם אחת הייתי מהלך באישון לילה ואפילה ראיתי סומא אחד ואבוקה בידו אמרתי לו בני אבוקה זו למה אמר לי כל זמן שאבוקה בידי בני אדם הרואים אותי שומרים אותי מן הפחתים ומן הקוצים ומן הברקנים:

פסוק לו

ועבדת שם אלהים אחרים עץ ואבן וסמך לזה והיית לשמה למשל ולשנינה בכל העמים אשר ינהגך ה' שמה נראה שהטעם בזה לפי שיאמרו הגוים לא המירו אלו דתם לפי שמאמינים באמונתינו אלא לפי שלא נהרגם ואינם שומרים לא דת שלנו ולא דתם וזהו משל ושנינה:

פסוק סג

והיה כאשר שש ה' עליכם להטיב אתכם ולהרבות אתכם כן ישיש ה' עליכם אז"ל ישוש לא נאמר אלא ישיש פי' שהקב"ה לא ישמח לעשות רעה אלא ישיש לאחרים:

פסוק סו

והיו חייך תלויים לך מנגד ופחדת לילה ויומם ולא תאמין בחייך אז"ל במסכת מנחות תלויים לך זה הקונה חטה לשנה אחת ופחדת לילה ויומם זה הקונה בכל שבוע ולא תאמין בחייך זה הסומך על פת של פלטר:

פסוק סח

והשיבך ה' מצרים באניות פירוש כשיצאתם ממצרים עברתם הים ביבשה ועכשיו באניות ועוד שם אמרו מה זאת עשינו כי שילחנו את ישראל מעבדינו ועכשיו

והתמכרתם שם לאויביך לעבדים ולשפחות ואין קונה ויש להסתפק בזה המוסר ג' ספקות:

הספק הא' מדוע קללות שבתורת כהנים לנוכח ואלו שבמשנה תורה שלא לנוכח שאמר בקללות שבתורת כהנים ואם לא תשמעו לי וכן בכל אותו המוסר כאלו מדבר השי"ת עם ישראל פנים אל פנים בעצמו ובכבודו ובמוסר הזה מדבר שלא לנוכח שאמר והיה אם לא תשמע בקול ה' אלהיך:

הספק הב' מדוע קללות שבתורת כהנים לשון רבים ובקללות האלו שבמשנה תורה לשון יחיד ששם אמר ואם לא תשמעו לי ואם בחקותי תמאסו וכן כל אותו המוסר וזה המוסר כולו בלשון יחיד והיה אם לא תשמע ארור אתה:

הספק הג' דאמרינן במגלה פרק בני העיר אין מפסיקין בקללות אמר אביי לא שנו אלא קללות שבתורת כהנים אבל שבמשנה תורה פוסק ויש להקשות למה בזה אינו פוסק ובזה פוסק ואע"ג דאמרינן התם מאי טעמא אמר אביי הללו בלשון רבים אמורות ומשה מפי הגבורה אמרן והללו בלשון יחיד אמורות ומשה מפי עצמו אמרן גם לזה אני שואל מה טעם יש בזה שלפי שאמורות מפי הגבורה לא יפסיק ואלו שמפי עצמו יפסיק. ולהתיר אלו הג' ספקות אקשה ספק רביעי והוא מדוע שינה בזה מת"כ הרבה שינויים השינוי הא' בת"כ אמר ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצות האלה ואמר עוד ואם בחקותי תמאסו ואמר עוד ואם את משפטי תגעל נפשכם לבלתי עשות את כל מצותי להפרכם את בריתי עשה מהם רשעים גמורים ובקללות שבמשנה תורה לא אמר אלא והיה אם לא תשמע בקול ה' אלהיך לשמור לעשות את כל מצותיו וחקותיו אשר אנכי מצוך היום למה שינה בזה מזה ולמה לא אמר בזה המוסר כמו שאמר במוסר הראשון. השינוי הב' בת"כ אמר ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם ובמשנה תורה לא אמר כן ולמה זה. השלישי מדוע בת"כ אם תלכו עמי קרי והלכתם עמי קרי והלכתי אף אני עמכם בקרי והלכתם עמי בקרי והלכתי עמכם בחמת קרי ולא הזכיר כלל מזה במשנה תורה. הד' בת"כ והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית ולא אמר כן במשנה תורה. ה' בת"כ והשמדתי את במותיכם והכרתי את חמניכם ובמ"ת לא הזכיר במות וחמנים. הששי בת"כ ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם ובמ"ת לא אמר כן. הז' בת"כ והשימותי את מקדשיכם ולא הזכיר מקדש במ"ת. ח' בתורת כהנים הזכיר שמטות שאמר אז תרצה הארץ את שבתותיה ולא הזכיר שמטות במ"ת. ט' למה והתודו בת"כ ואין וידוי במ"ת. הי' והיא קשה מאד למה בתורת כהנים נתן להם נחמה שנא' ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים וגו' ובמ"ת אין נחמה ולמה לא אמר בכאן במ"ת כמו

שאמר בתורת כהנים בכל אלו הדברים ועד עכשיו ספקתי בשמה שאמר בת"כ למה לא אמר כן במ"ת ועכשיו אעשה עוד ספק למה מה שלא אמר בת"כ למה שינה במ"ת ואמרו והוא. י"א למה לא הזכיר ארורים בת"כ והזכיר ארורים רבים במ"ת ארור אתה בעיר וארור אתה בשדה ארור טנאך ומשארתך ארור פרי בטנך ופרי אדמתך ארור אתה בבואך וארור אתה בצאתך כמו שלא הזכירם שם היה ראוי שלא יזכרם כאן. י"ב למה אמר במשנה תורה ידבק ה' בך את דהבר ולא בתורת כהנים. י"ג למה שחפת קדחת דלקת חרחור חרב שדפון ירקון במ"ת ולא בת"כ. י"ד במ"ת בדרך אחד תצא אליו ובשבעה דרכים תנוס לפניו ובת"כ לא אמר כן. ט"ו והיתה נבלתך למאכל במ"ת לא אמר כן בת"כ. י"ו במ"ת שחין מצרים ובטחורים ובגרב ובחרס. י"ז בשגעון ובעורון ובתמהון לבב והיית ממשש במ"ת ולא בת"כ. י"ח אשה תארש ואיש אחר ישכבנה במ"ת ולא בת"כ. י"ט שורך טבוח לעיניך ולא תאכל ממנו במשנה תורה ולא בת"כ. כ' בניך ובנותיך נתונים לעם אחר במשנה תורה ולא בת"כ. כ"א יוליך ה' אותך ואת מלכך אשר תקים עליך במ"ת ולא בת"כ. כ"ב ועבדת שם אלהים אחרים במ"ת ולא בת"כ. כ"ג ישא ה' עליך גוי מרחוק כאשר ידאה הנשר במ"ת ולא בת"כ. כ"ד גוי אשר לא תשמע לשונו במ"ת ולא בת"כ. כ"ה הרכה בך והענוגה במ"ת ולא בת"כ. כ"ו והפלא ה' את מכותך ואת מכות זרעך במ"ת ולא בת"כ. כ"ז גם כל חלי וכל מכה במ"ת ולא בת"כ. כ"ח והפיצך ה' בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ במ"ת ולא בת"כ. כ"ט והשיבך ה' מצרים באניות במש"ת ולא בת"כ. ל' אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכרות את בני ישראל במ"ת ולא בת"כ:

ולהשיב לכל אלו הספקות והשינויים נקשה קושיא אחת ובזה יותרו כולם והיא מה צורך שתי בריתות ושני קללות וא"ת לבנים אם כן בכל בנים שיולדו אחר אלו הבנים צריך ברית אחרת וכן בכל דור ודור. תשובה לזו בהקדמה אחת והיא לקוחה מהרמב"ן והוא ששתי גליות היו לנו אחר מתן תורה המוסר הראשון כולו רמז לגלות בבל המוסר השני הזה רמז לגלות אדום שאנו עד היום בו ובזאת ההקדמה יותרו כל הספקות שהמוסר הראשון נאמרו בו שלשה דברים האחד העבירות שיעשו והשני הקללות שיבאו עליהם הג' הגאולה והעבירות כולם היו בהם בבית ראשון והקללות שאמר בו כולם באו עליהם בגלות בבל וכן המוסר השני העבירות שנאמרו בו עשו בבית שני והקללות הנאמרות בו כולם באו עלינו בגלות אדום עד היום והגאולה תבא כמו שאזכיר מחולפת מן הראשונה והנה בבית ראשון חטאו בע"ז גילוי עריות שפיכות דמים ובכל העבירות החמורות שבכל התורה ולא כן בבית שני כמו שאמרו בית ראשון מפני מה חרב מפני ע"ז גילוי עריות

שפיכות דמים. בית שני שאנו בקיאין בהם שהיו עוסקין בתורה ובגמילות חסדים מפני מה חרב מפני שנאת חנם ולזה במוסר דת"כ עשה מהם עבריינים גדולים שאמר ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצות האלה ואם בחקותי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם להפרכם את בריתי ואמר בו אם תלכו עמי קרי ולא אמר כן במוסר דמשנה תורה שלא היו רשעים כל כך וגם הקללות שבת"כ כולם באו עליהם שנענשו עונשים גדולים כל אותם שכתובות בו שאמר שבע על חטאתיכם ואמר חרב נוקמת נקם ברית שעברו ברית ה' ולא כן בבית שני ולזה הזכיר בתורת כהנים במות חמנים ופגרי גלוליכם ולא הזכירם במוסר שני שבבית ראשון היו עובדי ע"ז ולא היו כן בבית שני ולכן הזכיר מקדש במוסר ראשון ולא במוסר שני לפי שהבית ראשון היה מקדש מקודש שהיתה האש יורדת ואוכלת הקרבנות ובבית שני לא היתה האש יורדת שאז"ל שחסרו בו ה' דברים וזו אחד מהם ולכן הזכיר שמטות במוסר הראשון ולא בשני כמו שאמר בירמיה בגלות הראשון למלאת דבר ה' מפי ירמיה אז רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שבתה למלאת שבעים שנה ולזה אמר במוסר השני בניך ובנותיך נתונים לעם אחר ועיניך רואות וכלות אליהם כל היום ולא אמר כן במוסר הראשון שבגלות בבל גלו גלות שלימה אבות ובנים אבל בגלות אדום הזה הזכיר כן לפי שהיו הרומיים מושלים בארצינו ולוקחים בנים ובנות ונשארו קצת האבות בארץ ולזה אמר בברית השני הזה יוליך ה' אותך ואת מלכך אשר תקים עליך שהלך אגריפס המלך בסוף בית שני לרומה ועל הליכתו שם נחרב הבית ולז"א אשר תקים עליך כלומר שתקים הפך מצות התורה שהיה גר ולז"א בברית השני ישא ה' עליך גוי מרחוק כאשר ידאה הנשר ולא אמר כן בברית הראשון שבאו לבית שני עם רומי הרחוקים מאד מארץ ישראל ולז"א גוי אשר לא תשמע לשונו לפי שהרומיים רחוקים מאד אינם שומעים לשוננו אבל בבל קרובים ויודעים לשוננו ולז"א בברית שני הרכה בך והענוגה שכן קרה בבית שני כמו שהזכירו בגמ' ולזה אמר בברית הזה והפיצך ה' בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ הוא גלותינו היום שאנו מפוזרין בד' פנות העולם מסוף העולם ועד סופו ולזה אמר בברית הזה והשיבך ה' מצרים באניות כן היה בגלותינו זה שמילא טיטוס מהם ספינות וכן כתב הרמב"ן וכן כתוב בסיפורי הרומיים. ובזה גם כן הותרו ג' ספקות הראשונות והם הספק הראשון למה קללות שבתורת כהנים לנוכח ושבמשנה תורה שלא לנוכח התשובה שהברית הראשונה כרת השי"ת עם ישראל בעצמו ובכבודו לא על ידי שליח ולכן דיבר לנוכח כאלו מדבר הקב"ה בעצמו עם ישראל אבל הברית הזה שבמשנה תורה כרת משה רבינו ע"ה ולכן דיבר שלא לנוכח ואמר והיה אם לא תשמע בקול ה' אלהיך ואם

תאמר למה הברית השני הזה לא כרת הש"י עצמו כמו הראשון תשובה בבית המקדש הראשון היה השם עצמו במקדש ולכן כרת השי"ת עצמו הברית אבל בבית שני לא היה השם במקדש שחסרו חמשה דברים ואחד מהם השכינה ולכן הוצרך השם לשלוח שליח לכרו' הברית והשליח הוא מרע"ה ואע"פ שבמדבר היה השי"ת עם ישראל בשתי הבריתות לפי שרמז הברית השני לזמן הבית השני רצה שיהיה ע"י שליח. ובזה גם כן הותר השינוי השלשים והוא למה אמר במשנה תורה אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכרות את בני ישראל ולא אמר כן בת"כ שהכוונה אלה דברי הברית על ידי שליח אבל הברית הראשון לא צוה ה' את משה לכרות אותו את משה שהקב"ה בעצמו כרת אותו ובזה גם כן הותר הספק השני מן השלשה ספקות למה בזה הברית דמשנה תורה דיבר בלשון יחיד והראשון בלשון רבים. תשובה לפי שזה הברית כרת אותו משה והוא רחמן לא רצה לקלל את הרבים כאלו לא יהיה בקללה אלא יחיד לא צבור והקב"ה אע"פ שהוא רחמן רצה להפחיד את ישראל ואמר בלשון רבים. ועל זה יש ספק אם כן שבעבור שמשה רחמן אמרן בלשון יחיד מדוע האריך בזה הברית מאד יותר מברית הראשון ועוד שבברית הראשון יש מ"ט קללות ובברית שני צ"ח קללות תשובה שהקללות שבברית הראשון בערך הזמן שעמדו בגלות בבל שהוא שבעים שנה הם רבים מאד יותר מקללות שבמשנה תורה בערך הזמן של גלות אדום שנתארך כ"כ ובזמן רב שהיינו בגלות הזה באו להם רעות גדולות וקללות רבות ובזה הותרו השינויים השינוי י"ב י"ג י"ד ט"ו ט"ז י"ז י"ח י"ט כ' שיש בזה הברית ולא בראשון שלפי שנתארך הגלות הזה כל כך באו עליהם כל הקללות ההם שבמשנה תורה ולא כ"כ בגלות בבל שזמנו קצר. ובזה ג"כ הותר הספק הג' למה אין מפסיקין במוסר הראשון ומפסיקין במוסר השני. התשובה שהגלות הראשון היה לזמן קצוב לע' שנה כמנין השמטות שלא שבתו ולא יועיל תשובה ולכן אין מפסיקין אבל הגאולה הזאת תלויה בתשובה שאם ישובו יפסיק השם גלותם ויגאל השם אותם וכמו שאמרו זכו אחישנה ולכן מפסיקין בו וכבר נהגו שלא להפסיק גם בזה. ובזה הותר גם כן השינוי העשירי למה בת"כ נתן להם נחמה שאמר ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם ובמשנה תורה לא אמר נחמה. התשובה שבזה הגלות נתן נחמות גדולות שאמר והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה והשבות אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' שמה ושבת עד ה' אלהיך ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' שמה אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלהיך ומשם יקחך והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והטיבך והרבך מאבותיך ואם תאמר מה יועיל שנשוב לחטוא ונחזור להיות גולים ומל ה' אלהיך את לבבך וגו' ונתן ה'

אלהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך אבל בגלות הראשון לא נתן בו נחמה אלא מעט שאינו מבטיח רק שיזכור ברית אבות וזכירת הארץ לא שימחול עונם ויוסף אהבתם כקדם ולא שיאסוף נדחיהם שכן היה בעלותם מבבל שלא שבו רק יהודה ובנימין והנלוים מעט מקצת השבטים שגלו לבבל ושבו בדלות ועבודת מלכי פרס וגם לא אמר שישובו בתשובה שלימה רק שיתודו עוונם ואמר הנחמה רחוק מן הברית לפי שנתארך הגלות מאוד וכשנהיה מתיאשים מן הנחמה יבוא הגאולה:

פרק כט

פסוק יג

ולא אתכם לבדכם אנכי כורת את הברית הזאת ואת האלה הזאת כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום לפני ה' אלהינו ואת אשר איננו פה עמנו היום בזה יש שתי ספקות גדולות:

הספק הא' מאי זה צד היה רשות לדור ההוא להכניס בברית ואלה לדורות העתידים להיות שעדיין לא נולדו ולא היו בעולם ויהיו יכולין לומר אח"כ אין עלינו ברית ואלה ואנו מסלקין עצמנו מזה ונהיה כגוים אשר סביבותינו וא"ת שלא הכניסו בברית לדורות העתידים אלא לדור ההוא לבד אי אפשר שהנה אמר ואת אשר איננו פה ואי אפשר לפרש לדור ההוא אותם שלא היו אז שמה והיו במדבר אחר או הלכו לדרכם לעשות מלאכתם שהרי אמר אתם נצבים היום כולכם ראשיכם שבטיכם זקניכם ושוטריכם כל איש ישראל טפכם נשיכם וגרך אשר בקרב מחניך וגו' ולזה פרש"י ואת אשר איננו פה אף עם הדורות העתידים להיות:

הספק הב' מה צורך לחזור להכניסם בברית אחר שכרת ברית עמהם בהר סיני וכן כתב הרמב"ן וזה לשונו והברית היא השבועה והאלה אשר יזכיר לעברך בברית ה' אלהיך ובאלתו ויתכן שכרת עמהם עוד ברית כברית הראשונה אשר כרת אתם בהר סיני שהקריב עליהם עולה ולקח חצי הדם ויזרוק על המזבח וחצי הדם זרק על העם אבל לא הוצרך להזכיר זה עכ"ד והפסוק אמר אלה דברי הברית אשר צוה ה' לכרות את בני ישראל בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת עמם בחורב וא"כ יש להקשות מה צורך ברית אחר ברית עם היות שהשבתי בסדר והיה כי תבא לא תספיק תשובתי ויש מפרשים לפי שעשו את העגל ועברו ברית הוצרך לכרות ברית אחר לא יתכן שלפי זה כל העוברים החרם הותר להם החרם ואינו כן ועוד שא"כ בכל פעם שישראל עבדו ע"ז היה צריך ברית חדשה ויש אומרים לפי ששיבר הלוחות ואינו כן שהדין הוא חזרה שטרו לא חזרה מתנתו ואם ראובן חייב לשמעון אלף לבנים בשטר ושמעון קרע השטר עדיין

חייב לו אלף לבנים עד שנתן או מחל לו וי"א בעבור הבנים ואינו כן שהברית הראשון ג"כ היה לבנים ולכל הדורות וכי עלה על הדעת שלא כרת ברית אלא לדור ההוא לבד ומדוע כרת הברית הראשון לאותו הדור וזה לכל הדורות העתידים להיות. והיתר הספק הא' אחז"ל אף נפשות העתידים היו שם וא"כ כל הדורות העתידים היו שם וזה הפי' יש לו שתי ראיות הא' כמו שאמר לפני ה' באשר ישנו פה מדוע לא אמר לפני ה' באשר איננו פה אלא ודאי הכוונה אשר ישנו פה הרי הגוף לפני ה' הרי הנפש שהנפש היא יותר לפניו מן הגוף אבל באשר איננו פה לא אמר כן אלא אשר איננו פה עמנו הרי הגוף שאינו עמנו אבל הנפש היא לפני ה' א"כ שם היה הראיה השנית באשר ישנו פה אמר עומד ובאשר איננו פה לא אמר עומד לפי שהנפש היא עומדת שאין לה קפצים כמלאך שנא' ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה ולכן לא אמר אשר איננו עומד שהנפש עומדת היא ולפי שהיתה שמה נפש כל ישראל לא אמר ואת אשר איננו פה עומד עמנו היום ופרש"י על מאמר העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה לא גרסינן ולא עמידה וז"ש אתם נצבים היום כלכם שאחר שפרטן אח"כ כולם אין צורך לומר כולכם אלא הכוונה בעבור הנפשות. ויש להקשות סוף סוף נפשות העתידים ראויות לעונש בעולם הנשמות אחר שחטאו בעודן בגוף אבל הגוף שלא היה שם אין ראוי לעונש שלא קבל ברית ואלות התשובה שהגוף אינו אלא כלי הנפש. זהו דעת רז"ל עם מה שפירשתי בו וזהו דרך דרש. אבל דרך הפשט נפרש שאם לראובן עבד ידוע שכל בניו שיוליד בעודו עבד הם עבדים לראובן ואם מכרו לשמעון כל הבנים שיוליד בעודו עבד לשמעון הם עבדיו וכן שפחה שילדה בנים בעודה שפחה האשה וילדיה תהיה לאדוניה וישראל היו עבדים לפרעה ואלו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים עדיין אנו ובנינו עבדים היינו לפרעה והקב"ה קנה לישראל מפרעה להיותם עבדים לו שנאמר עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים ואם כן כל הבנים שיולידו ישראל הם עבדים לשי"ת וחייבין לעשות כל מה שיגזור עליהם ולזה אמר ולא אתכם לבדכם אנכי כורת את הברית הזאת ואת האלה הזאת כי אשר איננו פה וכי תאמרו איך אפשר לכרות ברית עם הדורות העתידים לז"א כי אתם ידעתם את אשר ישבנו בארץ מצרים כלומר ישבנו עבדים הנה שמרע"ה עצמו התיר הקושיא. והיתר הספק השני מה צורך להכניסם בברית אחר שכרת ברית בהר סיני הוא בעבור הבני' לפי שהברית הראשון כרת לדור ההוא ולא לבנים ולא לדורות העתידים והטעם שלא כרת לדורות העתידים לפי שהם רצו לכרות ברית לעצמם גם שיחשבו שיש אלוה אחר ח"ו גדול ממנו בעבור החסדים הגדולים והנסים שעשה להם ולזה רצו לקבלו באלוה שלא להיות כפויי טובה אבל לבניהם לא רצו לקבלו

לאלוה שאולי זה חובה לבניהם אם יש שם אלוה גדול ממנו ואין חבין לאדם שלא בפניו וזהו בעבור שעדיין לא ראו אלא ע"ז של מצרים שהוא טלה אבל אחר שראו גוים רבים ואלהיהם ידעו כי כולם הבל הבלים וזהו זכות לבנים לכרות עמו ברית גם בעבור הבנים וזכין לאדם שלא בפניו וזה עצמו אמר מרע"ה לישראל ונשמר מזאת הקושיא ואמר אתם נצבים לעברך בברית ואמר אם תאמרו מדוע אני רוצה לכרות ברית שני שאין צורך בו צורך יש בו שהוא בעבור בנינו שלא אתכם לבדכם אנכי כורת את הברית הזאת כי אשר ישנו פה ואשר איננו פה ואם תאמרו מדוע לא כרת ברית בראשונה גם לבנינו השיב כי אתם ידעתם בראשונה את אשר ישבנו בארץ מצרים וראיתם בעיניכם שאלהינו גדול ממנו ובכל אלהי מצרים עשה שפטים אבל לא ראיתם אלהים אחרים וחשבתם שאולי יש באלהי האומות גדול מאלהינו אבל עתה אתם ידעתם הכל וז"ש ואת אשר עברנו בקרב הגוים ותראו את שקוציהם ואת גלוליהם שהם שקץ וגלל ואתם רואים שהוא זכות לבניכם וזכין לאדם שלא בפניו וזהו שאמר גם כן ולא נתן ה' לכם לב לדעת עד היום הזה שחשבתם שהוא חובה וראיה לכל זה שבברית הזה אמר ולא אתכם לבדכם אנכי כורת וגו' ואת אשר איננו פה ובברית הראשון לא אמר כן ובזה שהתרנו הספק הב' הותר גם כן הספק הא' מי נתן לישראל רשות וכח להכניס בברית למי שאין לו דעת ולמי שלא נולד עדיין כנ"ל:

פסוק יז

פן יש בכם איש או אשה וגו' יש לשאול איך נתן טעם לפן יש בכם ותראו את שקוציהם שנראה שהסבה שיעבדו ע"ז לפי שראו שקוצים וגלולים והוא בהפך שהרי ראו שהם שקץ וגלל הבל וריק אבל כוונת הפסוק אמת שראיתם שהם שקוצים וגלולים אבל ראיתם שהגוים מושפעים מאד ועשירים גדולי' עושר ונכסי' וכבוד ומזה הצד תחשבו שיש בהם ממש וז"ש כסף וזהב אשר עמהם ר"ל עם העובדי ע"ז ולכן פן יש בכם איש או אשה וגו'. ובאלו הפסוקים יש ספקות:

הספק הא' למה אמר ב' פעמים פן פן יש בכם איש או אשה אשר לבבו פונה היום פן יש בכם שורש פורה ראש ולענה ועוד מה שורש רע ומר איפשר מלהיותו פונה היום מעם ה' ללכת לעבוד את אלהי הגוים ההם ועוד מה צ"ל לא יאבה ה' סלוח לו דבר ידוע הוא שלא יסלח העבירה היותר חמורה שבכל התורה ואם שב בתשובה מדוע לא יסלח הרי ארז"ל שובה ישראל עד ה' אלהיך אפי' כפרת בעיקר ועוד אחר שאמר כי אז יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא ורבצה בו כל האלה הכתובה בספר הזה מה צורך לומר עוד והבדילו ה' לרעה מכל שבטי ישראל מובדל הוא לרעה אחר שתרבץ בו כל האלה

הכתובה בספר הזה ומחה ה' את שמו מתחת השמי' ואחשוב שהכוונה בזה שהעבירות שהאנשים עושים הוא לא' משתי סבות האחת שכופרים בעיקר ואומרים לית דין ולית דיין. השנית שיודעים כי ה' אלהים אמת וי"ג עקרי הדת אמת אבל יצר הרע מעכב וחוטאים מצד התלהבות היצר ולזה אמר למי שמודה עקרי הדת פן יש בכם איש או אשה אשר לבבו פונה היום והטעם לזה אינו לפי שכופר בעקרי הדת אלא לפי שהם מוצלחים בכסף וזהב אשר עמהם וכמו שפירשתי ומצד תאות העושר עובד ע"ז וזה טעם היום שאומר היום שאין לי עושר אעבוד ע"ז ואחר שיהיה לי עושר אשובה לעבוד את ה' וכנגד הכופר בעיקרי הדת אמר פן יש בכם שורש פורה ראש ולענה שורש ועיקר הכל אחד שכופר בשרשי האמונה ועיקריה ואחר שאמר אלו השתי סבות לעבירה חזר לשניהם ואמר כנגד המודה בעיקרי הדת אמר והיה כשמעו את דברי האלה הזאת והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי והטעם שיהיה לי שלום אע"פ שאני חוטא לפי שהיצר הרע מכריח לי בעבור תאוה גשמית ובשרירות לבי הוא מלשון שריר וקיים לומר מתחזק וקם עלי. וכנגד הכופר אמר למען ספות הרוה את הצמאה פירוש למען היתרון לרשע שמשביע עצמו מעבירות עם הצמא מהם שבעיני אני רואה שהרשע מושפע והצדיק אינו מושפע ויש יתרון בזה העולם לרשע מל הצדיק או ירצה לפי שאני רואה שבאף תספה הצדיק עם הרשע וחזרו עוד הפסוקים על אלו השני מיני חוטאים ואמר כנגד אותו שאינו כופר לא יאבה ה' סלוח לו שעלה על הדעת שאחר שאינו כופר שה' יסלח לו אמר שאינו כן שמי שהוא כופר לא יטעו אחריו האנשים שכולם יאמרו כופר הוא אבל זה שאינו כופר רבים יטעו אחריו אחר שהוא לתכלית עושר וזהו טעם אז לומר הפך הוא ממה שחשבת כי אז באותו עתה ולאותה הסבה שהוא חושב שלא חטא יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא ורבצה בו כל האלה הכתובה בספר הזה ולא לבד זה אלא ומחה ה' את שמו מתחת השמים אבל מי שחטא בכפירה לא ימחה ה' את שמו אלא יחול עליו כל האלה הכתובה בספר התורה הזה ובפרשת וילך אפרש יותר זה הענין ב"ה:

פסוק כח

הנסתרות לה' אלהינו מה קישור יש לזה הפסוק עם הפסוק הקודם אליו אלא לפי שאמר איש או אשה אשר לבבו פונה היום ועונש היחיד הוא ויתשם ה' לכל ישראל זה שלא כדין שבעבור היחיד ילכו כל ישראל בגלות וזהו תשובת ישראל לשי"ת זה הברית שאנו כורתים הוא על היחיד אם אנו יודעים העבירה שאנו חייבים להוכיחו וליסרו אבל הנסתרות ממנו אין אנו כורתי' ברית עליו וזהו שאמר הנסתרות שעושה הרשע הקב"ה ייסרהו ויענישהו ואין עלינו אשם אבל הנגלות לנו ולבנינו להעניש ליחיד ואם לא נעניש

עלינו העונש וכמו שאמר יחזקאל הוא רשע בעונו ימות ודמו מידך אבקש או יאמר הנסתרות שהוא השוגג לה' לבדו הם ואין עלינו עון עליהם אבל הנגלות שהם הזדונות לנו ולבנינו עד עולם לאשר ישנו פה ועל אשר איננו פה הוציאו מן החרם העושה בשגגה והוא כמו שגיאות מי יבין מנסתרות נקני:

פרק ל

פסוק א

והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הפרשה הזאת עתידה כי כולה לא היתה ומקצתה בעשרת שבטים ומקצתה בנו ומקצתה בנו ובהם ומה שאמר קודם זה ויתשם ה' מעל אדמתם הוא עלינו וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה הוא על עשרת שבטים שהם מקובצים והם חוץ לארצם כיום הזה שהיו מקובצים במדבר חוץ לארצם. ומה שאמר והשבות אל לבבך הוא על עשרת שבטים שהם נדחים ואינם נפוצים ולז"א בזה בכל הגוים אשר הדיחך ה' שמה ושבת עד ה' אלהיך הוא גלותינו יהודה ובנימין ושב ה' אלהיך את שבותך הוא עשרת שבטים ושב וקבצך הוא יהודה ובנימין ולז"א בו וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה:

פסוק ד

אם יהיה נדחך בקצה השמים הם עשרת שבטים משם יקבצך ה' אלהיך ומשם יקחך והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך הוא לנו ולהם. ומל ה' אלהיך את לבבך הוא לנו ולהם ולדעת הרמב"ן הוא ביטול יצר הרע לגמרי כי בימות המשיח תתבטל הבחירה וזהו שאמר ביחזקאל ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם ולפי דעתי אינו ביטול בחירה שאם כן לא יהיו אנשים וכבר אמרו אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד אבל הוא נטיה כדרך החסידים ופרושים שנולדו מוכנים לכל טובה ומדות טובות וראיה לזה שאחר שאמר ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך אמר ואתה תשוב ושמעת בקול ה' ואמר עוד כי תשוב אל ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ואם הוא בטול יצר הרע מה תשובה צריך הרי לא חטא ואם תשובה על הזמן שהיה בו יצר הרע אחד מתנאי התשובה הוא שלא יחזור לחטוא והרי אין בו יצר הרע ואם חרטה הנה יצר הרע אין בו ולא נופל חרטה אלא על החטא שהיה אפשר לחזור לעשותו והתשובה היא שאם יבא לידו פעם אחרת זאת העבירה לא יעשנה והנה לא יבא לו עוד לידו שאין בו יצר הרע ועוד שאם יתבטל יצר הרע לגמרי לא נעשה עוד מצות וכל שכן מצות לא תעשה ובכאן אמר ועשית את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום ואמר כי תשמע בקול ה' אלהיך לשמור מצותיו וחקותיו הכתובה בספר התורה הזה. ובזה הענין

יש ספקות והוא למה כפל ושב ושב שני פעמי' שאמר ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך ועוד אחר שאמר והשבות אל לבבך מה צורך לחזור ולומר ושבת עד ה' אלהיך והתשובה לראשונה ושב ה' את שבותך הוא לעשרת שבטים ושב וקבצך הוא ליהודה ובנימין וכמו שפירשתי אבל התשובה לשני הספקות הוא שהתשובה היא בשני פנים אחת תשובה בלתי שלימה כגון מיראת עונש. ויש תשובה שלימה והיא מאהבה ואמר כנגד הראשונה והיה כי יבואו עליך הברכה והקללה והשבות אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' שמה לפי שהדיחו שמה ובאו עליהם הקללות שב מיראת קללות ועוד מצרת שיעבוד המלכות וכנגד השנית שהיא תשובה שלימה אמר ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך וכנגד הראשונה שהיא מיראת המלך והעם אמר ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך שיתן להם לרחמים בעיני שוביהם אבל לא יוציאם מגלות וכנגד השנית שהיא תשובה שלימה אמר ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה אם יהיה נדחך וגו' ויש לשאול עוד מדוע חזר לכפול עוד ב' פעמים תשובה שאמר ואתה תשוב ושמעת בקול ה' וחזר ואמר כי תשוב אל ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך. התשובה שיש עוד שני מיני תשובה אחרות אחת שכשרואה שבאים עונשים על אחרים שבים בעבור שאליו לא יגש וכמו שאמר בצפניה הכרתי גוים נשמו פנותם החרבתי חוצותם מבלי עובר וגו' אמרתי אך תיראי אותי תקחי מוסר השנית ששב מצד תוכחת המוכיחים כנגד הראשונה אמר ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך ואתה תשוב ושמעת בקול ה' שלסבה שנתן האלות על אויביהם ישובו כנגד השנית אמר כי תשמע בקול ה' אלהיך לשמור מצותיו והוא ששומע תוכחות המוכיחים כנ"ל:

פסוק יא

כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאת היא ממך ולא רחוקה היא. לא בשמים היא ולא מעבר לים אחשוב שהכוונה בזה שהיה איפשר לומר שהאדם מוכרח במעשיו לאחד מארבעה סבות. האחת להמזגת האדם שהאדומיי והדמיי מוכנים לניאוף והשחורי לכעס וכן כל ההמזגות למדות רעות כל המזגה למדה רעה מיוחדת כפי אותה ההמזגה וכן המדות הטובות כפי ההמזגה. השנית שידיעת השי"ת מכרחת שאם ידע בראובן כשנולד שיהיה רשע אי אפשר שיהיה צדיק. השלישית מצד המערכה שהמערכות להם ממשלה בעולם הזה עד שהאצטגנין יאמר פלוני יהיה רשע או צדיק דהאי מאן דאתיליד במאדים ליהוי אשיד דמא. הרביעית אויר הארץ שיש אויר מחכים או מטפש ואוירא דארעא דישראל מחכים ואויר המגדל אשר בנו בבבל משכח וכן

מכריח להיות רשע להוט בעבירות או להיותו ישר ונאמן וכמו שאז"ל על וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות אל בנות מואב שאויר אותה הארץ מזנה ולזה אמר הכתוב כי לעתיד לבוא ומעיין מאת ה' יצא והשקה את נחל השטים וזהו להסיר משם הניאוף ולז"א ששום אחד מאלו הארבעה אינו מכריח ואינו מסיר הבחירה אמת שמכין וז"ש כי המצוה הזאת לא נפלאת היא ממך כלומר אינה נבדלת לסבת המזגה שלך וזהו ממך אמת הוא שמכרן אבל אינו מכריח ואם מצד ידיעת השי"ת אינה מכרחת וזהו ולא רחוקה היא שהשי"ת רחוק רחוק מי ימצאנו ואם מצד מערכת הכוכבים לא בשמים היא שהמערכה מכינה למדות אבל אינה מכרחת וגם גזרת המערכה כללית כמו שאמר רבא או אומנא או מוהלא ואם מצד אויר המחוז ההוא ולא מעבר לים היא שאמת הוא שמכין למדות טובות או רעות אבל אינו מכריח ואמר כנגד כל ארבעתן כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו כנגד הסבה השנית אמר קרוב אליך הדבר אינו רחוק אלא קרוב וכנגד אויר הארץ אמר מאד שהוא קרוב אליך מאד יותר מאותו המחוז וכנגד המערכה אמר בפיך שהוא הדבור רמז לשכל שהוא למעלה מן המערכה לומר אין המערכה מכרחת שהרי יש לך פה שהוא צלם אלהים ואמר בלבבך כנגד ההמזגה לפי שהלב בו המדות כפי ההמזגה שבו כח המתעורר ואמר בלבבך ברצונך יהיה הכל ולכן אחר שאלו הארבעה אינם מכריחים א"כ הבחירה היא ביד האדם ולכן סמך לזה ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע ואמר ובחרת בחיים למען תחיה אתה וביתך:

פרק לא

פסוק טז

וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ וחרה אפי בו ביום ההוא והיה לאכול ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה כי פנה אל אלהים אחרים. בזה יש קושיא גדולה הנה התשובה מגן וצנה על כל העבירות ומצילה מכל הצרות ואיך אמר על התשובה והוידוי ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא אחר שהתודה ואמר הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה. וכתב הרמב"ן וטעם ואמר ביום ההוא על כי אין אלהי בקרבי איננו וידוי גמור כענין והתודו את עונם אבל הוא הרהור בחרטה שיתחרטו על מעלם ויכירו כי אשמים הם והיה ראוי לרוב חסד השם שיעזרם שכבר כפרו בע"ז ולכך אמר כי על הרעה הגדולה אשר עשה לבטוח בע"ז יסתיר עוד פנים מהם לא במסתר פנים הראשון שהסתיר פני רחמיו ומצאוהו רעות רבות וצרות רק שיהיו בהסתר פני הגאולה ויעמדו בהבטחת ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם

עד שיוסיפו על החרטה הנזכרת וידוי גמור ותשובה שלימה כמו שנאמר למעלה ושבת עד ה' אלהיך ע"כ. וא"כ למה אמר בראשונה והסתרתי פני מהם ובאחרונה הסתר אסתיר שכפל ההסתר. והנכון בעיני שכוונת הפסוקים האלו הוא מצד הלב ומצד הפועל וזה יובן בשנחזור לפרש עוד פסוקים שפירשנו בפרשה שעברה והם פן יש בכם איש או אשה או משפחה או שבט אשר לבבו פונה היום מעם ה' אלהינו ללכת לעבוד את אלהי הגוים ההם פן יש בכם שרש פורה ראש ולענה אמר שני פעמים פן לפי שזה האיש עבד ע"ז בידיו שעבד ע"ז בפועל ולא האמין בה בלבו ולא כפר בעיקרי דת משה וז"ש אשר לבבו פונה היום ללכת לעבוד את אלהי הגוים הוא בפועל וכן יש הרבה אנשים שאומרים שרוצים להמיר דתם שא"א להם לסבול כל כך יסורים ועובדים בפועל לע"ז ובלב עובדים לשי"ת כי בלבם עיקרי דת משה וז"ש והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי פי' שיאמר שלום יהיה לי מצד שלבי טוב ושלם עם ה' ואמר בלבבו שעם הלב שהוא שלם יתברך ויאמר שלום יהיה לי לפי שבשרירות לבי ובמחשבתי טובה ויש לי חוזק בה אלך והוא רוצה שתי תורות וזהו למען ספות הרוה את הצמאה פי' דת עע"ז היא רוה שעוזב לאנשים שיעשו מה שלבם חפץ והיא רוה מתאוות העולם ותורתנו צמאה שמונע כל התאוות ונשאר האדם צמא מהם וזה האיש מוסיף תורה רוה על תורה צמאה ויש לו שתי תורות תורת ה' בלבו ותורת ע"ז בידו ועלה על הדעת שיסלח לו בעבור שהוא מאמין בעיקרי הדת לז"א לא יאבה ה' סלוח לו ואמר פן יש בכם שורש פורה ראש הוא איש אחר שעובד ע"ז בפועל וגם בלב ואמר עליו והבדילו ה' לרעה וגו'. ובזה שפירשתי נדע פירוש הפסוקים האלו הלא על כי אין אלהי בקרבי שזה האיש עבד ע"ז בפועל וגם בלב וז"ש וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ זהו שעבד ע"ז בפועל וחזר ואמר ועזבני והפר את בריתי זהו שגם בלב הוא מין וזה קרוי הפרת ברית ואח"כ חזר בתשובה לענין המינות והתודה ממנו אבל לא התודה מהפועל לפי שדעתו שאם יעבוד לשי"ת בלבו ויעבוד ע"ז בידיו שאינו רע ולא יבואו לו צרות ולכן לא התודה אלא על המינות וז"ש ואמר ביום ההוא הלא על כי אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה וזהו טעם בקרבי ולכן הכפיל ההסתר שזה יטעו אחריו בני אדם ולא יטעו במינות וז"ש ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה בפועל ובלב כלומר עתה יפרע מה שעבד ע"ז קודם זה בפועל ובלב וזה לפי שעתה פנה אל אלהים אחרים שעבד ע"ז בפועל זהו דעתי ובזה הפי' יתיישב מאד זה הענין ולשון הפסוקים:

פרק לב

פסוק א

אז"ל בסיפרי גדולה שירה שיש בה עכשיו ויש בה לשעבר ויש בה לעתיד ויש בה לעולם הבא והיא נחלקת לו' חלקים וחכמים חלקום ונתנו הסימן להם הזי"ו לך וכל העולה לקרות בתורה פותח בדבר טוב ומסיים בדבר טוב חוץ מהאזינו דאמרינן בפ' הקורא את המגלה שמתחילין בסימן הזי"ו לך והטעם שפוסקין בעניינות אלו מפני שהיא תוכחה לפי שיחזרו העם בתשובה והטעם שנתנו חכמים סימן להפסקות פרשה זו יותר משאר פרשיות התורה כדי שלא יתקוטטו עם ש"צ העולים לקרות מפני שהם הפסקות רעות ועוד טעם אחר לפי שעתה אנו תלויים בדין והאשה כשהיא בימי לידה אומרין לה השם יאיר לך וכן האדם שהוא בצרה אומרים השם יוציאך לאורה לכן לקחו לסימן טוב הזי"ו לך כלומר זיוו והודו ואורו של הקב"ה יבא לך והשם יאיר לך. ועוד טעם אחר שזאת הפרשה נחלקת לששה חלקים לפי שכל חלק מאלו הששה חלקים מדבר בדבר מיוחד. החלק הראשון מדבר בטובות שעשה הקב"ה עמהם מצד שהם אדם לא מצד ישראל שאמר הלא הוא אביך קנך פירוש שבראך הוא עשך ויכוננך מלמד שברא הקב"ה כוננויות באדם בבני מעים שאם יתהפך אחד מהם ימות ע"כ הה"א. ובזיי"ן שהיא מזכור ימות עולם סיפר הטובות שעשה עם ישראל במדבר וקודם המדבר מצד שהם ישראל וזהו שאמר בהנחל עליון גוים וגו' כי חלק ה' וגו' ימצאהו בארץ מדבר. והיו"ד סיפר הטובות שעשה עם ישראל מצד שהם ישראל בארץ ישראל לא במדבר כמו בזיי"ן וז"ש ירכיבהו על במותי ארץ שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות והיא ארץ מקנה וז"ש חמאת בקר וגו' וישמן ישורון שם בארץ ישראל. והוא"ו שהיא וירא ה' וינאץ הוא העונש שנתן להם הקב"ה לפי שהיו כפויי טובה ששמנו ובעטו וז"ש וינאץ מכעס ויאמר אסתירה. והלמ"ד סיפר שאע"פ שהקב"ה נתן להם עונשים היו סכלים ורשעים ולא חשבו שבכוונת מכוון באו להם הרעות והעונשים רק במקרה. וז"ש לו חכמו ישכילו זאת איכה ירדוף א' אלף ושנים יניסו רבבה אם לא כי צורם מכרם וגו'. והכ"ף מספר העונש שיתן השי"ת לעע"ז בעבור הרע שעשו לישראל וזהו בזמן הגאולה וז"ש כי אשא אל שמים כלומר אני נשבע בשמים וגם בכתרי ואמרתי חי אנכי שאשנן כלי זיין שלי ואני לוקח הכלי זיין בידי וז"ש ותאחז במשפט ידי שאשיב נקם לצרי וגו' עד כי בראשו יפרע לו האויב ועוד נ"ל שבכל א' מאלו החלקים יש תוכחת חוץ מחלק הששי שהוא נחמה לישראל ועונש לעע"ז אם בחלק הא' בראשונה עשה הקדמה כמו שאפרש והוכיח להם במ"ש הצור תמים וגו' שחת לו לא בניו הליי' וגו'. ובחלק הב' יש תוכחה במ"ש ה' בדד ינחנו בתנאי שלא יהיה

עם ישראל אל נכר כלומר יצר הרע ועוד שכיון שעשה להם טובה ראוי שיהיו כבני האל ית' ולא עשו כן. ובחלק ג' אמר תוכחה וישמן ישורון ויבעט. ובחלק ד' מבואר הוא כי דור תהפוכות המה וגו' והלמ"ד לו חכמו ישכילו זאת היא תוכחה שהיו סכלים ולא השגיחו שירדוף אחד מהאומות לאלף מישראל וכן לעת תמוט רגל ישראל כי קרוב יום אידם. והחלק הששי אין בו רק נחמה והוא כי ידין ה' עמו ולכך חלקום לו' חלקים שכל חלק מדבר בענין בפני עצמו ובכל חלק תוכחה חוץ מחלק ששי. ואחר שביארתי אלו הו' חלקים בכלל אבאר אותם בפרט החלק הא' התחיל ואמר האזינו השמים ואדברה וגו' הטעם שקרא לשמים ולארץ לפי שכל קיום וחזוק הנעשה בין הכתות ראוי שיהיו העדים מתיחסין ודומין אל בעלי הדבר וכאן השי"ת שהוא קיים לעד היה מקיים ברית עם ישראל שהם הווים ונפסדים לקח מרע"ה להעיד ביניהם את השמים שהם קיימים באיש כשם שהוא נצחי ואת הארץ שחלקיה הווים ונפסדים ואינם קיימים אלא כאומה שהוא במין ועוד שאם יזכו העדים יתנו שכרם ויתנו מטר בעתו והארץ תתן יבולה ואם יתחייבו יד העדים יהיה בהם ועצר את השמים והאדמה לא תתן יבולה ויש להקשות ג' שאלות א' למה דבר בנסתר עם הארץ באומרו ותשמע ודבר בנמצא עם השמים באומרו האזינו הב' למה אמר לשון דיבור בשמים ואמירה בארץ הג' כאז"ל למה אמר האזנה בשמים ושמיעה בארץ ועוד למה ישעיה אמר בהפך. והתשובה לראשונה כי דיבור הוא לשון קושי כמו דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות ואמירה לשון רכה דכתיב כה תאמר לבית יעקב ונתן לנו מרע"ה מוסר שלא נעשה כהמוניים הפחותים שעושין חנופה לעשירים ומבזים לעניים אלא בהפך. ולב' ג"כ הורה לנו שלא נדבר בפני האדם טוב ממנו לומר צדיק אתה ושלא בפניו דברים רעים אלא בהפך ולכן בשמים שדבר לנכח דבר בלשון קושי ולארץ שדבר שלא לנוכח בלשון רכה. לג' אז"ל משה שהיה קרוב לשמים אמר האזנה בהם ובעבור שהיה רחוק מן הארץ שמיעה וישעיה היה בהפך שהאזינו הוא מלשון אוזן שהוא קרוב לאוזן:

פסוק ד

הצור תמים פעלו נ"ל לפי שזה כפול ומכופל שהכוונה שהוא התחיל עתה להוכיחם שהקב"ה עשה טובות עמהם והם היו כפויי טובה ולפי שהיינו אומרים שג"כ פעולתו אינה שלימה ח"ו אחר שצדיק ורע לו רשע וטוב לו לז"א ד' חלוקות יש השני הנזכרים ועוד שנים צדיק וטוב לו רשע ורע לו לז"א אם צדיק וטוב לו תמים פעלו וזה הלשון נאמר בצדיקים תמים תהיה צדיק תמים ורצה שהוא תמים עם התמים. ואם לרשעים רע כי כל דרכיו משפט שזה הלשון נאמר כשהקב"ה עושה משפט ברשעים שנא' לעשות בהם

משפט כתוב ובזה הותר ספק א' איך אמר כל דרכיו משפט והלא ג"כ הם רחמים אבל מדבר עם רשעים גמורים. ואם הוא רשע וטוב לו והקב"ה אמר בהפך בתורתו שאמר ואם לא תשמעו לי ויסרתי אתכם וגו' ונראה ח"ו שלא נתאמת דברו אמר אל אמונה שלכן אנו אומרים אל אמונה ערבית שהוא מאמן דבריו ולז"א שהוא עושה משפט ולכן אמר אל שאין אלהי אלא דיין. וכנגד צדיק ורע לו אמר ואין עושה עול לאיש שהוא צדיק וישר אלא לכל מי שהוא צדיק הוא משלם פעלו או כפשוטו שאמר בכלל בכל הד' חלוקות צדיק וישר הוא כנ"ל. עוד נ"ל טעם להכפל הפסוק לפי שיש ה' עולמות ובכולם הקב"ה ישר האחד העולם הזה ואמר אע"פ שתראה צדיק ורע לו רשע וטוב לו תמים פעלו ולז"א תמים לשון רבים ולא תם שהם ב' פעולות השני עולם הנשמות שמת האדם ומוליך למקצת אנשים לג"ע ומקצתם לגיהנם כל דרכיו משפט וטעם כי לפי שצדיק ורע לו אינו עול אם נצרף עולם הנשמות עם זה העולם כי שם שכר הצדיק שלם ובעולם הזה נותן לו עונש עבירה שעשה א"כ הטעם שתמים פעלו בעולם הזה הוא לפי שכל דרכיו של עולם הנשמות משפט אמת ושם יתנו לו שכר וכן ברשע וטוב לו תמים פעלו לפי שדרכיו משפט בעולם הנשמות שיענישו לו שם וזה ע"ד משפטי ה' אמת צדקו יחדיו צדקו בשתחבר משפטי העולם הזה עם משפט העולם הבא ואם עולם המשיח שאנו מצפים לו אל אמונה ובזה נופל לשון אמונה ולפי שאחר המשיח יהיה התחיה ויש אנשים שיחיו ויש שלא יחיו והוא עולם רביעי לז"א ואין עול ולפי שאחר התחיה ידין אותם הקב"ה וישארו מהם קיימים בגוף ונפש כאליהו וזהו נקרא עולם הבא והוא עולם חמישי ויש שימות ויהיה לדראון עולם אמר כנגד מי שימות צדיק וכנגד מי שיהיה חי לעד וישר הוא ולזה אז"ל פלוני מזומן לחיי הע"ה אף אחר שמת ואלו הה' עולמות תקנו עליהם אין ערוך לך ה' אלהינו בעולם הזה הוא עולם אחד ואין זולתך מלכנו לחיי העה"ב בכאן כלל עולם הנשמות ועולם שאחר התחיה אפס בלתך גואלנו לימות המשיח הוא עולם ג' מי דומה לך מושיענו לתחיית המתים מי יחיה מי לא יחיה ולזה נהגו לאומרו בצדוק הדין של המתים לפי שהוא צדוק הדין לה' עולמות שכולם יעברו על אותו המת. עוד אומר שאלו הפסוקים הם הקדמה לכל הו' חלוקות וזה לפי שהאומה תהיה רעה לא' מג' סבות האחד בעבור המלך שהוא רשע כירבעם ומלכי ישראל הרשעים שהם מחטיאים את ישראל או בעבור שתורתו רעה כדתות עובדי ע"ז או שהיא מצד עצמה רעה. אם התורה יערוף כמטר לקחי שנותן חיים לעולם כמו המטר. אם המלך כי שם ה' אקרא הצור תמים פעלו וא"כ לא נשאר הרוע אלא מצד עצמם:

פסוק ה
שחת לו לא בניו מומם מום מצד עצמם:

פסוק ו
הליי תגמלו זאת וגו'. נבל הוא מין שנא' אמר נבל בלבו אין אלהים. ולפי שיש מינים מצד שחקרו בחכמה אמר ולא חכם:
הלא הוא אביך קנך הוא עשך לפי שאומר החכם שהאב הוא סבה מקרית לבן לז"א הלא הוא אביך העצמי וכיון שאתה מכבד לאב החומרי שהוא מקרי כ"ש לשי"ת שהוא סבה עצמית וז"ש ויכוננך שהאב מקרי אינו סבת קיום הבן אלא סבת יציאתו לאויר העולם או סבת הולדתו אבל הקב"ה הוא סבת קיומו או הכוונה לפי שהאב אינו עושה הבן רק שמזריע שנא' כי אבי ואמי עזבוני שאחר שמזריע זה הופך פניו לכאן וזו לכאן אלא שהקב"ה מאסף אותו לז"א הוא עשך ויכוננך או ירצה קנך שם לך קן כמו כי יקרא קן צפור כלומר נתן לך בתים מלאים כל טוב. ועד הנה הזכיר החסדים הכוללים שעשה השם ביצירתו אם המוחשים הנכרים לכל כחסדי האב עם הבן ולז"א הלא הוא אביך קנך כלומר שבראך כמו אל עליון קונה שמים וארץ ואם הבלתי נכרים אלא לחכמים היודעים חכמת הנתוח ותועלת האיברים וכנגד זה אמר ולא חכם כי אם חכמת היה לך להכיר כי הוא עשך ויכוננך כאמרם ז"ל מלמד שברא הקב"ה כווניות באדם שאם תתהפך א' מבני מעים ימות ואחר שסיים להזכיר החסדים הכוללים שעשה השי"ת עם ישראל מצד שהוא אדם שב להזכיר החסדים הפרטים שעשה עם ישראל על שאר האומות. ולפי שהאדם יודע הדבר בא' מג' דברים. הא' בראייה וא' משאר החושים. הב' בשכל שנתן לו הש"י שנתן בו המושכלות הראשונות. הג' בקבלת הזקנים. לחושים אמר זכור ימות עולם. לשכל בינו שנות דור ודור. לקבלה אמר שאל אביך וגו' אם הקבלה בהנחל עליון גוים והמשפחות אלו מאלו ונתן להם נחלה יצב גבולות עמים למספר בני ישראל שהיו ע' נפש ויש ע' אומות בעולם ואז חלקם לע' שרים ולכם לקח לחלקו כי חלק ה' עמו ולהורות שההשגחה ג"כ היא פרטית חזר לומר יעקב חבל נחלתו ואם בחוש ימצאהו כלומר ימצא ישראל להקב"ה לכל מה שצריכים בארץ מדבר ואם בשכל יבוננהו ובשכל תראה מעלת האל והטוב שעשה לך. ולפי שהוא דרך שהאבות סובבים לו לעובדו שנאמר והנה תסובינה אלומותיכם עוד משגיחים בו מאד בכל ענייניו אמר כאן היה בהפך שהקב"ה סבב להם והשגיח בהם וז"ש יסובבנהו יבוננהו עוד יש למלך אנשי משמר לפניו ולאחריו לנצרו ובזה היה הפך יצרנהו כאישון עינו כאותו מעשה לא נקבר קלונימוס וכו' או ירצה סבב לישראל סביב למחנה שכינה בדגלים לד' רוחות העולם ולאיזה תכלית עשה כן לשיבינו ישראל שכוונת הקב"ה שיצרו להקב"ה כלומר

למצותיו כמו ששומרים לאישון עיניהם שלכך צוה שיהיו סביב להם כאנשים שהם סביבות המלך לשומרו וכמו שהמלך נותן פרס לאותם ששומרים לו כן הקב"ה נתן להם פרס כי ספק צרכיהון וכן תרגם אונקלוס אשרינון סחור סחור לשכינתיה:

פסוק יא

כנשר יעיר קנו נ"ל שהוא מלשון ותער כדה אל השוקת כמו הנשר שמריק קנו כשרוצה ללמד לגוזליו לרחף ועם גוזליו ירחף ותדע איך מלמד אותם שיפרוש כנפיו יקחהו וישאהו על אברתו ללמדו לעוף כן השי"ת למד אתכם לרחף ולעוף לצאת ממצרים שלא הייתם יכולים לצאת משם עם בעל פעור כילד שאינו יודע לצאת וללכת ממקום שמניחים אותו וכי ה' בדד ינחנו כלומר נהלם לדרכם ולמד להם בלא עזר אל נכר או ירצה ה' בדד ינחנו כשאין עם ישראל אל נכר. ואחר שסיים זה החלק הטובות שעשה להם במדבר הזכיר החלק הג' הטובות שעשה עמהם בארץ ישראל והתחיל ירכיבהו על במותי ארץ שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות והכוונה שאע"פ שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות והיא ארץ הרים וגבעות ואינה ארץ שדות עכ"ז ויאכל תנובות שדי ואע"פ שכולה סלעים ויניקהו דבש גם מן הסלע ושמן גם מחלמיש צור וכן מן ההרים חמאת בקר וענבים שנראה העסיס כדם כ"כ הוא טוב וחזק. וישמן ישורון ויבעט שאמרו כחנו ועוצם ידינו עשה השומן ועבית וכסית לומר שהוא מהשגחת הקב"ה וישכח לומר שאלוה עשהו לזה השומן. וינבל וכו' פי' אמרו שהקב"ה אינו עושה טוב ושאין טוב יורד מלמעלה ואינו נדיב וזהו הפך האמת כמו שאומר בסמים לביים ולא די זה אלא שאומרים שהע"ז נתן להם זה שנא' ומאז חדלנו לקטר למלאכת השמים חדלנו כל ולז"א יקניאוהו בזרים:

פסוק יז

יזבחו לשדים שמי שמכבד לאחד הוא לא' מד' סבות או בעבור שהוא גדול או שהוא אוהבו או אוהב אביו או זקן לא' אמר לא אלוה ואין לו יכולת לב' אלהים לא ידעום לזקנה חדשים הם לאוהב אביו לא שערום אבותיכם לא נתעסקו אבותיכם או ירצה לא הסירו אבותיכם להם המצנפת והכובע לשישאר הראש מגולה כדרך המשתחוים לאדון שעושים לו כבוד בהסרת הכובע מן הראש והוא מן לשון שער וגלח את כל שערו או ירצה לא סמר בשרם מיראתם מהם או ירצה אלהים לא ידעום שלא רחמו לישראל כמו וידע אלמנותיו לא שערום שום שער לא נתנו להם אבותיכם ואיך אתם זובחים להם בקר וצאן כמו שאמר אשר חלב זבחימו וגו' עוד אפילו שעור אחד לא נתנו להם אבותיכם ושתים רעות עשיתם שלא די זה אלא צור ילדך תשי עזבת אותו ועוד ותשכח אל מחוללך. או הוא לשון תשש כחו כלומר אף אם רוצה לעשות טובה עמכם אתם מתישים כחו

במעשיכם או ירצה שכחת האב הגשמי שהוא אברהם שנאמר הביטו אל צור חוצבתם הביטו אל אברהם אביכם וגם האב הרוחני ותשכח אל מחוללך ואחר שסיים החלק הג' התחיל בחלק הד' לומר העונש שהש"י יתן להם והתחיל וירא ה' וינאץ מכעס שהיו בניו ובנותיו של הקב"ה שיותר עונש חייב הבן החוטא לאביו מאיש נכרי:

פסוק כ

ויאמר אסתירה פני מהם ואע"פ שאסתיר פני מהם כאדם שחוזר פניו שלא לראות את חבירו לא תחשבו שלא אראה שאמת שאסיר השגחתי והשפעתי מהם אבל עכ"ז אדע מה אחריתם ופעולותיהם שדבר א' הוא השגחה ואחר ידיעה:

פסוק כא

הם קנאוני בשאמרו שאיני אל ואני אקניאם בשאקרא אותם לא עמי אתם בשאקרא להם גוי נבל דכתיב עם נבל ולא חכם אכעיסם. או ירצה הם קנאוני בשאמרו אל תהפוך אותו ויאמר לא וזהו בלא אל וז"ש כי דור תהפוכות המה דור שהופכים שמי ששמי אל ואומרים לא:

פסוק כב

כי אש קדחה באפי פירוש אע"פ שאין דרך אלא לעלות עשן ולא אש כל כך הם רשעים כי אש קדחה באפי ואע"פ שדרך האש לעלות למעלה ולא לירד למטה עכ"ז ותיקד עד שאול תחתית ואף ע"פ שהאש אינו שורף הארץ ולא ההרים עכ"ז ותאכל ארץ ויבולה ותלהט מוסדי הרים ואכלה כל הרעות שבעולם ואביאם עליהם חצי אכלה בם שיהיו מזי רעב וגו' ועל העבירות שעושים בגלוי שזהו בחוץ תשכל חרב ועל העבירות שעושים בסתר יבא להם אימה לפי שגם בחור ויונק הוא עם איש שיבה פי' שאיש שיבה אין לו יותר שכל מבחורים ועמהם נמצאים ואמרתי אפאיהם אקח כעס עליהם ועכ"ז אשביתה מצד אנוש זכרם כלומר שאנשים חשובים ילכדום ולא פחותים וגוי נבל אלא שאם יהיו חשובים יאמרו הם שמצד גודלם ידם רמה וא"ת וכי לא יראו מעלת הש"י ושלא יוכלו לנו אם לא בעבור כי חטאנו לו לז"א כי גוי אובד עצות המה ואין בהם תבונה או ירצה וירא ה' וינאץ לבניו ולבנותיו והמיתם מצד הכעס ויאמר אסתירה פני מהם לפי שהם דור שאפילו שאני רוצה לעשות טובה עמהם מהפכים כוונתי מטובה לרעה בנים שאין בהם מדה טובה ויהיה אמון מלשון ויהי אומן וירצה אע"פ שהקב"ה נותן להם מדות טובות שז"ש אל אמונה אל שנותן ומלמד מדות טובות לישראל עכ"ז לא אמון בם:

פסוק כד

מזי רעב מלשון מזייה בלשון חכמים הוא שער פי' אני אעשה להם מגודלי שער כמו העני שהולך לשאול צדקה וכמו האבלים מחוץ כלומר אם תלכו בחוץ חוץ לעיר גזל והריגה

ואם תשבו בבתיכם אימת מלאך המות ואפילו הבחורים שהם נבחרים וגם הזקנים שאין שולט בהם כ"כ מלאך המות במגפה עכ"ז כולם ימותו אמרתי אפאיהם אשימם בפינה א' כדי שלא יזיקו האויר אשביתה מלהיות מעורבים עם אנשים זכרם לולי כעס אויב שימצאם אגורים וימיתם כולם ביחד פן ינכרו צרימו ולפי האמת לא ה' פעל כל כך רע שיאמרו האומות ידינו רמה:

פסוק כח

כי גוי אובד וגו' דרך הוא שמי שאינו חכם לוקח עצה מחכם אבל הם גוי שמאבדים העצה ואין לוקחין עצה אע"פ שאין בהם תבונה ואחר שסיי' זה החלק הד' התחיל החלק הה' להוכיח לישראל ואמר לו חכמו ישכילו זאת שאומר לו לבד אני הייתי רואה מה אחריתם אבל הם יבינו לאחריתם:

פסוק ל

איכה ירדוף א' אלף נ"ל שלאחד מד' דברים נוצחים הנוצחים או בעבור רבויים או בעבור שר המלחמה הוא הראש שהוא גבור או בעבור חסידותם וזה דרך נס או בעבור שהם תחבוליים ובעלי עצה לז"א אם לרבויים הפך הוא שאחד מהם רודף אלף מישראל וב' רבבה אם לשר וראש צורנו גדול משלהם אם לחסידות אינו כן כי הם רשעים ובני רשעים כי מגפן סדום והכוונה שאם הגפן רע הזמורות רעים ואם הזמורות רעים הענבים מרים ואם הענבים מרים כל האשכול מר ואם האשכול רע היין שיצא ממנו מר וכן הם ובניהם ובני בניהם ואבותיהם רעים וחטאים וז"ש כי מגפן סדום גפנם וגם שדמות ועמרימו ואשכלות ויינם ואם בעבור עצות אמר כי גוי אובד עצות המה וא"כ היה ראוי לישראל שיבינו שאין סבת זה אלא השי"ת לרשעותם:

פסוק לו

כי ידין ה' עמו להענישם ועכ"ז על עבדיו יתנחם וכל כך יענישם עד שיראה הקב"ה כי תלך כח יד ישראל ושיאפס ויכלה העצור כמו מי יעצור בעמי כלומר הגדולים ועזוב שיהיו ישראל נעזבים ולא נעזרים או עזוב מחוזק כמו שנאמר ויעזבו את ירושלים ואמר הקב"ה אי אלהימו הע"ז הצור שחסיו בו ישראל אשר חלב זבחימו של ישראל יאכלו ישתו הע"ז יין שלהם יקומו ויעזרוכם יהי עליכם סתרה ואחר שסיים זה החלק התחיל חלק ו' בפורענות שיביא הקב"ה על עע"ז ואמר כי אשא אל שמים והיה לו לומר אוריד אל שמים אבל הכוונה כי אז יהיה ההשגחה בארץ בינינו ולכן אמר אשא אל שמים ידי שאשנן חרבי ואני אשב לדין אשיב נקם וגו' ואשכיר חצי מדם מצד דם של החלל והשביה שהרגו ושבו לישראל ובראשו יפרע לו האויב:

פסוק מג

הרנינו גוים עמו שירו גוים בעבור טוב שיבא לישראל כלומר בכו גוים בעבור הנקם שהקב"ה רוצה לעשות בכם בעבור מה שעשיתם לעמו ע"ד שישי ושמחי בת אדום כי ג' מיני פורעניות עשיתם לישראל א' הריגה ב' מסים וארנוניות וחוקים רעים וגזל. ג' לגרשם מארצם ולפי שהארץ לא ירצה לקבל דמם בעבור שקללה הקב"ה בעבור שפצתה את פיה לקחת דם קין לז"א שהקב"ה יכפר לאדמה בעבור עמו או ירצה וכפר אדמתו ולעמו ובכתובות דרשו וכפר אדמתו עמו כל הקבור בארן ישראל כאלו קבור תחת המזבח כתיב הכא וכפר אדמתו עמו וכתיב התם מזבח אדמה תעשה לי:

פרק לג

פסוק ב

ה' מסיני בא וזרח משעיר למו וגו' כתב הרמב"ן שכוונת הפסוק שבא לומר איך היה ראוי לחול עליהם הברכה והזכיר זכות ישראל ואמר ה' מסיני בא כלומר כי השם מסיני בא לישראל כי משם השכין שכינתו בתוכם ושוב לא נסתלקה מהם והענין שירד הכבוד בהר סיני כמו שנאמר וירד ה' על הר סיני וגו' ושם היה כל הימים שהיה משה עולה ויורד כמו שנאמר ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר וכאשר נתן לו לוחות האחרונות שכן הכבוד באהל משה כמו שנאמר ויהי כבוא משה האוהלה ירד עמוד הענן ועמד פתח האוהל וכתיב ודבר ה' אל משה פנים אל פנים וכאשר הוקם המשכן שכן הכבוד במשכן שנאמר וכסה הענן את המשכן וכבוד ה' מלא את המשכן ומשם היו לו כל הדברות כל ימי המשכן במדבר:

וזרח משעיר למו כי אחרי נסעם מסיני במסע הא' שכן הענן במדבר פארן ומשם שלח מרגלים שנאמר וישלח אותם משה ממדבר פארן ונתנדה העם ולא היה הדיבור אל משה עד שבאו אל שעיר בגבול בני עשו בסוף המ' כמו שנאמר שם כי ה' אלהיך ברכך בכל מעשה ידיך והנה אז בבואם משעיר היה שם לאור עולם ושלמו ימי אבלם:

הופיע מהר פארן שנסתכל בהם ושם עניינם למאור פניו מהר פארן והטעם כי תחלת הכנסם לארץ במדבר הגדול היה מפארן כמו שנאמר ויסעו מהר סיני וישכון הענן במדבר פארן והנה הש"י הופיע להם לראות מה הם צריכים במדבר הגדול והנורא מלשון ועל עצת רשעים הופעת רואה כל סתרי מחשבותיהם:

ואתא מרבבות קדש יאמר כי בא הקב"ה לישראל מרבבות קדושי עליון אשר ירדו עמו אל ההר כענין שנאמר רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ומימינו אש דת למו כי מימין תפארתו היה להם אש דת לא מיד המלאכים הנזכרים רק מימין השם בעצמו ובכבודו:

פסוק ג

אף חובב עמים יאמר אף אוהב את ישראל שהוא עמים רבים שנאמר אחריך בנימין בעממיך:

כל קדושיו של ישראל בידיך הם הלוים כי הקרבתם אליך להיות חונים סביבות האהל:

והם תוכו לרגליך יאמר שהם מוכים בכל מכה במדבר וללכת אחריך בכל אשר תלך לא יחושו לרעב ולצמא ומכת נחש שרף ועקרב רק יצאו לרגליך ואחריך ירוצו כענין שנאמר זכרתי לך חסד נעוריך וישא דבריך על שפתיו ויהגה בהם תמיד ויאמרו תורה צוה לנו משה והיא מורשה לעולם. ועוד יאמרו שהיה השם למלך על ישראל בהתאסף ראשי זקנינו ושופטינו וכל שבטי ישראל שכולנו יחד קבלנו מלכותו עלינו לדור ודור ואנחנו חייבין לשמור תורתו ומלכותו לעולמים או שחוזר למשה ע"כ דברי הרמב"ן ז"ל ונ"ל שיש להקשות עליו ה' קושיות הא' איך אמר הופיע מהר פארן שמהר פארן הופיע עליהם לראות מה הם צריכים שידוע הוא שהנס היותר גדול שנעשה להם במדבר היה המן מ' שנה ואין להם נס שכ"כ היו צריכים לו כמוהו וא"כ בו הופיע עליהם ואם כן איך אמר שמהר פארן הופיע והלא המן במדבר סין ניתן כמו שאמר ויסעו מאלים ויבאו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין אשר בין אלים ובין סיני בט"ו לחדש השני לצאתם מארץ מצרים וילונו כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן במדבר ויאמרו אליהם בני ישראל מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשובע וגו' ואמר בסמוך ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים וגו' וא"כ איך הופיע ממדבר פארן לא הופיע רק ממדבר סין וכן עמוד הענן ועמוד האש מיד הופיע להם בצאתם ממצרים כמו שאמר וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך ולילה בעמוד אש וגו' וא"כ ממצרים הופיע להם ומפרשת אלה מסעי נראה שהיו מסעות רבות בין מדבר סין למדבר פארן שאמר שם ויסעו ממדבר סין ויחנו בדפקה וגו' ויחנו באלוש וגו' ויהיו ברפידים ויסעו מרפידים ויחנו במדבר סיני וכתיב בפרשת בהעלותך ויסעו בני ישראל ממדבר סיני וישכון העם במדבר פארן א"כ מסעות רבות בין מדבר סין למדבר פארן ויהיה מה שיהיה לא הופיע אלא ממדבר סין ולא ממדבר פארן. וא"ת שהנס הוא התמדתם זמן רב ולכך לא הזכיר תחלת היותם א"כ יותר נס היה בשעיר בשנת המ' והיה לו לומר הופיע עד הר שעיר ועוד יש להקשות להר"מ שלפי פירושו היה לו לומר ה' מסיני בא והופיע מהר פארן וזרח משעיר למו שהר פארן היה בתחלת המ' וזריחת שעיר היה בסוף המ' ולמה לקחם למפרע ועוד שמה סדר הוא זה התחיל לדבר בענין מתן תורה ודילג לזריחת שעיר בסוף המ' וחזר למדבר פארן ואח"כ חזר לדבר

בענין מתן תורה באומרו ואתא מרבבות קדש היה ראוי שיסיים ענין מתן תורה ואח"כ יאמר הופיע מהר פארן וזרח משעיר למו. ועוד שכל זה אינו אלא שמזכיר חסדי הש"י עמנו ולא צדקותינו ואם כן איך הקדים זה לומר שראויים לברכה וא"ת שבא לומר לנו לא לחנם עשה הקב"ה כל זה עמהם ולא עם שאר אומות אלא בעבור אבותם או בעביר זכותם הפך הוא שאמר וזרח משעיר למו ולפי דעת הרמב"ן ר"ל שמשעיר בשנת המ' זרח להם אבל מפארן שהוא בתחלת המ' עד עתה נתנדה העם ולא היה הדבור אל משה ואם כן הפסוק הזכיר רשעותם באמרו משעיר שהוא שנת המ' זרח אבל קודם לא זרח ולא היה ראוי שיאמר הכתוב אלא וזרח למו ולא יאמר מאי זה מקום ועוד לפי פירושו איך יתיישב מלת אף שאם יאמר למעלה שהקב"ה חבב לאומה אחרת יאמר אף חבב לישראל שהם עמים רבים אבל למעלה לא הזכיר אלא החבה שחבב הש"י את ישראל ואיך יאמר ג"כ חבב את ישראל שהם עמים ואיפשר להתיר אלו הקושיות אבל בדוחק ורז"ל אמרו שכוונת הפסוק ה' מסיני בא יצא לקראתם כשבאו להתיצב בתחתית ההר כמו חתן היוצא להקביל פני כלה שנאמר לקראת האלהים וזרח משעיר למו שפתח לבני עשו שיקבלו את התורה ולא רצו וכן לישמעאל וגם על רבותינו ז"ל יש להקשות שלא מצאנו רמז במתן תורה לזאת ההליכה וראוי היה שיהיה בה רמז ועוד שאם כן מה הופעה היא זו ומה זריחה היא זו לא היה לו לומר אלא והלך לשעיר והלך לפארן ועוד שלפי פירושם נראה שהלך לעשו וחזר לישראל ואח"כ חזר לישמעאל ואח"כ חזר לישראל שכן אמר ה' מסיני בא שהלך לישראל וזרח משעיר למו כלומר שכאשר לא רצו בני עשו לקבל אותה בא לישראל וכן פי' הרמב"ן על רבותינו. וא"כ יש להקשות למה צורך כל אלו החזרות ילך מיד לישראל ואח"כ לאומות או לאומות ואח"כ לישראל והנ"ל בתירוץ אלו הקושיות לראשונה שאין כוונת רבותינו שהלך ממש או ששלח אלא שאחר שהאומות ראו הנסים גדולים שנעשו לישראל שלא שמעו מעולם ולא ראו ועשרה מכות וקריעת הים כמו שאמר שמעו עמים ירגזון חיל אחז יושבי פלשת וגו' הראוי היה שיבאו כולם לחסות תחת כנפי השכינה ולקבל התורה וזה היה פתח גדול להם ולא רצו וזהו שאמרו שפתח לבני עשו שיקבלו את התורה ולא רצו וכן לישמעאל ולא אמרו ששלח או שהלך אלא שפתח לומר פתח גדול ניתן להם לשיקבלו את התורה ולא רצו ונ"ל שכוונת הפסוק לדעת רבותינו ה' מסיני בא לתת התורה לישראל ולכל מי שיבא והקב"ה הזריח לישראל זריחה גדולה מצד שעיר כי זכות גדולה וזריחה גדולה לישראל שעשו אחיו לא קיבל התורה וישראל קבלוה וכן הופיע והזריח לישראל מצד ישמעאל שלא רצו לקבלה כי זה תפארת גדול לישראל ומעלה גדולה ולכך הזכיר זריחה בשעיר והופעה בפארן

שמאברהם כל זמן שהולך יותר ומקרב לשנים עשר שבטים יותר שלמים היו וא"כ ממי באה יותר מעלה לישראל משעיר או מפארן משעיר שהיה קרוב יותר אל השלימות ועכ"ז לא קיבל. ובזה יותר ספק אחד במאמר מדוע לא הזכיר שאר האומות שלכל האומות הלך כמו שכתב הרמב"ן וכן ראוי אלא הטעם שמשאר האומות שלא קבלו התורה לא היה זריחה לישראל שאינם מזרע אברהם ממי באה הזריחה מזרע אברהם ובזה לא יקשה למה כתב זריחה והופעה וג"כ מלת למו אינה קשה והנכון בעיני שמשה אדונינו היה לו שנאה גדולה עם ערב רב לפי שלסבתם לא נכנס לארץ כמו שתמצא בענין מי מריבה שלעולם לא הזכיר אלא העם כמו שאמר שם וישב העם בקדש ואומר בסמוך ויקהלו על משה ועל אהרן פי' העם הנזכר ואמר וירב העם עם משה ויאמרו ולו גועגנו בגוע אחינו לפני ה' וממנו אין חשש כ"כ אבל למה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם ולכך דיבר בזדון כנגדם ואמר שמעו נא המורים המן הסלע הזה נוציא לכם מים ואחריהם ג"כ רבו בני ישראל אבל הם היו לעו' המתחילים המריבה ולז"א וזאת הברכה אשר בירך משה שהוא מקושר עם מה שאמר למעלה כלומר בעבור שנענ' בעבור הערב רב לז"א וזאת הברכה אשר בירך משה איש האלהים את בני ישראל סמוך למיתתו ולא בירך לערב רב שלסבתם מת כי לא כהתה עינו ולא נס ליחה וקשים גרים לישראל כספחת ולז"א וזאת בו"ו ורצה לתת סבה שישראל היו ראויים לברכה ולא הערב רב ואמר ה' מסיני בא וגו' כלומר ידוע שהגיע מעלת הנבואה לכל אחד כפי מעלתו. ולכך אמר ה' מסיני בא לתת תורה לישראל וזרח בנבואתו יותר ממה שזרח לשעיר הוא עשו שהיו מעורבים שם למו לישראל וכן הופיע בנבואתו יותר מפארן וק"ו מלשאר אומות שאלו זרע אברהם ואם אתא הקב"ה לתת תורה הסבה היה בעבור רבבות קדש שהם ישראל וכן אמר משה שובה ה' רבבות אלפי ישראל ויהיה מם מרבבות כמו מחטאת נביאיה שהרצון בו בסבת חטאת נביאיה ומימין תפארתו היתה האש דת למו לישראל וברצון טוב יותר מלערב רב ואף אם חבבת לעמים שהם ערב רב לתת להם התורה כל קדושי ישראל בידיך יותר קרובים אליך והם ראויים לכך שהם הוכו במצרים בעבורך וערב רב לא הוכו וישראל ג"כ אומרים כן וישא דבריך על פיו ואומרים תורה צוה לנו משה לבד ולא להם ומורשה למי שנקרא קהלת יעקב ואומרים ג"כ ויהי בישורון לבד הקב"ה מלך כשנתאספו ראשי ישראל וזקניהם יחד עם כל שבטי ישראל ולזה קראם כאן ישורון שהוא לשון ראייה שראו בסיני השכינה שלא נגלה אלא בעבור זרע ישראל:

פסוק ו

יחי ראובן ואל ימות ארז"ל בעולם הזה ובע"ה וכן ת"א ומות' תניינא לא ימות. ויתכן לפי שיש חיים שהוא כמיתה והוא העניות שחשוב כמת לז"א יחי ראובן ולא יהיה חיים שיהיה מיתה אלא הפך שיהיו אנשיו חשובים ואנשי מספר ור"א לפי שהוקשה לו שהדבר הנספר הוא מעט כמ"ש והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר פירש ואל יהי מתיו מספר ויתכן לפי שהיוצאים למלחמה מונים אותם ושולט עין הרע בהם וראובן יעבור חלוץ לפני ישראל אמר ואל ימות עם היות שאנשיו יהיו נספרים או ירצה עם היות שהוסרה ממנו הבכורה לעולם יהיה הוא התחלת המספר וכן מצינו ממנו התחלה בכל התורה או ירצה כשילך חלוץ למלחמה לפני ישראל לא ימותו ויחזרו לבתיהם כל המספר ההולך שמה:

פסוק ז

וזאת ליהודה כתב ר"א וכן אמר ליהודה שיחיה ולא ימות והוסיף לו עוד שמע ה' וגו' וכתב הרמב"ן איננו נכון על פירושנו כי יהודה לא נתחייב בכרת הזה שיתפלל עליו כן אבל הוא כפשוטו וזאת הברכה אשר ליהודה ואני תמה עליו שר"א נכנס בזה לפי שראה שינוי בזאת הברכה מכל שאר הברכות שלא אמר וזאת ללוי וזאת לבנימין ואיך יאמר הרמב"ן אבל הוא כפשוטו אבל על פירוש ר"א יתיישב לפרש כן שלפי שהוא יוצא חלוץ אמר עם היות שהם נספרים אל ימות ולפי שיהודה איש מלחמה ויהיו נספרים אמר וזאת הברכה ליהודה ג"כ ועוד אמר שמע ה' וגו' ואמר שמע ה' קול יהודה לפי שיהודה היה בעל מלחמות וארז"ל שמי שיש לו אומנות אחת אין לו ליקח אומנות אחרות שאמרו אין מלחמה נוצחת שאין בה מזרע עשו ואין תפלה נשמעת שאין בה מזרע יעקב וכן אמרו בבלעם שלקח אומנות ישראל שכחם בפיהם לקחו אומנותו והרגו אותו בחרב לכן התפלל עליו ואמר עם היות שאומנותו מלחמה ג"כ יהיה תפלתו נשמעת ולא יצא מכלל עמו ואל עמו תביאנו וא"ת א"כ אינו נוצח ידיו רב לו ולא יהיה צריך עוזר אלא אתה ולפי' המפרשים שאל עמו תביאנו פירושו תביאנו לשלום מן המלחמה וכי לא בירך אותו אלא שלא ינוצח ראוי שיתפלל שינצח וכמו שבירכו יעקב ידך בעורף אויביך והתשובה שתפלת משה כשיהודה לא יהיה צדיק ואינו הולך בדרך ישרה כראוי לזה התפלל ואל עמו תביאנו וזה אני מתפלל כשאתה עוזר לצריו שזהו מורה לשון ועזר מצריו תהיה ואסתייע מרז"ל לזה הפירוש שאמרו מאי דכתיב ידיו רב לו אמר לפניו רבונו ש"ע מה שאמר ידינו אל תהי בו יהיה מספיק לו נראה שמדבר כשאין לו זכות ומבקש זכות אבותיו עוד נ"ל ידיו רב לו עם היות שלא יהיו לו כלי מלחמה אלא הידים לבד יספיקו לו כמו שמשון בלחי וכן בידיו שאחז עמודי הבית והרג במותו יותר מבחייו:

פסוק ח

וללוי אמר אשר נסיתו במסה והיה צריך שיאמר שיצא שלם מן הנסיון וכן תריבהו ולזה ת"א דנסיתוהי בניסתא והוה שלים בחנתיה על מי מצותא ואשתכח מהימן והעיקר חסר מן הספר והנכון שאינו חסר כלל לפי שאמרו רז"ל שהקב"ה אינו מנסה אלא לצדיקים שנאמר ה' צדיק יבחן משל לקדר שאינו מנסה לקדירות שבורות והקב"ה אינו מנסה לרשעים וא"כ אין צריך לומר שיצא שלם וכן תריבהו על מי מריבה שדקדקת עמו כחוט השערה שכן דרך השי"ת עם צדיקים שנאמר וסביביו נשערה מאד וכן פרש"י נסתקפת לו לבא בעלילה:

פסוק ט

האומר לאביו ולאמו ארז"ל שזה בעגל בשאמר משה מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי ויאמר להם הרגו איש את אחיו ועשו כן והרגום והקשו אביו ואחיו ובנו חטאו והא כתיב ויאספו אליו כל בני לוי והשיבו אביו אבי אמו והוא מישראל ואת בניו בן בתו ואחיו מאמו. ואבא מרי החכם ה"ר יוסף קארו זצ"ל אמר שאין צורך לזה אלא אביו כפשוטו וכן אחיו ובניו והכוונה האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו בעגל שלא היו שם ואת אחיו לא הכירם שם מצחקים עם העגל שלא היו שם ואת בניו לא ידעם שם שודאי לא היו שם. ונ"ל שכוונת הפסוק לפי שיעקב אמר ללוי אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל ומשה לא היה יכול לברכו הפך אותה הקללה ולכן לא בירך לשמעון לפי שיעקב לא בירך אותו ומצד אחר היה ראוי לברכה לכן אמר לוי שלפי קללתו של יעקב יאמר לאביו ולאמו לא ראיתיו לפי שאחר שהם נפוצים לא יראה לאביו ולאמו שהאב במקום אחד והבן במקום אחר וכן את אחיו לא הכיר שאח אחד בעיר אחת ואח אחר במקום אחר וכן את בניו לא ידע הגזירה אי אפשר שתיבטל אבל אתחנן לפניך שאחר שחזרו בתשובה כי שמרו אמרתך ובריתך ינצורו שיתקיימו דבריו אבל לטובה שילכו מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמד לישראל דרך ה' ולדרוש להם דרושים יקרים בעבודתו יתברך כמו שהיה עושה שמואל שנאמר וישפוט שמואל את ישראל כל ימי חייו והלך מדי שנה בשנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה ושפט את ישראל את כל המקומות האלה:

פסוק י

יורו משפטיך ליעקב לאותם שהם בעלי דינים יורו להם דיני ממונות ותורתך שהיא מצות שבין אדם למקום לישראל שהוא שם יותר מעולה וגם לפי שיעקב אמר אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל לכך הזכיר כאן יעקב וישראל על הכוונה הנזכרת ומה דרשה ידרשו להם שהם חייבים מיתה ישימו קטורה באפך שמגפה ראויה לבא עליהם וכן שראויים להיות נשרפים כעולה ולכן יורו להם שיביאו כליל על מזבחך ולפי שהדרך

ממעט פריה ורביה וממון והשם וגם מקללים לגר ואומרים לו שאינו תושב וכיוצא בזה לז"א לראשונה ברך ה' חילו וכן כתב הרמב"ן שיהיו חיל גדול שירבו ולא ימעטו ולענין העושר ופועל ידיו תצליח ולמי שיקום כנגדו מחץ מתנים קמיו. ומ"ש כי שמרו אמרתך הוא בעגל לא יהיה לך אלהים אחרים ובריתך ינצורו ברית מילה שהנולדים במדבר לא מלו ושבט לוי מלו מחץ מתנים קמיו המעוררים על הכהונה. ד"א התפלל על החשמונים ומשנאיו מן יקומון מהיות להם תקומה:

פסוק יב

לבנימין אמר ידיד ה' כתב הרמב"ן בנימין שהוא ידיד ה' ישכון לבטח על השם והשם יהיה חופף עליו כל היום וא"כ עליו הראשון חוזר על השם ועליו השני על בנימין והנכון שיחזרו שניהם על בנימין וזה לפי שבירך ללוי בקרבנות ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך ולפי שבהמ"ק היה בחלק בנימין לז"א לבנימין לוי שהוא ידיד ה' ישכון לבטח עליו עם בנימין ויהיה בקרבנותיו חופף ומגין על בנימין ומכפר עליו כל היום ובמקום גבוה שכן שהוא בהמ"ק וישמור אותו כשומר חומה. אבל כל המפרשים פירשו ידיד ה' בנימין:

חופף עליו כל היום שמשנבחרה ירושלים לא שרתה שכינה במקום אחר:

ובין כתפיו בגובה ארצו בית המקדש ורמז כאן על ג' מקדשות ישכון לבטח עליו מקדש ראשון שנאמר וכבוד ה' מלא את בית ה'. חופף עליו כל היום בית ב' שלא היתה בו שכינה שרויה אלא מכסה ומגין. ובין כתפיו שכן לימות המשיח כי אז יקראו לירושלים כסא ה' ובספרי מה זכה בנימין הצדיק שתשרה שכינה בחלקו משל למלך ב"ו שבא אצל בניו לפרקים וכל א' וא' אומר אצלי שורה אבא קטן שבהם אומר א"א שיניח אחי הגדולים וישרה אצלי עמד לו ופניו מבויישות ונפשו עגומה עליו אמר להם ראיתי בני קטן ופניו מבויישת ונפשו עגומה עליו עכשיו מאכל ומשתה יהיה משלכם ולינתי אצלו כך אהבת בית הבחירה יהיה של בנימין וקרבנות מכל השבטי' ד"א מפני שכולם היו במכירתו של יוסף ובנימין לא ד"א מפני שכל השבטים נולדו חוצה לארץ ובנימין נולד בארץ. ובחדושי צרפתי לכך נעשה הקב"ה אושפיזכניה מפני הגביע שנמצא באמתחתו והכוהו אחיו בין כתפיו זכה לכך לבין כתפיו שכן:

פסוק יג

וליוסף אמר מבורכת ה' ארצו הטעם שבירך ארצו הוא לפי שאדם הראשון חטא כששמע לקול אשתו ונתקללה האדמה בעבורו יוסף שלא שמע לאשת אדוניו תהי מבורכת ארצו ועוד לפי שכלכל את בית יעקב לחם לפי הטף ושלח לאביו בר ולחם ומזון לכך בירכו בפירות ואמר מבורכת ה' ארצו ממגד שמים פירי שמים והוא הטל וגם מתהום

רובצת תחת עינות ותהומות הרי מים מלמעלה ומלמטה ולסבת המים ירבו פרי העץ ופרי האדמה וזהו וממגד תבואות שמש שהשמש מבשל פרי העץ וממגד גרש ירחים הם פרי האדמה שצריכים לחות הרבה והירח מלחלח ומראש הררי קדם שפירותיו ימהרו להתבשל מפירות שאר השבטים וזהו קדם מבורכת מראשית בשול הפירות שהרריה מקדימים לבשל ולבכר בישול פירות וזהו גם כן גבעות עולם ולפי שבירך ההרים בירך ג"כ ארץ המישור וזהו וממגד ארץ ואמר ומלואה שהארץ מלאה בבהמות וג"כ יהיו מבורכות כמו שאמר שגר אלפיך ועשתרות צאנך. ובכל זה אם אין שם רצון אלהי לא יועיל לז"א ורצון שוכני סנה.

פסוק טז

נזיר אחיו שהופרש מאחיו במכירתו וא"ת אחר שארצו מבורכת זה יהיה לסבה שכולם עובדי אדמה בבלויי סחבות והשקו ברגליהם גן הירק אמר יוסף שהוא בכור שניתנה לו בכורתו של ראובן הדר לו וא"ת היפים אינם בני מלחמה כמו שאמר בגלית על דוד ויבט הפלשתי ויראה את דוד ויבזהו כי היה נער ואדמוני עם יפה מראה ואחר שארצם מבורכת מאד יבואו האויבי' לאכלה וקרני ראם קרניו ובהם ינגח לעמים רבים ולא יגרשם למקום קרוב אלא עד אפסי ארץ ואיך אפשר כל כך גבורה לפי שהם שני שבטים ובהם רבבות ואלפים:

פסוק יז

עמים אלו שני שבטים להר המוריה ילכו להקריב קרבנות רבות ונדבות בעבור שלהם עושר גדול כי שפע ימים יינקו ויעשו סגולות כמלכים מזהב ומרגליות ויטמינוהו בחול:

פסוק יח

ולזבולון אמר שמח בצאתך למלחמה וישכר בשבתו בביתו שנאמר וירא מנוחה כי טוב. או יאמר שמח זבולון בצאתך לסחורה וישכר במדרשות ויחלקו הריוח והזכות:

פסוק כ

ברוך מרחיב גד שיעשה הרחבה גדולה בחרבו כשיוציאנה מתערה שכולם יברחו וגבורתו גדולה עד שיטרוף בחרבו בבת אחת זרוע וקדקד גם אם יתחיל מהזרוע הנקרא ריבי"ש בלעז וכ"ש אם יתחיל מהראש:

פסוק כא

וירא ראשית לו שלקח נחלה בראשונה ארץ סיחון ועוג קודם שינחלו שאר השבטים ודן אותם לכף זכות שעשו כן לפי שהיה משה שנקרא מחוקק קבור שם ושם חלקו ולא אמר קבור דכאלו לא מת אלא הוא טמון שם וגם אמר ספון לפי שלא ידע איש את קבורתו:

ויתא גד חלוץ לפני ישראל למלחמה בראש המערכה ובזה קיים דברו שנדר לה' שילך חלוץ וגם קיים דברו עם ישראל לילך למלחמה או חוזר ויתא למשה שבא לתת תורה לראשי עם ולזכותם ובזה עשה צדקת ה' ועם ישראל:

פסוק כב

דן גור אריה יזנק פי' ידלג הוא שמשון שהיה בא בפתע והורג בפלשתים בלא הרגשת חיל והשמעת קול:

פסוק כג

נפתלי שבע רצון יש אנשים עניים ושמחים בחלקם ויש עשירים ואינם שמחים בחלקם כי אוהב כסף לא ישבע כסף אמר נפתלי לו שתיהם שמח בחלקו והוא עשיר וזהו שבע רצון וגם מלא ברכת ה':

פסוק כד

ברוך מבנים אשר הטעם שבירך לאשר זאת הברכה לפי שהיה מוחרם שהחרימו למי שיגלה שיוסף חי וסרח בת אשר אמרה ליעקב יוסף חי כפי מאמר רז"ל ואין אומרת הבת בפתח אלא מה ששומעת בכירים א"כ אשר גלה והמוחרם נקרא ארור לז"א ברוך ואסור בתשמיש המטה ולא יהיו לו בנים לז"א ברוך מבנים אסור לדבר אחיו עמו באהבה וחיבה יהי רצוי אחיו אסור בסיכה וטובל בשמן רגלו אסור בנעילת סנדל לדעת מקצת חכמים ברזל ונחשת מנעליך אינו מאריך ימים וכימיך דבאך:

פסוק כה

ברזל ונחשת מנעליך אשר היה בסוף ארץ ישראל ולז"א ברזל ונחשת שהיה לו דלתות נחושה ובריחי ברזל וכל הארץ נעולה בהם או יאמר נעולה בהרים שחוצבין מהם ברזל ונחשת וכימיך דבאך ימי הבחרות נקראים ימיו של אדם וימי הזקנה כאלו אינם שלו ואמר בימי הבחרות יהיו ימי הזקנה ודבאך הפוך מדאבון נפש:

פסוק כו

אין כאל ישורון היא ברכה לכל ישראל וטעם אלו הפסוקים לפי שכללות ברכותיו שלשה אחד שיהיו בעלי תורה. הב' שיהיו מוצלחים בנכסים וארצם תהיה מבורכת. ג' נצחון אויבים. בנימין וישכר בירך בתורה ובעבודת הש"י ליוסף וזבולון נפתלי ואשר בעושר לראובן וליהודה ולגד ודן בנצחון אויבים ולמקצת שבטים ברכות כפולות וללוי בירך כל שלשתן תורה תומיך ואוריך הצלחות ברך ה' חילו ופועל ידיו תרצה נצחון מחץ מתנים קמיו ויקנאו השבטים ולמה לא נתת ליהודה כמו לשאר שבטים ולמה לא נתת לי הצלחות ולמה לא נתת לי נצחון כמו לשאר שבטים ועוד לשבטו למה נתן כל שלשתן לכן בירך עתה לכל ישראל בכל ג' ברכות ובכל אלו הד' פסוקים הזכיר

ישראל לומר שלכל ישראל היה מברך בכל הג' בנצחון אמר אין כאל ישורון לומר עם היות שהמערכה יחייב שיהיו מנוצחים הקב"ה רוכב המערכה והשחקים כרוכב הסוס יוליכהו על כרחו למקום חפצו ולזה נקראו שחקים שהקב"ה ישחקם כמו ושחקת ממנה הדק שהשמים מקומו ומעונתו של אלהי קדם ומתחתיו המערכות שהם זרועות עולם שמקיימים העולם ויפקוד על צבא המרום במרום ואח"כ על מלכי האדמה ויגרש מפניך אויב ובענין ההצלחות וישכון ישראל בטח בדד כל מי שבא מעין יעקב והם יוצאי חלציו אל ארץ דגן ותירוש בענין התורה אשריך ישראל וגו'. וכתב בזוהר וכי גאותם של ישראל חרב היא והלא לעשו ניתנה אלא דא היא דתלמידים כדשמעין מלה ולא אתישיב בלבהון לוחמים כמו בחרב:

פרק לד

פסוק ה

וימת שם משה עבד ה' לא קראו עבד ה' בכל ה' חומשי תורה עד שמת ובחייו קראו איש האלהים וזה למעלתו ולהשגתו כי העבד רגיל אצל אדוניו ונכנס עמו בחדרי חדרים ומשמש לפניו תמיד ואמרו גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהם ולכן בירך את ישראל סמוך למיתתו שהוא יותר זך וחכמתו זכה והיה כמלאך נבדל מחומר וכן יעקב ברכם סמוך למיתתו. וא"ת אליהו לא מת ומשה שהיה ביותר מדרגה מת. התשובה משה חטא ואליהו לא חטא ויש לשאול מי כתב וימת שם משה ובמסכת בתרא פ"ק ח' פסוקים יהושע כתבן אפשר משה חי וכתב וימת שם משה דברי ר' יהודה א"ל ר' שמעון איפשר ס"ת חסר אות אחת וכתיב לקוח את ספר התורה אלא ע"כ א"ל הקב"ה ומשה כותב ומכאן ואילך הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע ולכך אמרו התם שיחיד קורא אותם וי"מ שקורא אותם שלא בעשרה הואיל ואישתנו אישתנו במעלתן והשינוי הוא שכתבן יהושע ואף למ"ד שכתבן משה אישתנו שכתבן בדמע פירוש שכל כך היה מוריד דמעות שהיה מטבל בהם הקולמוס וי"מ כל התורה הקב"ה אומר ומשה אומר וכותב כלומר שהיה חוזר הדברים בשמחה גדולה ואלו הח' פסוקים הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע שלא היה חוזר אותן מרוב בכיה ולא שכתבן בשהיה מטבל הקולמוס בדמעותיו וזה השינוי שלא חזר אותם ולזה יחיד קורא אותם שלא בי' מה שאין כן בשאר התורה שאין קורין אלא בי' וי"מ שאין מפסיקין בהם אלא שקורא אותם אחד וי"מ יחיד קורא אותם לא יותר שהמסיים מתחיל מן וימת משה ולא למעלה שלא יערבם עם הפסוקים שלמעלה מהם וי"מ ביחיד בלא עזר החזן שכל התורה הקב"ה אומר ומשה אומר וכותב והיו שניהם אומרים כל כתוב וכתוב וכן העולה לקרות החזן מחזן עליו וכמו שנוהגין בקושטנטינ"א

שהחזן אומר הפסוק וחוזר הקורא וקורא אותו אבל אלו הח' פסוקים הקב"ה אמרן לבדו ומשה לא חזר מרוב דמעותיו ולכן קורא אותם המסיים לבדו בלא עזר החזן וכן נוהגין בפרובינצ"א:

פסוק ו

ויקבור אותו בני הקב"ה קברו פי' שנפתח לו הארץ דרך נס ונכנס שם ומת ונסתמה ר' ישמעאל אומר הוא קבר את עצמו וכן ביום מלאת נזרו יביא אותו הוא יביא את עצמו פירוש שנכנס במערה:

פסוק ז

לא כהתה עינו ולא נס ליחה לחותו שהזקן גובר עליו היובש וזה גם אחר שמת וז"ש במותו לא כהתה עינו:

פסוק ח

ויבכו בני ישראל את משה הזכרים אבל באהרן נאמר כל בית ישראל זכרים ונקבות לפי שהיה אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין איש לחבירו ובין איש לאשתו ויתכן שמה שעשו יותר כבוד לאהרן מפני כבודו של משה שהיה חי אבל כשמת אהרן לא נשאר לו אח:

פסוק י

ולא קם נביא עוד בישראל כמשה בג' מקומות הודיענו התורה מעלתו של משה על שאר הנביאים בפרשת וארא הודיענו מעלתו על האבות הקודמים אליו ובפרשת בהעלותך הודיע מעלתו על נביאי דורו ובכאן על כל הנביאים העתידים:

פסוק יב

ולכל היד החזקה זו קריעת ים סוף שנאמר בו וירא ישראל את היד הגדולה:

ולכל המורא הגדול זו מתן תורה שנאמר בה ובעבור תהיה יראתו על פניכם. ובספרי היד החזקה זו מכת בכורות שנאמר כי ביד חזקה ישלחם ולכל המורא הגדול זו קריעת ים סוף. ובמדרש כששיבר הלוחות תפסו בידיו אהרן ויהושע שלא ישברם ונתחזקה בהם ידיו ושיברם ואמר הקב"ה תבורך יד חזקה כזה הדא הוא דכתיב ולכל היד החזקה:

יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם. גדול ה' ומהולל מאד ולגדולתו אין חקר. ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה:

אמר המחבר איפשר שיש טעיות בזה הספר שטעה הסופר. והחכם המעיין יתקן וידיינני לכף זכות כי לא מלבי. ויזכה לפני הקב"ה. ולא היה לי פנאי לעיין ולפשפש בזה כי היה דרכי נחוץ לילך לארץ ישראל אם יגזור השם בחיים:

@99סליק ספר דברים

אמר המחבר במקצת עניינים כתבתי בזה החיבור כשהיה בעיני ענין מחודש ונאה "וזה ענין חשוב" וזה אינו לגאוה חלילה אלא שכוונתי שחכמים ומשכילים וכל יודע ספר יעיינו בזה החיבור בשבתות פירוש הפרשה לזכותם ולזכות את נפשי ולפי שספרים רבים וחבורים לחכמים ולמשכילים ולבעלי בתים יקרים אולי ישכחו ולא יעיינו בזה החבור כשידעו שאומר "וזה ענין חשוב" ברצון או בהכרח ירצו לעיין מה הוא הענין החשוב הזה ונמצאתי בזה זוכה ומזכה את הרבים. וגם לזאת הסבה קצרתי בפירוש קצת הפרשיות שכל מאריך טרחא וכל לוקח ספר בידו ורואה שמאריך בעניינים מאד עוזב אותו ואין רואה תכליתו וכשהענין קצר הוא המתחיל הוא המסיים וכל שכן בזה הדור שצריך להיות מקצר ועולה:

ויצא יצחק לשוח בשדה תורת אלהינו כאיש מלחמות יעיר גבורתו. בפשט ודרש נדרש למבקשו ידרוש יחרוש בחכמה בתבונה ידיו על העליונה. חלק לו בבינה. מלא על כל גדותיו ספירים מאירים מגבעות המורים מראש צורים אבני קודש מפותחים פתוחי חותם. אשרי אנוש ישא חשב אפודתם. מאירים כאורים ותומים יחדו יהיו תמים. מלשונו יטפו לשמים. תרשיש שהם וישפה וברקת וזהב. הב הב יאמר הרואה אותו בעודו בכפו יבלע קדש דבריו ומאמריו. ומטמוני מסתריו. הן הן גבורותיו ונוראותיו אלה @66תולדות יצחק @77אשר זרע לזרע ברך השם אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. אשר באמתחת תבונתו ימצא ידע עשות נכוחה. ולא יירא מאבחה. בעיון תורתנו הקדושה עם היות אשר טלטלו הזמן טלטלה גבר. ידעוני וחבר חבר. בשצף קצף הזמן עם עם לא אלמן אשר רד ונטרד ושדד מספרד יחד אוספו אספה אסיר וישב יצחק. בגרר על דגן ותירוש התורה יתגורר נתעורר לחבר אהל פשטיו להיות משכן תבונתו אחד. נפת תטופנה שפתותיו דבש וחלב תחת לשונו. המחזיק בידו. תרב גדולתו ומאדו. באשר שם אל מדבר נאות קיני ובר פניו ושאב מים בששון ממעייני הישועה ויצחק בא מבא באר לחי הוא הבאר אשר ביאר באר חפרוה שרים כרוה נדיבי עם וממדבר מתנה בחלקת מחוקק ספון סדרו וערכו נחת שלחנו מלא דשן וארוחתו ארוחת תמיד נתנה לו מאת המלך האוכל לחם התורה לפניו תמיד ליום אחרון יצחק:

@99נאום הצעיר במושכי שבט ועט ברזל ועופרת שלמה בן לאדני החכם השלם ה"ר מזל טוב זלה"ה